

אהל רח"ל

חלק שני

אינהאלט:

אין פרוזדור פון חסידות.
ליטעראַריש-היסטאָרישע ענינים.
אין פעלד פון יידיש-פאָרשונג.
הוספה לחלק ראשון.



ניו יורק

שנת חמשת אלפים שבע מאות ארבעים ואחת לבריאה

Copyrighted 1980 by
RABBI HAIM LIBERMAN
770 Eastern Parkway
Brooklyn, N.Y. 11213

Library of Congress Catalog Card No.: 80-81178

PHOTOCOMPOSITION BY

EMPIRE PRESS

550 EMPIRE BLVD. • BROOKLYN, N. Y. • (212) 756-1473

Printed in U.S.A. by
NOBLE OFFSET PRINTERS, INC.
NEW YORK, N.Y. 10003



אל הקוראים:

נהניתי מהידיעות שהגיעו אלי, שהחלק הראשון של „אהל רחל" מצא חן בעיני הקוראים ונהנו ממנו, והריני מגיש להם בזה את החלק השני, שכתבתי בלשון יידיש.

אבותינו, זכרונם לברכה, כשהיו מדפיסים, בשנים עברו, ספרים בלשון יידיש, היו נוהגים להדפיס על שערי הספרים, שהם מיועדים לאנשים פשוטים ולנשים שאינם מבינים לשון הקודש.

אין אדם עושה עצמו עם-הארץ, ולכן היו אז, בין רוכשי ספרים הללו, מי שהיה אומר שהוא קונה בשביל אשתו ומי שהיה אומר שהוא קונה בשביל בתו. לכן אני חושש, שמא קוראי החלק הראשון בלשון הקודש יהססו לקרוא את החלק השני ביידיש, מחשש שמא מנהג אבותינו בידי ואין חלק זה מיועד אלא לפשוטי-עם ונשים, ולכן הריני בזה להודיעם, שאעפ"י שחלק זה כתוב יידיש, הרי הענינים והנושאים שאני נושא ונותן בהם בחלק זה הם באותה הרמה של החלק הראשון בלשון הקודש וראויים להעלותם על שלחן נבונים, אלא שרציתי לחלק כבוד ללשון זו שהנחילנו אבותינו ז"ל, שהיתה שגורה בפיהם ובכתבם במשך קרוב לאלף שנה ושמשה גם קשר בין יהודי ארצות שונות במרחבי תבל ובזמן האחרון החלו רבים לזלזל בה. (מענין, שרב חשוב אחד בפולין כותב בספרו (שו"ת ויאמר יעקב, חלק יור"ד, סימן נ"ד) בלשון זו: „אם הורגלנו מאז נתפזרנו בארצות בלשונינו זה המדובר הוא ה„זארגאן" עם היותו כלול מלשונות שונות... בכ"ז חביבה היא אצלנו כלה"ק [כלשון הקודש] שנשתמשו בו אבותינו ע"ה לענין שלא לשנותו ולהמירו בלשון אחר").

על-ידי סיבה אחת נשמטו מחלק הראשון בעברית כעשרה מאמרים, והריני מכניסם בסוף חלק שני זה בתור הוספה לחלק הראשון.

אני מקווה שגם חלק שני זה ימצא חן בעיני הקוראים ויהנו ממנו.

ומכיון שאנו עומדים בחודש הרחמים, הריני מברך את כל הקוראים, הן אותם שקראו והן אותם שיקראו, בברכת כתיבה וחתומה טובה בגו"ר.

חיים ליברמן

אינהאלט

אין פרוזדור פון חסידות

1	צו דער פראגע וועגן דער באציאונג פון חסידות צו יידיש
17	לעגענדע און אמת וועגן די חסידישע דרוקערייען
161	ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים
198	א פלאגיאט פון ר' נחמן בראצלאווער'ס א מעשה
199	דער סדר פון ר' לוי יצחק בארדיטשעווער'ס רבנות

ליטעראריש-היסטארישע ענינים

201	ר' יחיאל מיכל עפשטיין א „קעמפער פאר יידיש“
231	וועגן דעם „ספר המגיד“ און זיין מחבר
	די צוויי איבערדרוקן פון בליצס תנ"ך איבערזעצונג אין שמידס ווינער דרוקעריי
248	דער אָרגינאַל פון „משל ומליצה“
257	וועגן אמת'ן מחבר פון „תלאות המורים“
262	דער מחבר פון „יידישן פאר פסח“
273	ר' שאול מאַרטיערא און דער חרם אויף שפינאָזא
280	דער „משכיל“ הירש-בער הורוויץ און זיין קוק אויף תלמוד
294	פון בדחנישן רעפערטואַר
307	„דער בלומענגארטן“ – א אומבאקאנטע יידישע צייטשריפט
314	א ליטערארישער קוריאָז
320	צו דער ביבלאָגראַפיע פון א. מ. דיק
324	א פאשקעוויל אויף דער סטאַמבולער יידישער קהילה
331	

אין פעלד פון יידיש-פאַרשונג

332	רבנישע עטימאָלאָגיעס פון יידישע ווערטער
337	וועגן א „שבת“ וואָס איז איינגעהילט אין א סוד
346	פון וואָנעט שטאַמט די ווענדונג צו דער פרוי „צי הערסטו“?
354	„חב"ד(י)ען זיך“ און „חב"דניצע“

361 ווער איז אַ שבת-שענקער
365 ווייסע חברה
368 אַריטמעטישע לערנביכער אין יידיש
371 קאַלים, כלה-געלט, מוהר און - נדן
374 וועגן קלאַגמוטער

הוספות לאהל רח"ל חלק ראשון

379 אגרת אדמו"ר הזקן „להבין משל ומליצה"
389 ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר
401 דפוסי רוסיא של ספר „מקדש מלך"
416 ספר היין צדק ותיקון המדות
424 ספר „ירושת משה"
426 ספר כללי התחלת החכמה
428 מלון הארמית החיה בעברית
431 ספר עמודי שמים
434 תקון טעויות בסיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט"
437 הדפוס העברי באוסטרהא
486 תרגום יידי בלתי ידוע של ספר „אלף לילות ולילה"
497 לוח התיקון לחלק א'
501 צילומי שערים שנשמטו מחלק ראשון
523 צילומי שערים מספרים נדירים דפוסי רוסיא

אהל רח"ל

חלק שני

צו דער פראגע וועגן דער באציאונג פון חסידות צו יידיש

עס איז פארשפרייט, עס איז כמעט ווי אויף זיכער אנגענומען די מיינונג, אז חסידים האבן ברייט אויסגענוצט די יידישע שפראך ווי א פראפאגאנדע-מיטל פאר חסידות.

ד"ר י. צינבערג פארענדיקט זיין זעקסטן באנד „געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן“, וואס פארנעמט זיך מיט דער אלטיידישער ליטעראטור, מיט אזעלכע שורות: „צו דער זעלבער צייט איז אין די ווייטע דרום-פראווינצן פון דער גוססדיקער פוילישער מלוכה אויסגעוואקסן א שטארקע חסידות-באוועגונג, ... און צוויפגעזאמלט אונטער איר פאן באטייטיק ברייטע פאלקס-שיכטן. די בערלינער „אויפקלערער“ ... האבן דערקלערט א פארביטערטן קאמף דעם „פארדארבענעם זשארגאן“ ... די חסידישע באוועגונג אבער וואס האט זיך געווענדט צו די ברייטע דעמאקראטישע שיכטן, האט געשטרעבט וואס ברייטער אויסצונוצן אלס פראפאגאנדע-מיטל די פאלקשפראך ...“¹

לענגער שטעלט זיך אפ אויף דעם מ. ווינער אין זיין ארבעט „די יידישע ליטעראטור ביים אנהייב פון 19טן יארהונדערט“,² וואו ער שרייבט צו אַנד: „דער חסידים האט זיך אין זיין שטרעבן אריינ-צודרינגען אין די מאסן זייער ענערגיש באמיט אויסצונוצן די גערעדטע יידישע שפראך, ער האט זיך אויף א באטאָנטן אופן אנגעכאפט פאר דער שפראך פון די פאלקסמאסן“. ווייטער שרייבט ער: „... דער קאמף צווישן חסידים און השכלה האט אויך ארויסגערופן א געראנגל אויף צו דעראבערן די ברייטסטע מאסן מיט דער הילף פון דער פאלקשפראך. דעם באטייט פון יידיש אלס אגיטאציע-מיטל האט דער חסידים שוין לאנג באנומען, איצט האט ער דאס אנגעהויבן באזונדער

(1) דצ"ו, ז' 402.

(2) סאוועטיש, ליטעראטור אלמאנאך 9—10, מאסקווע 1939, ז' 488.

צו באטאנען און צו רעאליזירן. די השכלה האָט זיך געמוזט צווענדן צום זעלבן מיטל...³

וואָס שייך השכלה איז ער משמעות גערעכט, וואָרעם אין דער אמתן האָבן זיך טייל משכילים געוואָרגן מיט דער יידישער שפראך און געוואָרפן שמוץ אויף איר. זעען מיר טאָקע, אַז זייערע יידישע ווערק האָבן כמעט אַלע ס'רוב אַן איין-און-איינציקן מאַטיוו — אַנטיחסידות.⁴

אַבער וואָס שייך חסידות, דאָרף מען דעם ענין נאָך באַטראַכטן. לאַמיר נעמען אַ קורצן צייטאָפּשניט, פון 1780 (ווען ס'איז אַרויס דער ערשטער חסידישער ספר, דער „תולדות יעקב יוסף“) ביז 1836 (ווען די רוסישע רעגירונג האָט פאַרמאָכט די יידישע דרוקערייען), און אַ באַגרענעצטע טעריטאָריע, אוקראַינע און וויסרוסלאַנד; און לאַמיר זען, וואָס אייגנטלעך האָבן חסידים געדרוקט יעמאַלט און דאָרטן אויף דער יידישער שפראַך. מיר וועלן קיין לאַנגע ביבליאָגראַפישע רשימה ניט קענען צונויפּשטעלן, וואָרעם אין אַט דעם צייט-אָפּשניט זינען אָפּגעדרוקט געוואָרן סך-הכל דריי חסידישע ווערק אין יידיש.

פון זיי איז איינער אַ חבדישער ספר, דער פּוקח עורים.⁵ דאָס איז אַבער מער מוסר-ספר ווי חסידיש, און לויט אַ סברא ב״ח-חסידים האָט אים דער מחבר, דער מיטעלער רבי ר' בער, דעם רב מליאָד'ס זון,⁶ ספּעציעל געשריבן פאַר איינעם אַ זינדיקן וואָס איז געוואָרן אַ בעל-תשובה, דער צווייטער איז די ספורי מעשיות,⁷ די באַרימטע

(3) דצ״ו, זייט 493.

(4) מ. ווינער האַלט, אַז אַפילו מענדל לעפּינס קהלת-און משלי-איבערזעצונגען האָבן אויך געזאָלט זיין אַ קעמפּערישע אַרויסטרעטונג קעגן חסידים.

(5) די ערשטע אויסגאַבע איז ניט באַוואוסט. פרידבערג פאַרצייכנט: וואַרשע, 1805. דאָס איז אַבער אַ טעות, וויל פידוע האָט דער מיטעלער רבי ר' בער קיין איין ספר זינעם ניט אָפּגעדרוקט פאַרן יאָר 1814.

(6) זע וועגן אים זלמן רייזענס לעקסיקאָן ב' 4, ז' 820. בים וועג וויל אויך דאָ אויספאַרריכטען דעם טעות, וואָס זלמן רייזען מאַכט אַנרופּנדיק אים מיטן פאַמיליע-נאָמען שניאורסאָן (אויך ב. וואַכשטיין מאַכט דעם זעלביקן טעות, זע מפתח ההספדים 22.3). ר' בערס פאַמיליע-נאָמען איז ניט געווען שניאורסאָן. די פאַמיליע שניאורסאָן האָט אָנגענומען ניט הרב מליאָד'ס זון ר' בער, נאָר זיין אייניקל ר' מענדעלע. ר' בערס פאַמיליע איז געווען שניאורי (לויט אַ מינדלעכער מיטטיילונג פון ליובאַוויטשער רבין וועלכער האָט אין זיין אַרכיוו אָפּציעלע רוסישע דאָקומענטן, וואו ר' בער שרייבט זיך אונטער שניאורי). זיין אוהל איז ניט אין ליובאַוויטש, נאָר אין גיעזשין, אוקראַינע.

(7) געדרוקט צום ערשטן מאל אין יאָר 1815, דרוקאַרט ניט אָנגעגעבן, בן-יעקב פאַרצייכנט סתם „רוסיא“. פרידבערג פאַרצייכנט באַרדיטשעוו און פראַפ' ג. שלום פאַרצייכנט אַסטערע מיט אַ פּרעגצייכן.

בראצלעווער מעשיות, און דער דריטער איז דער שבחי הבעש"ט.⁸
 הגם י. צינבערג שרייבט, אז אי "ספורי מעשיות" אי "שבחי בעש"ט"
 האבן ביידע געהאט א גוואלדיקן דערפאלג,⁹ זאגט אונדז אבער די
 ביבליאגראפיע, אז דער דערפאלג איז געווען ניט קיין גלייכער: אין
 דער צייט וואס דער "שבחי בעש"ט" האט שוין אין די ערשטע צוויי יאר
 געהאט עטלעכע אויסגאבעס האט מען די "ספורי מעשיות" ניט איבער-
 געדרוקט אין משך פון 25 יאר.¹⁰ מיר דארפן אבער נעמען אין אכט די
 ספעציפישע באדינגונגען, אין וועלכע די "ספורי מעשיות" האבן זיך
 געפונען. עס זינען געווען די יארן פון די גרויסע רדיפות אויף די
 בראצלעווער חסידים מצד חסידים פון אנדערע ריכטונגען, ווי למשל
 מצד דעם שפאלער זידן, דעם סאווראנער א"א. עס איז אזוי ארום
 שווער געווען איבערצודרוקן די "ספורי מעשיות" אין רוסלאנד. אין
 גאליציע ווידער איז געווען א פארבאט צו דרוקן חסידישע ספרים.¹¹ און
 אויב מען זאל זיין שטרענג אפגעהיט, קען מען דאך אויך זאגען: ווען

(8) דער ערשטער העבראישער "שבחי בעש"ט" איז ארויס אין קאפוט 1815, און
 שוין באלד אין א קורצער צייט נאך דעם איז ער איבערגעזעצט געווארן אין יידיש און
 אפגעדרוקט געווארן אין אסטורע, נאווידוואר, קארעץ און זשאלקווע.
 עס זינען דא דריי פארשיידענע איבערזעצונגען פון די "שבחי בעש"ט". זע אברהם
 יערי "שלשה תרגומים של "שבחי הבעש"ט" ליוזית", קרית ספר, 12, 529. יערי מאכט
 דארטן אבער א טעות, רעכענענדיק די נאווידווארער איבערזעצונג תקע"ו פאר דער
 ערשטער. די ערשטע איבערזעצונג איז געווען די אסטורער 1815, און שוין אין 1816 איז זי
 איבערגעדרוקט געווארן א צווייט מאל אין קארעץ. יערי האט פון די צוויי אויסגאבעס
 ניט געוואוסט און ער פארציכנט די דאזיקע איבערזעצונג לויט א שפעטערדיקער
 אניאמער אויסגאבע וואס איז געדרוקט לויט יעריס השערה לערך 1840, בכך די סאמע
 שפעטסטע איבערזעצונג. אין 1840 איז שוין קיין נייע איבערזעצונג ניט געווען. מען האט
 איבערגעדרוקט לויט די פריערדיקע איבערזעצונג. אלע איבערדרוקן וואס איך האב
 געזען, זינען געמאכט געווארן לויט אסטורע. איינע פון די איבערזעצונגען, די
 זשאלקווער, געהער צו אליעזר פאוור, דעם איבערזעצער פון "גדולת יוסף". נ.
 פרילוצקיס מיינונג (זע יוא"ב לעטער 3, 246, הערה 1), אז זי איז פלאגיאט, דארף נאך
 אויסגעפארשט ווערן. עס וואלט בכלל געווען א יושר, אז די וואס זינען בארופן צו דעם
 זאלן פארגלייכן די דריי איבערזעצונגען.

צינבערג און אויך מ. ווינער דערמאנען א לאשטשעווער יידישע אויסגאבע פון די
 "שבחי בעש"ט". אזא אויסגאבע איז אבער אומבאקאנט, די באקאנטע לאשטשעווער
 אויסגאבע איז אין העברעאיש. וויזט אויס, אז זיי מאכן א טעות. מ. ווינער רעכנט בטעות
 אויך די בארדיטשעווער אויסגאבע 1815 פאר א יידישער.

(9) געשיכטע פון ליטעראטור ביי יידן VII, 2, ז' 205.

(10) זע ג. שלום, קונטרס אלה שמות, ירושלים תרפ"ח, ז' 28.

(11) עס איז אויך געווען אן אפאזיציע קעגן דרוקן די "ספורי מעשיות" פון צווישן
 די בראצלעווער חסידים גופא, וואס האבן געהאלטן, אז אזעלכע מעשיות זינען ניט צום
 דרוקן (זע ר' נתנס הקדמה שני' צו די "ספורי מעשיות").

מפר עכתי

בעל שם טוב

[illegible][illegible]

האד"ס היה בתורנו הסיד והקלין וההור יוסף ואב בהורר אל"ד גיל

257

ב ק א ד ע ז

משי"ב מילרס באקסורד

אקסטר פארשטאנד

1546

אשר יתן בך יי' אלהיך

石渠寶笈

אפילו די „ספורי מעשיות“ זאלן געווען האבן א גרעסערע צאל איבער-
דרוקן, איז ווי באלד מען האט געדרוקט ביידע טעקסטן צוזאמען, דעם
העברעאישן און דעם יידישן, קען מען דאך אויף זיכער ניט וויסן,
וועלכן טעקסט מען דארף צושרייבן דעם דערפאלג: דעם העברעאישן
אדער דעם יידישן.

די בראצלאווער מעשיות ווערן אבער חסידיש ערשט ווען מען
נעמט אין באטראכט די רמזים וואס ר' נתן, ר' נחמנס תלמיד, גיט צו צו
זיי. פון זיי ערשט דערוויסן מיר זיך, אז די מעשיות זינען מרמז טיפע
ענינים, די בת-מלכה איז גאר קיין בת-מלכה ניט, נאר דאס מיינט די
שכינה אאז"וו. גענומען פון דרויסן, אן די דאזיקע רמזים, האבן די
מעשיות אין זיך גאר קיין חסידות ניט, עס זינען פשוטע מעשיות פון א
בן-מלך מיט א בת-מלכה אדער א בן-מלך ובן-שפחה אאז"וו. אבער
אנשטויסן זיך דורך די רמזים אויף די טיפע אינעווייניקסטע כוונות פון
די מעשיות איז נאר בכוח דער העכערער סארט לייענער, — און פאר
אים איז דא דער העברעאישער טעקסט. דער פשוטער לייענער, פאר
וועמען עס איז באשטימט דער יידישער טעקסט, פאר אים זינען די
רמזים און טיפע כוונות פון די מעשיות דאך געווען ניט צוטריטלעך,
און אזוי ארום איז ביי דעם פשוטן לייענער די בת-מלכה טאקע געווען
פשוט א בת-מלכה. היינט וואס פאר א חסידישע פראפאגאנדע האט דא
געקאנט געמאלט זיין דורך אויסנוצן די יידישע שפראך? מעשיות פון א
בן-מלך מיט א בת-מלכה זינען געווען א סך אויפן ביכערמאק און מען
האט זיי געלייענט נאך מיט דורות פריער איידער די חסידים זינען
אויפגעקומען.¹²

וואס שייך „שבחי בעש"ט“, האט ער טאקע געהאט א גרויסן
דערפאלג. מיר קענען אבער ניט זאגן מיט זיכערקייט, אז אין דעם
דערפאלג זינען שולדיק חסידים. אט זעען מיר א צווייט ווערק — וואס
עס האט אויך איבערגעזעצט דער זעליקער אליעזר פאוור, דער
איבערזעצער פון „שבחי בעש"ט“, דעם גדולת יוסף. דאס איז ווייט ניט
קיין חסידישער ספר, און דאך האט ער געהאט א קאלאסאלן דערפאלג,
באין ערך א גרעסערן איידער דער „שבחי בעש"ט. דער „שבחי בעש"ט“

12) אינטערעסאנט דערביי איז צו באמערקן ר' נתנס ווערטער (אין דער הקדמה
שני) ... „כי הלא על כל פנים סיפורי מעשיות נאים, וכבר נדפסו בעולם כמה וכמה
סיפורי מעשיות רבו מספר ואין פצה פה ומצפצף...“ (ווי עס זעט אויס פון דער
ערשטער הקדמה זינען דאס ר' נחמנס ווערטער אליין).

קען זיך „ביבליאָגראַפיש“ בשום אופן ניט פאַרגלייכן אין דערפאַלג צום „גדולת יוסף“. ד"ר י. שאַצקי פאַרצייכנט¹³ גאַנצע 40 אויסגאַבעס פון דעם „גדולת יוסף“. און אפילו ווען מיר וועלן אַרויסנעמען פון שאַצקיס רשימה דעם „מכירת יוסף“ וואָס איז ניט געווען קיין לייענשטאַף, נאָר געדרוקט ספּעציעל פאַר די פורים-שפּילערס און עס איז ניט נוגע צו אונדזער ענין, בלייבט נאָך אַלץ אַ גרויסע צאָל אויסגאַבעס (מיר דאַרפן נאָך צוגעבן צו זיי די בלויוז, די אויסגאַבעס וואָס ד"ר שאַצקי האָט דורכגעלאָזן). דער „שבחי בעש"ט" קען זיך גאָרניט פאַרגלייכן אין אויסגאַבעס צום „גדולת יוסף“.

מיר מוזן אַזוי אַרום אָננעמען, אַז די סיבות פאַרן דערפאַלג פון דעם „שבחי בעש"ט" און דעם נאָך גרעסערן פון דעם „גדולת יוסף“ דאַרף מען זוכן ניט אין די גרופּעס וואָס זײַנען געשטאַנען הינטער זיי, נאָר אין די ווערק גופא.

נעמען מיר דעם „גדולת יוסף“, איז טאַקע פון אויבן אַ חידוש, פון וואָנען נעמט זיך אַזאָ דערפאַלג? נאָך גרעסער ווערט דער חידוש, ווען מיר נעמען אין באַטראַכט, אַז היפשע שטיקער פון דעם „גדולת יוסף“ זײַנען גאָרניט קיין גרינגער לייענשטאַף. די דיאַלאָג, למשל, וועגן מציאות הבורא, צי דער עולם איז אַ קדמון אָדער אַ מחודש, וועגן תחית המתים א"א, זיי האָבן שוין באַדאַרפט האָבן אַ לייענערין לכל הפחות אַ רביצין. פאַר דער פשוטער לייענערין האָט דאָס שוין געמוזט זײַן אַ צו הויכע טעמע, און אפשר לאַנגווייליק אויך. היינט פאַר וואָס האָט דאָס אַזוי אויסגענומען?

און פאַראַן נאָך אַ מאָדנע זאַך מיטן „גדולת יוסף“. דער איבערזעצער, אליעזר פאַויר, איז געווען אַ גאליציאַנער און דער „גדולת יוסף" איז טאַקע געווען געדרוקט צום ערשטן מאל אין גאליציע; דער דערפאַלג אָבער פון דעם „גדולת יוסף" האָט זיך אַריבערגעטראָגן פון גאליציע קיין רוסלאַנד. פון דער גרויסער צאָל אויסגאַבעס זײַנען נאָר 2—3 געדרוקט אין גאליציע, די איבעריקע זײַנען אַלע אין רוסלאַנד. וואָס מיינט דאָס?

ד"ר מ. ווינערניך ציטירט¹⁴ פון מענדעלעס „שלמה ר' חיימס": „לייענט איינער פון די קינדער פאַר די מעשה פון יוסף הצדיק מיט די

13) זע אַרכיוו פאַר דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער און דראַמע, 1טער באַנד, ייוואַ, ווילנע—ניו-יאָרק 1930, ז' 151—158.

14) ביכערוועלט, 1923, ז' 366.

ברידער אויף עבריי־טיטש, מען האָט הנאה, מען וואונדערט זיך אויף דער גבורה פון יהודה... "עס לייגט זיך אָבער ניט אויפן שכל, אַז די איינציקע סיבה פאַר דער פּאָפּולאַריטעט פון דעם „גדולת יוסף" זאָל האָבן געווען אַט די הנאה וואָס אונדזערע באַבעס האָבן געהאַט פון יהודה'ס גבורות. און ווייטער: וואָס עפעס דווקא אונדזערע רוסישע באַבעס? פאַר וואָס האָבן יהודה'ס גבורות ניט אימפּאָנירט די באַבעס אין גאַליציע?

לויט מיין מיינונג איז דער דערפאַלג פון דעם „גדולת יוסף" געווען ניט מחמת דער הנאה ביים לייענען נאָר ווייל די מעשה האָט טיף אָנגערירט דאָס שטאַרקסטע געפיל ביי דער פרוי, דאָס מוטער־געפיל. עס זיינען געווען די צייטן פון ניקאָליי דעם ערשטנס רעקרוטישנע, די שרעקלעכע תקופה פון די קאַנטאַניסטן און די כאַפּערס, איינע פון די שרעקלעכסטע גזרות, וואָס זי האָט צום שטאַרקסטן אָנגערירט די מוטערלעכע געפילן. שטעלט זיך פאַר, ווי אַ מוטער האָט געלייענט אין „גדולת יוסף", ווי די מדינים פירן יוספּן אַ פאַרקויפטן פאַר אַ קנעכט קיין מצרים, ווי פאַרבנייגענדיק דער מוטער רחל'ס קבר האָט ער זיך געוואָרפן אויף דעם קבר און מיט ביטערע טרערן דערציילט זיין מוטער וועגן זיין ביטערן אומגליק, דערמאָנענדיק איר דערביי: „ווי לאַנג האָסטו אָנגעקלאַפט אין די שערי רחמים מיט גרויסע תפילות, וויפל טרערן האָבן דינע אויגן פאַרגאַסן ביז גאָט האָט... צוגעהערט דיין תפילה... און האָט דיר געגעבן אַ זון... האָסטו זיך מיט אים משתעשע געווען אַלע טאָג... גרויסע טרחות און יגיעות האָסטו מיט אים געהאַט... היינט קום און זע... דיין זון גייט אַ גאַנצן טאָג באַרוועסיק... מוטער, מוטער, וואָרעם האָסטו ניט מרעיש עולמות געווען?... "און ווייטער לייענט זי די ווערטער: „זיי האָבן מיך פאַר אַ קנעכט פאַרקויפט, איך פאַרכט מיך חלילה, איך וועל נאָך וואָס פאַר פּעלן פון זייער באַפּעל, וועלן זיי מיינע ביינער צוברעכן... "דערנאָך לייענט זי ווי די מדינים דערהערן זיין געוויין, ווי זיי שרייען אויף אים און רייסן אים איבער גוואַלד אַוועק פון דער מוטערס קבר.

זי קומט צום פינאַל פון דער סצענע: נאָך דעם ווי יוסף דערציילט זיין מוטער וועגן זיין גרויסן אומגליק, פאַרענדיקט ער מיטן אויס־געשריי: „מוטער, מוטער!" אַזעלכע ווערטער, אַזאָ סצענע האָבן אָנגערירט די טיפּסטע סטרונעס אין דער מוטערס האַרץ, זיי האָבן אַרויסגערופן זכרונות וועגן אירע אייגענע איבערלעבענישן. זי קלערט

וועגן איר אייגן קינד, אייגן פלייש און בלוט, ווי שווער איר איז אנגעקומען, ביז וואנען זי האט אויסגעבעטן ביי גאט, וויפל תחינות זי האט געזאגט, וויפל טרערן פארגאסן, צו גוטע-יידן געפארן. זי זעט ווידער, ווי זי האט זיך שפעטער משתעשע געווען מיט אים, די גרויסע גייעות און טרחות, וואס זי האט געהאט צו דערציען אים; זי דערלעבט אים אין חדר אריינגעבן. שפעטער קומט יענער וויסטער טאג, ווען די כאפערס זינען אנגעפאלן. זי דערמאנט זיך, ווי זי איז נאכגעלאפן נאך דער בויד מיט די כאפערס, וואו איר קינד, טאקע אפט אויך א פאר-קויפטער, איז געלעגן א געבונדענער און געפירט געווארן אין א ווייט לאנד פאר א קנעכט. זי לייענט וועגן יוספס געשריי און זי הערט איר קינדס געשריי „מוטער, מוטער!“ זי פילט נאך איצט, ווי די כאפערס האבן זי מיט דער בייטש אפגעטריבן און גענומען יאגן די פערד וואס גיכער אוועקצופירן איר זון... און אפשר „חלילה פארפעלט ער עטוואס פון זייערע באפעלן און מען טוט אים זינע ביינער צוברעכן“. און ווען די אומגליקלעכע מוטער לייענט דעם צווייטן טייל „גדולת יוסף“, ווי נאך אזוי פיל יארן, וואס מען האט ניט געוואוסט וואו ער איז אהינגעקומען, האט זיך דאך יוסף אפגעזוכט, צינדט זיך ביי איר אן א פונק האפענונג, אז אפשר... אולי ירחם... אפשר ווערט בטל די גזרה און איר קינד וועט זיך אויך אפזוכן. די רעקרוטן-סיסטעם איז דאך געווען א ניס ביי יידן, הונדערטער יארן האבן יידן ניט געהאט אזא גזרה, און עס איז קיין לעבנס-פראקטיק וועגן דעם ניט געווען און עס האט זיך ניט געגלייבט, אז אזוי וועט דאס בלייבן.

אט דא ליגט, האלט איך, דער דערפאלג פון דעם „גדולת יוסף“. די שטארקע און שטענדיקע בענקשאפט נאך דעם קינד האט געשטויסן צו לייענען נאך א מאל און נאך א מאל וועגן יוספס טראגעדיע, און אזוי ארום איז דאס ניט אלט געווארן און ניט צוגעגעסן געווארן, ווי למשל ביי א מעשה ווען מען ווייסט שוין פון פריער, וואס מיט דער בת-מלכה האט זיך פארלאפן. און דערפאר טאקע האבן מיר אין דעם קאנטאניסטן-פעריאד ארום 15 אויסגאבעס פון „גדולת יוסף“.

פארן דערפאלג פון דעם „שבחי בעש"ט" דארף מען זוכן אנדערע סיבות. דאס איז שוין געווען לייענשטאף לשם הנאה, א פארוויילונגס-מאטעריאל ווי א מעשה-בוך. און ער האט געהאט אט דעם דערפאלג וואס א מעשה-בוך האט געדארפט האבן. האט דאך אויך שטארק אויס-גענומען דער „ספורי הפלאות“, טאקע דעם זעלביקן אליעזר פאוורס א

באַארבעטונג פון דעם אַלטן „מעשה-בוך“, הגם דאָס זײַנען ניט געווען קיין חסידישע מעשיות. טאַמער איז דער דערפאַלג פון „ספורי הפלאות“ געווען אַ ביסל קלענער פאַר דעם „שבחי בעש״ט“, איז דאָס דערפאַר ווײַל די מעשיות פון „ספורי הפלאות“ זײַנען שוין געווען עבר-זמניקע. די העלדן פון די מעשיות ווײַטע, האַלב לעגענדאַרישע. די מעשיות פון „שבחי בעש״ט“ זײַנען אָבער געווען פרישע, צאָפּלדיקע, שיער ניט פון דעם אייגענעם לעבן און פון דעם אייגענעם שטעטל: וועגן דעם אַרענדאַר וואָס האָט ניט מיט וואָס צו צאָלן די אַרענדע; וועגן דעם פריץ דעם מכשף; וועגן דעם בן-יחיד וואָס איז אַוועק קיין ברעסלע. אַינקויפן סחורה און האָט זיך פאַרזאַמט לענגער ווי מען דאַרף און די עלטערן קוקן אַרויס יעדן טאָג אויפן וועג, צי פאַרט ניט זײַן בריקע אַזױ. דאָס זײַנען געווען מעשיות נאָענטע, אויך די פערזאָנען פון „שבחי בעש״ט“ זײַנען געווען באַקאַנטע. עס האָבן נאָך געלעבט עלטערע יידן אין שטעטל וואָס האָבן „געדענקט“, ווען די אַלע פערזאָנען האָבן נאָך געלעבט, און אַנדערע האָבן זיי אפשר אויך „פערזענלעך געקענט“.

די גרויסע צאָל חסידישע ווערק אין יידיש האָט זיך ערשט גענומען באַווייזן אין דער צווייטער העלפט 19טן יאָרהונדערט, ווען אַפילו ווילנע האָט שוין אָנגעהויבן דרוקן חסידישע ספרים און אין ליובאַוויטש האָט מען שוין געקענט טרעפן דעם „תניא“ געדרוקט אין ווילנע. דער צענטער פון יידישן דרוק האָט זיך שוין געהאַט אַריבערגעטראָגן קיין פוילן און גאַליציע, און דאָרט זײַנען דאָס אַרויס די גרויסע צאָל חסידישע ספרים אין יידיש.

צו יענער צײַט האָט זיך שוין אָבער באַוויזן די וועלטלעכע ליטעראַטור אין יידיש, און עס קען גרינלעך געמאַלט זײַן, אַז די וועלטלעכע ליטעראַטור אין יידיש האָט טיילווייז גאָר אַרויסגערופן די חסידישע ליטעראַטור. דאָ, קען זײַן, האָט זיך איבערגעחזרט דער מאַטיוו וואָס איז אונדז באַקאַנט פון די אַלטיידישע ספרים, אַז אַנשטאַט לייענען אַ „בבא-מעשה“ זאָל מען בעסער לייענען אַ פּרומע מעשה, און אַט דער מאַטיוו האָט אפשר געשפּילט אַ ראָלע בײַם שאַפן חסידישע ליטעראַטור אין יידיש. צוליב וואָס לייענען די אַפיקורסישע מעשה-ביכלעך? זאָל מען בעסער לייענען חסידישע מעשיות מיט אַ מוסר-השכל. אָבער, ווי געזאָגט — די דאָזיקע תקופה פון דער חסידישער ליטעראַטור נייטיקט זיך אין אַ ספּעציעלער שטודיע.

דער עקזעמפלאַר פון די „שבחי בעש"ט", וואָס זיין שער-בלאט און צווייטע זייט ווערן דאָ רעפּראָדוצירט, געפינט זיך אין דער ביבליאטעק פון ליובאוויטשער רבין. — דער זאַצשפיגל פון ספר איז 15.2×17.8 צ"מ.
אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז אויפן שער-בלאט פון דעם דאָזיקן עקזעמפלאַר איז דאָ אַן אויפשריפט אין רוסיש אַז דער קיעווער גובערנאַטאָר האָט אין יאָר 1834 דאָס בוך פאַרבאַטן, מן הסתם לויט אַ מסירה פון די משפּילים פון יענער צייט. מיט דעם קען מען דערקלערן פאַרוואָס דאָס איז אַ יקר המציאות, מען האָט מורא געהאַט צו האַלטן דאָס אין הויז.

ספר

פּוּקַח עוֹרִים

האַט מַחבֵּל ניוועזין הרב חת"י יונתני בנניה ובנסחר
בכור פרושת שמו מוהרר רוב בער : בהו"ב
חנאן חסידא מרישא כוהריר שניאור זלמן נבנ"מ
אשר שמם נודע על ידי ספרדים הקדושים בנגדה
: בנסחר :

(עחה) יצט אויף דעם האט ער איד : השגחה נגעבין
אשר די גימטע לייט און ווי ווילן : שיבה פאן
ווי ווי זאלין זיך נוהג זיין : האט ער בחסד גיבן דעם
ספר אויף טייטש און איד זאלין דריטן אידן לעהן
זינש ער האט נשקריבן

ובוכה זה וכתא לעיון נוא"י : כ כ א

ברשיית הצענווד דאקרימא מוילנא

שקלאב

ברפום הרב מוהר"ר יצחק במוהרר יוסף מענין

בשנת : חקצנ : יספ

ספר

פוקח עורים.

בחיבר הרב החר"ף ובקי כנגלה ונסתר כבוד
קרושת שמו מוהר"ר דוב בער בהרב
הנאון הסידא קרישא מוהר"ר שניאור זלמן
נבנ"מ אשר שמם נודע על ידי ספריהם הקדושים
כנגלה ובנסתר.

עֲתָה אֵיצוֹנְדְרִיט אוֹף דָּעס הָאט עַר אוֹף
הַשְׁנָחָה גִּיגֶעבִין אוֹיף דִּיא גִּמְיִנֶע
זײט אַז זײַא ווילן הַשׁוּבָה טאַן ווי זײַא
אַלִין זיך נוהג זײַן: הָאט עַר מַחְפֵּר
גִּיווען דָּעס סֵפֶר אוֹיף דײַטש: אַז אַלֶּע
אַלִין דִּרִינען אײַן זעהן וואָש עַר הָאט
גִּישְׁרִיבֵן: וּבזִכּוֹת זֶה וְבֵא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל
בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ:



ספר גדולת יוסף

זאגן דיין ליבליכן ספר ווירד פיל מיסטריום פון ליליס • וויסנשאפט
הט איז זיינע ברודר גרויסע וכוונות געהאט : און ווירד זיין דיין
ספר פון אפערמאנט • און און גרויס אנער פון מאונטן הכורס יאברך
און פון תחית האתים • און יעדע מענטש קען זיך פרום געטאן זיין אוסר
הטעל גאט ב"ה לו דיין • דאס ספר הט הרבני אוהר"ר **זאליעוור**
פאוויז ספרא דאס ק"ק זאלקווא אפערקוועטן און דעם ספר
הנחמד **מלהמה בשלום** אן אטון הקודש אטון אטעט : כדנא
יעדע חסידים ונסים ובימונים זאלן קאנען זיין ספר בהענד לעזן :

FRANCISZEK SALEZY LUKAWSKI

DZIEDZIC DOBR Y MIASTA

ŁĄSZCZÓWA

גרפס פה קיק **לאשצוב**

ברפוס של הרבני הנגיד מוהר"ר יהודא ליב טרעני

הנגיד מוהר"ר יצחק כהרבי הנגיד המפורסם

מוהר"ר פערדנא ברייטברא רבין שטיין

לפרט • ווי בירט יעקב איז : ובית יוסף • לרובת זכ"ל לפק

כבודי דפלאות

7792

גרימטי גישותי

[illegible]

FR
DZ
LUKAWSKA
Y MIASTA
CZOW

לא שנים

ד'תק"ע

יורי המ-פסעס הרנפ הנגיד מ'סר"י יחזק'ה לייב יחזק'ה לייב רבין צנץ
 יחזק'ה לייב רבין צנץ יחזק'ה לייב רבין צנץ יחזק'ה לייב רבין צנץ

על



תקעו

5:03

ספר שבחי בעל שם טוב

הספר שבחי בעש"ט נדפס באותיות יפות ובנייר
לבן ובדיו שחור ובעיון גדול

רעם כפר שבחי הבעש"ט וזש מיר האבן מעתיק געוועזן און לשון אשכנז
דש איז אנדערש ואקצז דר ציילן מגדל מעלות ומדות הרב הקדוש בוצינא
קדישא כבוד קדישת שמו מוה"ר ישראל בעש"ט ממעייבו ניסים נוראות וואס
עס איז געווען דורך אים און דער וועלט כדי מען זאל וויסן אין מען
זאל גלייבן אז מיר האבן אנאט אלץ ישראל וואס קאמאן ניסים ונפלאות
דורך וויי קנעכט גאט היינט אים באמת

בזה צאת ובהוצאת של ה'ה' תגיד ר' מרדכי בן משה אברהם הי"ד
בדפוס הנודים

ה'ה' תרנ"ז משה זעליג וו"ה' תרנ"ז משה' ידורא זעליג
זעליג

ביאם

изъ мѣст Цѣсарѣ

издана въ Иамі на Іерусалимъ

1843

לפ"ק

תר"ג

בשנת

750

שבת,

הספר שבחי נדפס באותיות יפות ובניית לבן ובדיו שחור
ובעין גדול :

דעם ספר שבחי וואס מיר האבן מעתיק גוועזן אויף לשון
אשכנזי דאס איז אנדערש און צו צו צילן מגיד מעלות ומדות
ורב הקדוש ברוך קדישא כבוד קדושת שמו מהורר ישראל בעשיט
ממעיוכו ניסים נוראות וואס עש איז גימאן גווארן דורך אים אויף דר וועלט
כל מען זאל וויסן אין מען זאל גלייבן אז מיר האבן אגאט אלקי ישראל
וואס קאן טאן ניסים ונפלאות דורך זיינע קנעכט וואס דינען אים באמת :

Schwache.

Zelkiew b. i. Saul MeyerLoffer 1848.

ספר

עצמ

הספר עבחי נרפס באיתות יפות ובנייר לבן וכריו שחור ובעיין נדול

דעם כפר שבתי וואס מיר האבן מעתק געוועזן אויף לשון אשכנז דאס איז אנדערש זאך צו דר ציילן פונד מעלות וברות הרב הקדוש בוצ נא קרישא כבוד קדושת שמו כבוד ר' ישראל בעל ש ממעוזיו ניסן מוראות וואס עס איז גיטאן גווארן דורך אים אויף דער וועלט כרי מען זאל ווישן אין מען זאל גלייבן אז מיר האבן אנאט אדער ישראל וואס קאן שאן ניסים ונפלאות דורך ווייני קנעכט וואס דינען אים באמת *

לעגענדע און אמת וועגן די חסידישע דרוקערייען

וועגן דעם כאראקטער פון די אידישע דרוקערייען אין אוקראינע,
וויסרוסלאנד און ליטע ביז 1836

א

פאראן א פארשפרייטע מיינונג, אז די יידישע דרוקערייען אין פוילן און רוסלאנד אין 18טן יארהונדערט זינען געגרינדעט געווארן מערסטנס פון חסידים. ד"ר אברהם אליהו הרכבי שרייבט וועגן דעם:

איינס פון די ... מעכטיקע פראפאגאנדע-מיטלען פון חסידים אין דער צווייטער העלפט פארגאנגענעם יארהונדערט און אין אנהייב איצטיקן איז געווען דאס גרינדן א היפשע צאל דרוקן אין וואלין, פאדאליע, אין קיעווער און מאהילעווער גובערניעס, וואו ס'האבן זיך געדרוקט דער עיקר חסידישע ... חיבורים.¹

בערך דאס זעלבע שרייבט אויך שאול גינזבורג:

„ווי באוואוסט, האט די אנטשטיינג פון דעם חסידים שטארק מיטגעווינקט צו דער אנטוויקלונג פון יידישן דרוקוועזן אין פוילן און רוסלאנד. די נייע רעליגיעז-געזעלשאפטלעכע באוועגונג וואס האט אין גיכן געקראגן א גרויסע פארשפרייטונג און ארויסגערופן אן אייפערקן ווידערשטאנד פון אירע קעגענער האט זיך, נאטירלעך, גענייטיקט אין געדרוקטן ווארט אלס מיטל פון פראפאגאנדע און פאלעמיק.² אויסנוצן דערויף די מתנגדישע דרוקערייען איז, זעלבסטפארשטענדלעך, געווען אוממיגלעך. דעריבער האבן די חסידים גענומען גרינדן אייגענע

¹ „Сборник в пользу начальных еврейских школ, С-Петербург, 1896, стр. 164.

² דאס איז ניט ריכטיק. חסידים האבן אין יענע צייטן נאך געדרוקט חסידישע ספרים, אבער ניט קיין פאלעמיק. חסידים האבן שריפטלעך גאָרניט געענטפערט, ניט אויף דעם ערשטן אַנטי-חסידישן קונטרס זמיר עריצים אין יאָר 1772 און ניט אויף די שפעטער געדרוקטע אַנטי-חסידישע ווערק פון יאָר 1798. ווי ד"ר י. ציבערג באַמערקט (געשיכטע פון ליטעראַטור בב' י"ד, ב' 8, צווייטער בוך, ז' 105) האבן חסידים נאָר אַנגעווענדט פאַסיווע שוצמיטלען: זיי פלעגן אויפקויפן די אַנטי-חסידישע ווערק און זיי פאַרברענען. ערשט אין דער צווייטער העלפט 19טן יאָרהונדערט, אין אַ רואיקער אַטמאָספער, ווען די מחלוקת חסידים-מתנגדים האָט זיך שוין געהאַט אינגעשטילט, איז אַרויס אַ חסידיש פאַלעמיש ווערק א"ט מצרף העבודה.

דרוקערײַען, איבער הויפט אין יענע געגנטן וואו זייער ווירקונג איז געווען שטארק — אין וואָלין, פּאָדאָליע, אין קיעווער און מאָהילעווער גובערניעס אד"גל. זייערע קעגענער האָבן אויך נישט געשוויגן. אזוי זינען אין סוף 18טן און אָנהייב 19טן י"ה אַנטשטאַנען חסידישע און מתנגדישע דרוקערײַען אין פיל שטעט³.

קומט אויס, הייסט עס, אַז די דרוקערײַען אין אוקראַינע און וויס-רוסלאַנד זינען געגרינדעט געוואָרן דורך חסידים און די דרוקערײַען אין ליטע — דורך מתנגדים. אין זייערע אָפטע מסירות צו דער רוסישער רעגירונג אויף חסידים, פלעגן די משכילים אין יענע צייטן אָנווייזן אויף דעם און שרײַבן, אַז די דאָזיקע דרוקערײַען זינען נעסטן פון פינצטערניש, פון וואַנען עס פאַרשפּרייט זיך פאַנאַטיזם צווישן דער יידישער מאַסע.⁴

צי איז די דאָזיקע פאַרשפּרייטע מיינונג אַ באַגרינדעטע, אָדער אפשר איז עס ניט מער ווי עמעצנס אַ השערה וועלכע וואַנדערט אַרום נישט קיין קאָנטראָלירטע?

איך וויל פּרואוון ענטפערן אויף דער דאָזיקער זייער וויכטיקער קולטור-היסטאָרישער פּראַגע אויפן סמך פון דער פּראָדוקציע פון די דאָזיקע דרוקערײַען, אויף וויפל דאָס לאָזט זיך בײַם איצטיקן מצב פון דער ביבליאָגראַפיע.⁵ צוליב די ספּעציפישע באַדינגונגען אין פוילן און גאַליציע (ווי דער פאַרבאָט צו דרוקן חסידישע ספרים אין גאַליציע, דאָס שפּעטיקע אַרײַנדרינגען פון חסידות קיין פוילן א"אנד) וועל איך

(3) צוקונפּט, 1932, ז' 589. — זען אויך די רוסיש-יידישע ענציקלאָפּעדיע ב' 41, ז' 853

א"וו.

(4) עס איז קיין ספק ניטא, אַז די ווענדונגען פון די משפּילים צו דער מאַכט האָבן געהאַט אַ גרויסן חלק אין דער גזרה פון ניקאַליי דעם ערשטנס ממשלה אין 1836 צו פאַרמאַכן אַלע יידישע דרוקערײַען אין רוסלאַנד און צו דערלויבן סך-הכל צוויי: איינע אין ווילנע און איינע אין קיעוו (די קיעווער דרוק איז ניט צו שטאַנד געקומען; אַנטשטאַט דעם האָט זיך אין 1847 געעפנט אַ דרוק אין זשיטאָמיר). וועגן מסירות אויף יידישע דרוקערײַען אין רוסלאַנד זען:

Пережитое, III, стр. 14; С. Боровой, *Нариси з історії єврейської книги на Україні*, 2; *Восход*, 1903, 6, стр. 131-132; *Еврейская Старина*, 1 (1909), стр. 251—255; *Ibid*, 7 (1915), стр. 95.

(5) וויכטיקע אינפאָרמאַציע וואָלט זיך געוויס געפונען אין די קיעווער צענזור-אַרכיוון, וואָס דער פאַרשטאָרבענער נחום שטיף האָט וועגן זיי געשריבן, אַז זיי האָבן אים געגעבן אַזעלכע מאַטעריאַלן וואָס «קלינגען ווי אַן אַנטדעקונג» (פון נאָענטן עבר, ווילנע, 1937, ז' 335). צום באַדויערן זינען די דאָזיקע מאַטעריאַלן ביז איצט ניט פאַרענפנטלעכט געוואָרן און עס איז ניט באַוואוסט צי זיי זינען געבליבן גאַנץ.

יענע לענדער אויסטיילן אין א באזונדער אַרבעט; דאָ וועל איך זיך אַפּשטעלן אויף אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע.

ח.ד. פרידבערג אין זײַן תולדות הדפוס העברי בפולניא גיט אַ רשימה פון עטלעכע און פופציק שטעט, וואו עס האָבן עקסיסטירט יידישע דרוקע-רייען אין יענע יאָרן. פון זיי זײַנען אין אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע לויטן אַלף-בית (דאָרטן וואו דער אונטערשייד איז אַ גרויסער גיבן מיר אין קאנטיקע קלאַמערן דעם אויסלייג וואָס מען געפינט, ניט אין גאַנצן אויסגעהאַלטן אַגב, אויף די ספרים גופא):

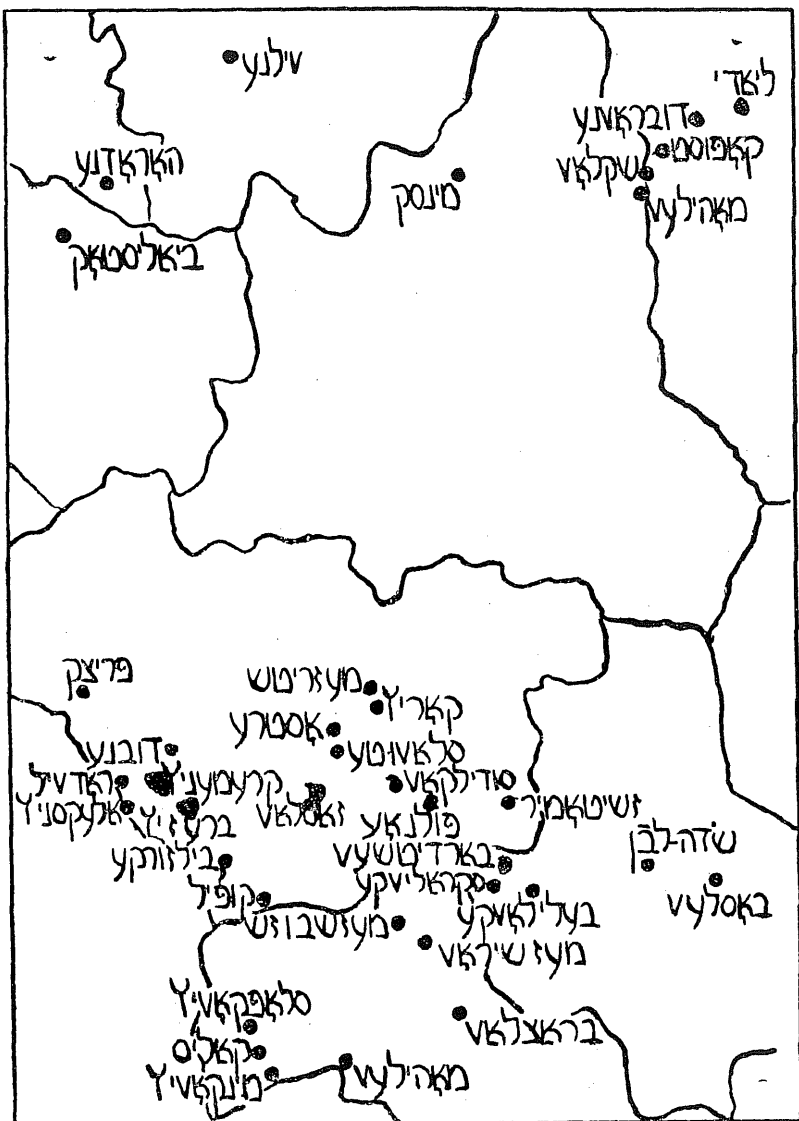
אַלעקסניץ, אַסטערע [אוסטרהא], באַסלעוו [באהוסלאוו], באַרדיטשעוו, ביאליסטאָק, בילזורקע, ברעזיץ (אויך: פאָדברעזיץ), דובנע, דובראָוונע, האַראָדנע [הוראדנא], ווילנע, זאַסלאָוו, זשיטאָמיר, ליאַדי, מאָהילעוו (ביים דניעסטער), מאָהילעוו (ביים דניעפער), מינסק, מינקאָוויץ, מעזריטש, מעזשבוזש [מעזיבוז], מעזשיראָוו, סודילקאָוו, סלאוואטע, סלאָפקאָוויץ, פולנאָע [פולנאה], פריצק [פאריצק], קאַליס, קאָפּוסט, קאַריץ, קופיל,⁶ קרעמעניץ, ראָדוויל, שדה-לבו, שקלאָוו. אַחוץ די דאָזיקע שטעט וואָס זײַנען דערמאָנט בײַ פרידבערגן זײַנען נאָך

(6) אין יאָר 1894 איז אַרויס אין פעטערבורג אַ בראַשור, אין העברעאיש און רוסיש,

א"ט:

Список еврейских изданий, напечатанных в России и в Царстве Польском, предназначенных для выставки.

רשימת הספרים העבריים שנדפסו בארץ רוסיא ומלכות פולין הנועדים לבא בשערי המצבה. קיין מחבר איז ניט אָנגעגעבן, נאָר שמואל ווינער אין זײַן הקדמה צום קהלת משה, אות ב, ז' 9, שרייבט, אַז ער האָט דאָס אָנגעשריבן דעם העברעאישן טעקסט און ד"ר. א. א. הרפכי האָט געמאַכט הוספות און שינויים ווי אויך די רוסישע איבערזעצונג. אין דער דאָזיקער בראַשור רעכענען צו די מחברים קופיל צו „מלכות פולין" און זיי שרייבן, אַז עס איז באַוואוסט נאָר איין ספר געדרוקט אין קופיל, דאָס איז אַ מחזור מכל השנה, 1796. דאָס איז אַ טעות. אין דעם שטעטל איז געדרוקט געוואָרן אין זעלביקן יאָר אַ צווייטער ספר, חידושי מהרש"א, פון וועלכן עס איז צו זען, אַז קופיל, וואו עס איז געווען די יידישע דרוקעריי, געפינט זיך אין אוקראַינע, ניט אין פּוילן. אין דער הסכמה פון ר' זאב וואָלף מטשאַרנאָסטרא צו אַט דעם צווייטן ספר שטייט צוואַנד: „שהדפיסו ק"ק קופיל גבוליים...". הייסט דאָס אַז קופיל איז געווען לעבן טשאַרנאָסטרא. אויף די שער-בלעטער פון די ביידע ספרים איז אָנגעגעבן „תחת ממשלת האדון הגדול החסיד יאסניא וועלמאָזני סוועריני וויסלאצקי" און אין „גדולת ר' וואלף מטשאַרנאָסטרא", געדרוקט אין יוסף פערלס יידישע כתבים, ביבליאטעק פון ייווא, ווילנע, 1937, לייענען מיר ז' 221: „... מוז מען אַ גיי טאָן און נעמען ביים אַלטן וויסלאַצקי אין קופיל (וואָס איז נאָך דעמאָלט אַ דאָרף געווען) אַ פּדיון שבויים... זײַן וועג איז ע"פּי רוב אויסגעקומען איבער טשאַרנאָסטרא...". זעען מיר אויך, אַז קופיל איז געווען לעבן טשאַרנאָסטרא אין אוקראַינע. אין דער יידיש-רוסישער ענציקלאָפּעדיע איז אָנגעגעבן אַ שטעטל קופיל אין וואָלין, און ס'איז אויך געוויזן אויף דער מאַפע פון וואָלינער גובערניע, דאָרטן.



מאפע פֿון די שטעט וואָס ווערן דערמאָנט אין דעם אַרטיקל.

ПЕРВАЯ ВСЕРОССИЙСКАЯ ВЫСТАВКА ПЕЧАТНОГО ДѢЛА.

VIII.

ЛИСОКЪ ЕВРЕЙСКИХЪ ИЗДАНИЙ,

НАПЕЧАТАННЫХЪ

въ РОССИИ и въ ЦАРСТВѢ ПОЛЬСКОМЪ,
ПРЕДНАЗНАЧЕННЫХЪ ДЛЯ ВЫСТАВКИ.

המצבה הראשונה ברוסיה למעשה הדפוס.

רשימת הספרים העבריים

שנדפסו

בארץ רוסיה ומלכות פולין

הנועדים לבוא לשער המצבה.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФИЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лин., № 12.

1894.

געווען דרוקערייזען אין בעלילאָווקע, בראַצלאָוו און סקראַליווקע [סקראַליבאָקא סמוך לברדיטשוב].

37 פונקטן — אַ גאַנץ נישקשהדיקע צאָל! אויב מיר נעמען אין באַטראַכט, אַז אין אַ טייל שטעט האָט אין געוויסע צייטן עקסיסטירט איינציטיק מער ווי איין דרוקעריי רופט אַזא צאָל אַרויס ביי אונדז אַ געפיל פון צופרידנקייט. אַט דאָס הייסט אַן עם הספר! און דאָס ניט אין אַ לאַנד, וואו ייִדן האָבן געלעבט אין עושר און אין פּבּוד. אַדרבא, ייִדן אין יענע מקומות האָבן געלעבט אין גרויס דחקות, אַחוץ געציילטע גבירים; דערצו האָבן זיך נאָך געשאַטן אויף זייערע קעפּ פאַרשיידענע גזרות פון דער רעגירונג — און דאָך אַזא גרויסע באַדערפעניש אין געדרוקטן וואָרט!

עס ווערט אונדז אָבער קשהדיק די פּראָפּאַרציע פון די דרוקערייזען אין די אויבן דערמאָנטע דריי מדינות, פון די 37 שטעט מיט ייִדישע דרוקערייזען קומט אויס אויף אוקראַינע 28, וויסרוסלאַנד 5 און ליטע 4. אוקראַינער ייִדן זינען אונדז גאַרניט באַקאַנט פאַר אַזעלכע לומדים. אין דער נײַער ליטעראַטור האָט מען זי. גאָר געקרוינט מיטן נאָמען „עמך“. פאַר אַ מדינה מיט גרויסע לומדים און גאונים, מיט גרויסע ישיבות איז אונדז באַקאַנט דער עיקר ליטע, מיט ווילנע, „ירושלים דליטא“, אין דער שפיץ, טיילווייז אויך וויסרוסלאַנד. האָט דאָך געדאַרפט זיין אין פּלוג פאַרקערט: אויפן ערשטן פּלאַץ אין דער צאָל דרוקערייזען האָט געדאַרפט גיין ליטע, אויפן צווייטן — וויסרוסלאַנד און ערשט אויפן דריטן די בעל-הבתישע אוקראַינע.

און דאָ קומט ווי געוואונטשן דער ענטפּער — חסידים! דאָס האָבן חסידים געגרינדעט די גרויסע צאָל דרוקערייזען פאַר זייערע ספּעצ-יעלע חסידישע אינטערעסן, און ממילא דאַרף שוין יאָ שטימען די פּראָפּאַרציע. די פּמעט הונדערט-פּראָצענטיק חסידישע אוקראַינע האָט זיך גענייטיקט אין אַ גרעסערער צאָל דרוקערייזען; דאָס האַלב חסידישע וויסרוסלאַנד און די מתנגדישע ליטע האָבן זיך געקענט באַנוגענען מיט אַ קלענערער צאָל.

לאַמיר אָבער אַרײַנקוקן אין דער ביבליאָגראַפיע פון די דרוקערייזען און זען, צי די דאָזיקע טעאָריע שטימט מיט דער ווירקלעכקייט. דערביי מוז מען באַמערקן, אַז די ביבליאָגראַפיע פון די ייִדישע דרוקערייזען אין מיזרח-אייראָפּע איז היינט צו טאָג ווייט פון שלמות. די קומענדיקע ביבליאָגראַפיע וועט מסתמא די צאָלן וואָס איך ברענג דאָ קאַרעגירן.

דאך, וואָס שייך אונדזער ענין, וועט דאָס קיין גרויסע שינויים ניט אַרײַנטראַגן, אַ פּאַר ספרים מער צי ווייניקער אין יעדער שטאַט, דער אַדער יענער ספר איז געדרוקט ניט דאָ, נאָר דאָרטן, ניט אין דעם יאָר נאָר אין יענעם — דאָס אַלגעמיינע בילד וועט בלייבן דאָס זעלביקע. די ציפער וואָס איך באַנוץ דאָ זײַנען גענומען מערסטנס פון פרידבערגס אויבן דערמאָנטן תולדות הדפוס און פון זײַן בית עקד ספרים, אַחוץ דעם אויך פון קרית ספר (9, ז' 432; 11, זז' 95, 384; 19, ז' 277; 20, ז' 45; 21, ז' 214).

קודם כל לאַמיר אַרויסנעמען פון דער רשימה יענע שטעט, אין וועלכע די דרוקערייען האָבן קיין קיום ניט געהאַט, וואו מען האָט באַוויזן אין גאַנצן אָפּצודרוקן אַ דריי-פיר ספרים, אַדער אַפילו גאָר איין און איינציק ספר, און די דרוקעריי האָט זיך געשלאָסן. די דאָזיקע בין-לילה-הי-ובין-לילה-אבד-דרוקערייען האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געקענט האָבן קיין איינפלוס אויף דעם ייִדישן דרוק-וועזן אין אוקראַינע און וויסרוסלאַנד, אויב אַפילו מיר זאָלן אָננעמען, אַז חסידים האָבן זיי געגרינדעט. אַזעלכע דרוקערייען זײַנען געווען 16, פון זיי 13 אין אוקראַינע און 3 אין וויסרוסלאַנד.

וויסרוסלאַנד: (1) דובראָוונע — 5 ספרים; (2) ליאַדי — 1; (3) מאַהילעוו — 1.

אוקראַינע: (1) באַסלעוו — 4 ספרים; (2) בילזורקע — 5; (3) בעלילאָווקע — 1; (4) ברעזיץ — 6; (5) זאַסלאָוו — 4; (6) מעזריטש — 3; (7) סלאָפּקאָוויץ — 3; (8) סקראַליווקע — 1; (9) קאַליס — 3; (10) קופיל — 2; (11) קרעמעניץ⁷ — 1; (12) ראָדוויל — 6; (13) שדה לבן — 3.

ליתר בטחון וועלן מיר נאָך צוגעבן, אַז אַרום און אַרום האָבן זיך אין די אַלע 16 שטעט אָפּגעדרוקט 6-5 חסידישע ספרים, און אַפילו אין אַזאַ שטאַט ווי ליאַדי, דאָס וויגעלע פון חסידות-חב"ד, וואו עס האָט געהאַט זײַן רעזידענץ דער רב מליאַדי ר' שניאור זלמן, איז דער איינציקער ספר וואָס איז דאָרטן געדרוקט געווען נישט דער תּנ"א, נאָר שוין אַ געדרוקטער אַלטער הלכה-ספר⁸ (טאַקע מיט דער הסכמה פון

(7) פרידבערג פאַרצייכנט אַפילו צוויי ספרים, אָבער ער מאַכט אַ טעות: דער ספר נחל אשכול איז געדרוקט אין דובנע, ניט אין קרעמעניץ.

(8) עמודי גולה, געדרוקט צום ערשטן אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל, 1510, איבערגעדרוקט אין ליאַדי אין יאָר 1805.

דעם רב מליאדי). מיר קענען אזוי ארום רואיק ארויסנעמען די דאזיקע שטעטלעך פון דער רשימה ווי ניט-וויכטיקע פאר אונדזער ענין. בלייבט שוין אונדז אין סך-הכל לערך צוואנציק שטעט מיט יידישע דרוקערייען וועלכע האָבן עקסיסטירט לפי-ערך אַ לענגערע צייט. דערביי דארף מען אויך האָבן אין זינען, אַז ניט אין אַלע צוואנציק שטעט האָבן די דרוקערייען עקסיסטירט אין איין אין דער זעלבער צייט, און בשעת, למשל, אין סודילקאָוו איז געגרינדעט געוואָרן די דרוקעריי, איז שוין די ערשטע דרוקעריי אין דער ריי, אין אַלעקסנדיי, געווען ארום פערציק יאָר געשלאָסן. מיט די אַלע באַוואַרענישן מאַכט שוין די רשימה ניט אַזאַ אימפּאָזאַנטן איינדרוק.

ב

נאָך דעם ווי מיר האָבן אַרויסגענומען פון דער רשימה די אויבן דערמאָנטע דריי דרוקערייען אין וויסרוסלאַנד, בלייבן אונדז נאָר צוויי שטעט, שקלאָוו און קאַפּוסט. דאָרטן האָבן די דרוקערייען עקסיסטירט לאַנגע יאָרן ביז דער סאַמע גזרה פון 1836. אין שקלאָוו האָט מען אָנגעהויבן דרוקן יידישע ספרים נאָך אין 1783,⁹ און אזוי ארום האָט מען דאָרטן געדרוקט ספרים איבער פּופציק יאָר. אין קאַפּוסט איז די דרוקעריי געגרינדעט געוואָרן אין 1804 און זי האָט פונקציאָנירט איבער דרייסיק יאָר. אין די ביידע שטעט איז טאַקע אָפּגעדרוקט געוואָרן אַ גרויסע צאָל ספרים.

פון דער ביבליאָגראַפיע פון שקלאָווער און קאַפּוסטער דרוקערייען זעען מיר, אַז מען האָט טאַקע געדרוקט דאָרטן חסידישע ספרים אויך, אָבער אויסשליסלעך חב"ד'ישע און נישט פון אַנדערע חסידישע ריכטונגען.¹⁰

אָבער אַפילו חב"ד האָט ווינציק געדרוקט, הגם אַ סך געשריבן. אַנשטאָט דרוקן האָט חב"ד געהאַט אַרגאַניזירט אַ סיסטעם קאַפיסטן

(9) וועגן די ערשטע גרינדערס פון דער שקלאָווער דוקעריי וועט קומען צו רייד שפּעטער.

(10) מיטן אויסנעם פון דער ערשטער אויסגאַבע פון שבחי בעש"ט, געדרוקט אין קאַפּוסט 1815, און „פרי הארץ, דאָרטן, 1814, וועמענס מחבר ר' מענדעלע וויטעבסקער די חב"ד-חסידיים האַלטן פאַר אַ זייעריקן, און מיטן אויסנעם פון נועם אלימלך, געדרוקט אַנאַנים אין שקלאָוו (אָן דרוקאַרט און אָן יאָר). דער נועם אלימלך איז לויט מײַנונג געדרוקט געוואָרן ספּעציעל פאַר גאַליציע (זען מײַן אַרטיקל הדפוס העברי בשקלאָוו (העברייאיש). געדרוקט אין אהל רח"ל ז. 176).

אָדער „שריבערס“, ווי מען האָט זיי גערופן. צו ערשט אין ליאַזנע, וואו דער חב"ד איז געגרינדעט געוואָרן, שפעטער אין ליאַדי, וואוהיין ר' שניאור זלמן, דער גרינדער פון חב"ד, האָט אַריבערגעפירט זיין רעזידענץ,¹¹ דערנאָך אין ליובאַוויטש, וואוהיין ר' שניאור זלמן'ס זון, דער מיטעלער רבי ר' בער, האָט אַריבערגעפירט די רעזידענץ פון חב"ד,¹² זינען געזעסן שרייבערס און איבערגעשריבן דעם רבינס תורות. דער סדר דערביי איז געווען אַזא, דער רבי פלעגט פריער זאָגן די תורה פאַר די חסידים, שפעטער האָט ער אַליין זי פאַרשריבן¹³ און איבערגעגעבן דעם הויפט-שרייבער וועלכער האָט דאָס איבערגעשריבן; אַלע איבעריקע שרייבערס האָבן געמאַכט דערפון קאָפּיעס, וויפיל יעדערער האָט באַוויזן, און האָבן דאָס פאַרקויפט חסידים. האָט אַ חסיד ניט געהאַט קיין קליינגעלט אויף צו קויפן, האָט ער זיך אַוועק-געזעצט און אַליין איבערגעשריבן די תורה. פאַרנדיק אַהיים האָט דער חסיד מיטגענומען איינע אָדער עטלעכע אַזעלכע געשריבענע תורות. אין זיין ווינאַרט האָבן אים שוין אָפּגעוואַרט די שטעטלדיקע חסידים, און ער האָט שוין געמוזט יעדערן געבן צו מאַכן אַ קאָפּיע פאַר זיך. שפעטער איז געפאַרן אַ צווייטער חסיד פון דעם זעלבן שטעטל און האָט מיטגעבראַכט אַן אַנדער תורה, און ווייטער האָבן אַלע חסידים זיך געלאָזט מאַכן קאָפּיעס. ווען עס האָט זיך אָנגעקליבן אַ גרעסערע צאָל תורות האָט מען דאָס געלאָזט איינבינדן אין אַ ביכל,¹⁴ און אַזוי אַרום האָט זיך יעדער חסיד אין משך פון עטלעכע יאָר צונויפגעשטעלט אַ ביבליאָטעק פון חסידישע תורות.

(11) אין 1801.

(12) אין 1813. ליובאַוויטש איז פאַרבליבן דער צענטער פון חב"ד ביז נאָך סופות תרעו (1915), ווען דער רבי, ר' שלום בער שניאורסאָן, איז צוליב די מלחמה-געשעענישן אַריבער קיין ראַסטאַוו-דאָן.

(13) חוץ דעם רב מליאַדי אַליין, וועלכער האָט זינע תורות — מיטן אויסנעם פון דעם תנא און נאָך עטלעכע פראַגמענטן — אַליין ניט געשריבן. זינע תורות פלעגן פאַרשרייבן די ערשטע יאָרן זיין ברודער, הרב ר' יהודה לייב יאַנאַוויטשער, שפעטער זינע זין, און ער פלעגט זיי קאַרעגירן. זיין זון און ממלא-מקום, דער מיטעלער רבי ר' בער, און זיין אייניקל ר' מענדעלע, דער צמח צדק, פלעגן אַליין שרייבן זייערע תורות. (14) צום אונטערשייד פון אַ געדרוקטן ספר האָבן איינגעבונדענע געשריבענע תורות געהייסן ביכלעך. אין די שפעטערע יאָרן, ווען עס איז אויפגעקומען די נייע העברעאישע און יידישע ליטעראַטור-ווערק וועלכע האָבן אויך געהייסן ביכלעך, פלעגט מען מוזן צולייגן צום וואָרט ביכל דאָס וואָרט חסידות אָדער כתבים, און מען פלעגט זאָגן אַ ביכל חסידות אָדער אַ ביכל כתבים.

[illegible]

די דאזיקע סיסטעם האָט אָבער געהאַט איר חסרון: דאָס פיל מאָל איבערשרייבן איינס פון צווייטן האָט געמוזט ברענגען צו אַ פאַרגרייזונג פון די תורות, און דאָס האָט טאַקע גורם געווען, אַז דער רב מליאַדי זאָל איבערגעבן צום דרוק דעם תנאי, וואָס פריער איז ער אַ לאַנגע צייט געווען פאַרשפּרייט אין אַ גרויסער צאָל געשריבענע קאַפּיעס.¹⁵ וואָס שייך די איבעריקע זינע תורות האָט דער רב מליאַדי אוועקגעזעצט אַ צאָל מגיהים אונטער דער השגחה פון זיין ברודער, הרב ר' יהודה לייב,¹⁶ אויך האָט ער אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז יעדער חסיד וואָס וועט קומען צו פאַרן צו אים זאָל מיטנעמען מיט זיך אַלע געשריבענע כתבים וואָס ער האָט און איבערגעבן די מגיהים. זיי וועלן דאָס מגיה זיין און אומקערן די כתבים שוין אויספאַרייכטע. דערביי האָט מען געמוזט אָפּגעבן אַ שבועה, אַז מען האָט אַלץ מיטגעבראַכט און אין דער היים איז גאַרנישט געבליבן; אויך האָט מען געמוזט דערציילן, ווער אין שטעטל עס האָט געשריבענע תורות און איז ניט געקומען צו פאַרן. ווער עס האָט זיך ניט אונטערגעוואָרפן אַט דער פאַראַרדענונג, דעם האָט מען ניט אַריינגעלאָזט צום רבין. אַזוי אַרום האָט דער רב מליאַדי דערגרייכט, אַז זינע ברייט פאַרשפּרייטע תורות זינען קאַרעגירט געוואָרן.¹⁷

לויט אַט דער סיסטעם האָט זיך חב"ד ווייניק גענייטיקט אין אַ דרוקער'י. פאַרקערט, פון אַ געדרוקטן ספר איז מען גאַרניט געווען צופרידן, און ווען עס פלעגט פון צייט צו צייט אַרויס פון דרוק אַ חב"ד'ישער ספר פלעגט מען אים ניט גערן קויפן. עס האָט געפעלט דער רייץ און די אויפלעבונג וואָס מען האָט געהאַט ביים קומען פון רבין און מיטברענגען אַ נייע תורה, ווען חסידים, נייגעריקע, זינען געקומען פרעגן, וואָס פאַר אַ תורה מען האָט געבראַכט און יעדערער האָט געוואָלט זיין דער ערשטער אויף איבערשרייבן. מיט יעדער חסיד וואָס איז געקומען פון רבין האָט זיך די זאך איבערגעחזרט: אַ ניער רייץ און אַ נייע אויפלעבונג. אַ געדרוקט ספר אָבער האָט יעדערער דאָך געקענט

(15) זען די הקדמה צום תנאי.

(16) אַ יינגערער ברודער פון דעם רב מליאַדי. ער איז געווען אַ לענגערע צייט זיין סעקרעטאַר, שפּעטער געוואָרן רב אין יאַנאָוויטש, וויטעבסקער קרייז; ער איז דער מחבר פון „שארית יהודה, ווילנע, תרא.

(17) זען „תקנות דליאזנא" געדרוקט אין גנוי נסתרות, ירושלים, תרפ"ד, 3טער טייל,

תשובת

אדמו"ר הגאון אמת-החסיד וקדוש המפורסם גאון תפארת ישראל כבוד מרנא ורצנא קדוש ה' מוה' **שניאור זלמן** נשמתו נבא מרוחם

אשר השיב להרב המאה"ג המפורסם חריף ודיק הגאון האמתו דאש חלק קדוש **אשר** לו כבוד שמע מוה' **לוי יצחק** "חב"ד דק"ק. בלעזעטש. על ידיו אשה עבוכה ודין שומא :

התבמות ומרמות על כל הרפוסים אף שמוץ למדינה שיסיון אסורין מלהדפיס לא מיניס ולא מקלחיש בלי רשיון מבני הרב שי' : כדפסו על ש"ע הלכות פסח :

ויען כי קארה וערוכה בכל היא לא הדפסו פה הסכמה מיוחדת : אבל דבר שזה הוא בכל כתבי קודש של אדמו"ר כ"ע והיא גם היא כדפסה בידיעתם וחלילה לדפוס אותה חשך. שלשה שנים משנה דלמעה בלעד' ידיעת המדפיסים :

ברשיון האעטור דאקדעמא בעלגא :



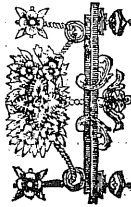
נדפס
בקק קאפוסט

בשנת תר"ה פרי האיז לנאיו ולפאך לפ"ק

Содозволѣнія Виленской
Цензуры

ВЫКОПЫСЬ

בן אפוסמ



ברשיון הצנזורה אשר
מאגדווע דעלנא

י"צחק יפה ז"ל

ברפוס של הרבני הנגיד
המופלג מ' ישראל אל במ'

לנו ויגלה לנו משיח צדקנו במדרה כימנו אמן

מפכר ארמ"י נאון תפארת ישראל חסידא ופרישא בנצינא קדישא עמורא תהוהא אור השאון
לארץ ותצות כבוד שם קדישמו מ' **כנחם מענדל** כהרב מוהרר **מנשה** וצוקל
אשר מקום ישיבתו הי' בע' ו' **מכר** יא' חוב"ב והסת דברי קישו בכל שבת ושבת לסבתחפשים
בעליו אל הרבמה וקבנן הרב המופלג בת"ר החסיד במ' אלעזר זוסמן ולה"ה ב"ד ראדעא קדישא
חובב"א וממנו הגיע לידנו ומן המעט הזה אורו ענינו וכברי שיה' שמעתי' מכריו בעלמא בבקשת
ד'הע"ה אורה באהלך עולמים וכפי' ד"ל מתגלגל הדבר אשר ביום הלכת אינן בק' ונעלה האור לשדשו
התחלתו לתרפים דבריו וז"ל אשר מנבולות אורו יאורו כל הארץ ו**יצירפנו** לזה מה שמצאנו ר"ק של
דרכ' הקדוש המפורסם מ' אברהם כהרב הקדוש המפורסם השכנה"ג מ' רוב בעד שמעודישו
הוא ספ' בראשית עד כונת המקור כי איירי דומר מרבים ויחוס הדברים וק' יצו עלינו ועמור

ספר
פרי הארץ

בן אפוסמ

בשנת תקפ"א לפ"ק

ברפוס של הרבני הנגיד ומ' יודא יפה

ברשיון הצנזורה אשר
מאגדווע דעלנא

מתנתו בהקדמת החבור הקטן הזה

מכר בענין ר"ה ז"ל כולל וצטרט. בציאור ענין מלכיות
מכרמות ושומרות ומתורק לוח דרום לשבח שופט ע"פ
האזינו הסתים וכו' ועוד הרחש יקדים על ענין ר"ה
וע"ה ט"ס חקנוו במדש שומר כ' וע"פ דרשו' בהתמלו חלו ע"ה
כ' וע"ה כ' עמד הסתים כ' אשר סוהטק מתוך כח' של כבוד
המור' הרב הגדול המפורסם מוה"ר **דוב בער** ע"ה .

ספר
עמרת ראש

ס פ ר

ת ח ל י ם

מסודר ע"פ ימי השבוע והחדש עם פרש"י וקיצור
אלשיך ועוד נוסף דבר חדש אשר עדיין
לא היה מעולם פי' הזוהר מלוקט מספר הזוהר על כל
מזמור ומזמור מדויק ומנופה : בשלש עשרה נפה :
ובזכות אמירת תהלים בכוונה : מכה לעלות לציון
ברננה :

גם אלה לחכמים יבטו תרעסם כי לא כגויס שהיו בימי חכמי הס"ס ז"ל הגויס האלה אשר לא
מאבירים נחליתם כי המה היו עובדי כוכבים וחולות ודכים ככל החושנות לא ידעו את
ה' ואח דבר קדשו לא הכירו . אצל העושים שבזמננו את ה' הם יראים ונחתים כבוד לתורת
עושים משפט ולדק באריות והעד עם היהודים החוסים תחת כנפיהם וחליטם לנו לדבר לא
לשונם שם גאלי עליהם וכל תקום אצור כספרים גוי או נכרי או אריות העולם וכדומה סבוכה
על עכו"ם ואחם שסיו בימי חכמי המסנה

ע"י הרב הגדול מ' זוהר'ר
יהודת יפה אהאוסט

איינער העכטע

ז פאר

ארדענליכער

קייזליכער לעבנער

אין ווילנא



גירדוקט אין

קאפאס

אין מאהלייור

גנערנע מיט

בעמלינג

בקאפוסט

כשינת תקע"ח לפ"ק

סיפורת לחברה קדישא

גומלי חסד שלא אצט

שאומרים ביום שמתענים ומבקשים מחילה משוכני עזר על
הטש שלא התעסקו ח"ו ביקרא רשעים כראוי לכל אי ואי
ובכל קהילות מתענין אותו בט"ו בכסליו ויהי רצון הבורא
יחברק שיתבטלו מגילת הענית הל"ז ויקיים בנו מסרא
שכחוב בלע המות לנצח ויהופק לנו התענית למשחה
ושמחה אמן כן יהי רצון :

נרפס - מחדש אשר לא היה כ"ה לעילמים ומחמת

שראנו שרוב העולם אינם בקיאים

בהם וצריכין לתפש בחיפוש

גדול לכן לקטנו בקיבוץ

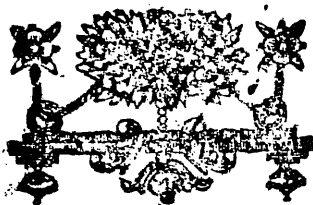
אהר ותרפסנו אותם

באחיות נאות

ובקידוח בכרי

שירה כצוי

לכל



כ"ה

ב"ו

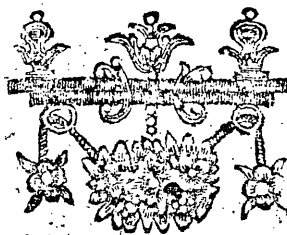
ספור חלונות קץ הפלאות

אשר נלקט מן ספרי חכמי דורנו הראשונים • שבתם אנחה הרב מ' **יעקב**
 שפורטי שהי' בימי משיח השקר שבתיו לביימ"ש : ומן ספר בגאון
הכם צבי כ"י ומן ספר הרב מ' **משה האגין** וזלזלם שהיו צומעים
 וגם מקלה מן רב • כתבו חכמי הדור שגין
 בימי שבתיו זה באסיה • אשר הרילו אגרוחיהם אז לחכמי הדור שבהורבא • ואין
 יודעים אחר לבי שזיר אשר היו כמסים בחדריהם ועמה הבאתו לביה הדפוס
 בכדי לעמר ולהחזיק לב עב"י שלא יזוזו אפי' יז כל שכול מן מלחמת סקוקים
 וחורקים ואל ישעו בדברי שקר המגדים לח"הק דכתיב למען ישמעו ייראו ולא
 יזדק עוד • והתחב לדרבי חז"ל יונעם וזעז"ט : ומלך בנפשו חמיה עיניו
 יראו עיניו וישמח לביו כי"רא

ברשין הנעמור

ישראלעית

דווינגל



ברפוס של הרבני

הנגיד

המופ"ב מוהר"ר

ישראל במחור

יצחקיפה ז"ל

נ ד פ ס

ב ק א פ ו ס ט

הדר ולפרט ונ"י סריני עמך ינשט להעמיר חיות כהלל גמ"ה

להבין ענין ההשתמחות על קברי הצדיקים • רנה ענין ההשתמחות על
 הקבר יש בזה כמה מדרגות ואופני שונים וכדרך כלל יש בזה
 מדרגות • הא' מה שמבואר בשו"ע א"ח ח"ב ו"ל • ומה שנוהג לילך על
 הקברות הוא כדי לעורר האכילתו ולהכניע היצה"ר ולשוב בתשובה • והוא
 ע"ד מאמרנו וא"ל יזכיר לו יום המית' שע"ז נכנע היצה"ר ובמ"ש טוב לכת
 אל בית אבל מלבד אל בית המשתה ורחייתו אל לבו • הרי שבוה יוכל
 להכניע את לבו כנ"ל • והב' הוא ג"כ נזכר בשו"ע הלכות נ"ה נוהג לילך על
 הקבר ולהרבו שם בתנוע' כו' וישם הטעם משום דב"ה הוא מקום מנוחו
 הצדיק' ומצד כך הוא מקום קדוש וטהור והתפיל מתקבלת שם ביותר
 וכו' • ויב' ש מה ש"ת שיתן אליו רחמים בזכות הצדיק' שוכני עפר ויש בזה
 ב' טעמים • הא' שהמקום קדוש וטהור וזה גורם שמקבלים תפילתו • הב'
 שבה"א יתפלל ששכונת רצויה ביותר מחמת התעוררות הלב כתשובה
 כנ"ל משום ורחייתו אל לבו כו' • וזה גורם שתד"ת תפילתו רצויה ומקובלת •
 והג' הוא מה שהולכים אל מקום מנוחות אבירם או בנו יהיו כו' וכדומה
 שמעורר חבכיה וההספר ועושה פתיחות הלב לגמרי כמו שיתנו מובל
 לפניו ממש שנשבר לבו באמת מצד עג"ז שנגע עד נקודות לבבו לכתוב
 במר נפשו וכמו שאמר ר"י דין גרמא דעשירא ביר שה' נושא אצלו העצם
 משום עג"ז שלא ישכח על בנו שמת וכעבור זה תמיד לבו נשכר וכמו יערב
 אכילו ע"ה שהתאכל על בנו ימים רבים שהיה תמיד בוכה במר נפשו על
 הכתלקות בנו מצד שלא נשכח כלל מאתו בידוע • וכמ"כ בהליכתו אל
 הקבר אעפ"י שנשכח מאתו ומרוב אעפ"י חוזר ונוכר עד שיכול לבנו במר
 נפשו מאד וגורם בזה פתיחו' הלב לגמרי עד שיכול לבנו על הכאין ממש
 ג"כ בלב נשכר ונרכה ובכיה רבה ויכול לבוא לידי תשובה שלימה בידוע
 כי עיכוב ר' תשובה הוא מחמת גסות וגברות הלב אבל אס' הלב נשכ' היטב
 באמת יהיה מאוזה דבר שיהיה אוי תנמי יכול לבוא לידי תשובה שלימה
 וזהו יסוד שראוי על האדם שנק' יבורים של אהבת אפי' בפני חיי' ומווני
 שמבטשים לאדם כדי להשיבו בתשובה שלימה מקרב ולב עמוק ביותר
 וראי מר"י שאמר דין גרמא דעשירא ביר שכדאי היה אצלו יבורים של

אהבת

א

קריגן ביים מוכר-ספרים ווען ער האָט געוואָלט, און אַ לענגערע צייט, איידער עס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אַ צווייטער ספר האָט מען ניט געהאַט קיין נײַס. קלאַגט זיך טאַקע דער מיטעלער רבי ר' בער, דעם רב מליאַדיס זון און ממלא-מקום, אויף זײַנע חסידים, אַז אַ געשריבענע תּורה קויפּן זײ גערן און צאָלן די העכסטע פּרייזן און אַ געדרוקטן ספר ווילן זײ ניט קויפּן אָפּילו פאַר די ביליקסטע פּרייזן.¹⁸

אַרום און אַרום האָט דער חב"ד אָפּגעדרוקט ביז דער גזרה פון 1836 16 ספרים; פון זײ איז דער תּניא געדרוקט געוואָרן צום ערשטן מאַל אין וואָלין, אין סלאָוואַטע, און איין ספר אין גאַליציע.¹⁹ בלייבט אונדז אין גאַנצן 14 חסידישע ספרים וואָס זײַנען געדרוקט געווען אין שקלאָו און קאַפּוסט; ליתר שאת לאָמיר נאָך צולייגן עטלעכע איבער-דרוקן וואָס זײַנען מסתמא געווען, הגם די ביבליאָגראַפיע פאַרצייכנט זײ ניט, און לאָמיר שוין רעכענען צוואַנציק ספרים. אויב מיר טיילן דאָס אויף די איבער פּופציק יאָר וואָס די דרוקערייען האָבן עקסיסטירט אין שקלאָו און די איבער דרייסיק יאָר — אין קאַפּוסט, זעען מיר גלייך, אַז עס איז אַן אַבסורד צו מײנען, אַז די דאָזיקע דרוקערייען זײַנען געגרינדעט געוואָרן דורך חסידים צוליב פּראָפּאגאַנדע און פּאַלעמיק.

וואָס ס'איז נוגע שקלאָו, קענען מיר נאָך צוגעבן, אַז הגם די דרוק איז דאָרטן געגרינדעט געוואָרן נאָך אין 1783, האָט פון דעסט וועגן דער רב מליאַדי דעם תּניא געלאָזט צום ערשטן מאַל דרוקן אין דער ווייטער סלאָוואַטע, ניט געקוקט דערויף וואָס פון ליאַזנע, וואו דער רב מליאַדי האָט יעמאַלט געווינט, איז קיין שקלאָו מיט דער האַנט צו דערלאַנגען. עס קענען דערויף זײַן צוויי השערות: אָדער וויל די טעכניק פון דער שקלאָווער דרוק איז געווען זייער אַ נידעריקע, אָדער אַז אין שקלאָו זײַנען נאָך די מתנגדים געווען גענוג שטאַרק ניט צו דערלאָזן דרוקן דעם תּניא. ערשט שפּעטער, אין יאָר 1803, ווען דער רב מליאַדי האָט שוין געהאַט דורכגעמאַכט זײַנע צוויי אַרעסטן און עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער אויפשטייג פון חב"ד, ווען שקלאָו

(18) ".... ידעתי טבע אנ"ש שבדברים שבכתב שגם מלאים טעות לא יחושו על כל הוצאה רבה להשיגם וכאשר יבואו אותן הדברים בעצמן בדפוס לא יחושו... לקנות גם במקח היותר זול וגם אותו שקונה כורכו יפה ומניחו בקרן זוית למשמרת כשיפנה ישנה ולא ימצא פנאי לעולם..." דרך חיים, קאַפּוסט, תקע"ט, צום סוף פון דער הקדמה.

(19) אור הגנוז לצדיקים, געדרוקט אין זשאַלקווע, תק"ס.

אליין איז געוואָרן האַלב חב"ד'יש, האָט ער דאָרט אָפּגעדרוקט זײַן סידור חב"ד און אין 1806 איבערגעדרוקט דעם חניא.

ג

מיר גייען איצט אַריבער צו די דרוקערײַען אין אוקראַינע.

די ערשטע ייִדישע דרוקערײַ אין אוקראַינע איז געגרינדעט געוואָרן אין די זעכציקער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט אין אַלעקסניץ, אַ קליין שטעטעלע אין וואָלין, ניט ווייט פון דער גרענעץ מיט גאַליציע.²⁰ זי האָט עקסיסטירט ביז 1776, ווען דער באַזיצער, צבי הירש בר' אַרי' ליב מרגליות, האָט זי אַריבערגעפירט קיין קאַריץ.

די אַלעקסניצער דרוקערײַ האָט ניט געקענט זײַן קיין חסידישע, ווייל דער ערשטער חסידישער ספר אויף דער וועלט, דער תולדות יעקב יוסף (אָדער ווי חסידים רופן אים, דער תולדות), איז ערשט אַרויס אין קאַריץ אין יאָר 1780 שוין פיר יאָר נאָך דעם ווי די דרוקערײַ אין אַלעקסניץ איז געווען געשלאָסן. נאָך מער, מיר קענען אפשר אָננעמען, אַז די דאָזיקע דרוקערײַ איז געווען אַנטיחסידיש.

אין 1772 איז אַרויס פון דרוק אַ קליין ווערק א"ט זמיר עריצים וחרבות צורים, אַ שאַרפער אַנטיחסידישער פאַמפלעט²¹ מיט די ערגסטע זילזולים אויף חסידים און זייערע פירערס — ריכטיקער געזאָגט אויף זייערע קומעדיקע פירערס. עס האָט נאָך יעמאַלט געלעבט דער מעזריטשער מגיד, דעם בעש"טס תלמיד און ממלא-מקום, בײַ וועמען די קומעדיקע חסידישע פירערס ווי ר' נחום טשערנאַבילער, ר' לוי יצחק באַרדיטשעווער, דער רב מליאַדי א"א זינען אליין געווען תלמידים.

דער דאָזיקער פאַמפלעט האָט אַרויסגערופן אַ שטורעם קעגן חסידים. לויט דעם עדות פון דעם רב מליאַדי איז יעמאַלט געווען אַזאַ עת צרה פאַר די רביים אין וואָלין, אַז זיי האָבן אַזש נישט געקענט אַינזיצן אין זייערע היימען.²² און אַט דער אַנטיחסידישער פאַמפלעט

(20) הגם עס האָט שוין עקסיסטירט אַ ייִדישע דרוק אין טורקא נאָך פאַר אַלעקסניץ, איז אָבער אַ ספּק, וואו די דאָזיקע טורקע געפינט זיך. ווינער-הרפּבי, אין דער אויבן דערמאָנטער בראַשור (הערה 6), פאַרצייענען 2 טורקעס, איינע אין וואָלין און די צווייטע אין פּוילן, און לאָזן די זאך מיט אַ פרעגזייכן. לויט מ. באַלאַבאָן (סאַנטשינאַ-בלעטער, 3, ז' 18) זאָל דאָס גאָר זיין אין גאַליציע, אין סאַמבאָרער קרייז.

(21) ש. דובנאָוו, תולדות החסידות, תל-אביב, דביר, תרץ, ז' 417.

(22) "... וכתבו אז מוויילנא קונטרס זמיר עריצים ... והיתה מזה צרה גדולה לכל



ס"פ

פועל צדק

והוא סדר התרי"ג מצות
סדרם ה' און מופת הדור
מוהר"ר שבתי כ"ץ בעל
הש"ד זצ"ל: ומצאנו בבית
עיון חזן בתו התורני מו"
דור במהור"ר דין מק"ה
רש"א כתב עדו נאמנה
הענינו על הקונט' הזה
בי היא מכתב יד הגאון
הש"ד זצ"ל :

נרמז פה ק"ק

אלעקס"ן

תחת משלל ארוננו
הפנות הדור
החזיר ה' יום יפה
משארשינו סמאלני
ליטווסקי סמאלני
לאצק' ירום תורו :

ברפוס החז' ירום יפה
הורש בתהורר ארני
לוי זצ"ל :

לפי דרך מצותי ארני
בי תר' חייב לבי

להשענה
במב

חגית תקל"ד לפ"ק



W TURCE

Dziadzizonym Miescie i W Imci Pana Antoniego Jana Na Wielkich Kamionkach
Turca Benioŭych: 8c Kalinowskięgo Podkomorzęgo Inflankiego Woik lego Krolęwkiey
Mosci y Rzę Pol Pułkownika Pana y Dobrodaiaa

קדור ולפרש ואחור' לעצן ברנ' ב'יה השנה לפ"ק

איז אפגעדרוקט געוואָרן אין מרגליותעס דרוקערײַ אין אלעקסניי²³ מוזן מיר אזוי אַרום די דאָזיקע דרוקערײַ אַרויסנעמען פון אונזער רשימה, און עס בלייבן אונדז נאָר 14 שטעט אין אוקראַינע מיט יידישע דרוקערײַען וועלכע מיר קענען נעמען אין באַטראַכט ווי חסידישע. קודם אָבער לאַמיר אַרייַנקוקן אין דער ביבליאָגראַפיע. וויפל איז בכלל אַפגעדרוקט געוואָרן אויף דער וועלט חסידישע ספרים ביז דעם יאָר 1836, ווען די גזרה אויף די דרוקערײַען אין רוסלאַנד איז אַרויס? יוסף פערל²⁴ רעכנט אויס, אין יאָר 1819 19 חסידישע ספרים און זאָגט דערביי „וכאלה לאלפים ורבבות“. פאַרשטייט זיך, אַז דער „לאלפים ורבבות“ איז נאָר אַ גוזמא אויף אַנצושרעקן די משפּילים. ווייזט אויס אָבער, אַז ער רעכנט נאָר די קלאַסישע חסידישע ספרים וועלכע ער האָט געהאַלטן פאַר גאָר שעדלעך.²⁵ פרידבערג אין בית עקד ספרים פאַרצייכנט איבער זעכציק ספרים מיט אַ חסידישן אינהאַלט²⁶ וואָס זײַנען געדרוקט געוואָרן ביז 1836. פון זיי זײַנען אַרום צוואַנציק געדרוקט אין גאַליציע און פוילן און זיי גייען ניט אַריין אין אונדזער שטח. בלייבט אויף אוקראַינע אַרום פערציק חסידישע ספרים; צו דעם פאַרצייכנט נאָך פרידבערג אַן ערך דרייסיק איבערדרוקן פון די זעלבע ספרים, צוזאַמען זיבעציק. לאַמיר נאָך זײַן ברייטהאַרציק און צולייגן אויפן חשבון פון פרידבערגס בלויזן, וואָס זיי זײַנען געוויס דאָ, נאָר

הצדיקים דוואלין ולא יכלו לישב בבתיהם ונאספו כולם לק"ק ראוונע בעת ההיא לרבינו הגדול ג"ע [מעזריטשער מגיד] לטכס עצה... בית רבי, באַרדיטשעוו, 1902, ז' 85. (23) די דאָזיקע אויסגאַבע איז היינט איינע פון די גרעסטע ביבליאָגראַפישע זעלטנקייטן. קיין מחבר אין ניט אַנגעגעבן. לויט דובנאַווס השערה זאָל דאָס זײַן דער סעקרעטאַר (סופר) פון דער בראַדער קהילה און די פאַרלעגערס זאָלן זײַן די קהילות פון ווילנע מיט בראַד בשותפות, און מיט דעם זאָלן זיך דערקלערן, פאַר וואָס ס'איז געדרוקט אין אלעקסניי, ניט ווייט פון בראַד. מילא, דאָס וואָס ס'איז געדרוקט אין אלעקסניי דאַרף קיין דערקלערונג ניט, ווייל דאָס איז יעמאַלט געווען די איינציקע דרוקערײַ אויף גאַנץ אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע. וואָס שייך דעם מחבר און די פאַרלעגערס האָבן מיר אַ באַגלייבטן עדות פון יענער צייט, דעם רב מליאָדי; ער שרייבט „וכתבו אז מוויילנא...“ (זען הערה 22) און דערמאָנט ניט בראַד, וואָס דאָס ווייזט, אַז ווילנע איז געווען דער עיקר.

(24) מגלה סמירין, ווין, תקעט, הקדמה א.

(25) מיט אַ פאַר יאָר פריער, אין זײַן ווענדונג צום גאַליצישן גובערנאַטאָר, האָט ער אַנגעגעבן נאָר 14 ספרים, צווישן זיי 2 קבלה-ספרים. זען ר. מאַהלער, דער קאַמף צווישן השכלה און חסידות אין גאַליציע, יוואָ, ניו-יאָרק, 1942, ז' 147.

(26) דאָ גייען ניט אַרײַן די חב"ד-ספרים, וועגן וועלכע מיר האָבן געשריבן אין אַנהייב אַרטיקל.

דרייסיק ספרים, האָבן מיר צוזאַמען אַ הונדערט חסידישע ספרים וועלכע זײַנען געדרוקט געוואָרן אין אוקראַינע ביז 1836. זײַנט דער ערשטער חסידישער ספר אויף דער וועלט, דער תולדות, איז אַרויס אין יאָר 1780, זײַנען אַוועק 56 יאָר; אין דורכשניט קומט בכן אויס ווייניקער ווי צוויי ספרים אַ יאָר. ווען מיר זאָלן דאָס צעטיילן אויף די 14 שטעט וואו עס זײַנען געווען דרוקערייען אין אוקראַינע, צווישן זיי אַזעלכע, וואו עס איז געווען איינציטיק מער ווי איין דרוקעריי, ווײַזט זיך באַלד אַרויס, אַז די גאַנצע מעשה מיט חסידישע דרוקערייען איז אַ דימיון. שאָל גינזבורגס ווערטער, אַז „דער חסידישער באַוועגונג האָבן די ייִדישע דרוקערייען געהאַט צו פאַרדאַנקען די שטאַרקע אַנטוויקלונג וואָס זיי האָבן באַקומען אין וואָלין-פּאָדאָליע“²⁷ האָבן לחלוטין ניט קיין גרונט. אַ שיינע אַנטוויקלונג האָבן זיי דאָס באַקומען דורך דער חסידישע באַוועגונג וועלכע האָבן אָפּגעדרוקט אין מער ווי פערצן דרוקערייען אין דורכשניט ווייניקער ווי צוויי ספרים אַ יאָר !

ד

מיר ווילן דאָ זיך ניט אָפּשטעלן אויף אַלע שטעט, וואו עס זײַנען געווען ייִדישע דרוקערייען אין אוקראַינע, נאָר בלויז אויף עטלעכע מער וויכטיקע, בפרט איז פּדאָי צו באַטראַכטן די, וועמענס באַזיצערס עס זײַנען געווען באַוואוסטע חסידים און פון וועלכע מיר האָבן ממילא זיך געקענט ריכטן, אַז זייערע דרוקערייען זאָלן זײַן בפירוש חסידישע. די צווייטע שטאַט אין אוקראַינע, וואו עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ ייִדישע דרוקעריי, איז געווען אין קאַריץ, אין וואָלין. ווי דערמאָנט איז דאָרטן אָפּגעדרוקט געוואָרן דער ערשטער חסידישער ספר אויף דער וועלט, דער תולדות יעקב יוסף,²⁸ נאָך דעם ווי צבי הירש מרגליות האָט אין יאָר 1776 אַהין אַריבערגעפירט זײַן דרוקעריי פון אַלעקסניץ. און דאָ שטויסן מיר זיך אָן אויף אַ קוריאָז: דער זעליקער מרגליות וואָס האָט אין 1772 אָפּגעדרוקט דעם ערשטן אַנטיחסידישן פאַמפלעט האָט מיט אַכט יאָר שפּעטער אָפּגעדרוקט דעם ערשטן חסידישן ספר. דער קוריאָז ווערט נאָך גרעסער, ווען מיר לייענען וואָס פרידבערג

(27) צוקונפּט, 1932 ז' 589.

(28) דער מחבר, ר' יעקב יוסף הפּהן מפּולנא, איז געווען דעם בעש"טס אַ תלמיד. דער ערשטער חסידישער ספר האָט בשעתו אַרויסגערופן אַ גרויסן שטורעם און מען האָט אים אין פיל שטעט עפּנטלעך געברענט.

מי נוי גדול אשר לו

עם נקודות הבוסס
סדר בחרות
חלק שיש

ידוד אחס רחל יצר חס - : כזה רחל
 וקדש יצברו רביו הקדוש לעו' דר
 ון למשנה ס'ה המסניות זכר קסן הס
 הכמו ורז חליות למשניות כל חס זכיר :
 עם כל ה' הדו הבאן **ר'ע**
מברמורה י' : ועס קינר ח'ס
 כד ש ון הקורח צו להצין ס'ה המסנה כי
 זחוס חרובה על העיר נאלו האנ' למחיה
 הסתה ולחלית הקינר חס דצרי וחירו
 לעו' הכורח

נחלק לכו"פ ימים ללמוד ח"י פ
בכל יום מירי חורש בחדשו :
נדרפס באותיות גדולות ברש ון
הצנוע ע"י תמוזיס ח"ה
הזרזי והרנני כבוד מו אברהם נח
יצחק אייזיק ז"ל ורבי ח"ה ח"ה רבי
אברהם נח יעקב
סג"ל

בְּקֶאֱרֵץ

תחת משלח ארבעה הקיסר הארץ
אלכסנדר פאולאוויטש יר"ה

מִתְּחִלָּה מִשְׁפָּטֵי הַמֶּלֶךְ

LAUREL A. A. A. A.
LAUREL A. A. A. A.
LAUREL A. A. A. A.

שרייבט וועגן דער סיבה, פאר וואס מרגליות האט אריבערגעפירט זיין דרוקעריי פון אלעקסניץ קיין קאריץ.²⁹ לויט פרידבערגן זאל מרגליות האבן געווען א פעיקער געשעפטסמענטש מיט א ווייטן קוק. ער האט דערשפירט, אז די חסידישע באוועגונג וועט זיך ברייט פונאנדער-וואקסן און עס וועט געוויס זיין א גרויסער נאכפרעג אויף חסידישע ספרים. זיינען אבער די אלעקסניצער בעלי-בתים געווען מתנגדים און האבן אויך זייערע קינדער ניט געלאזן צושטיין צו די חסידים. האט ער בלית ברירה אריבערגעפירט זיין דרוקעריי קיין קאריץ, שוין א חסידיש שטעטל, האט צוגענומען פאר א שותף זיין איידעם, שמואל בר' ישכר בער³⁰ און אנגעהויבן דרוקן חסידישע ספרים. נאך דעם ווי פרידבערג ברענגט די רשימה פון די ספרים וואס זיי האבן געדרוקט אין קאריץ פארענדיקט ער מיט זיין מליצהדיקן סטיל, אז „כמעט כולם ספרים אשר בלשון חסידים יתקדשו, ובקרב קדושים יתהללו“. מיט אנדערע ווערטער הייסט דאס, אז דאס דרוקן חסידישע ספרים אין זיין דרוקעריי אין קאריץ איז ניט געווען קיין צופעליקע זאך, נאר ער האט ספעציעל

(29) תולדות הדפוס העברי בפולניא, ז' 61.

(30) שמואל בר' ישכר בער, אדער ווי מען האט אים שפעטער גערופן, שמואל מדפיס, א פיאניר פון דעם יידישן דרוקוועזן אין מיזרח-איראפע, האט אנגעהויבן זיין דרוקערשע טעטיקייט ווי א שותף ביי זיין שווער צבי הירש מרגליות אין קאריץ: שפעטער איז ער אריבער מיט אים קיין שקלאוו, פון דארטן האט ער זיך אומגעקערט קיין אוקראינע און איז יארן לאנג געווען שטארק טעטיק אין פארלעגער'י און דרוק. ער האט געגרינדעט דרוקער'ייען אין פארשיידענע שטעט, ווי למשל אין בארדיטשעוו, פולנאע, אסטורע, און ער האט דערצויגן אין אוקראינע א דור ספעציאליסטן: זעצערס, פרעסן-ציערס אד"גל. ריכטיק שרייבן וועגן אים די בארדיטשעווער רבנים: „כי הוא החל להיות גבור וחכם באומנות הדפוס במדינתנו וממנו הושתלו המדפיסים במדינתנו, ועל המדינות בו יאמר כי הוא אבי כל תופש מלאכת הדפוס“. ניט לאנג פאר זיין טויט האט ער איבער-געדרוקט דעם רמבם משנה תורה אין בארדיטשעוו. עס האט אבער גראד אויסגעבראכן א שרפה אין שטאט, און פמעט די גאנצע אויפלאגע איז פארברענט געווארן: דאס האט אים רואינירט. צוליב זיינע פארדינסטן אויפן געביט פון דרוקוועזן האט מען אים געוואלט געבן א שאנס, ער זאל מאכן א צווייטע אויפלאגע, בכדי ער זאל קענען זיך צוריק ארויפארבעטן. ער האט דאס אבער ניט באוויזן און איז געשטארבן אין 1817 (זען וועגן דעם אין די הסכמות צום חלק שני און חלק שלישי פון דער רמבם-אויסגאבע, בארדיטשעוו, תקע"ט). דאס וואס פרידבערג שרייבט וועגן אים (תולדות הדפוס העברי בפולניא, ז' 95), אז אין 1820 האט ער אפגעקויפט דעם שריפט פון דער ראדווילער דרוקעריי און אין 1821 האט ער אפגעקויפט די אויסשטאטונג פון דער מאהילעווער דרוקעריי און האט נאך אין די שפעטערדיקע יארן געדרוקט א ריי ספרים (פרידבערג רעכנט אפילו אויס די טיטלען פון די דאזיקע ספרים) איז אזוי ארום פשוט דברים בטלים. ר' שמואל האט געשטאמט פון א מיוחסדיקער פאמיליע, ער איז געווען א קרוב צו דעם בארימטן גאון ר' מאיר מרגליות, דער מאיר נתיבים.

אריבערגעפירט זיין דרוקעריי קיין קאָריץ מיט דער פּוּנָה צו דרוקן חסידישע ספרים. און דאָס אַלץ נאָך דעם ווי ער האָט אין אַלעקסאַניי אָפּגעדרוקט דעם זמיר עריצים!

ווייטער דערציילט אונדז פרידבערג, אַז ווען יצחק סאַטאַנאָווי³¹ אין בערלין האָט דערהערט, אַז מען האָט אין אוקראַינע אָנגעהויבן דרוקן חסידישע ספרים, האָט ער אין 1780 פאַרלאָזט בערלין און איז געקומען אַהיים, קיין אוקראַינע, האָט דאָרטן אָפּגעדרוקט אין קאָריץ צוויי ספרים, און פון דעם ריווח וואָס ער האָט באַקומען פאַר די צוויי ספרים האָט ער דערנאָך, אומקערנדיק זיך אין 1783 קיין בערלין, אָפּגעדרוקט זינע אײגענע חיבורים.³² נאָך ווייטער הערן מיר פון פרידבערג, אַז דער קריסטלעכער דרוקער און פאַרלעגער פון יידישע ספרים, יאָהאַן אַנטאָן קריגער, וועלכער האָט געהאַט אַ יידישע דרוקעריי אין נאָוידוואַר,³³ האָט אין יאָר 1782 געעפנט אַן אָפטיילונג פון זײַן יידישער דרוקעריי אויך אין קאָריץ, אויך מיטן צוועק צו דרוקן ספּעציעל קבלה און חסידישע ספרים. זײַענדיק אַ גביר האָט ער אַוועקגעשטעלט זײַן דרוקעריי אויף אַ ברייטער האַנט, און מרגליות מיט זײַן איידעם האָבן ניט געקענט קאַנקורירן מיט אים; זײַנען זיי מושווה געוואָרן מיט אים, אַז זיי וועלן פאַרלאָזן קאָריץ, און זײַנען אַוועק קיין שקלאָו,³⁴ וואו זיי האָבן געעפנט אַ דרוקעריי. איינער פון די תנאים, אויף וועלכע זיי זײַנען מושווה געוואָרן מיט קריגער, איז געווען, אַז אַ געוויסע צאָל יאָרן זאָלן זיי ניט דרוקן קיין חסידישע ספרים, און אַזוי אַרום האָט קריגער געהאַט דעם מאָנאָפּאָל אויף דעם דאָזיקן אַרטיקל.³⁵

(31) אַ משפּיל, פון מענדעלסאָנס חדר. וועגן אים: י. קלונער, היסטאָריע של הספרות העברית החדשה, כרך ראשון, ירושלים, תרץ ז' 144-155.

(32) תולדות... ז' 61, הערה 2.

(33) וועגן יאָהאַן אַנטאָן קריגער זען: ע. רינגעלבלום, „יאָהאַן אַנטאָן קריגער, דער נײַהאַפּער דרוקער פון העברעישע ספרים“, ייווא-בלעטער, vii (1934), 83. זען אויך ייווא-בלעטער, v (1933), ז' 340.

(34) דער פאַרשטאַרבנער ביבליאָגראַף, א. טויבער האָט דאָ אַ ביסל פאַרפלאַנטערט דעם סדר. לויט אים קומט אויס, אַז מרגליות איז געווען פריער אין קאָריץ, דערנאָך אין אַלעקסאַניי, און פון דאָרטן ערשט איז ער אַוועק קיין שקלאָו; זען קרית 90, א, ז' 302. פון טויבערן האָט עס אויך אָפּגעשריבן א. יערי, קרית 90, כ"א, ז' 102, אָבער אין קרית 90, כ"ב, ז' 50, שרײַבט ער שוין ריכטיק.

(35) ולכן נכונה ההשערה, כי המדפיסים נטלו עליהם לחובה בהתפשרם עם האדון קריגער, לבל ידפיסו במשך שנות מספר שום חיבור מספרות החסידים והחסידות, ובאמת הוא הי' אז היחיד שהדפיס בלבדו כל הספרים במקצוע...", תולדות... דאָרטן.

פון דעם אלעם באקומט זיך א וואונדערלעך בילד. ניט חסידים האָבן גאָר געגרינדעט דרוקערײַען אויף דרוקן חסידישע ספרים, נאָר מתנגדים „מיט אַ ווייטן קוק“, משכילים פון בערלין; אפילו אַ קריסט פון אונטער וואַרשע — אלע האָבן זיך אַ לאַז געטאָן דרוקן ספרים פאַר חסידים. טשיקאַווע ביז גאָר, אויב עס וואָלט אמת געווען.

ה

מיר וועלן פּרואוון אויפקלערן די זאַך.

קודם כל דאַרפן מיר נעמען אין אַכט, אַז צבי הירש מרגליות איז ניט געווען קיין פאַרלעגער, נאָר אַ דרוקער. אויב מיר זוכן בײַ אַ פאַרלעגער אַ געוויסע אידעאָלאָגיע אָדער לכל הפחות אַ סיסטעם, דאַרפן מיר דאָס ניט זוכן בײַ אַ דרוקער. מען האָט אים צוגעשיקט אין 1722 קיין אַלעקסניץ פון דער ווילנער קהילה דעם זמיר עריצים, האָט ער דאָס אָפּגעדרוקט; דער בעל התולדות האָט אים צוגעשיקט אין 1780 קיין קאַריץ דעם תולדות, האָט ער ווייטער אָפּגעדרוקט. זײַן דרוק אין אַלעקסניץ אין 1722 איז געווען די איינציקע אין גאַנץ אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע, דאָס זעלבע זײַן דרוקערײַ אין קאַריץ אין 1780, און עס איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס סײַ די מתנגדישע קהילה אין ווילנע און סײַ דעם בעש״ס תלמיד האָבן גענוצט זײַן דרוקערײַ.

די גאַנצע געשיכטע וואָס פרידבערג שרייבט וועגן דעם „ווייטן קוק“ און וועגן אַריבערפירן די דרוקערײַ קיין קאַריץ ספּעציעל בכדי צו דרוקן חסידישע ספרים איז מער ניט ווי איינע פון יענע בויך-סברות וועלכע ער גיט אָפּט אין זײַן תולדות הדפוס העברי בפולניאַ אַנשטאַט געשיכטע. אין דעם איז אפילו קיין לאַגיק ניטאָ. מען וואָלט נאָך געקענט פאַרשטיין, ווען מרגליות וואָלט זיך אַליין געזעצט שרייבן חסידישע ספרים, מיטן אויסקוק, אַז עס וועט אויף זיי זײַן אַ גרויסער נאָכפּרעג, אָדער ווען חסידישע ספרים וואָלטן שוין געווען אָנגעשריבענע און ער וואָלט זיך אָנגענומען צו דרוקן זיי מיטן געדאַנק אַז עס וועט זײַן אַ גוטער מאַרק אויף זיי; דאָס וואָלט געהייסן אויסגענוצעט די קאַנינקטור. אָבער קיין חסידישע ספרים האָט ער ניט געשריבן, קיין געשריבענע ספרים חסידישע זײַנען דעמאָלט אויף דער וועלט ניט געווען און אַריבערפירן זײַן דרוק אין אַ צווייטער שטאַט מיט אַן אויס-רעכענונג, אַז חסידים וועלן ווען עס איז שרייבן ספרים און ער וועט זיי

דרוקן, וואָלט זיך מער געפאַסט פאַר שלום עליכםס מנחם-מענדל ווי פאַר אַ פעיקן געשעפטסמאַן.

קוקן מיר אַריין אין פרידבערגס רשימה פון די ספרים וואָס מרגליות האָט אָפּגעדרוקט אין קאריץ צווישן 1776 און 1782³⁶, זעען מיר 13 אָדער 14 ספרים³⁷, צווישן זיי נאָר 3 אָדער 4 חסידישע³⁸. די איבעריקע זײַנען: איין לומדישער³⁹, איין מוסר-ספר⁴⁰, איין ספר מינהגים⁴¹ און 7 קבלה ספרים⁴². און אַט דאָ ליגט פרידבערגס טעות: ער מיטש צונויף קבלה מיט חסידות. קבלה-ספרים האָט מען שוין געלערנט און געדרוקט הונדערטער יאָרן איידער חסידים זײַנען געווען אויף דער וועלט, און אויך נאָך דעם ווי עס האָט זיך אָנגעהויבן דער קאַמף צווישן חסידים און מתנגדים האָבן מתנגדים געקעמפט נאָר קעגן חסידות, ניט קעגן קבלה; קבלה האָבן די מתנגדים אויך געלערנט און געדרוקט. ניט קיין אַנדערער ווי דער ווילנער גאון אַליין האָט געשריבן קבלה-ספרים, און מתנגדים האָבן זיי געדרוקט אין די מתנגדישע דרוקערייען אין האַראָדנע (גראָדנע) און ווילנע⁴³. מתנגדישע רבנים, האָבן געגעבן הסכמות צו דרוקן קבלה-ספרים⁴⁴. אַדרבא — דאָס וועט מסתמא זײַן

(36) זען אויך: א. טויבער, „דפוס קארעץ“, קרית ספר, א, ז' 222-225; 302-305.
(37) דער פערצנטער ספר איז דער צפנת פענח, געדרוקט אין 1782. עס איז אָבער ניט אָנגעגעבן דער נאָמען פון דער דרוקער; אַזוי ווי אין דעם זעלבן יאָר האָט שוין קריגער איבערגענומען די דרוקעריי, קען דאָס זײַן דער לעצטער ספר וואָס איז געדרוקט בײַ מרגליות, אָדער דער ערשטער וואָס איז געדרוקט געוואָרן בײַ קריגער.
(38) דער אויבן דערמאָנטער תולדות יעקב יוסף; בן פורת יוסף, דעם זעלבן מחברס, און לקוטי אמרים, דעם מעזריטשער מגידס, וועגן דעם פערטן ספר, צפנת פענח, פונעם בעל-התולדות, איז שוין, ווי אויבן געזאָגט, אַ ספק, צי ער איז געדרוקט בײַ מרגליות אָדער בײַ קריגער.

פאַרבייגייענדיק וויל איך דאָ באַמערקן, אַז אין דעם לקוטי אמרים, געדרוקט אין יאָר תקמ"א, איז אויף דער צווייטער זײַט פון שער פאַראַן אַ התנצלות, וואו עס שטייט אַט וואָס: „מחמת גודל המהירות שהי' מלאכה זו נחפז מאד מלאכת הדפוס של הספר הק' הזה מחמת קול השמועה של גזירת אדונינו המלך ושריו יר"ה בנידון הדפוס לא הי' שום פנאי להשיג הסכמות...". טאָמער ווייס ווער עס איז, וועגן וועלכער שמועה דאָ גייט בעט איך זיך אַפרופן.

(39) חן טוב, ר' הלל אבד"ק קאָפּוסט, אַ פירוש אויף מסכתות, און פרקי אָבות.
(40) ראשית חכמה, ר' אליהו די וידאש, שוין פיל מאל געווען געדרוקט פריער.
(41) ספר מנהגים, ר' אייזיק מטירנא, שוין פיל מאל געווען געדרוקט פריער.
(42) פון זיי 5 וואָס זײַנען שוין געווען געדרוקט מיט איבער צוויי הונדערט יאָר צוריק.
(43) ווי למשל דער ספר יצירה מיטן גאָנס פירוש, דער ספרא דצינעווא מיט זײַן פירוש.

(44) זען הוספה i צום סוף פון דעם אַרטיקל.

פאר א סך א חידוש — דער בעל שם טוב האט גארניט געהייסן לערנען קיין קבלה!⁴⁵ און אפילו די משפילישע דרוקער' אין טארנאפאל, וועגן וועלכער יוסף פערל בארימט זיך, אז זי האט ניט אנגענומען צום דרוקן קיין חסידישע ספרים,⁴⁶ האט פון דעסט וועגן קבלה-ספרים יא געדרוקט,⁴⁷ הגם משפילים האבן דאך שוין געקעמפט קעגן קבלה אויך. מרגליות האט אזוי ארום געקענט רואיק זיצן אין אלעקסניץ, און אפילו די דריי-פיר חסידישע ספרים האט ער אויך געקענט דרוקן אין אלעקסניץ. די פארלעגערס איז גאר קיין נפקא מינה ניט געווען, וואו די דרוקער' איז; קיין אנדער דרוקער' איז, ווי אויבן געזאגט, ניט געווען. איי, דער דעת הקהל? איז, ערשטנס, פון וואנען ווייס דאס פרידבערג, אז דווקא אלעקסניץ איז געבליבן מתנגדיש? אט שרייבט גאר ש. דובנאוו פונקט דעם היפוך.⁴⁸ און, צווייטנס, וואס פאר א ממשות האט געקענט האבן אלעקסניצער דעת הקהל? אויב מיר זאלן אננעמען, אז אין שקלאוו האט א מדפיס יענע יארן געמוזט זיך רעכענען מיטן דעת הקהל און דער רב מליאדי האט ניט געקענט דרוקן דעם תניא אין שקלאוו, איז דאך דאס געווען אן עיר ואם בישראל. שקלאווער קהילה איז יעמאלט געווען פון די חשובסטע, עס האבן דארטן געוואוינט גרויסע גאונים און

(45) ...ומזה הטעם ציוה הבעש"ט שלא ללמוד ס' הקבלה, כי מי שאינו יודע להפשיט הדברים מגשמיותו מתגשם מאד ע"י לימוד זה כשנותן ציור בעניות דעתו לאלקותו ית' לפי מדות פרטיים... (דער רבי, דער צמח-צדק, אין זיין ספר „דרך מצותיך", פאלטאווא, תרע"א, ז' 230).

(46) „אנו רואים שמי שידפיס שארי ספרים בלשון אשר קוראים אותו יפה המה אבדו הרבה מעות והכריחו לעזוב את הדפוס, כמו שראינו בדפוס דק"ק צידון הרבה [צידון הרבה] איז ביי יוסף פערלען דער פארמאקסירטער נאמען פון טארנאפאל; ביידע האבן די זעלבע גימטריא — 372] אשר התחילו לדפוס שם שארי ספרים, ולא הדפיסו ספרים הקדושים מצדיקי זמננו...". מגלה טמיר, ווין, דף ב, עמוד ב.

(47) ווי, למשל, ר' שמשון אסטראפאלערס לקוטי שושנים, זען: א. מ. הברמן, „הדפוס העברי בטארנאפאל", עלים לביבליאגריפיה, ז' 27.

(48) זען Chasidiana' הוספה להעבר, כרך ב', פטרוגרד, תרע"ח, ז' 8: „... הספרים שנדפסו באלעקסניץ, על גבול וואלין וגליציה, נמצאו אז ברשותם של החסידים, שמשלו שם בכיפה בעירות הקטנות (רק הכרכים הגדולים כמו בראד, לבוב וקראקא לא נכנסו עדיין לחוג השפעתם) והם יכלו לעשות עם המדפיס והודפס [דארף זיין. והדפוס] כטוב בעיניהם...". ליידער גיט אונז דא דובנאוו אויך ניט קיין געשיכטע נאר אן אייגענע סברה. וואָרעם וואָלט טאָקע האָבן יעמאַלט געווען אזוי ווי דובנאָוו שילדערט, וואָלט מסתמא מרגליות ניט ריזיקירט אָפצודרוקן אין זיין דרוקער' אזא שאַרף אַנטיחסידיש ווערק ווי דער זמיר עריצים. מיר האָבן אויף דעם אן עד-ראיה, דעם רב מליאדי (זען אויבן הערה 22). ווען די לאַגע וואָלט געווען אזא ווי דובנאָוו שרייבט, וואָלטן זיי געקענט רואיק זיצן אין זייערע היימען. בכלל זיינען אין יענער צייט חסידים נאך געווען נרדפים, ניט קיין רודפים.

כלל-טוערס. שקלאָוו איז טאַקע אויך געווען די פעסטונג פון וואַנען די מתנגדים האָבן אָנגעפירט דעם קאַמף קעגן חסידים; דאָס האָט שקלאָוו אויפּגעקוזאַם געמאַכט ווילנע אויף דער חסידישע ספּנה און מעורר געווען ווילנע אַרויסצוגיין אין קאַמף קעגן איר. מעגן מיר משער זיין, אַז עס האָט טאַקע ניט געקענט געמאַלט זיין, אַז אַ דרוקער זאַל אָפּדרוקן דאָרטן אַ חסידישן ספּר אָפּילו ווען ער זאַל וועלן. אָבער וואָס, מישטיינס געזאַגט, פאַר אַ ממשות האָט געקענט האָבן דער דעת הקהל פון די אַלעקסניצער פאַר צענדליג בעלי-בתים? אַ שטעטעלע אַ העק, וואָס ווען מען האָט דערמאָנט דעם נאָמען האָט מען געמוזט צולייגן „הסמוכה לבראד“, פּדי מען זאַל כאַטש האָבן אַ השגה וואו דאָס געפינט זיך!

די סיבה פון אַריבערפירן די אַלעקסניצער דרוקעריי קיין קאָריץ דאָרף מען זוכן ניט דאָ. ריכטיק וואָלט מען דאָס געקענט אויפּקלערן נאָר דורך אַרכיוו-מאַטעריאַלן. לויט מײַן השערה האָט דאָס אפּשר אַ צוזאַמענהאַנג מיטן שטעמפּל-געזעץ וואָס איז אַרויס טאַקע יענעם יאָר, אין 1776.⁴⁹ לויט דעם דאָזיקן געזעץ האָט מען באַדאַרפט שטעמפּלען אַלע יידישע ספּרים וואָס גייען אַרויס פון דרוק און צאָלן פאַר יעדער ספּר 1 זילבערנעם גראַשן (ניט-יידישע ביכער זינען געווען פטור פון דעם). די אַלעקסניצער דרוקעריי איז באַגאַנגען אַ ריי פאַלשקייטן מיט דעם דאָזיקן שטייער, מען האָט זי צוגעצויגן צום געריכט, באַשטראָפּט מיט 800 גילדן און קאָנפּיסקירט די ספּרים⁵⁰ עס איז דעריבער זייער מיגלעך, אַז דאָס אַריבערקלייבן זיך קיין קאָריץ אין יענעם יאָר איז געווען נאָכן באַגיין די אומגעזעצלעכקייט, פּדי צו פאַרווישן די שפּורן. איצט די געשיכטע מיט יצחק סאַטאַנאָוון. מיר האָבן דאָ ווייטער פרידבערגס טעות, וואָס ער מישט צונויף קבלה מיט חסידות. די צוויי

49) זען ע. רינגעלבלום, „דער שטעמפּל אויף יידישע ספּרים אין פּוילן אין 18טן יאָרהונדערט“, יווואַ-בלעטער, ב' v (1933), ז' 123.

50) זען ע. רינגעלבלום, „די ציילונג פון די יידישע ספּרים אין פּוילן אין יאָר 1776“, דאָרטן, ז' 339. לויט רינגעלבלומען איז דער פּראָצעס פאַרגעקומען ערשט אין יאָר 1780, אָבער יעמאַלט האָט געקענט געמאַלט זיין, אַז אַ פּראָצעס זאַל זיך ציען לאַנגע יאָרן, עס שטימען אָבער ניט די נעמען פון די דרוקערס; דער איינציקער דרוקער אין אַלעקסניץ איז געווען דער אויבן דערמאָנטער מרגליות. געמישפט האָט מען אָבער דרייען, און מרגליות איז ניטאָ צווישן זיי; זאַל עס אפּשר זיין טאַקע ווייל ער איז אַנטלאָפּן, און די דריי זינען אפּשר געווען נאָר די פאַרלעגערס (וועלכע מען האָט אין יענע צייטן איך גערופן מדפיסים)? איך זאָג דאָס נאָר בתור השערה; די זאך דאָרף נאָר אויפּגעקלערט ווערן.

ספרים וועלכע ער האָט אָפּגעדרוקט אין קאַריץ האָבן גאַרניט צו טאָן מיט חסידות. דאָס זינען די ספרים עץ חיים און פרי עץ חיים, די קלאַסישע ספרים פון קבלת האר"י, וועלכע איז שוין א פאַר הונדערט יאָר געווען פאַרשפּרייט אויף דער גאַנצער וועלט, סײַ אין אַריענט און סײַ אין אייראָפּע, און מיטן אָפּדרוקן זיי האָט יצחק סאַטאַנאָוו נישט געדאַרפט וואַרטן ביז וואַנען ער האָט דערהערט, אַז אין אוקראַינע דרוקט מען חסידישע ספרים, אַדערבא, ווען ער דרוקט זיי אָפּ מיט יאָרן פריער וואָלט ער געהאַט נאָך מער רווח; ווייל יעמאַלט האָט מען נאָך אין דײַטשלאַנד אויך געקויפט קבלה-ספרים... די גאַנצע מעשה איז נאָר פרידבערגס א פאַנטאַזיע.⁵¹

1

מיר קומען איצט צום צווייטן פּעריאָד פון דער קאַריצער דרוקעריי, ווען זי האָט געהערט צום קריסטלעכן דרוקער יאָהאַן אַנטאָן קריגער. פון דער רשימה ספרים וועלכע קריגער האָט געדרוקט קאָנען מיר זעען, אַז פרידבערג איז גערעכט, ווען ער שרײַבט, אַז קריגער האָט אַוועקגעשטעלט די דרוקעריי מיט אַ ברייטער האַנט. פאַר דער קורצער צײַט וואָס די דאָזיקע דרוקעריי האָט עקסיסטירט — פון 1782 ביז 1786 — האָט ער באַוויזן אָפּצודרוקן אַרום פערציק ספרים.⁵² טוען מיר אָבער אַ קוק אין דעם אינהאַלט פון די ספרים, וויזט זיך אַרויס, אַז אין גאַנצן זינען צווישן די פערציק ספרים דאָ צוויי-דריי חסידישע. די איבעריקע זינען מערסטנס קבלה-ספרים; טיילווייז שוין געווען געדרוקט, וואָס קריגער האָט זיי נאָר איבערגעדרוקט, טיילווייז געדרוקט פון מאַנוסקריפטן — אָבער אַלץ אַלטע קבלה-ספרים, געשריבן מיט לאַנגע יאָרן צוריק, וועלכע מען האָט געקענט דרוקן אין אַלע צײַטן און אין אַלע לענדער און מען האָט נישט געדאַרפט וואַרטן אויף חסידים.

פרידבערג האָט אַגב נישט באַמערקט, אַז ער איז דאָ סותר זיך אַליין: אויב עס איז געווען אַן אָפּמאַך, אַז מרגליות טאָר נישט דרוקן דעם סאָרט ספרים וואָס קריגער וועט דרוקן, זינען זיי דאָך שוין אויס קאָנקורענטן; היינט צו וואָס האָט מרגליות באַדאַרפט אריבערפירן זײַן דרוקעריי קיין שקלאָוו? חוץ דעם קענען מיר בכלל נישט אָננעמען קאָנקורענץ פאַר אַ מאַטיוו אויף שליסן מרגליותעס דרוקעריי אין

(51) זען הוספה ii צום סוף פון דעם אַרטיקל.

(52) זען א. טויבער, "דפוסים קארעץ", קרית ספר, א, ז' 305; ב, ז' 64.

קאַריץ. ס'איז דאָך נישט געווען קיין לאַקאַלע אונטערנעמונג צו באַזאָרגן קאַריצער בעלי-בתים מיט ספרים, די דרוקעריי איז דאָך געווען באַשטימט פאַר דעם ייִדישן ספרים-מאַרק בכלל, און דער דאָזיקער מאַרק, אין אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע, איז געווען אַ גאַנץ גרויסער און האָט געקענט באַזאָרגן מיט אַרבעט נישט נאָר צוויי דרוקערייען. אַפילו אין די שפּעטערע יאָרן, ווען אין רוסלאַנד זיינען שוין געעפנט געוואָרן מערערע ייִדישע דרוקערייען, איז נאָך אַלץ געווען אַ דוחק אויף ספרים און מען פלעגט אַריינפירן אַ סך ספרים פון אויסלאַנד. מיר קענען אַזוי אַרום נישט אַינשטימען מיט פרידבערג אַפילו ביי די דרוקערייען פון די שפּעטערע יאָרן, וואו ער גיט אַן קאַנקורענץ ווי אַ מאַטיוו פאַר שליסן זיך, און מפל שפן קען קיין רייד נישט זיין וועגן קאַנקורענץ צווישן צוויי ייִדישע דרוקערייען אויף גאַנץ רוסלאַנד, ווי עס זיינען געווען די קאַריצער. די גאַנצע געשיכטע וואָס פרידבערג שרייבט וועגן דעם אַפמאַך האָט קיין שום גרונט נישט, דעם טעם, פאַר וואָס מרגליות איז אַוועק קיין שקלאָוו, מוז מען זוכן ערגעץ אַנדערש. קיין חסידישע ספרים האָט קריגער אויך פּמעט נישט געדרוקט, און כּבלה-ספרים האָט מרגליות אויך געדרוקט.⁵³

ערשט אין דעם דריטן פּעריאָד פון דער קאַריצער דרוקעריי, ווען זי האָט געהערט צו אַברהם בן יצחק אַייזיק מקאַריץ, האָבן זיך דאַרטן אָפּגעדרוקט אַן ערך צען חסידישע ספרים, נעמען מיר אַבער אין באַטראַכט, אַז די דרוקעריי האָט עקסיסטירט אַרום צוואַנציק יאָר און האָט באַוויזן אין גאַנצן אָפּצודרוקן אַרום דרייסיק ספרים, צווישן זיי צען חסידישע, קענען מיר שוין נישט זאָגן, אַז די חסידישע באַוועגונג האָט גורם געווען צו דער אַנטוויקלונג פון דער דאָזיקער דרוקעריי.

ז

אין פאַרבינדונג מיט יאָהאַן אַנטאָן קריגער וויל איך זיך דאָ אָפּשטעלן אין קורצן אויף אַ באַשולדיקונג וואָס פרידבערג רוקט אַרויס קעגן חסידים. שרייבנדיק וועגן קריגערס דרוקעריי אין נאָוידוואָר (נייהאַף) דערציילט ער, אַז אין 1785 איז קריגער צוגעטראָטן איבער-צודרוקן דעם ש"ס. ער האָט שוין אַנגעזאַמלט הספּמות פון פּוילישע

(53) זען א. יערי, "הדפוס העברי בשקלאוו", קרית 190, כב. איבעריקנס האָט פרידבערג דאָס מאָל אַליין געזאָגט, אַז ס'איז אַ השערה, הגם ער האַלט, אַז "נכונה ההשערה".

רבנים, ער האָט אַבער באַוויזן נאָר אַפּצודרוקן די מסכת ברכות. פאַר אַ סיבה ברענגט פרידבערג, אָן שום ראַיות, אַז צוליב חסידות האָט מען אין פּוילן שוין נישט געקענט דרוקן קיין ש"ס.⁵⁴ וועגן דעם וועט מיר אפשר אויסקומען צו ריידן באַריכות אין אַ צווייטער אַרבעט, וועגן די יידישע דרוקערייען אין פּוילן און גאַליציע. דאָ וויל איך נאָר באַמערקן אין קורצן אַט וואָס. דער פאַרגלייך צווישן דער ביבליאָגראַפיע פון די אוקראַינער דרוקערייען מיט די ליטווישע, אין ווילנע און האַראַדנע, ווייזט אונדז אַן אינטערעסאַנטע זאַך. די ליטווישע — בפירוש מתנגדישע — דרוקערייען האָבן זיך נישט אַריענטירט אויף די לומדישע קרייזן, און פּמעט די גאַנצע דרוק-פּראָדוקציע איז געווען אַ בעל-הביתשע (חוץ אַ קליינער צאָל ספרים פון לאַקאַלע מחברים). קיין ש"ס,⁵⁵ קיין שאלות ותשובות, קיין ספרים פון ראשונים האָט מען דאָרטן נישט געדרוקט, נישט געקוקט אויף דעם וואָס ס'איז געוויס געווען אַ נויטווענדיקייט אין דעם.⁵⁶ און דווקא די חסידישע אוקראַינע האָט געדרוקט ש"ס, שאלות ותשובות, הלכה און פילפול (מערסטנס אין סלאַוויטע און סודילקאָו). מיר דאַרפן נאָך נעמען אין באַטראַכט, אַז אין 1785, ווען קריגער איז צוגעטראָטן צו דרוקן דעם ש"ס אין נאָוידוואָר, איז נאָך חסידות אין פּוילן געווען אין די וויקעלעך. דער איינציקער חסידישע רבי אין פּוילן און גאַליציע איז געווען יעמאָלט ר' מלך, דער נועם אלימלך, וועלכער האָט געוויינט אין ליזשענסק, מיזרח-גאַליציע, און האָט קיין גרויסע צאָל חסידים אין פּוילן נישט געהאַט.⁵⁷ דער פאַרדינסט פאַר איינפלאַנצן חסידות אין פּוילן איז גאָר דער הויפט זיין

(54) "... כי השעה בלתי מוכשרת להדפיס את התלמוד כלי [כולן] מחסרון קונים, יען עיני בני ישראל אשר במדינה היו צופיות אז אך ורק על למודי הקדושים אשר בארץ המה, אשר לקחם ותורת פיהם הפיץ גם הוא באמצעות בית דפוסו אשר ערך בעיר קארעץ בוואליניען....", זען תולדות... ז' 63. וועגן דעם, "אשר לקחם ותורת פיהם הפיץ גם הוא" האָב איך שוין, געוויזן, אַז עס גייט דאָ אין גאַנצן אין צוויי-דרג' חסידישע ספרים וועלכע קריגער האָט אָפּגעדרוקט אין קאַריץ.

(55) ערשט אין 1835, סך-הכל אַ יאָר פאַר דער גזרה פון שליסן די דרוקן, איז ווילנע צוגעטראָטן צו דרוקן דעם ש"ס. דאָס איז דער באַרימטער ש"ס, צוליב וועלכן עס האָט זיך פּונאַנדער-געפלאַקערט די גרויסע מחלוקת צווישן סלאַוויטער און ווילנער דרוקערייען. די דאָזיקע מחלוקת האָט מסתמא אויך געהאַט אַ חלק אין דער קומענדיקער גזרה.

(56) זען תולדות רבינו חיים מוואלאזין, ווילנע, תרס"ט, ז' 33.

(57) "... הגם שהיו חסידי הרבי ר' אלימלך זלה"ה בימים ההם אולם היו נמצאים אחד בעיר ושנים במשפחה...". נפלאות הרבי מלובלין, דריטע אויסגאַבע, וואַרשע, 1911, דף 10, שפ' 4.

תלמידים, ר' יעקב יצחק הורוויצעס, אָדער, ווי חסידים רופן אים, דער לובלינער חוזה; שפעטערדיקע חסידישע רבישע דינאסטיעס אין פוילן און גאליציע שטאַמען כמעט אַלע פון די תלמידים פון דעם רבי פון לובלין, זײַן טעטיקייט אָבער איז דער עיקר געווען ערשט שפעטער, אין די ערשטע יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, און אויך ער האָט נאָך געהאַט אויסצושטיין פון אַ שטאַרקן מתנגדישן ווידערשטאַנד.⁵⁸ זאָגן, אַז אין 1785 האָבן ייִדן אין פוילן אַוועקגעוואָרפן די גמרות און גענומען לערנען נאָר ר' מלכס תורות אָדער די פיר חסידישע ספרים וואָס זײַנען שוין צו יענער צײַט געווען געדרוקט, און מען האָט שוין ניט געדאַרפט קיין ש״סן, איז פשוט אַ שטות און אַ חוצפא.

שווער צו וויסן, פאַר וואָס קריגערס פראַיעקט צו דרוקן דעם ש״ס האָט זיך ניט אײַנגעגעבן. רינגעלבלום האָט אַרויס געזאָגט אַ פאַר השערות וועגן דעם.⁵⁹ איך וואָלט נאָך צוגעלייגט, אַז קריגער אליין האָט זיך קאַליע געמאַכט מיט זײַן ביטע צו דער פינאַנצמאַכט אַרויסצוגעבן אַ פאַראַרדענונג וואָס זאָל אַרױפלייגן אַ צוואַנג אויף ייִדן צו קויפן דעם ש״ס בײַ אים, הגם די פינאַנץ-קאָמיסיע האָט קיין צוואַנג ניט אַרױפֿ-געלייגט, נאָר געבעטן אירע באַאַמטע, זיי זאָלן „דורך די איידלסטע מיטלען משפּיע זײַן אויף די קהילות“, האָבן אָבער ייִדן אַלע מאָל פּײַנט געהאַט, אַז אַ פרעמדע מאַכט זאָל זיך מישן אין זייערע אינעווייניקסטע רעליגיעז-שטייגערשע ענינים און עס איז גענוג געווען, אַז די פרעמדע מאַכט זאָל רעקאַמענדירן ייִדן צו קויפן דעם ש״ס נאָר בײַ קריגערן, אַז ייִדן זאָלן דאָס נישט טאָן.

ח

די דריטע שטאַט אין אוקראַינע, וואו עס איז געגרינדט געוואָרן אַ ייִדישע דרוקעריי, איז געווען פריצק (פויליש: Poryck), אויך אין וואָלין. די דרוקעריי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1786 דורך דרײַ שותפים. די גרינדערס זײַנען טאַקע געווען חסידים, און ניט סתם חסידים. איינער פון זיי, ר' שלמה בר' אברהם לויצקער, איז געווען אַ תלמיד בײַם מעזריטשער מגיד און אויך זײַנער אַ קרוב. דאָס איז ער געווען דער ערשטער וואָס האָט אַרויסגעגעבן דעם מעזריטשער מגידס תורות⁶⁰ מיט

(58) וועגן ר' מלכס און זײַן תלמיד, דעם לובלינער, זען דובנאָוו, תולדות החסידות.

(59) יוואָ-בלעטער, ב' vii (1934), ז' 96-98.

(60) לקוטי אמרים, קאַריץ, תקמ״א.

ספר קרניים

אשר חצרו ויסדו הקדוש האלקי צומנא דקרדוניתא
 בגאון מוסר"ר **אדורן** בעל מחבר ספר
אנרת המעמים ובהיות שהספר
 הנחמד הזה הוא מאמר סחוס
 וחמסם באוצרות המלך מלכו של עולם העיר ה' את רוח
 הרב בגאון המפורסם בישראל גדול שמו המקובל האלקי
 כבוד מוס' **שמעון מאוסטרפאלי** ופיטר
 הספר הזה **בקרני**
 בוד והדר לכל החוקים בכל התורה עם פירושו

הן ידיו

נרפם פה קק פאריצק

להתחודע שכ"מ שזכר כאן עכ"ס או גוי הכוונ'
 על עכ"ס שהיו בימים הקדמונים חבל
 עכו"ס שבזמננו את ה' יראי' ומחוייבי' אתו לדרוש בשלום'
תורת ממשלת אדונינו הקיסר אווסט פריקוויט' יוסף
 דרזאוגיטש ווילקי האסיראד אימפריאלי
אלכסנדר פאול אוויטש סאמיט דרזנש
 אווסט ראס' האסיראד אווסט מילסטיווסט יר"ס :

ברשיון הכעמור דאקדמיא מוילנא :

ברפוס הרבני וכו' מוסר"ר **שלמה** צהמנו
 מוס' **הגינא** זצ"ל :

בשנת וק"ה בלוח תרל"ה קרניים מידו לפ"ק :

ספר קרניים

מבשר ויסוד הקדוש האלקי בולגה דקדקיתא
 בגאון מוסר"ר אהרן בעל מחבר ספר
 ובהיות מהספה **אגרת דמעמים**
 הנחמד הזה הוא מאמר סחוט
 החוט צוללות המלך מלכו של עולם העיר ה' אח רוח
 ירב בגאון המפורסם בישראל גדול שמו המקובל האלקי
 כבוד מוס' **שמעון מאוסטרפאלי** ועיטור
 זכר הזה **בקרני**
 הוד וסדר לכל האומים צלל המורה עט פירוש

חן ידיו

נרפס פה מ"ק פארצק

לדחורע ש"מ שחבר כאן עכו"ס אן גוי הכוונה
 על עכו"ס שחיו בימים הקדמונים אבל
 עכו"ס שבזמנינו את ה' יראי' ומחוייבי' אנו לדרוש בגלות
תחת מחשבת הקנייני הקיטר אלוסע פריסוויטליזם
 דחלוגישע ווילקי האסדאר אימבעראטאר
אלכסנדר פאוראווין א סאמיט דרויסע
 אלוסע ראסי האסדאר אלוסיע מילסעיוסע יר"ס :

ברשיון האעמור האקדעמיה מוילנא :

ברשום הרצני וכו' מוסר"ר **שלמה** נאמח
 מוסר"ר **רנניא** ו"ל :

בגמ ונבכאור תהיה קרייט מיוז לפ"ק :

ספר

חוקי מצות

בעניני ספר והעדרות

הוא את כל דבר חדש נסחא ונכתב ונראה את הספר

חוקי מצות הלוח אידשדא סדר עמוד

מחוש ולא עבוד בחקירות ודלשות וקיצוק נסרין ובפירוש

ובשיטת בלשן צח המטעים מסביר לבדם אשר כל חיד

שטעמו יאמר די לו הוא אשר וכל כללם מישאל

לריות בו צמאנו ולדע בו מהום עד **סוף אלה**

הששי כל שנה ושנה ככתבא **במחזור**

קמן ובמחזור גדול וזאתה היא פשיטה או

מעיבה ואינה שנה היא שכיבה או כסדרה או חסידה

וכל **העצמות** וכל התקופות וכל השאלות מכל

שנה וכל **הראשי שנים** וראשי חדשים וימים שבים

התעניתים מכל שנה ושנה והארבע פרשיות והפסקות

מכל שנה ואיו סדרות מחיברים בכל שנה וכמה ימים

יש בכל שנה שאר דברים הנוהגים בכל שנה וגם כל

הראשי שנים וראשי חדשים והחגאות של אופות יעדים

לפי מנהג **רוביא** ולפי מנהג **פולין** עד ביאת הגאון

וגם יש לבסוף סדר הלוח מדגניתא טובא הנקרא

לוח דעת הימים והוא דבר המצטרף מנהג מאד

ובאשר תצוין שם ענין תחונה משרים

מעיונו

דמ קמן

חוקי מצות כולו מתמדים

ספר החיים

כשמו כן היא נותנת עוז וממשלת חיי הנצחיים לעוסקיה ולעושיה בכל הבתוב בה לז'ים
 כי הוא יורה יורה חררך אשר ילך בה האדם קודם שיחטא ולאחר שחטא על הנפש גם
 שאר הנהגת האדם עם קונו ועם בני ביתו וזולתם בתורה ובעבודה ובגמילות חסדים הכל
 מיוסד ע"פ רר"ל וכדושים מאושים כתרשישים אשר פירם המהבר נ"ע מצודת הכנת
 כיונתו עליהם • ה"ה המופלא שבחכמים מנחת כבוד מורר ד חיים ברבי בצלאל
 ולה"ה עיניכם לנוכח ההקדמת יבישו ובת תחוו שם
 סימב חיבור הלו ומעשרי •

כ"ס אחד מן הגאונים אשר בחרץ יחצרו של הגאון מכר"ר משה איסרלס צעל המפה על השלחן ערוך •
 אשר ינח עדו בתוכחת מגולה ואכזה מסותרת בספר וויטח מים חיים נגד ספר תורת חטאת • גם
 יש לו יד וסב בספר דקדוק נחת לשון גס חיבר ביאורים על רש"י ז"ל • עודלי מעלול מנח חיים •
 נדפס מקדס בק"ק קראקא
 אח"כ בק"ק ימטרדם • בשנת תע"ג • ועתה העיר כ"ח חת רוח המדפוס דפה להפלות אותו על
 הדפוס מחדש בפקודת חמד"ור איש חלקים פה דק"ק מעיבזו

במעיבזו

תחת ממשלת חזונו הקיסר אווסע פריסוויטלווי דערואונישע וליקי האסידלר אימפראטאר
 אלכסנדר פאולאוויטש באמיע דערויטש אווסע ראסיסקי האסידלר
 אווסע מילעסעווישע ירוס הודו • ויחשכא מלכותו :

אחריך לפי ס' בארית החיים

לפרס

זינער אַ הקדמה נאָך פינף יאָר פריער איידער די פריצקער דרוק האָט זיך געעפנט. ער אליין איז אויך געווען דער מחבר פון אַ חסידישן ספר, דברת שלמה, אָבער אָפגעדרוקט געוואָרן איז דאָס ערשט מיט יאָרן שפּטער, אין 1848, אין זשאַלקווע. אין דער פריצקער דרוק, הגם זי האָט געהערט צו חסידים, איז קיין איין חסידישע ספר ניט געדרוקט געוואָרן!

פרידבערג פאַרצייכנט יאָ איין חסידישן ספר פון פריצק. אין זײַן בית עקד ספרים (ז, 414, נומ' 2071) ליינענען מיר: „מרגליות התורה, [מאת] ר' צבי הירש בר' שמואל זיינוול, פשטים על התורה בדרכי החסידים, פאריצק תקמ"ח". קוקן מיר אָבער אַרײַן אין די הסכמות פון דעם דאָזיקן ספר, זענען מיר, אַז דער מחבר איז גאָר געווען דעם ווילנער גאָנס אַ תלמיד, איינער פון די זיבן תלמידים וואָס האָבן אָפגעדרוקט זײַנע ווערק נאָך זײַן פטירה.⁶¹ אַ שיינע מעשה איז דאָס: דעם ווילנער גאָנס אַ תלמיד האָט אָנגעשריבן אַ חסידישן ספר! פרידבערג מאַכט דאָ אָבער אַ טעות דורך דעם וואָס ער פלאַנטערט ווידער קבלה מיט חסידות. דער מרגליות התורה איז ניט קיין חסידישער ספר נאָר אַ קבלה-ספר. מיט חסידות האָט ער גאָרניט צו טאָן; בן-יעקב פאַרצייכנט עס טאַקע, אוצר הספרים, ז' 372, ווי אַ קבלה-ספר.⁶²

מיט אַ יאָר דרייסיק שפּעטער, ווען די דרוקערײַ האָט שוין געהערט צו אַנדערע בעלי-בתים, האָט מען דאָרטן אָפגעדרוקט בסך-הכל 3 חסידישע ספרים.

נעמען מיר די דרוקערײַ אין מעזשבוזש, די שטאָט פון דעם בעש"ט, דער נאָמען אליין דערמאָנט שוין אין חסידות, און דער באַזיצער פון דער דרוקערײַ, ר' יעקב פנחס, איז געוויס געווען אַ חסיד; ער איז געווען אַן איידעם פון דעם בעש"טס אייניקל, דעם באַרימטן ר' ברוכל מעזשבוזשער.⁶³ אין דער צײַט וואָס די דרוקערײַ האָט עקסיסטירט איז מעזשבוזש געווען די רעזידענץ פון דעם באַרימטן אַפּטער רב, דער „אוהב ישראל", מיט וועמענס הסכמות עס זײַנען געדרוקט געוואָרן

(61) צווישן די דאָזיקע זיבן תלמידים שטייט ער דער זעקסטער אין דער רײַ. זען די הקדמה צו מגני ארץ, שקלאוו, תקס"ג.

(62) אַגב זענען מיר דאָ אַ פּײַנע טאַלעראַנץ פון חסידים: איך קען זיך ניט פאַרשטעלן, אַז אין יענע יאָרן זאָל אַ חסידישער מחבר קענען אָפּדרוקן אַ ספר אין ווילנע.

(63) "... אותן אנשים שאינם יודעים את הרב הנ"ל [געמיינט דעם דרוקער ר' יעקב פנחס] אני מודיע להם שהוא חתן הצדיק ר' ברוך טולטשינער, וזוגתו נקראת אדל על שם אם הצדיק ר' ברוך ...", יוסף פערל, מגלה טמירין, תקע"ט, דף כב, הערה א.

דאס רוב ספרים אין מעזשבוזש. און נאך דעם אלעמען פארצייכנט פרידבערג דארטן נאָר 3 חסידישע ספרים! די דאָזיקע דרוקעריי האָט אָבער בכלל נישט געהאַט קיין גרויסן פארנעם.

נעמען מיר שפיראַס באַרימטע דרוקעריי אין סלאָוויטע, וואָס וועגן איר באַזיצער שרעבט יוסף פערל, אַז ער איז רייך געוואָרן פון דרוקן חסידישע ספרים.⁶⁴ ר' משה שפיראַ, דער גרינדער פון דער דרוקעריי, איז אויך נישט געווען אַ חסיד סתם, נאָר ר' פנחס קאַריצערס אַ זון. אין דער רשימה ספרים וואָס זײַנען געדרוקט געוואָרן בײַ די שפיראַס אין משך פון קאַרגע דרייסיק יאָר געפינען מיר כמעט נישט קיין חסידישע ספרים; מיר געפינען ש״ס, הלכה-ספרים, שולחן ערוך, שאלות ותשובות א״אנד. יוסף פערל האָט דאָ געמאַכט אַ טעות, די עטלעכע חסידישע ספרים וואָס זײַנען געדרוקט אין סלאָוויטע זײַנען געדרוקט אין אַ פריערדיקער דרוקעריי; זי איז אָבער אויך נישט רייך געוואָרן פון זיי. שפיראַ איז רייך געוואָרן נישט פון חסידישע ספרים, נאָר פון די פראַכטפולע ש״ס און אַנדערע לומדישע ספרים,⁶⁵ און פון דער טעכנישער הייך (גוטער קאַרקטור אד״גל), אויף וועלכער ער האָט אַוועקגעשטעלט זײַן דרוקעריי.⁶⁶ זײַנע ש״ס זײַנען געווען זייער פאַפולער אין גאַנץ רוסלאַנד און פוילן ווי אויך אין אַנדערע מדינות, און אפילו מתנגדים האָבן בײַ אים באַשטעלט ש״ס.⁶⁷ עס זעט אויס, לויט

(64) ובפרט שראינו כחוש שכל אותן המדפיסים והמחברים מספרי צדיקי זמננו נעשו בעזרת השם עשירים מופלגים, ובפרט המדפיס דק"ק סלאוויטא שיחי', מגלה טמירין, הקדמה, דף ב, עמוד ב. יוסף פערל רופט נישט אַן בפירוש דעם נאָמען שפיראַ, אָבער ס'איז קלאָר, אַז ער מיינט אים, ווייל די פריערדיקע דרוקעריי איז ערשטנס נישט געווען קיין רייכע, און צווייטנס, איז זי אין דער צייט פון דעם מגלה טמירין שוין געווען עטלעכע יאָר געשלאָסן.

(*) זען צושריפט צום סוף פון אַרטיקל, ז' 73.

(65) פרידבערג, תולדות הדפוס העברי בפולניא, ז' 78: "... מבית הרב ר' משה שפירא יצאו לאור ... זה אחר זה ספרים תורנים חשובים ... — נישט קיין אַנדערער ווי דער באַרימטער ווילנער רב ר' אבאָלע פאַסוואַלער שרייבט וועגן שפיראַס דרוקעריי אין סלאָוויטע: „מדפיסי סלאָוויטא אשר כבר ידוע שמן שמא זכו להו להפיץ ולהרבות תורה כמה וכמה שנים ועבדו דלא תשתכחה תורה מישראל". זען זײַן הסכמה צום סלאָוויטער ש״ס, 1836, מסכת שבת.

(66) די שפיראַס האָבן אָגב אויך פאַרדינסטן פאַר דער ייִדישער שפראַך: זיי האָבן עטלעכע מאָל איבערגעדרוקט שיינע אויסגאַבעס פון דעם המגיד, פון צאינה וראינה א״אנד.

(67) ... ספרי ש״ס לא היו נמצאים בעולם כלל כי אם אצל יחידי סגולה, גבירים מפורסמים, ואפילו בביהמ״ד מעיירות גדולות לא נמצא ש״ס שלם ... וכשיסד רבה״ק [= רבינו הקדוש, געמיינט ר' חיים וואלאַזשינער] את הישיבה [געמיינט די וואלאַזשינער

ס פ ר

מרגליות התורה

ע ל

נביאים וכתובים וחמש מגילות

כשמו כן הוא אשר בו מוקמים שמהן מרגלאין וצורפיהן המרומזים בר"ת
או בס"ת. ותבאר בו אצל הפסוקים דברי רז"ל בתורה שבע"פ הן נמרא
ואגרה או מדרש או מן הזרז ותיקוני זהר וזה"ח או כתבי הארז"ל הגנועים
אל ענין הפסוק ההוא ואל המדה אשר השם ההוא מרמז עליה דבר דבור
על אופניו כאשר עיניכם תחזינה משרים :

חברו הרב הגדול קדוש ה' מה **צבי הירש** וצוקיל מ"מ בקיק סעמיאטיש
ובק"ק נישעלסק ובק"ק לעזריטאב. ונאסף אל עמיו ז"קין ושבע יימיה
בק"ק סעמיאטיש יע"א. והוא חד מגדולי תלמידי מרן הנאון החסיד
רשכבה"ג מ"ה **אליהו** מוילנא וצוקיל כמבואר בהקדמה על שיע אר"ח
ח"ל שם. חשישי הרב הגדול החריף ובקי המפורסם מה **צבי הירש** נ"י
סעמיאטיץ כתו רב בעלה ובס' שמש אותו (להגאון חניך) שנים רבות
דבק בקצת דרכי חסידותו פרישתו וכן נאח לו ע"כיל שם :

לפ"ק אשר יצק מים על ידי אליהו

PRINTED in POLAND

געדורקט אין רוסלאנד. בעפאר די גזירה פון 1836

ספר

[illegible]

נרפס פה קק
בררימשוב

[illegible]

ברשיון הצענזור דוילנא :

תהת תתשלח לחונט יקום כללר תסד. לואס פריטונלשע דעמאנאסט.
וילקי תסדסר לתעלסל אלעקסנדר פאולוויטש סלמיס דערלום
לואס ולסיסקי סלסלר לואס חלעסלסלס י"כ :

על ידי המ"שים הרבני מוהלד שמואל במורה"ר ישכר בעה
מנ"ל מדפיס דפה ורק"ס אונספרה

לפרש. יִתְּנוּ יְהוּדִים יְהוֹם אֲדָרָה וְשִׁמְתָה לַפֶּקֶד :

תלמוד בבלי

מסכת ברכות

עם פ' רש"י והוספת וסמקי חוספ' רבינו אשר ופסקי הרא"ש ופירוש
המשניות להרמב"ם ז"ל חזקוני אור' מסורת הש"ס ז"ל משפט' כפי
אשר נדפס בק"ק ביני עם כל הנהגה לא נפל דבר מכל טוב תיקון גס נחוסן
מכאשר היה לפי נגמרו' כדרך קטן מהרש"א חרושי הלכות וגם חרושי
שוהרש"ל ודברי רבינו הגדול ד"ר אלפסי עם כל נוסחי כליו אשר סניב לו
יחנה היה הר"י הנ"י והר"ן שלשי הגבורה' מורכב והחוספה' והמאור
הגדול ומלחמות ה' השגת הראבד ז"ל ועלה ע"כ המעלות
שנתן חכמי' בהלפסי גדולי הנדפס' באמ"ר כולם עולות

בקנה א' כמחור ופרח כל עץ בו פורח

מכל פרי מגדים חדש' ס' ימים

ימים מפנימים וככסן

נרוך ונטע שעשוע' ה'

נעשה ויהי עול'

על משכן

הדפוס :

באדדיטשוב יע"א

בדפוס מחור' ד' שמואל במחור' ר' ישכר בער סג"ל :

גם אלה לחכמים יביתו מדעת' : כי לא כגוים שהיו בימיתחמי' בה"ם ז"ל הוו'
האלו אשר הם מחגוררים בהרעם כי הנה היו עובדי כוכבים וזוהי
והבקים ככל ההנהגה לה ידעו לה' וזה דבר קדש לח הכירו הכל העמים
שכונתו הם ה' הם ירואים ונחמ' כבוד לתורתו עושים חסד ומשפט בהרעם
והסד עם היהודי' החוס' חסד נפיהם וחלילה לנו לדבר או לכתוב שום גנאי
עליהם וכ"מ שזכר בספרים גוי' או נכרי או אומות העולם וכדומה הכוונה על
עמ"ס ארסם שהיו בימי המסנה :

תחת ממשלת אדונינו הקיסר האדיר החסיד לווסט
פרעסוטליושווי דערזאונישע ווילקי האסידאר
איתסיראטאר אלעקסנדר פאולאוויש סאמיע
דערזיטש לווסט רחסיסקי האסידאר לווסט מילעסעוויטש יע"א :

ד"ר טנת פערט גדלתי והוספת' מכל מה שהיה לתי

ספר

צפנת פענח

חלק שלישי

והוא קורות העיתים דבריו הימים ממצואות ארץ החרשה שקורין אבעריקא אשר
העתיק הרבני הנגיד הקצין החכם המפורסם מוהרר **חייקיל הגוי**
הורוויץ מאומאין מכתב ולשון העמים על
לשון רמושתי ביה אינשי במדינתו למען
ירון הקורא בו, וימצא מרגוע לנפשו

הובא לבית הדפוס על ידי הרבני המופלח מוהרר **יוסקא היילפרין**
מאומאין :

ועל ידי הרבני הנגיד מה' **יעקב** במהורר **צבי הירש הגוי**
הערשין ואהן מפה

ברשיון הצענוארע דק"ק ווילנא

ברדימשוב

בשנת תמוז **ראו** מעשי' ה'

ספר

מנורת המאור

חברו החכם רבינו יצחק אבוהב הספרדי זצ"ל וזה מעשה המנורה עם
שבעה נרותיה כתבניתם אשר מראה בהר כולה זהב טהור :

עם פירוש מספיק **נפש יהודה** משיבת נפש לומדיה

ליקטו וחיברו החכם התורני מהרר משה פרנקפורט ריין ריקי אששורם בעל המחבר זה ינחמו : וכן להחכם השלם
המנוח מהר"ר שמעון פרנקפורט זצ"ל : בעל המחבר ספר הדינים : וספר חנוי : ועם סקאה מקום הפסיקים
כפי שרפס באששורם :

ובעת : וספנו להדפיס ב"כ תירוש טייטש טברי לונדון וזהו דבר הקודש לכל נפש : וחתנו בנוסח חומרי התחבר כל איש נכון דעת : וכל איש חסיד : נערר מדע לשוני
הקודש : ובה חושלם כונת הרב הקדוש המחבר אשר לא ללמד דעת וחוסר השכל לכל נפשות עמינו כקטון כגדול : לטף וכשיש לאיש בערכו וענינו : עתה כולם יחד
ילמדון אורמות ה' להבין אחרי ביה : ונזכור זה יעלו לעין ברגש :

גרפס עיי' בן הרב מסלאוויטא כבוד מהר"ר

פריבורטל : דערזאויניפע : ווילקי
פאוולאוויטש : סאמיע : דערזייע
מילעטטוויטע ירוס : טרו :



נחת : תמלס ארזיני : הקיפר אונסע
סאמיאל אימיראלער : ניקאליא
ווסע : ראסיסקי : האמידלר : אונסע

בסלאוויטא

W SLAWUCIE W Drukarnię szmula abrama szapiry własnymi nakładem Roku 1830

בשנת אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות לפק

דער ביבליאגראפיע, אז אין גאנצן אומפארדינט איז די דאזיקע דרוקעריי געווען פארהאסט ביי די משפילים וועלכע האבן איר געמאכט א רעפוטאציע ווי א פארשפרייטערין פון פינצטערניש און פאנאטיזם. אמת, די שפיראס האבן ניט געוואלט דרוקן קיין השכלה-ספרים, אבער דאס האט אויך ניט געוואלט די מתנגדישע דרוקעריי אין ווילנע. די עטלעכע השכלה-ספרים וואס ווילנע האט יא געדרוקט זינען געווען, אזוי צו זאגן, מיט א נייטראלן אינהאלט, ווי למשל נפתלי הירץ וויזשניס ספר המדות, דעם ריב"לס אפס דמים און ענלעכע.

נעמען מיר אזא חסידישע שטאט ווי בארדיטשעוו, די שטאט פון ר' לוי יצחק, מיט וועמענס הסכמות עס זינען געדרוקט די מערסטע ספרים אין דער בארדיטשעווער דרוקעריי (נאך זיין הסתלקות — מיט די הסכמות פון זיין זון ר' ישראל) איז צווישן 56 ספרים געדרוקטע אין בארדיטשעוו אין משך פון דרייסיק יאר געפינען מיר אין גאנצן 14 חסידישע, ד"ה בלויז א פערטל.⁶⁸

ט

א וויכטיקע ראָלע אין דעם יידישן דרוקוועזן אין אוקראינע האבן געשפילט די דרוקערייען אין סודילקאוו. אַרום צוואנציק יאר האט מען דארטן געדרוקט, און די לעצטע עטלעכע יאר פאר דער גזרה פון 1836 האבן דארטן איינציטיק עקסיסטירט דריי דרוקן. מען האט ארויס-געלאזן א גרויסע צאל ספרים, מערסטנס לומדישע, איבערגעדרוקט אלטע הלכה-ספרים. שאלות ותשובות, פילפול-ספרים, פירושם א"אנד.⁶⁹ ריכטיק האב באמערקט דער פארשטאָרבענער ביבליאגראף א. טויבער, אז אין סודילקאוו זינען געדרוקט געוואָרן 99% שאלות-ותשובות און חידושים,⁷⁰ ד"ה אז חסידישע ספרים האט מען כמעט גארניט געדרוקט דאָטן. דאָך אבער איז באשערט געווען סודילקאוו צו

ישיבה] ויתבקשו גמרות הרבה והוצרכו לשלוח לעיירות גדולות ולקבץ גמרות... ובראות הרב מסלאוויטע נ"ע שהשס"ן נצרכים בעולם, הדפיס כמה מאות שס"ן גדולים וקטנים, ומחמת שהיו חביבים בעולם נתפזרו בכל העולם... תולדות רבינו חיים מוואלאזין, תרס"ט, ז' 33. ערשט מיט צענדלינגער יארן שפעטער זינען געוואָרן פאפולער די ש"סן פון האַלמנה והאחים ראם אין ווילנע.

68 אברהם יערי, "הדפוס העברי בבארדיטשוב", קרית ספר, כא, ז' 102-103.

69 תולדות... ז' 103: "... מן רשימת הספרים שנדפסו בסדילקאב נוכח לדעת כי המדפיסים עבדו בשנים האחרונות יומם ולילה בלי הרף והספרים צצו מעיר כעשב השדה ובכללם חבורים חשובים להגדיל תורה ולהאדירה..."

70 מחקרים ביבליאוגרפיים, ירושלים, תרצ"ב, ז' 17.

פיגורירן אין א באשולדיקונג וואָס איז אַרויסגערוקט געוואָרן קעגן חסידים, און טאַקע אַ וואַגיקע באשולדיקונג, ווען דאָס זאָל געווען זיין אמת.

אין אַ קאַרעספּאָנדענץ צו דער יידיש-דייטשער צייטונג Der Orient (1843, 61) שרייבט איינער אַן אַנאָנימער משפּיל פון זשאַלקווע צו"אָנד אָט וואָס:

די מערסטע דרוקערס און אַרויסגעבערס ביזן באוואוסטן אוקאַז [געמיינט די גזרה פון 1836 וועגן פאַרמאַכן די יידישע דרוקן אין רוסלאַנד] האָבן געהערט צו די חסידים, און די דאָזיקע פלעגן זיך אין זייער אומפאַראַנטוואָרטלעכער הפקרות. נעמען דאָס רעכט [אינצו-שטעלן] אַן אייגענע צענזור פדי איבערצוהיפערן דאָס וואָס עס האָט ניט געשטימט מיט זייער סיסטעם פון פאַרפינצטערונג, מיט זייער פאַרטיי [-אינטערעס]...⁷¹

פאַר אַ ביישפּיל ברענגט דער אַנאָנימער משפּיל טאַקע סודילקאָוו. אין 1833 זיינען דאָרטן איבערגעדרוקט געוואָרן (פון דער ערשטער אויסגאַבע, ווענעציע, 1595) די שאלות-ותשובות ר' בצלאל אשכנזי און עס איז אַרויסגעוואָרפן געוואָרן אַזאָ וויכטיקע תשובה ווי די תשובה ג', דאָס איז די באַרימטע תשובה פון ר' בצלאלס רבין, דעם רדב"ז, וועגן די קאַראַימער; דאָס איז אַ חסידיש שטיקל אַרבעט. דער שרייבער גיט שוין דערביי אַ גאַנצן צעטל מיט שאלות-ותשובות, איבערגעדרוקטע אין סודילקאָוו, וועלכע ער שטעלט אַוועק אונטערן חשד פון חסידישער צענזור, און בכלל עצהט ער ניט צו באַנוצן זיך מיט ספרים פון חסידישע דרוקערייען, ניט קאָנפּראָנטירנדיק זיי פריער מיט די עלטערע אויסגאַבעס.

יצחק ריבקינד, אין זיין רעצענזיע אויף פרידבערגס תולדות הדפוס העברי בפולניא,⁷² האָט טענות צו פרידבערגן, הלמאי ער האָט אַזאָ וויכטיקע זאַך ניט אַנגעוויזן אין זיין ווערק. דערביי זאָגט ער אַרויס אַ השערה, אַז דער אַנאָנימער קאַרעספּאָנדענט זאָל זיין דער זשאַלקווער רב, ר' צבי הירש חיות. אויך צינבערג האָט אַריינגענומען די דאָזיקע באשולדיקונג אין זיין געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן (באַנד 8,

71) Die meisten Drucker und Editoren bis zu dem bekannten Ukas gehörten zu den Chassidim und diese erlaubten sich nach unverantwortlicher Willkür eine eigene Zensur um das, was ihrem System der Verfinsterung ihrer Partei nicht zusagte, wegzulassen.

צווייטער בוך, ז' 81), אָננעמענדיק, ווייזט אויס, ריבקינדס השערה, אַז דער אַנאַנימער משכיל אין געווען דער זשאַלקווער רב, ר' צבי הירש חיות.⁷³

דער קאַרעספּאָנדענט האָט אָבער ניט געדאַרפט אַנקומען צו די שאלות ותשובות ר' בצלאל: אין די שאלות ותשובות הרדב"ז גופא, וועלכע זינען אויך איבערגעדרוקט געוואָרן אין 1836 אין דער זעלביקער סודילקאָוו, פעלט אויך די דאָזיקע תשובה.⁷⁴ אין דעם זעלביקן סודילקאָווער איבערדרוק פעלן אויך די „שאלות ותשובות מן השמים“, וואָס אין דער ערשטער אויסגאַבע, פון שו"ת הרדב"ז, חלק ה, ליוואָרנע, תקע"ח זינען יאָ פאַראַן; און מיר געפינען נאָך עטלעכע קלענערע השמטות.

אָבער אַדרבא, וואָס פאַר אַ מאַטיוון האָבן חסידים געקענט האָבן ביים אויסמעקן די תשובה וועגן די קאַראַימער? אין וואָס פאַר אַ סתירה איז די תשובה מיט דער חסידישער אידעאָלאָגיע? אין דער זעלבער צייט זעען מיר, אַז אין די שאלות ותשובות נודע ביהודה וואָס זינען אויך איבערגעדרוקט געוואָרן אין דעם זעלבן יאָר וואָס די שו"ת ר' בצלאל אין דערזעלבער סודילקאָוו, האָט די „חסידישע צענזור“ יאָ „דורכגעלאָזן די באוואוסטע אַנטיחסידישע תשובה, וואו דער נודע ביהודה שרייבט זיין באַרימטן פאַראַפּראָז: „והחסידים יכשלו בם“.⁷⁵ וואו וואָלט דאָ געווען די לאָגיק צו לאָזן דעם נודע ביהודהס אַנטיחסידישע תשובה און אויסמעקן דעם רדב"זס אַנטיקאַראַימישע? און, דוכט זיך, וואָס קען זיין מער פאַסיק פאַר דער חסידישער אידעאָלאָגיע ווי די שאלות ותשובות מן השמים?⁷⁶ פאַר וואָס האָט מען דאָס אויסגעמעקט? דעם שליסל אויפצוקלערן די זאך גיט אונדז אַ הוספה וואָס איז דאָ אין דער סודילקאָווער אויסגאַבע און איז ניטאָ אין דער ערשטער

73) איך גלייב ניט, אַז די השערה זאָל זיין ריכטיק. אין דער קאַרעספּאָנדענץ שטייט:

... gehört auch die treffliche Arbeit unseres Kreisrabbiners in seinen ...
 ... zu den besten Dankadressen an Sir Moses ...
 ... sowie sein ...
 ...
 ... gehört. ...

צי זאָל ר' צבי הירש חיות האָבן געווען אזוי אומטאַקטיש?

74) אין דער ערשטער אויסגאַבע, ווענעציע, תק"ט, איז דאָס אין חלק שני, תשובה

תשצ"ו

75) פאַראַפּראָזירט פון דעם פסוק „ופושעים יכשלו בם“ (הושע יד, 10). זען אויך:

בית רבי, באַרדיטשעוו, 1902, ז' 177, הערה 3.

76) חב"ד-חסידים האָבן אין די שו"ת מן השמים געפונען אפילו אַ רמז אויף זייער

יום-טוב יט פסלו. זען בית רבי, ז' 67.

אויסגאבע. די הוספה באשטייט אין גאנצן פון איין וואָרט. אין אַ תשובה, וואו דער רדב"ז שרייבט, אז די מחמדאנער זינען ניט קיין עובדי עבודה זרה, איז אין דער סודילקאווער אויסגאבע צוגעלייגט צום וואָרט „הישמעאלים" אויך „והנוצרים". די קריסטן זינען, הייסט עס, אויך ניט קיין עובדי עבודה זרה. עס איז קיין ספק ניט ביי מיר, אז דאָס איז די אַרבעט פון ניקאָליי דעם ערשטנס צענזור וועלכע האָט אין יענע צייטן דערגרייכט ווילדע פאַרמען. דער זעלבער צענזאָר וואָס האָט אַריינגעשטעלט דעם „והנוצרים" האָט אויך אויסגעמעקט, מעג מען רעכענען, די תשובה וועגן די קאראַימער און די „שאלות ותשובות מן השמים".

ווען מיר קוקן אַריין אין דער דאָזיקער תשובה זעען מיר, אז ניקאָליי'ס צענזאָר האָט זי ניט געקענט דורכלאָזן. עס איז גענוג צו ציטירן דעם ווייטערדיקן זאץ וואָס דער רדב"ז ברענגט פון רמב"ם:

...ודע שמסורת בדינו... שזמננו זה זמן הגלות שאין בו דיני נפשות אין זה אלא בישראל שעבר עבירת מיתה אבל המינין והצדוקין והבייתוסין כפי רוע דעותיהם הורגים אותם לכתחילה כדי שלא יפסידו את ישראל ויאבדו האמונה...

בכלל איז דער כאַראַקטער פון דער גאנצער תשובה אזא וואָס ניקאָליי'ס צענזאָר האָט דאָס געמוזט פאַרבראַקירן.

אין יאָר 1882 איז אַרויס אין וואַרשע אַ נייע אויסגאבע פון די שו"ת הרדב"ז, אין וועלכער די אַרויסגעבערס שרייבן, אז זיי האָבן ניט גענוצט די סודילקאווער אויסגאבע, ווייל זי איז זייער אַ פאַרדאַרבענע, און האָבן איבערגעדרוקט פון דער ערשטער אויסגאבע. זיי האָבן אַריינגענומען אַ סך זאַכן וואָס זינען ניט געווען אין דער סודילקאווער אויסגאבע; מערסטנס טאַקע וועגן ענינים וואָס האָבן צו טאָן מיט די באַציאונג צווישן ייִדן און גוים, וואָס דאָס ווייזט, אז דאָס זינען געווען צענזור-השמטות. אָבער די תשובה וועגן די קאראַימער פעלט אין דער דאָזיקער אויסגאבע אויך — הייסט עס, אז אַפילו אַלעקסאַנדער דעם דריטנס צענזור האָט דאָס אויך ניט דורכגעלאָזן.

עס קומט אויס, אז די „חסידישע צענזור" אין סודילקאָוו האָט עקסיסטירט נאָר אין דער פאַנטאַזיע פון דעם אַנאַנימען משפּיל. אַגב ווייזט זיין קאַרעספּאָנדענץ, אז ער האָט געהאַט אַ שוואַכע השגה פון

דעם וואָס עס טוט זיך אין רוסלאַנד. אין יאָר 1843 ווייזט ער אַרויס אַ שטאַרקע שימחה פון דעם שליסן די „חסידישע“ דרוקערייען, אין דער צייט, ווען די משפּילים אין רוסלאַנד גופא האָבן שוין שטאַרק חרטה געהאַט, וואָס זיי האָבן מיטגעהאַלפּן דערצו. צווישן די געשלאָסענע דרוקערייען רעכנט ער אויס אַ דרוקערײ אין בריסק, וואָס דאָס איז גאָר אַן אויסגעטראַכטע זאַך, אָדער דרוקערייען וואָס זיינען שוין געווען געשלאָסן מיט לאַנגע יאָרן פריער, נאָך איידער די גזרה איז אַרויס.⁷⁸

,

די איינציקע אמתע חסידישע דרוקערײ, וואָס זי איז טאַקע געגרינדעט געוואָרן ספּעציעל פון חסידים לשמו ולשמה, צוליב דרוקן חסידישע ספרים, איז געווען די דרוקערײ אין בראַצלאָוו. ר' נתן, ר' נחמן בראַצלאָווערס געטרייער תלמיד, האָט זי איינגעאָרדנט בײַ זיך אין הויז אין בראַצלאָוו ספּעציעל אויף צו דרוקן ר' נחמנס ספרים.⁷⁹ די דאָזיקע דרוקערײ האָט עקסיסטירט פינף יאָר און האָט אָפּגעדרוקט 7-8 ספרים, אַלע ר' נחמנס. אָבער גראַד די דאָזיקע דרוקערײ איז ניט דערמאָנט מיט קיין איין וואָרט אין פרידבערגס תולדות הדפוס העברי בפּוּלניא.

* * *

וואָס שייך די דרוקערייען אין ליטע קען מען יוצא זיין מיט עטלעכע ווערטער. די דאָזיקע דרוקערייען זיינען געווען מתנגדישע. זיי האָבן אָבער ניט געהאַט קיין אַקטיוון אַנטיחסידישן כאַראַקטער, נאָר אַ פאַסיוון: קיין חסידישע ספרים האָט מען דאָרטן ניט געקענט דרוקן (ביז דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, ווען ווילנע האָט שוין אויך אָנגעהויבן דרוקן חסידישע ספרים), מען האָט אָבער אויך ניט געדרוקט קיין אָפּענע פאַלעמיש-אַנטיחסידישע ספרים.⁸⁰ לויט פנחס קאַנס אויפפאַרשונגען⁸¹ זיינען גאָר די דרוקערייען אין האַראַדנע און

(78) זען די הוספה 3 צום סוף פונעם אַרטיקל.

(79) זען זיין ספר ימי מהרנ"ת, וואו ער באשרייבט די צרות וואָס ער האָט געהאַט אויסצושטיין איבער דער דרוקערײ. באריכות וועגן דער דאָזיקער דרוקערײ זען: א. יערי, „הדפוס העברי בברסלב“, קרית ספר, יג, ז' 528.

(80) די אַנטיחסידישע ספרים פון 1798 זיינען געדרוקט אין אַ קריסטליכער דרוקערײ אין וואַרשע. (זע מיין אַרטיקל „הדפוס העברי בוואַרשא“ אהל רח"ל חלק ראשון ע' 203 אין העברייאיש).

(81) פנחס קאַן, „די התחלה פון יידישן דרוקוועזן און די ערשטע יידישע זעצער אין

ווילנע לכתחילה געגרינדעט געוואָרן פון קריסטן און לאנגע יאָרן זינען ייִדן נאָר געווען פאַרלעגערס וואָס האָבן אָפּגעגעבן דרוקן ייִדישע ספרים אין די קריסטלעכע דרוקערײַען.

וואָס נוגע די ייִדישע דרוקערײַען אין ביאליסטאָק און מינסק זינען זיי געווען פון אַ קליינעם פאַרנעם און האָבן געהאַט אַ קנאַפּע ווירקונג אויפן ייִדישן דרוקוועזן אין ליטע.

הוספות

I

טאָפּעלע הסכמות

אויף דעם קבלה-ספר ארבע מאות שקל כסף, געדרוקט אין קאַריץ תקס"ד, האָבן געגעבן הסכמות ס״ר ר' חיים וואַלאַזשינער ס״ר ר' לוי יצחק באַרדיטשעווער. עס איז אָבער טשיקאווע, אַז אויף די עקזעמפּלאַרן, וואו עס איז געדרוקט ר' לוי יצחקס הסכמה, איז נישט ר' חיים וואַלאַזשינערס און פאַרקערט. ה' יצחק ריבקינד איז מיט דער מיינונג (ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מאַרכס, נ״י, תשג, ז' 31), אַז דאָס איז געטאָן געוואָרן ספּעציעל צוליב חסידים און מתנגדים, ד״ה, אַז אין מתנגדישע געגענטן האָט מען פאַרקויפט די עקזעמפּלאַרן מיט ר' חיים וואַלאַזשינערס הסכמה און אין חסידישע געגענטן האָט מען פאַרקויפט די עקזעמפּלאַרן מיט ר' לוי יצחק באַרדיטשעווערס הסכמה. איך גלייב אָבער נישט, אַז דאָס זאָל זײַן ריכטיק, וואָרעם מה נשתנה? וואָס עפּעס דווקא דער ספר? עס זינען דאָ נאָך ספרים, וואו זייערע ביידנס הסכמות זינען געדרוקט צוזאַמען, ווי למשל דער ספר תולדות אדם וחווה, געדרוקט אין קאַפּוסט תקסח, א״אנד. און ווידער וואָס האָט מען דאָ פאַרדינט? אַנשטאָט ר' לוי יצחקס הסכמה פיגורירט אַ הסכמה פון דעם קאַריצער רב, אויך אַ חסיד. וואָלט דאָך שוין, פון פּראַקטישן שטאַנדפּונקט, געלוינט בעסער איבערצולאָזן די הסכמה פון ר' לוי יצחק, וועלכער איז געווען מער אויטאָריטעט ווי דער קאַריצער רב. דאָ מוז זײַן עפּעס אַן אַנדער סיבה. אַן ענלעכע פאַל איז דאָ אין דעם ספר

אהלי יהודה, געדרוקט אין יעסניץ 1719, וואס אין פארשיידענע עקזעמפלארן זינע זינען געדרוקט פארשיידענע הסכמות. דארטן איז דאס געטאן געווארן צוליב פארשפארן דרוק-הוצאות; זען אין דעם ספר די ספעציעלע מעלדונג וועגן דעם.

זע איצטער מיין העברעאישן ארטיקל „דפוס קארעץ“ פרק ג. אין ערשטן חלק ע' 119.

II

וועגן דער באציאונג פון משכילים צו קבלה

לויט צינבערגן איז יצחק סאטאנאוו פערזענלעך טאקע געווען פריינדלעך צו קבלה און האט געהאלטן, אז זי קען זיך אַינלעבן מיט „חקירה“ (געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן, באנד 7, ערשטער בוך, ז' 224 — 231), אבער עס בלייבט א קוריאז, וואס א משכיל א גדול האט אפגעדרוקט צוויי קבלה-ספרים, איינעם פון זיי, דעם עץ חיים, האט אגב שפעטער א צווייטער משכיל, יוסף פערל, גאר אריינגעשטעלט אין דער רשימה פון די ספרים וועלכע מען דארף פארבאטן צו דרוקן, וואס ער האט צוגעשטעלט צום גאליצישן גובערנאטאר (זען מאהלער, דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע, ניו-יארק, ינואר, 1942, ז' 147). ווען מיר לייענען אבער סאטאנאווס כאראקטעריסטיק ביי ד"ר קלויזנערן (זען הערה 31) איז דער וואונדער ניט אזוי גרויס.

ביי די משכילים, הגם זיי האבן געקעמפט אויך קעגן קבלה, איז די באציאונג צו קבלה בכלל געווען א מילדערע ווי צו חסידות. אזוי זעען מיר, אז יוסף פערל אין מגלה טמירין ברענגט אפשפעטנדיקע ציטאטן נאך פון חסידישע ספרים, הגם פון דעם סארט ליצנות האט ער געקענט געפינען א היפשע צאל ציטאטן אויך אין קבלה-ספרים. אויך, ווי שוין אויבן געזאגט, האט ער אין דער טארנאפאלער דרוקעריי ניט געלאזט דרוקן קיין חסידישע ספרים, און א קבלה-ספר האט ער פון דעסט וועגן געלאזט אפדרוקן. אין זיין מסירה צום גאליצישן גובערנאטאר האט ער צוגעשטעלט א רשימה פון 14 חסידישע ספרים וועלכע מען דארף פארבאטן, און צווישן זיי האט ער אריינגעשטעלט נאך 2 קבלה-ספרים (מאהלער, דצ"ו). דאס לאזט זיך אפשר דערקלערן מיט דעם, וואס קבלה, הגם זי איז געווען הונדערטער יארן שטארק פארשפרייט, איז זי דאך געווען צוטריטלעך נאך צו יחידים; די מאסע האט ניט געהאט קיין

צוטריט צו קבלה (סיידן נאָר דורך די תפילות אָדער קמיעות אד"גל), אזוי ווי זי האָט ניט געהאַט קיין צוטריט צו לומדות. חסידות אָבער איז געוואָרן אַ מאַסן-באַוועגונג וואָס האָט געשטערט דאָס אַריינדרינגען פון דער השכלה אין די מאַסן, און דערפון — דער גרויסער האָס צו חסידות. איבעריקנס האָט דאָך סאַטאַנאָוו געהאַט דערביי, לויט פרידבערגן, גוטע כוונות, פאַר דעם רווח פון די קבלה-ספרים האָט ער דאָך אָפגעדרוקט זיינע השכלה-חיבורים און אזוי אַרום איז זיין משפילישער געוויסן מסתמא רואיק געווען: ער אליין שרייבט אָבער, אז ער האָט דאָס געטאָן „לזכות את הרבים"! אַן ענלעכן פאַל האָבן מיר אין אַ שפּעטערער עפאָכע, ווען דער אַסימילאַטאָר אַרגעלבראַנד, אַ דרוקער און פאַרלעגער אין וואַרשע, האָט געדרוקט דעם ש"ס און פון דעם רווח געדעקט דעם היזק וואָס ער האָט געהאַט פון אַרויסגעבן אַ פוילישע ענציקלאָפּעדיע (זען י. שאַצקי, יידישע בילדונגס-פאָליטיק אין פוילן, ניו-יאָרק, ייוואָ, 1943, ז' 130).

III

סודילקאָוו און די רוסישע צענזור

די סודילקאָווער דרוקערייען זיינען אין צענזור-ענינים געווען אונטערגעוואָרפן דעם ווילנער צענזור-קאָמיטעט. אויף די צענזור-דערלויבענישן וועלכע מען פלעגט געוויינטלעך דרוקן אויף דער צווייטער זייט פון די שער-בלעטלעך, פלעגט זיך אין יענע יאָרן אונטערשרייבן לעוו באַראָווסקי, אַ פראָפּעסאָר אין ווילנער אוניווערסיטעט, אַ קריסט. ער האָט אָבער קיין העברעאיש ניט געקענט, און זיין אונטערשריפט איז געווען בלויז פאַרמעל. דער פאַקטישער צענזאָר אויף יידישע ספרים איז געווען דער באַוואוסטער משפיל טוגענד האַלד (זען ייוואָ-בלעטער, vi (1934), ז' 167). אויב חסידים האָבן ניט געקענט האָבן קיין אידעאָלאָגישע מאַטיוון אַרויסצואוואַרפן די באַרימטע תשובה וועגן די קאַראַימער, האָט דאָס אָבער דער משפיל טוגענד האַלד יאָ געקענט האָבן, וואָרעם וואָס דען האָבן די משפילים געפריידיקט יענע יאָרן, אויב ניט דאָס אַוועקוואַרפן דעם תלמוד און אומקערן זיך צום תנ"ך? אזוי אַרום האָט געקענט זיין אַן אידעאָלאָגישע נאָענטקייט צווישן די משפילים און די קאַראַימער. דער משפילישער

ראציאנאליזם האט אויך ניט געקענט באנעמען אזא זאך ווי שו"ת מן השמים, און זייער הורא-פאטריאטיזם האט געקענט צושטעלן דעם ווארט „והנוצרים" צום רדב"זס „הישמעאלים".

וועגן דעם הורא-פאטריאטיזם פון משפילישן צענוואר זען י. צינבערג, „די צארישע צענוואר און די בבא-מעשה", יוואָ-בלעטער, iv, ז' 188.

וועגן טוגענדעהאלדן ווייסן מיר, אז ער האט אויך ניט געשווינט זינע אייגענע חברים משפילים, קלאַגט זיך טאָקע אויף אים מרדכי אהרן גינצבורג, אז... „כבוד ידידנו הרב הצענוואר בבקורתו הקשה מרפה את ידי... פסל דברים אשר לא מצא כל מחמיר בהם שמץ פסול...". דביר, 2, וואַרשע, 1883, ז' 83.

איך וויל אָבער ניט באַשולדיקן קיינעם אָן געהעריקע דערווייזן, און אין שייכות מיט אונדזער ענין איז גענוג, אז טוגענדעהאלד האט דאָס אַלץ געטאָן ווי אַן אָפיציעלער צענוואַר, ניט שטיצנדיק זיך דערבײַ אויף זײַן משפּילישער אידעאָלאָגיע.

עס זיינען שוין געדרוקט אַ סך קוריאָזן פון ניקאַליי דעם ערשטנס צענוואַר. וויל איך דאָ דערציילן עפּעס וואָס איך האָב געהערט אין יאָר 1926 אין לענינגראַד פון דעם פאַרשטאַרבנעם באַרימטן ביבליאָגראַף שמואל ווינער (איך געדענק אָבער ניט, צי ער האָט דאָס דערציילט ווי אַ פּאַקט אָדער אפשר ווי אַן אַנעקדאָט). נאָכן פּוילישן אויפשטאַנד האָט די רוסישע רעגירונג צוגענומען בײַ פּוילן דאָס רעכט צו האָבן איר אייגענע וואַלוטע. אין יענעם יאָר האָט מען געדרוקט אין פּוילן אַ הגדה של פסח, האָט דער צענוואַר אַרויסגעוואָרפן דעם חד גדיא, וויל עס שטייט דאָרטן „דזבין אבא בתרי זוזי", און וווּ טײַטשט מען דאָך, גילדן, איז עס דאָך פּוילישע וואַלוטע.

באַמערקונג פון מחבר: דעם אַרטיקל האָב איך געשריבן אין 1943. וועגן ר' משה שפּיראַס דרוקעריי (ז' 59) האָב איך אים געשטיצט אויף פּרידבערגס תּולדות הדפּוס העברי בּוּלנאָ, ז' 77, וואו עס ווערט געזאָגט, אז שפּיראַס דרוק איז שוין געווען די צווייטע אין סלאַוויטע און איז געעפּנט געוואָרן אין תּקס"ח. פון מאַטעריאַלן וואָס זײַנען מיר לעצטנס אויסגעקומען צו זען קומט אויס, אז שפּיראַס דרוק האָט זיך געעפּנט מיט אַ 16 יאָר פּריער און איז געווען די ערשטע אין סלאַוויטע. עס איז דעריבער מיגלעך, אז די עטלעכע חסידישע ספרים וואָס זײַנען געדרוקט געוואָרן אין סלאַוויטע אָן דעם נאָמען פון דרוקער זײַנען טאָקע געדרוקט געוואָרן בײַ שפּיראַן. פאַר אונדזער ענין איז עס אָבער ניט וויכטיק, וויל עס האַנדלט זיך אין גאַנצן וועגן אַ פינף ספרים (גענויער וועגן דעם זען מײַן העברייאַשן נאָטיץ, „הדפּוס העברי בסלאַוויטא", אהל רח"ל ז. 199).

משניות

חלק ראשון

ורעים מועד נשים

עם פירוש קב דקי

אשר יאמר עליו כי הוא זה המועד המזוה
החמורנה במלחמו * ולהקל על הקורה
הדפסונה בכרך קטן נכתחו : להיותו חזו
בבוחו ובנהגו * ונחמיות ונייד ודיו היותר
נהיג להעמידו על יפעתו * ואכזל וחנקה
מכל כינועיות חקתו חל קתו : אשר כל
רוחהו יחלל פי חללו :

באוסטרהא

חתת ממשלת אדונינו הקיסר
האדיר האסיד
אחוב פריבטלייט דערהאונסכע וויליק
האסידה התעצרה אל עקסנדר
פאוולויטש בעמיע לערזעס
האובע דהאסיסקי האביל דהר
אחובע מילעסעווסעי ירוס הקדר *
על ידי המדפים הרבני מהורר
שמואל במהורר ישר
בער הלוי

בשנת תקס"ה לפ"ק

ספר

משל הקדמוני

דאש פערמפט און אין טייל האסן וואו מען שטעלט זיך דארט און נישט אים
ווערט עס דורך (נאכט) גארנישט ביי אונז:

ספר איוב סעיף (ואפי' ובהחל הארץ ופני השמים תהיו) דם היינט הסיית ופרנט
 אום חלזה ש'ן פ'ין בהחל'ת אום חיות , אוך ש'ן ר'ח פ'יג' וסם אונטרן היאל טוטט ד'
 ו'ן קל'ן ד'ום דר וואס דם ס'ל ויאט ב'וך , קען נ'ך ארויס נעמ'ן ד'ע יעסות וס'ים , פ'ין ד'בר'
 ד'הי' וס'ן אום דרד ארץ , אום עסט האב'ן ת'ן פ'ר הסיית ח'ן (ויט'ן) , אום עסט ופ'אן פ'ין ג'טל ח'ן

נדפס

באוסטרזה

בשנה

באשר

אמר משה בקדמתי

לפ"ק

מעבר יבק

עשיתו וראו בהקדמת הרב המלצר כמה רב חסדו של הסדר הנכבד הזה : יסמח הקורא ויעט
לחכו מעט דבריו ולא יקון בהוכחתו : אשריו שכנס בשלום וילא בשלום :

הוא לוקח עין הים מימי ונכר של הרב המחבר של' אליו ויחזיקו"ק חודשים י"א: ק"ה הרב
המבוא מצות לרבי סופר יהודי בורה לוקח בתוספת ורוב: כל הילול: ובקבות: יחזיקות
הילול ונכריו: וגם הילול: ויחזיקות בתוספת ורוב: כל הילול: ובקבות: יחזיקות
כ"ו כדי שיהיו חזקים: לקרות: כפרה: וכלכלתן:

כוויילנא מן יום ז'
 סעפטעמבער 1917



ע"פ רשומי הצענויר

במלוא שררה

באמת שטרדם

המחנה גדע המות ליעה

כתנות אור

ודוא ספר

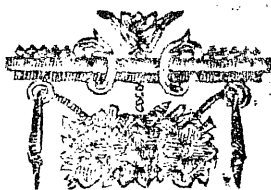
עין יעקב

צא אגור בין אמרים מש"ס ומדרשים מפורשים
חיבר אותם אחד אל אחד החכם השלם
אנשי צדיק המים רבי יעקב בר שלמה ן' חביב תנצב"ה
עם כל פירש"י .

וקפס באחיווה גדולת אשר הוא יפה לזקנים ועם נטרים וצמח
יפה אשר טרוקן לא הים לעולמים כאשר טימכם חתומים
מישרים : ובזכות זה נזכה לעלות לליון צרנה המן

הקדמה ראשונה

ארוכינו הקיסר
חיטליושי דערז
ד"ר אימפראטור
פאודרויטש
אויסע ראסיסקי
מילטסטיוושיש
כ"ס



חת חתולה
אויס' פרום
וויס' וויליקי האס
אבסנדר
סליט דערזויטש
האדאר אויסע
י"ה

באמשרד

לפ"ק

הי"א ישראלי

בזנת

ירושלמי מסכת זמא

עשה בן עלי הכתוב אומר פרה נפשו מעבור בשחת
ונו' ואין מיית צריך למיול ומפייסי' על קבריה ומימר
ליה סרחת עלך א"ר ייסא בשאר כל העברות אבל
במוציא שם רע על חברו אין לו מחילה עולמית •

סדיק הירושלמי ממסכת יומא

מיית כו' • יעשה שורה שלי' אגסים וילך על קברו לפייסו ויחא
מטאחי לה' ולכלומי זה שפסעתי בנוהס ישיבו לו מותר לך
מחול לך :

בעזרת נקרא ראש וראשון • שומע קול רחשון •
וינצרינו באישון • נשלם חלק ראשון

אודיה

ה' בכל לבב אשר זכיתי לעסוק במלאכת שמים בלמונה
בסידור האצותיו ומצדד חכי על המוגמר על חלק ראשון
עין יעקב והס"י יזכה אותי להשלים אחריהו כראשיהו חמן :
הקטן נתן בהמשה יוהרר **זאב ווארף** ז"ל מק"ק פולנאס
ולע"ע שוסק בק"ק באהסלוב :

ונם חכי בלחי בהלל ותודות לברך לח' ה' אשר זכי אותי להיות
מסייע בדבר מלוא ולעסוק במוכבש הדפוס ולגמור חלק ראשון
עין יעקב והס"י יתן שאזכה לגמור שאר החלקים : כלום **ישראל**
במוקד **אברהם** סג"ל מק"ק פולנאס ט"ח ולע"ע
בק"ק באהסלוב :

ואם שני שלש גס חכי האעי' בלחי לברך ברכה סודא' על אשר זכיתי
להיות מסייע במלוא במלאכת הקודש בלמונה בסידור אחרי
ולגמור חלק ראשון עין יעקב והס"י יתן שאזכה לגמור עד גמורא חמן :
כלום סחת **רוב בער** בהמנו' **ירושע** ז"ל מק"ק פולנאס
ט"ח ולע"ע עתה שוסק בק"ק באהסלוב :

ספר

החזק

להנשר לקחול הרב והראש לכל הפוסקים ה"ה
מורינו ורבינו מו"ה יעקב לודא
בע"מ ס' האגור והקונה עליו ס' המראה
מחזיר השם השלם והמורכב מו"ה יצחק
בשרט עו"ה יוסף יונתן ונל"ה

וגם פסק האגבב אגבב לם' האון הע"ל באשר
פיקים מחנה משרים .

תועלת הספרי יבואר בהקדמת ספר המילה



מה מחזק ק"ק יעקב וז"ל זה כדמחל חלקים לם' ק"

ביאליסטאק

שערי זמרה האדור

אשר חובר הרב המדקדק הגדול המפורסם בדורו מו"ה
שלמה זלמן העני"ך ז"ל אשר כבר נפטר
ז"ל. זה בחיבורו אשר חיבור . בספר בנין שלום . ויוסף
היקוד . ולוהב החיבה . ומקרי עכשיו . ואחריו הבביר .
זעם שערי . בבנין חמנו בדברי שאין להם שיטור וזלמן
בנין בספר הזה טעמי . לבח מעטיל כו' . ומחמת שלא
נמלא אחד בעיר כו' . כי כבר ספרו מנו מן בלאו"ק . ואף
אנחנו דפסנו אותו ע"י ספר כו' . ואחד כלות הדפוס
אפסו מלאו דלמו' לדינו הספר הזה הדפוס זה מ"ד
ס' צפונדל . והקטלנו להג"ה חס' מלא דבריהם
זו"ס . והע' גם בו עכס קמפוסים . וכו' . לנו הלכות
שמריות . עד אשר בעו"ה ברכנו אותו ובחידודו קודם
ל . ובחזנו כ"ל לוח הטעות מע"ל . ועכס הדור הזה ראו
ל מחשו למחיכות ועשו וחושו לקנות הספר הזה מעט
מות ורב האכיות . אשר לא היו במלאה צוריותו עד
הנה . ובחרייתו ערופה מקמיותה ;

ובכא לבית הדפוס ע"י הדפוס מו"ה יעקב בברכ
מו"ה יעקב זלמן לודא . מחידו ק"ק וולנא
מחושב ק"ק ברחל וכעת מחובר בק"ק זאבולדוויו .

נדפספה ק"ק ביאליסטאק

בית ודפוס חדש של הדפוס הגדול מו"ה אהרן הלוי

חם הורוויץ לוי .

Printed in Bialystok

בשנת תקס"ו לס' ק"

ספר

אסיפת נאונים

והוא חבור נפלא · הפלא ופלא · נחמד להשכיל · והאזה לעינים · פילפולא חריפתא ·

מגאוגי קדמאי : ומשפט הספר ומהותו ותיעליותו הם דברים · והולאות הדפוס מרובים ·

אזי חבית על פתח השער וברי העתיק השני אשר בו הכל יחצא וז"ל ·

דא לכם זרע קודש דבר חדש · אשר לא ה' לעולמים · דברים עתיקים היו ספון וטמון חמדה

גנוזה בגני ברומים · מן דבותינו הקיימים חכמי הגדול מזר הגאונים זקני הגאון מוה' ·

יושע העש"ל מלקראתה הנקרא רבי ר' העש"ל · ומרבי הגדול מאוד הגויס הגאון מוה' משה ז"ל ·

מוויכח בעל המה' ספר חלקת מח קק על ח"ה · אשר קני לכתובת הזהב האלה היו מרובים אגרותיהם

זה לזה דרך שאלה ותשובה בפלפלים עליהם · גם עוד ספרים משארי גאיוני זמנם אח כל הפלס

אשר שאלו מהם והיו להם למשיב גם דיני הם לא למחור עיניו בעל הסמ"ע ז"ל אשר ג"כ לא שזפתם

עין גם כמה דרשים נחמדים מהגאון החמ"ח בעל שנים אחרות ז"ל אח כל אלה חיברו יחדיו והיו

חמים · והחיבור הזה אש קטן הוא בעינינו רחש טפיו ושראל הוא · כן יעמדם מעט דבש הלא יערב

ככל מיני מטעמים · כל זה היה ספון וטמון חמם אצלם עש ושלט בהם קצ' והיו מעותקים ע"י אדם

המזכר בס"ק החיבור חבל היעתיק הרמח"ל לא העתיקם ציוריו וטעה בחיבור דברים וצליין הסמנים

מח"מ ודעי הש"ס המוצאים בזה החיבור גם העתק נוחם שלא על הסדר עד שקמתי אני הלעזר

ועזר דמן הצליח אחי ליב בן כבוד ודיני אביו מוכר ורבי הגאון החמיתי עטרת תפארת ישראל ·

המפורסם בדורו מוה' מרדכי סג"ל אב"ד דק"ק טוקטין יע"ה והעתיקו על הסדר ועשיתי לו סמניות

כיד ה' הוציא עלי ועשיתי הכרך הנורא הזה יפ"ו מעיונותיהם חל"ה ועליהם לא יצול והי' עליהם

בתרופה דבריהם נבחרו אש בחלי רחמים · ומסרתי אותם ליד ידידי הרבני המופלג השנון

החכם השלם מוה' אברהם צמח' דוד מסאקלוב להוליתו לאור הדפוס על הולאות שלו לזכות נשמות

הלדויקים השלימים · וזכות הלדויקים יעמיר לנו ולזרעינו עד עולם · שלא ימום התורה מפניו ומפי

זרעינו עד עולם · וצימיו ויושע יהודה וישראל והוא ית' מתקומי ופן ברחמים · ויקבץ פזוירינו מבין

העמים · וישכון כבוד ה' במקום אשר ה' שם אהלו בתחילה כימי קדם הוא ישכון מלומים · אמר ·

נרפם פה

ש"ק

חתן חמתי לועקב חסד לא צדקתם

בשנת

בצית ובדפוס הרבני הנגיד המפורסם מוה' אהרן הלוי הורוויץ כ"י :

על ידי התאמלות והתפעלות אשר נתן לבסוף חולץ : להוציא לאור הספר הזה ה"ס הרבני

המופלג השנון מוה' **אברהם מסאקלוב** כ"י · והוסיף עוד חיזה חידובים

מהנחון בעל שער ארזים בראורים על דברי התו' אשר ליהו ב"ר קמחי דק יחי · והוגה בעיון

ממ' על ידי הרבני מוה' אהרן ה"ל כאשר עיניכם מחזקה משרים :

ספר

אסיפת גאונים

והוא חבור נפלא · הפלא ופלא · נחמד להשכיל · ותאווה לעינים · פילפולא חריפחא ·

מגאני קדמאי : ומשפט הספר ומהותו ותועלותיו שהם רבים · והולאות הדפוס מרבים ·

אזי אביא על פתח השער דברי המעתיק השני אשר בו הכל יתבאר ז"ל ·

דא לכם זרע קידש דבר חדש · אשר לא הו' לעולמים · הדברים עתיקים היו ספון וטמון מחדה

גנוזה בגנני ברומים · מן דבותיו הקדמונים מרבינו הגדול כור הגאונים זקני הגאון מוה'

יושע העשל ז"ל מקראקא הנקרא רבי ר' העשיל · ומרבינו הגדול מאור הגולה הגאון מוה' משה ז"ל ·

מווילנא בעל המחב' ספר חלקת מחצק על א"ה · אשר שני למחרת הזהב האלה היו מרינים אגרותיהם

זה לזה דרך שאנה ותשובה בפלפולים עליונים · גם עוד פלפולים משארי גאוני זמנם את כל חפצם

אשר שחלו מהם והיו להם למשגב גם דיני תפוסה למאור עיניו בעל הסמ"ע ז"ל · אשר ג"כ לא שזפתם

עין גם כמה דרושים נחמדים מהגאון האמיתי בעל פנים מאירות ז"ל את כל אלה תיבדו יחדיו · והיו

תמים · והחבור הזה אם קטן הוא בעיניכם ראש שפטי ישראל הוא · כי טעמם מעט דבש הלא יערב

בכל מיני מטעמים · כל זה היה ספון וטמון חמש אכלם עד ושלט בהם רקב · והיו מעתיקים ע"י אדם

המחבר בס"י התיבדו הכל המעתיק הראשון לא העתיקם בציבור וטעה בציור דברים ובליון הסמינים

מחו"מ ודפי ט"ס המוצאים בזה התיבדו גם העתק אחרם שלא על שקמתי עד שהקמתי אני הלעיל

זעירא דמן מצריא ארי' לבי כבוד ידוני אבי מורי וכדי הגאון האמיתי עטרת תפארת ישראל ·

המפורסם בדורו מוה' מרדכי סג"ל אב"ד דק"ק טיקטין יע"א והעתיקו על הסדר ועשיתי לו סמיניות

כיד ה' הטובה עלי ועשיתי הכרך הנורא הזה ופילו מעיינותיהם מילה ועליהם לא יבול והו' עליהם

לתרופה דבריהם נבחלי · אם נחלי רחמים · ומסרתי אותם ליד ידיו הרבני המופלג השנון

החכם השלם מוה' אברהם צמח' דוד מסאקליב להולילו לאור הדפוס על הולאות שלו לזכות נשמות

הנדיקים השלימים · וזכות הנדיקים יעמוד לנו ולזרעינו עד עולם · שלא ימוש התורה מפינו ומפי

זרעינו עד עולם · ובימינו ויושע יה דא וישראל והוא ית' ממקומו יפן ברחמים · ויקצץ פזוריכו מבין

העמים · וישכון כבוד ה' במקום אשר הו' שם אהלו בתחילה כימי קדם הוא ישכון מרומים · אמן ·

נדרס פה

ביאליסטאק

תקס"ו לפ"ק

בשנת

בצית ובדפוס הרבני הנגיד המפורסם מוה' אהרן הלוי הורוויץ כ"י :

על ידי התאמנות והתפעלות אשר נתן לכסף מולא : להוליא לאור הספר הזה ה"ס הרבני

המופלג השנון מוה' **אברהם מסאקלוב** כ"י · ויוסיף עוד איזה חידושים

מהגאון בעל שער הפרים בציורים על דברי הת' אשר 'מוחו צי' קמתי דקדמי · והוגה בעיני

נמחק על ידי הרבני מוה"ר הנ"ל כאשר עיניכם תחזוה משרים :

סדר

המש מגילור

נא ויפה ומהודרת . אשר לא נדפס כזה מעולם . ועשינו זאת שהדפסנו אותו בין כל סורה ושורה הפירוש מהסורה שחמור בלשון אשכנז למען יוכל כל איש להצין מה שהוא אומר . ועשינו אותו בכרך קטן למען יוכל כל איש לשאת אותו תמיד אצלו כי הוא כדרך בכל ערב שבת לומר שיר השירים . ובכל הימים הנכבדים לומר איזה מגילה . לכן אל תחוסו על כספיכם וקנו למלאות כלון קויכם :



נדפס

פה ק"ק ביאליסטק

בבית ובדפוס הרבני הנגיד מזה
אהרן דלוי הסוויז :

לפרס שיר השירים אשר לסלמה לפ"ק



ספר

מחרת הקודש

ראו זה דבר גדול שלא היה יכולים על פני אדם אחד נאמרים. הלא המה קדושים הנהג'ים ונשמים עשוקים על זקנים, וישישים ועל נערים, והם על סדרי מסודרים, בהם חמאל דברים קלים ונאמרים, גללים ונאמרים דברים שבגולה לברוך עם מקוהלים ומצוררים, ושננסת' להעומדי' בסוד ה', מוהרים, באוהרות גדולות וימר משאר אנשי ירוש' כי יוסף דעת ויס' מלאוב עליהם. הלא הדברים ונהלק זה הספר לששה סדרי' סדר וי"ס וסדר ליל"ה וסדר הנהג'ות בית הכנסת וסדר מש"א מת' וסדר שבט' ויית' טוב'ס' : וסדר הנגזות בני אד"ס הוא קבול הרבה דברי צדקה מוסרים, ועניי האדם תוהרים באשר עניינם יהיו משרים ללוד דורים, והענין הווינו עם שירושא ועורר לב וקצו, ונערים ע"ב האינו האמרים הנאמרים, צלה הדברים דברי מוסר ומוכחה כמו שהם מתהל'ת'ט' גזורים וע"י רבינו משה ע"ה נאמן בינו נאמרים ונאמרים ונאמן עליו לקנות בהם מזהרם, וכמו כן לבנינו, ובני בנינו, עד דרי דרים, ואם ועוד לכל ישרון, גם בסייגים וגדרים ושבחוק מנודרים, מפי הכני הקדמונים אנשי הגבורים, כי מורה שכתב וקורה שבעל פה נתנו בסיני מוהרים, ואין ימן ריוח בין הדברים והמקשרים באשר עניינם, הלקחים והקראים וזרים כי רחמנא לולל מדעמוסיהם שאין ישרים, ולכן אלו מאמרים בני מאמרים בנ' שבכ, ובקלמוד הדרי שמתקבל לשמה בסיני ולאבוסיו, ולשמה דורות אחרי, הציגם ואחריו עד סוף כל המהוירים ואולי צדקת זה קוה כולנו, להוצא בואלנו כליל, שימורים במהרה צדקתו כרעון האל, המקולל בכל מיני ופירות, ויגלה לנו, ב"ת קטנות נעלמות וירשלו עוה"ו וע"ה, ב' שלמות, ויצא לנו משה בן דוד, גואלנו המחרת, כל קשית נאבעת ויגלה לנו סמולות, במהרה צדקתו נאמן.



בבלי זורקע

תחת מחשבת' לחוננו הקודש, משרי החסיד אונסע, פריסועעליושו וועליק, האסאחר אימיער-אסאחר **אלקסאדר פאולאוויץ** הוא המושל בכל מדינות, רוסא ופער

לחודיע, שכל מקנס, שזכר בשם הנהג'יו ואו עמו"ס הכונה על אמן עמו"ס שקין צדקתו הכני המשה ראב' הצלה, לנאמן וזאת על אמן שם צדקתו :

ברבים, המשובח של התוצרי מוהר, מרדכי במקור, שמואל יצ'ו מהעובד של המנוח מוהר משה מרפס ממנאאוויץ בשנת תקנ"ו ויס' נימל שהוכפל בו טוב לפ"ק

ספר קרבן שבת

חיבור על קנח דיונים של שבת חלוקתים וחוסקים
ומספרי קבלה ובדיונים נפלאים ילנו
מפי הדרשן הגדול אשר שמו הטוב נודע
בשפירים הרב המפורסם בכור מוהרר **בצלאל**
היה דרשן בקבלה קדושה ומפורסם ק' סלונק פמדיטת
ליטא ובק"ק מדעמיסלא

כבר יש לו הסכמה מוהרר הגאון הגדול המפורסם מוהרר **ארי' ליבוש**
אב"ד דק"ק וואלינעסא שנסא **ראה"ק דחיים**
על שלום צלחתי ידוע חיים ידוע להדפיס
הובא בדפוס דפה צלחתי דעות המדפוסים עד משך עשרה שנים
דרש מעל ספר עהרת הקדוש וסס חתולאנו מפרט ובקרב יוגור חיים ספר
הקדוש שסא על עד במרחא **ארי'** שאנו מילא ורא

נרפס בביליורקע

חתת תחלת ארונו הקיסר האדור החסיד יט"ס פרים וצעטליושי וסליק
האסאדור אימפעראטאר **אלקסנדר פאולאוויץ** הוא בחוסל
בכל מדינות רוסיא ועוד ועוד

ברפוס המשיכה ארי' הוקס על ידי אב יצני ה"ס החורני
מוהרר **מרדכי ציווורר** שמואל וכו' יט
העובון של התנחל מוהרר
משה חדשים תק"ק מיקלעוין

ב'שנת זה קרבן שבת לפ"ק

$$\begin{array}{c}
 \text{A} \\
 \text{B} \quad \text{C} \\
 \text{D} \quad \text{E} \quad \text{F} \\
 \text{G} \quad \text{H} \quad \text{I} \quad \text{J} \\
 \text{K} \quad \text{L} \quad \text{M} \quad \text{N} \quad \text{O} \quad \text{P} \quad \text{Q} \quad \text{R} \quad \text{S} \quad \text{T} \quad \text{U} \quad \text{V} \quad \text{W} \quad \text{X} \quad \text{Y} \quad \text{Z}
 \end{array}$$

ספר
שפע
של

703

שידור – מידע הרשתי עיר כל מפרה
 (הערה: הודעה זו היא למידע בלבד. אין להשתמש בה לצורכי מסחר.)

גדפס ב ב' לזור ק ע

תחת ממשלת אדוננו הקיסר האור החסיד אונסק פריסילימניש
העלקי הסרר אימפיראטור אלקבדר פאוולאווין הוא
רשימי ככל פרינות רוסיא ועוד ועוד ועוד



קוקס מל יד אב, ונט כ"ט
נחורר שמואל ונט יט
משה מדסים

כדשים התשיבה אשר
בתורני תבור
תשס"ו של
מחנה תבור

בִּישָׁתָה דְּיוֹם יְסֻדָּה הָרִאשׁוֹן לַפֶּיַק

XX

211 5/10/01 10:00 01 LGUD 21

יוסף יצחק שניאורסאהן

ליובאוויטש

ספר

איצור הספרים

נחל אשכל

אנכי כריתי : חלם ראיתי : צמחים כנתי : ודור אחרון חקקתי : זכרון דברים : אשר חנני די :
 התאזר לארץ ולמים : בורא רום ויולד כלים : משל ומרים : בזכות אבותי הקדושים אשר
 צחק סתם פועלים בפרץ וגודרו גדרים : אשר חלל אני מוסר תנוע אשר נשעו נעמים : וקדל אחי חרם
 חלמתי : יל תנצח הירק כח טובים וישרים בלבושם : הולכים בעקבי אבותם : לאב עולם לדורותם :
 תשפחה כרתה עד לתעלה ראש : הוא ניהו כבוד רגלון רבי פישל לאדמורו : שבו דוד אחי וקנתי שבתה
 נדר הגאון מחו"ל ליב האב"ד ק"ק קראקא הנקרא הוכ"ר ר' ליב החנ"צני נשיא הגאון רש"ל זל"ה : ומתוך
 ח' מקובלני מדורי ז"ל : שאלתי לו רבו בהוכחת מוסר חכמי מה איש תתמיד בלמודיו וכי איך יודע
 כי יקני ידב על ראש : שאלתי כן וכד להגאון רבינו י"א **אל** בעתה"כ בום חדש : ומסתמי
 יתדומי בזכות אבותי הקדושים : ואני יודע : שאלתי ואמר הקורא וכי מה
 צא ללמדנו בזכרו יחולו : אבל תשובתו **אני** כי אמרתי להם בעש"ר
 תעלה אחרות דאשחוטני : גמולתם חייב חכם לומר
 עשיון לא בגיעו מעשי לעשי אבותי : וזה
 יום כיור עמי בשל"ה פרש' בחוקתי :
 בסטון ולרתי אח צדאי יעקב
 וכו' וזש חמל ארבע עשר :
 דברי הקטן חיים עוזר
 בחו"ק שש"ס
 י"א ע"ה

דקיק

קדעטנין וינע מתולד בעיר סלוצק ופי' דק ילן בה ק"ק בראד התעשרה יע"ה כחוקק אהלו של מלך צבתי
 של כרם התנוס בגאון החסיד הכבודי' חיים זל"ה :

נרסם פה קק רובנא רבתי



לדוד ולפרט נלל הרבר היה יבדק יחיד

בְּחַל אֶשְׁכַּל

1944

גדולתו פה קדק



SECRET

סדר מליחות

מן, שבעה באדר יום מיתת **משה** רבינו : אשר האל שם תורתו על פיו
בלביתו : ולכן נזכר : בלילאמר מלחת כדברך על הטאיו : לנקם
מלוחה ומסילה על פשעינו :

וגם סדר מליחות מן ערב ראש חודש **מנחם** אשר בו **האב** לנו ינחם : ולזכרון
יוסף נפשותינו יחד נאסף : ולמען וינו **יהושע** את הסולכים
לכתוב את הארץ : לאחר לנו : והתהלכו בארץ : ולהחית לנו למשמרת קבענו לדורי
דורות : ונשים בטחוננו : באל מעוזינו : לשלום לנו משים צדקינו :

במברה בימינו אמן :

קימו וקנלי עליהם הח"ק דק"ק דובנא לקדם צום ולקרוא עזרה בער"ח מנחם יום
מיתת כבוד הרב הגאון מו' יהושע העשול ז"ל אב"ד דק"ק סנ"ל עש"י מעשה
שארע כמבואר בנקם דח"ק סנ"ל :

תחת מתלתי ארוננו הקיסר האדיר בחסיד אווסע פרסוויטלייזי דערזאונניא
ווייעלקי האסידאר אימפעראטור **אלעקסנדר פאוראויץ** סאניע
דערזעט אווסע ראס"י באכידאר אווסע תלעסטייווע יר"ם :

גדפם פה ק"ק דובנא רבתי יע"א

ע"י המדפיס סרני מוהר **יהונתן** בארגני מוסר **יעקב ז"ל**
בעל מדפיס דפס

113

לפרט משה פלה למרום : ויוסף סנ"ל לרבו

תקוני הזהר

טענה האט האלבער רבי שמעון בן יוחאי זצ"ל • אשר אדם שומע ל' לשקוד על דמיון יס"ו :
מונח ומחזק אמת בלוח מני ספרים :

ואתם ארומי תורה ולומדים ראו זה חכם בהוספת מדוכה על הראשונים מונח ומחזק בסדר אשר סדרו קדוש
עליון עם פסקי טעמי במקור בזה • לחלק ב' אידע הלשון מה למעלה ומה למטה למען יבין וירון סקור
בו • עה מנח אמו ביאורים וכללים מכללי וז"ל בכל כאשר לכל באו בספר הקדוש הלו : ולכוח הרבים אנו
תקנת מיום אל יום לפעם אלול עד יום' בספרים דבר יום כימו בספר בהקדושים מבגל לחקון בעש כנדע ליושע
מן :

זכר זה מסור בידיהם כל מקום אשר התפלל קחני גורן עגולה משני עבריהם בזה () מחזק ולא מלאכי לבי
למחזק מכל וכל אמנם מה במלאכי מחזק מכל וכל לא בדכדכויו ולא יקבעו הקדוש שחברתי דבר • וכל
הקדוש שחמלא חזי לבש (י"א בזה) (י"א) תורה כיא ולמוד לרד • ובאיה מן המקומות שהמלא לבה כפולה בזה
() אף י"א מחזק • וכל מקום שהמלא טוב בזה * הוא המבורח אשר עשה רבץ באלקי מזהבדיו וי"א
איה מאמר או חידוש אשר הגיה במקום אחר בהקדושים בזה המלאכה אף כי לא ילאכי ידי חובת כולם לא קיימין
לחשודעא ומה מחזק זכ' ביד כוכבים במסילתם :

דוכנא

י"א פ"ק

והמשבילים ידוריו כוהר הרקיע

ספר

תיקוני הוהר

מחבר הסנה האלדי רבי שמעון בן יוחאי זצוק"ל : אשרי אדם שומע
 לו לשקוד על דלחמיו יום יום : מוגה ומדוקדק חות בלות כתיקוני
 זכר דפוס קיסטאנדינא כפי הסגה אשר הגיה הרב המקובל האלדי י'
 כמה"ר ר' יעקב ווילנא ירושלמי אשר ערך ויגע בעשר אנשייתיו
 להרים המכשלות וטעויות שנפלו בראשונים והכל כאשר מצא בכתבי
 האר"י לור"א זל"ס כמחר בבסמות הגדולים הכמי הספרדים
 בתיקוני זכר דפוס

קושטאנדינא

הוספנו בו מעלה יחידה שהצנו נראה מקומות למסר (גסה
 נלק) וכימן לדבר זאת סוככים מאי צוכנא דשביט סימנא
 מלחא הוא למסר הג"ל :

נרשם

פה בדיבנא רבתי

תחת ממשלת אדונינו האדיר הקיסר אווסט פרימיוטיליווסט
 דערזאייטטיג וויליהם האבסבורג אימפיראטור
 זייקסענדר פאולאוויטש סאמיט דערזאייט אווסט
 יום בקי של מידבר יוםט

זייטסטויטע ירום ה' ה' :

על ידי המדפים סרטי סגיד מו' אדרי' דהמטה מו' יונה זל"ל
 בשנת גל עיני אביה נס אלה הוהרחד

והוא האלה יום : למען ה' וואלד

ומצדק

הרים

לכוכבים

לעולם ועד

גל עיני ואביה

גל עיני ואביה

גל עיני ואביה

גל עיני ואביה

יחלון

על

כצל

עליו

כסר

ישב

לדורים

לדורים

לדורים

משניות

סדר ג' ע"ה

עם פרושי הגאונים המפורסמים

רבינו עובדי' מברטנורה: והוספת יום טופ.

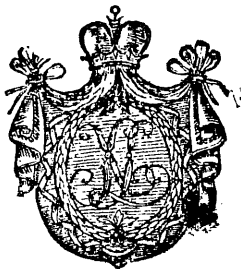
כפי שנדפסו מקדם

ואלו נתוספו בכמה דברים

א כל הלופי גרסאות ונוסחאות. בלשון המשנה זו לעומת זו מובאת: למען חיות דבריהם מביאיים
ב חידושים מה שעשה ופעל ודבר הרב החסיד חמפורסם מחורר יואל זצ"ל מאשש סלאב ונפלא
בשם **פרושי טהרי**

ג כל מראה מקומות שבתנ"ך ובש"ס וברמב"ם הצגנו כל אחד על מקומו הראוי לו:
ד הדפסנו בתכלית היופי כדי שרור ובנייר לבן כאשר תחזיקה עיני הרואה ש"שים הכל כמו שנדפס
באמשטרדם

ה הוגה בעיון רב ובהשגחה פרטית ע"י איש עתי בקי והגל בעבודה זי"כפי שמביא בחדש
שם בעוילונג איני התבטש פער ערדנענשין צענזור צו רגע:
בבית וברפס של ה"ה הרבני הישיש כפוזר אדירו כמו שמואל ונב"ה דלכ"ה מ"ה מ"ה



נ"ה חלה לחמשים יפיו מדפסו כי
לא כגוים שהיו בימי הס"ו ו"ל
הגוס האלה אשר אנו מחנוררים
בארמון כי המה היו עופדי כוכבים
ופזלות ודכאים בכל החושן לא
ידעו את ה' ואלו דבר קדשו לא הכירו
אלה העמים שבזמניו את ה' הם
לא ידעו וטעמים כבוד לתורת עושים
קטנה ולדק בארמון וסד עט
האדום החופי תמה כנפיה וחלילה
לנו לל"ה לא לכתוב שם נגדי עליהם
וב"ה שזכר בספרים גוי חו לזכר
אל חיותו חזקת ולחמה הכונה על
האדם ע"ס שהיו בימי התקנה:

באשר שמשני משניות סדר נש
נקה על פני כל ואלו ממלא ב"ד
סדר דת העמוד לזו ניתן הדפוס
לואדפים מה א"ל ב"ה שמואל
ב"ק דונחונת להלפסו ריגע
יום יב ח"י בסליו חקם"ב לס"ק
ששה כמו יחזקאל זצ"ל
יחזקאל ב"ה דוד הלוי זצ"ל

דובר אוונא

בשנת תקסב

ספר זרע יעקב

אִשָּׁר זרע חוט"ר וקשר של בשמים : דרושים הם לכל חפציה/על כל קוץ חבלי תהלים
 רשומים : להשביע נפש שוקקה ונפש רעבה מל"ה טוב זו חורה לחם הפנים
 פנים מאירות בהלכה דרושים חריפים לא יכולה באדרכמונים : על דרך אשר גבול הראשונים :
 מאורות הגדולים אשר מעולם אנשי השם המפורסמים : פנים מסבירות באגדה אשר זרעו בו
 על האר"ש פרי למלאכה מהלכת ו' שבחורה ויראה השם כל הימים ושנים : אשם האדם חי על
 האדמה להקיצו משני' תרדמת חומני' : ועוד בה שלישי' אשר זרעו לזרעה בדרך ה' יחלו ופועל
 ידיו רב לו כבוד ה' צמחין סודות הכספים אשר הוציא לאור חלומות חכמה ה' אדם יקר חרוץ
 נבחר משגינים : טועה בשמו ובמעשיו שמעו הולך באשרסמונים : ה' הרב המאה' ג' אב"ד
 הישראלי יושב בשבת חכמונים : בקהל עדת נטעי נצמנים : ק"ק **וויסטיניין** א' מערי
 גלילות ק"ק **הוראדנא** הבירה יצו מימים קדמונים : **יעקב**
 איש חס וישר וכל דרכיו לש"ש פנים : גברא פרישא וחסידיא לא
 פסיק פומיה מגירשא ימים ואשונים : אין גומרין עליו את ההלל על השם ס"ח להיוחס נמים :
 בהמנהג המפורסם מהור"ר **חיים הכהן** זל"ה שלשלת היוחסין ענף עץ אבו"ח הדר
 גאונים : בין ונכד הרב הגאון האה"ג החסיד המפורסם המקובל האלקי
 כמפורר **יעקב** כהנא זל"ה ראששויר אב"ד דמדינת **ערדום** יצ"ו :

גדפם בדפוס חדש פה עיר הועד ק"ק הוראדנא הבירה

בדפוסים של אדונינו המלך האדיר החסיד חכם העלבים **סמאניס ראובן**
אויסשום מלך פולין דוכס גדול דליטא עטרא
 עטריא ירוס האדון חמן :

GR... xpis S. R. M. R. Pol: M. D. Lit: &c. &c.

בשנת עמק גדנות ביום חילך בהררי קודש מרחם **משנת** לפ"ק :

ספר

שלחן ארבע

זה השלחן אשר לפני ה'

חברו הרב רבינו בחיי ז"ל זלה"ה ופנחס דוד מייזס
אחיו לפרמץ זלה"ה וראי דינים וענינים השייכים
לסדר השולחן ולחמיהם :

נדפס בדפוס פה עיר הוועד קק
הוראדנא הכירה

בדפוס של אדונינו המלך האדיר המסיד מוס
מחלים סטאניסלאוס
אגוסטאס מלך פוילן
גדול ליוסא פאטרא פאטרא י"ה אמן

אגרת

ושאבות והשוכות

למלאך הגדול סני טעמרי פרידא ורבעא

רבינו משה המייזוני ז"ל

שבאו אליו ממרחק וטעמרי פנחס ופנחס

מחמדי צדקת ופנחס ופנחס ופנחס מוכר

וצוואה שורה הרב הגדול ז"ל לכנוי החכם

מחבר הדבר ז"ל והשוכות
עריהן :

נדפס פה קק

הוראדנא הכירה

לפני מלך ימין משה

ספר בית מדרש

ע"ש הכתוב ויבנו במקרא:
ודרשו חז"ל במגילה אלו פסקי
הש"מ שכתבתי אני הר"ר
באפי מנשה במוהר"ר יוסף
זלדה בן פורת מא"ל א' :

לא השגתי אצל המדפיסים רק
אותיות מדובעים וגדולים:
ואפשר הוא למוכר המעין שירון
הקורא בו :

כדפוס של"ה המחוקק מנחם שמחה
זימל במה יחזקאל זימל
מק"מ הוראדנא
בשנת תקע"ח לפ"ק

הקדמה
אמר הכותב . זה קרוב לשנתים ימים
שיעדיתי להביא על הדפוס ליקומי
חירוי . ובעונתי נתעכב ע"י כמה סיבות
וגמגומים . והוכרחת לחיות מתון בדבר .
בכדי שיצא הדבר יותר מתוקן לפי קפי
שבי . ובעת תל אבי פנוי מפל מדרג ;
אך עסוק פענין סידור חיבורי : ומחמת
שעל כרחי יתארך עוד איזה משך . עד
ישרי נעתק ומונה מחברים המקשיבים
לקוי . שלא יהי בו יחור זנלעג לשון
ולש"א המשתמע לתרי אפי : אמרתי
בתוך כך . אדפיס ענין קצר ונצרך מאוד
לכל מתחיל קדוה בספר תורתה .
קצתגיל עצמו בזה . והוא פתח עינים
לכמה פירוש פסוקים ע"י עומק פשוטם ;
וזה הוא ענין החיבור . לכאז ערכי וסידור
פסקי השעמים והיבוריהן : כדאמרנו
במגילה ובנדרים . ויבנו במקרא . און
פסקי המעמים : והנהאף שקשה עלי
מאוד להעלות על ספר . ולדבר ממעורתי
ומגונות

ספר דקושים

מסכתא תנחל החסיד המזרחים מתקובל אלפי קדוש
יאהר לו מוה"ר **שמעון** ז"ל מאמטרפלעוו
חודשים פלאים
מדבא ופוסא צופים ראה כזה דברי משה אהר לא סיו
לעולמים ועד סנה קוסנטו ופעל ממין כל לא שופסו
טון ופעל נפלא אלל אלל
וקביאו לבית מרפוש כדי לנחם את מרפוש וזכום
הנאון מחסיד מחסיד יעמוד לו ולכל ישראל אמן י

נדפס פס ק"ק **הוצרדאנא**

ברפוס של איונו הסלך האדיר החסיד
חכם המלאכים **סמאניסלאוס**
אגוסטוס סלך פולין דוכום
גרול דליטא עצמרא עצמרא
ירושלם הוצרדאנא

כמות **תקנר** לפ"ק

פתשגן השיר

ספר

הקורא אדם ראו פי נעיסא אלאד על ספר שיר
השירים הושקו מהרבים משם הושקו ובה האיש
לובת את הרבים ואזריו כבדו חלני בלשן אורח
בשרת חפזים ורקצו בלחמי חרוביו הספר הזה
כבדו שכל אחד יעשו מנוף רבש אגורי נועם ויקר
הנעם דברי מנחם ביהקדית אלעזר הדין וקל
איש יזכר ברכתי מתקת מנחם אברהם ולקח
נו ונבדל של האון מנחם משה שני אלל ד' ק"ק
מיר אלו של האון בעל מחסיד ספר פנים מאירות
בני אחות האון בעל הסעקר פאפני בקר

נדפס כמו בורין



לפס וליוסקא אמת מחוברת

הוצרדאנא — או ווילנא

• המ'וסד בהבנ"י התענוג • על ה' להתענוג • •

אזלמסרה אשם היצה • המעלה בעמני דצה • קלכב בני מוסה ולצה

קסט דסופר ונוצד • בררועה מוסר' המליצד • לבג מלכ'ד וחוצד

והמחבר • מלבבו דובר • לכל משכיל וחסיד

כ"ד עבד הנרל"ה לבני אדני אבני • איש יהודא מבית לוי •
אשר פארוחיו יד אל יד קובץ • משחולו געט הורוויץ •
ומתבר ספר עמודי בית יהודה • ושאר מחברות לחורב ולתעודה •
אז זאכיס מתאר לבני בינה • בעיר וזש העדינה ק"ק וקלנא :

פסקיה דוראדנא במעלה יבונניה העליון סלא

מִסֵּב הַהֵיכָל. מֵאֲבֹנֵי חֵן טוֹב וְיִשְׁכַּל. וּבָמִים מִיכָל :

תפלת ערב ראש חודש

שנקרא

יום כפור קטן

בתכלית היופי לפני וקנים ונערים • וגם
הצגו בו פירוש אשכנז באשר עיניכם
תחונה במישרים :

חזקתן דר גחיינר עלוק ובכרע די נטיק לרקיות דיי
ניכט ביקאנט ויין חין (לשון הקודש) יער
ביגעהדיג ויין דע דיי (תפלת יום כפור קטן) נח
חין ביקאנט ואל ויין לפרטטין ויין דריק גרויט
בקטות ויין • דרוקחמבן חיר עט חוץ ויט טייטט
מיט היסטי חות יות אל חוץ טין סלפיר טאן דרען סון
נייטן • דע עט חוץ פֿר דען גיחיינר עלוק ביקאנט ואל
ויין • ובזכות זה ואל חוץ הט"י אלגרי חטאים פֿר טראגן
חירמיר ואל • וזה ויין לו זעהן (כחמות ליון וירטלס)
גער און בלוד חין חומדי טאגן • דרוץ וועלן חיר טאג
אחן ואלן :

נרפס פה ק"ק
הוראדני הבירה

בשנת תקס"ב לפ"ק

ספר הישר

לרבינו רם

בעל התוספת וצ"ל

זה הספר הישר, אורח חיים וחוכמה מוסר, מדרג עקם יסוד, ללכת בנתיב הישר, בעיני אלקי אלהים, ומי יפאר גדל פאר המעלות וההיילות ספר הנחמד הזה, מעט הכמות, ורוב האיכות איש אשר יראה אלקים בלבבו, יסקוד בזה הספר יום יום, ויסיד לו למזכרה, אם ישבת יסודו, אם ישגה יסודו, ויסיד למכתו מזידו, ושב ורפא לו, ויקבל שכר טוב בעמלו, ויברך ה' חילו, וכבר נדפסו זה כמה פעם ספרים, אך עלה בו קצמונים, בלעג שפה, ואין סדרם מכוונת, והעיר ל' אח רוח ה' ה' הרבני המופלא המופלג המנוח מו' יהודה לייב וצ"ל מק"ק הרובשוב והס' המכשלות בלשון, ובירור אח הפכרת הנקדוק מאוד בלשון, כח וסעמידו על מרכו האמת והסדר אותו על מכונו בלי מוקדם ומאוחר כאשר נחנן עידיהו עליו רבני גאוני הדור המפורסמים בכל קלוי ארץ, ועתה השגנו את מכתבי המנוח ז"ל, וסעמקנו אות בלשון שוט גרעון, והדפסנו אותו בדפוס, יפה ומדויק מאוד כאשר עיניכם החזוה משרים :

HRUBIESZOW



על פי רשיון לעמאל

בהרובשוב

בדפוס הרבני הנגיד הגביר המפורסם מו' מנחם מענדל פיש :

וה' הרבני הנגיד מוהר"ר משה ברי"ך ליקור :

בשנת **וישר הוא מאור** לפ"ק

ספר

שערי תשובה

שעשה החסיד השלם רבינו יונה
ז"ל אשר טוב

וישר הוא על כן יורה מעשים בדרך והעשיר ישפיל
 ויכניע עצמו ויקים שכל בדרך • ועל העוונות וחסמים
 ימלא חלון וחרץ • לשון לצוראו בלבב שלם ולשבור
 יצרו בעבודת פרך • והקורא בו והמקיימו ימלא רפואה
 ומעלה ודרך :

H RUBIESZOW

בהרובשוב

ברפוס הרבני הנגיד המפורסם מוה"ר משה
 זר"ל ציקור מדאשצוב

לפ"ק

תקפ"ג

בשנת

ОБЪЯВЛЕНИЕ

П о

ВЫСОЧАЙШЕМУ ПОВЕЛЕНИЮ

Еврейскимъ Обществомъ Виленской
и Гродненской Губерній и Области
Бѣлостокской.

Въ теченіи мнѣшась соборній, послѣды-
дѣль и горосныхъ дѣла, въ сѣчѣй-
ше възрѣжнаго Мосму Управленію, когда на-
ступленныя крамолашники въ несповѣсть и
пресупныхъ замыслахъ своихъ, сдѣлались
вызпровергнуші Мвродежавную Власть.
подъ сѣзью кошорой благоденствующі въ
племени Россійской МОПРАХИ, когда, въ
безуміи своемъ, они менчали, удаливъ бла-
годѣтельное, мѣніе Священныхъ законовъ,
разрушить повсюду порядокъ и чинину:
тогда Израильскій Народъ пренервѣлъ го-
неніи, несладкаыми въ просвѣщенныи вре-
мена. — Много примѣровъ позорной жизни и
безгласныхъ убійствъ, оправденныхъ безбо-
дыми пошановленіями: умерщвленіи свя-
дому Евреямъ, при вѣспѣхъ ихъ на извѣст-
ному располѣтъ ошъ казавовъ. Изъ сего не
возможно однакоже мѣслески рѣшиительнаго
заключенія о мѣспалонной сѣрности мѣхъ:
мбо, вывѣля въ поведоміе Евреямъ вообще,
Прравительство удостоивѣвалось уже: что о-
дѣ изъ видолъ торговѣхъ, другіе по свой-
ственикому ихъ неослослосмѣшу, нѣкоторые
ошъ неослослосмѣшу, мѣхъ изъ плѣны,
ошеслослосмѣшу мѣхъ мѣхъ, доставля-
мѣхъ оружіе, или дерохъ изъ за границы, сѣ-
бѣмъ продоволсѣстѣнные занѣсы; увѣдомля о
дѣмѣніяхъ и силахъ Россійскихъ опрадовъ,
и шакъ дѣлѣ, не менѣе того, за ноклослос-
мѣхъ сего, не весьма великаго числа слабо-
думныхъ, или корыстолобивыхъ людей, въ
сравненіи съ поднымъ количествомъ Израиль-
шамъ, пребывающихъ въ Виленской и Грод-
ненской Губерніяхъ, и Области Вѣлослос-
ской, вообще они нешѣмѣли законному
Прравительству, сѣхъ соблюди прислгу и
оказались дослослосмѣхъ вѣрно поддѣ-
ныхъ. Многіе даже изъ нихъ, какъ въ Ли-
товскомъ краѣ и въ Самогитіи, такъ и въ
пограничныхъ мѣстахъ Курляндской Губер-
ніи, обратили особое на себя вниманіе На-
чальства преданностію, на опыті доказан-
ною различными заслугами. Болѣе ошлослос-
мѣхъ и дослослосмѣхъ изъ нихъ уже и воз-
награждены въ сѣмѣлослосмѣхъ дѣхъ дѣхъ
Рѣдѣлѣхъ мѣхъ золотыхъ или серебряныхъ
Мѣдѣлѣхъ на орденскихъ денѣхъ, денѣхъ
лослослосмѣхъ и лѣхъ ошъ въ вносѣ подѣхъ без-
лослослосмѣхъ.

הַיְדֵּה

על פי פקודת הקיסר ירה

לעדת יהודים דנובערניעס ווילנא צוהראדנא
וואפלאסט ביאליסטאק.

[illegible]

W. Tugendhold
Censor literatury hebrayshisy.

זיינער קיזערליכע מאייסטערס, זינענ
אנגעזעטן **קייזער**, זענען אמוטאנט, ווילע קייזער
געזעצט, וואס זיי זענען געזעצט, ברויזעמא וויאזויטאט,
זענען אדענס ס'אדענ 4 גרא, ס' ראטע
אסאטאטע קרא, וואזינער זענען געזעצט, אונז אויף זענען
זענען פריזשען פאר פארזשעט, געזעצט פאר קייזער
פארזשעט, פריזשען איין אונז פאר (אדענ) אונז האט
אויך איין געזעצט אונז אויף געזעצט פאר דאזיגאט, אונז
זענען אויף אייגענע פארזשען זענען 19 געזעצט 1814,
פאר וואס פריזשע 1828, 1827, 1826, אונז פאר
זענען זענען 1828, 1826.

פירוש על כמה אנדות



מאת אדונינו • מאור עינינו • גאון עוזנו מורינו ורבינו א"א הנאון
החסיד האמתי המפורסם גדול שמו בישראל • בדורו ובכמה
דורות שלפניו • כבוד קדושת תורתו וחסידותו וגדול ענוותנותו
; רבינו הגדול קדוש ישראל ואורו רבינו אליהו זללה"ה מוילנא :

הביטו וראו בעיון השיב • וחדעו ותבינו דבר דבור על אפניו
אמת לאמתתן של תורה • כנתינתן מסיני ויהנו כולם
מאורו ולהתייגע ברוב טובו • אשר הניח אחריו ברכה • ואשרי
העם שלו ככה • אשר זכינו להנות מאורו בדורינו דור אחרון

הובא לבית הרפוס ע"י בניו וזרע ברה"ה היקרים הרבנים המופלגים המפורסמים נ"י



מיט בעוויליגונג אויני העכשט מבראדענען צעמזר צו ריגע

פה קק ווילנא

שנת יראו ישרים וישמחו

כדפוס על האדון וויעלמאזנא קאמאניא וויעלמאזנא קאמאניא וויעלמאזנא קאמאניא
וויעלמאזנא קאמאניא וויעלמאזנא קאמאניא וויעלמאזנא קאמאניא
1800. זמנא

פֿירוש

על יונה

במאת אדונינו • מאור עינינו • גאון עוצנו מורינו ורבינו א"א האגון
החסיד האמתי המפידס גדול שמו ישראל • בדורו ובכמה
דורות שלפניו • כבוד קדושת תורתו וחסידותו וגדול ענותנותו
רבינו הגדול קדוש ישראל ואורו רבינו אלי' זללה"ה מוילנא :

הביטו וראו בעיון הטיב • ותרעו ותביטו דבר רבור על אפניו
אמת לאמתתן של תורה • כנתינתן מסיני ויהנו כולם
מאורו ולהתענג ברוב טובן • אשר הניח אחריו ברכה • ואשרי
העם שלו ככה • אשר זכינו להנות מאורו בדורינו דור אחרון

דובא לבית הדפוס ע"י בניו זרע ברח"ה היקרים הרבנים המופלאים המפורסמים ג'י



מיט בעוויליגונג אייני העכשט מבראדערענען צעצור צו רייע

פה ק"מ ווילנא

שנת ידאא ישרים וישמח

ברפוס סל הארון וויסלאזונעגא קאליניקא ווילענסקיגעא יחיזשטא מירסקיעגא השערת קאנסיפעלי
ווילענסקיגעא פראבלעט קינלישקי בענת 1800

ספר

שיר חדש

שר יסדתי בעורח הש"י לעת זקנתי לכלכל את
 יבתי אשר נחתי אל לבי מקרוב להבין פשטי הדברים
 על שר שיר השירים ויחר הדברים מעבר לדף
 בהקדמה :



בקהל קדשא רבתי עם

והללתי ישיא

עיר גופתסקי דליטא

מיט בוילינג פון צענזור פון רש לאנד

לפרט קיסת הסופר במחניו לפ"ק

דפוס של הארון וויעלמאזנעגא קאנאניקא
 ווילענסקיעגא ייפאטא מירסקיעגא
 אסעסארא קאנאסיסארא ווילענסקיעגא
 פראבאשטשא קובליצקיעגא בשנת 1800

~~*

ספר

זרע יעקב

ותרא פי' נחמד עד מגילה

רות

יעקב איז נעם גיחן לשם משכנא בבבא קרן הוה אדר פטל וקול יעקב פיו יקרא קריאה של חידה נודעה בפרי קודש הילולא שחזר על דבש עיב הפולה על ראש ומראה פנים מאירות בהלכ' זכנים שחקו לארדה שם כבר שחיס עלמה לו ויפולו מעיינותו מקלה אל קלה דהיינו זרע יעקב על חסלים ועל קהלת ונחקהל ברצון אלל גאלי זמנו . וזהו במחברתו חיבור על חז"ל רק עשה בא יעקב בשלום ורק לדפוס על רוח מחמת פוצאל הדפוס ויעקב איש חס וכל דרכיו לש"ש שנים נברא חסידא פריש' ה"ה הרב המאה"ג אב"ד דק"ק וויסטיניץ הרב מו' **יעקב במו' הי"ם פייבוש** הכהן שללח היום מיוחס בהנהגה דהרב מו' **הנהגה** בהגאון החסיד המקובל איש אלקים מו' יעקב הכהן אב"ד דק"ק ראשניידר במדינת עלום :

הקדמות הרב המבחר

אברהם העשה והתורה לכל ברוח פיו ברא שחקים דברי חלעה יעקב וכל אשר בחיבוריו כי לא נח"ס ביעקב להבנים ראש' לעמוד לפני גדולי הדור אשר קנים עבה ממחני כי מי אנכי עפר ועפר לדבר לפני גאלי ארץ ושאריו לומדים מעלנים רק באחי בחיבורי אשר חנני השם חלעה לפני אנשי בערכי לעשות פי' על חז"ל . ונב מחויב אני ליתן הודאה אף לחלקי יעקב שערני לעמוד להוציא אור חיבור על חז"ל . וגם שחוכב בס' חסידים כל מי שגילה לו השם חידושי החידה וכל ביחבה הריזה גיזל להשם ולכני' גם שאנני חולעה יעקב ונובער מדעת . אמנם שהיה לבי יהיה אמתה ופחד כי יבואו אלקים במשפט במהמר ר' יוחנן בספר' שמעון ב"י כל מי שאינו מניח בן יורשו השם מלא עליו עברה ועל דא היה איכבחי דא כדא נקטן אף בהיום אודה את ה' שזכיתי לעת זקנתי שולד לי בן במו"ס וקראתי שמו גרשון יוסף . דא חזקה לגדלו להורה ולהעידם ויחול עליו זכרה בהנים . וזה אנכי זקנתי ולא ידעתי יום עמי נאקרא כל חיבורי על חז"ל בשם זרע יעקב וכעז אשכ"כ לא שניתי בשתי לקרוא כל הספרים בשם ז"ל . במשאל איהי ורעי ספר זרע יעקב כדודו ולא יונע אין ביעקב . וכל שדן אותי לכך זכות ישולם לו בפרי מעללו . וזכה בכני ירושלים ציון יפה מעללו . במהרה בימינו אמר : כ"ד הנשיא השפ"ה הק' **יעקב** במה' חיים פייבוש הכהן . אחי הרב החסיד מו' מרדכי הכהן . אחי הרב המאה"ג מו' יחזקאל זלללה' אב"ד דק"ק סיחווהלי . ומילא בניו אחיו את מקומו הרב המאה"ג מו' מאיר זלללה' אב"ד דק"ק הנ"ל ואחריו קם אחיו הרב המאה"ג מו' כאלל בהרב מו' משה הכהן בהגאון חסיד קאלקי המקובל מו' יעקב הכהן אב"ד דמדינת עלום . ומילא אחיו בנו הרב המאה"ג מו' דוד הכהן אב"ד דק"ק ברייניץ ובנו הרב הגאון מו' יצחק הכהן אב"ד דק"ק זולבורג והרב מהר"י הוא חתן הגיד שר בישראל מו' מרדכי ממסכתא שרעניל מוויילנא וממשפחת מהר"ם שארדווי ואמי מורי כח הרב המאה"ג מו' גרשון הכהן ממסכתא לופשיש :

יצו

ווילנא

פה קה

לפ"ק

תקסב

כשנת

ספר תמים יחדיו

תמים יהיו יחדיו כל מדרשי רשב"י על כל פסוק
מפסיקי חורה כסדרן נאשפים ונקבצים
על ידי הרב הגדול המקריף ובין המפורש מו'
מנהם מענדל ז"ל מילידי ק"ק לובלין
ורובן חורה הרבה בעדינה ואמוט והיתה מנוחתו
כבוד בק"ק פאניניוועז :

ואור לנתיבות השפר הזה • יאירו בהקדמה
הנחמד להשכיל וטוב לעינים לראות
יראו ישרים וישמחו :

נדפס יגע"פ קשאנדז לודאנסקי פראקאראטאר
מיסטינארסקי ווילנא :

ברשיון הצענזור אשר באקאלעמיע דק"ק ווילנא

נדפס

פה ק"ק ווילנא יע"א

בשנת תקס"ח לש"ק

ספר

שמעתתא דרב

על קושית מהרש"א ומ"ב

פתחו לי שערי צדק אצוא צם אודה יהי צעו"ס
 אשר עשה ארץ ומים י ע"מ לשמים ללמד
 וללמד לשמור לעשות ולקיים: עשיהי חינוך נחמד
 ונעים. רשע ונחשן צלצרי חמאס וזמאס
 בזכות החור' וצשצול ישראל הם ציא צמס צר צמאס
 לכולם צסס יקרא. כים יצועים אשא וצסס
 אקרא: אם חפץ צה המלך ונקרא צסס שמעתתו
 דרב ומהדורא בתרא חירוצים על קושית
 ומד"ב להיות מוציא ומכנים לשל צסס
 כמה משכחות קעונתי מכל הצדדים
 ומזכה את אחיו עמו כדי צסס
 ולהקל מהם העיון ידעין צסס
 שיצת ציון



בשנת תקע"ג לפ"ק

ספר

גלות הארץ החרשה

על ידי

קריסטאף קאלומבוס

חיבר מאת חכם גדול מחבמי עם אשכנז
הארץ קאמפא ונעתק ללשון הקודש צח
ונקי ובלשון קצרה לתועלת ילדי בני עמינו
ללמד למד דבר צחות :

מחתי מדדני אחרן בלח"ח חוק' אשר מאגנס גילבורג :



ווילנא



W Drukarni XX. MISSIONARSKÓW

לכ"ט

ה'תקפ"ג

זשנא

דיא
ענטדעקונג
אין דעם יאר 1880
וויילא
בספת הקפ"ד פ"ק
Drukarni XX. MISSIONARZÓW.

אין דעם יאר 1880
über die
Krankheiten der Kinder
und
ärztliche Erziehung derselben
von
Doctor Christoph Giffaney

לימוד

התלמי הילדים, ואפני האמה שמה עלי
דכיהמבע (פוישע ערליכונג) :
ראו זה דבר חדש, לא היה עוד לעולם, בין עמנו
והוא אופן לחנך הילדים, מינוס הולדס, עראש יעדו
ויבואו לימי הנעורים. גם נסיון יומי מהתלמידים, מומס ומקדים,
הנולדים אולם, בימי הילדות. גם התעלות וההרבות :
לחלואים ממסגר זה, ולפניהם לשלמות בדרושים, כאשר יחול
ענינים בפנים הספר בארצות :

והוא מחברת הדאקטער המפורסם קריסטוף
גירבאנער אשר נעקד לשון עברי :

כאשר ישעיה במחור כנחש ילד דף :

בשנה הקפ"ה לפ"ק

Printed in Russia

WILNIE

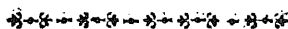
W. Brankni Zymela Nochimowicza Typografia i
Saryft-Gissera Grodzienskigo et komp.

לוח

משנת תקפ"ג לפ"ק

עם כל המועדים והצומות : מולדות ותקופות : אמירת היוצרות קריאת הפרשיות והפטורות : פרקי אבות : סדר השענות ושאר הנהגות :

גם זמן קידוש לבנים חליל ד' לחללה עד זמן הנינוח עם הסתנות האויר של קר וחום גשם ושלג, רוח ע"פ השקן המולד שלו וגם לפי חשבונם



גם ראשי חדשים של הרייטין וקאמולין דיורי מדינות רוסיא אשר הטה כעת ביצוה עם החגים שחוגגים ביחה : ואותם שהרייטין חוגגים לבדם סימנם ביצו חצאי לבנה (ס"ר) מן רייטין : ואותם שחקאמולין חוגגים לבדם סימנם (ס"ק) עם כל הענויים והירידים השייכים להם אשר הוא חועלת להמחכים ליום השוק :

עוד נוסף בו ראשי חדשים וחגים של קאמולין דיורי חוץ למדינתנו כמו מדינת (פרייטין וקיסר רומי) וסימנם (ח"ל) עם חיוה חגים מהשכנים לתועלת הירידים במדינות (זאקסין) :



הקדמות בשנה זו בשיה ופשוטם

ומה השלך על ה' יבקר : ושבתותיה לך ואכול בשמחה לחמך :

שנת ששה עשר למחזור קטן של רצ"ד ללכנה שנת אחד עשר למחזור גדול של רי"ח לחמה ושנה רביעית למעטם לעת הגאונים ו"ל זמנהג ח"י ת"ו :

בווילנא

טאסען דיקציאנער

א ד ע ר

וואקאבעלן בוך

פאסט וויס יידיש טייטש 1 פאסט נייטשטעט ווערט פון דער פאלישע שפראך
גאך דעם פאלש ביה • וויס יידיש טייטש וויס לונג בעסטן לו פארטיין
ליבער זעלט • חוץ דער פארט וויס פאסטן דיקטאטור פון פאליש טייטש
געפארטעט • לונג דאס יעדער, אפרייטן לוסט דאס • חון גוטע פאפאגער
וועלן טייטשן וואס וויס וויס • וויס פארטעט דעם פאלש ביה •
חוץ עטלעכע פאר טייטשט געלען קען • וויס דאס חיינטיילונג פון
גראמער בייס יעדער וואס • וויס חון דער פארטעט (הקדמה) בעליפטע
חיי • וואס דאס געוויס דעם וואס טייטש חיי פון היץ חון לו פארטעט
וועלן וועט :

הערניס געגעבען און איבער זעצט

111

לעווין אברהם ליאן דאר

ווי לנא

ש"ח, תקפ"ו לז"ק

TASCHEN DICTIONAIRE oder VOCABELN-BUCH.

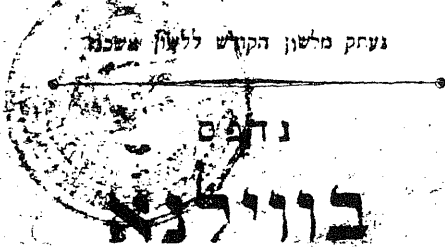
W I L N O

W drukarni Mancsa i Zymelä, na ulicy Nisemieckiej,
pod N. 296.

אופן
הינוך הילדים
והוא
מוסר השכל

ודרך אשר יתנהג בו הילד מזה ראשית
דרכו עד ימי זקנה. לא יסוד במנו :

נעזק מלשון הקדוש ללשון אשכנז



שנת תיד לפ"ק

ОФАНЪ ХИНУХЪ ЕЛАДИМЪ
ш. е.

Правоучительные разговоры съ
дѣтьми.

БИЛЬНО

Въ Типог. М. Ромма, и З. Типогра.

1839.

שיינע איז פארשטאנדיגע

פראגעש

און

אנפוןארטין

פאר

קלוגע קינדער

איבער געזעט פון לשון הקודש אין מייסז

ספר מ ר פ א ל ע ם

כולל

עצות טובות לכלכל הבריאות

למוד הנהגה ושמירה לבריאים לכל יחלו, ודרכי רפואה לפני החולים, בהרופות מועטות ובשוחות.

וכפרט

בהנהגה טובה

זה זה חובר לפני כל אדם היודע ומבין לשון וספר, אף אם אין לו ידיעה באומה בחכמת הרפואה, כי
קחו ממנו עצה וחשועה לפנע ומחלה. ויותר תרבה התועלת לפני השוקרים על פתחי החולים,
לפני כל איש אשר נשאו לבו לעסוק במצות ביקור חולים ופקוח נפש, וביתור במקום שאין שם רופא מלומד.

חברו

הרופא פרידריך פויליץקי מומחה וועטנאר בארץ פרוסין בלשון אשכנזי,
ונמחק ללשון פולניש בעיר ווילנא בהסכס ממלכי מנחת הרפואה באקאדמיה לקר בס.

ועתה נעתק ללשון עברי

לתועלת בני ישראל

מאת

יהודה בצלאל צמחצ"כ ואב וואלף טלעזבערג.

חלק ראשון

ווילנא והוראדנא

נ"י המדפיס, ר' מנחם מן ב"ר ברוך ז"ל, ור' שמחה וימל ב"ר מנחם נחום ז"ל.

בשנת תקצ"ד לפ"ק

МАРПЕ ЛОМЪ

ш. е. Медицина для деревенскихъ Жителей

Сочинение Фридриха Павлицкаго.

Перевелъ съ Нѣмецкаго Языка на Еврейскій, *Цалко Вольфовицъ Элиасбергъ*

ЧАСТЬ I.

ВИЛЬНО и ГРОДНО.

въ Типографіи Манеса и Зымедя:

1834.

צוואת מהר"י ז"ל

מראדעשקעוויץ .

ווילנא

ברפוס ר' אברהם יצחק ובנו ר' שלום יוסף דווארזעץ .

שנת תרלא . לט"ק

Ц Е В А А

или исповѣдная молитва,

Вильна.

Въ Типографіи А. и сына
Ш. І. Дворжецовъ на Вилейской
улицѣ въ домѣ Горскаго № 31.
1870.

Дозволено цензурою Октября 26 дня 1869 г.

ס פ ר

נחלה בלי מצרים

כולל ארבעה שערים

שער הסיפק : שער הרווחה :

שער השתוות : שער אמונה :

שער תבונה לכל איש משושים דורש : כל אחד לפי ש
 ערכו ישיג במוחפץ : יישי דרכו בזה : ויזכה לרב טוב
 הנפין בבוא אמן :



יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי עייב
 מהרבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית

כלאה הארץ קינינוך : גורר האנה יאכל פריה
 כי לא יצא מעפר און ומאדמה לא יצמה עמלית

א ק ד מ ו ת

והוא

שיר ליום ראשון של שבועות

עם

פירושים נאים ונעימים ומתורגם אשכנזית

מ ח י

בעת"מח סדר תפלות נהורא ומחזור קרבן אהרן

במצות ובהוצאות המהבר

ל"ו האגפיוסף ה"ה ר' אהרן מן בר ברוך ג"ל, ור' שאחא גמל
בר אהרן מן ג"ל, בר אהרן מן ג"ל

בווילנא ובהוראדנא

שנת תקפ"ה לפ"ק

A K D A M O T H.

To jest Hymn śpiewać się zwykły w święto Tygodniów, w języku Aramejskim, przez Mëira syna Izaaka wierszem ułożony z podwoynym Komentaryuszem, i tłumaczeniem Żydowsko - niemieckiem przez Aharona Michałowicza wydany.

w WILNIE, w Drukarni Zymela i Manesa, na ulicy Zamkowej pod N. 185.

1 8 2 4.

מחזור

ליום ראשון של ראש השנה

לכני פולין פיהם ומעדין י"ז

מסודר בשלימות הסידור ומדויק

בתכלית הדיוק

בדפוס של השותפים רק"ק

ווילנא והוראדנא

בשנת תקפ"ה לפ"ק

OKRAG MODLITW SĄŁO-
ROZCZYCH.

WILNO. w Drukarni Zymela
Szyft - Giséra Grodzien.

1 8 2 5

ספר אמונת ישראל

הוא ספר הכמות ובה האבות, מספר הלכ בסופר
השכל ומגיע לפרשת דרכים דרך פלולה ליראי'
ולחשיבי שמו, בלישנא קלילא ומבואה, לשם
ולתפארת, יהיה הסיד למסורת, לעומדים על
המסורת, חברי יסדו איש ירא אלהים התנוג'
והדבני המופלג בשל מוהר"ר נדרי"ה בן מוהר"ר
אברהם מאמיטבורס בעל התקבר באר התורה
על החיים

שנת תקצ"ז לפ"ק

СЕФЕРЪ ЭМУНАТЪ ИЗРАЕЛЬ.

ш. е. Вѣра Израиля.

ВІЛНІО и ГРОДНО.

Въ Типографіи Манеса и Зымеля.

1856.

לוח

משנת תקפ"ח לפ"ק

עס כל המועדים והצומות • מולדות ותקופות • קריאת הפרשיות והפטורות •
 פרקי אבות • סדר הושענות ושאר הנהגות :
 גם זמן קידוש לבנה חליל ד' למולדה עד זמן הניגוד עם הכתות האור כל קור וחוס
 גם זמן וזמן ע"פ חכיון החולל שלנו ונס לפי חכונם :

גם ראשי חדשים והגים כמנהג גוי'סע קירלע , וזוילטע קירלע דיירי
 מדינות רוסיא אשר הנה כעת חוגגים ביחד • ואהם שהגריכישע
 קירלע חוגגים לברם סימנם (סג"ק) מנהג גריכישע קירלע-ואותם שהרוסישע
 קירלע חוגגים לברם סימנם (כר"ק) מנהג רומישע קירלע • עם כל העניינים
 והירידים השייכים להם אשר המו תועלת להמחכים ליכי השווקים (ירידים)
 עוד נוסף בו ראשי חדשים ומגים של נוצרים חזן לחדשנו כמו מדינת פרייכן
 וק סר רומי וסימנם (ח"ל) עם אלה חנים מאשכנזים לתועלת היקרים במדינות
 (זקסין) :

הקביעות משנה זו זח"א ופשוטח

יפה עיניג ושבתותיה ארך לי אל הר המור

שנה שניה בבהור קטן של רצ"ה ללכנה , שנת ששה עשר
 למהור גדול של רי"ש לחסה , ושנה שניה לשמיטה להעת
 הגאונים דל ולמנהג א"י יצ"ו :

LUACH MISCHNATH 5588. (Kalendarz Starozakonnny
 na rok 5588).

Dozwala się drukować. Wilno, 15 grudnia 1826.

Cenzor Nadca Kollegialny Symon Żukowski.

WILNO w Drukarni Mancsa i Zymela

1 8 2 7.

ווילנא והוראדנא

ספר

גדולת יוסף

אין דיוין ליבליכין ספר ווערט פיל מעשיות פר ציילט: וויא יוסף פירט
 מיט זייני ברודר גרושי וויכוחים: און ווירד אין דין ספר פר מעלט פיל
 משום: און און גרוש מוסר פון אמונת הבורא יתברך: און פון תחנת
 המלם און ייעד מענטש קאן ויך ארויש נעמן איין מוסר השכל גאט ביה
 צו חנע: דאש ספר האט הרבני מהודיר אליעזר פאוויך ספרא דקק
 זאקא: מעתק גיווען אוש דאש ספר הנחמד מלחמה בשלום
 און יושן הקודש ללשון אשכנז: ברי או ייעד אנשים ונשים וטף ואלן קאנן
 אוערין באקאנט אין דיוין ספר:

ברפוס של השותפים דקק

ווילנא והוראדנא

בגזת חקציג לפ"ק

СЕФЕРЪ ГЕДУЛАТЪ ЮСЕФЪ

III. е.

Величіе Іосифа.

ВЪ ВІЛЬНѢ И ГРОДНѢ.

Въ Типографіи Манеса и Зымеда.

1832.

צוואות

מו"ר הרב המאור הגדול חסיד אמיתי
מפורסם בכל הפועות ישראל מו'
יואל במה' אברהם שסרי'
אשר הניח אחריו ברכה לבניו כולן
מלא מוסרים נכוחים ומדות ישירות
ונעימים לשמעם להרוצה לילך בדרך
הישר ולעבוד השם לא יוז מדבריו
ואפי' דבר קל כי כלה נכרתם ואין בו
מותנות לכן אחב'י בוזו כסף בוז
זהב בבדי לקנות ספר הל"ו כי הגם
שהוא קטן הכמות אבל רב האיכות
כאשר יראה הרואה בו :

בדפוס השוחפים דק"ק
ווילנא והוראדנא
בשנת תקצ"ה לפ"ק

ЦЕВУА ПЕЛЪ РАВЪ
ЮЕЛЬ.

изд. е. Завѣщаніе Раби на Юеля
ВИЛЬНО и ГРОДНО.
въ Типог. Манѣса и Зымеля.
1834.

ספר תהלים

מסודר ונחלק לשבעה חלקים כמספר ימי השבוע :
והושם עליו עיין גדול על פי הרקדוק באותיות
ונקודות וקרי וכתב : וגם הצגנו בו פירוש
נאה ונקל על כל ספר תהלים כאשר עיניכם תחוינה
מישרים :

מי שחשקה נפשו לרצק בו יתנצח בשנחיו אז ידבק עצמו בספר תהלים .
וכבר ארז"ל שהתפלל דהמ"ע שילמדו ומירוחיו דבה"כ ונבחי
ומדרשיכי אין לנו דבר גדול יותר מחבר תהלים שכולל מן סכל מרבים
שנבים להם יתנצח ורבים מזמורים הם על התעוררות
התשובה . ורבים מזמורים הם על גקשות מחילה
וסליחה . ורבים מזמורים הם על גקשות מחילה
מרכי אדם . והכל מיד ה' השכיל
דהמ"ע ש ברוח הקודש .
והאומר תהלים הוא כמתפלל
וסוף גב כן כעוסק בתורה . כי כבר
בקש דוד המלך ע"ה שיהיו מקבלים
שכר הקוראים בתהלים
כעוסקין בעימקי
התורה :

עורי האיש אשר אומר תהלים צריך ובכוונת הלז ויהיה אמירתו
נחת רוח לפני השי"ת ועל ידי אמירת תהלים זכות דוד
אך יגן עלינו ויעמוד לנו שנזכה לומר שירה לעולם הבא . ולשיר בקול נעים
גילה ורנן כבוד הלבנון בבית אלהינו במהרה בימינו אמן סלס :

נרבים פה ק"ק

ווענגראב

בשנת תקנ"ד לפ"ק

ספר

חובות הלבבות

חלק שני

מהרב הגדול ההסיד רבינו בחיי הדיין הספרדי ברי' זצ"ל :
חברו בלשון ערבית והעתיקו ללשון הקודש החכם הכולל
ר' יהודה נ' תבון זצ"ל :

הרפסת ספר הקדוש הזה כבר היה לעולמים . עם פירושים שונים : והם
צפונים ונעלמים : ויחרדים לרבר ה' צמאים לרבריו הנעימים :
ומחמת שיר הכל ממשמשין בו ספו חמו ולא נשאר אפילו כמעט אחד בעיר
ושנים במשפחה ואצל מי שנמצא זה הספר הוא מונח בקרן זווית ואינו רוצה
שיהנו ממנו אחרים לזאת העיר ה' את רוחנו להיות מדפים ועולה הספר הזה
בכמה מעלות יותר ממה שנדפס בק"ק אלעקסניץ כאשר יראה הרואה לכך
אחס אחינו בני ישראל אל תחוסו על כספכם להבוא ברכה אל תוך בתיכם :

והתעליות הנמשכות מקפירו' הזה נתנארו בהקדמ' המדפס ובהסכמת הגאונים'
וכאשר עיניכם משרים תחזיקנה . לקסת מוסר השכל ולהניין אמת
בינה . וה' יזכנו לעלות לניון ברנה : במהרה בימינו אמן כ"ר :

חי' וואלינשען גיבערנעמאט

חי' העכשע פערארדענען

חי' ווילנא ע"י הודססיס

מוה' אליעזר במה' יעקב

האנדך מוה' דוד בזהו' משה

י"ו מק"ק זאסלב :



נדרקש חי' זאסלב

מיט צאולינינג

זייערליכן זענוור

זא' ה"ה הרבני הנגיד

זל רובלינקר והשני

זבא לבית הדפוס ע"י הרבני המופלג האנדך מוה' משה בהרבני המופלג
מהור"ר ישעיה י"ו :

נדפס פה ק"ק

זאסלב

וה' מתנולת אדונינו הקיסר אווסע פריסוויטליאוסע דערזאאנישע ווינקי
האסידאר אימפיראטור אלכסנדר פאאולאויש'ס סאמוע דערויטע
זפע ראסיסקי האסיד' אווסע מילעסמאוו'יר'ה

דבורה איסר דייטל
מחברת

[illegible][illegible]

החברה החדשה הוקמה בשנת 1911, והיא אחת מהחברות המובילות בתחום זה.

[illegible]

1334
10 55 + 2

[illegible]

NOTES

सवित्र-संज्ञक

[illegible]

五

וְרָא דְּבַר מַדְּמַחֲבֵר הַכִּי הַגָּאֹן הַבְּרוּךְ הַמְּאֻמָּה
 מוֹפֵת הַדּוֹר מִן **דְּרִיזְקָא** עַל אֲבִי ד' ר' מְרִימָה ק'
 כִּמְשִׁיר אִינוּ בְּתוּלָה
 הַמְּחַסֵּר עַל סֵפֶר יוֹרֵה רֵעֵה וְהוּא
 הַמְּחַסֵּר רֵק א', בַּעֲרִי וְתִסֵּם בְּמַשְׁמַח' וְרֵעִים הַזֵּהוּיִים הָאֵלֶּיךָ לְקִטּוֹת
 י. הַסֵּפֶר לֹא אֲמַרְתָּ לְהַדְרִי, אֲלוֹהֵי מַעֲשֵׂי־וֹבֵדִים קָטָן כְּמִי אֵלֶיךָ
 כָּל אֵת בְּמִימֵי

והרספנר עוד להשיב בו הגנה, ומתבאר תהיה (מ"ו) ו"ל
כדי לעיין בו צינור, וכדי שלא להסגיר גבול
המחשבים לזכות את הדברים על-זה הסבירנו דברים ואחרונים
שכל המחשבים יהיו בכלל אלה, חשיב גבול הישגם, ואמרנו כל העם
למנו ולבטח יעס ויבא עליו ברכת אוב : לכן פשוט גובה ומצא
לקנות ברכה לבתים :

1

אויפגאבן אלעקסאנדער פאולאוויטש
דער וואלדיק געבראכטן מיט אלץ העכשטן צוילגעבונג
גירדנקאט און זיגאמיר
י"ב:

בשרי סמאור סגורל מוסר"ר שחפון כ"ז זל"ה:ס"ב:
 -פ"ס. משה של המפורסם בדברי מוסר"ר צבי הירש

עזרת טורק נכבד על שם

ספר

עמודי גולה

ספר יצחק אברהם יחזקאל ארלאזאראו בחזקתו

הם שבעה עמודי עולם

אשר חזק ויסד יסודותיהם קדש מרכא ורבנא רבכ"ג רבינו יצחק

מקורביל בעל התוספות אשר נקרא בשם

ספר מצות קטן

שמו נדע ומסרסם וזנין הספר ומסרסם תמלא בהקדמה

נרפס פה ק"ס לאדי

ברשיון הצענזור דעילנא

ברפסם קמעותים ה"ס רבני'ם ברוך במו' אליהו י"ז

ומהר"ר יצחק במסור"ר שמואל

ומסור"ר משה במו' נפתלי הערץ ג"ע

בשנת שנת מצות וזיה מ"ס לפי

והם אלה לחכמים : ובינו מדעתם כי לא כנאסם סקיו בימי חכמי התלמוד
ו"ל בשנים כאלה אשר אנו מתבודדים בלילות : כי כמעט היו שבו
כוכבים וחולות : ודברים ככל החפצות : לא ידעו את פ' ואת דבר קדש
אל כל השמים שבמנינו את ה' הם יריאים : ונותנים כבוד לקורתו : ששים
משפט ודקה בלילות : וחשדם גבר על היהודים האומים פיהם : וחלילה לו
לכתוב או לדבר שום גנאי עליהם וכ"מ המכר בספרים : גוי : נכרים : אומות
העמים : וכדומה : הכוללם כל עכו"ם אותם שסיו בימי פכמי המענה :

והמשבילים יזהירו כוורר הרקיע :

ספר

תקוני הורר

שקיער החנא האלהי רבי שמועון בן יוחאי זק"ל • אשרי אדם שומע לו לשקוד על דלחוחיו
יום יום • מונה ועדוקק אות באות בחקוני זהר דפוס קושטאנדינא כפי הס"ה אשר
הגיה הרב המחבר האלהי כמסור"ד יעקב ווילנא ירושלמי אשר טרח ויגע בעשר אלבעותיו
להרים המכשלות וטענות שגלו בראשונים וסכל פאשר מלא בכתבי האר"י לוריית זל"ה
כנזכר בהסכמות הגאונים חכמי הספרדים בחקוני זהר דפוס

קושטאנדינא

הספנו בו מעלה יתירה שהגנו מראה מקומות לספר (כסא מלך) זמיון לדבר
לאת הסוכנים האזי כנבא דשביט סימנא מלחא הוא לספר הנ"ל :

נרפם פה קק

דו כנא

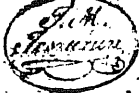
לפ"ק

ספר תקוני זהר

לפרט

זאנא זאנא זאנא זאנא : זאנא זאנא זאנא זאנא

וועטשילרס יידיש בוך דרוקערייע :



ספר



תקוני הורר

הערב האט האלד רבי שמועל בן יוחאי זצוק"ל . אשרי אדם שומע לך לשקוד על דלותיו
 קס יום . מנה ומדוקדק אות באות בחיקוני זכר דפוס קושטאנדינא . הכנה אשר
 היה הרב המקובל האלה"י כמאמר יעקב ודלאל ירושלמי אשר טרח ויגע בעשר אלבעקוען
 להרים המכשלות וטעויות שגפלו בראשונים וכל אשר מצא בכתיב האר"י לורי"א זל"ה
 כנזכר בהכמות הנאומים חכמי הספרדים בחיקוני זכר דפוס

קושטאנדינא

הספנו בו מעלה יחידה שהלכנו מראה מקומות להכיר (כסא מלך) וסימן לרד
 לאח הקבצים האוי כוכבא דשיט סומא מלחא הוא להפר הנ"ל :

נרפס פה קיק

לא ש צ י ב

FRANCISZEK SALEZ
 LUKAWSKI DZIEDZI
 DOBR Y MIASTA
 LASZCZOW



בדפוס : הרב רבי שמועל בן יוחאי זצוק"ל מוהר"ר יידיש ליב רבין שטיין

לפק

חיקוני זכר



לפרט

וואס וואס וואס : וואס וואס וואס

הערב האט האלד רבי שמועל בן יוחאי זצוק"ל . אשרי אדם שומע לך לשקוד על דלותיו
 קס יום . מנה ומדוקדק אות באות בחיקוני זכר דפוס קושטאנדינא . הכנה אשר
 היה הרב המקובל האלה"י כמאמר יעקב ודלאל ירושלמי אשר טרח ויגע בעשר אלבעקוען
 להרים המכשלות וטעויות שגפלו בראשונים וכל אשר מצא בכתיב האר"י לורי"א זל"ה
 כנזכר בהכמות הנאומים חכמי הספרדים בחיקוני זכר דפוס

ספר

מ מדרג ה קודש ר בוח ב איכות
מהררי עולם עבי בעלים

עצמות נאמנים • ס' דודון צלולים • ע' דן מערים • פ' דין מנהלים • צ' מד סהרורים • ק' שר שושנים • ר' פרדח חלולים •

עמאדליב



חליטסטוויטש יר"ס :

בְּכֹרֶתוֹ . מַלְאָכָה . צִדְקָתוֹ . חַיֵּילוֹ . שְׁמֵרוֹ .

מחזור

מבל השנה לימים נוראים

חלק ראשון

ונם חספנו יוצר לשבת חל המועד וחדפסנו חבל
באזהרות גדולים למען ירחיק הקורא בו חטאה
בבל האפשרי באשר עיניכם תחזיקה פועלים

במיקאוויץ

תחת ממשלת ארועו הקיסר אוסע פריסויפליש
דערואונישע ווליקי האסדאר איספראמר
אלכסנדר פאולאויטש פאסע דערויטש אוסע
מלעסמיטשע ד' ה' ג

י"ח ק

תקעו

בשנת

מדרש תנחומא

הנקרא ילמדנו

זהו מדרש על חמשה חומשי תורה

זו"ב אל תכלית שלמותו בהוכחות כמה פרשיות אשר
הכירו ראשונים ובכרמ כל פרשת ויקרא וצו ושמיני
וילך ורוב פקודי ועקב וראה ושופטים ומדרשים
יפים מהמחבר ז"ל :

עתה יחזיק עליה ז"ל כטן על כל המלות זרות שאינם מובנות לכל אדם
ולגם פירוט הענין בלחם מקומות הנריכין ביאר * וגם הוספת הרבה
מראה מקומות מהפוסקים שנסמכו בדפוסים הראשונים ולמען
יכול כל איש לשאת אותן בחיביו הודפס בדרך קטן

כמו שנרמס

במנקהו"י

ברשיון הצענז דאקדאמיה דק"ק ווילנא

תחת מחשלת אדונינו הקיסר חוסט פרוכאויטליש דעראווינסע

ווילקי האסידאר אימפעריאל אלכסאנדר

באוולויץ פאמיט דעריטש חוסט דאס האסידאר חוסט מלחמתי

ורוס סלד

למדר ולמטה ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

במבטחאוי"ן

נרפס

לסוד מדרשו עבדו פירוש כלפינו בסקנתם לכל המעין :

שלישי איש הש וישרה ה' הרבני הנגיד שמו נודע בשערים
מקדשי דוד כהנא מרדכי רשמיא זצ"ל מק"ק דרמתי שנת ויבט וז

ז"ס כתיבתו כלל מעלותיו ופניו מלאכי וז"ל וזכר מלאכי רע"ה מיועזר ועל קולו הכין הכורה
ז"ס שדו מנפת כתיבתו ובריתות כרותות מוס"ק ומספרים מהר"ק ומבטחי האר"י וז"ל ומשאר
כלל מדבריו דברי אלהים חיים כאשר עולם החיות מדרש ואף מן השמים מושב ויש רשות לכל

חקק ראשון

מגן דוד

ספר

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

נרפס

לסוד

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

למטה ולמדר ויהי דודי לכל דרכי מבטח וישא עמי לפי

ספר כתר תורה

חברת אגני דעציר אפר כירה לפני ח'ח יראי ה' והועבי שמו ; מאיר באא'מו הענן
מחל לוי יצחק נרו אור : בהגאון מו' מאיר ולהה אביר רק'ק הוסקאב :
בהגאון מהר"ר משה ולהה מואנישמש :

נדפס במעזירוב

בהפוס של מוה'דר יחזקאל במהר"ר שבת יצא

ארוניו הקיפר
פריוויליגישע
האסידאר
אלכסנדר
פאסיע
האסידאר
פ'ת :



תחת ממשלת
הארץ החסיד אווסע
דעראווישע וחלק
ויספעראמער
פ' מו'לוויטש
דערייט אווסע ראמי
האסע מילעקטאשע

אם לא תפנים וימנו חזיתם כי לא כמים שהיו ימים אחי המים על המים האלה אשר לא פתחו
באזרחם כי היה זה מנדי כמים המנוח ודנקס כל המעט לא ידעו לא האלה דבר קדש לא
היה : אלא המים בנאמנו לא ה' הם יחידים ומתנים כבוד למדתו עמים תפסו וזקק
הפסע עם סיפורים המוכים חתם כמיהם וחילה לנו לידו או לטוב שום גנאי עליהם ויהי ענני
לא נכיר או מוחם העולם ודרכים קטנה על עמ'ם אחם ויהי ביה חזק :

בשנת תקס"ג



• • •

ויעש שמואל

את אשר דבר

3. 7

כפר

מהילים

7287299

2

五

スズキ

五

11

•

787229

「三」

תורה

כאן

6

命

5

三

谷

答

7

[illegible]

נרפם צהולאח הדפוס צנמולות הגביר העגיל והגליב המפורסס מהו 'שמואל צמהו'

ד'ן פה ק"ק מ'נ'ס

נרפס צדקס של השוחטים ה"הרצני" המופלא מהו' **יהודא לימא** צ"מ ארי'

לִיב סג"ל חפה ק"ק מיונסק ומהורר **שמחה וימל** במהורר יחזקאל זצ"ל :

צד־טיוֹן הַלַעֲנָזֵר אֲשֶׁר. צֶאֱקֵדֶמִיעַ דֶּק"ק ווילנא

גִּדְפָם אֶפֶה קוֹל מִיֵּן סָקוּ הַבִּירָה.

וגשלים פ"י הספר הזה בשנת ה"א תקס"ז ליצירה



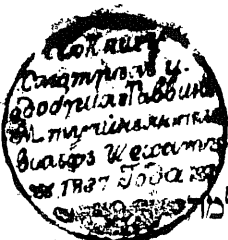
466

ADLN

LL.

44

कुल



כתנות אור
אור כולל ומסוף על ספר
עין יעקב

ספר חסידים

מספר חסידים

מספר חסידים

חלק שלישי עם חרושי קהלת שלבוד

ספר מאסף לכל אגרות ומדרשים המפורשים בכל ששה סדרים עם פירשי זל ותוספות. רבנו חסידים
צדפת וחרושי הרמב"ן והריטב"א והר"ן ז"ל :

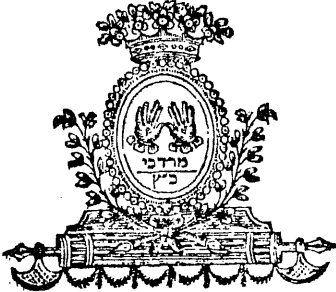
בו כל אלה פעולות איש צדיק תמים החכם רבי יעקב בר שלמה ז' חביב הנצב"ח :
ועוד נמוסע עליו כל אגדות הידועות ולמי כאשר נדפסו בספר יוסף מראה גם פירוש על המלות חמורות הספר הערוך
אשר לא ערכום הראשונים :

ואחריו יאמר נתיבות האורה המחמד בטובו חרושי אגדות. על כל שיטת החלמוד אף מה שהשחית המחבר עין יעקב
אשר אינו חוקר וחוקן ה"ה הנאון כמוהר"ר שמואל זלמה ר"ק וא"כ דק"ק אוסטרזה אשר ברוב חריפותו
ופילפולו מידע פלאים על כל שיטת הש"ס. והוסיף על החלוקות להאיר על הארץ מאיר עינים המחיר לארץ
ולאדירים במלי דאגדתא ה"ה הרב המוסר כהור"ר יאשיהו פינטו זלמה בן הר"ר יוסף פינטו נ"ע לאורו ילך
אור כל קורא וחזניה עיניו דברים נעימים :

כל אלה חזרו אל עמק הסודות הוא יס החלק ומכיו של עולם על ידי הרב המחור הנדול המכס הכולל כ"י ע"ה
פ"ה כמוהר"ר יצחק מאיר פרענקל בן ה"ה כמוהר"ר יונה זלמה בעל קיקיון דינור :
נדפס מחמד כפוספות מדוכה על העיקר הספר בית יהודה מהרב ה"ה כהנא יודא ומוזלינא ה"ה מחמרים
והש"ס מה שהשחית בעל המחבר ספר עין יעקב כל מאמר במקומו עם פירש"י ותוספות ופירושו הנקרא
הבוכה ומהרש"א ז"ל :

ואלה מוסיף על הראשונים הר"ק על חלק שני וחרושי קהלת שלמה אשר חיבור הרבני מוהר"ר זלמן דיין
דק"ק גלוגה יע"א בן מוהר"ר יעקב בן מוהר"ר איכל דיין מחזנה ז"ל :

גררוקט אין העזרש
נדול אין
וואלינישטן גיבענשטויט מיט
צוילינג איוור העכסט
פערארדעטענטן קיווערליכן
לענזור אין ריגע אין ווילנא
שטח **תקסיח** לפ"ק :



במצות ובחולאות הכי
הר"ר למידי
דודס" ה"ה הנגיד מה נפת"י
הירין והנגי' מה' מרדכי כ"ן
ה' יסלס פעלס והשכרס
וילדיק יתיהם ופנותיהם
בנעימים לחן :

ע"פ כח ורבו ההסכמו' והרנ"ו
הפורסמו' בדור כפי כדפ'
ק"ק אוסטרזה בשנת תקכ"ב
לפ"ק וכע' בחור החשן של
ההפגמות הנ"ל :

וכפי חוק גזרת ההסכמו' הנ"ל
נרפס פעם שנית אצל רבי
מרפס פה ק"ה
שעזרש גדול :

נדול

מעזרש

נרפס בק"ק

תחת תחלת ארבעה. הקיסר אוסע פרוסוויטליאוי דערזאנאו' וילקי. האהודאר אימפריער
אלכסנדר פאולאוויטש סאמיז דערזעטס אווטי ראסיסקי באפידאר חווסע. קלאפשווא. ינ"ה :

משכילים יוהירו פורר הרקיע

ספר

תיקוני הורר

שמיטת הכסף האלדי רבי שמעון בן יוחאי זלוק"ל • אשרי אדם שומע לו לשקוד על דלחוחיו יום יום • חובה ומדוקדק אחר בלות נתיקוני זהר דמוס קושטאנדינא כפי ההנה אשר הגיה הרב המקובל האלדי כהנוד"ר יעקב ווילנא ירושלמי אשר טרח ויגע בעשר אלכטותיו להרים התכשולות וטעיות שפלו בראשונים והכל כאשר מלא בכחני האר"י לורי"א זלה"ה כנזכר בהסכמת הגאונים חכמי הספרדים בתיקוני זהר דמוס

קושטאנדינא

גם אלה לחכמים יבינו מדעתם כי לא כגויים שהיו בימי חכמי הש"ס זל הגויים האלה אשר אלו מתגוררים בארצותם כי החם היו עובדי כוכבים ומזלות ודבקים בכל החושבות לא ידעו את ה' ואח דבר הדש לא הביירו אבל העמים שבזמנינו את ה' הם ידאים וטהנין כבוד לתורתו עושים חשפט ולדק בארצותם ומסד עם היהודים החוסים חחת כנפיהם וחלילה לנו לדבר או לכתוב שום גנאי עליהם וכ"מ שזכר בספרים גוי או זכרי או א"ה וכדומה הכוונה על עכו"ם אחרים שהיו בימי חכמי החשנה :

גדרוקט אין מעורטש גדול אין וואלטישען גיבערנעמט מיט בעויליגונג איינער העכשט פערארדטענען קייזערליכן פענזור אין ריגע אין ווילנא בשנת תקס"ט לפ"ק :



במצות ובהולאות הכי תרי נכתרי דדב"ה ה"ה הגניד א"ה נפלאי הירץ והגניד ח"ה מרדכי פ"ן ה' ישלם פעל' ומסכורהס אהרין ימיהס ושנותיהס בנפשים אמן :

ע"מ כס ורשום והסכמת' מרבינו מנחם' בידור כפי שנדפ' ק"ק אוסטרהא בשנת תקס"ג לפ"ק וכע' בחור התשך של ההסכמת' הנ"ל וכפי חוקק גזירת ההסכמת הנ"ל נדפס פעם שנית אצל רבי אהרן מרפ"ס פה ק"ק מעורטש גדול :

נדפס בק"ק **מעורטש** נחל

תרת. תמשלת ארנינו הקיסר אווסט פריסוויטליוסי דערזאונג' וילקי האסידאר אימפיראטור אלכסנדר פאדולאמי"ש שחמית דערזיטש אווסי ראסיסקי האסידאר אווסט תלעסטושי יר"ה :

וילנא וואלנא י אה . לטאטא טואהאז

ומצורקי הרכים ככוכבים לעולם ועד • גל עיני ואביש

לחורעים • ויש כסתר עליון כעל שר יחלון

תולדות רוסיא

בו ידובר מסיפורי תולדות המושלים : אשר משלו לפנים בארץ
רוסיא : מעת היות עם רוסיא לעם . והנסיכות והמלחמות
בארץ הזאת מאז : עד עת משל אדונינו הקיסר הקיסר
והרחמן ניקאדאי פאולאוויץ ירום הודו :

נעתק מלשון אשכנזית : ללשון עבר צה ונקי להקל על הקורא לרוץ בו :

על ידי הצעיר
יהודה ליב בן דוב גערמייזא

יודע ובקי בשיב שתי הלשונות : מעיר המהוללה ווילנא

ברפוס ר' יצחק מרפוס בסדילקאב בשנת תקצ"ו לפ"ק

Толдась руссiе

ш, е,

исторiя руссiйская. перевелъ
съ нѣмецкаго Лейба берковичъ
гермейзъ,

СУДИЛКОВЪ

въ Типографiя ицка мадфиса

1886

מסכת

ביצה

מן

תלמוד בבלי

עם פירוש רש"י ותוספות

עם י"פ האתיות ונייר ודיו : כשיעור דף על דף ממש ממשה ועם כמה מעלות טובות שנתפצץ בגמרות אלו כאשר עיניכם תחזוה מיערים :

עוד נוסף עליהם כמה מעלות טובות שרבו מלמנות ולפרטם תקצר היריעה מהביל : אך זאת טענת שרונה מכל ספרי המפרשים על פי לומדים תורנים הפנימיים ויודעים בטוב רגלאה : ובתלמוד קודם למעשה הדפוס : בכדי לעמוד על החקירה ודרישה : ובדקו בהורין ובסדרין בחפוש נדיר : נר מצוה ו תורה אור : אחת מהן לא נעדר שרובן ככולן לא היה מתקנן בהלכתן וכעת העמדנו הכל על מכוננו דראוי : ועין הדואה יבין ויבין אשר נתעלו אלו ת"ל על כולן בתקון כללותיה ופרמיותה וביד יי עלינו השביל :

ועוד נתסף כמסכת זאת תוספות מרובה כי רבה דוא עליה"ה חדושי הלכות מדגאונים וגדולים מהרש"א וצ"ל ומהר"ם וצ"ל כדי לזכות בו את הדברים בפרט למי שאין בידו ספר מהרש"א ומהר"ם הנ"ל

וה' יגמל בעד' לחדשים עוד שאר מסכתות עם חדושי
מהרש"א ומהר"ם כאשר הוא כדעת' לזכות את הרבים :

משה מרפ"ס



ברפ"ס של ר'

במדבר לקמא

Масехетъ Беца Мынь Талмудъ Бавли,

ш. е.

Трактатъ Талмудный Беца: о томъ, что дол-
жно соблюдать во время Праздниковъ.

ГУДЗИЛКОВЪ

въ Типографіи Мошка Мадфиса, 1836

ספר

סדר עבודה עבודת הקודש

מנהג זמון מזכרת סדר עבודה: לאיש הירא אשר הוא

יהודי דאחי מיהודה : ויהי הקצר אמיץ מלוקט

מבורר מפני ספרים וספרים לתורה ולתעודה : יעיר און

לעדי בני ישראל יעטה מורה באצבע צורה : ונחלק לשני

ולקים חלק ראשון נקרא **מורה באצבע** סדר קצר

לסדר עבודה סדר היום

ללחכדר זמנים וחלק השני נקרא **צפורן שמיר** כי כמה

למירות ואזהרות וסגולת משום תקנות אות ברו"ת ודם דברים

לאים חברו הרב הגאון החסיד החכם הכולל מוה"ר חכם חיים

ס"ק לנו אולאי הספרדי מעיר הקדש חברון תוב"ב ואור

תורת זורח בק"ק לצורח

בשנת תקצ"ח לפ"ק

של ר' יצחק מדפים

בסדילקאב

СЕДЕРЪ АВОДА АВОДАСТЬ
ТАКОДЕШЪ

ш.е,

Порядокъ Богослуженія,

СУДЗИОВЪ

въ Типографіи Ицко МадФиса,

1835

זה השער לה' צדיקים יבואו בו

ספר

לכ מוב

אמר אלי קונטשיונידא בשעשעיש פון קאט ניש עד קאט בלאפן דיא
קעלט און וועט וועלט אז יאד קעט לייקען דיש ספר וועט איר
דרען נאכען דיש גאנצן יורשקייט און עס וועלן גרוש קנאה קאפין דיא
קאט וועלן לערען דרען דרען שטייט דיא דעקא פון קעט קענטשין פון זיין
יונגע און אונדא פיל קינד און קלכות שבת און יום טוב און אלש
קאט נאכדא איז ביינטיג צייטן און דער וואש וועט קלעין קאט דרען
שטייט וועט ער וואך זיין צו עולם חייא און :

ברפוס של הרבני מורדכי יצחק מרפוס

לפ"ק

תקצ"ו

בשנת

בסדילקאב



ФЕРЬ ЛЕВЪ ТОВЪ

м. е.

Хорошее Сердце.

СУДЗИЛКОВЪ

Типография ш. ц. к. а. Мадфмса 1836

ספר הישר

על חמשה חומשי תורה

ועל ספר יהושע

ווייל אין דעם ספר ווערשקער צילט דיא מעשים וואס האט ב"ה האט געטאן פון
ברית עולם ביז ירושלים האט געבראכט דעם פאלק ישראל מיין ארץ ישראל :
דריס האבן מיר דעם משתק געווען אין לשון הקודש אים עברו שייש ברו אלו
לייט זאלן ווישן וואס איז דיא רעכט פארשטיינן זאכן וואס ריינן שטייט :

בדפוס של ר' דוד מדינס

במדילקאב

לפ"ק

תקצ"ז

במה

СЕФЕРЪ ГАЯШЕРЪ.

т: е.

Разныя повѣсти, относящіяся къ ис-
торіи св: Писанія. перевѣденныя съ
Еврейскаго языка на Жидовскій,

СУДЗКОВЪ

въ Типографіи Дувида Мадфиса

1836

המשה חומשי תורה

בלשון אישכנז

צאִינָה וּרְאִינָה

בנות ציון שעמרה

שְׁעִיטָר לנכס איש חי רב פעלים אשר פעל ועשה שירוש על המורה מעולם לא נשמע ולא נראה כמוהו ה' העיר את רוח לאמר כה תאמר לנביא יעקב אלו האנשים בלשון רכה לשבר את האוזן כפי מה שהוא גם כי איש אשר ששם ימים יעטר להביא טרף אל ביתו וביום השביעי יסבוח למלוח מרגוע לנששו בקרולו בספר הוה ומללה הארץ דועה אשר און חקר ומקון האלוקי החסיד הר"ר **יעקב בן הר"ר יצחק** ז"ל מתשמות רבינו אשר נעה אהלו לשבת בק"ק יאנווא ;

וַיִּשְׁתַּח ניתוסף עוד : היות באותו שלפנים : לגודל האריכות במלות שונות ועניינים כפולות : : הנה ילאה הקורא טרם יבא לחבליה הענין : עד כי יכלא רוח כינתו להבין ולהשכיל מה שקרא ולפעמים נחסר העיקר מן הספר וקצרו במקום שראוי להאריך : אשר על כן ראינו לקצר לפעמים המלות יחירות : ולהעמיד תתיו הנחסרות : ויבאו ע"כ דקרות בלכות ישרות ובוכות זה יצילגה' משגיאות : ויגאלנו מכל החלאות : ויראינו בחזרתו נפלאות :



במד' וּלְקַאב

מחזור

מכל השנה
חלק ראשון

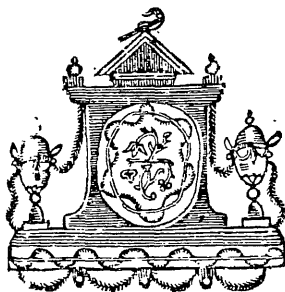
כמנהג פולין פידם ומעהרין וליטא ורייסן

עם חרות השי"ן וישר החוד : ופרשיות : וחפצות : הכל כסדר עם הרבה

דברים נוספים מחודשים : אשר מעולם לא היו

דיס מחזור האבן איר טאן דרום : אלס דורך אונס איט טייטס אבר דר וויל אן דט טייטס פון די פאריג מחזורים
מיט וואס קען ער טאן : האבן איר עפעס נאכט גאלן מיט אונס די היינטיג זאגער : נאך מילאס זיין פאזיצור : וואס נאך
מיט כמנהג פולין מיט ער האנדל געווען : און איר ווייט אונס ווייבד קאן איר דעם זיין זאגן אונס דט טייטס זענען דר דורך געבט
אן ער טאן וואס אן זאגט : אונס ווייט וואס איר מיט ער גאט ב"ה : אונס טאן איר גאלן הערלן אונס תפלה אונס ווייט איר
בקווען איר טעגער זינד אירלע : מיט וואס זיין אן דר זעבן (אליהוהכביד) אונס זאגער : דר זאגן : אונס זיין (פר) זעבן : אן קווען
זיין : דען זענען איר מוכ תחית המים : וואס זיין זאגן : אן יחי רצון :

גם אלהי אבותינו יבנו מיעטבנו לא
בנוים שהיו בימי הכהן יש באל
דגנים האלה אשר אנו מנהיגים
בארצות כי רמה היו עובדי כוכבים
ומלות והבקים בכל התעוקות לא
ידעו את ה' ואת דבר קדשו לא דברו
אבל העמי' שבוטחנו את ה' וימים
היתנים כבוד לתורתו עשים מצינו
וצדק בארצות וחסד עם חסידים
התוסים תחת כנפיהם וחיל'ינו להם
או לכתוב שום נאי עליהם וכל הקום
שנוכר בספרים נוי או נכרי או א"ה
וכיוצא בכוונה על עבלי' אחס
שהיו בימי הכהן המשה :



תחת סמלת אדוני הקוסר

אוסט פריסוויטושי דעוואלשען

וולק האסראר איספראר

אלכסנדר פאולאוויטש

סאמי' דערויטש אוסט האסמקי

האסראר אוסט מילעטוויטש ירה

גדרוקט בי"ר יצחק מדינס

בסד'לקאב

לפני הקען בחורש שיפר כנסת הים זענו כי חק האסראר חק משפט האדריעקס יפ

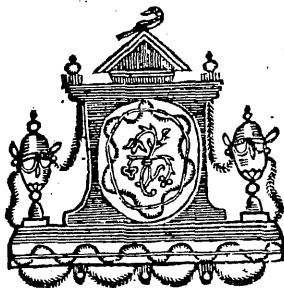
מחזור

מכל השנה
חלק שני

כמנהג פולין פיהם ומעיהרין וליטא ורייסין
עם חולת השין ומערכות ושיר החדוד ופרשלות והפמורת דכל כסדר עם הרבה
דברים נוספים מתורשים אשר מעולם לא היו

רוח מחזור המבן איר טולן דרוקן כיון : אלא דרך מוסק איר טייטש אבר דר ווייז אן דם טייטש פון די סאריגי מחזורים
ניט וואס קען פאר טיטן : המבן איר עט נון גמלט גאלן סין מויל די היינטיג אמונה : נאך מיטלעך ויין פלאוהר : נאט נאך
ניט כסדר פולין מיט פאר המלך גווען : געויה לייט חונ ווייבר קאן איר רעק חון זאגן מוג דם טייטש לעבן דר לודך ווערט
אן איר טיטן וואס אן זאגט : זאג וויטן וואס אן ביט פאר גאט ב"ה : מוג טולן אירט גאלן הערלן זאגט תפלה מיט ווערן איר
באקאן מויל מוגר זינד אהנה : זאג וואס זיין לו דר לעבן (מלהיבויט) זאג (אסיה) דר לעבן : זאג מיין (מלך ישראל) לו קאן
מרים : דען זעקן איר מליך תחית דמחיים וואס זיין זאגן בן יחי רען :

גם אלה לחבשים יכינו מרתמכילא
בנוים שהיו בימי חכמי הש"ס ויל
דגים האלה אשר אנו מתפללים
באצות כי רבה היו עובדי כוכבים
ומלות דרכים בכל התעבות לא
ידעו את ה' ואת דבר קדשו לא ראו
אבל העמי' שבסנינו את ה' הם יראים
ונותנין כבוד לתורתו עתים משפט
וצדק בארצות וחסד עם היהודים
החוסים תחת כנפיהם וחליל לנו לדבר
או לכתוב שום גנאי עליהם וכל נשקם
שנאבד כספרים נוי או נכרי או א"ה
וכדושה הכוונה על עכו"ם אהם
שהיו בימי חכמי המשנה :



התת ממשלה אדונינו הקיסר
אבנע פרינסיפאליטי דעראווישע
וולקי האסיראר אימפראטור
אלכסנדר פאוולאוויטש
אומע דעריטש אונסע ראסיסקי
האסיראר אונסע מיטקטיוועש ירלה
גדרוקט ביאר' יצחק מרדכי

במדילקאב

לפי

לפני וידבר מעשה את מועדיו אל בני ישראל



יוסף יצחק שניאורסאהן

לייבאוויטש

ספר

עשרה הילולים

מכל כפרי קודש המיוסדים על תוכחה
 מוכר הכ כלולים • ורובו על דברי
 קודש בעל חובות הלכות שחולים • אך כלשון
 קצר ודברים כלולים • חיברו על הכפר של ה
 והלקו לי' שערות וזאת שפתיו בירור מילולים
 מי האיש החפץ חיים נלחיים יאמר שער ח' בכל
 יום ויהזור חלילים • ואז יזכה לבו' הכ כלילים
 והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו וחי
 עולם ינטע בו לקיי' ללמוד וללמד לשמור
 ולעשות את כל דברי הכפר •

נדפס בק"ק

סלאפקוויץ

תחת מתחלת הדוגיטו הקיסר אווכע
 פריכוטלויטש דערזאנווישע ווילקי
 האסידאר איזכערטער **אלעקסאנדר**
פאוולויץ סאחזיע דערזאנווישע
 אווכע ראשי' האסידאר אווכע
 מלאטוויטש יר"ה •

שנת תקס"ד לפ"ק

אוצר הספרים

מתזר

במנהג פולין פידם ומעדרין וליטא ורייסין • עם פירש ולשון אשכנז
והוא

התפלות של שש רגלים פסה שבועות וסוכות

לכל סדר נצח מדורות וערכות :הן לקהל והן לחזרות השייך נקבעות : תחנות לחנן פני אלהי הצבאות :גם התפלות
הגם להתפלל בהמולה : בשעת הוצאת ספר תורה המסוללה : גם קריאת הפרשיות והפסוקים : על מכוני
מזל : קריאת : ושרה שירים : וזאת הנקראת כומנס : תכל : כסדרן דבר : ביומו : על מתכונותם : אשר
לא יצטרך שום מתפלל להפיש איה מקום חתונות :

[illegible]

חלק שני

ישראל

דלתא

הערות

7200

74

וויילק

ראשי

הַמִּשְׁפָּחָה

סאמיץ



ממשלת ארצות. הקיסר

מליון ש"ח דע-זאמנישע

יגדר פאמילויטיש

הר"י אוסטר מלעסטינושע

הצענזור דאקדעמיע דק"ק ווילנא

ד' תאלעסן ברשיון

גורפס בסקראליבקה הסמוך לק"ק

באר ד' מ' ש' רב

[illegible]

“五”

תקעה

1985

[סקראליבא]

עבודה בלב

והוא

סדר תפלה לכל השנה

מתורגם אשכנזית

נדפס

על פי שו"ת רבנינו וסופרינו

הרב ר' ישראל גארדאן, הרב ר' זלמן זאב מ"ץ ומ"מ, הרב
ר' חיים נחמן פרנס, והרב ר' אברהם יודל שטראסן מק"ק
ווילנא; הרב המנוח ר"י דוואללאשקא, הרב רי"ז ראפאפארט,
והרב רי"מ ישורון מק"ק מינסק; הרב ר' מנחם נ"י דליוואוויטש,
הרב ר"י האלפערין דק"ק צרדיטשוב, הרב רי"צ לעווינזאכאן
דק"ק קרעמענעץ, הרב רל"ה קאנענעללענצוועגן מווילנא,
והרב הדאקטאר ר' אברהם ניימאנן מ"מ דק"ק ריגא :

פה פייט רב רג הברה

בשנת י"ת ש"ת ויתר עז לפ"ק

סדר הגדה

357

יֶחֱזִין יִקַּח הַמָּצָה הָאֲמֻצָּעִית מִן ג' הַמִּצּוֹת וַיִּבְצַענָה לַשְּׁתֵּי
 וַיִּבְיוֹן לַבְּצוּעַ הַלֵּקָא גְדוֹל מִהַשְּׁנֵי לַהֲצַפֵּינוּ לֹא־פִיקוּמִן;
 וְהַמְנַהֵג לַהֲצַנִּיעוּ בֵּין כָּר לְכַסֵּת תְּהֵאֵת מֵרָאוּתוֹ;
 מִגִּיד מַגְלִין הַמָּצָה וְנוֹטְלִין הַבִּיצָה וְהוֹרוּעַ מַעַל הַקַּעֲרָה
 וּמַנְבִּיהִין אוֹתָהּ; וְאוֹמְרִין הָא לְדַמָּא וְכו' :

הָא לְחַמָּא עֲנִיא דִּי אֲכָלוּ אֶבְהֶתְנָא בְּאַרְעָא
 דְּמִצְרַיִם. כָּל־דְּכַפִּין יִיתִי וַיִּכּוֹל. כָּל־דְּצָרִיךְ
 יִיתִי וַיִּפְסַח. הַשֵּׁתָא הָכָא. לְשֹׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא
 דְּיִשְׂרָאֵל. הַשֵּׁתָא עֲבָדִי בְּרוּכְתִּין טוֹבָא.
 לְשֹׁנָה הַבָּאָה בְּנֵי הוֹרִין כְּבִאֲרָעָא דִּידִן:

וְהוֹרִין הַבִּיצָה וְהוֹרוּעַ עַל הַקַּעֲרָה. וּמוֹזִין כּוֹס שְׁנֵי,
 וְהַתְּנוּק שׁוֹאֵל:

מַה נִּשְׁתַּנָּה הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת. שֶׁבְּכָל
 הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין חֵמֶץ וּמָצָה, הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלוּ
 מָצָה? שֶׁבְּכָל־הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין שָׂאֵר יִרְקוֹת
 הַלֵּילָה הַזֶּה מָרוֹר? שֶׁבְּכָל־הַלֵּילוֹת אֵין אָנוּ
 מְטַבִּילִין אֶפִּילוֹ פֶּעַם אֶחָת, הַלֵּילָה הַזֶּה שְׁתֵּי
 פֶּעַמִּים? שֶׁבְּכָל־הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין
 וּבֵין מְכַבִּין. הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלָנוּ מְכַבִּין?

נוסח „הא לחמא“ של הצנזורה הרוסית בימי הקיסר ניקולאי הראשון
 מסידור „עבודה בלב“ פיטרבורג

צריך להגביה הכוס:

וְהָיָא שְׁעֵמְדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ. שְׁלֹא אֶחָד בְּלִבֵּר
עֹמֵד עָלֵינוּ לְבִלּוֹתֵינוּ. אֲלֹא שְׁבַבְלִידוֹר וְדוֹר הָיוּ
עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְבִלּוֹתֵינוּ. וְהִקְדֹּשׁ בְּרוּךְ הוּא
הַצִּילָנוּ תָמִיד מִיָּדָם:

יֵיחַ הַכּוֹס מִדּוֹ:

צֵא וּלְמַר. מַה בִּקֵּשׁ לָבֶן הָאֲרָמִי לַעֲשׂוֹת
לְיַעֲקֹב אָבֵינוּ. שְׁפָרְעָה לֹא גִיר אֲזָא עַל הַזְכָּרִים
וְלָבֶן בִּקֵּשׁ לַעֲקוֹר אֶת־הַכֹּל, שְׁנֵיאֹמַר אֲרָמִי אֲבִיר
אֲבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיִם וַיִּגֵּר שָׁם בְּמַתִּי מֵעַט וַיְהִי שָׁם
לְגוֹי גָּדוֹל עָצוֹם וָרֹב:

וַיֵּרֶד מִצְרַיִם. אָנוּם עַל פִּי הַדְּבָר: וַיִּגֵּר שָׁם.
מִלְמַד עֲלֵא יֵרֶד יַעֲקֹב אָבֵינוּ לְהַשְׁתַּקֵּעַ בְּמִצְרַיִם
אֲלֹא לָגוֹר שָׁם. שְׁנֵיאֹמַר וַיֹּאמְרוּ אֵל פֶּרְעָה לָגוֹר
בְּאֶרֶץ כְּנָעַן כִּי אֵין מִרְעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ
כִּי כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא
עַבְדֶּיךָ בְּאֶרֶץ גִּשְׁעַן:

בְּמַתִּי מֵעַט. בְּמַה שְׁנֵיאֹמַר בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ
יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרַיִם וְעַתָּה שְׁמַךְ יי אֱלֹהֶיךָ
כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב: וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל. מִלְמַד

בית הקברות

פירוש על והיא שעמדה של הצענזורא הרוסית בואראשא

פירוש על שפור חמדת של הצענזורא הרוסית בנאשרשא

[illegible][illegible][illegible][illegible]

(*) קרי על הדורות שלטו ושביו כפר, אבל 'הדורות הללו' בפרט בארצות איראק.

24

למחלוקת, מחלוקת

[illegible][illegible]

במקרה זה חתול קלודס הרבה גם כל הבנים והבנות. כל מי שמסר דרישה, סתירה, טענה או עניין, ארמו קלודס חזר, וידוע שמי ששקטנים נשים או חסרין נשים קריו חזרו.

1561

[illegible]

מִיָּדָה וְעַתָּה

סדר הגדה

הגדה וזאשא תר"ט
בימי הקיסר ניקאלאי

חמתך של הצענזורא הרוסית בוארשא

נתיב

הַיְּהוָה יִשְׁמַר אֶת צִדְקֹתָיו וְאֶת כָּל אֲשֶׁר יִצְוֶה.

[illegible]

1. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)
 2. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)
 3. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)
 4. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)
 5. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)
 6. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)
 7. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)
 8. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)
 9. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)
 10. H_2O (aq) + H_2O (l) \rightleftharpoons H_3O^+ (aq) + OH^- (aq)

וַיִּתְּנוּ הַדָּלֹת לְבֹכֹר כִּי לֵל שְׁמוֹרִים הוּא, וְלֹא מְרִים מִשָּׁנָה:

[illegible]

אשר יאמר אליו ואלה המצות אשר צוה ה' את משה ואת בני ישראל לומר אל בני ישראל ואלה המצות אשר צוה ה' את משה ואת בני ישראל לומר אל בני ישראל

סדר הגדרה

מנין המצות

ל ה ר מ ב " ם ז ' ל

וסדר ההלכות

ליר החוקה מהרמב"ם ז"ל

היסעה על אזה ההלכות מחבור הג"ל



פה פיטרבורג הבירה

בשנת תריג מאות לפ"ק

איזה הלכות מיר החזקה

לארוננו מורנו ורבנו

הרמב"ם

נ"ע

נרפם

על פי שו"ת רבנינו וסופרינו

הרב ר' ישראל גארדאן, הרב ר' זלמן זאב מ"ץ ומ"מ, הרב
ר' חיים נחמן פרנס, והרב ר' אברהם יודל שטראשין מק"ק
ווילנא; הרב המנוח ר"י דוואלשאנסא, הרב ר"ז ראפפאפארט,
והרב ר"מ ישורון מק"ק מינסק; הרב ר' מנחם נ"י דליוואוויטש,
הרב ר"י האלפערין דק"ק צרדיטשוב, הרב ר"צ לעווינמאכן
דק"ק קרעמענעץ, הרב ר"ה קאלענעללענצאגען מווילנא,
והרב הדאקטאר ר' אברהם ניימאכן מ"מ דק"ק ריגא:

פה פייטריבורג הבירה

בשנת י"ת מרעהו צדיק לפ"ק

Die Anzahl der Gebote

nach Maimonides,

und

der Inhalt des Zad = Haghafakch

des Maimonides.

Beilage zu den Auszügen aus jenem Werke.



St. Petersburg, 1852.

Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

ספר

בראשית

זאת חקת התורה

דבק לישראל

חלק ראשון

[illegible]

בְּקִלְיֵיכֶם



הרצני מוהרר
יעקב הרצני

מו' גרשון

מִשָּׁה יִצְחָק

מזה' חיים

יעקב י"ו

יְיָ כִּי חָק לְיִשְׂרָאֵל׃ הֵיא נִשְׁפָּט לְאֵלֵהֶי יַעֲקֹב׃

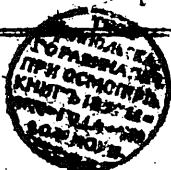
לפי מלך המלכות

☆ ה'ר"ש' כדרש"א ☆

וְאֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל בְּיָדֵי אֱלֹהִים
 כְּעָלַם הַיָּם מִפְּנֵי מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי יָצְאוּ מִן הַיָּם
 בַּיּוֹם הַהוּא וְכִי יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְרוּ אֶת הַיּוֹם הַזֶּה לְעֹלָם וָעֶד



בכרך מיוחד בשבועה כל פרשה פרשה
 כהנה פניו כל הזמנים מחדש • ועתה
 כל הפרקים מיוחדים •
 נחמד "ר כהנא" כ"ר לזכרון
 חסד •
 נחמד •
 כד לזכרון חסד



* ב ק ו פ , ל *

תחת
ממשלת הארון הגדול החסיד יאביא וועל מאונן סוערני
וויסלאצקי ידע:

בדפוס חכם על ספרנו מוה"ר צבי הירש פרידמאן מוה"ר שמואל •
• וכוונתו הדגישו יו"ר יצחק נהרנמי מאו"ר הי"ם ולס"ס •

לסדר ולפרט חידושי פירוש"א לפ"ק

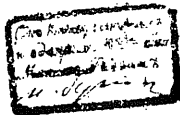
☆ מחזור ☆

* מכל השנה ער פידוש *

* חלק ראשון, ושני *

כמנהג פולין פיהם ומעדהין וליטא ורייסין

אשר נדעש ציונים הקדמונים • פנמים ושלם וכמה חזנים • וכבר עברו קתה וכמה שנים • וליצאורו בכל הקדמונות
ההנהגורים ראשיצו • וחזים כלל בנחלה חדשים גם שנים • לזאת רצי מחפירשים צו לזכות צור ונשים • ובשים גדולים
וכטינים • ופרח' ה' אשר הולא מחשבתם ומוחשציתיו אל הצעל לגמור את המחזור הזה

[illegible]

Z D R U K A R N I

W MIEŚCIE KUPIELU DZIEDZICZNIM

J W SEWERINA WISŁOCKIEGO

DREL SLAWNEGO DRUKRZA HERSTKA

Symonides

* גרפס *

* בקופ"ל *

תורה כמִשְׁלַח הָאֲדֹנָן הַגָּדוֹל הַחֲסִיד יֵאֱמָנֵעַ וְיִיעָדְמָאנֵי סְטוֹרֵיעַ וְיִסְלַאצְקֵי יר"ל

ברפום יחד כל הרבני מקורר צבי הירש בהרני מקורר שמעון כ"ז וזל"כ .

וְאֵלֵּי הַכֹּהֲנִים מִסֹּדֶר יוֹסֵף יִשְׁכָּנָה בְּהַר הַשְּׁעִירִים זֶה הָיָה חֵן וְחֶסֶד *.

למד ולפרט מחזור ד' פסוק

מימים ימימה : אלה החקים והמשפטים והתורות אשר צוה ה' את משה

שמרת את החקה הזאת למועדה
ספר

בראשית

חק לישראל

ראשון

חלק

כי ה' לברכה הו' להגות בו חזיר ככל יום בבקר בבקר לקיים מצות קבועת החורב
ליום זה שנתו נקוב כחש ארץ אלקים קדוש מהרב רבי חיים וויטאל זללה
ליום שנתו נקוב ארץ רבי עזריה הרב הגדול המקובל
החוקר יצחק לוריא זללה סדרו והבינו כשולחן הפתוח חכם השלם
הכולל כמנהג יצחק ברוך נריו :

השנה בו חסר חלוקת מחזקי המוסר והלכה פסוקה מהרז"ס ושאר מסקים
זללה לכל יום וגם ליום הששי משנה גזר' וקבלה ומוסר והלכה פסוקה
ליום שנתו נקוב ארץ חיים יוסף דוד אזולאי נע"ה ספר
מכות הקידוש וקרא שמו

יוסף לחק

הצענזור
מווילנא

פנחס בהרצני הנוד
בר"ץ



ברשיון
דאקדעמייא

ע"י הרבני וכו' וזהו
מו' אשר ועליג

בראשית

תחת מח"ה הרבני הקיסר האדוני האמידאל אהרן אלכסנדר
פאולאוויטש יר"ה

לשנה כי חק לישראל הוא משפט

לשנה בראשית השנה לט וט בראשית

ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים

א

א פאר טעג נאך דער גרויסער שרפה אין בראצלאו, אין 1810, אין וועלכער עס האט אויך אפגעברענט זיין הויז, האט ר' נחמן פארלאזן די שטאט און זיך באזעצט אין אומאן.¹

פאר וואס עפעס אין אומאן?

צווישן די בראצלאווער חסידים זיינען געווען פארשפרייט וועגן דעם פארשיידענע מעשיות, אבער ר' נתן נעמיראווער, דער איבערגעגעבנסטער תלמיד ר' נחמנס, וועלכער האט אים באלייט ביים אריבערפארן פון בראצלאו קיין אומאן און איז שפעטער געזעסן ביי אים אין אומאן מער ווי ביי זיך, איז די דאזיקע מעשיות מבטל.²

די שרפה אין בראצלאו — שרייבט ר' נתן — איז גארניט געווען די סיבה פון ר' נחמנס איבערקלייבן זיך קיין אומאן, נאר שוין לאנג פריער האט ער אנגענומען א באשלוס וועגן דעם. גראד מיט עטלעכע טעג פאר דער שרפה האט ר' נחמן געשיקט א שליח קיין אומאן דינגען דארט פאר אים א דירה, און אויף מארגן נאך דער שרפה איז געקומען א ייד פון אומאן און דערציילט, אז דער שליח האט די דירה געדונגען, און ר' נחמן איז גלייך אוועקגעפארן קיין אומאן.³

אומאן — שרייבט ר' נתן — האט געצויגן צו זיך ר' נחמען מיט איר אלטן בית-עולם, אויף וועלכן עס זיינען געקומען צו קבר ישראל טויזנטער יידישע קדושים, די קרבנות פון „גזרת גאנטע" פון 1768,⁴ צווישן וועלכע ר' נחמן האט געוואלט האבן זיין אייביקע רון.

(1) חיי מוהר"ג, לעמבערג, 1874, דף כ"ה; ימי מהרנ"ת, לעמבערג, 1903, דף ל.

(2) „... כגון בענין נסיעתו לאומין שכל אחד נפל על שטות וטעות אחר מה הי' כוונתו בזה..." חיי מוהר"ג, דף כ"ז.

(3) חיי מוהר"ג, דף כ"ה; ימי מהרנ"ת, דף כ"ט.

(4) מעשה גדולה מן אומן: „כמה אלפים יהודים זיין נהרג ווארדין אין ק"ק אומן". דובנאו (דברי ימי עם עולם, ב' 7, ז' 98) רעדט וועגן 20 טויזנט געהרגעטע, ער זאגט אבער ניט, וויפל פון זיי זיינען געווען יידן. אין דער תפילה „אל מלא רחמים", געשריבן אויף פארמעט, וואס איז געווען אין א שול אין אומאן (אפגעדרוקט אין לקורות הגזירות על ישראל, פרעמיסלע, תרמ"ז) ווערט געזאגט, אז „ביום ההוא בא מספר ההרוגים ערך שלשים אלף נפשות מישראל".

נאך מיט עטלעכע יאָר פאַר דער שרפה, אין 1802, ווען צוליב דער גרויסער מחלוקת מיט דעם „שפּאַלער זיידן“, האָט ר' נחמן געמוזט פאַרלאָזן זלאָטאַפּאָליע און איז געפאָרן זיך באַזעצן אין בראַצלאָוו, איז ער דורכגעפאָרן אומאַן. פאַרבייפאַרנדיק דעם אַלטן ייִדישן בית-עולם האָט ר' נחמן אויפּמערקזאַם געמאַכט זינע מקורבים-באַלייטערס, אַז דאָרט זינען געקומען צו קבר-ישראל אַ סך ייִדישע קדושים, און ווי גוט עס וואָלט געווען צו ליגן צווישן זיי, און שוין יעמאַלט זאָל אים האָבן אַריין דער רעיון וועגן באַזעצן זיך אין אומאַן.⁵

אין די שפּעטערע יאָרן, איבער הויפט די לעצטע יאָרן, ווען ער איז שוין געווען קראַנק, האָט ער וויפל מאל מרמז געווען וועגן דעם זינע תלמידים און מקורבים. איין מאל האָט ער געזאָגט, אַז אַוודאי וואָלט ער וועלן ליגן אין ארץ-ישראל, אָבער ער האָט מורא, אַז „עס וועט קיינער ניט קומען אויף דעם קבר.“⁶

אַ צווייטן מאל, ווען ער איז שוין געווען אַ חולה מסופן און איז צוריק-געקומען פון לעמבערג, וואו ער איז געפאָרן זיך היילן, האָט ער דערציילט, אַז ביי אים איז שוין רעכט געווען בלייבן אין לעמבערג, וואו אויפן בית-עולם זינען אויך דאָ אַ סך צדיקים וקדושים, אָבער ווייטער די זעלבע זאך — קיינער וועט דאָך ניט קומען אויף זיין קבר.⁷ אין גאַליציע האָט ער געהאַט נאָר געציילטע חסידים, און פון רוסלאַנד, איבער דעם ווייטן מהלך און גרענעץ-שוועריקייטן, האָט ער מורא געהאַט, אַז קיינער וועט ניט קומען. אַזוי אַרום איז ביי אים געבליבן די החלטה וועגן אומאַן, וואו ער וועט ליגן צווישן קדושים און זינע חסידים וועלן קענען קומען צו אים אויפן קבר.

און ר' נחמן האָט זיך ניט אָפּגענאַרט אין זינע חסידים, זיי האָבן געטריי אָפּגעהיט דעם „קיבוץ“, ווי זיי האָבן עס גערופן, און פלעגן יעדעס יאָר אויף ראש-השנה זיך צוזאַמענקומען אויף ר' נחמנס קבר קיין אומאַן.⁹

(5) חיי מוהר"ן, דף כ"ז, כ"ט.

(6) חיי מוהר"ן, דף כ"ג.

(7) דאָרט: ימי מהרנ"ת, דף כ"ז.

(8) ר' נתן האָט אַ מאל געזאָגט אַז אפילו אויב דער וועג קיין אומאַן וואָלט געווען אויסגעלייגט מיט שאַרפע מעסערס, וואָלט ער געקראַכן אויף די הענט און פיס און וואָלט געקומען קיין אומאַן אויף ראש-השנה (כוכבי אור, ירושלים, תרצ"ג, ז' מ"ג).

(9) ימי מהרנ"ת, „סיפור מענין הקיבוץ ... בראש השנה בעיר אומאַן: ... ובכל שנה ושנה נתקבצים על ראש השנה לעיר אומאַן קיבוץ גדול מאד ... ורובם ככולם הם בעלי

אזוי ארום זעען מיר, אז ר' נחמנס באזעצן זיך אין אומאן האט גארניט געהאט צו טאן מיטן לעבן דארט, נאר מיטן קומען צו קבר-ישראל, א שטייגער ווי יידן פלעגן אמאל פארן קיין ארץ-ישראל שטארבן.¹⁰

ב

אין אומאן האבן אין יענער צייט שוין געוואוינט א צאל משכילים, צווישן זיי זינען געווען דער באוואוסטער חניקל הורוויץ און זיין זון הירש בער.¹¹ זיי זינען שוין גאר קיין „קדושים“ ניט געווען; פארקערט, זיי האבן אין דער גאנצער געגנט געשמט ווי גרויסע אפיקורסים. און דא שטעלן זיך די פראגעס: צי האט ר' נחמן געוואוסט דערפון, ווען ער האט באשלאסן זיך באזעצן אין אומאן? צי האט ער געטראכט, אז עס איז מיגלעך, אז ער זאל האבן צער פון די דאזיקע אפיקורסים? צי האבן זיי זיך באגעגנט אין אומאן? וואס זינען געווען זייערע באציאונגען?

אן ענטפער אויף די אלע פראגעס געפינען מיר אין די בראצלאווער שריפטן. ניט נאר האט ר' נחמן געוואוסט, אז אין אומאן זינען דא משכילים, נאר, לויט א בראצלאווער מעשה, האט ער זיך מיט זיי שוין אפילו געהאט געטראפן. דאס זאל האבן געשען מיט אכט יאר פריער, בשעת דער אויבן דערמאנטער נסיעה, ווען ר' נחמן איז דורכגעפארן

תורה, והרבה מהם בעלי עסק, ויש שיש להם עסקים גדולים בביתם, ולפני ר"ה משליך כל אחד עסקיו... ובא ביגיעות וטרחות גדולות, ויש שבאים ממקומות רחוקים, ואין עושים שם שום דבר, רק כל אחד מבקש ומתחנן ושופך נפשו לפני ה' לזכות לתשובה שלימה... ומרבים שם בתחנונים ובבכיות גדולות והתעוררות... וגודל השמחות והבכיות מתוך שמחה והרקודין הנעשים שם בבית מדרשו הק' אי אפשר לבאר בכתב למי שלא ראה השמחה הזאת בעיניו... וכל אחד מקבל הארה והתעוררות מחבירו, וכמעט שהחיות וההתחזקות של כל אחד בעבודת ה' בכל השנה כולה הוא על ידי החיות דקדושה וההארה הגדולה שבזמן הקיבוץ בר"ה בעיר אומין..."

העכער הונדערט יאר האבן די בראצלאווער חסידים אפגעהיט דעם „קיבוץ“ אין אומאן. דער סאוועטן-רעזשים אין רוסלאנד און די גרענעצן צווישן רוסלאנד אין פוילן האבן א סוף געמאכט צו דעם. עטלעכע יאר פאר דער לעצטער מלחמה האבן די בראצלאווער חסידים אין פוילן געמאכט א פראווי צו ארגאניזירן א „קיבוץ“ אויף ראש-השנה אין לובלין (קונטרס א. עין זוכר, ירושלים, תש"ד, ז' כ"ב).

10) ר' נחמן האט א מאל געזאגט, אז דער פלאץ וואו אן אמתער צדיק קומט צו קבורה האט אין זיך די זעלבע קדושה וואס ארץ-ישראל (לקוטי מוהר"ן תנינא, סי' ק"ט); זען אויך ענין השתטחות על קברי צדיקים, ווארשע, תרפ"ב, ז' 18. „...וכמו שמספרין בשם הבעל שם טוב הק' זצ"ל שפעל אצל השם יתברך שמקום קבורתו יהי' בחינת ארץ ישראל...“

אומאָן. לויט דער דאָזיקער מעשה האָט ר' נחמן יעמאַלט געהאַלטן שבת אין אומאָן, און חתקל הורוויץ מיט הירש בערן זינען געקומען צו אים אויף דער אַכסניא תוהה על קנקנו זיין. ר' נחמן האָט ביי זיי אַזוי שטאַרק אויסגענומען, אַז זיי האָבן אים אַפילו פאַרגעלייגט צו פאַרבלייבן אין אומאָן.

און ניט נאָר האָט ר' נחמן געוואוסט, אַז אין אומאָן זינען דאָ משפּילים, נאָר לויט אַ יש אומרים האָט גאָר דאָס באַוויגן ר' נחמנען אַנצונעמען דעם באַשלוס זיך דאָרטן צו באַזעצן.

עס זאָל הייסן לויט דעם דאָזיקן יש אומרים, אַז ר' נתן און ר' נפתלי, זינען צוויי געטריסטע און באַליבטסטע תלמידים, זינען צו יענער צייט געווען זייער געבראַכן און שטאַרק געפאַלן ביי זיך.¹² פּדי צו הייבן זייער געמיט האָט ר' נחמן באַשלאָסן צו באַזעצן זיך אין אומאָן, וואָרעם אַז זיי וועלן דערזען, אַז עס זינען דאָ אַזעלכע אַפיקורסים אויף דער וועלט, האָבן זיי דאָך שוין ניט וואָס צו זיין געפאַלן ביי זיך, זינען זיי דאָך שוין, הייסט דאָס, ניט אַבי ווער. נאָך מער, דערציילט די זעלבע מעשה: צו ר' נחמנען אַליין איז אין אומאָן אַ מאָל געקומען אַ חסיד. האָט אים ר' נחמן געפרעגט, מיט וואָס שטאַרקט ער זיך בעת ער האָט אַ „נפילה“ פון עבודת השם יתברך; האָט דער חסיד געענטפערט, אַז ער שטאַרקט זיך יעמאַלט מיט אַ בלאַט גמרא. אויף דעם זאָגט אים ר' נחמן, אַז ער גופא דערמאָנט זיך אין אַזעלכע צייטן (ר' נחמן פלעגט אָפט האָבן ירידה-שטימונגען, ווי ר' נתן שרייבט: „והיו אצלו עליות וירידות הרבה מאד“), אַז ער וואוינט אין אַ שטאָט וואו עס זינען דאָ גרויסע אַפיקורסים, איז ער זיך מחיה מיט דעם „והבדילנו מן התועים“...¹³

ר' נתן דערציילט, אַז אַ קורצע צייט נאָך ר' נחמנס קומען קיין אומאָן האָט ר' נחמן מיט אים גערעדט וועגן די אומאַנער קדושים און מוסיף געווען, אַז הגם אין שטאָט זינען דאָ אַ סך „רשעים מפורסמים“, זינען אַבער אין זיי אויך אַוודאי דאָ „הייליקע פונקען“ וואָס זינען נאָך ניט „געלייטערט“ געוואָרן.¹⁴

(12) ביזע טראָגן אין זיך „ירידה“-שטימונגען אַ גרויסע סכנה; ווען מען לאָזט זיך אַריין אין זיי, קאָן מען חס ושלום ווערן אין גאַנצן אַ „נופל“. חסידים, ניט דווקא בראַצלאַווער, ווייסן צו דערציילן פמה וכמה מעשיות וועגן אַזעלכע „נופלים“. זען אויך ר' נחמנס אַ תורה „אומרה לאלקי בעודי“, געדרוקט אין לקוטי מוהר"ן, סי' רפ"ב, און אויך לקוטי הלכות, אורח חיים, הלכות פסח, הלכה ט', סעי' ז.

(13) סיפורים נפלאים, ירושלים, תרצ"ה, זו"מ—מ"ב.

(14) חיי מוהר"ן, דף כ"ז.

עס איז פדאי אויך צו דערמאנען, אז ר' נחמנס ערשטע דירה אין אומאן איז געווען ב" א משכיל. ר' נתן דערמאנט עטלעכע מאל זיין נאמען אונטער די ראשי תיבות רנ"ג. איך מיינ, אז דאס איז ניט קיין אנדערער ווי הירש בער הורוויצעס שווער נחמן נתן ראפאפארט, אן אומאנער גביר און איינער פון די ערשטע משכילים¹⁵ ער איז אבער געשטארבן א קורצע צייט איידער ר' נחמן איז געקומען קיין אומאן.

וועגן דער דאזיקער דירה דערציילט ר' נתן, אז ווען ער איז געפארן מיט ר' נחמען פון בראצלאוו קיין אומאן איז זיי אנטקעגנגעקומען אויפן וועג דער שליח, וועמען ר' נחמן האט געשיקט מיט עטלעכע טעג פריער קיין אומאן דינגען די דירה. דער שליח האט אפגעגעבן א גרוס פון אומאן, אז מען ווארט דארטן אויף ר' נחמנס קומען און אז נחמן נתנס דירה איז זייער א שיינע. אויף דעם האט ר' נחמן געזאגט צו ר' נתנען אין א ווערטל: „נחמן נתנס דירה איז דאך אונדזערע, מיר זיינען דאך צוזאמען נחמן און נתן". דערנאך האט ר' נחמן אנגעהויבן ריידן וועגן דעם אז אין אזא הויז, וואו מען האט קיינמאל ניט דערמאנט דעם אייבערשטנס נאמען, וועט מען איצטער

מאכן קידוש וברכה.¹⁶

ר' נחמן האט משמעות פארשטאנען, אז מען וועט אים אויפוארפן, פאר וואס ער וואוינט ב" א משכיל, האט ער זיך ב" צייטנס אנגעהויבן באווארענען קעגן דעם.

ר' נחמנס לעצטע דירה אין אומאן, אין וועלכער ער איז נסתלק געווארן, איז אויך געווען ב" א משכיל, ר' נתן רופט אים דער לאקאטשער, מסתמא ווייל ער האט געשטאמט פון לאקאטש, וואלינער גובערניע, און ער דריקט זיך אויס וועגן אים,¹⁷ אז „ער איז געווען א רשע מפורסם וואס האט געוואוינט אין פעטערבורג, נאך זיינע בני-בית

(15) לויט א. ב. גאטלאכער (הבקר אור, 1878, ז' 644) האט ער געהאט נאך צוויי איידעמס משכילים: איינער ישעיהו הורוויץ (זען וועגן אים אין שלום-עליכמס "דישע פאלקס-ביבליאטעק, ב' 1, ז' 656) און דער צווייטער משה בר' שמואל לאנדא, דעם בארימטן נודע ביהודהס אן אייניקל, וועלכער איז צוגעשטאנען צו די משכילים (ניט פארבייטן אויף א צווייטן משה לאנדא, אויך דעם נודע ביהודהס אן אייניקל, וועלכער איז געווען ראש הקהל אין פראג און האט געהייסן משה בר' ישראל). זען הוספה 2.

(16) חיי מוהר"ג, דף כ"ה. די גאנצע שטעלע דארט איז געשריבן שטארק פארשטעלט און בדרך רמז. אן דעם וואס איך האב געשריבן איז פמעט ניט מיגלעך צו פארשטיין וואס ער מיינט.

(17) ימי מהרנ"ת, דף ל"א.

האָבן אָפּגעגעבן די דירה ר' נחמנען.¹⁸ דאָס איז געווען אַ גבירישע דירה מיט גרויסע לופטיקע צימערן און מיט אַ גרויסן גאַרטן אַרום הויז, וואָס דאָס איז געווען זייער וויכטיק פאַר ר' נחמנען. ער איז שוין יעמאַלט געווען אין דער לעצטער סטאַדיע פון טובערקולאָז (חולי ההוסט אין ר' נתנס טערמינאַלאָגיע), און לופט איז פאַר אים געווען זייער וויכטיק. ווי ר' נתן דערציילט, האָבן זיי דורכגעזוכט די גאַנצע שטאָט און האָבן ניט געפונען קיין אַנדער פאַסיקע דירה.¹⁹ אַחוץ דעם האָט ער די דאָזיקע דירה באַקומען אומזיסט. ניט געקוקט אויף דעם אַלעם איז דער חסידישער עולם ניט געווען צופרידן וואָס ר' נחמן וואוינט בײַ אַ רשע אין הויז. דערויף האָט ר' נחמן געגעבן אַ פאַרשטעלטן ענטפער וועלכן ער האָט אַריינגעפלאַכטן אין אַ תורה וואָס ער האָט געזאָגט שבת נחמו, טאַקע אין דער דירה בײַם רשע אין הויז.

אין דער דאָזיקער תורה האָט ער גערעדט וועגן ארץ־ישראל, אַז די אומות העולם קענען דאָך טענהן צו ייִדן: „איר זײַט גזלנים, איר נעמט צו אַ פרעמד לאַנד וואָס האָט געהערט צו אונדז“. ענטפערן דערויף ייִדן: „כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים“ — דער אייבערשטער האָט באַשאַפן די וועלט דורך כוח מעשיו, די עשרה מאמרות, איז דאָך די גאַנצע וועלט זײַנע, איז וועמען ער וויל גיט ער אוועק וואָסער לאַנד ער וויל.²⁰ צו דעם האָט ר' נחמן מוסיף געווען אַ צוגאַב וואָס ווען מען זאָל אים צוריק איבערזעצן אויף ייִדיש לייענט ער זיך אַזוי:

(18) ביים ערשטן דורך פון דער השפלה אין רוסלאַנד איז דאָס געווען אַ געוויינטלעכע דערשיינונג, אַז די מענער זײַנען פאַרכאַפט געוואָרן פון דער השפלה, און די פרויען אָדער קינדער זײַנען ניט נאָכגעגאַנגען און זײַנען געבליבן בײַ דער טראַדיציאָנעלער ייִדישקייט. אַזוי למשל איז חײקל הורוויצעס פרוי געווען שטרענג פרום. ווען זײַן זון הירש בער האָט זיך געקלאָגט פאַר דעם רוסישן פירשט דאָלאָרוקאָוו, אַז ער שעמט זיך מיט זײַן ייִדישער הלבשה, האָט אים דאָלאָרוקאָוו געפרעגט, פאַר וואָס ער קליידט זיך ניט אייראָפּעאיש; האָט הירש בער געענטפערט, אַז ער וויל ניט פאַרשאַפן קיין עגמת־נפש זײַן פרומער מאַמען (יעוור' ענציקלאָפּעדיאַ, ב' 4, ז' 287-288). אויך אַ טאַכטער חײקל הורוויצעס, הענדל, איז געווען אַ פרומע פרוי וואָס האָט געדאוונט יעדן טאַג (זען: מכתב ערוך מאת... יעקל אייכנבוים לידידו... הסוחר לפניו ר' הירש בער הורוויץ מאומאן ואח"כ פרופיסור בקימברידז הנודע לשם ה' הערמאן בערמאן (!)... אַדעס, 1667, ז' 4). אַזאַ צושטאַנד פלעגט אָפט פירן צו אַ גט (אַז ענלעכע דערשיינונג איז אויך געווען אין דער ערשטער תקופה פון דער חסידישער באַוועגונג). גאָר אַנדערש איז געווען די באַציאונג פון די פרויען צו דער השפלה בײַ ייִדן אין דײַטשלאַנד. עס וואָלט כדאי געווען בײַ אַ געלעגנהייט זיך לענגער אָפּצושטעלן אויף דעם פאַרגלייך.

(19) חיי מוהר"ן, דף כ"ט.

(20) זען רש"י אויף בראשית א, 1.

און אויך דא אין חוץ לארץ טרעפט זיך א מאל דער זעלבער פאל. ישראל, א הייליק פאלק, קומט טייל מאל אין ערטער וואס זינען ווייט פון יידישער קדושה, ווי א שטייגער אן ארט וואס האט געהערט פריער צו אן עכו"ם און אויך איצט געהערט עס צו אזעלכן וואס איז זייער ווייט פון יידישער קדושה, און יידן קומען דארט און נעמען איין דאס דאזיקע ארט און פארהייליקן עס, מאכן פון דעם א יידישן מקום וואס ווערט אזוי ארום בבחינת ארץ-ישראל. וואלט מען דאך געקענט טענהן: „איר זינט גזלנים, וואס איר האט פארקאפט דאס דאזיקע ארט וואס איז נישט אייערס". נאר דער תירוץ איז „כוח מעשיו..." — היות ווי גאט האט באשאפן די גאנצע וועלט מיט די עשרה מאמרות, האט ער דאך דאס רעכט זי איבערצוגעבן וועמען ער וויל, און אזוי ווי דאס איז זיין רצון, האבן מיר א רעכט איינצונעמען די וועלט און זי צו פארהייליקן מיט דער קדושה פון ישראל.²¹

אט דאס זאל זיין ר' נחמנס ענטפער אויף דער טענה, הלמאי ער וואוינט ביי א משפיל אין דירה.²²

ג

ווי אזוי זינען געווען די באציאונגען צווישן ר' נחמנען און די אומאנער משכילים?

ווען מיר נעמען אין באטראכט די שריפטן פון די ערשטע משכילים וועלכע גיסן מערסטנס פערך און שוועבל אויף חסידים און זייערע רביים, און בפרט ווען מיר דערמאנען זיך אן א יוסף פערל מיט זיינע אנטיחסידישע שריפטן און נישט גאר שיינע אנטיחסידישע מעשים,²³ האבן מיר זיך געדארפט ריכטן, אז מיט ר' נחמנס באזעצן זיך אין אומאן זאל זיך צעפלאקערן א ביטערער קאמף צווישן אים און די אומאנער משכילים. מיר געפינען אבער וועגן דעם אין די בראצלאווער שריפטן גאר טשיקאווע זאכן, פון וועלכע מיר זעען, אז גאר להיפוך, די באציאונגען זינען געווען גאר פריינדלעכע. די משכילים פלעגן גאר ליב האבן אפטער אריינקומען פארברענגען מיט ר' נחמנען און האבן אפילו מיט אים געשפילט אין שאך. ר' נחמן גופא איז געווען אויף א וויזיט ביי הירש בער הורוויצן.

אין 1935 האבן די בראצלאווער חסידים אין ארץ-ישראל

(21) לקוטי מוהר"ן תנינא, סי' ע"ח.

(22) ימי מהרנ"ת, דף ל"א.

(23) זע רפאל מאהלער, דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע, ניו-יארק,

יוני, 1942, ז' 202-164.

אָפּגעדרוקט אַ קליין העברעאיש ספרל מיט מעשיות.²⁴ אין דעם אַרײַנפיר צום ספרל זאָגט דער אַרויסגעבער:

...מיר זײַנען ניט געקומען דרוקן דעם ספר צוליב די מופתים, וועגן וועלכע עס ווערט אין אים דערציילט, וואָרעם דאָס איז בײַ אַנשי שלומנו ניט אַזוי שטאַרק אָנגעלייגט, וואָרעם דער עיקר מופת איז צו טאָן אַ טובה אַ יידן ברוחניות ... און דער עיקר זײַנען מיר געקומען דרוקן דעם דאָזיקן ספר נאָר צוליב דעם וואָס עס איז גוט פאַר דער נשמה צו וויסן די איבערלעבונגען פון רבנו הקדוש ...

דער מחבר באַטאָנט זייער שטאַרק, אַז ער האָט חוקר ודורש געווען דעם מקור פון זײַנע מעשיות און אַז זיי זײַנען אמת ויציב. ... היות ווי איך בין ב"ה אויפגעוואקסן צווישן די חכמים אין חכמת הפשטות און תמימות, וואָס דאָס זײַנען די נאָכפאָלגערס פון מורנו הרב ר' נתן, וועלכע האָבן אין גאַנצן מפקיר געווען זייער כבוד צוליב דעם אמת און אויף זיך גענומען פל המיני בזיונות און חרפות און בושות און רדיפות וואָס עס איז גאַרניט מיגלעך אויסצורעכענען, בעיקר האָבן זיי דאָס באַוויזן בעת עס האָט זיך צעפלאַקערט די מחלוקת אין 1835, ווען יעדער איינער פון זיי איז געווען אויסגעשטעלט אויף סכנות נפשות ממש, ווי דאָס פאַלקסווערטל וואָס איז דעמאָלט אַרומ-געגאַנגען, אַז אין רוסלאַנד מיט צען טויזנט קערבלעך פאַררייבט מען אַלצדינג [אַזוי, אויף יידיש, אין מקור] — איז על כן אויף מיר דער חוב צו פאַרשרייבן פאַר די קומענדיקע דורות וואָס איך האָב געהערט פון זיי. עס איז פון מיר ניט פאַרהוילן און קלאַר איז פאַר מיר ווי דער טאָג, אַז

(24) סיפורים נפלאים, חלק א' מספר כוכבי אור שלא נדפס עדיין, והוא סיפורים נפלאים ונוראים ממעלת כבוד קדושת ... רבינו נחמן מברסלב זצוק"ל ... חברו הרה"ג וכו' מוה"ר אברהם בר"ג ז"ל ונלוה לזה ספורי מעשיות ומשלים שסיפר רבינו הק' והנורא ז"ל, ונלוה לזה צוואת הרה"ג וכו' מוה"ר נחמן אב"ד דק"ק טשעהרין זצ"ל ... הוצא לאור על ידי ר' שמואל בהר"ר ישעי' הלוי הורוויץ ברסלב, נדפס שנת תרצ"ה פעה"ק ירושלים, דפוס ר"ת צוקרמן. — דער מחבר, ר' אברהם בר' נחמן מיטן פאמיליע-נאָמען חזן, איז געווען אַ חשובער בראַצלאַווער חסיד אין ירושלים, אַ מחבר פון עטלעכע ספרים וועגן בראַצלאַווער חסידות און פון חסידישע מעשיות. אין דער ערשטער וועלט-מלחמה איז ער אַוועק קיין אומאַן און דאָרט גיפטר געוואָרן (זען ג. שלום, קונטרס אלה שמות, ירושלים, תרפ"ט, ז' 6). זײַן פאָטער, ר' נחמן טולטשינער, איז געווען אַ סך יאָרן אַ משמש בײַ ר' נתנען. ר' נתן האָט וועגן אים געזאָגט: „איך גרייט צו אַלצדינג מיט דער פען, דערנאָך וועט נחמן טולטשינער אויך קענען פירן דאָס רעדל" (זען שיחות וסיפורים, ירושלים, תרצ"ג, ז' 5). פון זײַן פאָטער, ר' נחמן טולטשינער, האָט דער זון געהערט אַ סך מעשיות, וועלכע ער האָט פאַרשריבן.

אלע זייערע ווערטער זינען ריינער אמת, און דער חילוק צווישן זיי און די אנדערע מעשיות וואָס זינען איבערגעגעבן געוואָרן פון מויל צו מויל איז ממש ווי דער חילוק פון טאָג צו נאכט. וואָרעם יענע מעשיות ווערן ס'רוב דערציילט ביים ווײַן טרינקען, וואו דער דערציילער האלט שוין צווישן דער דריטער און פערטער פוסע און דער צוהערער זיצט און דרעמלט. אין זיי זינען דאָ מער ווי נײַן חלקים ליגן, און דאָס ביסל אמת וואָס אין זיי אין אויך אויסגעמישט, צעדרייט און צעפלאַנטערט (אחוץ די שבחי בעש"ט וואָס איז אמת פון אָנהייב ביז דעם סוף, ווי איך האָב עס געהערט פון מײַן טאָטן ז"ל, וועלכער האָט דאָס איבערגעגעבן אין נאָמען פון אַדמו"ר זצ"ל;²⁵ בלויז אויף אַ פאַר מעשיות האָט ער געזאָגט, אַז זיי זינען ניט פאַרשריבן געוואָרן ריכטיק). צוליב די אלע טעמים האָב איך די דאָזיקע מעשיות וואָס זינען צו מיר אָנגעקומען נאָך אַ סך גילגולים פון מויל צו מויל, און וואָס איך האָב ניט געוואוסט, ווער עס זינען די מענטשן, דורך וועלכע די דאָזיקע מעשיות זינען דורכגעגאַנגען, ניט פאַרשריבן, אויס מורא פאַר די טעותן וואָס כאַפן זיך אַרײַן אין אַזעלכע מינים מעשיות... דערפאַר האָב איך פאַרשריבן בײַ יעדער מעשה דעם נאָמען פון דעם מענטש, פון וועמען איך האָב זי געהערט".

אין דעם דאָזיקן ספרל איז דאָ אַ קאַפיטל „התנהגות אדמו"ר זצ"ל עם הריסתוקרטין שבאומין". מיר דרוקן דאָס ווי עס שטייט און גייט אין דער הוספה; דאָ גיבן מיר דאָס איבער אַ ביסל פאַרקירצט אין אַן איבערזעצונג אויף יידיש (די זאַצן וואָס קומען אויף יידיש אין אַריגינאַל זינען געזעצט מיט קורסיוו; אויסלייג געביטן):

ווען דער רבי ז"ל איז געפאָרן פון זלאטאָפאָליע קיין בראַצלאָו איז אים אויסגעקומען שבת צו האַלטן אין אומאַן. יעמאַלט זינען אין אומאַן

25) געמיינט ר' נחמען. אין אַ צווייטן ספר (אבנ"ה ברזל, ירושלים, תרצ"ה, עמ' ל"ד) דערציילט דער זעלבער מחבר, אַז ר' נחמן האָט אַ מאָל דערציילט, ווי אַזוי דער שבחי בעש"ט איז געשאפן געוואָרן. נאָך דעם בעש"טס הסתלקות זינען די תלמידים צונויפגעקומען און יעדער האָט דערציילט די מעשיות וואָס ער האָט געוואוסט. צונויפגעקומען זיך איז מען בײַ ר' גדלי' מליניץ און ר' גדלי' האָט געוואוסט אלע מעשיות פון בעש"ט. ווי אַזוי אָבער האָט ר' נחמן געקענט ריידן פון דעם שבחי בעש"ט, אַז ער איז נסתלק געוואָרן אין יאָר 1810 און דער שבחי בעש"ט איז אָפגעדרוקט געוואָרן ערשט אין יאָר 1815? סײַדן מיר זאָלן זאָגן, אַז ער האָט דאָס געזען אין מאָנוסקריפט. אין דער הקדמה פון שבחי בעש"ט איז טאַקע אָנגעגעבן, אַז "...הכתבים הללו נעתקו מאיש לאיש עד שנדפסו..."

געווען דריי זייער גרויסע אפיקורסים, איינער א חניקל און זינע צוויי איידעם, איינער הירש בער²⁶ וועלכער איז געווען דער גרעסטער אפיקורוס אין זינע טעג, און דער צווייטער לאנדא,²⁷ א דאקטאר, אויך אן אפיקורס, אבער ניט אזא גרויסער ווי הירש בער. זיי זינען געווען קרובים למלכות און האבן געשמט מיט זייער חכמה איבער דער גאנצער וועלט. זייער שטייגער איז געווען, אז עס פלעגט קומען א צדיק קיין אומאן, פלעגן זיי גיין אפחזוקן פון אים, ווען דער בארדיטשעווער צדיק האט געזאגט ווערן רב אין אומאן,²⁸ האבן זיי ניט דערלאזט. דעסט גלייכן מיט דעם שעפעטיווקער רב.²⁹ ווען דער רבי ז"ל האט געהאלטן שבת אין אומאן, האט דער דאזיקער חניקל געזאגט צו זיין חברותא: „איך וועל גיין תוהה על קנקנו זיין, און איר קאנט דערווייל שלאפן, און אויב עס איז דא מיט וועמען צו ריידן, וועט איר אויך קומען...“ חניקל איז צוריקגעקומען און דערציילט: „הגם איך האב מיט אים ניט קיין סך גערעדט, זע איך פון דעסט וועגן, אז עס איז דא מיט וועמען צו ריידן.“ זינען זיי אלע געגאנגען און געקומען אין דער מיט פון דער סעודה. ווען דער רבי ז"ל האט זיי דערזען האט ער אנגעהויבן צו זאגן תורה אויף א גמרא וואס האט צו טאן מיט חכמת החשבון, זייער טיף. ווי זיי האבן דאס דערהערט, האבן זיי געזאגט איינער צום צווייטן: דאס מיינט ער ניט זינען חסידים דאס מיינט ער אונדז.³⁰ זיי האבן די דאזיקע שטעלן ניט פארשטאנען און געבעטן, ער זאל דערקלערן. האט ער זיי דערקלערט, און זיי זינען געוואלדיק נתפעל געווארן און האבן אים געבעטן, ער זאל בלייבן און אומאן...

די דאזיקע אפיקורסים האבן געשוואוירן קיין מאל ניט צו דערמאנען דעם נאמען פון גאט, אדער אפילו טראכטן וועגן אים... נאר אז זיי זינען געקומען צום רבין ז"ל, איז זיי איבער דער גאנצער צייט געלעגן אין געדאנק און געקומען אויף דער צונג דער נאמען פון גאט.

(26) דאס איז א טעות: הירש בער איז געווען א זון חניקלס, ניט קיין איידעם.

(27) עס ווייזט אויס, אז געמיינט איז דא דער אויבן דערמאנטער משה לאנדא, דעם נודע ביהודהס אייניקל. דער מחבר האט דא א ביסל פארפלאנטערט די קרויבישאפט (זען הוספה 2).

(28) שווער צו גלייבן, אז ר' לוי יצחק זאל האבן געוואלט פארלאזן בארדיטשעו און ווערן רב אין אומאן.

(29) געמיינט ר' יעקב שמשון משעפעטיווקע, פון דעם מעזריטשער מגידס חבריא, וואס איז שפעטער אוועק קיין ארץ-ישראל. אין א הסכמה אויף דעם ספר חסד לאברהם, סלאוויטע, תקנ"ד, שרייבט זיך ר' שמשון אונטער „אבד"ק סלאוויטא ומצ"פ בק"ק שופטיפקא ובק"ק באר ובק"ק אומן והגליל". דאס ווייזט, אז ער האט געהאט א כתב רבנות פון אומאן, נאר מיגלעך, אז די משפילים האבן ניט דערלאזן, ער זאל זיך אין אומאן באזעצן בפועל ממש.

(30) לויט א. ב. גאטלאבער איז הירש בער טאקע געווען א מאטעמאטיקער, יעקב אייכענבוים האט ביי אים געלערנט מאטעמאטיק.

בית המדרש מוהרן זכ באומין



על עיון דק מוהרן זכ מוהרן זכ
הרב ר' נחמן בראַצלאַווער

בראַצלאַווער חסידים איפֿן קבר פֿון ר' נחמן בראַצלאַווער ערב ראַש־השנה אין אומאַן

(צחק וורפֿל, ספר חסידות, תל־אביב, תש"ז)

און ווי זיי האָבן אליין מודה געווען, אז זיי קומען צום רבין, ריכטט מען מיך ביי די פּאַלעס: „הירש בער, עס איז דאָ אַ גאָט אויך דער וועלט“... תחילת האָבן זיי געהאַלטן דעם רבין ז"ל פאַר אַ חכם, אָבער נישט אַזאַ גרויסן ווי זייער רבין, ווייזל. שפּעטער האָבן זיי אַינגעזען, אז ער איז אַזאַ חכם ווי ווייזל, און גאָר שפּעטער האָבן זיי אויסגעפונען, אז ער איז נאָך מער חכם פון אים. האָבן זיי געהאַט אַ פּראָגע וואָס דער דאָזיקער ווייזל האָט זיי נישט געקאָנט פאַרענטפּערן, זינען זיי געקומען צום רבין ז"ל. און אַזוי ווי זיי זינען אַריינגעקומען, האָט ער געשטעלט די זעלבע פּראָגע און זיי געגעבן דעם געהעריקן ענטפּער. האָבן זיי געקושט זינען פיס און געזאָגט: „מילא, מיר ווייסן, אז איר זינט אַ גרעסערער חכם פון ווייזלען, אָבער ווי אַזוי האָט איר געוואוסט, וואָס מיר האָבן אין זינען?“ האָט ער זיי געענטפּערט, אז ווער עס האָט אַ קלאָרן געדאַנק, קאָן דערקענען יענעם מחשבות... איין מאָל איז דער רבי געקומען צו זיי, האָבן זיי געהאַלטן אַ גריכיש בוך... און דער רבי האָט גענומען דאָס בוך אין דער האַנט און האָט זיי געזאָגט דעם תוכן פון בוך...³¹ הפּלל זיי זינען זייער אָנגעקניפט געווען אין דעם רבין און פלעגן אַריינקומען צו אים... איין מאָל האָט מען גערעדט וועגן משיח, האָבן זיי געזאָגט, אז זיי וואָלטן געוואָלט דעם רבין ווי דעם משיח... דער סוף איז געווען, אז דעם לעצטן ראש השנה אין תקע"א האָבן זיי צוזאַמען געדאוונט אין דעם רבינס שטיבל. ווען הירש בערס דינסט איז געקומען אים רופן, ער זאָל גיין טרינקען קאווע, האָט ער איר געענטפּערט, אז נישט פאַר תקיעת שופּר. ער האָט זיך אפילו אָנגעהויבן לאָזן וואַקסן אַ חתימת זקן. אויך האָט הירש בער געהאַלפּן ר' נתנען חזון די תורה „תקעו תוכחה“ וואָס ר' נחמן האָט געזאָגט יענעם ראש-השנה, ווייל עס איז דעמאָלט געווען אַ גרויס געשטופּט אין הויז און די מענטשן האָבן געשטופּט ר' נתנען, אָבער הירש בערן האָט מען נישט געשטופּט; מען האָט פאַר אים מורא געהאַט, וואָרעם ער איז געווען אַ קרוב למלכות. ער האָט דעריבער בעסער געהערט די תורה.³² נאָך דער

(31) דאָס איז אַ באַליבטער חסידישער מאָטיוו. אַזוי ווערט דערציילט אין נאָמען פון ר' לייב שרהס, ווי אַזוי ר' יעקב יוסף האָט אַ מאָל אין מיטן פון בעש"טס תורה אָנגעהויבן תופס זיין אלע שבעים לשונות דורך אַריינדרינגען אין זייער שורש און מקור. פ"גל:

Martin Buber, *Tales of the Hasidim*, Schocken Books, 1947, pp. 59-60.

(32) וועגן דעם גרויסן געדראַנג וואָס איז געווען יענעם ראש-השנה אין אומאן ווען ר' נחמן האָט געזאָגט תורה, זען ימי מהר"ת. דף ל"ב. וועגן דער איבערחזרונג פון דער תורה שרייבט ר' נתן (דאָרט, דף ל"ג): „...הי' רחוק מאד לכתוב התורה הזאת מחמת

הסתלקות פון דעם רבין ז"ל, ווען מהרנ"ת [מורנו הרב ר' נתן] האָט ביטער געוויינט, האָבן זיי צו אים געזאָגט: אייך פעלט דער רבי? אונדז פעלט דער רבי. ווען דער רבי זאָל לעבן, וואָלטן מיר געוואָרן בעלי תשובה וצדיקים גמורים.³³

נאָך דער הסתלקות פון רבין זצ"ל זינען זיי געוואָרן ידידים פון אַנשי שלומנו און דער עיקר פון מהרנ"ת ז"ל. דער מהרנ"ת האָט געהאַט אַן אָנזאָג פון רבין ז"ל, אַז ער זאָל מיט זיי ריידן. על פן יעדעס מאָל וואָס ער איז געווען אין אומאָן, האָט ער ביי זיי געמאַכט אַ ווייזט און גערעדט מיט זיי. איין מאָל האָבן זיי זיך אַרײַנגעלאָזט אין אַזעלכע גרויסע חקירות, אַז ער האָט אָנגעהויבן צו שרייען: „וואָס האָט דער רבי ז"ל געוואָלט פון מיר?“ ... די דאָזיקע אַפיקורסים האָבן זייער שטאַרק געהאַלטן פון דעם מהרנ"ת, ווייל זיי האָבן אַינגעזען זײַן צידקות און ערלעכקייט און זײַן איבערגעגעבנקייט צום רבין ז"ל. בעת דער גרויסער מחלוקת³⁴ האָט הירש בער געזאָגט צום מהרנ"ת: „אויב איר זײַט מסכים, שרייב איך אַ בקשה צום קייסר גופא, און אין משך פון אַ מעת-לעת בלייבט פון די מתנגדים ניט קיין שריד ופליט“. האָט דער מהרנ"ת ז"ל געענטפערט: „ראשית וויל איך ניט, עס זאָל זיך ח"ו פאַר-שטאַרקן די מחלוקת און שנאה, און שנית וויל איך ניט, אַז זיי זאָלן זײַן די גערודפטע און מיר די רודפים. איך האָב קיין אַנדער עצה ניט ווי תפילה“.

איין מאָל האָט הירש בער גערעדט מיט דעם מהרנ"ת מכוח מציאות השם, האָט אים דער מהרנ"ת געזאָגט: וואָס רעדסטו מיט מיר פון גאָט, איך זאָג דיר, ואראה את ה' — איך האָב געזען גאָט, און ער האָט אים געגלייבט...

בעת דער מחלוקת אויפן מהרנ"ת האָבן זיי אים מחזק געווען, ער

שאמרה בקול נמוך והי' אז רעש גדול ... בשעת אמירת התורה מה שלא הי' כן בשום תורה שאמר בחייו, אך אעפ"כ ... וחזרתי התורה עם החברים שתפסו קצת ובפרט עם ר"ד שהי' תפסן נפלא... „אויב עס איז ריכטיק, וואָס עס שטייט דאָ, אַז הירש בער האָט אים געהאַלפן חזרן די תורה, מיינט אפשר ר"ד הירש בער?״

33) דאָס באַשטעטיקט אויך ר' נתן וועלכער שרייבט: „... ובאמת הודו ולא בושו אלו הקלי עולם שאלמלי לא נפטר רבנו ז"ל בזמן קרוב כל כך לכניסתו לאומין היו חוזרים בתשובה שלימה באמת...“ (חיי מוהר"ן, דף כ"ח).

34) אויב ער מיינט דאָ די אויבן דערמאָנטע מחלוקת פון יאָר תקצ"ה, איז שוין הירש בער יעמאַלט ניט געווען אין אומאָן; ער איז מיט צען יאָר פריער, אין יאָר 1825, שוין אוועק קיין ענגלאַנד.

זאל ביי זיך ניט זיין געפאלן. זיי האבן אים דערציילט די דאזיקע מעשה:
 עס איז אַ מאָל געווען אַ גרויסער דאָקטאָר און ער האָט געהאַט אַן
 אַסיסטענט. מיט דער צײַט האָט דער עולם אָנגעהויבן מער צו האַלטן
 פון דעם אַסיסטענט ווי פון דאָקטאָר גופא, און ער איז געוואָרן מפורסם
 אין דער גאַנצער וועלט. איין מאָל האָט דער קײסער געמאַכט אַ באַל,
 אויף וועלכן די געסט זײנען געווען אויסגעזעצט לויט זײער חשיבות.
 דעם אַסיסטענט האָט מען אַוועקגעזעצט פאַר דעם דאָקטאָר. האָט דער
 דאָקטאָר געזאָגט צו זײַן אַסיסטענט: דו ווײסט דאָך יאָ דעם חילוק פון
 מיר צו דיר? האָט דער אַסיסטענט געענטפערט: „זײַ ניט בײַ זיך געפאַלן,
 און האָב ניט קײן חלישות דעת. אַזוי איז שוין דער שטייגער פון דער
 וועלט. אַכט און נײַנציק ווײסן ניט דעם אמת, און בלויז צוויי ווײסן אים
 יאָ". און דאָס זעלביקע איז אויך דער ענין מיט דעם מהרנ"ת.³⁵

נאָך דער פטירה פון מהרנ"ת³⁶ איז הירש בער אַוועק קיין
 אַמעריקע,³⁷ און ער פלעגט פון דאָרט שרײַבן ידידי-בריוו צו ר' נחמן
 טולטשינער, און ווען ער איז דאָרטן געשטאַרבן, האָבן זײנע קינדער
 מודיע געווען וועגן זײַן טויט ר' נחמען און אים צו וויסן געטאָן, אַז ער
 איז געשטאַרבן מתוך תשובה און ניט אויפגעהערט איבערצוחזרן: אוי
 דער רבי, דער רבי.

ד

פון אַט די אַלע טשיקאָווע מעשיות איז קלאָר איין זאך, אַז די
 באַציאונגען צווישן ר' נחמען און די אומאַנער משכילים זײנען

(35) אין ר' נתנס שריפטן גופא זײנען דאָ ווײניק אַנצוהערענישן וועגן זײנע
 באַציאונגען מיט די אומאַנער משכילים נאָך ר' נחמען הסתלקות. זײַן אייגענע מיינונג
 וועגן השפלה און די משכילים בכלל, ניט אַנרופנדיק קיין נעמען, זאָגט ר' נתן אַרויס אין
 זײער שאַרפע ווערטער (זען הוספה 3). אין ר' נתנס רייד שפּיגלט זיך אַפּ בלי ספק דער
 קאַמף וואָס די פרומע ייִדן האָבן געפירט קעגן דער ייִדישער שול וואָס הירש בער האָט
 געגרינדעט אין אומאַן אין יאָר 1822. די ווערטער „וא"א להתווכח ולטעון עמהם" זאָלן
 אפשר זײַן אַנצוהערעניש אויף זײנע שמועסן מיט הירש בערן און לאַנדאָן.

(36) ר' נתן איז נײַפטר געוואָרן עשרה בטבת תר"ה, און הירש בער איז אַוועק פון
 אומאַן מיט צוואַנציק יאָר פריער.

(37) ניט קיין אַמעריקע איז הירש בער אַוועק, נאָר קיין ענגלאַנד, וואו ער האָט זיך אַ
 נאָמען געגעבן הערמאַן בערנאַרד, זיך אָפּגעשמדט און איז געוואָרן אַ לעקטאָר אין
 קיימברידזשער אוניווערסיטעט. מ. וו. אין אַ הערה צו מנשה אונגערס אַרטיקל אין די
 פילאָלאָגישע שריפטן, ב' 3, זאָגט, אַז לויט יעוור' ענציקלאָפּעדיאַ זײנען ניטאָ קיין באַוויזן,
 אַז הירש בער זאָל זיך האָבן געשמדט. אין דער יעוור' ענציקלאָפּעדיאַ זײנען טאַקע ניטאָ
 קיין באַוויזן, אָבער אַנדערש וואו יאָ (זען הוספה 4).

געווען גאר פריינדלעכע און אז זיי פלעגן זיך אָפּטער טרעפן און שמועסן צווישן אַנאַנד. דאָס ווערט אויך באַשטעטיקט אין ר' נתנס שריפטן, נאָר, ווי זײַן שטייגער איז אין אַזעלכע פאַלן, איז ער קורץ און דערמאָנט ניט קיין נעמען.

וועגן די פריינדלעכע באַציאונגען צווישן ר' נחמנען און די משכילים הערן מיר אויך פון אַ משפּילישן מקור. אין ייִדיש-רוסישן זשורנאַל *Cionъ* וואָס איז אַרויסגעגאַנגען אין אַדעס שרייבט איינער:

...דער ר' נחמן איז געווען אַן אייניקל פון בעש"ט און אַ גרויסער בעל-מעלה, אָבער ער איז שטאַרק נוטה געווען צו מיסטיציזם. מען דערציילט, אַז ער איז געווען אַ פריינד פון הירש בער הורוויצן (פון אומאָן), שפּעטער באַרימט ווי אַ דאָצענט פאַר אַריענטאַלישע שפּראַכן אין קיימברידזשער אוניווערסיטעט. הורוויץ האָט פאַר אים געלייענט און דערקלערט די דייַטשע קלאַסיקערס און ער האָט זיך צוגעהערט מיט גרויס חשק. ווען עס איז אים עפעס געפּעלן אַ געדאַנק פון דעם וואָס מען האָט אים אַפּירגעלייענט, האָט ער אים תּיכּף אַריבערגעטראָגן אין זײַן ווערק און דעם דאָזיקן געדאַנק צוגעשריבן אַ צדיק. אַזוי האָט אים הורוויץ אַ מאָל געלייענט די שטעל אין שילערס *Kabale und Liebe*, וואו דער פּאָטער וואַרפט אויף לואיזען, אַז אַפּילו אין דער קירך טראַכט זי נאָר פון איר געליבטן. דערויף ענטפּערט זי: „צי דאַרף דען דאָס ניט פאַרשאַפן נחת דעם רבּונו של עולם, וואָס מײַן פרייַד איבער דעם בעסטן פון זײַנע באַשעפּענישן ברענגט מיך צו פאַרגעסן וועגן אים אַליין?“ דער רבי איז שטאַרק נתפּעל געוואָרן פון דעם דאָזיקן געדאַנק און... וואָס? באַלד האָט דער דאָזיקער געדאַנק זיך באַוויזן אין זײַנע ווערק און, פאַרשטייט זיך, ניט אין מויל פון לואיזען, נאָר פון צדיק...³⁸

דער שרייבער ווייזט אָבער ניט אָן וואו, אין וועלכן ספר ר' נחמן האָט אַרייַנגעפלאַכטן דעם דאָזיקן רעיון שילערס, און די גאַנצע געשיכטע לייגט זיך ניט אויפן שכל אָט צוליב וואָס: צוליב זײַן שווערן געזונט-צושטאַנד האָט ר' נחמן אין אומאָן געזאָגט אין גאַנצן צוויי מאָל תּורה; איין מאָל שבת נחמו און אַ צווייטן מאָל ראש-השנה (דאָס איז געווען זײַן לעצטע תּורה). ביידע תּורות זײַנען געדרוקט אין לקוטי מוהר"ן תּנינא (די ערשטע אין סי' עח, די צווייטע אין סי' ח). אין די ביידע תּורות איז דאָס ניטאָ.

סוף כל סוף האָט דער עולם אָנגעהויבן האָבן שטאַרקע תּרעומות פאַר וואָס ר' נחמן פאַרברענגט מיט די אַפּיקורסים און הערט אויס וואָס

זיי דערציילן אים פון זייערע ביכער.³⁹ עס האָבן זיך געפונען אזעלכע וואָס האָבן דאָס אים אליין אויפגעוואָרפן.

אויף דעם פלעגט ר' נחמן געבן פארשיידענע תשובות, איין מאל האָט ער געגעבן צו פארשטיין, אז ער מוז דאָס טאָן, טאָמער וועט זיך אים אַינגעבן זיי מחזיר למוטב זיין.⁴⁰ אַ צווייטן מאל האָט ער געזאָגט: אזעלכע לייט וועלכע זינען שוין אזוי ווייט פארקראַכן אין „עמקי הקליפות“ איז אפילו דאָס אַריינגיין אליין, וואָס זיי גייען אַריין צו אים, שוין אַ שטיקל הכנעה צו קדושה, און למעלה איז זייער חשוב אפילו די קלענסטע הכנעה פון דער קליפה; אדרבה, וואָס גרעסער די קליפה אַלץ מער חשוב איז די קלענסטע הכנעה. ער זאָל זיך האָבן אויסגעדריקט אויף יידיש: ... אַז איינער פון זיי טוט זיך אַ בייג, בייגן זיך די הימלען...⁴¹ אַ דריטן מאל האָט ער געענטפערט, אַז אַלץ וואָס זיי דערציילן איז פון זייערע ביכער; עס וועלן זיך ביי זיי אויסשעפן די ביכער, וועלן זיי מער ניט האָבן וואָס צו דערציילן. דערביי האָט ער דערציילט די באַוואוסטע פאַלקס-מעשה וועגן דעם ייד וואָס איז געגאַנגען אויפן יריד און אַ גזלן האָט ביי אים אַוועקגערויבט דאָס געלט. בעט זיך דער ייד בײַם גזלן, ער זאָל אים געבן אַ צייכן, אַז מען האָט ביי אים דאָס געלט אַוועקגערויבט — אַניט וועט מען אים ניט גלייבן. דער גזלן האָט אים געגעבן אַ סימן און דורכגעשאָסן זײַן היטל. דער ייד האָט אים געבעטן, ער זאָל דאָס טאָן אַ פאַר מאל, ביז דער גזלן האָט געזאָגט, אַז ער האָט שוין מער קיין קוילן ניט. דעמאָלט האָט דער ייד מיט אים פאַרפירט אַ געשלעג און צוריקבאַקומען דאָס געלט. דער נימשל איז קלאָר...⁴²

ווי מיר זעען, איז ר' נחמן מיט די דאָזיקע שמועסן עפעס אויסן געווען. מיר ווייזט אויס, אַז אויך דער צווייטער צד האָט דאָ געהאַט אַ באַהאַלטענע פּוּנָה. עס האָט זיך די משפּילים געדוכט, אַז ווען זיי וועלן ר' נחמנען ווייזן די שיינקייט פון דער השכלה (דעם „יפּיפּותו של יפּת“,

(39) ... לעגן האנשים הידועים הנכנסים אצלו שהם חכמים בעיניהם וסיפרו לפניו כמה מעשיות של שטות הנמצאים בספריהם...; אלו הרשעים הגדולים כשנכנסים להצדיק האמת...; שהמגיד מטירהאוצא הקשה עליו... על מה הוא מתקרב ומדבר עם הקלי עולם שהיו שם באומין... (חיי מוהר"ן). זען אויך לקוטי הלכות, יורה דעה, הלכות ראשית הגז, הלכה ד סעיף ו.

(40) ...אני מוכרח לקרב הרשעים וקלי עולם אולי אעשה מהם אנשים כשרים באמת... (חיי מוהר"ן, דף כ"ח).

(41) דאָרט; פ"גל תניא, פרק כ"ז.

(42) חיי מוהר"ן, דף כ"ז.

ווי זיי האָבן דאָס יעמאַלט גערופן), וועלן זיי אים אפשר געווינען אויף זייער צד. מיט דעם קען מען אפשר דערקלערן, פאַר וואָס אין די אויבן דערמאָנטע מעשיות פיגורירן אַלץ הירש בער און לאַנדאָ. חזקל הורוויץ פיגורירט נאָר איין מאָל ביים אָנהייב, אַזוי צו זאָגן ווי אַן אויסשפירער, צו זען, צי עס איז דאָ מיט וועמען צו ריידן. עס קאָן זיין, אַז חזקל ווי אַן עלטערער און מער פראַקטישער מענטש האָט פאַרשטאַנען, אַז עס איז אומזיסט די טירחא. די יינגערע אַבער, די היצקעפּ, באַמערקנדיק ביי ר' נחמען אַ פאַעטישע נשמה, האָבן זיך געקענט טראַכטן: ווי וועט ער דאָס ניט פאַרכאַפט ווערן פון שילערן?

מיר דוכט זיך אויך, אַז ר' נחמן האָט די אומאנער משפילים ניט גענומען צו ערנצט, און זיין באַציאונג צו זיי איז געווען מיט אַ ביסל גרינגשאַצונג. דאָס זעט מען פון זיין אויבן דערמאָנטן משל מיט דעם גזלן. ער האָט משמעות ניט געזען ביי זיי קיין טיפקייט, נאָר אַן אויבנאויפיקע אָנגעלייענטקייט, און ממילא, ווען אויס ביכער, איז אויס השפלה. און דאָס איז אפשר די סיבה, פאַר וואָס ער האָט מיט זיי ניט געפירט קיין שאַרפן קאַמף מיט שאַרפע וויכוחים.

מען זעט דאָס אויך פון זיינע סיפורי מעשיות אין דער „מעשה פון חכם ותם“, וואו אין דער געשטאַלט פון דעם חכם שטעלט ר' נחמן אַרויס דער טיפישן משפיל. ר' נחמן נעמט אים ניט ערנצט; ער מאָנט ביי אים גאַרנישט, גיט אים ניט קיין עצות, נאָר לאַזט אים גיין זיין וועג, מיט דער זעלבער האַפענונג, ווייזט אויס, אַז עס וועט ווערן אויס ביכער, וועט ווערן אויס השפלה. ערשט צום סוף, ווען דער חכם איז פאַרקראַכן אין בלאַטע און איז נאָך אַלץ פאַרעקשנט, שרייט דער תם אויף אים גוטמוטיק אָן: וויפל איז דער שיעור? שוין צייט קומען צום שכל.

דאָס זעלבע איז אויך אין דער „מעשה מבעל תפילה“, וואו אין דער געשטאַלט פון דעם משוגענעם פראַנצויז שטעלט ר' נחמן אַרויס אַ געוויסן שטריך פון די משפילים פון יענע צייטן — די מליצה-שרייבער. כידוע האָבן די ערשטע משפילים זיך זייער אַ סך אָפגעגעבן דערמיט. דער ערשטער סימן, אַז אימעצער איז געכאַפט געוואָרן אין דער השפלה, איז געווען, ווען דער בעל-דבר האָט זיך אָנגעהויבן אָפגעבן מיט מליצה-שרייבער. און דיקדוק.⁴³ די משפילים פלעגן אויך

(43) „...שכאשר רואים איזה מבני עמינו שכותב לשון שקוראים צח מחזיקים אותו לאפיקורס...“ יוסף פערל, מגלה טמירין, ווין, 1819, ז' ב.

אָפּלאַכן פון דעם רבנישן לשון קודש,⁴⁴ וועלכער איז געווען ניט על פי דיקדוק און שטאַרק פאַרגרייזט. דעם שטריך פון די משפּילים — דאָס באַטאַנען די חשיבות פון מליצה — האָט ר' נחמן אַרויסגעשטעלט אין דער געשטאַלט פון דעם משוגענעם פראַנצויז וועלכער רעדט זייער שיין.⁴⁵ עס האָט זיך טאַקע געפונען אַ גאַנצע מדינה וואָס האָט געהאַלטן, אַז דער עיקר אין לעבן איז שיין ריידן, און הערנדיק ווי שיין דער משוגענער פראַנצויז רעדט האָבן זיי אים אויסגעקליבן פאַר אַ קייסער אויף זייער מדינה. בדרך כלל וועט אָבער קיינער ניט נעמען ערנצט אַ משוגענעם פראַנצויז ווי שיין ער זאָל ניט ריידן...

הוספות

1. התנהגות אדמו"ר זצ"ל עם הריסתוקרטין שבאומין

כשנסע רבי ז"ל מזלטיפאליע לברסלב דרך אומין (כי כן הדרך) שבת באומין (ואז הי' המעשה שנסע דרך הבית החיים הישן ואמר פה טוב להקבר, דא איז גוט צו ליגען), ואז היו באומין ג' אפיקורסים גדולים מאד, הא' שמו חייקיל ושני חתניו, א' שמו הירש בער הוא הי' האפיקורס היותר גדול שבימיו מצח הנחש ממש,⁴⁶ והשני שמו לאנדא הוא הי' רופא באומין ג"כ אפיקורס גדול אבל לא כהירש בער וכו', והם היו חשובים וקרובים למלכות והי' להם חרב של זהב מתנה מהמלך, כי היו חכמים גדולים ונודעו לשם בכל ארץ רוסיא וגם בשאר ארצות ממש בכל העולם. ודרכם הי' כשבא צדיק מפורסם לאומין הלכו אצלו לשחוק ממנו ואם באמת הוא חכם לדבר אתו ופ"א כשהרב הצדיק מברדיטשוב רצה להיות רב באומין הם לא הניחו, וכן הרב משיפּיטיווקא וכו' וכשרז"ל שבת שם כנ"ל אמר חייקיל הנ"ל אני אלך לתהות על קנקנו ואתם תישנו, ואם יש עם מי לדבר אז תלכו ג"כ, ובא חייקיל הנ"ל לבית רבינו, ושאל אותו רבי ז"ל מה רוצה? וואס וויל א יהוד? ענה ואמר: שמעתי שבא אדם גדול ובאתי לקבל פניו, ענה רבי ז"ל ואמר: הלא אדם גדול יש ממולי (כי מול בית שהתאכסן שם רבי ז"ל התאכסן ג"כ שר

44) וועגן רבנישן און חסידישן לשון-קודש זען הוספה 5.

45) לקוטי הלכות, אורח חיים, הלכות תפלה, הלכה ד', סעיף ז.

46) דעם באַטייט פון „מצח נחש“ זען לקוטי מוהר"ן חנינא, סי' ד' סעיף ז-ח.

אחד (געניראל) מדוע לא תלך לקבל פניו, והי' זה כמו סטירה בפניו ושתק ואח"כ הלך לביתו ענה ואמר להם: אף שדברתי עמו דברים מועטים והוא נתן לי בזיון קצת, אעפ"כ אני רואה שיש עם מי לדבר ע"כ תישנו קצת ותלכו ויהי' באמצע סעודתו וכן הוה ובאו באמצע הסעודה ורבי ז"ל אמר אז תורה וכשנכנסו הפסיק וסיבב בחכמתו שבא מזה התורה לאיזה חשבון עמוק (כנראה מהגמרא בסוכה⁴⁷ כל אמתא בריבועא וכו') ומביא רש"י לא דק) והם כשמעם אמרו זל"ז "דאס מיינט ער ניט זיינע חסידים, דאס מיינט ער אונז", והם העמיקו בהחשבון ולא ידעו אותו ויאמרו אליו כיון שאתם יודעים החשבון תאמרו אותו לנו, ואמר להם ומאוד מצא חן בעיניהם ויחשבוהו לחכם גדול ויבקשו ממנו שישאר באומין ויאמר להם כשישלחו לו הס' יין לבנון וכו'⁴⁸ ונסע לברסלב והי' שם ח' שנים, ובליל שבת שהיתה השריפה ואמר רבי ז"ל "שוין שוין" כמובא בהימי מוהרנ"ת, וביום א' בא מהם שליח מיוחד עם הס' הנ"ל⁴⁹ ושם מבקשים אותו שיבא לאומין וכן הוה. כמובא שם בהימי מוהרנ"ת. והם האפיקורסים הנ"ל עשו ביניהם קשר עם שבועה מכבר מכמה שנים שלא יזכירו שם ה', היינו שלא יבא להם שום ספק במחשבה אם יש ה' ח"ו וכו', כי דרך המחקרים וחושבי המחשבות שפעם א' הם גומרים במחשבתם שכן האמת ואח"כ בא להם מחשבה שסותרת כל הראשונות שהאמת הוא דוקא להיפך, והם חקרו כ"כ שנים וכו' ע"כ גמרו בשבועה שלא יניחו לכנוס במוחם שום מחשבה אחרת. וגם בדיבור לא ידברו כי אומרים שדבר הרגיל בלשון האדם הוא הכרח המציאות, ע"כ הסכימו שלא ידברו מה' וכו', וכאשר באו אל רבי ז"ל והיו אצלו איזה שעות ובכל פעם בא להם בפיהם שם ה', והם אמרו כך שהסכימו וכו' וכאשר באים לרבי ז"ל "רייסט מען מיך ביי די פאליס, הירש בער עס איז דא אַ גאָט אויף דער וועלט", ורבי ז"ל הי' נזהר מלומר לפנייהם תורה וכשבאו באמצע הי' מסבב לדבר אחר ולר' נפתלי אמר שהוא ידבר רק עם לאנדא ועם הירש בער כלל וכלל לא, ולר' נתן ז"ל אמר שהוא ידבר עם הירש בער. ופ"א אמר לו רבי ז"ל שיספר להם מעשה

(47) סוכה, דף ח, עמ' א.

(48) דער ענין איז דאָ ניט אין גאַנצן קלאַר: עס זאָל מיינען, אַז ר' נחמן האָט זיי געבעטן, זיי זאָלן אים צושיקן נפתלי הירץ ווייזלס חיבור יין לבנון און זיי האָבן אים צוגעשיקט אין אַכט יאָר אַרום.

(49) אין ימי מוהרנ"ת שרעבט ר' נתן: "ובא האיש עם הסימן". ווי עס זעט אויס פון דאָנער, איז דער "סימן" געווען דער יין לבנון.

מהבעש"ט ונתפלא מוהרנ"ת בלבו הלא שמע מרבי ז"ל שיזהרו מלומר תורה לפניהם, ענה רבי ז"ל ואמר וואס האב איך געזאגט ספרו בגוים את כבודו. ובתחילת ביאת רבי ז"ל לאומין חשבו אותו לחכם אבל לא כרבם „ווייזעל" ואח"כ חשבוהו שהוא חכם כמוהו, ואח"כ כשנוכחו לדעת שהוא יותר חכם ממנו, והי' להם קשיא מרבם הנ"ל ולא ידע תירוץ, והלכו אודות זה לרבי ז"ל לשאול ממנו, ותיכף כשנכנסו לביתו הקשה רבי ז"ל זאת הקושיא וענה להם התירוץ ונתפלאו מאוד ונשקו את רגלי רבי ז"ל ואמרו לו, מילא זאת אנחנו יודעים שאתם יותר חכם מווייזעל שהוא לא ידע תירוץ ואתם יודעים תירוץ, אבל מאיפוא ידעתם המחשבה שלנו, ענה והסביר להם שזה מחמת חכמה, כי מי שיש לו מוח נקי וזך יכול להכיר המחשבה ע"י השערות ונתקבל אצלם, ואח"כ כשיצאו ממנו התפלאו עוד יותר ואמרו: אותנו! חכמים כמונו יכול להתעות כ"כ, הלא זה א"א בשכל אנושי בשום אופן וכו'. ופ"א בא רבי ז"ל אצלם והי' להם ספר בלשון יון (גריכש בוך) ושאל אותם רבי ז"ל מה זאת? ויענו אותו כלאחר יד, זה אינו בשבילכם כך הי' איזה פעמים ששאל אותם והם ענו לו כנ"ל, ולקח בידו ואחז מספר של איזה דפים מהם' ואמר להם בע"פ מה שכתוב שם גם הדף והשורה ונתפלאו מאד, הכלל שהם נתקשרו אליו מאד ונכנס אהבתו בלבם מאד מחמת גודל חכמתו ז"ל, והיו רגילין לכנוס אצלו והי' נחשב מאד בעיניהם. פ"א דברו ממשיח ענו ואמרו אנחנו רוצים אתכם למשיח, ופ"א אמרו לו שאם הי' הקיסר הזקן חי הי' לוקח הנזר והכתר מלכות מראשו ומכתיר אתכם מחמת חכמתכם הנוראה אבל מה נעשה שזה המלך הוא טפש וכו'.⁵⁰ פ"א שחקו אצל רבי ז"ל במשחק השאך והדרך שבעת המשחק שוכחים את חרדת הכבוד (און מ'ווערט היימיש) ולא הי' להם כל כך חרדת הכבוד ממנו ז"ל, ובאמצע באו הר' נתן והר' נפתלי אל הבית באימה וביראה כנהוג, וכשראו את זאת נפל להם חלישות הדעת, ענה ואמר להם רבי ז"ל: אתם אינכם מהחיל שלי, וסיפר להם מעשה שמלך א' לקח פ"א את ידידו לחדר מיוחד ושחק עמו בהשאך, והדרך וכו' כנ"ל, ושכח המלך שהוא מלך וכן הידיד שכח שהוא שחקן עם המלך ושחקו כשני אנשים פשוטים, פעם נצח המלך ופעם נצח הידיד וכו' ושכח מעט היראה, ובעת

(50) ווייטער איז דאס ניט קלאר: זאל דאס מיינען, אז יידן אין רוסלאנד האבן געהאלטן אלעקסאנדער דעם ערשטן פאר א שוטה און פאוולען פאר א חכם? אדער אפשר מיינט מען דא קאטערינע די צווייטע?

הזאת היו נצרכים להמלך איזה שרי מלוכה ונכנסו אליו באימה וביראה כנהוג, והתחיל הידיד להביט ע"ע הלא הוא שוחק עם המלך ולא שחק בטוב מכיון שלא ינצח את המלך, ויאמר לו המלך מה זה? זה אין ענין שלך, עמם אני מנהיג מדינות ואתך אני שוחק בשאך (מיט זיי פיהר איך לענדער און מיט דיר שפיעל איך אין שאך) כן הראה רבי ז"ל בידיו על מהרנ"ת ור' נפתלי ז"ל ואמר עמם אני מנהיג מדינות, ואתכם אני שוחק בהשאך, הכלל שיש הרבה לספר והמון יריעות יקצרו ממה שעסק עמהם וכו'. והסוף הי' שבר"ה האחרון באומין שנת תקע"א התפללו יחד בקיבוץ רבי ז"ל, ובאה שפחת הירש בער לקרוא לו שילך לשתות קאווע, וכו', ענה ואמר לה: זה לא, היינו קודם תקיעת שופר איני הולך לשתות, וגם התחיל להניח לצמוח מעט זקן, וגם מהרנ"ת ז"ל חזר את התורה ח' לקו"ת, תקעו תוכחה עם הירש בער הנ"ל, כי הי' דוחק גדול בבית, ומהרנ"ת רק האזנים היו פונים אל רבי ז"ל אבל שאר הגוף הי' עליו דוחק אנשים, ואת הירש בער לא דחקו כי יראו ממנו מחמת שהי' קרוב למלכות וכו' ע"כ שמע היטב את התורה וכו'. ואחר הסתלקות רבינו ז"ל ומהרנ"ת בכה והתאונן מאד כידוע ענו ואמרו אליו „איך פעהלט דער רבי? אונז פעהלט דער רבי, ווען דער רבי זאל לעבין וואלטען מיר גיווארין בעלי תשובה וצדיקים גמורים".

ועוד הי' מעשה שאחר הסתלקות רבי ז"ל הי' חילוקי דעות איפוא יניחו את רבי ז"ל, כי אנשי החבו"ק לא רצו שיניחו את רבי ז"ל רק על בית החיים החדש מחמת שעל הישן כבר לא הניחו מזמן רב, ואנ"ש מטעפליק רצו דוקא ליקח את רבי ז"ל לטעפליק ואנ"ש מטהיראוויצע רצו ליקח אותו לטהיראוויצע, ורק הר' נתן הי' האחד שצעק שהוא יודע אשר רבי ז"ל רצה דוקא לנוח על בית החיים הישן הזה, ומובן אשר הר' נתן מתבטל בדעתו מחמת שהוא הי' רק א', אבל תיכף בא הירש בער אל מהרנ"ת ושאל אותו אם אתם יודעים שרצון רבי ז"ל הי' לנוח על בית החיים הישן אז תחכו מעט ותגמרו חפציכם, והלך תיכף אל האיספראוויניק ולקח רשיון בשביל ב' קברים, ע"כ יכלו עוד לעשות איזה בית קטן...

ואחרי פטירת רבי ז"ל היו ידידים אהובים לאנ"ש ומכל שכן למהרנ"ת ז"ל, ומהרנ"ת הי' לו ציווי מרבי ז"ל שידבר עמם ע"כ בכל פעם שהי' באומין הי' לו וויזיט אצלם ודיבר עמם. ופ"א נכנס עמם בחקירות גדולות כל כך עד שצעק ואמר, מה רצה רבי ז"ל ממנו. וגם פ"א הי' אחד אצל רבי ז"ל ושאלו רבי במה מחזק עצמו

בנפילתו מעבודת הש"י, ענה ואמר עם דף גמרא, ענה רבי ז"ל ואמר אליו אני דר בעיר גדולה ויש בה אפיקורסים גדולים, ואני מחי' א"ע בב"ה שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים וכו', ויש אומרים שזה א' מהטעמים (נ"א שנסע) שבחר רבי ז"ל באומין כדי שישא את ראש הר' נתן והר"נ שהי' לבם נשבר מאד ופה כשיראו שיש אפיקורסים כאלו יחיו א"ע על שהם מאמינים בה' וכו'.

פ"א בא מהרנ"ת אצלם ושאלו אותו איזה חשבון עמוק אשר כומר א' חכם גדול יגע א"ע כמה שנים עליו, ובקש שיתנו לו חדר מיוחד ושהה שם ערך שעה וחצי ועמד רגלו א' על הספסל והשני' על הארץ וסתם את עיניו ועמק את מוחו ואמר להם. ויספרו לו שזה הכומר יגע א"ע כמה שנים וכשעמד עליו עשה יו"ט וסעודה, ולקח מהרנ"ת ז"ל וצירף לזה החשבון איזה מספר, ואמר להם כי עכשיו אפילו אם יגע א"ע כמה שנים לא יעמוד עליו.

ואלו האפיקורסים הנ"ל הי' מהרנ"ת חשוב אצלם מאד מחמת שראו צדקתו וישרנותו ומסירתו בכל לב ונפש אל רבי ז"ל ויישר בעיניהם מאד, ובעת המחלוקת הגדול עליו, אמר הירש בער למוהרנ"ת אם תסכימו אזי אכתוב בקשה להקיסר בעצמו, ואז עד כ"ד שעות לא ישאר שריד ופליט מן המתנגדים, ויען מוהרנ"ת ז"ל ואמר אליו: ראשית איני רוצה ח"ו שיתגבר ההתנגדות יותר, והשנית איני רוצה שיהי' הם הנרדפים ואני הרודף, אני אין לי עצה אחת רק תפילה.

ופ"א דיבר הירש בער עם מהרנ"ת מענין מציאות הוי', ענה ואמר אליו וואס רעדסטו מיט מיר פון גאט, איך זאג דיר ואראה את ה', איך האב געזעהן גאט, והאמין לו.

ופ"א כשבא לאנדע מבארדיטשוב והביא לביתו מתנות הרבה וכו', ותיכף כששמע שמוהרנ"ת ז"ל באומין אז, קודם שהלך לביתו, הלך אליו ודיבר מהרנ"ת ז"ל עמהם מהתכלית שהעוה"ז אינו כלום וכו' והעולם הוא מלא יגונות וכו' והי' לפלא בעיניהם במחשבתם הלא אני באתי עכשו מבא"ד ויש לי כל טוב וכו', ענה מהרנ"ת ואמר יכול א' לבא מבא"ד עם מתנות הרבה ויביא לאשתו טבעת זהב ולא תישר בעיני' ויהי' נעשה מחלוקת עד שיהי' אצלו טוב מות מחיים. וכן הוה תיכף עם לאנדא שהלך לביתו ונתן לאשתו הטבעת של זהב ולא הישר בעיני' ונעשה מחלוקת עד שהי' טוב מות מחיים והלך תיכף אל מהרנ"ת ואמר „אוי האט איר גוט צוגיטראפען“.

ובעת המחלוקת על מהרנ"ת נתנו לו התחזקות שלא יפול בדעתו

וסיפרו לו איזה מעשה שהי' בעולם שהי' רופא והי' לו תלמיד העוזר לו, וברבות הימים ההמון עם התחילו לעשות עסק ופירסום מהעוזר יותר מהרופא עד שהוא נתפרסם בעולם ונתכבד יותר, ופ"א עשה המלך סעודה (באל) וישבו כ"א לפי כבודו וישב התלמיד העוזר קודם ואח"כ הרופא, ענה הרופא ואמר להעוזר „דו ווייסט דאך יאה דעם חילוק פון מיר צו דיר“, ענה ואמר אליו, אל תפול בדעתך ואל יהי' לך חלישות דעת כי כן מנהג העולם שבכל דור ודור, תשעים ושמונה אחוז אינם יודעים מן האמת והשני אחוז יודעים וכן ענין מהרנ"ת.

ואחר פטירת מהרנ"ת נסע הירש בער לאמעריקע והי' כותב מכתבי ידידות להר' נחמן טולשינער ז"ל וכשנפטר שם כתבו בניו מכתב להר' נחמן הנ"ל מפטירתו וכי נפטר בתשובה ולא פסק מפיו „אוי דער רבי, דער רבי“ וכו'...

2. משה לאַנדאָ

משה לאַנדאָ איז טאַקע געווען הירש בערס שוואַגער, אָבער ניט ווי חניקל הורוויצעס איידעם, נאָר ווי נחמן נתן ראפּאָפּאַרטס איידעם, וועמענס איידעם ס'איז אויך געווען הירש בער. אויך איז ער ניט געווען קיין רופא, נאָר ער האָט געהאַט אַ באַנקגעשעפט אין אומאַן. שפעטער, ווען זײַן באַנק האָט געפּלאַצט, איז ער אַוועק קיין קעשענעוו און געוואָרן אינספּעקטאָר פון דער ייִדישער שול וואָס בצלאל שטערן האָט דאָרט געגרינדעט. געשטאַרבן איז ער 1862 אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל, פּאַלטאַווער גובערניע, בײַ זײַנער אַ טאַכטער (המליץ, 1862, 43).

דער המליץ שרייבט, אַז זײַן חתונה איז געווען אין אומאַן, אין יאָר 1812. דאָס הייסט, אַז ער איז געקומען קיין אומאַן שוין צוויי יאָר נאָך ר' נחמנס הסתלקות. בײַ מיר איז אָבער קיין ספק ניט, אַז די דאָטע 1812 איז אַ טעות הדפוס.

ראשית, אַזוי ווי ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1786, איז שווער צו גלייבן, אַז אין יענע יאָרן זאָל דעם נודע ביהודהס אייניקל און פּראָגער רבס זון חתונה האָבן צו 26 יאָר.

שנית, אין די שפעטערע יאָרן, ווען נחמן נתנס הויז האָט שוין באַקומען אַ שם ווי געכאַפט אויף אַפיקורסות, מיט חניקל הורוויצן ווי אַ מחותן און הירש בערן ווי אַן איידעם, איז שווער צו גלייבן, אַז דער פּראָגער רב ר' שמואל, דעם נודע ביהודהס זון, זאָל זיך וועלן מיט אים משדך זײַן.

דריטנס, אין די שאלות ותשובות נודע ביהודה (מהדורה תנינא) האָט משה לאַנדאָס פאָטער, אָפגעדרוקט אַ פאָר תשובות וואָס ער האָט געשריבן צו משה לאַנדאָן. די תשובות, זעט אויס, זינען געשריבן געוואָרן באלד ווי ר' שמואל איז צוריקגעקומען פון אומאן פון דער חתונה, וואָרעם דער המליץ שרייבט, אַז דער פילפול וואָס דער חתן האָט געזאָגט אויף דער חתונה איז געווען אין דער סוגיא „תקפו כהן“, און ר' שמואלס תשובה צו זיין זון הייבט זיך אָן מיט די ווערטער: „אהובי בני בבואי לביתי בשלום עלה על רעיוני על דבר הקושיא אשר הקשית בסוגיא דתקפו כהן...“ די תשובה איז אָן אַ דאָטע, אַזוי ווי דער נודע ביהודה האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן 1810, האָט די תשובה געמוזט געשריבן ווערן ביז 1810. אויב מיר וועלן אַנשטאָט 1812 גורס זיין 1802, איז דער חתן יעמאַלט אַלט געווען 16 יאָר, די דורכשניטלעכע חתונה-עלטער ביי פרומע יידן אין יענער צייט. דאָס וועט אויך שטימען מיט אונדזער מעשה, אַז ר' נחמן איז יענעם יאָר דורכגעפאָרן אומאן. פאַרשטייט זיך, אַז קיין גאָר גרויסער אַפיקורוס האָט נאָך דער 16 יאָריקער יונגערמאַנטשיק ניט געקאָנט זיין.

3. ר' נתן וועגן די משכילים

„...הכתות הרעות שרוצים לחנך נערים בחכמות ולשונות להביאם לידי כפירות גמורות, כנראה בחוש שכל מי שניצוד בפח יוקשים של הארורים הללו ימ"ש הוא פורק עול לגמרי וגרוע ממומר להכעיס ומחללים שבתות בצנעא ובפרהסיא וכו'. וכל עיקר כוונתם הרעה של הס"א והבע"ד הוא לעקור מהם שם ה'... שלא יהי' נקרא עליהם שם ישראל עוד, כאשר נראה בחוש, שכל פעולותיהם מעשיהם ותנועותיהם הוא להדמות עצמן לעכו"ם בכל תנועה ותנועה בשמם ובמעשיהם ובמלבושיהם ובכל הנהגותיהם ובלשונותיהם ובכתבם ובכל התנועות. ... ע"כ מי שזוכה עכשו בעתים הללו להציל א"ע ואת בניו ובנותיו וכל הנלוים אליו מן הכתות הארורים הללו ימ"ש הוא ראוי לשמוח כל ימיו...“ (לקוטי הלכות, אורח חיים, הלכות שבת, הלכה ה' סעי' ט"ו).

אין אַ צווייטן אָרט שרייבט ר' נתן ווייטער: „...ועל כן ראוי לנו לבכות יום ולילה. על גודל השבר והצרה הגדולה... אשר נתחברו בכמה מקומות כמה כתות רשעים גמורים ומפורסמים ועשו חברת חינוך נערים, ללמד בני ישראל הקטנים חכמות חיצוניות ולשונות העכו"ם... ועוקרים אותם מקטנותם מהש"י ומן התורה, כי מרגילים אותם בדרכי

העכו"ם ובמלבושיהם מנעוריהם... כאשר נראה בחוש שכל אלו הנערים שנתגדלו ע"פ הדרכים הרעים האלו הם אפיקורסים מפורסמים והם גרועים ממשומדים ומחללים שבת בפרהסיא ומתלוצצים מכל התורה כולה, וביותר מתורה שבע"פ מדברי התלמוד ואגדות רז"ל... וא"א להתווכח ולטעון עמהם... כי מהפכים דברי אלקים חיים ומוצאים להם סברות הפוכות של שטות והבל שצריכים ח"ו להרגיל את התינוק בדרכים נבוכים הרעים הללו... וכל דרכם... הוא רק להמשיך את התינוק בדרכי העכו"ם מנעוריו... אשרי מי שזוכה בימים האלה להתרחק א"ע ואת בניו מהם. ואם אין בידינו למונעם... עכ"פ החיוב על כל אחד מאנשי ישראל הכשרים להזהיר את בניו ואת בניו לדורות שיתרחקו בכל מיני התרחקות מדרכים אלו, ושלא ליתן את בניו לחדר שלומדים בו אחד מהבנים הללו ההולכים בדרכים אלו לרעים... אע"פ שאצל זה המלמד אין עוסקים בלימוד הרע הזה רק לומדים אצלו תורה הקדושה גמרא ופוסקים, רק שקצת תלמידים לומדים במקום אחר אלו הענינים אעפ"כ אסור להתחבר עמהם שלא ימשיכו את בניו ח"ו לדרכם הרעה ולסברותיהם... שלא יכניסו בו ח"ו איזה תאוה ללמוד ספריהם הרעים... (דאָרט, הלכות פסח, הלכה ז').

4. צי האָט זיך הירש בער הורוויץ געשמדט?

אין זײַן בריוו צו הירש בערן (זען אויבן הערה 18) שרײַבט יעקב אײַכענבוים צו"א: "...אתה אשר מאז הלכת מאתנו לא באת בקהל עדתנו לשמוע את הרנה ואת התפלה אשר המה שופכים לפני אדוני האדונים, ותבחר לך עדה חדשה לבא בסודה ואזניך קשובות לקול תחנתה בבית אלהיה בימי שבתיה ומקראי קדשיה, ואת כל חקי ומנהגי אבותיך ואבות אבותיך השלכת אחרי גווך, וכשמעי מפי ידידנו תמצא נוחם לנפשך בספר התורה החדשה, ותדבר על לבו להגות ולהשכיל בו... איכה תשא פניך לקונן על מצב דתנו פה בארץ? הן אם יהיו אנשים אשר יבעטו בנו ויעזבו אותנו ללכת לעבוד אלהים אחרים... אין זה חדש תחת השמש, וכמוהם היו לראשונה וגם יהיו לאחרונה, לא לבד בארץ הזאת כי אם בכל המקום אשר נפוצו שם פְּזוּרֵי עַמֵּנוּ הִיא וְהִיא ככה... אך בזאת לא יגרע מנחלתנו, ומספר בני ישראל כן ירבה וכן יפרוץ למרות עיני האנשים ההם אשר עזבום, אף יש בתוכנו אנשי לשון... אשר יהרסו לדבר לפני עם הארץ בלשונם ולהצדיק את אחיהם היהודים... להסיר מהם כל שמץ עולה אשר ישיתו עליהם המלשינים...

ואתה אשר בסתר תצעק על כבות אש דתנו, תתחבא בתהלוכות דת אחרת אשר לא שערון אבותיך, למען אשר לא יראה בך ערות דבר יהודי...". דוכט זיך קלאַר.

הירש בערס נאָמען איז אויך אַרײַנגענומען אין דער רשימה משומדים וואָס די מיסיאָנערן האָבן אַרויסגעגעבן.⁵¹ דאָרט שטייט אָבער, אַז ער האָט זיך געשמדט נאָך אין די יונגע יאָרן, וואָס דאָס איז געווען נישט ריכטיק. זײַנער אַ תלמיד ראַנדאָלף דערציילט, אַז ער האָט פון פראָפּעסאָר אליין געהערט וועגן אַ קריסטלעכער תפילה וואָס ער זאָל האָבן מחבר געווען אין העברעאיש און וואָס ער זאָל זיך האָבן נוהג געווען צו זאָגן זי אַלע טאָג.⁵²

5. „חסידיש לשון-קודש“

אַגב אורחא וויל איך דאָ אויפמערקזאַם מאַכן אויף אַ פאַרשפּרייטן טעות, אַז יוסף פערל האָט אין מגלה טמירין נאָכגעמאַכט אַ ספּעציעלן חסידישן לשון-קודש. פראָפּ' יוסף קלויזנער איז מאַריך וועגן דעם דאָזיקן „לשון חסידים“ (היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך שני, תרצ"ז, ז' 303-306); ס'באַקומט זיך דער איינדרוק, אַז חסידים האָבן ספּעציעל געשאַפן עפּעס אַ משונהדיקן לשון-קודש, אויף וועלכן זיי פלעגן שרייבן זייערע ספרים. דאָס איז לחלוטין פאַלש. אַט נעם איך אַרויס פון אַ פאַליצע אַ קליין ספרל צוואות הרב המאור הגדול... מפורסם בכל תפוצות ישראל מו' יואל במו' אברהם שמרי'. ר' יואל איז געווען רב אין אַמטשיסלאָוו, אַ מתנגדישער גאון, איינער פו די דררי מתנגדישע גאונים, צו וועמען דער בעל התניא איז געפאָרן נאָך זײַן באַפרייאונג פון תפיסה צו האָבן אַ וויכוח וועגן חסידות. און אַט זײַנען אַ פאַר ציטאַטן פון זײַן צוואה: „...שחלשתי וגם ראשי התחיל לסבוב... אם לא שיהיה הקבורה סמוך לשבת... לעשות שידוך עם בני ר' ליב באיש ירא וכשר... וגם הלייכטער... אם תסחרו על המים דהיינו לריגע... ולא תעשו עמו התחברות כלל... יהי' לכם נאמנות גדול... אין עבד יכול לומר לרבו בזה העבודה אשמע לך והשני... לא אשמע לך...“

מיר האָבן דאָ דעם טיפישן מגלה טמירין-לשון-קודש. מען דאַרף

51) Rev. A. Bernstein, *Some Jewish Witnesses for Christ*, London 1909 p. 117.

52) Herman Bernard, *The Book of Job*, London, 1864, p. CIII.

נאך דערביי געדענקען, אז דאס האט געשריבן א ייד א גאון און דעם
סיפורי מעשיות האט געשריבן א ייד א בעל-הבית, און דעם שבחי בעש"ט
האט געשריבן א געוויינטלעכער שוחט.

בקיזור, די גאנצע מעשה וועגן א חסידישן לשון-קודש איז להד"ם.
ריכטיקער וואלט געווען צו באטראכטן דאס דאזיקע לשון ווי א מין
פאלקס-העברעאיש, ווי זעליג קלמנאוויטש האט עס כאראקטעריזירט
אין זיין אריינפיר צום יידישן מגלה טמירין, ענלעך צום לאטיין פון
מיטל-עלטער (יוסף פערל, יידישיע כתבים, י"ווא, ווילנע, 1937).

אוצר הספרים

ליובאוויטש

יוסף יצחק שניאורסאהן

בשנת תשפ"א

מעלות טובות לאשר ינאץ בקדושה.

זה הספר חפץ פעם ראשון בארץ ישראל.
ועתה חפץ שנית - כתובות כנה

מראה שמה:

מעבר לדרך בהקדמה. לדגא

מהות הספר ומעשיו יבואר

כפרי ליקוטי מוהר"ן:

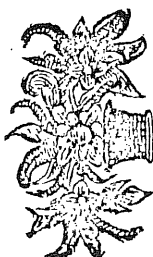
מרבניו גדולי והקדוש מוהר"ר

תורת

ספר

טע לקצי קיצור ליקוטי מוהר"ן
גפ"ק:

במאהלות



ברישיון הצענואר דוילינא

בבקדמה:

בקיזור. כלשר מבורי כיכר מעבר לך

היולא חפץ למעשה. כהנא בספר הזה

גדולי ליקוטי מוהר"ן. וזוכן במכוון

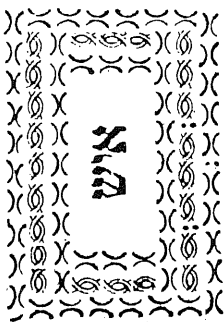
מן המאמרים הכלליים. המנוחים בספר

מלא מוסר וירא'ה. והסגות טובות

קיצור

ספר

קיצור מליקומו מ הר"ן הניינא
תקעו בחדש שופר שרשי הנשמות



איש

ישראל נברא שיש לו ממלה על המלכים וזה
בהכלית והסוף של ישראלי תהיה כ"ל לרבות שיבוא
לזה בהכלית שיש לו ממלה על המלכים.
ב המלכים מתקנים מהלך בלדס כזה שיש לו
ממלה עליהם ע"כ נר"ך לשער עלמנו מהלך
ולרבות שיהיה לו כח לעמוד בממלה זו שלא יפלו
לחזו ח"ו ע"י קנינס בו.

ג ע"י האות ממנו והאות לכלית והאות משגל
נפסד ונפגם היראה שכל :

ד האות משגל הוא כפי החלב שיש בו בטנותו ע"כ
נר"ך לשמור את החטוב מהלך מהלך שייק ממלש
כזה כי כשהחטוב יונק ממלש החופה חזי ממגבר בו
ח"י האות נחלף. וכלה"כ כיוונק מכשיר חילוק
הנשמות האות זו רק מעט המוכרח למנוח האורה :

ז

ח

ספר

ממעלות הים

סדר נסיעות שנכתב בידי המדיקן בק"ש
מה נחמן זצ"ל לאי דרך הים ושאר
מדינות. וזה הנסיעות שגדגדגדגדגדגד
שעת ילדותו מיום שנפטר על דעת עד
יום הסתלקותו בשמים :

נרפס ביוני 1846 בירושלם

בסל אגודת

בירושלם בנחשלת רחמי

שפירא יצחק

כשרת

התחלה

MASOS HAIAT

Gzyl Podrozy Morskie

w Drukarui S, Wax

w JOZEFOWIE ordy,

1846

ספר

מעגלי צדק

מאת הרב העדיק ב"ק ש"ס נחמן זצ"ל
הנחות תענות ישרים בעבודת ה' יח' אשר
שמעו ממנו תלמידיו ז"ל. למען לזכות את
הרבים לקטו והעלו וכל בכתב ידו :

נרפס ברוקסער ברוקס שוה סלובים

בסלאוויסא

מחברות: הרב נחמן זצ"ל

שפירא אברהם

מערל

MAACHTER

Czyli bieszki

Sprawiedliwość
W DRUKARNI S. WAXA
JOZEFO WIE GRDY, 1846

כיד ה' יריאיו ובריתו להודיעם

זה שמו נאה לו

תיקון הכללי

כי יא תיקון הבית. הנקרא תיקון הכללי. כמבואר
בפרקוטי מוהר"ן חלק א' (ס' כ"ט אות ד' ע"ש) והוא
תיקון למקרה לילה חזו לומר אלו העשרה מוסרי תהלים
באותו היום שקרה לו כמבואר מעבר לך בהקדמה. ע"כ
נא יא נשמה :

הצינו מהדגלם אל הנליי היה אדמיר וכו' וכו' וכו'
מוהר"ר נחמן וציקל בעהמ"ה ספרי לקוטי מוהר"ן חלק
א' וכו' וספרי סיפורי מעשיות יס"ב. המדובר הנקרא הנהגות
ישרות ע"פ א"ב. ועוד כמה חבורים והמה בכתובים :

הספר הק' הוא כבי נרפס כמה עשרים וסמחת הצינונו נספרו כולם
ובעת הוצא עוד הענין להודיע.

נרפס בחורש ש"ס סלובים בשמחה

שנת תרפ"ז לפ"ק

פייל טאבא.

1565 — 828
Полтава, уи. им. Петровского, № 828
Округ. Полтава, № 4592. Тираж 2000.

ב"ה

ספר

על חפץ הכללי הפיקוח

ר' נחמן מבראצלאב ז"ל
מאת הגהצ"ק

בהוצאת
מוה"ר יעקב יהודה ווינקלער ז"ל

קאָלזשוואַר הי"ג

"IPURON"-nyomda Kolozsvár, Malom-utca 10.
Felelős v. Friedmann S.

F. L. Winkler Jakob

ספר

חיי מוה"ר"

אויף עקב פייטש

לעבעדיג.

ברוס של היה מוה"ר יעקב משולם ניק ז"ל

סנה תרל"ן לפ"ק

chajie moharan

Verlag des J. M. Nik
Druck des U. W. Salat et J. M.
Nik. Lemberg 1876

לפרט ספר היי רבני זצ

ואל אנו כי שפיליינדיג זיך פאר אונז:

איר וועט ווערן איר לעס ספר. ווי נכות

אונז נאט פיה אונז אמונת תלמים אונז וויא

צו דר האלפונ זיך אונז דר הייליגער אמונה

אונז הייליגער עצות אונז יודישקייט ווי אונז

ווי אונז צו צו שטארקונ ווי אונז לעבנות השי

ווי אונז מענטש אונז נעמט וונדט מסר

גתאונ כימי ווי הקדושים. פאר לעסקע

הספקות. אונז וואס אונז אונז איבער

יודישקייט פון לער יונגט אן פון ווי

וספורי מעשיית אונז פון ווי עבדה אונז

בעד המסר ספר קנים וספר המדות

צדיק קדוש עלינו לער קדושים ר. ר. קדוש

פון לעס צדקות פון לעס היינטיג

חיי מורד

ספר

שנת תרפ"ז

ציגעמאן מווראשא.

הובא פביה"ד ע"י הר' אהרן פ"ב

בעה"ק צפת ת"ז שנת תרפ"ה:

ס' הקדוש "קנאת ד' צבאות" הנדפס

נאקט ונדפס ע"י המבא פביה"ד את

תהי' כי ברכת עובד ע"י תבא.

פביה"ד לונות בהם את הרבים. זאת

בעד עמלי צאקט בין האמרים ולהביאם

הקדושים. כימי מנוחה ושמחה. ומשכורת

לאמתו. טוב להנות בהם במעדים וימים

משמחות לב היראים המבקשים את האמת

מעין היוצא מבית קודש הקדשים.

ומפנינים המה יקרים. נובעים

פארמי קדוש

ספר

ספר

הנאת ה' צבאות

העמקה מנוף הכתב אשר הגיע מארץ המערב
ע"י סר"ר מא"י

אמר המלכ"ה ראה חכי כותן לפניכם צדקה
ומלוה על כל איש ואיש לקנות הספר הזה
הלא מלעיד הוא ותמי נפשכם ותיכלל ויכבד

לפרט הנאת ה' צבאות תריב לפ"ק

נרפוס ביאם כ"ש

ספר

נסיעת הר"ן לארץ המדושה

בו יסופר מהנסיעה אשר נסע הה"ק אשר לו דומי' תהלה מרן ר' נחמן
מבאראסלאב וייע לעה"ק במסורת נפש כשנת תקנ"ח והדברים
אשר עברו עליו כל ימי היותו שם ואת כל התלאה אשר
מצאתו בדרך ויצילו ה' עד שבא לביתו בשלום

העתק מספר שיחות הר"ן מתלמידו הה"ק ר' נתן ז"ל
ועתה נתנו לדפוס סדר הנסיעה לצד והסעם מבואר בהקדמה

בהוצאות חברה דורשי תורה מיהאלוויטץ

בדפוס של הרבני מו"ה אברהם צבי דייטש בערעווא גדול

תרצ"ג לפ"ק

Buchdruckerei DEUTSCH Velký Berezný

Nachdruck verboten!

ספר

מכניע זדים

הספר הזה מזהיר ומוכיח לעם ה' להתחזק
באמונה הק', בה' ובמשה עבדו ובכל
צדיקים האמתיים, ולהתרחק מדרכי המינים
והאפיקורסים ומספריהם הרעים וממנהגיהם
וחברותיהם. וכמו שהזהיר ההע"ה אשרי האיש
אשר לא הלך בעצת רשעים וכו', והיה כעין
שתול על פלגי מים וכו'.

ענת שובר אוזנים ומכניע זדים דפ"ק

ספר

סיפורי מעשיות

כה שזכינו לשמוע מפי רבנו הקדוש אור הגנוז והצפון דינ זצוקל

פוק

חיי גבורה ממך • דלצהור לן אורייתא מן שמיא להיוחית כיום הזה לעולם שכולו ארץ • וכעכזוחי כח עובד
חלקיו ויע עלינו חסד בכל דור ודור וישלח לנו מושיעים ורבים לדיקי יסודי עולם להורות לנו הדרך • הראשונה
הנה בלא ועדיין לא כלו רחמינו בכל עת ובכל שעה • ולדקדק עשה עמנו לשאוב מים ממעיני היסועה • דברים עתיקים
דברים שהם כבדנו של עולם חסד לבושים נפלאים וטובים • רהה והבן והבט דרכו נפלאה וטובה • יושה היא לנו
מאכוחינו הקדושים אשר היו לבנים בישראל • שכן דרך קדשי עלינו מתבדו חקלא אשר נשאו ידם ולבם לח • ליאבים
ולתסחיר נמיא דמלכא כסיפורי מעשיות כפי הדור וכפי האנון יודעי בונה לעמים • לדעם מה יעשה ישראל • עד יקום ויושיע
בין יושב לבנות חורבנות ארצא כעת יחמר ליעקב ולישראל מה פעל אל :

הקדמה אייף טייטש

דיא מעשיות וואש דא שטייט און דעם ספר • איז און זיי דא ווייניג גרויס סודות התורה • סע
אין און זיי בהאלטן ווייניג גרויס זאכן • סע אין און זיי נישט פר האנדן אין ווארשטייט סע
זאל זיין פשוט • און אפילו פראסט מענטשן קאנען זיך און ארום נעמען גרויס מיסר פון דיא
מעשיות • ווארין די מעשיות • האבן אגרוסן פת און צו וועקן אלי מענטשן • פון דעם שלאף •
אז סע זאל חן נישט שלאפן זיינע יארן אום זיסטאג ווער סע וויל אריין קוקן און די מעשיות
זיסט אין אמת אייג • קאן ער זעהן און פאר שטיין אביסל גאטש נחשקייט • אפילו פראסט
מענטשן קאן זיי און עפס אפלישטש טאן ווינקן פון מיסר • אז זיי זאלן זיך נישט ארום נחשק •
וויש דר תכלית איז פון דער וועלט • אז מע זאל זיך נישט לאזן אפ נארין און דר וועלט • און סע
זאל טאן און נאכט תפלה טאן • אז מע זאל נוצל ווערן פון די נארישקייט פון דר וועלט • און
זע זאל זוכה זיין צו זיין אוי ווי השי ווילאג ווייניג וויש און די מעשיות איז פון האנדן בהאלטן
ואכן • דש קאן מען נישט דר שרייבן און נישט דר ציילן • אז וואו איז דעם וויש ער וועט און זיי
עפס ווייט • און וויל מיר האבן אמת געהערט פון זיין מויל • ער הט גאט • אז ער הט חשק •
אז מע זאל די מעשיות דריקן פון אייבן זאל זיין און לשון הקודש • און פון איינטיג און טייטש
דרום האבן מיר זיין הייליגן רצון מקיים געווען • און מיר האבן זיי אזוי גירדקט ווארעם פראסט
מענטשן ברארפן און וויסן פון די מעשיות • תאשי זיי וועלן גאר קארן פון שטיין • וויש מע
מיינט • און ווי חן די מעשיות דר לאנגן • איז פארש פאר זיי אגרוסן עצה צום תכלית • אז זייא
וועלן און זיי אריין קוקן מיש אין אמת אייג • ווארין זייא האבן אגרוסן פת • צו דער וועקן צום
אייבן שטיין בגיל • ווארעם די מעשיות זענען נישט קיין לער זאכן חין • און דר רבי עיה • פלעגט
אלי מאד נאך דש רב מעשיות צו זאגן עטליכע פאקט און עטליכע זאכן • בלי מע זאל וויסן
אז ער רעכט נישט קיין דברים פאקטס חן ושלום • הט ער אביסל געווייזן ווינקן ווי חן זיי דר לאנגן
ווארין די אלי מעשיות זענען דורך סודות התורה :

דער פערביטענער

פרינץ

די פערלארענע פרינצעסין

אָדער

(א) בעשעה מין-מלך וכן שפחה שנתחלפו.
(ב) בעשעה מאבנת בת-מלך.

וועלכעס עם האט דערצעהלט רבינו הקדוש

רבי ר' נחמן ביר שמחה זצוקל
אנאמניקעל פון בעל שם טוב הקדוש זצוקל.



פערלאג און אייגענטום פון בוכהאנדלונג

מ. קנאסטער, ווארשא, פראנצישקאנער 39

פריי 5 קאפ.

תרעג

ווארשא

Деръ фербитенеръ принцъ
т. е. Сказка о переменнаго принцъ.

Варшава 191 г.

דער קייזער אין וואלד

און
א גולן א בעל-תשובה

אדער

(א) מעשה ממלך וקיסר.

(ב) מעשה מחכם (א). (ג) מעשה מחכם (ב).

וועלכעס עם האט דערצעהלט רבינו הקדוש

רבי ר' נחמן ביר שמחה וצוקל

אנאמנקעל פון בעל שם טוב הקדוש וצוקל.



פערלאג און אייגענטום פון בוכהאנדלונג

מ. קנאסטער, ווארשא, פראנצישקאנער 39

פריי 5 קאפ.

תרענ

ווארשא

Деръ Кейзеръ ииъ валдъ
т. о. Сказка о Царн въ лѣсѣ.

Варшава 1912 г.

א פלאגיאט פון ר' נחמן בראצלאווערס א מעשה

אין יאר 1887 איז אין נעכעלעס דרוקער' אין לעמבערג ארויס א קליין ביכעלע א"ט: „איין שיינע וואַנדערבארע געשוכטע פון איין וואַנדערבארען דימיט" דאָס דאָזיקע ביכעלע איז א פלאגיאט פון דער דריטער מעשה פון ר' נחמן בראצלאווערס „סיפורי מעשיות", וועלכע הייסט דאָרט „מעשה בחכם".

ר' נחמן האָט, פאַרשטייט זיך, זיינע מעשיות ניט אָנגעגעבן אַלס אמתע געשיכטעס, נאָר אַלס לבושים צו זיינע רעיונות. דער פלאגיאטאר אָבער גיט אָן די דאָזיקע מעשה אַלס מעשה שהיה. אַזוי שרייבט ער אָפּן שער:

„דאָס איז איין וואהרע און רוכטגע געשוכטע ונס עס האָט זיך געטראָפּן מוט איין וואַנדערבארען דומט [= דימענט] און דו אלו סגולות ונס און דעם דומט איז גווען. ווער עס וועט דו מעשה ליינען וועט צו פרודען זיין".

דאָס ביכעלע האָלט 16 ז' אין אַקטאָוואַ פאַרמאַט, געדרוקט מיטן באַוואוסטן לעמבערגער אויסלייג, מיט קליינע שפראַכליכע שינויים, וואו ניט וואו אויך דורגעלאָזן א שורה אָדער צוויי, מעגליך פון נאָכלעסיקייט, מעגליך מיט אַ כוונה.

הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל

אֱלֹהֵינוּ

אֱלֹהֵינוּ

הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל

דאָס איז איין וואַנדערבארע געשוכטע ונס עס האָט זיך געטראָפּן מוט איין וואַנדערבארען דומט [= דימענט] און דו אלו סגולות ונס און דעם דומט איז גווען. ווער עס וועט דו מעשה ליינען וועט צו פרודען זיין.

MAASE

Bruck u. Verlag H. v. L. Neche los
Lombard 1887

דער סדר פון ר' לוי יצחק בארדיטשעווער'ס רבנות

ש. דובנאָו אין זײַן „געשיכטע פון חסידים“ (אַרויסגעגעבן פון יװאָ) ריינדנדיק וועגן ר' לוי יצחק בארדיטשעווער (ב' I, ז' 246—248, 255; ב' II, ז' 32) שרײַבט, אַז ר' לוי-יצחק איז אויפגענומען געוואָרן פאַר אַ רב אין פּינסק אין יאָר תקל"א. די רדיפות אויף די חסידים, וואָס אין דער ליטע האָבן זיי זיך אָנגעהויבן אין יאָר תקל"ב, האָבן אים געצוואונגען צו פאַרלאָזן פּינסק און ער איז אַוועק קיין זשעליכאָו, פּוילן. פאַר דעם ציטפונקט פון זײַן באַזעצן זיך אין זשעליכאָו באַשטימט דובנאָו דאָס יאָר תקמ"א, באַשר אין דעם בריוו פון הרב קאַצענעלנבויגן פון בריסק פון יאָר תקמ"א רופט ער אָן ר' לוי-יצחקן „דער זשעליכאָווער“. אויך אין זשעליכאָו האָבן זיך אָנגעהויבן מיט אים מחלוקת און קריגערייען ביז ער איז אַרום תקמ"ה אַוועק קיין באַרדיטשעוו. דעריבער האָט דובנאָו ניט געקענט אויסטייטשן (ב' I, ז' 256—57), וואָס מיינען עס די ווערטער אין דעם בריוו פון ווילנע צו די ראַשי הקהל פון פּינסק פון יאָר תקמ"ד געחתמעט פון הגר"א פון ווילנע און דעם ראב"ד ר' שמואל מיט דער גזרה „להרים העטרה מהרב אב"ד דקהלתכם... וכלה גרש יגרשו אותו“, וואָרעם לויט זײַן שיטה איז דאָך ר' לוי-יצחק אין יאָר תקמ"ד כלל ניט געווען פּינסקער רב און אויף זײַן אָרט איז אויפגענומען געוואָרן הרב אַביגדור, דער באַוואוסטער מתנגד און רודף פון די חסידים, און דעריבער האַלט ער פאַר אַ גרייז דאָס יאָר פון דעם דאָזיקן בריוו און נעמט אָן, אַז דער בריוו איז געשריבן פריער, צווישן תקל"ב און תקמ"א. דאָס איז אָבער אַ טעות.

אין דער הסכמה פון ר' לוי-יצחק אויף דעם „ספר חובת הלבבות“ מיט דעם פירוש „תולדות אהרן“ (פראנקפורט-אָדער תקמ"ד) חתמעט ער: „היום יום א' כ"ד מנחם שנת תקל"ב, פה, ק"ק זעליחאב, הק' לוי יצחק בהגאון מוהר"מ ז"ל“. און אין דער הסכמה זינער אויפן ספר „יסוד ושרש העבודה“, ערשטע אויסגאַבע (נאָוידוואָר, תקמ"ב), חתמעט ער: „היום יום א' כ"ב למב"י תקמ"ב פה ק"ק פּינסק, הק' לוי יצחק... חופ"ק הנ"ל והגלילות“.

פון די דאָזיקע צוויי הסכמות איז געדרונגען פונקט דער היפוך פון דעם וואָס דובנאָו זאָגט. דאַרפן מיר באַשטימען דעם סדר פון ר' לוי-יצחק'ס רבנות אזוי: זשעליכאָו — פּינסק — באַרדיטשעוו, און אין יאָר

תקל"ב — דעם יאָר פון די רדיפות אויף די חסידים אין דער ליטע, איז ר' לוי-יצחק געווען רב ניט אים דעם ליטווישן פינסק, נאָר אין פוילישן זשעליכאָוו!

וואָס שייך דעם בריסקער רב'ס בריוו (פון יאָר תקמ"א), וואו ר' לוי-יצחק ווערט אָנגערופן „דער זשעליכאָווער“, דרינגען מיר פון אים, אַז ר' לוי-יצחק איז פאַר רב אין פינסק אויפגענומען געוואָרן ערשט אין יאָר תקמ"ב און איז דאָרט געזעסן מערניט ווי אַ יאָר דריי, וואָרעם אין יאָר תקמ"ה געפינען מיר אים שוין אין באַרדיטשעוו.

און דעריבער איז גאָר קיין ספק ניט, אַז מיט דער גזרה פון דעם אויבן דערמאָנטן ווילנער בריוו צו די פינסקער ראשי הקהל פון יאָר תקמ"ד „להרים העטרה מהרב" איז געמיינט ר' לוי-יצחק וואָס איז אין יאָר תקמ"ד נאָך געווען רב אין פינסק. און ווי עס איז צו זען, האָבן די פינסקער ראשי-הקהל מקיים געווען די גזרה פון ווילנע און האָבן טאַקע „אָפּגעטאָן די קרוין פון ר' לוי-יצחקס קאָפּ“, און ער איז געווען געצוואונגען צו פאַרלאָזן פינסק און איז אַוועק קיין באַרדיטשעוו.

ר' יחיאל-מיכל עפשטיין

באַמערקונגען צו שלמה נאַבלס אַרטיקל: „ר' יחיאל מיכל עפשטיין — אַ דערציער און קעמפער פאַר יידיש אין 17טן יאָר הונדערט“

(ייוואַ-בלעטער XXXV, זי 121-138)

ה' נאַבל: (ייוואַ-בלעטער 35, 122) שרייבט אַז אין יאָר תנ"ז, 1697, איז אַרויס ר' יחיאל מיכל עפשטיינס אַ סידור, א"ט „סדר תפלה דרך ישראל“: אַ סידור מיט אַ יידישער איבערגעזעצונג פון דעם רוב תפילות. דאָס איז ניט ריכטיק. אין דעם דאָזיקן סידור זינען נאָר די דינים און הנהגות איבערגעזעצט אין יידיש. פון די תפילות זינען איבערגעזעצט נאָר מודה אַני, בריך שמי, אַני מאמין און עטלעכע ברכות, ווי בורא פרי העץ, שהכל א"א, דערצו אַ פאַר יידיש רצונס און אַ פאַר תחינות, וואָס האָבן אייגנטלעך אַ קנאַפע שייכות צום סידור.

ווייטער שרייבט ה' נאַבל: „די הויפט-חשיבות פון דעם סידור באַשטייט אין דער נייער שטעלונג צו יידיש, וואָס דער מחבר גופא ווייזט אַרויס. אין דעם דאָזיקן סידור פאַרשווינדט דער אַלטער, גוט באַקאַנטער אַפּאָלאָגעטישער נוסח, מיט וועלכן מען פלעגט אַרײַנפירן יידיש: „פאַר גימיינע לייט און נשים“ אַנשטאָט דעם לייגענען מיר אויפן שער-בלאָט: „אין תפלה די דא געשטעלט איז מיט דינים און הנהגות ווי זיך דער בן אדם זאָל נוהג זיין דער למדן אודר גמיינה בעלי בתים און נשים“... מיר האָבן דאָ די ערשטע אַנצוהערעניש אין דער יידישער ליטעראַטור, אַז יידיש איז אַן ענין אויך פאַרן למדן...“ (דאָרטן).

משמעות, אַז ה' נאַבל האָט ניט גענומען אין באַטראַכט וואָס ר' יחיאל-מיכלס סידור איז אַ צווישפראַכיקער, לשון-קודש און יידיש, במילא האָט ר' יחיאל-מיכל געקענט שרייבן אויפן שער-בלאָט אַז דער סידור איז סײַ פאַרן למדן — דער העברעאישער טייל, און סײַ פאַר די „גימיינה לייט און נשים“ — דער יידישער טייל. לייגענען מיר טאַקע אויפן זעלבן שער-בלאָט מיט אַ פאַר שורות ווייטער: „... וידוים און בקשות ותחינות אויף לשון הקודש און אויך אויף טייטש דער מיט ווער קיין לשון הקודש פר שטיט אויף טייטש קאן זאגן...“ (און מהאי טעמא האָט טאַקע הרב ר' נפתלי כהן געוואָלט האָבן דעם סידור אין פוילן, וואָרעם הגם פוילן איז טאַקע געווען אַ מדינה פון גרויסער לומדות, ווי ה' נאַבל האָט ריכטיק באַמערקט, גלייב איך אָבער אַז אויך אין פוילן

זינען געווען אַ שיין ביסל „גימיינה לייט אונ' נשים" (...). לעולם אָבער האָט דאָס גאַרניט צו טאָן מיט דער באַציאונג צו ייִדיש. מעג זי זיין די געהויבנסטע. אָבער סײַ דער סידור גופא, סײַ די דינים און הנהגות זינען לכתחילה געשאפן געוואָרן אין העברעאיש און דער ייִדישער טייל איז נאָר אַן איבערזעצונג. טאָ פאַר וואָס זאָל דער למדן ניצן אַן איבערזעצונג? אפילו אין שפראַכן, וואָס די באַציאונג צו זיי איז אַ נאַרמאַלע, וועט אַ למדן ניט ניצן קיין איבערזעצונג ווען אים איז צוגעגלעך דער אַריגינאַל.

אויפן שער-בלאָט פון ר' יחיאל-מיכלס אַ צווייטן ספר, וואָס ה' נאָבל ציטירט אַ סך מאל, — דעם דרך הישר לעולם הבא, וואו נאָר דער טיטל איז העבראיש, בעת דער ספר גופא איז געשריבן אין גאַנצן אין ייִדיש, — שטייט שוין: „... דברי מוסר אונ' דינים ... אויף טייטש גישטעלט פאַר די גמיינע לייט אונ' ווייבש פרשונן דיא דא קיין לשון הקודש פאַר שטינן ...".¹ האָבן מיר דאָ דעם סטערעאָטיפישן שער-בלאָט מיט דעם „אפאָלאָגעטישן נוסח" וואָס אויף אַלע ספרים אין ייִדיש פון יענע צייטן, און ר' יחיאל-מיכל איז ניט קיין אויסנאָם אין דעם פרט. ר' יחיאל-מיכל איז גאַר מסכים מיט דער מיינונג אַז דאוונען דאַרף מען אויף לשון-קודש אפילו ווען מען פאַרשטייט ניט וואָס מען זאָגט.² ער גיט אפילו אויף דעם אַ משל פון אַ חולה וועמען דער דאָקטאָר פאַר-שרייבט אַ רפואה, איז דער חולה גאַרניט מחויב צו וויסן פון וואָס און ווי אַזוי די רפואה איז צונויפ-געמישט, אַדרבא, אויב ער וועט זיך אַרײַנ-לאָזן אין אויספאַרשן דאָס קען ער נאָך ביז וואַנען-וואָס ווערן אַ מסופן, דעריבער פאַרלאָזט ער זיך אויפן דאָקטאָר, נעמט די רפואה און ווערט געזונט.³

(1) דרך הישר לעולם הבא, ערשטע אויסגאַבע, פראַנקפורט-מיינ, תס"ד. ביי פרידבערגן פאַרצייכנט בטעות — תס"ג.

(2) על פי סברא האָט אויף דער דאָזיקער מיינונג ר' יחיאל-מיכלס געהאַט אַ השפעה דאָס וואָס ער איז געווען אַ מקובל. על פי קבלה זינען אין די ווערטער, און אפילו אין די אותיות, פון די תפילות אַרײַנגעלייגט געוואָרן טיפע פּוונות.

(3) „... אין אמת איז דאָך קשה וויא טוט מאן תפלה ווען איינער ניקש פֿר שטיט וואו מן זאָגט ... דארויף וויל איך איין משל ברענגן ... ווען איין בן אדם גאר זער לא עליכם קראנק ווער אלזו קומן די דאקטארים אונ' רייפן דעם דיפק אינ' בזיהן דען שיתן ... אזו בפנידן זיא מיט אירה חכמים וואו ער אלז מאנגלט ... אן דער מילץ אונ' אן דער לונג אונ' לעבר אונ' זונשט טין אזו שרייבן זיא איין און דר אפטיק אונטערשידליכי ארצנייא לזון חולין פון קרייטן פון גיברענטי וואשר אן גמאכט דורך דען אפטיקר ... אונ' ווען שוין דער חולי ניט ווייז וויא מיט אים איין גיבט וואו די רפואות זינען ווען ער נייארט דען

ר' יחיאל-מיכלס הויפטאויפטו באשטייט אין דעם וואָס ערשטנס האָט ער איבערגעזעצט, ווי עס איז שוין אויבן געזאָגט, די דינים און הנהגות אין יידיש (דערביי דאָרף מען האָבן אין זינען אז אין רבנישע קרייזן איז געווען אַ גרויסע קעגנערשאַפט צום ענין איבערזעצן דינים אין יידיש).⁴ און צווייטנס וואָס ער האַלט אז דאָס אויבן דערמאָנטע איז שייך נאָר צום דאוונען גופא, ווייל דאָס האָבן מתקן געווען די אנשי פנסת הגדולה, וואָס זיי זינען געווען גרויסע חכמים, צווישן זיי דריי נביאים און זיי האָבן אַריינגעלייגט אין דעם גרויסע סודות.⁵ אָבער די בקשות און תפילות וואָס שפּעטערדיקע חכמים האָבן מתקן געווען, איז אויב מען פאַרשטייט ניט קיין העברעאיש איז בעסער צו זאָגן אין יידיש, און די, וואָס צוליב זייער כאַראַקטער לאָזן זיי זיך ניט איבערזעצן אין יידיש, איז גלייכער גאָרניט צו זאָגן.⁶ אויך ווידוי האַלט ער אז ווען מען פאַרשטייט ניט קיין העברעאיש איז גלייכער צו זאָגן עס אין יידיש, וואָרעם אויב מען פאַרשטייט ניט וואָס מען זאָגט, — וואָס איז עס פאַר אַ ווידוי? מהאי טעמא האָט ער אַריינגעשטעלט אין זיין העברעאישן ספר קיצור של"ה אַ לאַנגן ווידוי אין יידיש,⁸ וואָס דאָס האָט ה' נאָבלען

רופאים פאלגט אונ' טוט נאך אירה ביפעלין... ווערט בעזרת השם ווידער גיוונד... אזו איז עז אך עבן אזו מיט דער תפלה ווען מן פאלגט אונזרי חכמים... אזו טוט די תפלה איר פעולה ווען מען שוין ניט פר שטיט...". (סדר תפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תנ"ז, בל' יו—יז: קיצור של"ה [אין העברעאיש], פיורדא, בל' ל"ב, שפ' 4).

4) פדאי צו באַמערקן אַז די הסכמה, אויף ר' יחיאל-מיכלס ספר דרך הישר לעולם הבא, וואו עס זינען דא א סך דינים אין יידיש, איז געגעבן געוואָרן נאָר בתנאי אז מען זאל דאָס ספר ניצן נאָר אין אַזעלכע ישובים וואו עס איז קיין רב ניטא, דאָרטן וואו עס איז דא א רב טאָר מען דאָס ספר ניט ניצן.

5) "... אונזרי תפלות דו מיר מתפלל זיינן אין דער וואוכן אונ' שבתות אונ' ימים טובים דו האבן מתקן גיווען דיא חכמים די דא האבן גיהיישן אנשי פנסת הגדולה דיא זיינען אירה גיווען הונדערט אונ' צוואנציג גרוישי תלמידי חכמים זיינן דרונטר גיווען דרייא נביאים חגי זכרי' ומלאכי... דו זיינן זעלכי גרוישי לומדים גיווען דיא דא אלש גווישט האבן... אזו האבן די זעלביגה חכמים אונזרי תפילות דר נאך גישטעלט מיט גרוישי סודות וואונדעריכע חכמות אונ' שמות... סדר תפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תנ"ז, בל' יו, שפ' 1.

6) "... אבר זונשט אנדרי תחינות ובקשות דו זונשט דורך אנדרי חכמים זיינן גימאכט ווארדן האלט איך דר פיר אז בעשר דו איינר דר דו זעלביג ניט פר שטיט זאל עש בלייבן לאזן אונ' ניקש זאגן...". (דאָרטן, בל' יז, שפ' 4).

7) "... איך יתכן לומר וידוי על חטאיו ואינו מבין על מה שהוא מתודה שהרי עיקר הוידוי הוא להתחרט על חטאיו על מה שעשה... והלא אינו מבין מה שאמר...". (דאָרטן, בל' כ, שפ' 2).

8) פדאי צו באַמערקן אַז ער האָט דאָס אַריינגעשטעלט ערשט אין דער צווייטער אויסגאָבע, אין דער ערשטער איז נאָך דער ווידוי געגעבן אין העברעאיש. עס איז אויך

ספר

Mya...
...
...
...

דרך הישר לעולם הבא

דאש ספר מיין פון געווען לויט וואס מוין פון די וועלכע זיין דאס ספר מיין זיין
מוי' ווייטן * מוי' דיינס מויל טויטש געטעלט * מוין פון שטערן דיינס באטעלט *
ווער יך דר בייך טעלט * ווערט על גוטש פילדן מוין יענע וועלט * אן קאן רעס מוין
שטויבן וועט דיינס טוט * וואו די זיבן כתוב פון זיידקעס זיין * מוין די זיבן כיתות פון די
פראמי ווייבר ווייטסט * מוין די בייטן * מוין פון געהעס ווייט אן די רעטעס דין מיין * מוין חייבט
הקבר וועט דע פון מיין לער מיין * אנטש על זיבן *
און ווייט די ווייבר זיך זאלן געהן זיין

מיין נדה חלה הדקה לו המלך פון *
מוין מיט פליקט מיין ווייטן * מוין זיבן *
וועט זיבן מיין דר הויל המלכות קיין טייטש על זיבן * וועלכע דר ירמיה טאקט מיין זיך
המלך מוין זיין בטחון טעלט מוין גוט דר ווערט יך גוילט דר כמך פון * ווייטן זיבן גוילט
און דיני התפלה * ווייטן אן זיין תפלה וועל רעכט כמין בבוכה * מוין תפלה זיבן ווייט על
גבירט מוין * קיימט טאט מוין טויטש דר גוילט
מין זיבן פון מוין מוין פון רויטן *

דיש ספר המלך מוין מחבר גווען (המלך התורני והחכם) יחיאל טיבל בחרר מברק
מ"ז * (שטעטן) * גס קיטש טלי וועלכע הברית וסדר
בכוחה זיבן מיין מוין בחרר



נדפס

בשקלאו

אח ממשלז הארון הנדל * יענעדאל מאיאר קאוואליער סעט
גאוורילוויץ ואריץ יר"ה *

בשם ש"ה הרבני המו"ל הראש כמוהרר אריה לייב בהמנח
מוהרר שניאור פייבוש זל"ה

כשנת תקנו לפי

*

זייער פארחידושט (ז' 125). אבער ר' יחיאל-מיכל האָט עס געטאָן ניט צוליב זײַן שטעלונג צו ייִדיש, ווי ה' נאָבל מיינט, נאָר מחמת זײַן שטעלונג צו ווידוי! די איינציקע זאך וואָס ר' יחיאל-מיכל האַלט אַז אפילו דער למדן דאַרף עס זאָגן אין ייִדיש איז די הגדה של פסח, ווי נאָלד די עיקר מיצווה איז דאָ דער „והגדת לבנך“ איז אויב די בני-בית פאַרשטייען ניט איז מען דאָך ניט מקיים די מיצווה. אינטערעסאַנט איז אַבער דערבײַ אַז ער האָט ניט איבערגעזעצט די הגדה אין ייִדיש, ער האָט געגעבן זײַן אייגענע קורצע דערציילונג. ער הייבט זי אָן מיט די ווערטער: „הערט צו מייני ליבי קינדער דא וויל איך אייך ווינג אַרציילן וואָרום דז מיר היינט דיזי נכט דען סדר געבן...“ דערנאָך גיט ער אין קורצן די געשיכטע פון גלות מצרים און יציאת מצרים ביז קריעת ים-סוף. דערמיט, האַלט ער, איז מען יוצא דעם „והגדת לבנך“, און אויב מען וויל קען מען איבערהיפן די לשון-קודש-הגדה פון „עבדים היינו“ ביז „כמה מעלות טובות למקום עלינו“⁹. פון כמה מעלות טובות ביזן סוף געהערט שוין ניט צום „והגדת לבנך“, דאַרף מען עס זאָגן אויף לשון-קודש.

אַט דאָס איז זײַן שיטה וועגן תפילה, ענלעך דערצו איז אויך זײַן

פּדאָי צו וויסן אַז אין די פּויליש-רוסישע אויסגאַבעס פון קיצור שלח איז דער ווידוי אין ייִדיש אַרויסגעוואָרפן און עס איז נאָר פאַראַן אַ באַמערקונג אַז דער וואָס פאַרשטייט ניט זאָל זאָגן דעם ווידוי אין ייִדיש. אפשר איז דאָס דערפאַר ווייל צו יענער צײַט ווען מען האָט אָנגעהויבן דרוקן דעם ספר אין פּוילן זײַנען שוין געווען עטלעכע אויסגאַבעס פון עץ חיים, די ייִדישע איבערזעצונג פון קיצור שלח, האָט מען שוין געקענט נעמען דעם ווידוי אין ייִדיש פון דאָרטן און מען האָט דאָס ניט געדאַרפט דרוקן אין דעם העברעאישן ספר. מעגלעך אויך אַז דאָס איז אַ הפקרות מצד די פאַרלעגערס, וועלכע האָבן געוואָלט איינשאַפּאַרן אַ פאַר זײַטן. די פּויליש-רוסישע אויסגאַבעס זײַנען בדרך כלל געווען טאַנדעט-אויסגאַבעס.

(9) „... והגדת לבנך ביום ההוא... פון דעשט וועגן האבן אונזרי חכמים די הגדה מתקן גוועזין... ווייל אבר בעונות הרבים אין דיזן דורות דש מיינשט לייט מאנש בר שונן ניקש פר שטינן מפל שפן ווייבר אונ' קינד דיא פר שטינן פשיטא ניקש אונ' ווייל די עיקר מצוה איז דיא הגדה צו פר שטינן וואז גשיהן איז אוז איז דר מנהג אין פיל מדינות דש נעבין דר לשון הקודש הגדה דר בייא גטרוקט איז דש זעלביג לשון דש מען אין דר זעלביג מדינה רעט אלז אין וועלש לנד זאגט מן דען ווייבר אונ' קינד וועלש לשון ואר. אזוי דינקט מיר שופל [=אני הקטן?] גאָר גוט צו זיין ווייל מן אין דיזר מדינה הוך טייטש לשון רעט דש איין מצוה איז דש איין איטליכר בעל בית אפילו דער שוין איין למדן איז זיין גזינד דיא קיין לשון הקודש פר שטינן אויף טייטש זאגן ווען מן האלט עבדים היינו לפרעה וויא דא ווייטר שטיין ווערט דער גיגן ווען איינר וויל אזו מג ער דז לשון הקודש איבר הופפין פון עבדים היינו אן ביז אן כמה מעלות טובות למקום עלינו...“ (סדר תפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תנ"ז, צווייטע פאגיאציע, בל' כ"ד, שפ' 21).

שיטה וועגן לערנען תורה. יעטוידער ייד, שרייבט ר' יחיאל-מיכל, איז מחויב צו לערנען תורה, איי איינער איז אן עם-הארץ און פארשטייט ניט קיין לשון-קודש? זינען דא גענוג ספרים אין יידיש, זאל ער זיי ליינענען און עס וועט אים זיין פאררעכנט אזוי ווי דעם למדן די לשון-קודש-ספרים.¹⁰ דער למדן אבער, איז מחויב צו לערנען הארבע ענינים, מיט ליכטע ספרים איז ער ניט יוצא, דאס איז געגליכן ווי א גביר זאל געבן צדקה ניט לויט זיין קעשענע.¹¹

אין ר' יחיאל-מיכלס קריטיק פון דעם סדר הלימוד אין יענער צייט און אין זיין אייגענעם פארשלאג וועגן סדר הלימוד (אין זיין קיצור של"ה) זעט ה' נאבעל די השפעה פון מהר"ל מפראג. ה' נאבל ברענגט אויך פון קיצור של"ה ר' יחיאל-מיכלס מיינונג וועגן לימוד המשנה און זיין קעגענערשאפט צו פילפול (ז' 126). ביים ציטירן פון קיצור של"ה מוז מען האבן אין זינען אז דאס איז א ספר וואס באשטייט, ווי זיין טיטל ווייזט שוין, פון טיילן פון של"ה. ר' יחיאל-מיכל האט נאר צוגעגעבן הגהות וועלכע ער באצייכנט מיט דעם ווארט „הג"ה" ביים אנהייב און מיט דעם ווארט „עכ"ה" (= עד כאן הג"ה) ביים סוף. די אויבן דערמאנטע ענינים זינען גענומען פון של"ה און במילא קען קיין רייד ניט זיין וועגן מהר"ל מפראגס השפעה אויף ר' יחיאל-מיכלען. מען קען אויך ניט כאראקטעריזירן ר' יחיאל-מיכלען לויט דעם וואס דער של"ה האט געשריבן.

מקומות וואו מען דוכנט יעדן טאג (ז' 130) זינען נאך דא עד היום און דאס איז ניט קיין חידוש פון יענע צייטן וואס מען באדארף געפינן ביי ר' יחיאל-מיכלען.

ה' נאבל שרייבט אז ר' יחיאל-מיכל איז מתיר צו שפילן באל אום שבת, נאר מען זאל ניט נאכלויפן דעם באל מחוץ לעירוב (ז' 132). דאס איז ניט ריכטיק, ר' יחיאל-מיכל איז ניט מתיר צו שפילן באל אום שבת.

10) "... דאז איין בן אדם אלי טאג זעלבסט לערנען זול נאך זיינס פר שטאנד נוד קאן ער קיין לשון הקודש אזו זאל ער לערנען אין טייטשה ספרים דיא דא אין יראת שמים גימאכט זיין אלז צאנה וראנה, ספר לב טוב, בראנט שפיגל, אבר חס ושלח קיין ספרי הבלים אלז בבא ביכלין און דאז גלייכן: אונ' ווען איינר אלי טאג לערנט נוד זיינש פר שטאנד נוד אזוי האט ער וואול גוטן שכר פון השי"ת אלז איין למדן דר דא לערנט אין לשון הקודש ספרים ... (סדר תפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תנ"ז, בל"י, שפ"י, 4).

11) "... ווען איין תלמיד חכם דער דא וואל לערנען קאן אין הארבע ספרים אונ' ער פר ברענגט זיין צייט מיט גנץ גרינגי ספרים איז ער ניט יוצא אזו ווען איין עשיר וואלט געבן צדקה ווייניג ... ניט נאך זיינס פר מיגן נאך ... (דרך הישר לעולם הבא, פראנקפורט-מיין, תס"ד, בל"י, שפ"י).

ער איז גאָרניט געווען דער אויטאָריטעט אויף אַרויסצוגעבן אַזעלכע היתרים. דעם היתר האָט דער רמ"א אַרײַנגעשטעלט אין שולחן ערוך¹² מיט אַרום אַ הונדערט און דרייסיק יאָר פריער. און שטאַמען שטאַמט ער נאָך, אָט דער היתר, אַזש פון תוספות. ער זאָגט אַגב ניט אַז מען זאָל ניט נאָכלויפן דעם באַל מחוץ לעירוב. אַלץ וואָס ער זאָגט איז אַז אויב מען שפילט שבת אין באַל, זאָל מען ניט שפילן אין אַ פּלאַץ וואו דער באַל קען זיך אַרויסקניקלען מחוץ לעירוב, ווייל דאָס איז שוין אַן איסור אפילו ווען מען לויפט אים ניט נאָך. (יש ליזהר שאל ישחוק בכדור, באַל"ן בל"א, במקום שיש לחוש שיתגלגל הכדור חוץ לעירוב ויבוא ח"ו לידי חילול שבת...)

ה' נאָבל ציטירט עטלעכע מוסטערן פון ר' יחיאל-מיכלס יידיש (ז' 135) און ער זאָגט, אַז ר' יחיאל-מיכל שרייבט ניט „מחדש זיין" די לבנה נאָר „מקדש זיין" די לבנה. פון אייביק אַן עד היום הזה זינען יידן, בכל תפוצות ישראל, נאָר מקדש די לבנה, „מחדש זיין" די לבנה דאָס איז נאָר דער אייבערשטער אַליין ביכולת... יידן קענען זי נאָר מקדש זיין. דערפאַר טאַקע האָבן מיר אין אַלע סידורים אַ „סדר קידוש לבנה", ניט אַ „סדר חידוש לבנה", אויך אין דער מאָדערנער ליטעראַטור באַגעגענען מיר גאַנץ אָפט אַ פּראָזע: „מיט קידוש-לבנה-אותיות", ניט „מיט חידוש-לבנה-אותיות". עס קען געמאַלט זיין אַז אין דער רייד-שפּראַך איז דאָס וואָרט פאַרגריזט געוואָרן. ביים שרייבן אָבער און בפרט ביים שרייבן דינים האָט מען געמוזט שרייבן „מקדש זיין די לבנה"; שרייבן „מחדש זיין" וואָלט געהייסן עס-האַרצות, האָט מען טאַקע אין ס'רוב ספרי דינים און מינהגים אין יידיש, און אַלע צייטן און אַלע לענדער, געשריבן „מקדש זיין".

וועגן „חברת" ווי מערצאָל פון חבר איז פּדאי צו באַמערקן אַז ער ניצט אויך „חברים" פאַר רבים.¹³

צי איז ר' יחיאל-מיכל געווען אַ מיזרח-ייד אָדער אַ מערב-ייד? ה' נאָבל ציטירט שטיינשניידערן, שלמה בירנבוים, וואַכשטיינען א"א און זאָגט אַז דער ענין איז זייער פאַרפלאַנטערט. פון ר' יחיאל-מיכלס ווערק — שרייבט ה' נאָבל — איז שווער צו קומען צו אַ מסקנא פון וואַנען ער איז געווען (ז' 135). עס איז אָבער דאָ אַ בפירוש אַנדייטונג

(12) שולחן ערוך אורח חיים, סי' ש"ח.

(13) דרך הישר לעולם הבא, פרק ל"ד.

וועגן דעם אין זיין ספר קיצור של"ה, וואו ר' יחיאל-מיכל שרייבט אין איין אָרט „אנו בני אשכנז“, ¹⁴ הייסט דאָס אַז ער איז געווען אַ דייטשער ייד. איך גלייב אַז מיט דעם איז שוין אויס פלאַנטער. די צוויי סלאַוויזמען „פּוידלאַ שקורין לוטוועריק“ און „אוגרקוס און קומרלינג“, וואָס ה' נאָבל האָט געפונען אין קיצור של"ה, ¹⁵ זאָגן גאַרנישט, ווייל דער ערשטער איז אַ ציטאַט פון של"ה, וואָס איז געווען אַ סלאַווישער ייד, און דעם צווייטן האָבן אַריינגעשטעלט די פאַרלעגערס, פּוילישע יידן, וועלכע האָבן אַרויסגעגעבן דעם קיצור של"ה אין אַמסטערדאַם צום דריטן מאַל, מיט אַ היפש ביסל הוספות. ¹⁶ אין די ערשטע צוויי אויסגאַבעס, וואָס שטאַמען פון דעם מחבר אַליין, איז דער דאָזיקער סלאַוויזם טאַקע נישטאָ.

מיט דעם לאָזט זיך אויך פאַרענטפערן אַט די סתירה: אויף די שער-בלעטער פונעם סדר תפלה דרך ישרה און פונעם קיצור של"ה איז אָנגעגעבן אַז ר' יחיאל-מיכלס שווער איז געווען אַ דיין און האָט געהייסן ר' יום-טוב אופנהיים, אין קיצור של"ה אָבער געפינען מיר אַזאַ זאַץ: „כתב בכתבי מו"ח (= מורי חמי) הרב הגדול מוהר"ר בונם הלוי שהי' אב"ד ור"ם בק"ק רימנאב...“ ¹⁷ דאָס איז אויך אַ הוספה פון די פּוילישע פאַרלעגערס, אין די ערשטע צוויי אויסגאַבעס איז דאָס טאַקע נישטאָ.

די סברא אַז ר' יחיאל-מיכל איז געווען דעם בריסקער רבס ר' אַברהם עפשטיינס אַ זון, קען מען אָפּפרעגן אויך מיט דעם וואָס אין סדר תפלה דרך ישרה איז דאָ אַ ציטאַט פון ר' אַברהם עפשטיין, ¹⁸ וואָלט ער געווען דעם מחברס פאָטער וואָלט עס בלי ספק דערמאָנט געוואָרן.

(14) קיצור של"ה, פיורדא, תנ"ג, בל' כ"ד, שפ' 2.

(15) ה' נאָבל האָט פאַרגעסן צו פאַרצייכענען וואו ער האָט דאָס געפינען. איך גלייב אַז ער מיינט קיצור של"ה, ערשטע אויסגאַבע, פיורדא, תנ"ג, בל' כ"ג, שפ' 4; דריטע אויסגאַבע, אַמסטערדאַם, תס"א, בל' כ"ח, שפ' 3.

(16) „... העיר ה' את רוחם האלופים והתורני' מהור"ר וואלף בן מהור"ר שמואל מק"ק יערסלב והאלוף מהור"ר צבי הירש בן הר"ר אברהם מווראנק והאלוף כהר"ר שניאור זלמן כץ מקאלש, בדעתו וברצונו של האלוף מהר"ר יחיאל ... להביא הספר ... אל הדפוס מחדש עם תוספות לקוטי בתר לקוטי אשר הוסיפו עתה ...“ (הספמה פון אַמסטערדאַמער רב אויף דער דריטער אויסגאַבע).

(17) קיצור של"ה, דריטע אויסגאַבע, אַמסטערדאַם, תס"א, בל' ע"ה, שפ' 1.

(18) „... מה שמצאתי כתוב בספר ישן בשם הרב הגדול מהר"ר אברהם עפשטיין ז"ל שהי' רב בק"ק בריס' דליט' בזה"ל בר"ח אדר שנת שע"ה חלמתי חלום ...“ (סדר תפלה דרך ישרה, צווייטע אויסגאַבע, פרנקפורט דאדער, תס"ג, בל' נ"ב, שפ' 4).

ה' נאָבל ציטירט (ז' 136) וואָס ר' יעקב עמדין שרייבט אַז ר' יחיאל-מיכל האָט אַריינגעשטעלט אין זײַן סדר תפלה דרך ישרה אַ רמז אויף שבתי צבי. ר' יעקב עמדין זאָגט ניט אין וואָס דער רמז באַשטייט. ה' נאָבל מיינט אַז דער רמז איז וואָס אין „עלינו“ איז אַנשטאַט „אין עוד“ שטייט אין ר' יחיאל-מיכלס סידור „אין אחר“, במילא שלאַגט ער אָפּ ר' יעקב עמדינען מיט דעם וואָס דער נוסח „אין אחר“ געפינט מען אויך אין אַלטע סידורים, נאָך פון פאַר שבתי צבי, קען דאָס דאָך ניט זײַן קיין רמז אויף שבתי צבי. דאָס איז אַ טעות. מיט דעם רמז אויף שבתי צבי מיינט גאָרניט ר' יעקב עמדין דעם נוסח „אין אחר“. ה' נאָבל האָט ניט באַמערקט אַז ר' יעקב עמדין שרייבט אַז דער רמז איז „בסוף עלינו“ און „אין עוד“ אָדער „אין אחר“ איז דאָך גאָר אין אָנהייב עלינו. ר' יעקב עמדין מיינט דאָ גאָר אַן אַנדער זאַך. ר' יחיאל-מיכל האָט אַריינגעשטעלט אין זײַן סידור, נאָך עלינו, דעם קאפיטל כ"א פון תהילים, וואָס הייבט זיך אָן „ה' בעוזר ישמח מלך“, מיט אַ צושריפט אַז אין אַ טייל קהילות און יישובים זאָגט מען דאָס אַלע טאָג נאָך עלינו. אַט דעם דאָזיקן קאפיטל פלעגן די שבתי צביניקעס זינגען דריי מאל אַ טאָג, נאָך יעדן דאוונען (ד"ה נאָך עלינו).¹⁹ אויך ביי די אָפטע גאסן-פראָצעסיעס, ווען שבתי צבי האָט געוואוינט אין איזמיר (= סמירנע), פלעגט ער גיין בראַש און נאָך אים דער גאַנצער עולם מאמינים און זיי פלעגן זינגען „ה' בעוזר ישמח מלך“. דאָס איז געווען, אַזוי צו זאָגן, זייער הימען, און אַט דאָס מיינט ר' יעקב עמדין מיט דעם רמז אויף שבתי צבי וואָס ר' יחיאל-מיכל האָט אַריינגעשטעלט אין סידור.

אין די שאלות ותשובות נודע ביהודה, חלק חושן משפט, תשובה ט"ז, שרייבט דער נודע ביהודה: „... ומה שכתב שנוהגין בעירו לומר אחר שיר של יום ואחר שמ"ל [= שיר מזמור לאסף, געמיינט דעם מזמור פ"ג אין תהילים, וועלכן מען איז זיך נוהג אין אַ סך קהילות צו זאָגן נאָכן דאוונען] עוד מזמור כ"א, ידע שזהו נתפשט בכל מקומות ששכיחים האפיקורסים מאמינים בש"ץ [= בשבתי צבי] שחיק טמי' לפי שיש להם שם גימטרי' ובישועתך גי' הטמא שלהם [ובישועתך טרעפט אַן 814, דאָס זעלבע ווי שבתי צבי] ולכן יבטל מנהג זה שלא לחקות את הצדוקים...“

אין יאָר תפ"ח (1728) איז אין פיורדא אָפגעדרוקט געוואָרן אַ ספר

שער אפרים, א פירוש אויף דרײַ קאפיטלעך תהילים, צווישן זיי דער אויבן דערמאנטער קאפיטל כ"א. לויטן מחבר (ר' אפרים פון ריישע, גאליציע, רב אין ווערטהיים, דייטשלאנד) האָט מען זיך נוהג געווען „בכמה מקומות“ (אין אַ שפעטערער אויסגאַבע, אַלטאַנאַ, תצו, שרייבט ער אַז מען האָט זיך נוהג געווען „במדינת אשכנז“) צו זאָגן די דרײַ קאפיטלעך תהילים נאָכן דאוונען, ווי אַ סגולה קעגן פישוף, עין הרע און גזרות רעות. היתכן אַז צווישן אַזוי פיל קהילות האָט קיינער נישט באַמערקט אַז דעם קאפיטל כ"א האָבן גאָר די שבתי צביניקעס אַינגעפירט צו זאָגן. אויפן ספר זינען דאָ הסכמות פון רבנים, צווישן זיי הרב ר' שמואל הילמן, וואָס איז שפעטער אַרויסגעטראָטן, צוזאַמען מיט ר' יעקב עמדין, קעגן ר' יונתן פרעגער, און אויב אין אַזאַ גראָבן סידור ווי ר' יחיאל-מיכלס האָבן די רבנים געקענט פאַרזען אַזאַ פּרט ביז וואָנען ר' יעקב עמדין האָט דאָס באַמערקט, און אין די צייטן פון „נודע ביהודה“ האָט דאָס געקענט פאַרגעסן ווערן, האָט דאָס נישט געקענט געמאַלט זיין ביים ספר שער אפרים. אפשר קען מען אָננעמען אַז דער מינהג פון די דרײַ קאפיטלעך שטאַמט נאָך פון פריערדיקע צייטן און די שבתי צביניקעס האָבן נאָר אויסגעטיילט און אַרויסגעהויבן דעם קאפיטל כ"א. ס'איז כדאי אויסצופאַרשן די זאַך.

אין דעם זעלבן סידור איז דאָ אַזאַ זאַץ: „... אונזרי חכמים זאגן ווער דא טרויארט אויף חורבן ירושלים דער ווערט זוכה זיין צו זעהן די נחמה פון ירושלים בפרט דאז מן תהלה לאל ווידר בשורות טובת הערט מהגאולה שתהי' במהרה בימינו אמן.“²⁰ דאָס זאָל אפשר אויך זיין אַ רמז אויף שבתי צבי.

ה' נאָבל ציטירט (ז' 137) ר' יעקב עמדינען אַז אויך אין דער הקדמה פון קיצור של"ה האָט ר' יחיאל-מיכל אַריינגעשטעלט אַ רמז אויף שבתי צבי און באַמערקט דערביי אַז ער האָט דאָס אין דער הקדמה נישט געפונען. ר' יעקב עמדין מיינט דאָ דעם זאַץ וואָס ה' נאָבל ברעגנט „ויזכו לראות פני מלך משיח האמתי“, משיח האמתי איז בגימטריא שבתי צבי = 814. ווען מען וויל אָבער קען מען דאָס טייטשן פאַרקערט אַז דאָס איז אַ רמז אַז שבתי צבי איז אַ פאַלשער משיח, דערפאַר ווינטשט ער אַז מען זאָל זוכה זיין צום אמתן משיח, משיח האמתי.

ה' נאָבל האַלט אַז ר' יחיאל-מיכל איז נישט געוואָרן אין תס"ז. איך

(20) סדר תפלה דרך ישרה, פראנקפורט-מיין, תנ"ז, בל' כ"ב, שפ' 1.

מעשה נורא

פון שבת צבי ימ"ש

א ער האט זיך גיאמכט פֿר (אסיה) מול'עט זיין
דורך מיט פֿיל (יהודים) פֿר פֿירט גיומדין
בעו"ה) אונטער כאה לדיקים וחסידים : מונט
ער (שבת צבי ימ"ש) האט גיזעהן זיין ביזן סוף האט
ער זיך (כופר) גוועזן :

ווייל כון דיט אעטע נאך קיין אאל ווי גירוקט
גיומדין מיל אונטער (לשון) וואס עס
זאלן זאגן מיל פֿר טיין : דרום האבן מיר
עס גירוקט מיל (לשון טייטש)
הע"ה זאל מונט שיקן אסיה לרקט
באהרע ביאכט און



בין מסופק אין דעם, ווייל אויפן שער-בלאט פון דער פערטער אויסגאבע פון זיין סדר תפלה דרך ישרה וואס איז ארויס אין פראנקפורט-מיינ תע"ד שטייט: „הובא אל הדפוס אחרי מות איש קדוש...". מען רופט אים אויך „המנוח", עס לייגט זיך ניט אויפן שכל אז זיבן יאר נאך זיין טויט זאל מען אזוי שרייבן. עס איז אויך צוגעגעבן א לאנגע הקדמה אין יידיש פון ר' יחיאל-מיכלען, ס'ידן מיר זאלן אננעמען אז דאס אלץ איז נאר אפגעשריבן פון דער דריטער אויסגאבע, וואס איז געדרוקט תס"ז. דאס איז א זעלטענע אויסגאבע און איך האב זי ניט געקענט קריגן. דאס דארף נאך אויבגעפארשט ווערן.

ה' נאבעל ציטירט (ז' 137) מארטימער כהן וועלכער שרייבט אין זיין בוך Jacob Emden, אז ר' יהונתן אייבעשיץ האט אנגעשריבן און ארויסגעגעבן א קיצור אורח חיים אויף יידיש, הגם מען האט צו אים געהאט טענות דערפאר. כהן זאגט אבער ניט ווען און וואו ר' יהונתן האט ארויסגעגעבן אזא ספר און ניט ווען, וואו און ווער עס האט געהאט צו אים טענות דערפאר. איך האב ניט קיין אמונה אין דער גאנצער מעשה. אין דער ביבליאגראפיע איז דאס אין ערגעץ ניט פאר-צייכנט, כהנס מקור אויף דעם איז דאס וואס ר' יהונתן שרייבט אין יערוש דבש: „וגמרתי בלבי בלי נדר והסכמות נדר ב' ימי תשובה אלו אי"ה ליכתו' דיני שבת בקצרה בלשון אשכנז ולחלוק לב"ב [=לבעלי בתים] שאינם כ"כ בני תורה וביחוד בגליל שלי וידעתי שילעגו עלי רבים...". איז פון „דיני שבת" געווארן א גאנצער „אורח חיים" און פון א גוטן וואונטש מיט א בלי נדר — א בפועל ממש. כהן האלט משמעות מיט דער גמרא אז מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה... יעדן פאלס אויב אימעצער ווייס פון אזא אויסגאבע אדער פון טענות צו ר' יהונתן פאר אזא אויסגאבע בעט איך זיך אפרופן.

ה' נאבל שרייבט (הערה 1) אז די יידישע איבערזעצונג פונעם קיצור של"ה א"ט עץ חיים איז ארויס אין פראנקפורט-מיינ, ת"פ (1720), און איז 12 מאל איבערגעדרוקט געווארן. דאס איז מסתמא גענומען געווארן פון פרידבערגס בית עקד ספרים.²¹ פרידבערג מאכט דא אבער א טעות.

(21) פרידבערג האט דאס גענומען ביי ראסטן אין ראזענטאליאנא-קאטאלאג, ראסט איז געווען אפגעהיט און האט צוגעשטעלט א פרעגצייכן, פרידבערג אבער האט געמאכט פון ראסטס ספק א וודאי (דאס איז זיין שיטה אין בית עקד ספרים. אומעטום וואו די פריערדיקע ביבליאגראפן האבן געשטעלט א פרעגצייכן האט ער אים אויסגעלאזן). די דאזיקע אויסגאבע האט גארניט קיין דרוקאר און ת"פ איז נאר ראסטס א השערה, אבער

דער עץ חיים איז געדרוקט געוואָרן צום ערשטן מאל ערשט אין יאָר תק"ג (1743) אין דירנפורט. דער איבערזעצער איז געווען אַ פראַגער ייד, אַ גבאי פון דער דאָרטיקער ת"ת, זיין נאָמען איז געווען וואָלף גרשעלש²² (קיין נקודות זינען ניטאָ, מסתמא דאָרף מען דאָס לייענען גערשעלש). אויסצוגן פון זיינעם אַ ספר (אין לשון קודש) זינען גע-דרוקט אין ספר „שערי אפרים" דיהרנפורט, תצ"ט. זיין נאָמען איז ניט אָנגעגעבן אויפן שער נאָר אין די הסכמות.²³ אין דער צווייטער אויסגאָבע האָט מען אָבער די הסכמות אַרויסגעוואָרפן און אַריינגעשטעלט אַנדערע וועלכע זינען געגעבן געוואָרן ניט דעם איבערזעצער נאָר די אַרויסגעבערס, און אַזוי אַרום איז שוין פון דער צווייטער אויסגאָבע און די ווייטערדיקע פאַרשוואַנדן דער נאָמען פונעם איבערזעצער. אַזוי ווי די ערשטע אויסגאָבע איז צו די ביבליאָגראַפן ניט דערגאַנגען איז במילא דער עץ חיים אַריין אין דער ביבליאָגראַפיע ווי אַן אַנאָנימע יידישע איבערזעצונג פון דעם העברעאישן קיצור של"ה.

עס זינען אָגב געדרוקט געוואָרן נישט אין ערך מער ווי 12 אויסגאָבעס (אין ליובאַוויטשער רבינס ביבליאָטעק אַליין זינען דאָ 27 אויסגאָבעס!) שוין נאָך דעם ווי אין דייטשלאַנד האָט מען אויפגעהערט צו לייענען און צו דרוקן אַזעלכע ספרים, איז דער עץ חיים ערשט

ניט קיין ריכטיקע. דאָס איז אַ שפּעטערדיקע אויסגאָבע, וואָס איז מסתמא געדרוקט געוואָרן איידער עס איז אויסגעגאַנגען דער זמן פון אַ פריערדיקער אויסגאָבע, דערפאַר האָט מען ניט געגעבן קיין דרוקאָר, אויך ניט קיין הסכמות. עס איז אויך אַרויסגעוואָרפן די הקדמה פונעם איבערזעצער. (זען נומ' 5 אין דער הוספה צום סוף פון דער אַרבעט.) אָגב איז פרידבערג סותר זיך אַליין: אין זיין תולדות הדפוס בערים שבאירופה התיכונה פאַרצייכנט ער די זעלבע אויסגאָבע — תצ"ט וואָס איז אויך ניט ריכטיק. (22) די דאָזיקע פאַמיליע איז פאַרצייכנט ביי סיני האָק אין זיין משפחות ק"ק פראַג, פרעשבורג. 1892.

(23) ספר קיצור של"ה כבר נודע ומפורסם איכותו ומהותו ועתה קם ה"ה התורני מהורר וואָלף גרשעלש גבאי דת"ת מפראַג בהעתקת הספר כולו מלה"ק ללשון אשכנז ובזה תיקון המתורגמן ואיזן אַזנים לשמוע בלימודים. למען דעת כל עמי הארץ. וכה תאמר לבית יעקב אלו הנשים... דברי הכותב ברהיטא הטרוד ע"ה וע"ה הק' בענדיט וויזל חונה פה ברעסלא ואגפ"י.

הנה ידעתי את האיש ואת שיחו שיחת חולין... כה תאמר לבית יעקב אמירה לשון רכה רך וטוב לדרשה. אשר איזן ותיקן... בזה ספר תולדות אדם. להבין משל ומליצה בקצור של"ה ופעל ועשה אַזנים לתורה. למדו היטב בשפה ברורה. ה"ה התורני מ' בנימין וואָלף גרשעלש מפראַג... באתי על החתום היום יום ה', ט' למס' ב"י, תק"ג לפ"ק. יואל במהר"ר יקותיאל ז"ל מגלונא החונה בק"ק אוסטרליץ חותם אגב אורחא בברעסלא.

געוואָרן זייער פאָפּולער אין פּוילן און רוסלאַנד, און איז יאָרן לאַנג פיל
מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן אין גאַליציע, פּוילן, אוקראַינע, אין
ווילנע און אַפילו אַט ערשט דאָ ניט לאַנג אין אַ שאַרית-הפליטה-לאַגער
אין דייטשלאַנד, איבער 200 יאָר נאָך דער ערשטער אויסגאַבע !

הוספה

אין ניו-יאָרקער ביבליאָטעקן זינען פאַראַן די ווייטערדיקע
אויסגאַבעס פון דעם עץ חיים.

פאַרקירצונגען:

י = יוואַ.
יא"י = ביבליאָטעק פון יודא א. יאָפּע.
ל = ליובאַוויטשער רבינס ביבליאָטעק.
ני"ב = ניו-יאָרקער עפנטלעכע ביבליאָטעק.
ס = יידישער טעאַלאָגישער סעמינאַר.
רי"א = ישיבת ר' יצחק אלחנן.

1. עץ חיים. דאש איז דאש קעסטליכי ספר קיצור שני לוחות
הברית אויף טייטש גשטעלט. יראה אונ' מוסר וואול במעלט. פון אלי
דינים פון גנצין יאָר. פעלט ניט אויף איין האָר. הלכות חול. ושבֿת:
וימים טובים. וימים נוראים. חנוכה. פורים. הלכות תשובה. תפלה.
צדקה. ביקור חולים. גמילות חסדים. דעשט גלייכן הלכות תפילין,
ציצית. מזוזות אונ' אליר הנט תפילות. אונ' תחינות. וואש צו איין
איטליכר זאך געהער אונ' אנדרי גוטע וועזין. דאש ווערט איר שוין
אין דעם ספר פינדן אונ' לעזין. דארום זייט ניט חס אויף אייער
געלט. איר ווערט אייך גוויש קויפן די איביגי וועלט. דאש גנצי ספר
קיצור שני לוחות הברית איז אפ גשריבן. עש איז נישט אוישן
גבליבן. פון אן פאנג ביז צום ענד. בן דוד זאל באלד ווערן צו אונש
גזענט. נדפס פה דיהרן פארט בדפוס המשובח של האלוף התורני
מהור"ר ישכר בער במהור"ר נטע כץ זצ"ל. והוקם ע"י חמיו זקנו
מוהר"ר שבתי משורר מפראג זצ"ל. לסדר ולפרט אתה עתה ברוך ה'
לפ"ק [תק"ג, 1743], 4°, [2], 76 בל' צו 4 שפ'. (ל)

הספמות, געגעבן געוואָרן צום איבערזעצער וואָלף גרשלס פון

ספר

עץ חיים

דחש מויד דחש קעסטל-י ספר

קיצור שני לוחות הברית

מויף טייטש גשטעלט • ירמיה מול' אוסר וואו באגאט • פון מלי דיניס פון גלנין יאר • פלענט
 נישט מויף מיין דער • האלדע חון • וסבת • וואיס ט.ב.ס. • וואיס טראיס
 חטכה • פוריק • האלדע תשובה • תפילה לרקח • ביקור חוליות • גאיוול
 הסדוק • רעסט גלייך האלדע תפילין • לילית • אונזל • מול' מויד דחש
 תפילות • מול' תחיתול • וואס לו מיין מיטליכר: אך גהער • מול' מנדרי גוטי
 ווערן • דחש ווערט מיר טוין מיין דעם ספר פידן מול' לעיין • דארום
 זייט נישט חס מויף מייער געלט • מיר ווערט מירך גוויס קויען ריז מיביגי
 ווערן • דחש גליי ספר קילור שני וואויל הכרית מלי דחש גסריבן •
 עס מיין נישט מוידן גבליבן • פון מן פלעג בוי לוס
 ענה • כן דור: מן בור
 ווערן מונט
 געלט :

נדרס פה די'הרן פארט

ברפוס המשובח של האלון התורני מוהר' ר' ישר
 בער במוהר' הנשע כץ זצ"ל • ודוקם
 וחוסר ע"י חמוי זקינו מוהר' ר' שבת' משורר מפראג זצ"ל :

דוק ולפרט אחת עתה ביוך ה' לפ"ק

פראג: 1) פון ר' בענדיט ווייזל, רב אין ברעסלע, אן א דאטע. 2) פון ר' יואל בר' יקותיאל, רב אין אויסטערליץ, 9טע ספירה תק"ג. 3) פון ר' שמואל, רב אין שטרים, ג' ניסן תק"ג.

פון דער הקדמה: "... מאכט רש"י אין (אלה הדברים) דז משה רבינו האט די תורה בשיידן אין שבעים לשונות... אז איין איטליכר זאל קאנין ווישן וואש אונזרי הייליג תורה בטייט, אויך די זעלביג לייט וואש זיינן אין ישובים פאר שפרייט... דארום האב איך מיר אין מיינס זין גינומן אריין, די גמייני לייט איר נשמה מזכה צו זיין... אונ' האב דאש קעסטליכ ספר קיצור שני לוחות הברית גוט בדאכט: אונ' אין טייטשי שפראך אריין גבראכט אונ' האב דעם ספר איין נאמן גיגעבן עץ חיים איז טייטש א בויס פון לנג לעבן..."

הגם דער איבערזעצער שרייבט אז ער האט איבערגעזעצט דאס גאנצע ספר איז דאס א פאקירצטע איבערזעצונג. ערטערוויזן שיקט ער אפ נאכצוקוקן דאס איבעריקע אין העברעאישן קיצור של"ה. דאס איז די ערשטע, אומבאקאנטע, אויסגאבע.

2. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט אָזוי ווי נומ' 1.] נדפס פה פיורדא בדפוס המשובח הר"ר חיים בן כהר"ר צבי הירש יצ"ו, לסדר ולפרט אתה עתה ברוך ה' [תקי"ב, 1752], 4°, [1], 75 בל' צו 4 שפ'. (ל, י, יא"י)

הספמה פון ר' נפתלי הירש קאצענעלנבויגן, רב אין מערגיטים (Mergerthiem), ר"ח סיון, תקי"א.

3. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] נדפס פה פיורדא בדפוס המשובח כהר"ר חיים בן כהר"ר צבי הירש יצ"ו לסדר ולפרט את"ה עתה ברוך ה' [תקי"ג, 1753], 4°, [1], 75 בל' צו 4 שפ'. (ס, רי"א)

איבערגעדרוקט די הספמה פון נומ' 2.

4. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] נדפס בק"ק פיורדא בבית ובדפוס המשובח כהר"ר חיים בן כהר"ר הירש יצ"ו [אן דרוקיאָר], 4°, [1], 75 בל' צו 4 שפ'. (ל, ס)

איבערגעדרוקט די הספמה פון נומ' 2.

געדרוקט פאר יאָר תקי"ז וואָרעם די הספמה איז געגעבן אויף 6 יאָר פון תקי"א.

5. עץ חיים... [טעקסט פון שער בלאט ווי נומ' 1.] נדפס פה

פפ"ד [פראנקפורט-מיינ] בבית ובדפוס דויד יאקוב קרוניא [אן דרוקיאָר], 4° [1], 75 בל' צו 4 שפ'. (ני"ב, יא"י)

געדרוקט פארן יאר תקט"ז, וואָרעם לויט פרידבערגן (תולדות הדפוס בערים שבאירופה התיכונה, ז' 69) האָט די דאָזיקע דרוקער'ע עקסיסטירט נאָר ביזן יאר תקט"ז. ביי פרידבערגן פאַרצייכנט בטעות ת"ף, ווי די ערשטע אויסגאַבע.

6. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1.] פיורדא בבית ובדפוס המשובח כהר"ר חיים בן המנוח כהר"ר צבי הירש זצ"ל בשנת תקכ"ח [1768] לפ"ק. 4° , 70 בל' צו 4 שפ' [לעצטער בלאָט פאַגינירט בטעות נ']. (ל, ני"ב — אין קאטאַלאָג בטעות 1765).

7. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1.] פיורדא בבית ובדפוס המשובח כהר"ר איצק בן המנוח כהר"ר לייב ב"ב [בוכבינדער] ז"ל דירתו ברחוב נקרא אלכסנדרס גאס בשנת תקמ"ב [1782] לפ"ק. 4° , 70 בל' צו 4 שפ'. (ל, ני"ב)

8. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1, מיט קליינע שינויים.] בדפוס המשובח כהר"ר איצק בן כהר"ר דוד צירען דארף ז"ל לפרט עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאושר לפ"ק [תקמ"ה, 1785], נדפס באותיות יפות כמו פראנקפורט דאָדער [פיורדא], $^{\circ}$ 52 בל' צו 4 שפ'. (ל, ס, יא"י)

ווי אַ קוריאָז איז כדאי צו באַמערקן, אַז אויף דער לעצטער זײַט איז פאַראַן אַ האַלצשניט וואו אין צענטער איז אַ פרוי מיט אַ צלם אין האַנט.

9. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1.] נדפס בק"ק לבוב בדפוס של הרבני מוהר"ר חיים במוהר"ר אהרן סג"ל בשנת תקמ"ו לפ"ק [1786], 4° . (יא"י)

דעפּעקטיווער עקזעמפּלאַר. עס איז דאָ נאָר 46 בל' צו 4 שפ', דאָס איבעריקע פעלט.

10. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1.] נדפס בדפוס דפה ק"ק פאריצק תחת ממשלת אדונינו האדון הגדול החסיד יאסניע וויעלמאזני שטשענסני טשאצקי עלקסעניסטוואי פאריצק ובראסילוב ובעלץ וסערחאוויטש קאָוואַליער אַרדערא ביאַלעגא אַרלא

ירום הודו. בדפוס השייך לששה המשותפים ואחת מהם האשה החשובה הגבירה מרת חייה אלמנת ר' אלימלך זצ"ל בשנת ופריו ימתק לחיך הקורא בו לפ"ק [תק"ז, 1790], 4°, [56] בל' צו 4 שפ'. (ל)

11. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] נדפס פה ק"ק לבוב תחת ממשלת אדונינו האדיר הקיסר רומישר אונגארין פיהם גאליציאן עט לאדמערייאן קיניגליכה אפאסטלישי מייסטעט פראנץ השני יר"ה בדפוס של האשה הגבירה מרת יהודית אשת הרב הגאון המפורסם בדורו מהור"ר צבי הירש יצ"ו [ראזאניש] באותיות אמשטרדם בשנת תקנ"ד לפ"ק [1794], 4° [1], 32 בל, חלק שני, [1], 27 בל' צו 4 שפ'. (ל, יא"י)

די איינציקע אויסגאבע וועלכע איז געטיילט אויף 2 חלקים מיט א באזונדער שער צו חלק שני.

12. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 8.] נדפס פה ק"ק פראנקפורט דאזר לפרט עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר לפ"ק [תקנ"ה, 1795], תחת ממשלת... המלך... פרידריך ווילהעלם השני... בבית ובדפוס בתו של האדון דאקטור ופראפעסר גרילא: במצות והוצאות הר"ר איצק במוהר"ר אהרן זעליג ז"ל זעצר ודרוקר מק"ק הנ"ל. 4°, 60 בל' צו 4 שפ'. (ני"ב)

הספמה פון ר' נפתלי הירש קאצענעלענבויגן, רב אין פראנקפורט-אדער, ב' אייר, תקנ"ה.

13. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] בנאווי דוואהר תחת ממשלת אדוננו הדוכס לאדוויג גאטאקאווסקי סטאראסטא קאמפינאווסקי אי ווילקאוולסקי פאדקאמארזי ליטעווסקי קאוואליר ארדערא ארלא ביאלעגע יר"ה בשנת תקנ"ז [1797], געדרוקט אין דער פראוולוגירטי דרוקרייא פון הערן יאהאן אנטהאן קריגר, 4° [56] בל' צו 4 שפ'. (ל)

14. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] נדפס באותיות יפות כמו פראנקפורט דאזר בבית ובדפוס המשובח כהר"ר איצק בן כהר"ר דוד צ"ד [צירענדארף] ז"ל לפרט עץ חיים היא למחזיקים ב"ה ותומכיה מאושר [תק"ס, 1880, פיורדא], 4°, 52 בל' צו 4 שפ'. (ל)

אויף דער לעצטער זייט דער זעלביקער האַלצשניט מיטן צלם ווי אין נומ' 8.

15. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאַט ווי נומ' 1.] בנאווי דוואהר שהי' מקדם תחת ממשלת הדוכוס האדיר והחסיד סטאניסלוב פאניטאווסקי שאץ מיינשטער פון ליטוויא אונד שעף פון דער קרוין גארדע. געדרוקט אין דער פראווליגירטי דרוקרייא פון הערן יאהאן אנטהאן קריגר בשנת תקס"ה לפ"ק [1805], 4° [56] בל' צו 4 שפ' (ל).

באַצייכנט מיט נומ' 82 (זען וועגן נומערירטע ספרים אין נאָוידוואַרער דרוקערײ: א. יערי: „הדפוס העברי בנאוידוואהר“, קרית ספר, כרך י' ז' 372).

16. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאַט ווי נומ' 1.] נדפס פה ק"ק זאלקווי עם צענזור מהרוויזאנס אמט של קיר"ה נדפס אצל הרבני הראש הנגיד המפורסם מהור"ר גרשון בן הרבני מהור"ר זאב וואלף ז"ל ליטעריס בשנת תקס"ז לפ"ק [1807], 4°, 54 בל' צו 4 שפ' (ל, ס, נ"ב, יא"י).

17. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאַט ווי נומ' 1.] תחת ממשלת אדונינו הקיס' אוושע פריסוויטלווישי דערזאווישי וויליקי האסידאר אימפראטר אלכסנדר פאולאוויטש סאמעיא דערזיט' אוושע ראסיסקי האסידאר אוושע מילעסטווישע יר"ה, ברשיון הצנזור דאקאדעמיע מריגע נדפס באוסטרהא בשנת תקע"ד [1814], 4°, 48 בל' צו 4 שפ' (ל).

18. עץ חיים... אונ דאָש איז דער ספר קיצור שני לוחות הברית, מיר האַבין עש מעתיק גיווען אויף עברי טייטש פדי עש זאלין פאר שטיין. גרויש און קליין. דרינען גיפינט זיך יראה און מוסר. און אלע דינים פון אגאנץ יאר. הלכות חול. ושבט. וימים טובים. וימים נוראים. וחנוכה ופורים. און הלכות תשובה וצדקה ובקור חולים. גמילות חסדים. הלכות תפילין. ציצית ומזוזות. און אלי תפלות און תחינות וואש צו איטליכר זאך, גיהער און אנדרי גוטי זאכין, ובזכות זה זאל קומען דער גואל צדק במהרה בימינו אמן. בדפוס של ר' משה מדפיס, בשנת תקצ"ו לפ"ק, בסדילקאב (אין רוסישן אונטערטעקסט — 1836), 4°.

א דעפעקטיווער עקזעמפלאר, 78 בל' צו 4 שפ'. די ווייטערדיקע בלעטער פעלן. פאגנירט נאָר ביז 10. געדרוקט מיט קוואַדראַטשריפט און מיט ניקוד (זאַמלונג פון חיים גינינגער).
צענזורירט פון פראַפעסאָר פון ווילנער אוניווערסיטעט איוואַן וואַשקעוויטש, דעם 29טן יולי 1835.

19. עץ חיים, הוא הנקרא קיצור שני לוחות הברית. דיזעס ספר האבין מיר מעתיק גיוועזין פון קיצור שני לוחות הברית אין דעם ווירד במעלד אללי דינים פון גאנצין יאהר, יראה און מוסר, אויך ווירד במעלד דרינן דיא דינים פון אללי ימים טובים און אללי תפילות וואס גייטיג איז צו זאגן בייא יעדרי זאך וואס צו קומט פיר דעם גמיינס עולם, אויך נשים ווערדן גוויס צו פרידן זיין, ובזכות זה וועלן מיר זוכה זיין לגאולה שלמה אמן, וכן יהי רצון, ברשיון הצענזור, ווארשא בדפוס הרב מהור"ר דוד בהרב המפורסם מהור"ר אריה ליב שקלאווער חתן הרב הגאון המפורסם מהור"ר יוסף מייא זצ"ל שהי' מקדם בדיהרנפורט. בשנת תקצ"ז לפ"ק [1837], 4°, [1], 56 זז. א פוילישער אונטערטעקסט. (ל, י)

20. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 19, חוץ דעם זאץ וועגן נשים]. ווארשא בדפוס של ה' נתן בהמנוח מו"ה צבי ז"ל שריפטגיסער בשנת תד"ר, 4°, 48 בל' צו 4 שפ'. אין פוילישן אונטערטעקסט: 1844. (ל, ס, י)

צענזורירט פון י. טוגענדהאלד, דעם 4טן יאנואר 1844.

21. עץ חיים... [טעקסט פון שער בלאט ווי נומ' 18] גדפס בוילנא בדפוס ר' מנחם מן בר' ברוך ז"ל ור' שמחה זימל בר' מנחם נחום ז"ל שנת ה'דר"ת לפ"ג [1844], 4°, 75 בל' צו 4 שפ'. (יא"י)
צענזורירט פון פראַפעסאָר איוואַן וואַשקעוויטש, 31סטן מאָרט 1844.

22. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20] ביוזעפאף בדפוס הרבני הנגיד מהור"ר דוד סעד'י ישעי' וואקס נ"י, בשנת ה'ר"ת לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1844], 4°, 48 בל' צו 4 שפ'. (ל, ס)

צענזורירט פון י. טוגענדהאלד, דעם 28טן אויגוסט (9טן סעפטעמבער) 1844.

23. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20]. ביוזעפאף בדפוס הרבני הנגיד מהו' דוד ישעי' וואקס בשנת תר"ח לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1848], 4°, 48 בל' צו 4 שפ'. (ס, יא"י) צענזורירט פון י. טוגענדהאלד, 24סטן יוני (6טן יולי), 1846.

24. עץ חיים. דאס איז איבר גיזעצט אויף טייטש דאס ספר קיצור של"ה און דעם ספר גיפונט מען יראה און מוסר. און אלי דינים פון א גאנץ יאר פעלט נישט אויף איין האר הלכות חול הלכות שבת וימים טובים הלכות ראש השנה ויום כפור. חנוכה. פורים. הלכות תשובה תפלה. צדקה. ביקור חולים. גמילות חסדים. הלכות תפילין ציצית ומזוזות און אלערלייא בקשות און תחנונות ווער עס וועט און דעם ספר אריין קוקן ווערט זיך בודאי דער קוויקן דארום זייט ניט חס אויף אייער געלט דען ווער דאס הייליגע ספר לערינט און איז מקיים וואס עס דרינן שטייט דער קויפט זיך דיא אייביגע וועלט; הובא לבית הדפוס ע"י הרבני המופלג מהור"ר משה צבי שרייבר נ"י. 4°, 45 בל' צו 4 שפ' [תר"ט], Lemberg, Gedruckt, 1849, bei M. F. Poremba, (זאמלונג פון צבי דאווידאוויטש).

25. עץ חיים והוא ספר קיצור שני לוחות הברית. [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. ווילנא בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תר"י לפ"ק [אין רוסישן אונטערטעקסט — 1849], 4°, 64 בל' צו 4 שפ'. (ל, י)

צענזורירט פון אי. פאק, 22סטן מיי 1848.

26. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20]. ווארשא בשנת תרי"ב לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1851], w drukarni F. Lebensohna, 4°, 48 בל' צו 4 שפ'. (ל, ס) צענזורירט פון י. טוגענדהאלד, 17טן (29סטן) אקטאבער 1851.

27. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. ווילנא בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרי"ג לפ"ק [אין רוסישן אונטערטעקסט — 1853], 4°, 64 בל' צו 4 שפ'. (ל, י) צענזורירט פון פ. קוקאלניק, 31סטן דעצעמבער 1852.

28. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20]. ווארשא

בשנת תרי"ז לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1846],

(ל, ס, יא"י) 4°, 43 בל' צו 4 שפ'. w drukarni F. Lebensohna

צענזורירט פון „סטארשי צענזאר" ח. טשערסקער, 1טן (13טן)
נאָוועמבער 1856.

29. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20]. ביוזעפאף

בדפוס הרבני הנגיד מו"ה דוד סעד'י ישעי' וואקס נ"י בשנת תרי"ט

לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1859], 4°, 38 בל' צו 4
שפ'. (ל)

צענזורירט פון י. טוגענדהאלד, 14טן (26סטן) יאנואר 1859.

30. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. ווילנא

בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרי"ט לפ"ק [אין

רוסישן אונטערטעקסט — 1859], 4°, 64 בל' צו 4 שפ'. (ל, י,
יא"י)

צענזורירט פון א. מוכין, 16טן אפריל, 1858.

31. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. ווילנא

בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרכ"ד לפ"ק [אין

רוסישן אונטערטעקסט — 1863], 8°, 100 בל'. (ס)

צענזורירט 27סטן יוני 1863.

32. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. ווילנא

בדפוס ר' שמואל יוסף פיז' ור' אברהם צבי ראזענקראנץ שנת תרכ"ה

לפ"ק [אין רוסישן אונטערטעקסט — 1865], 8°, 90 בל'. (ל, ס)

צענזורירט 24סטן אויגוסט 1865.

33. קיצור של"ה דאס היילוגי ספר האבין מור מעתיק גיוועזין

אויף עברי טייטש בכדי יעדער מענטש זאל קענען וויסן אלי דינים וגם

הנהגות טובות דאס איז אות באות מעתיק גווארין פון דעם הייליגן

של"ה בזכות זה ווער עס וועט האלטן וואס אין דעם הייליגן ספר

שטייט וועט ער גיהאלפן ווערין מיט פל טוב אמן. נדפס ע"י ה"ה

הנגיד וכו' מו"ה אברהם יהושע העשיל דראקר בהרב הצדיק מו"ה

יהודא גרשון זצ"ל.

Kizer Shelu, Verleger A. Droker, Druck vun S. L. Kugel, Lewin
[תרכ"ז], et com. in Lemberg 1867, 4°, [72] בל' צו 4 שפ'. (ני"ב)

34. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. בהוצאת
בית מסחר הספרים של הר' יהושע גרשון מונק בווארשא, נומ' 2258.
ווארשא בדפוס ר' יוסף לעבענזאהן [תרל"ב], אין רוסישן
אונטערטעקסט — [1872], 8°, 160 זי'. (ל, רי"א)
צענזורירט 1טן (13טן) פעווראל, 1872.

35. קיצור של"ה... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 33].
[תרל"ג] 1873, לעמבערג, Druck A. J. Madfes, 12°, 100 בל'. (ס)

36. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. בהוצאות
בית מסחר הספרים של הר' יהושע גרשון מונק בווארשא, נומ' 2258.
ווארשא בדפוס ר' יוסף לעבענזאהן [1873, תרל"ג], 8°, 160 זי'. (ל)
צענזורירט 1טן (13טן) פעברואר 1873.

37. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. בדפוס
המשובח של השותפים הרבני הנגיד מוהר"ר יעקב בר' שלמה ז"ל
הערשענהארן והרבני הנגיד מו"ה משה נ"י שניידמעסיר בלובלין
בשנת תרמ"ב לפ"ק [אין רוסישן אונטערטעקסט — 1882], 8°, 57
בל'. (ל, ני"ב)

צענזורירט אין קיעוו, 22סטן יולי 1881.

38. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. ווילנא
בדפוס פין, ראזענקראנץ ושריפטזעצער שנת תר"ן לפ"ק [אין רוסישן
אונטערטעקסט — 1889], 8°, 88 בל'. (י)

צענזורירט 20טן סעפטעמבער 1889.
אין רוסישן אונטערטעקסט איז אנגעגעבן, אז דאס איז אן
איבערדрук אן שינויים פון א ווילנער אויסגאבע 1883.

39. עץ חיים ספר קיצור של"ה... [טעקסט פון שער-בלאט ווי
נומ' 18]. בדפוס והוצאות האלמנה מ' נחמה ת', אשת המנו' ר' יעקב
ז"ל הערשענהארן, ור' שלמה שמעון נ"י שטרייזבערגער, לובלין שנת

תרפ"ב לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1925], 8°, 114 זז'. (י)

געדרוקט פון מאטריצן פון נומ' 37. משמעות געווען אויך איבערגעדרוקט אין יאר 1922.

40. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20. אן דרוקארט און דרוקיאָר]. 8°, [56] בל'. (ס)

זעט אויס צו זיין א לעמבערגער דרוק פון די 50ער אדער 60ער יארן.

41. עץ חיים... [א פאטאגראפישער איבערדרוק פון נומ' 37, דורך דער שארית-הפליטה. אן דרוקארט און דרוקיאָר]. 8°. (ל)

* * *

נומ' 19-1 (חוץ נומ' 18) זיינען געדרוקט מיט צאינה וראינה-שריפט.

נומ' 20-41 — מיט קוואַדראַטשריפט און ניקוד.

די הקדמה פונעם איבערזעצער איז ניט געדרוקט אין ננ' 5-7, 9, 13, 15, און 19-41.

צו ננ' 31, 32, 34, 36, 37, 39 האָבן די פארלעגערס צוגעגעבן „אגרת הרמב"ן אין יידיש.

פסוקים ווי א סגולה, מען זאל ניט פאָרגעסן דעם נאָמען ווען מען קומט אויף יענער-וועלט, זיינען געגעבן נאָר פאַר מאַנסבילשע נעמען, חוץ נומ' 14 וואו עס זיינען געגעבן געוואָרן פסוקים אויך פאַר ווייבערשע נעמען.

פולער טעקסט און איינהייטלעכקייט אין שפראַך און אויסלייג (חוץ גאָר קליינע שינויים) איז נאָר אין די אויסגאַבעס 19-1. פון נומ' 20 אָן און ווייטער האָבן שוין בעל-הבתעוועט די פארלעגערס. ראשית האָבן זיי אָנגעהויבן מאַדערניזירן די שפראַך. פאַר די 100 יאָר וואָס זיינען אַוועק זינט עס איז אַרויס די ערשטע אויסגאַבע האָט זיך שטאַרק געביטן סײַ די שפראַך סײַ דער אויסלייג, און דער עולם האָט שוין שווער פאַרשטאַנען דעם עץ חיים. פאַרשטייט זיך אַז יעדער פארלעגער האָט מאַדערניזירט לויט דער שפראַך און

אויסלייג פון זיין מדינה. אגב אורחא האט מען שוין אויך גענומען פארקירצן דעם טעקסט, יעדער לויט זיין געשמאק אדער לויט פארלעגערישן חשבון, און אזוי ארום זינען די אויסגאבעס 20-41 פארשיידן. טייל זינען מער פארקירצט טייל ווייניקער. דאס זעלבע מיטן אויסלייג און ניקוד.

אויך די רוסישע צענזור האט צוגעלייגט א האנט צו די אויסגאבעס פון נומ' 20 און ווייטער. דערביי האט זי געארבעט לויט דריי מעטאדן: (1) צוגעשטעלט הערות אונטערן טעקסט, (2) איבערגעמאכט דעם טעקסט, און (3) אין גאנצן ארויסגעווארפן טעקסטן וואס זינען איר ניט געפעלן געווארן. אט זינען א פאר מוסטערן: דער מחבר שרייבט אז קהל קלייבט אויס א פרנס — זאל ער מאכן תקנות פאר קהל ס"י אין מילי דעלמא, ס"י אין מילי דשמיא, גיט די צענזור א הערה אונטערן טעקסט, און דווקא אין העברעאיש, „רק בידיעת וברשיון הרזאנד“. די זעלבע הערה איז געבראכט געווארן אויך דארטן וואו עס שטייט אז אויב איינער איז מבזה דעם פרנס זאל ער אליין ניט באשטראפן נאר איבערגעבן די זאך צו קהל, מען זאל אים קנסענען. אין אן ארט וואו דער מחבר רעדט וועגן „פתר תורה“, אז ווען מען לערנט תורה און מען איז מקיים תרי"ג מיצוות ווערט א קרוין און די קרוין פון תורה איז העכער פאר אלץ, האט זיך די צענזור דערשראקן: און וואו איז ניקאליס קרוין? האט זי צוגעשטעלט א הערה: „דורך ערנשטי תפילה און מעשים טובים געפינט מען וואול געפאלן אין גאטס אויגן, ער האט דער פון כביכול נחת רוח און דאס מיינט מען מיט דעם ווארט קרוין“ (נומ' 20). אין אנדערע אויסגאבעס (ננ' 26, 28, 30) פעלט שוין די הערה וועגן „רזאנד“ און אין טעקסט גופא שטייט שוין אז אויב מען איז מבזה דעם פרנס מוז ער די זאך קלאגן לפני הממשלה. נאך אין אנדערע אויסגאבעס (ננ' 28, 29) וואו די צענזור האט זיך משמעות געפוילט צו שרייבן הערות אדער איבערצומאכן דעם טעקסט האט זי אין גאנצן ארויסגעווארפן די טעקסטן ס"י וועגן מאכן תקנות, ס"י וועגן מבזה זיין דעם פרנס און ס"י וועגן דער קרוין.

אונטערעסאנט דערביי איז אז אין דעם אריגינאל, דעם העברעאישן קיצור של"ה, האט די צענזור די אויבן דערמאנטע טעקסטן ניט אנגעריירט און ניט צוגעלייגט קיין הערות, זאל דאס

הייסן אז די רוסישע צענזור האט געהאט אן אנדער באציאונג צום יידיש-לייענער ווי צום לייענער פון העברעאיש?

אגב אורחא לאמיר שוין פארריכטן פרידבערגס פארצייכענונג פון די ערשטע 4 אויסגאבעס פון קיצור של"ה. פרידבערג פארצייכנט זיי אזוי: (1 פיורדא תנ"ג; 2) ועם הוספות: פיורדא תנ"ו; (3) אמשטרדם תס"א; 4) ועם שינויים: אמשטרדם תס"ז. וואס הייסט ביי אים הוספות און וואס שינויים ווייסט איין גאט. דער פאקט איז אז פיורדא תנ"ו איז מיט הוספות (מהדורא בתרא) וואס דער מחבר אליין האט צוגעגעבן; אמשטרדם תס"א איז מיט ווייטערדיקע הוספות וואס די פארלעגערס האבן צוגעגעבן מיט דער דערלויבעניש פון מחבר און אמשטרדם תס"ז איז שוין אן שום שינויים אדער הוספות און איז א פשוטער איבערדרוק פון אמשטרדם תס"א.

וועגן דעם סדר תפלה דרך ישרה איז אויך פדאי צו באמערקן אז אין דער צווייטער אויסגאבע, פראנקפורט-אדער תס"ג, זינען אריין הוספות פון די פארלעגערס. ווי עס איז אנגעגעבן אין דער הקדמה זינען יעמאלט געווען אין פראנקפורט עטלעכע משולחים פון ארץ-ישראל פון ר' יהודה חסידס חברותא וואס איז מיט 2 יאר פריער, אין א צאל פון ארום אנדערטהאלבן טויזנט נפשות, עולה געווען מיט א גרויסן שטורעם קיין ארץ-ישראל (זען וועגן דעם: ש. דובנוב, דברי ימי עולם, כרך שביעי, תל-אביב, ת"ש ז' 115), און שוין 2 יאר שפעטער האבן זיי געמוזט אנקומען צו משולחים, אט די משולחים האבן דאס שטארק צוגערעדט די פארלעגערס צו געבן די הוספות (אגב — אין יידיש).



ספר

שער אפרים

ראו דבר טוב אשר לא היה בעולם
 שמיצר הכז המופלא המפורסם
 שמו נודע בשמים * שיש לו שם יוד בעלה
 ובשם * ה"ה במהדור ספרים דישר אב"ד
 דק"ק ווערטהיים וזמורה, בהדור הרבני
 במהדור נפחלי אבינו ד"ר דיון דק"ק ריטא .
 חיבר נאה על שלשה חומרים שבחלים
 חומור ג' וחומור כ"ח וחומור כ"ה המסוגלים
 לכל דבר דרושים נאים ומשעים עריצים
 ופירוש מסבין * וחומור ואשר וחלק
 לשני חלקים * חלק ראשון רפואה לנפש
 ולנשמה * וחלק שני רפואה להגוף * כאשר
 יראה בדיקורט וסמית לבד ובליטות וינלית
 בכל דרכיו ב"ש ב"ש ב"ש ב"ש ב"ש
 צ"ח ד"ח ד"ח ד"ח ד"ח :

לסור ולפרט עתה יעזרינו ג' וי' ה'
 מכל האדם לכ"ק פה ק"ק פי' ורדא
 ע"ה מהדור הרר בונטבון ה"ה
 הרר יוסף שניאור זצ"ל

ספר קיצור שני לוחות הברית עם מהרורא בתרא

זעתיק הנהגות טובות וישנות: אף יעשה לוחם הארסכעה"ז ויאלל הפירות: וזי בהם לשנה"ב ליהנות מזיו וועד הארצות
עם הנהגות וחדושי דימסמסדיסחדסיסוגס ישנים:מה שלא נמצא בספר הגמדות שני לוחות הברית הג"ליהסר איין ותיקן
ולקט האלף התורני: כוהר"ר יחיאל מיכל בן הר"ר אברהם סג"ל **עפשטיין** אשכנזי זצ"ל:
עתה בדפס חדש עם חס' לקטני במר לקטני כאשר היה בדאשנים: די לכות זו אח הרבים. בדפס נאה ומשנה בדי
שחורה ע"ג נייר לבנה היא באו"ר פניו בלי שום מכשול ושגיאה: ועשו לזונים ואזנים לחורה בלי כסוף הספר ואומדן לקטלא
נבא וישר חילי:



בסדילקאב

W. Sydzifkowie

לפיק

תקצא

בשנת

ספר

קיצור שני לחות הבריה



עם מהדורא בתרא

העתיק הלכנו מוצא ישרים . אשר יעשה לוחם האלם בעולם זיאלל הקירות . ומי בהם לעולם ליכנו מויו יולר האורות : עם הכסות ומידושי דינים מספרים מדשים וגם ישנים . מה שלא נמצא בספר הנחמד שני לוחות הכרית הכלל : אשר מיון ומיקן וליקט האלף הקודמי : כתבדור יחיאל מיכל בן כר"ר אברהם ב"ל עפשטיין אשכנזי ז"ל :

ועתה נרפס מחדש עם תוס' לקושי בתר לקושי כאשר היה בראשונים : כדילכות בו את הרבים : ברפוס נאה ומשובח בדיו שהורה ע"ג נייר לבנה הוא באויר פניו בלי שום מכשול ושניאה : ועשו ציונים ואונים להורה בלי כסוף הכפר ואומדן לפעלא שבא וישר חלי :

מסור"ר יצחק

יוסף ז"ל מענין

תקציה



ברפוס של סדנני

כתבדור

בשנת

сеферъ кіцуръ шне лухосъ габрисъ ш. е.
извлеченія изъ Сочиненія шне лухосъ габрисъ

Въ школь

въ типографіи пѣка мешіна

1834

קיצור שני לוחות דברית עם מדרגה בתרא

[illegible]

ועתה ודקתם מחלוקת עם חובשות לקושי בחר לקושי כאשר היה בראשונים : כלו לזכות
 ג'ת הרבים . בדפוס ומה ומתנחל כליו שחורה על גבי מיר לבנה הלא ש"ר
 פיו כליו שום מכשול ושגיאה ועצם מיוסם ומוסר לחלוקה כליו כסוף הפסוק
 ופוערין לפעולה טבא וי"ל חילוי

מדינת ישראל : פולחן : חן

ואלעזשען גיבערניטש' מיט

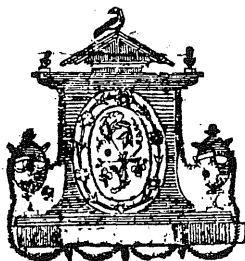
צאנזער קונג איינער העכערסטן

פערמאדענטן קייזערליכן

בר ש"ן הצונזער

דקארעמיע

מורה



ר.ח.ת. ממשלה ודאית הקימה

אורחא דחיים דערומונישע

ויליקי' המסידאר חיתפראטיר

אלכסנדר

המאור האיש

פאמיליע דערזייטע חווסע רהסיסקי

לחוסם מילעטיוושים יר"ה :

גם כלה לחכמים יצאו מדעתם כי לא ביום זה יצאו ימי חמץ הפסח וז' העומר האלה אשר אע' מתגוררים בארצות כי המה היו עובדי טבחים ומזלות ולקח' ככל האומות לא יצאו את ה' ואת דבר קדשו לא הכירו: אבל העם נוצעו את ה' הם יראים ונתנים כבוד למורת עינים משם ועד בארצות ומסד עם הישראלים המשיח חתם כתיבם עליהם לנו לדבר אז לכתוב שום גילוי עליהם וכל מקום שנזכר בספרים נז' אז אומרת: העולם ודעתו הכונה: על אדם עבדו לא יצאו ימי חמץ הפסח: עבדו לא יצאו ימי חמץ הפסח:

הַיְיטִי

וועגן דעם ספר המגיד און זיין מחבר

ווי באוואוסט, האָט ר' יעקב בר' יצחק פון יאָנוב, דער מחבר פון צאינה-וראינה אויף חמשה חומשי תורה און הפטרות, איבערגעזעצט אויף יידיש אויך נביאים וכתובים, א"ט המגיד. ווי פאסט זיך דער טיטל המגיד צו א יידישער איבערזעצונג פון נביאים וכתובים? מאַטיווירט ער אַזוי: פל-זמן צו נביאים וכתובים איז ניט געווען קיין יידישע איבערזעצונג, און פאַר פשוטע יידן איז דאָך דער לשון-קודשער אַריגינאַל אַ ספר החתום, האָט מען געדאַרפט שאַפן פיתות, און אַ מגיד, ד"ה אַ זאָגער, זאָל פאַר זיי זאָגן און אויסטייטשן דעם לשון-קודשן טעקסט (אַ שטייגער ווי אין אונדזערע צייטן פלעגט מען זאָגן אין די בתי-מדרשים פאַר פשוטע יידן עין-יעקב אָדער חיי אדם). דאָס האָט אָבער געהאַט אַ חסרון: די פיתת האָט זיך דאָך געדאַרפט צונויפקומען אין אַ געוויסער שעה, און אַ געוויסן פלאַץ; נון, טרעפט אַז איינער פאַרשפּעטיקט, אַ צווייטער קען ניט קומען, און אַ מאָל ווידער קען דער מגיד אַליין ניט קומען.² איצטער אָבער, ווען ער האָט געשאַפן די איבערזעצונג אויף יידיש, נייטיקט מען זיך מער ניט אין פיתות און מגידים, יעדער איינער קען, זיצנדיק ביי זיך אין שטוב, אַריינקוקן אין דער איבערזעצונג, ווען נאָר ער וויל, ווען נאָר ער האָט צייט. מיט אַנדערע ווערטער: מען באַדאַרף ניט גיין צום מגיד, מען האָט דעם מגיד ביי זיך אין שטוב, און דערפאַר האָט ער טיטולירט די איבערזעצונג המגיד.³

עס איז אַ מחלוקת הביבליאָגראַפן ווען איז צום ערשטן מאָל

(1) אין פוילן זיינען דאָ עטלעכע שטעטלעך-מיט דעם דאָזיקן נאָמען. וועלכעס פון זיי איז דעם בעל-צאינה-וראינהס שטעטל איז ניט באוואוסט.

(2) „דען ווען מן שוין איין מסקנה מכט אונ' תקנות דש מן זיך זול זעצן כיתות ווייז צו הירן עשרים וארבעה, דא קומט פיל מאל ער מוז פר זוימן דעם שיעור.“

(3) „ער קאן לערנן זעלבסט אין דער צייט אין זיין הויז ביא נאכט אודר ווען ער דער ווייל האט, און קאן איין זאך צווייא מאל לייאנן רעכט, דרום האט מן געהייסן דאז ספר המגיד, כלומר מן בדרך קיין מגיד דער אים עשרים וארבע זאל זאגן.“

געדרוקט געוואָרן דער המגיד: אין 1576⁴ אָדער אין 1623⁵? יעדן פּאַלס צו אונדז איז ניט דערגאַנגען אָן אויסגאַבע פון 1576. די עלטסטע אויסגאַבע וואָס איז צו אונדז דערגאַנגען איז לובלין 1623-1627⁶.

עס איז אויך אַ מחלוקת ווען איז דער בעל-המגיד נפטר געוואָרן: 1620⁷, 1625⁸, אָדער גאַר 1628⁹? די פאַרשערס פון דער יידיש-ליטעראַטור ברענגען די אַלע דעות און זינען ניט מכריע.

עס וואונדערט מיך זייער, למאי ניט די ביבליאָגראַפן, ניט די פאַרשערס פון דער יידיש-ליטעראַטור האָבן זיך ניט גענומען די מי אַריינצוקוקן אין דער התנצלות צו דער אויסגאַבע לובלין 1623. מילא, די ביבליאָגראַפן האָבן זיך דאָך שוין לאַנג קונה שם געווען מיט דעם אַז זיי קוקן אַריין נאָר אין די שער-בלעטער, אָבער פאַרשערס זינען זיך דאָך נוהג צו נישטערן וואו נאָר עס לאָזט זיך, אַבי צו געפינען עפעס אַ חידוש וועגן דער ליטעראַטור אויף יידיש. היינט ווי קומט דאָס אַז זיי האָבן דורכגעלאָזן אַזאַ געלעגנהייט¹⁰ אַריינצוקוקן אין דער דאָזיקער התנצלות? אפשר קען מען אויף זיי קצת מלמד זכות זיין מיט דעם וואָס די דאָזיקע התנצלות איז געדרוקט געוואָרן ניט אויפן פלאַץ, וואו הקדמות ווערן געוויינטלעך געדרוקט — באַלד נאָכן שער אָדער נאָך די הסכמות — נאָר גאַר צום סוף פון דריטן באַנד (כתובים). ווען זיי זינען צוגעקומען צו דער התנצלות זינען זיי שוין משמעות מיד געווען, דורכשטודירנדיק דריי פאַליאָבענד, און האָבן זיך שוין געפוילט אַריינצוקוקן אין דער התנצלות.

(4) בן יעקב; אלעזר שולמאן. לויט צינבערגן האַלט אַזוי אויך שמואל ווינער, ער גיט אָבער ניט קיין מקור, אפשר האָט ער דאָס געהערט פון אים בעל-פה אין פעטערבורג.

(5) שטערק-לייצמאַן; פרידבערג.

(6) די סיבה, פאַר וואָס דאָס דרוקן האָט געדויערט אַזוי לאַנג, איז וועל עס האָט געפעלט דער פאַסיקער שריפט. דער צאיינה-וראיינה-שריפט איז געווען צו גרויס, האָט זיך ניט אויסגעשטעלט אויפן זעלבן עמוד אי דער מקרא-אריגינאַל, אי דער רשי-אריגינאַל, אי די איבערזעצונג, האָט מען געמוזט גיסן נײַעם שריפט אין אַ קליינעם פאַרמאַט. עס האָט אויך אויסגעפעלט רשי-שריפט.

(7) שטערק-לייצמאַן.

(8) וואַלף.

(9) אלעזר שולמאן.

(10) חוץ פראַפ' יודא א. יאָפּע ע"ה, וואָס שרייבט אַז ער האָט די אויסגאַבע 1623 קיין מאָל ניט געזען. זען: יודא א. יאָפּע, „די אַמסטערדאַמער תנך-איבערזעצונג מגישי מנחה פון 1755 (?)“, יוואָ-בלעטער ב' XIV, ז' 231.

ב

לאַמיר איצטער זען וואָס עס שרייבט דער בעל התנצלות וועגן דעם בעל-צאינה-וראינה און זיין המגיד-איבערזעצונג, און אויך וועגן דער אויסגאבע 1623.

וועגן דעם בעל-צאינה-וראינה שרייבט ער, אַז ער איז דערגאנגען מיט דער המגיד-איבערזעצונג ביז סוף איוב און איז נפטר געוואָרן. וואָס לערנען מיר דערפון? ערשטנס, אַז ער איז נפטר געוואָרן פאַרן יאָר 1623, במילא פאַלן אַרויס צוויי פון די דריי אויבן דערמאָנטע פטירה-דאטעס, און עס בלייבט נאָר די דאטע 1620, וואָס איז גאנץ מעגלעך. צווייטנס, אַז די איבערזעצונג פון די ספרים דניאל, עזרא און נחמיה, וואָס גייען נאָך איוב, וואָס מיר האָבן אין אַלע המגיד-אויסגאבעס, איז לכל הדעות ניט זינע.¹²

זייער אינטערעסאַנט און אַ גרויסער חידוש איז דאָס וואָס דער בעל-התנצלות שרייבט וועגן דער המגיד-איבערזעצונג גופא.

ביים איבערזעצן — שרייבט ער — האָט זיך דער בעל-צאינה-וראינה געשטיצט בעיקר אויף אַ ספר וואָס איז אַרויס מיט אַ קורצער צייט פריער. דער דאָזיקער ספר אָבער — שרייבט ער — האָט ניט געניצט רש"י, נאָר אַנדערע פירושים.¹³ במילא איז אין זיין איבערזעצונג לגמרי ניט אַריין רשים פירוש. דער בעל-התנצלות גיט אויף דעם צוויי סיבות: ערשטנס האָט ר' יעקב בר' יצחק ניט פאַרמאָגט די נייטיקע ספרים וואָס מען באַדאַרף צו אַזאַ אַרבעט. ער איז געווען — אַזוי צו זאָגן — אַ בעל-מלאכה אָן געצייג. צווייטנס, פון גרויס עניוּת האָט ר' יעקב בר' יצחק פל-ימי געזוכט באַהילפיק צו זיין נאָר פשוטע, קליינע און מיטעלע מענטשן („קצרי יד ויד-כל אדם שוה וממוצע“). פאַר זיי האָט ער געשאפן די צאינה-וראינה און פאַר זיי האָט ער מכוון געווען די המגיד-איבערזעצונג. פאַר דעם העכערן מענטשטן האָט ער ניט געדאָהט. מיר אָבער — שרייבט דער בעל-התנצלות — האַלטן אַז

(11) דעם בעל-צאינה-וראינהס אַ קרוב. ער איז געווען איינער פון די פאַרלעגערס פון דער אויסגאבע אין 1623 און דער בעל-מגיה. לויט פרידבערגן איז ער געווען „צעיר בימים וזקן בתורה ובחכמה“. שפעטער האָט ער אַליין געשאפן אַ דרוקעריי אין קראַקע. זיין נאָמען איז ר' מנחם נחום בן האלופ ר' משה מייזליש.

(12) אין אַ צאָל אויסגאבעס גייט תרי-עשר נאָך כתובים, איז מעגלעך אַז אויך תרי-עשר האָט ער ניט באַוויזן איבערצוזעצן.

(13) אַזוי ווי זיין איבערזעצונג איז צו אונדז ניט דערגאנגען, קען מען ניט אויספאַרשן וועלכן ספר ער מיינט דאָ.

צוליב פשוטע קליינע מענטשן לוינט זיך ניט צו לייגן אזעלכע גרויסע הוצאות, וואָס אַזאַ גרויסע אונטערנעמונג דאַרף קאָסטן. די קליינע מענטשן וועלן סײַ ווי סײַ ניט קליגער ווערן דערפון („להוציא הוצאה רבה לקטני הערך אשר שם תאבד כל חכמה, תסתר כל בינה“). האָבן מיר דעריבער באַשלאָסן צו מאַכן די אויסגאַבע אַזוי, אַז זי זאָל ניצן אויך דעם העכערן מענטש. צוליב דעם האָבן מיר די ערשטע זאַך אַרײַנגעשטעלט דעם לשון-קודשן טעקסט פון די נביאים וכתובים, מיט אַלע פינקטלעכקײַטן און דקדוקים. אַרום דעם טעקסט האָבן מיר אַרײַנגעשטעלט פירוש רשי אין אַריגינאַל, פאַרריכט און קאַריגירט („מוגה“) לויט אַן אַלטן כתב-יד אויף פאַרמעט.

בנוגע דער ייִדישער איבערזעצונג האָבן מיר באַשלאָסן אַז לאַזן זיך הדרג, ווי דער בעל-צאינה-וראינה האָט דאָס געמאַכט. האָבן מיר געלאָזן פון זײַן איבערזעצונג נאָר דעם טיטל המגיד, און באַשטעלט אַ נייע איבערזעצונג פון גאַנץ נביאים וכתובים, געשטיצט דער עיקר אויף פירוש רשי („אשר הוא מאור עינינו... אמרנו הננו ועלינו אל איזה איש חי רב פעלים להוציא לאור ביאור מעשה הספר ממש אות באות על-פי פרש"י ז"ל“). דאָרט וואו רשי דערזאָגט ניט אַדער איז ניט קלאָר — האָבן מיר באַשלאָסן אַרײַנצונעמען פון אַנדערע מפרשים: תרגום, רלב"ג, רד"ק, אבן-עזרא, א"א. בכדי מע זאָל ניט דאַרפן זיך פאַרלאָזן בלינדערהייט אויפן איבערזעצער, האָט מען נאָך יעדן פירוש אַרײַנגעשטעלט אין האַלבע לבנות דעם נאָמען פון דעם פירוש, פון וואָנען דער איבערזעצער האָט דאָס גענומען. אַזאַ איבערזעצער האָבן זיי געפונען און ער האָט איבערגעזעצט לויט אַט דעם דרך פון אָנהייב נביאים ביז סוף נחמיה („את שאהבה נפשינו בקשנו, יגענו ומצאנו לבאר הכל מהתחלת העשרים וארבע עד סוף ספר נחמיה“). דברי-הימים האָט מען ניט איבערגעזעצט, ווייל מען האָט געפונען אין רד"ק אַ רמז. אַז רש"י האָט ניט מפרש געווען דברי-הימים, און אַן רש"י לוינט זיך ניט צו לייגן הוצאות אויף איבערזעצן, נאָר וואו ניט וואו פאַרטייטשט איינצלנע שווערע ווערטער.¹⁴ אַזוי אַרום איז די אויסגאַבע 1623 אַ שוה לכל נפש, אי פאַר דעם פשוטן, אי פאַר דעם העכערן מענטש.

14) אין ווין, אין שמידס דרוקערײ, איז צוויי מאל אַרויס דער המגיד (1794 און 1798) אויך מיט דברי-הימים-איבערזעצונג. דער נאָמען המגיד איז דאָ נאָר געווען אחיזת עינים, דאָס איז געווען די בליץ-איבערזעצונג, ניט קיין המגיד (זע ווייטער דעם אַרטיקל „די צוויי איבערדרוקן פון בליצן אין שמידס ווינער דרוקערײ“).

דער היוצא פון אַט דער לאַנגער התנצלות איז, אַז די אַלע יאָרן האָבן מיר אַלע געלעבט אין טעות, מיינענדיק אַז אין דער גרויסער צאָל המגיד-אויסגאַבעס וואָס מיר פאַרמאַגן, האָבן מיר אַ ייִדישע איבערזעצונג פון נביאים וכתובים, געמאַכט פון דעם מחבר פון צאינה-וראינה. לויט די רייד פון דער התנצלות געהערט גאַרניט די אויסגאַבע 1623, די עלטסטע וואָס איז צו אונדז דערגאַנגען, צום בעל-צאינה-וראינה, נאָר צו אַן אַנאָנימען איבערזעצער, געמאַכט גאָר לויט אַן אַנדער דרך ווי דער פון בעל-צאינה-וראינה. און אַזוי ווי אַלע אויסגאַבעס פון נאָך 1623, הן א"ט המגיד, הן א"ט מגישי מנחה, וואָס איז באַמט דער זעלבער המגיד,¹⁵ זיינען געדרוקט לויט דער אויסגאַבע 1623¹⁶ — געהערן זיי דאָך אַלע צום אַנאָנימען איבערזעצער, און מיר דאַרפן זיי אויסמעקען פון דעם בעל-צאינה-וראינה חשבון.

אַריינגעפירט אין דעם טעות האָבן אונדז די ביבליאָגראַפן און די פאַרשערס פון דער ייִדיש-ליטעראַטור, וואָס זיי האָבן זיך ניט געגעבן די מי אַריינצוקוקן אין דער התנצלות.

עס בלייבט אונדז צו האַפן אַז סוף-כל-סוף וועט אפשר ווען עס איז נתגלה ווערן אַן עקזעמפלאַר פון פאַרן יאָר 1623 מיט דעם בעל-צאינה-וראינהס איבערזעצונג.

ווען איך וואָלט ניט מורא האָבן, וואָלט איך אָבער געזאָגט אַז אפשר איז זיין איבערזעצונג גאָר קיין מאָל ניט געדרוקט געוואָרן. בנוגע דעם 3טן באַנד (כתובים) איז דאָך דער שכל-הישר אַזוי מחייב, ווי באַלד ער איז נפטר געוואָרן ניט האָבנדיק באַוויזן צו פאַרענדיקן דעם באַנד (נאָך געבליבן ניט איבערגעזעצט פיר ספרים און — ווי אויבן געזאָגט — אפשר אויך תרי-עשר). לייגט זיך ניט אויפן שכל אַז ר' יעקב בר' יצחק זאָל איבערגעבן אין דרוק ניט קיין פאַרענדיקטן באַנד. בנוגע צו די 2 בענד נביאים — איז ווי באַלד זיי זיינען צו אונדז ניט דערגאַנגען, און דער בעל-התנצלות גיט ניט קיין רמז אַפילו אַז זיי זיינען געווען

(15) זען יודא א. יאָפּע, דצ"ו.

(16) אין דער גרויסער צאָל המגידס וואָס זיינען געדרוקט געוואָרן אין משך פון 300 יאָר זיינען אַוודאי אַריין אַ סך שינויים און השמטות. דאָס זיינען אָבער אַלץ נאָר אַזעלכע וואָס דרוקערס האָבן געמאַכט על דעת עצמם, הפל כמנהג הדרוקער, לויטן געשמאַק און געשעפּטלעכן אינטערעס פון יעדן דרוקער. אויך די צענזור האָט צוגעלייגט אַ האַנט צו פאַרשיידענע אויסגאַבעס. עס איז אָבער אַלץ די זעלבע איבערזעצונג פון 1623. דער וואָס וויל אָבער שטודירן די איבערזעצונג דאַרף זיך באַנוצן נאָר מיט די ערשטע פאַר אויסגאַבעס וואָס זיינען אין גאַנצן אידענטיש מיט 1623.

געדורקט, איז אפשר זינען זיי אויך געבליבן ניט-געדרוקט. אזוי ווי דער בעל-התנצלות איז געווען ר' יעקב בר' יצחקס א קרוב און האָט זיך פאַרנומען מיט פאַרלעגערײ און דרוקערײ און הגהה, האָט ר' יעקב בר' יצחק אפשר אים געגעבן דעם כתב-יד און נאָך זײַן פטירה איז דער כתב-יד בײַ אים געבליבן. אין ביבליאָגראַפיע אָבער איז מחייב דער כלל: לא ראינו אינה ראייה.

צום סוף וויל איך באַמערקן אַז פון דער אויסגאַבע 1623 האָב איך געזען נאָר דעם באַנד כתובים. מעגלעך אַז פון די בענד נביאים קען מען לערנען נאָך חידושים וועגן דעם ענין.

ווייטער קומט דער טייל פון דער התנצלות וואָס האָט אַ שײכות צו אונדזער ענין:

התנצלות המגיה והודעתו איך ומה נעשתה הטוב"ה הגדולה הזאת ושלא הבריחוהו סיבות המונעות אין זה כי אם אצבע אלקים ... ובו תוכר מעלת הספר מי פעל ועשאו.

...ובהיות כי חשתי לכבוד המחבר הראשון שאירי החסיד מהר"ר יעקב ז"ל בעל צאנה וראנה, אשר שם שמו"ת בארץ¹⁷ וקרא את הספר בשם (ספר המגיד) באשר שלח ידו במלאכת הקדושה הזו לבאר מתחלת נביאים ראשונים עד סוף ספר איוב, ואחר כך נתבקש בישיבה של מעלה. ובאמת נודע כי כל ימיו השתדל לעזר ולהועיל, זכה וזיכה את הרבים, קטנים אפילו אשר לא ראו אור התורה מימיהם, כאשר עשה בפירושו על חמשה חומשי תורה¹⁸ ובאופן זה שלח ידו במלאכת מחשבת חשיבות הספר הלז והעמידו במקום שהיד שולטת, גנז אוצרות למטה¹⁹, אמנם עיקר יסודו בנה על ספר אחד מקרוב בא, ואותו המחבר עשה דברי חכמים אחרים עיקר, ודברי מאור עינינו רש"י ז"ל עוקר, אשר הוא באמת מאור עינינו ועל שפתו יעלה כל עץ מאכל, לא יבול עליהו, והיה פריו לנו למאכל ועליהו לתרופה. ולדעתי הסיבות שהביאו להאלוף מוהרר"י [מורנו הרב ר' יעקב] היה שנים כאחד טובים. האחד שלא היו בידו ספרים וכלי אומנות שונות כראוי לכל אומן, כאשר תראו: הב' כי מרוב ענוותנותו עשה אזנים לתורה באופן שיוכלו להבין קצרי יד ויד כל אדם שוה וממוצע. אמנם הגדולים וחשובים לפני' בל יתיצב. ולא כן

(17) וואָרטשפּיל לויט תהילים, מו, 9.

(18) געמיינט די צאינה וראינה.

(19) געמיינט אַז ער האָט געמאַכט אַז קליינע מענטשן זאָלן אויך פאַרשטיין.

אנכי עמדי להוציא הוצאה רבה לקטני הערך אשר שם תאבד כל חכמה, תסתר כל בינה. לכן שמנו עצה בנפשינו לעשות עיקר ויסוד להועיל ולעזור לגדולים והעמדנו עיקר ויסוד בהדפסתינו פנים מפנים שונים. שני כתבי"ם הבאים כאחד. המקרא קודש קדשים לפני ולפנים כהויותו וכצורתו כניתן מסיני הקרי והכתיב ושאר דקדוקים,²⁰ ומחוץ יצפנו לשון זהב מדברת גדולות פירוש מאור עינינו רש"י ז"ל מוגה אשר עין לא ראתה בדפוס מעולם ביתר שאת ממה שהיו ראשונים גדולים וקטנים מלאים טעות. וכל זה הוגה מתוך רש"י קלף ישן נושן. (ומראה מקום) הפסוקים המובאות בתוך דברי רש"י ז"ל, למען ירוץ בו כל מעיין ללמוד הסתום מהמפורש ע"ד שאמרו: דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר,²¹ ומעלה גדולה הוספנו (מספר תולדות אהרן)²² בצדי הספר צוהר עשינו לטוב"ה לראות דרש כל פסוק בש"ס ובזהר ועקרים. והביאור אשר קרא המחבר הראשון ז"ל (ספר המגיד) אמרנו רק שמו יקרא עליו, שמו נאה לו,²³ אשרי שזכה לשם, אמנם הביאור עצמו יהא באופן אחר, לא זו הדרך אשר בחרנו בו, אך אמרנו הננו ועלינו אל איזה איש חי רב פעלים להוציא לאור ביאור מעשה הספר ממש אות באות ע"פ פרש"י ז"ל²⁴ ומה שהשמיט רש"י ז"ל לקוצר השגתינו, בנפשו יביא לחמו ומזון וצידה ישיביע נפשינו נפש רעבה מהמתרגם ז"ל או מהרד"ק והרלב"ג וא"ע [ואכן עזרא] ומשאר מפרשים, וישים בצדו, בין שני חצאי לבנה, שם בעליו, באופן שהקורא לא יסמוך בשום ענין על ביאור המגיד כי אם בראותו החכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינת המחבר,²⁵ ובזה יהיו שוים נפשות המתלמדים ולא יהא כספר החתום וכפתקא דנפל משמיא לומר קבלו דעתי, ובאופן שלא יהי' מזה היזק וחסרון לגדולים וקטנים יוכלו להלך בה נגד החיים במסלה העולה מעלה מעלה. את שאהבה נפשינו בקשנו יגענו ומצאנו²⁶ לבאר הכל מתחלת העשרים וארבע עד סוף הספר נחמיה די בא"ר ודי עולה ומתיישב על הלב, לבות בני אדם,

(20) ניט געקוקט אויף דער בארימערע זינען אין טעקסט אריינגעפאלן גרינזן, אזוי למשל אין נחמיה ה, 18, פעלן צוויי ווערטער „שור אחד“.

(21) ירושלמי, ראש השנה, פרק ג.

(22) ר' אהרן מפיזארו, געדרוקט אין פרייבורג, שמ"ג (1583).

(23) אפשר איז דאס א רמז וואס באשטעטיקט מ. עריקס השערה אז דער בעל-צאניה-וראניה איז געווען א מגיד.

(24) די הדגשה איז מנינע.

(25) א מליצה, לויט איוב, כה, 12.

(26) געמיינט אז מען האט געפונען אן איבערזעצער.

חיבור נכון, וכל דבר הקשה יבאו וישאלו את פי החיבור הקדוש כאשר ישאל איש בדבר אלקים, ותהי משכורתו שלמה אשר באו לחזות מחזה שד"י, ישמח צדיק כי חזה, וגילה רזא דנא. ומאותה הסיבה עצמה השמטנו ידינו מבא בדמים ולהוציא הוצאות רבות להדפיס ביאור המגיד על ספר דברי הימים בהיות כי מאור עינינו רש"י ז"ל אשר הוא לנו לאור עינים לא שלח ידו לבאר דברי הימים, כאשר האריך למענינו הפשטני הגדול הרד"ק ז"ל בתת טעמו בהתנצלותו מה הגיע לו ומה ראה על ככה לבאר ספר דברי הימים, וזה סוף לשונו: ולפי שהספר הזה הוא ספור דברי הימים לא תרגילו ללמדו, ולא ראיתי לאחד מהמפרשים שהשתדלו בפירושו, אלא שמצאתי הנה בנרבונו"א פירושים בזה הספר, לא ידעתי שמות המחברים, וראיתי כי הלכו דרך הדרש ברוב, ושאל ממני משכיל אח' מגירונ"א מתלמידי א"א לפרשו, וראיתי לתת שאלתו ולא כתבתי פסוק אחר פסוק אלא פסוקים הצריכים ביאור. א"כ נראה שפרש"י שלפנינו לא יצא מפיו בעולם²⁷ כאשר נרשום שמות בעלים הרבה, בכן חשכנו ידינו מהדפיס שום ביאור אשכנזי כ"א קצת מלות חמורות.²⁸ וה' ירצה פעלינו, אמן כי"ר [כן יהי רצון] וישלח לנו משיחנו, במהרה בימינו, וירא את עינינו, ואת עמלינו, ותמלא הארץ דיעה אז יראו עינינו, וישמח לבנו, ובישועתך תרום קרננו, כעתיר צעיר המשתדלים בהדפסה,²⁹ לכבוד קונו פעל ועשה.

ג

אין פאָריקן קאָפּיטל האָב איך געשריבן וועגן צוויי מחלוקת הביבליא-גראַפּן: ווען דער „המגיד“ איז צום ערשטן מאל געדרוקט געוואָרן, און אין וועלכן יאָר איז דער מחבר נפטר געוואָרן. און אז איך האָב געזען נאָר דעם לעצטן באַנד כתובים, וואו מען קען ניט געפינען קיין תשובות אויף די צוויי שאלות.

27 דאָס וואָס ער דרינגט אַרויס נאָר פֿון רדק"ס לשון, האָבן שפּעטער פֿאַרשערס, ווי דער חיד"א, ר' יעקב עמדין, א"א, באַוווּן מיט ראיות אַז דער פירוש אויף דברי הימים איז ניט רשים.

28 אויב איך האָב ניט פֿאַרזען, גייט דאָ סך-הכל אין אַן אַנדערטהאַלבן צענדליג ווערטער אָן ערך. אָבער אַט די ווערטער זינען ניט אָפּגעטשטשט געוואָרן, נאָר גענומען גרייטערהייט פֿון פֿריערדיקע אויסגאַבעס. מיר געפינען זיי אין די תנך-אויסגאַבעס יוניציאַה רפ"ו (1526), ש"ז (1547) און באַזעל ש"ט (1619).

29 פֿון דעם איז צו זען אַז ער איז געווען איינער פֿון די פֿאַרלעגערס.

לעצטנס האָב איך געקראָגן די מעגלעכקייט צו זען אויך דעם ערשטן באַנד נביאים ראשונים, וואו איך האָב געפונען תשובות אויף די ביידע שאלות. אויף דער צווייטער זייט פון שער איז געדרוקט אַ הסכמה (וואָס איז אין די ווייטערדיקע אויסגאַבעס ניט איבערגעדרוקט געוואָרן), וואָס לייענט זיך אַזוי:

הסכמות מהגאונים ראשי ישיבות יצ"ו.

להיות כי ראה ראינו גודל התועלת היוצא מתוך הספר שחיברו האלוף הנעלה מהר"ר יעקב בן הר"ר יצחק מק"ק ינאווא בעל מחבר ספר צאינה וראיני ועכשו קרא שם הספר שחיבר בשם (ספר המגיד) ובו הוא מבאר ומפרש כל העשרים וארבע בלשון אשכנז ע"ד החיבור ודרש¹ ומבאר בו חידושים רבים כאשר עיני כל תחזינה מישרים. ושם נפשו בכפו להביא אותו לבית הדפוס להדפיסו כדי לזכות הרבים ועל זה הוציא הוצאות רבות לכן הסכמנו וגזרנו בתוקף גזירתנו ובגזירת נח"ש² ששום אדם בעולם לא ירים את ידו להדפיסו שנית הן במדינות מלכותינו תוך (ששה שנים) מיום שיהא נגמר הדפסתו א"ה בדפוס לובלין או אפילו חוץ למדינות מלכותינו להביאו למדינות מלכותינו תוך זמן הנ"ל וציונו להעביר כרוזא בחיל בב"ה³ ברבים ולהזהיר העולם, ובזה כל העם על מקומו יבא בשלום.

כה דברינו יום ג' ה' אדר שני שפ"ג לפ"ק פה ק"ק לובלין.

נאם שמואל אלעזר⁴ בן מהר"ר יודא הלוי זלה"ה.

נאם הקטן והצעיר יואל בן לא"א כמה"ר שמואל זלה"ה.

נאם שמואל בן א"א הגאון מהר"ר משולם המכונה ר' ויבש זלה"ה.

נאם שמשון בן מה"ר יצחק זלה"ה.

נאם אהרן בנימין בן מהר"ר חיים זצ"ל מאראפטישיק.⁵

נאם הקטן מנחם נקרא מאנש חיות בן א"א הגאון הגדול מהר"ר יצחק חיות

זצ"ל הע"ה.⁶

די זעקס הסכמה-געבערס זיינען געווען די גדולי-הדור פון יענער צייט. דער ערשטער איז געווען מפורסם בכל תפוצות ישראל הונדערטער יאָרן, אַזש ביז אונדזערע צייטן ווי „דער מהרשא" (ראַשי-תיבות: מורנו הרב ר' שמואל אליעזר). יעדער י"ד, וואָס האָט יונגעהייט געלערנט, נישט דווקא אין אַ ישיבה נאָר אַפילו אין אַ חדר האָט געוואוסט דעם נאָמען מהרשא. ער איז אויך אַריין אין דער יידישער שפראך. אַ י"ד וואָס האָט

(1) פשוטע איבערזעצונג און אויך על-פי דרוש.

(2) נידוי, חרם, שמתא.

(3) בבית-הכנסת.

(4) פאָרגרייזט, עס דאַרף זײַן אליעזר.

(5) Morawczyk, אַ פאַמיליע וואָס האָט אין 16טן און 17טן י"ה אַרויסגעגעבן אַ צאָל

רבנים און מחברים. דער אָפּשטאַם פון דער פאַמיליע איז פון מערן.

(6) זכר צדיק לחיי העולם הבא.

געהאט א שווערע פראבלעם פלעגט זאגן: איך האב א שווערן אדער הארבן מהרשא. א בחורל מיט א גוטן קאפ צום לערנען פלעגט מען אויף אים זאגן: ס'האט א מהרשא-קעפל. דער צווייטער איז געווען און איז עד-היום מפורסם צווישן לומדים און רבנים ווי „דער ב"ח" (ראשי-תיבות פון דעם נאמען פון זיין ספר בית חדש). דער דריטער איז געווען רב אין פרעמיסלא, דער פערטער — א ראשי-ישיבה אין לעמבערג, דער פינפטער — רב אין פויזן, דער זעקסטער — רב אין ווילנע. ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה איז נאך זיין מצבה געשטאנען אויפן אלטן בית-עולם אין ווילנע.

ווי קומט עס וואס דער מחבר פון „המגיד" האט געטראפן אט די זעקס רבנים פון פארשיידענע געגנטן, ווייט איינער פון די אנדערע, צוזאמען אין לובלין?

ווי באוואוסט האט לובלין געהאט דריי גרויסע ירידים א יאר (צו זעכצן טעג יעדער). געוויינטלעך איז מען אויף א יריד עוסק אין משא-ומתן, אבער אזוי ווי אויף די ירידים פלעגן זיך צונויפקומען א גרויסע צאל יידן, פון נאענט און פון ווייט און אפילו פון אנדערע מדינות, פלעגט מען אויסניצן די ירידים אויך פאר אנדערע ענינים, הן קהלשע, הן יחידישע און פאר א סעסיע פון וועד ארבע ארצות. ס'פלעגן קומען עגונות זוכן פארשוואונדענע מענער, מדינה-שדכנים, עלטערן ביי וועמען קינדער שטייען אין שידוכים, מחברים וואס זאמלען פרענומעראנטן, ראשי-ישיבות און ישיבה-בחורים וואס פלעגן קומען זיך באקענען מיט די ראשי-ישיבות און אויסקלייבן אין וועלכער ישיבה צו פארן. עס פלעגן אויך קומען א גרעסערע צאל רבנים. חוץ די זעקס גרויסע רבנים, וואס זיי האבן געמוזט בייזיין צוזאמען מיט די פרנסים אויף די זיצונגען פון וועד ארבע ארצות, פלעגן אויך קומען רבנים יחידים, וואס האבן געהאט וויכטיקע ענינים צו באזארגן, און צוזאמען מיט די ראשי-ישיבות פלעגט זיך אַנקלייבן אויפן יריד א היפשער רבנישער עולם. דאס פלעגן אויסניצן די וואס האבן געדארפט א היתר מאה רבנים, פדי זיי זאלן מעגן חתונה האבן, אויך מחברים וואס האבן זיך גענייטיקט אין הסכמות אויף זייערע חיבורים; אנשטאט צו שלעפן זיך פון שטאט צו שטאט, פון רב צו רב, וואס איז אין יענע צייטן, ווען מען פלעגט פארן מיט אקס, געווען פארבונדן מיט

(7) „והיו בכל יריד ויריד כמה מאות ראשי ישיבות וכמה אלפים בחורים וכמה רבבות נערים, וסוחרים יהודים ועמים להבדיל היו כחול הים, כי מסוף העולם ועד סופו היו באים על היריד, ומי שהיה לו בן או בת להתחתן נסע על היריד... ונעשה כמה מאות חיתונים בכל יריד ויריד...“ (ר' נתן נטע הנובר, יון מצולה).

גרויסער טירחה און אַפּקומעניש, ווי אויך מיט גרויסע הוצאות, האָבן זיי מיט איין נסיעה אויפן יריד באַקומען וואָס זיי האָבן געדאַרפט.

דעם יריד האָט אויך אויסגענוצט ר' יעקב בר' יצחק פון יאַנאָווע, דער מחבר פון ספר המגיד. ער האָט זיך גענייטיקט אין דריי זאַכן: אין הסכמות, אין אַ פאַרלעגער און אין אַ דרוקער. די אַלע דריי זאַכן האָט ער געפונען אויפן יריד אין לובלין. די דאָטע פון דער הסכמה איז ה' אָדר שני שפּג, דאָס איז די צײַט פון דעם ערשטן יריד פון יאָר אין לובלין⁸ איז ער געווען זיכער אַז דאָרטן וועט ער קריגן רבנים צו נעמען בײַ זיי הסכמות, און האָט טאַקע געטראָפּן דאָרטן די זעקס רבנים און גענומען בײַ זיי אַ הסכמה, אזוי ווי די פינקסיים פון וועד אַרבע אַרצות פון יענע יאָרן זײַנען ניט אויפגעהייט געוואָרן⁹ ווייסן מיר ניט צי עס איז יעמאַלט געווען אַ סעסיע פונעם וועד און די זעקס רבנים זײַנען דאָס געווען די וואָס האָבן אַבליגאַטאָריש געמוזט זײַן אויף דער סעסיע אָדער יעדער פון זיי איז געקומען צוליב זײַנע פּריוואַטע ענינים.

פון דער הסכמה האָבן מיר אַ תשובה אויף דער ערשטער שאלה, אַז גערעכט זײַנען די ביבליאָגראַפן וואָס האַלטן, אַז דער המגיד איז געדרוקט צום ערשטן מאַל אין יאָר שפּג (1623).

אין דעם דאָזיקן באַנד האָב איך אויך געפונען אַן ענטפּער אויף דער צווייטער מחלוקת הביבליאָגראַפן: אין וועלכן יאָר איז ר' יעקב בר' יצחק נײַפטר געוואָרן. גלייך נאָך דער הסכמה, אויף דער צווייטער זײַט פון שער, גײען צוויי הקדמות — די ערשטע אין לשון-קודש און די צווייטע אין יידיש. די הקדמות זײַנען ניט פונעם מחבר נאָר פונעם פאַרלעגער. אין דער העברעאישער הקדמה דערמאָנט ער שוין דעם מחבר מיט ברכת-המתים: „החסיד מהר״ר יעקב ז״ל המחבר... ונתבקש תכף בישיבה של מעלה, מיתתו תהא כפרה כקרבן עולה...". ס'איז קלאַר, אַז ער איז געשטאַרבן באלד נאָך דעם ווי ער האָט באַקומען די הסכמה, איידער ער האָט נאָך באַוויזן אַנצוהייבן דרוקן. הייסט עס, אַז ער איז נײַפטר געוואָרן שפּג אין קורצן נאָך ה' אָדר שני. עס איז ממש נשמום צו ווערן ווי אזוי קיין איינער פון די ביבליאָגראַפן האָט ניט אַנגעגעבן דאָס ריכטיקע יאָר, הגם מען קען

(8) אַט דער יריד האָט געהייסן „יריד גראַמניץ“, אויך „יריד אָדר“.

(9) אַ סבאָר, אַז ווען די מאַכט האָט אַפּגעשאַפּט דעם וועד אַרבע אַרצות האָט מען מיט אַ פּיוון, פאַרניכט די פינקסיים, מורא האַבנדיק אַז די מאַכטהאַבערס זאָלן ניט וועלן אַרײַנקוקן אין זיי.

דאָס דאָך לערנען באלד פון דער צווייטער זייט פון שער, ווייזט אויס אַז אַמאָליקע ביבליאָגראַפן זינען ווייטער פון שער ניט געגאַנגען...

אין פאַריקן פרק האָב איך דערציילט, אַז באלד ווי ר' יעקב איז געשטאַרבן האָבן די פאַרלעגערס, וואָס זיי איז ניט געפעלן זיין איבערזעצונג, באַשטעלט און אָפּגעדרוקט אַן אַנדער איבערזעצונג פון גאַנץ נביאים וכתובים, לויט אַן אַנדער שיטה. זיי האָבן דאָס אָבער געהאַלטן בסוד ביזן סאַמע סוף פון לעצטן באַנד. יעמאַלט זינען זיי אַרויס מיט אַ התנצלות און מגלה-סוד געווען אַז זיי האָבן נאָר געלאָזן דעם נאָמען המגיד, אָבער די איבערזעצונג איז אַ נייע. אויפן שער פון ערשטן באַנד איז אויך געבליבן דער נאָמען ר' יעקב ווי דער מחבר. איך בין חושד, אַז עס איז אין דעם געווען אַ באַהאַלטענע פּוונה. זיי זינען ניט געווען זיכער צי זייער איבערזעצונג וועט אויסנעמען ביים עולם. ר' יעקב איז שוין געווען מפורסם דורך דער צאינה וראינה, טאָ זאָל דערווייל דער עולם מיינען אַז דער המגיד איז אויך זינער, וועט מען ביז וואַנען וואָס אויספאַרקויפן דעם ערשטן און צווייטן באַנד און ווען מען וועט האַלטן ביים סוף וועט מען אויסזאָגן דעם סוד. ס'ווייזט אָבער אויס אַז קיין גרויסע הצלחה האָט דער המגיד נישט געהאַט, ווייל אַ צווייטע אויסגאַבע איז ערשט אַרויס 50 יאָר שפּעטער, אין דער צייט וואָס די צאינה וראינה האָט שוין אין די ערשטע יאָרן געהאַט עטלעכע אויסגאַבעס. עס קען אָבער זיין אַז שולדיק אין דעם איז די גזירת-ת"ח, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ צוואַנציק יאָר שפּעטער נאָכן אָפּדרוקן דעם המגיד, און די דרוקערז אינ לובלין איז געוואָרן אין אַ גרויסן שפּל-המצב, עס האָט געמוזט געדויערן עטלעכע צענדליג יאָר ביז וואַנען דער עולם איז געקומען צו זיך. אין 18טן און 19טן י"ה זינען אַרויס אַ סך אויסגאַבעס פונעם המגיד.

איך האָף, אַם-ירצה-השם, נאָך אומצוקערן זיך צו דער המגיד-טעמע, נאָר איך וויל דאָ עצהנען די פאַרשערס וואָס ווילן שטודירן דעם המגיד אַז זיי זאָלן ניצן נאָר די ערשטע לובלינער אויסגאַבע, ווייל שוין די צווייטע אויסגאַבע איז מיט השמטות און שינויים.¹⁰

אויף דער קשיא ווי אַזוי האָבן זיי באַוויזן אין אַזאָ קורצער צייט צו מאַכן אַ נייע איבערזעצונג, קען מען ענטפערן, אַז זיי האָבן אפשר געפונען

(10) זען אויך וואָס איך האָב געשריבן וועגן דער ווילמערשדאָרפער המגיד-אויסגאַבע אין מיין העברעישן אַרטיקל „על הגהות דרבינו עובדיה“, אהל רח"ל ע' 313-314.

שוין א פארטיקע איבערזעצונג. לאו דווקא ר' יעקב, נאך עמעצער האט זיך געקענט פארנעמען מיט איבערזעצן נביאים ופתובים.

אין דער אויבן דערמאנטער העברעאישע התנצלות פונעם פארלעגער איז דא אן אומפארשטענדלעכע פראזע. נאך דעם ווי ער דערציילט וועגן דער פטירה פונעם מחבר ר' יעקב, שרייבט ער: "...ואני הדל... אמרתי לזכור שם הספר הזה בשם טוב אשר פי ה' יקבנו (עיני כל ישראל) ולא יקרא שמו עוד (מגיד לבית יעקב) כי אם (עיני כל ישראל)...". איך מיינ, אז הגם זיי האבן דערווייל געהאלטן בסוד די מעשה מיט דער נייער איבערזעצונג האבן זיי דא אריינגעשמוגלט א רמז אויף דעם; מען דארף שוין דעם ספר מער נישט רופן המגיד וואס ר' יעקב האט מחבר געווען — "מגיד לבית יעקב" — נאר "עיני כל ישראל" ד"ה, אז דער נייער איבערזעצער האט געהייסן ישראל.

דער היוצא מדברינו איז: ר' יעקב בר' יצחק פון יאנאווע, דער מחבר פון צאינה וראינה און המגיד איז נפטר געווארן אין יאר שפג בערך אין פרילינג. זיין המגיד איז געבליבן אין כתב-יד און איז קיין מאל נישט געדרוקט געווארן. דער המגיד וואס מיר פארמאגן איז פון אן אנאנימען מחבר, און איז געדרוקט געווארן צום ערשטן מאל אין משך פון די יארן שפג—שפז (1623—1627).



זה השער ליי

ספ

הבזיר

והוא ע' חכמים על כל העשר וארבע כביאם
ראשונים ואחרונים וקרי שער וכתיב דברי
עתיד: כעקת' ללשון אשכנז שפטים ומורשים
חתיקים מדרש על כל פסוק ופסוק כפי ענינו
לרש דבת כל עמי הארץ מקטנם ועד גדולם
בפניהם ידעו ויבינו לקרות כל העשר וארבע
אשר לא היה בכר לשולאים רק א' חסיד ושנים
מחשבה אחר היה להם יד וגם לאגיד ושניה
הלאה הארץ: פה ואין נרד להגיד ובעל החסיד
דלא הוא בעל האבה וראבה החכם השלם
החסיד המרד' יעקב בן לאא הר' יצחק ז"ל
מחשבת רבינו זכה וי' את הדברים וכות
הדברים תלוי בו גם ניינו בו הקטעונו עם
תולדות אהרן למען לא יחסר כל בו

נדרס פה קק ליובליך

בשנת שפ"ה לפק

תחת מחשבת ארזינו המלך רנמוכ"ש
השלישי ירם אביר

פ' הר' נבי בר אברהם קלוימו' פה י'ל היוזקק



זה השער לז'

ספר

המגיד

מנביאים אחרונים

והוא כו' מסביר על כל העשרים וארבע דברים
עתיקים בעיקרם ללשון אשכנז פשטים ומדרשים
מתיקם מדרש על כל פסוק ופסוק בפני עצמו
למען דעת כל עמי ה' רץ מקטב ועד גלגל מעצום
ידעו ויבינו לקרות כל העשרי וארבע אשר לא היה
כבר לעולם רק א' מעור ושנים מתפרה אשר
היה להם יד ושם להגיד ועתה מלאה הארץ דעה
ואין צורך להגיד ובעל המחבר מודע שמו בהקדמה
הראשונה שלפני כדאיס ראשונים גם כעוסק
בו משמואל ואילך (פ' רטו) עם מרא' מקו'
הכסופים גם נוכח בו הקפוטול' וגם
תולדו' אהרן למען לא יחסר כל בו
ותועלתו יעוין כס' ד' לפני
ספר שמואל - ועם כתב
קדש ויפה:

נרפס פה קמ דובלין

תחת מחלת אדוכינו המלך וינמוכדש השלישי ירום
היהו מלכותו אב"ר:

ע' הרד נבי בר אברהם קלנינוס ויה וז' האחוזק



ספר

המגיד מכתובים

אשר לאהיו כבר מה לעולמים * באשר
עונכם היונה במשרים * בכרך קטן בנייר
יפה ודיו שחור ובאותיות חרישיות:

בוולצבאך

בית ונדפוס כהר"ר משה זלמן געץ :
בן המנוח המנוח משה ר' אהרן ז"ל :

בשנת בני לחכמתי הקשיבה
לפ"ק :

זלמן מדפוס



די צוויי איבערדרוקן פון בליצס תנ"ך איבערזעצונג אין שמידס ווינער דרוקעריי

ד"ר י. צינבערג אין זײַן „געשיכטע פון דער ליטעראטור בײַ ייִדן“, ריינדנדיק וועגן די פֿארשיידענע תנ"ך איבערזעצונגען אין ייִדיש (באָנד vi, קאָפּיטל 5) זאָגט: „דער פּראָוו צו פֿאַרדערענגען דעם „צאנא וראינה“ און אַנדערע דרש-איבערזעצונגען האָט קיין דערפֿאַלג נישט געהאַט. דער דרש-נוסח פונעם „צאנא וראינה“ איז געווען מער צום האַרצן דעם דעמאָליטיקן לייענער-עולם... דער „צאנא וראינה“ האָט דעם קאָמפּ געוואונען און פֿאַרדערענגט ביידע נייע איבערזעצונגען.¹ וויצנהויזנס איבערזעצונג האָט נאָך ווייניקסטנס זוכה געווען איבערגעדרוקט צו ווערן (אין 1687), בליצעס איבערזעצונג דאָס אויך נישט...“

דאָס איז נישט ריכטיק. בליצעס איבערזעצונג איז צוויי מאל איבערגעדרוקט געוואָרן, הגם נישט אין יענעם דור, נאָר מיט איבער הונדערט יאָר שפּעטער.

דער קריסטלעכער מדפיס און פֿאַרלעגער פון ייִדישע ספרים אין ווין, אַנטאָן שמיד, האָט צוויי מאל איבערגעדרוקט בליצעס איבערזעצונג, איין מאל אין יאָר תקנ"ח (1798) און דאָס צווייטע מאל אין יאָר תקע"ד (1814).

ער האָט דאָס איבערגעדרוקט נישט אין דעם גרויסן פֿאַרמאָט פון בליצעס אַמסטערדאַמער אויסגאַבע, נאָר אין דעם קליינעם „המגיד“ פֿאַרמאָט, צוזאַמען מיטן העברעאישן אָריגינאַל און רש"י, מיט דעם טיטלבלאַט „המגיד“, אויף וועלכן עס איז גאַרנישט אָנגעוויזן, אַז דאָס איז בליצעס איבערזעצונג; ערשט ווען מען לייענט די הקדמה, דער-וויסט מען זיך אַז דאָס איז נישט קיין „המגיד“, נאָר אַ „בליץ“, און דאָס איז אפשר די סיבה פֿאַר וואָס די ביבליאָגראַפֿן, וועלכע באַנוגענען זיך דאָס רוב מיט די שער-בלעטלעך, האָבן נישט באַמערקט די דאָזיקע אויסגאַבעס, אָנעמענדיק זיי פֿאַר געוויינטלעכע „מגידים“, און זיי

(1) בליצעס איבערזעצונג, אַמסטערדאַם. 1676-1679; וויצנהויזנס איבערזעצונגען דאַרטן.

זינען אזוי אַרום געבליבן ניט פאַרצייכנט אין דער ביבליאָגראַפיע (אַגב זינען די „מגידיים“ נאָך אויך ביבליאָגראַפיש ניט פאַרצייכנט ווי געהעריק, און עס איז דעריבער שווער צו האָבן אַ באַגריף, ווי ווייט זיי זינען געווען פּאָפּולער).

עס איז אינטערעסאַנט צו באַקענען זיך מיט די מאַטיוון וועלכע האָבן באַוואויגן דעם פאַרלעגער צו געבן אַנשטאָט דעם „המגיד“ בליצעס איבערזעצונג. ער שרײַבט וועגן דעם אין די הקדמות פון ביידע אויסגאַבעס.

אין דער „הקדמת המדפיס“ אין יאָר תקנ"ח² לייענען מיר:

„דיא פּעראַנלאַסונג צו דיזער אויפלאַגע, וואר די איבערצייגונג, דאס בני עמנו מאַנגעל דאראן האט, אונד עס איין נאטווענדִיגער ארטיקעל איזט. דא וויר אבער בא יעדעס ספר וועלכעס וויר דרוקען, אימער בעדאכט זינד, עס בעסער אונד ניצליכער צו מאכען, אלס עס ביז הער וואר, זא האבן וויר אויך דיזעס ספר מיט פיל ניצלעכעס פערמעהרט, ... דער אלטע דייטש, וועלכער אימער ביי דיזען מגידים ביי געדרוקט ווארדען, איז ניכט נור אן אונד פיר זיך בלשון מגומגום (!) ומבולבל זאנדערן נאך דורך אלע האנד פערדייטשטע מדרשים אונד פשטים אויסער ארדענטליך פערווירט. אונד אונפערשטענדליך; וכל הרוצה ללמוד את המקרא מתוכס לא ידע צאת ולבוא. איך ווייס וויא עס מיר זעלבסט געגאנגען איזט. איך וואר זעהר בעגריג פסוק צו לערנען, אונד זא איך זעלבסט מיט פי' רש"י דען פסוק ניכט פערשטעהען קאנטע, זוכטע איך הילפע אים דייטשען. אבער דא קאם איך נאך איבלער אן. עס וואר מיר אונמעגליך, ווען איך מיך נאך זא אנטערענקטע, נור איינען זין הערויס צו פינדען. זא פערווירט אונד אונזיניג איזט דער דייטש וועלכער ביא דען מגידים געדרוקט איזט, דיזער אומשטאנד איזט שאן פאר הונדערט צוויי אונד צוואנציג יאהרען באמערקט ווארדען, וויא אויס נאכשטעהענדער הקדמה צו זעהען איזט, פאן דען מחבר איינעם דייטשען תנ"ך, געדרוקט אין אמשטערדאם בשנת תל"ו לפ"ק. דיזער מחבר האט זיך זעהר פיל מיהע געגעבען דעם פשט הפסוק צו פערדייטשען, כפי יכולתו וכפי כחו בלשון אשכנז. וויר האבען דאהער דיזען פיל בעסערן אונד דייטליכערן דייטש ביא דיזען מגידים געדרוקט. ובטוחים אנחנו שכל איש נבון וחכם לבב יברך את מעשה ידינו, וגם כל איש אשר אין לו יד ושם בלשון הקודש, ימצא נחת בקראו בו בשבתות ובמועדים, דען ער ווירד דאדורך דאך געוואר וואס אין דעם פסוק שטעהט, אונד ווירד דאן ניכט גאר ערום ועריה מתורת ה' הקדושה. וואס זאנסט נאך היריבער צו זאגען ווערע, ווירד דער לעזער אין נאכשטענדער הקדמה גענוגזאם פינדען, אונד מיט פערגניגען לעזען“.

(2) די זעלבע הקדמה איז אויך איבערגעדרוקט אין דער אויסגאַבע 1814. — די העברעאזימען זינען אויסגעטיילט אין אַריגינאַל; דאָ דרוקן מיר זיי מיט קורסיוו.

דערנאך גייט איבערגעדרוקט (מיט קירצונגען) בליצעס הקדמה. ווי מיר זעען, האָבן מיר דאָ דעם זעלבן אַנטידרש-מאַטיוו, מיט וועלכן בליץ אליין האָט קריטיקירט דעם „צאינה וראינה“ און אַנדערע דרש-איבערזעצונגען און באַרעכטיקט זיין אייגענע פשט-איבערזעצונג. מיר ווייסן אַז בליץ האָט ניט געהאַט קיין דערפאַלג, און מען האָט דורות לאַנג הנאה געהאַט פון דעם „צאינה וראינה“ און „המגיד“, וואָס האָבן אויסגעהאַלטן צענדליקער אויסגאַבעס. ווי עס ווייזט אויס, האָבן די פאַרלעגערס געהאַלטן, אַז צייטן בייטן זיך און מיט זיי אויך די שטימונגען. זיי האָבן דעריבער גערעכנט, אַז סוף-פל-סוף איז געקומען די צייט צו פאַרבייטן די דרש-איבערזעצונג פון „צאינה וראינה“ און „המגיד“ אויף בליצעס פשט-איבערזעצונג. געוויס האָבן דאָ אויך געווירקט די נייע ווינטן, וואָס האָבן אָנגעהויבן בלאָזן פון דער אויפגייענדיקער השפּלה-באוועגונג. די משפּילים האָבן דאָך, פידוע, ניט געהאַלטן פון דרש.

עס איז שווער צו וויסן, צי די אויסגאַבע האָט אויסגענומען. ערשט אין זעכצן יאָר אַרום, אין יאָר 1814, איז שמיד צוגעטראָטן נאָך אַ מאָל איבערצודרוקן די זעלבע איבערזעצונג.

מען האָט ווידער אַ מאָל איבערגעדרוקט די „הקדמת המדפיס בשנת תקנ"ח“, מען האָט זיך שוין אָבער ניט באַנוגנט מיט דער הקדמה און צוגעגעבן אַ צווייטע, וואו מען באַטראַכט שוין די פראַגע, צי דאָרף מען נאָך בכלל האָבן אַ יידישע תנך-איבערזעצונג. אין די זעכצן יאָר האָט די השפּלה-באוועגונג אין דייטשלאַנד און עסטרייך זיך פאַרשטאַרקט. איינער פון די הויפטצוועקן פון די משפּילים איז געווען אויסצואוואַרצלען די יידישע שפּראַך, וואָס קיין אַנדערע אויסדרוקן ווי „שפת עלגים“, „שפת בבל“, „תגל בה נפש הקורא“ האָבן זיי פאַר איר ניט געהאַט. אין דער צווישנצייט איז אין דער זעלבער דרוק אַרויס מענדעלסאָנס תנך-איבערזעצונג מיטן ביאור³ א"ט „מנחה חדשה“ אין 15 בענד. מענדעלסאָנס איבערזעצונג, אַ ריין דייטשע מיט יידישע אותיות, האָט געהאַט אין זינען פונקט דעם היפּוך פון די אַלטע יידישע תנך-איבערזעצונגען. יענע האָבן געהאַט דעם צוועק צו באַקאַנען מיטן תנך דעם פראַסטן יידישן עולם וואָס פאַרשטייט ניט קיין העברעאיש; מענדעלסאָנס איבערזעצונג האָט געשטרעבט באַקאַנען מיט דער

דייטשער שפראך דעם יידישן עולם וואָס פאַרשטייט יאָ העברעאיש און קען לייענען דעם תנך אין אַריגינאַל. אין דער הקדמה צו דער איבער-זעצונג, וואָס טראָגט דעם נאָמען „אור לנתיבה“, טרעט טאַקע מענדעלסאָן שאַרף אַרויס קעגן בליצעס תנך-איבערזעצונג.⁴ איבערדרוקן איצט בליצעס איבערזעצונג וואָלט שוין געהייסן שטעלן זיך קעגן די משכילים און דערצו איז שוין געווען אַ ספק, צי דאָס איז נייטיק פאַר דעם היימישן באַנוץ. עס איז שוין געווען דער באַרגאַראַפּ פון דער יידישער שפראַך אין דייטשלאַנד און עסטרייך און די אויסגאַבע וואָלט געקענט בלייבן ניט פאַרקויפט.

אַט אויף דעם קומט די צווייטע הקדמה. צו ערשט פאַרענטפערט זיך דער פאַרלעגער, למאַי ער גייט איבערדרוקן אַ יידישע תנך-איבערזעצונג; דאָס איז ניט חס ושלום קיין בגידה אין דער „השפלה“, וויל דאָס איז באַשטימט פאַר די פויליש-רוסישע יידן, וואָס קויפן ביי אים ספרים און זיי ווילן אויך האָבן די „מגידים“. פאַר זיי איז מענדעלסאָנס איבערזעצונג סײַ ווי אַ „ספר חתום“. די הקדמה לייענט זיך אַזוי:

„הדפסת המגידים האלה עם העתקה אשכנזית ישנה, אדע כי לא לרצון יהי' בעיני יקירי עם ישראל הנפוצים במדינות הקיסר יר"ה... יען מאז זרחה שמש החכמה עלי ארצם נפקחו עיני העברים לשים עיניהם על דרכיהם, להגות בחכמה ולהבר שפתם בלשון אשכנז צח ונקי גם מלתת חינוך טוב לצעיריהם... לא ירפו ידיהם, ללמדם לשון וספר... לנהלם בשבט הביאורים ומשענת התרגומים אשר ביארו ותרגמו אנשי השם חכמי לב כמו הרב החכם החוקר האלקי הרמב"ם נ"ע, ר' אהרן האללי, ר' יואל ברייל, אייכל, פרידלענדער, אבערניק, דעטמאלד, בן-זאב, וכדומה אנשים חכמים בעלי מדע ומביני לשון... ולכן לא תחשב לי בהדפסת המגידים האלה מחשבת און אשר רצוני להקדיר זוהר מפעלות תמימי דעות הנזכרים, כי אנכי הייתי הראשון אשר העיר את לבבו לאסוף ולקבוצ התרגומים והביאורים מהחכמים הנזכרים... ולהעלותם... על מזבח הדפוס אשר לי בט"ו כרכים אשר בשם מנחה חדשה נקראו, וגם על הוני לא חסה עיני לפאר מעשה ידיהם... בהוד הדפוס ויופי הנייר, משוש המה לכל קוראיהם... ואיך אמאס יגיע כפי?... חלילה לי מזאת... ונהפוך

(4) אַט וואָס מענדעלסאָן שרײַבט וועגן דעם: „אנכי... לא ראיתי את התרגום המיוחס לר' אלי' [בחור, ח. ל.] מימי כי לא נתפשט במדינה זו כלל אבל ראיתי את העתקת ר' יקותיאל [בליץ, ח. ל.]... ואם אולי כוונתו היתה רצוני, ולכך הסכימו בעדו חכמי הדור ההוא אבל מעשיו בלתי רצויים כלל, כי לא ידע בטיב לשון הקדש, ולא הבין עומק מליצותיה, ומה שהשיג ממנה תרגם בלשון עלגים מקולקל ומשחת מאד, תגעל בה נפש הקורא היודע לדבר צחות“.

הוא, אני תפלה אשר יהפך אל עם ישראל שפה ברורה לקרוא כלם — ובפרט ילדי שעשועיהם — מתוך המנחה חדשה, למען ישכחו כלמת עלגי לשון, וחרפת ערלי שפתים לא יזכרו עוד ... ואם יתהלל מתהלל כי ידפיס מגידים עם העתקה חדשה וקלה, הלא נקל לנבון לדעת כי ידיו לא יעשו תושי', כי אין רצונו רק להקל העתקות הנזכרים ולערב מליצותיהם הצחות ... במליצות הנשחתות והבלולות הנמצאות בהעתקות הישנות, ומי שלח ידו במלאכה נמבזה כזאת ונקה מעון השחתת המליצות וקלקול הכוונות...? ולכן תהי' העתקתו זאת לא לעזר לאשר יעזורו עצמם במנחה חדשה, ולא להועיל גם להבלתי מבינים צחות לשון אשכנז, סוף דבר חפץ טוב ושלם בידו לא יצליח.

אמנם הסיבה אשר הניעתני להדפסת המגידים האלה, היא למלאות רצון בני ישראל השוכנים בארצות פולין ורוסין, הקונים מאתי ספרים מספרים שונים, ונפשם שוקקה להשיג גם מגידים מדפוס הנוה ... עם העתקה נאותה ... כי התרגום אשר בהמנחה חדשה כמו זר יחשב להם וכספר חתום הוא בעיניהם, יען אשר אין אתם יודע עד מה מצחות לשון אשכנז, כי לא יכינו לדבר כן; לזאת נדרשתי לשאלתם ונעתרתי להם והעירותי את לבבי לבור להם את ההעתקה הזאת, כי היא היותר צחה וטובה מכל העתקות הישנות, כאשר העיד עלי' החכם המעתיק בהקדמתו. ובזאת אחשוב כי לא רק הסיבה אשר הניעתנו להדפיסה הראיתי, כי אם גם רצון בני ישראל השוכנים בפולין ורוסין מלאתי. עוד בזאת אדרש לכם בית ישראל בעצה היעוצה ממני ... שתקנו לכם עם המגידים האלה גם את ספר המבוא על נביאים וכתובים אשר נדפס בדפוס בשנת תק"ע למען דעת תוכן ענין כל ספר וספר, ומי כותבו וסבת שם הספר, ודרכי לשונו, וכמות הזמן יכילו ספורי הספר, והשתלשלות יחוסי המלכים, וסדר קבלת הנביאים, והתרת כמה ספקות עצומות יפלו בדבריהם, הכל מפורש בשום שכל מאת החכם המשוור מהרי"ל בן זאב נ"ע הנודע ביהודה ובשראל שמו ע"י חבורי הנפלאים אשר זכרם לא יסוף מזרעם.

וויען דען 15 מערץ 1814.

אנטאן שמיד ק"ק פריפ' אונד נידער עסטרייכישער לאנדשאפטס דייטש אונד אוריענטאלישער בוכדרוקער."

אויב די הקדמה מיינט טאקע, וואָס זי זאָגט, איז אַ גרויסער ספק, צי די אויסגאבע האָט דעם ציל דערגרייכט. אויב מענדעלסאָנס איבערזעצונג איז געווען פאַר די פּויליש-רוסישע יידן אַ ספר חתום, איז דאָך בליצעס איבערזעצונג פאַר זיי אויך געווען אומפאַרשטענדלעך.

אפילו ווען בליץ איז אַרויס איז די שפּראַך פון זײַן איבערזעצונג נישט געווען די אומגאַנג-שפּראַך פון די פּוילישע ייִדן,⁵ און וואָס ווײַטער האָט מען זי אַלץ ווײַנציקער פאַרשטאַנען.

עס וואָלט כּדאַי געווען אויסצוגעפונען, ווער האָט געשריבן די דאָזיקע הקדמות, עס לייגט זיך נישט אויפן שכל, אַז דאָס זאָל זײַן שמיד אליין, הגם ער איז אונטערגעשריבן אונטער דער צווייטער הקדמה און ער האָט טאַקע אויך געקענט העבראיש. ייִנגלװײַז איז שמיד געווען אַ לערנײַנגל אין דער ווינער דרוקערײַ פון פּאָז-קורצבערג. אין יענער צײַט האָט די דאָזיקע פירמע אָפּגעקויפט פּראָפּסעס באַרימטע ייִדישע דרוקערײַ אין אַמסטערדאַם און האָט געוואָלט עפּענען, מיט פּראָפּסעס אותיות און פרעסן, אַ ייִדישע אָפּטיילונג. עס איז אָבער יעמאַלט נישט געווען צו געפֿינען אין ווין קיין ייִדישע זעצערס, און ייִדן פון דער פרעמד האָבן אין יענע צײַטן קיין וואוינערעכט אין ווין נישט געהאַט. די דרוקערײַ האָט דעריבער אויסגעקליבן פון צווישן אירע לערנײַנגלעך אַ פּאַר פון די פּעאיקסטע און האָט זיי אָפּגעגעבן אין דער קייזער-קיניגלעכער אַקאַדאַמיע פאַר אַריענטאַלישע שפּראַכן אין ווין, וואו זיי האָבן זיך אויסגעלערנט העברעאיש. איינער פון די דאָזיקע לערנײַנגלעך איז געווען דער שפּעטער באַרימט געוואָרענע אַנטאָן שמיד.⁶ אַזוי אַרום וואָלט געקענט געמאַלט זײַן, אַז ער זאָל דאָס האָבן געשריבן די הקדמה (איבעריקנס איז צו דער העברעאישער הקדמה צוגעגעבן אַ דײַטשע איבערזעצונג מיט ייִדישע אותיות, און עס קען אפשר געמאַלט זײַן, אַז די הקדמה איז גאַר געשריבן געוואָרן אין דײַטש און איבערגעזעצט געוואָרן אין העברעאיש). אָבער לויטן אינהאַלט פון דער הקדמה און לויטן נוסח איז בײַ מיר קיין ספּק נישט, אַז דאָס האָט געשריבן אַ ייִד אַ משפּיל. לויט מײַן מײנונג האָט די הקדמה געשריבן איינער פון די מגיהים אין דער ייִדישער אָפּטיילונג פון שמידס דרוק. די דאָזיקע מגיהים זײַנען נישט געווען סתם טרוקענע טעכניקערס, נאָר אויך געשעפּטס-פירערס פון דער ייִדישער אָפּטיילונג און זיי האָבן געהאַט צו זאָגן וואָס און ווען און ווי מען זאָל דרוקן. פאַר מגיהים פלעגט שמיד אַנשטעלן — די גאַנצע צײַט וואָס זײַן דרוק האָט עקסיסטירט — נאָר

(5) צינבערג ברענגט (ז' 160) פאַראַלעלן צווישן דער שפּראַך פון בליצעס איבערזעצונג און זײַן אייגענער שפּראַך אין זײַן הקדמה.

(6) זע מאיר לעטערס „דברים אחדים לתולדות מלאכת הדפוס ומדפיסי ספרים בלשון עבר בקרית מלך רב וויען הבירה...“, בכורים, II, ווין תרס"ה, ז' 21-22.

משפילים,⁷ און מיר געפינען צווישן זינע מגיהים אַזעלכע זיילן פון דער השפלה, ווי בן-זאב, שמואל דעטמאַלד, שמשון בלאַך, שלום הכהן, מאיר לעטעריס א"א.⁸ אַט זיי זינען דאָס געווען, האַלט איך, די איניציאַטאָרן פון איבערדרוקן בליצן און זיי האָבן דאָס געשריבן די העבראישע הקדמה.

וואָס שייך צו דער ערשטער בליץ-אויסגאַבע אין שמידס דרוקערײ פון יאָר תקנ"ח, זינען יעמאַלט געווען מגיהים די משפילים מאיר אַבאַרניק און שמואל דעטמאַלד (זיי ווערן דערמאָנט אין דער צווייטער הקדמה). איינער פון זיי, אַבאַרניק, שרײַבט זיך אונטער אין איין אָרט „אינשפּקטור לדפּוס העברי של שמיד"; זיי ביידע האָבן זיך פאַרנומען מיט דער דערמאָנטער אויסגאַבע פון דער „ביאור" א"ט „מנחה חדשה" און צו עטלעכע טיילן האָבן זיי געגעבן זייערע אייגענע איבערזעצונגען. שמואל רומאַנעלי, דער ערשטער יידישער מגיה אין שמידס דרוקערײ, איז נאָך אפשר אונד געווען; ער איז אין דעם זעלבן יאָר, 1798, אַוועק פון ווין. ווי אַן איטאַליענישער ייד איז ער אָבער מסתמא ווייניק געווען פאַראינטערעסירט אין יידיש, הגם מעגלעך ער האָט געקענט יידיש (לויט שטיינשניידערן האָט ער געקענט צען שפראַכן).

בשעת דער צווייטער אויסגאַבע פון יאָר 1814 איז, חוץ שמואל דעטמאַלדן, געווען מגיה דער באַרימטער משפיל שמשון בלאַך,⁹ און עס לאָזט זיך זייער גלייבן, אַז ער זאָל דאָס האָבן געשריבן די העברעאישע הקדמה צו דער צווייטער אויסגאַבע.

איבערגעדרוקט האָט מען נאָר נך, חומש ניט. דער נוסח פון דעם

שער איז:

(7) עס איז אַ ביסל קשה, פאַר וואָס שמיד האָט אַזוי געטאָן, די דרוק-פראָדוקציע אין זײַן יידישער אָפטיילונג איז באַשטאַנען מערסטנס פון רבניש-אַרטאָדאָקסישע ספרים און נאָר אַ קליינער טייל פון משפילישע ווערק, און דאָס אויך טאַקע נאָר אַ דאַנק אָט די זעלבע משפילישע מגיהים. ראובן פאהן וויל דאָס דערקלערן מיט דעם וואָס פון די אַרטאָדאָקסישע קרייזן איז מען ניט גערן געפאַרן קיין ווין, ווייל די יידישע קהילה אין ווין איז געווען קליין און דערצו ניט שטרענג פרום (זע ראובן פאהן, תקופת ההשכלה בוינה, חלק ראשון, ווין 1919). לויט מײַנונג דערקלערט זיך דאָס מיט דעם וואָס פאַר אַ מגיה אין אַ דרוקערײ מוז מען האָבן אַ מענטשן וואָס קען גוט די שפראַך. די משפילים פון יענער צײַט האָבן געשמט פאַר גרויסע בעלי-דקדוק, די רבנים אַקעגן האָבן ניט געהאַט קיין שם ווי העברעאיש-קענערס און זייער שפראַך אין יענער צײַט צייכנט זיך ניט אויס מיט איר גראַמאַטישקייט.

(8) וועגן די מגיהים אין שמידס דרוקערײ זע לעטערס דצ"ו; ראובן פאהן, דצ"ו.

(9) סוף דעם זעלבן יאָר 1814 איז ער אַוועק פון ווין.

ספר המגיד חלק ראשון כולל נביאים ראשונים עם פרש"י והעתקה אשכנזית כאשר יצאה כבר לעולמים בק"ק אמשטרדאם בשנת תל"ו לפ"ק לתועלת התלמידים ללמוד ולהבין את דבר ה', גם לקרות בו הנשים והעם, למען דעת גם המה את כל הכתוב בספרי נביאים הקדושים, ולא יהיו לשמצה בקרב אחיהם. ונוסף בזה על כל הנדפסים עד הנה פ"י רבינו ישעי' על ספר שופטים ושמואל א' ושמואל ב' וקיצור פ"י רד"ק על ספר ישעי' וספר איוב, ונדפס בהשגחה גדולה ובכל הידור ויופי אשר נתן אלקים לדפוסינו, וכל הקורא בו יראה וישמח לבו ויברך את מעשה ידנו. ווין, געדרוקט ביא אנטאן שמיד, תקעד.

פאַראלעל מיט דער דאָזיקער אויסגאַבע האָט מען אויך געדרוקט אַ צווייטע אויסגאַבע פון גאַנץ תנ"ך, אײנגעשלאָסן חומש, א"ט, ״מגישי מנחה״. דאָס איז צו זען פון דער הספּמה פון ר' משה מינץ. ער שרייבט אַזוי:

״...ונפשו אותה להוציא לאור ספרי תנ"ך בתבנית הנעשה באמשטרדם הנקראים מגישי מנחה. ואף גם זאת להדפיס שנית נביאים וכתובים בשלשה כרכים עם ספר המגיד בצלם ודמות העשוי' בזולצבאך ולמען יבינו במקרא עם ה' אלה אשר נפוצו בארצות ואקלימים אשר לא למדו לשונם לדבר צחות לשון אשכנז אשר העתיקו כעת משכילי עם. און יחשוב לשלוח יד להוסיף או לגרוע בפ"י המגיד שם למען לא יהי' להם פירוש אשכנז הנ"ל כדברי ספר החתום״¹⁰...

דאָס מיינט, אַז ניט געקוקט אויף די גוטע פּונוות האָט מען צוליב געשעפּט אויך געדרוקט די ״מגישי מנחה״ און אפשר קען מען לערנען דעם פּשט, אַז דאָס מיינט אַ צווייטע אויסגאַבע אויך פון בליצט, אײנגעשלאָסן אויך חומש¹¹ נאָר אין דעם פאַרמאָט פון אַמסטערדאַמער ״מגישי מנחה״ וואָס איז על פי רוב געווען אין אַקטאָו.¹² אַזוי מוז מען

(10) די הספּמה איז געשריבן אין 1797. אַן אויסגאַבע פון ״מגישי מנחה״ (ניט בליץ) אין אַקטאָו, געדרוקט בײַ שמידן אין יאָר 1803, איז דאָ אין דעם ליובאַוויטשער רבינס ביבליאָטעק, אויספירלעך וועגן די ״מגישי מנחה״ אויסגאַבעס זע יודאָ א. יאָפּע, ״וואָך בלעטער״, ב' XIV, ז' 229 (עס פעלט דאָרט די קראַקעווער אויסגאַבע פון 1820).

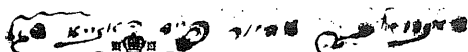
(11) אויב דער פּשט זאָל זײַן ריכטיק, קען דאָס אפשר דערקלערן פאַר וואָס מען האָט ניט איבערגעדרוקט דעם חומש אין דעם קוואַרטפאַרמאַט, נאָר אין אַקטאָו. דעם חומש האָט מען גענוצט מערסטנס אין שול און דעם אַקטאָו-פאַרמאַט אין געווען באַקוועם מיטצונעמען אין טלית-זעקל. דאָגעגן אין הויז פלעגט די מאַמע אָדער די באַבע, שבת נאָכן טשאַלנט און נאָכן דרעמל, זיך זעצן ביים טיש און לייענען אָפּן קול מיטן טראַדיציאָנעלן ניגון און די יונגע טאַכטער אָדער די שוור פלעגט זיך צוזעצן ביי איר זייט און הערן, נאָכשפירענדיג דערבײַ מיט די אויגן דעם טעקסט אין ספר, אַמאָל אויך פאַ-ריכטן אַ וואָרט וואָס די באַבע מיט אירע אַלטע אויגן האָט ניט ריכטיק געלייענט. צו דעם איז בעקוועמער געווען דער ברייטער קוואַרטפאַרמאַט.

(12) עס זײַנען אויך געווען מגישי מנחה אין קוואַרטפאַרמאַט; די פאַפּולערסטע אַמסטערדאַמער מגישי מנחה זײַנען אָבער געווען די געדרוקטע אין אַקטאָו-פאַרמאַט.

דאך אויך לערנען דעם פשט פון די ווערטער „ספר המגיד בצלם ודמות העשוי' בזולצבאך“, וואס דאס מיינט דאך נאָר דעם פאַרמאָט פון זולצבאָכער מגידים, ד"ה אין קוואַרט. ¹³

אַן עקזעמפלאַר פון דעם יקר-המציאותדיקן בלייז-נך אין שמידס איבערדרוק איז דאָ אין ליובאַוויטשער רבינס ביבליאָטעק.

13) זולצבאָכער דרוקער'ס איז געווען די ערשטע וואָס האָט אָנגעהויבן דרוקן דעם „המגיד“ אין קוואַרטפאַרמאָט; פריער האָט מען אים אַלץ געדרוקט אין פאַליאָ-פאַרמאָט. אַלע שפּעטערדיקע אויסגאַבעס פון „המגיד“ אין פאַרשיידענע דרוקער'ען אין קוואַרטפאַרמאָט האָבן געהייסן „בתבנית זולצבאך“.



ספר

המגיד

חלק שלישי

כולל כתובים

עם

פירוש רש"י והעתיקה אשכנזית כאשר יצאה כבר לעולמים בק"ק אמשטראם בשנת ה'ל"ז לפ"ק לתועלת התלמידים ללמוד ולהבין את דבר ה', גם לקרות בו הנשים והעם, למען דעת גם המה את כל הכתוב בספרי נביאים הקדושים, ולא יהיו לשמחה בקרב אחיהם • ונוסף בזה על כל הנדפסים עד הנה פ' רבינו ישעיה על ספר שופטים ושמואל א' וקיצור פ' רד"ק על ספר ישע' וספר איוב, ונדפס בהשגחה גדולה וכלל הידור ויפ' אשר נתן אלהים לרפוסנו, וכל הקורא בו יראה וישמח לבו ויכרך את מעשה ידיו •



בשנת תקנ"ח לפ"ק

וויין

געדרוקט ביא אנטאן שמיד ק' ק' פרייזלעגירטען העברע'ישען בוכדוקער •

Wien, gedruckt bei Anton Schmid & S. priol. k. k. beab. Buchdrucker 1798.

וועגן אַריגינאַל פון „משל ומליצה“ *

אין זײַן אַרטיקל „צו דער געשיכטע פון דער ייִדישער פּאַלקס-ליטעראַטור“ (״וואָ-בלעטער ב' III ז' 240) שרײַבנדיק וועגן די סודילקאווער ייִד. „ספּורי מעשיות“ שטעלט זיך ז. רייזען אָפּ לענגער אויף דער פּאַעמע „משל ומליצה“, וועלכע איז געשריבן אין מאַקאַמען-סטיל, און זאָגט אַרויס דערפֿי זײַן השערה, אַז דאָס זאָל זײַן ניט קיין אַריגינעל ייִדיש ווערק, נאָר אַן איבערדיכטונג פון העברעאיש. מפּוח דער פּראָגע וועגן דעם העברעאישן מקור פּרענגט ער אייניקע השערות און בלייבט אָבער בײַ תיקו.

די השערה וועגן אַ העברעאישן מקור פון דער פּאַעמע איז טאַקע אַ ריכטיקע. עס איז אויך ריכטיק ד״ר י. צינפּערגס השערה, אַז דער העברעאישער טעקסט איז געשאפן געוואָרן אין דער צווייטער העלפט 18טן י״ה. ס׳וואַקסט אָבער ניט פון די קרייזן פון די פאַרגייער פון דער השפּלה-תּקופה, ווי צינפּערג וויל האָבן, נאָר פון מגידיש-רעבנישע קרייזן, און דער מאַקאַמען-סטיל איז דאָ נאָר אַ צופּעליקער (אפּשר האָט דאָ געווירקט די מגידישע פּראָפּעסיע פונעם מחבר, וואָס מחמת דעם האָט ער מן הסתם אָפּטער אַריינגעקוקט אין דער מיטלעלטערלעכע מוסר און משלים-ליטעראַטור). דער מחבר פון דער דאָזיקער פּאַעמע אין העברעאיש האָט געהייסן ר' אהרן בר' יהודה הלוי מברעזאן און איז געווען אַ שטאָט-מגיד אין אַלעקסאַני (וואָלין) און איז שפּעטער געזעסן אין אַ קלויז אין בראַד. ** ער איז אויך אַ מחבר פון אייניקע ספּרים ווי אַ פירוש אויף פּרקי-אבות, אַ פירוש אויף דער הגדה א״א. דאָס ווערק, וואָס פון דעם איז די ייִדישע „משל ומליצה“ איבערגעדיכט, הייסט „זאת תורת האדם“ און איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אַ לענגערע צייט נאָכן מחברס טויט דורך זײַנס אָן אייניקל, אין יאָר תקע״ט (דער דרוקאַרט איז ניט אָנגעוויזן, ס׳איז אָבער ערגעץ וואו אין וואָלין). דאָס איז אַ קליין ספּרל, האַלט 22 בלעטלעך אַקטאַו פּמעט אין גאַנצן געשריבן אין מאַקאַמען סטיל (אייניקע משלים ווי אויך אַ שיר זײַנען שוין אַריין אין זײַן „חסדי אבות“, געדרוקט אין זשאַלקווע תקכ״ה אָדער תקל״א). די פּאַעמע „משל ומליצה“ הייסט אין העברעאישן

* זע איצטער אין דעם העברעישן טייל דעם מאמר „זאת תורת האדם“ אהל רחל ע'

אַריגינאַל „תורת אדם וקורותיו“ און פאַרנעמט אין דעם ספרל נאָר די לעצטע פאַר פלעטלעך.

פדי צו פאַרגלייכן די איבערזעצונג מיטן אַריגינאַל וויל איך דאָ פּרענגען אין העברעאישן אַריגינאַל דעם אָרט, וואָס ז. רייזען האָט אין זײַן אַרטיקל געפראַכט אין דער ייִדישער איבערזעצונג.

אמר ידידי'ה בן לאדוני אבי אל"י מלך, אמרתי להודיע לבני אדם אשר בכל עיר ופלך, מההרפתקאות דעדו עלי בהיותי בדרך, למען ידעו כל עמי הארץ ויתנו בלבם מורד.

ויהי בנסעי מבית מקום מנוחתי, מבית שמואל הרמת"י, עיר גדולה לאלקים חיים, ומגדול עוז וראשו בשמים, קריה נאמנה, אלחנ"ן יסדה ובנה.

והנה אחר תשעה ירחים, באתי אל פרשת דרכים, דרך אחד הולך וסובב על פני הישימון, ושם ששי תלמי ואחימן, אנשי מדות רעות, חמודי חמד וחפצי שעשועות, אוכלים למעדנים ושותים יין גנים, לבושי שנים, ואחרי עיניהם ולבם זנים, פניהם פני להבים, עזי פנים ככלבים, גוזלים וחומסים, ונשים מתחת בעליהם אונסים.

ודרך אחד הולך קדמת אשור, אשר יושביה אנשי חסד ויושר. בני אל חי מתלוננים בצל שדי, תורת אמת בפיהם ועבודת הבורא מודיעים לכל הבא לעבוד עבודת עבד ועבודת משא, לאל רם ונשא, ששים ושמחים לעשות רצון קונם, מעת תירושם רבו ודגנם.

והנה בעמדי על הדרך, עלה בלבי מורד ועיני משוטטות בכל פינה, כי לא ידעתי לאיזה דרך אפנה ובאיזה דרך אלך, אם בדרך המלך, מלכו של עולם, יודע כל נעלם, אם בדרך הרבים שבכל יום שחרים וערבים, רצים אל המח' והכלכלה, ולא יתברך אינם נותנים תהלה.

ויהי כי ארכו זמوتي ומורשי לבבי, ותגדל צערי וכאבי ואשא עיני ואראה, עיר גדולה למראה, ארץ נחלי מים, וארץ רחבת ידים, פונה קדמה מזרחה צפונה וימה, בני לבנה כאלפים אמה, מוקפת חומה דלתים וברית, לבינה ע"ג לבינה ארית ע"ג ארית, ובתוכו מגדל אדר והוד, וישיבתה טובה מאד, קרי' עליזה עיר הומי', על תלה בנוי, ושמה מר"ה, ואנשי' אנשי מעשה כסדום ועמורה.

ואקרב אל הקיר אשר סביב לעיר, עד בואי אל השער, בדאגה ובצער, והנה שם איש זקן בשנים, מלוכש שריונים, ועליו כל זיין, מלוטשים מתובל קין, חרב וחנית ערוכים, חץ וקשת דרוכים, רוכב על סוס אדום, וחרבו מלאה מדם, כנען בידו מאזני מרמה, תרמית וערמה,

ושמו כוש"ל, לכל ברכים מכשול, וכאשר אותו ראיתי, לאחורי נרתעתי. ויהי אלי בקרבו, בפיו שלום ידבר ובקרבו ישים ארבו, ויאמר אלי בן מי אתה העלם, הגד נא לי ואל תתעלם, ומה שמך הודיעני למען אדעך. ואומר אליו אני ידידי עבדך, באתי לשחר פניך, איש תם ממשפחת רם, ומקומו מיתק"ה שמה יקרה ואת האלקים אני ירא, ולגור בארץ באתי הנה אל אשר אמצא בעיניו חנינה, ועתה באתי אל המקום הזה ואין דורש ואין שואל מה זה ועל מה זה, ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך, קרבני אליך, ואהי לך עבד עולם, במצותיך אהי זריו ושלם ואשא קולי בבכי ויללה, ודמעת עיני על לחיי נגללה. וכשמוע כוש"ל דברי ההמה, וימלא המן חמה, ויאמר אלי בוא ברוך ה' למה בחוץ תעמוד, ואנכי פניתי הבית מבית תלמוד, ושם אעשה לך בית משתה מפתי תאכל ומכוסית שתה, ועל מטתי תשכב, ושם תמצא מנוח...

ש. ווינער (קהלת משה נו' 3348) פאַרצייכנט שפעטערע אויסגאַבעס פונעם „זאת תורת האדם" און באַמערקט דערפֿי, אַז די ערשטע אויסגאַבע איז מעגלעך געווען געדרוקט אין אַלעקסאַניאַ אָדער אין זשאַלקווע, און אַז ראָסט פאַרצייכנט אַן אויסגאַבע תקע"ט אַן דרוק-אַרט. נישט האָבנדיק געזען די אויסגאַבע תקע"ט, האָט ווינער געקענט מיינען, אַז דאָס איז אַ שפעטערע אויסגאַבע און די ערשטע אויסגאַבע זאָל זײַן אַלעקסאַניאַ אָדער זשאַלקווע. פרידבערג אין „בית עקד ספרים" האָט שוין געמאַכט פון ווינערס ספק אַוודאי און פאַרצייכנט אַן אויסגאַבע אַלעקסאַניאַ תקכ"ט און אַ צווייטע זשאַלקווע תק"ס. ווי עס איז צו זען פון דער הסכמה אויף דער אויסגאַבע תקע"ט, איז דאָס די ערשטע אויסגאַבע, במילא קען קיין רייד ניט זײַן וועגן אויסג' אַלעקסאַניאַ תקכ"ט און זשאַלקווע תק"ס.

משל ומלצה

(ספדרי מעשיות)

אין קלוג מוסר ויהא דער מענטש
אויף דער וועלט. ער זאל נישט מאכן קיין ענדק
דאש געלט. ער זאל נישט דער טורה און נאכט
פארקום צו געבן. ער זאל נישט קיין דאש
אייביגן לעבן. וועט אים בעלטהאט און בעלטה
האט זיין וואל און וועט דער לעבן פאר נאך לעבן
גואל פארקום פארקום:

וירלנא

ברסר רשענא יוסף פון, ור אברהם צבי ראזנברג
שנת תרכ"ג לפ"ק

CHURCH, MACIOTT,

Т. с. Разный Понедель.
Дозволено Цензурою 27 Сентября 1893 года
Вильно.

В. Л. Л. П. О
въ Типограф. С. Л. Фина и А. Е. Розенкрайна.
1893.

ספר

משל ומלצה

אין קלוג מוסר ויהא דר מענטש זאל זיך
אויף דער וועלט. ער זאל נישט מאכן
קיין ענדק דאש געלט. ער זאל
זיך אין דר טורה און אין נאכט
פארקום אפ געבן. ער זאל
זיך קופן דאש אייביג
לעבן. וועט אים
בעה"ז און בעה"ז ב זיין וואל:
און וועט דר לעבן ב יבא
לעבן גואל במדה
בימנו אמן

ספר

תורת האדם

מוסר השכל בדרך משל ומליצה

שחיבר הרב חמאיר הגדול מהור"ר אהרן הלוי ז"ל שד"י מניד משרים ומורה צדק בק"ק אלעמסניץ בעל המחבר ספר חסדי אבות.

נדפס בדפוס ישן בציריך ס' אלפא ביתא מהגאון קדוש ד' בעל צמח ה' לצבי זצ"ל ואח"כ נספח הס' אלפא ביתא לס' מילי דאבות להגאון הקדוש הנ"ל. ונדפס כמה פעמים והס' הלזה הוא יקר במציאות מאד ע"כ הבאתיו שנית לביהוד"ס לירות נפשות הצמאים הק' שלום גרינפעלד מו"ט בפעסט חדש.

B. Grünfeld Ujpest, Bocskaygasse 25
Ungarn

שנה תרפ"ט לפ"ק.

בדפוסו של מ. לענקאוויטש בקראקא מיינעלסא 4

Tojras Huudom

Nakład S. Grünfelda — Druk M. Lenkowieza Krakow

MADE IN AUSTRIA

זאת תורת האדם

הברו כשב חמאיר מהור"ר

האלקטרוני מ"מ"ק

ומורה צדק בק"ק אלעמסניץ

בעל המחבר ספר חסדי אבות

נדפס פה ק"ק זלצבורג

הדפוס מחברת אדמוני

פרידנאטל: למוציא קטן

מיהודי פראגה בעל יו"ט

הדפוס פרידנאטל

הדפוס פרידנאטל

הדפוס פרידנאטל

הדפוס פרידנאטל

הדפוס פרידנאטל

וועגן אמתן מחבר פון „תלאות המורים“

זלמן רייזען האט איבערגעדרוקט א אידיש-ביכעלע, וואס ער האט געפונען אין דער ווילנער אוניווערסיטעט-ביבליאטעק. דאס ביכעלע, געשריבן אין גראמען, מיט א העברעאישן טיטול „תלאות המורים“, איז אן א שער-בלאט. ניט קיין מחבר, ניט קיין דרוק-ארט און דרוק-יאר איז אנגעגעבן. אזוי-ווי עס איז געבונדן מיט נאך א צאל ביכלעך, געדרוקט אין סודילקאוו (וואהלין) אין יאר 1836, נעמט ער אן, אז דאס דאזיקע ביכעלע איז אויך געדרוקט אין דעם זעלבן יאר, אין דעם נעמלעכן פלאץ¹.

דאס ביכל, ווי דער טיטול „תלאות המורים“ ווייזט שוין, איז א באשרייבונג פון דעם שטייגער-לעבן פון די מלמדים אין יענער צייט. אט וואס זלמן רייזען שרייבט וועגן דעם ביכל:

... דאס ביכל האט א היפשן קולטור-היסטארישן אינטערעס. מ'דארף ניט פארגעסן, אז עס איז געשריבן אין א צייט, ווען די וועלטלעכע אידישע ליטעראטור האט געמאכט אירע ערשטע טריט. אויב עטינגער און אקסענפעלד (וועגן דיק איז צו יענער צייט נאך קיין רייד ניטא) האבן שוין געפרואווט זייערע כוחות אין דער פאלקס-שפראך, האט אונזער מחבר דערפון געוויס ניט געוואוסט. דאס איינציקע ביז-א-הער-באקאנטע לעבנסשטייגערשע ווערק אין אידיש, וואס האט אים מקדים געווען — אמת, גאר אויף אן אנדער אופן — איז די לעצטנס-אנדעקטע פאלקס-פיעסע „די גענארטע וועלט“. אזוי ארום איז די פאלקס-פאעמע „תלאות המורים“, אויב מ'קען אזוי אנרופן די טראדיציאנעלע גראמען, ניט נאר אן אינטערעסאנטער דאקומענט פון א שטייגערשער שילדערונג אויס א צייט, וואס מיר האבן פון איר זייער ווייניק אזעלכע דאקומענטן, נאר אויך א ווערק פון א געוויסן ליטערארישן אינטערעס. פון דער שפראכלעכער זייט איז עס גאר אינטערעסאנט אלס איינער פון די עלטסטע געדרוקטע דענקמעלער פון עכטן זאפטיקן נייעם פאלקס-אידיש פון אוקראינע-גאליציע... אין א פאלקסטימלעכן, הגם ניט אויסגעהאלטענעם

(1) זלמן רייזען: אייניקע מקורים צו דער געשיכטע פון דער אידישער דערציאונג אין דער ערשטער העלפט פון 19טן י"ה. אין „שריפטן פאר פסיכאלאגיע און פעדאגאגיע“. ערשטער באנד. ווילנע, 1933, ז. 401-424.

אויסלייג. די שפראך איז אוקראיניש-גאליציש. אזעלכע פארמען ווי עטץ, רייניש, שטראסן א. אַנד. ברענגען אַרויף אויף דער השערה: אפשר איז דאָס אַן איבערדרוק פון גאליציע, וואו עס האָט זיך געפונען דאָס וויגעלע פון דער נייער אידישער ליטעראַטור... צום ערשטן מאל אפשר אין דער נייער אידישער ליטעראַטור הערן מיר דאָ אויך דעם פראַטעסט-געשריי פון דער אידישער אַרעמשאַפט קעגן די גבירים... דאָ רעדט פאַר אונז אַפן אַראַפ זיין האַרץ אַ פשוטער פאַלקס-מענטש, אפשר טאָקע אליין אַ מלמד...“

זלמן רייזען האָט זיך נישט אָנגעשטויסן, אַז דאָס ביכל איז ניט קיין אַריגינאַל, נאָר אַן איבערזעצונג פון העברעאיש, געשריבן (ניט אין גראַמען) און אַפגעדרוקט שוין מיט אַ יאָר 30 פריער, אין סאַמע-אַנהייב פון 19טן י״ה. אין דעם העברעאישן נוסח גיט דער מחבר אַן זיין נאָמען: יששכר דוב ליטויער במוהר״ר מרדכי מאַרץ אונגאַרן. אין זינעם אַ פריערדיקן ספר, א. ט. „אוהל יששכר“, וואָס ער האָט אַפגעדרוקט אין פראַג, 1801, גיט ער אַן זיין נאָמען מער אויספירלעך: יששכר בער במה' מרדכי מעיר ווילקאווישק באַרץ ליטא וביית מגורי באונגאַרן בעיר סענט פעטער סמוך לעיר מישיקאַלץ. הכלל: גאָר אַ ליטוואַק, אַ מלמד, וואָס איז מגולגל געוואָרן פון ליטע אַזש קיין אונגאַרן! אַ זעלטענער פאַל. צוליב דער אַרעמקייט אין ליטע, פלעגן ליטווישע מלמדים זיך אַוועקלאָזן אין די שכנישע מדינות, מיינסטנס קיין אוקראַינע, אויך קיין פוילן און גאליציע. אַ צאָל שרייבער פון די דאָזיקע מדינות דערמאָנען טאָקע אין זייערע מעמואַרן, אַז זיי האָבן געלערנט בײַ ליטווישע מלמדים; אָבער קיין אונגאַרן פלעגן זיי זיך זעלטן פאַרקלייבן. דער נאָמען „ליטויער“ אין מן-הסתם ניט קיין פאַמיליע-נאָמען, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון דער היים, נאָר אַ צונעמעניש וואָס ער האָט באַקומען אין אונגאַרן; אַן אַנווייזונג אויף זיין אַפּשטאַם.

אין דעם העברעאישן „תלאות המורים“ שרייבט דער מחבר, אַז אַלץ וואָס ער דערציילט דאָ האָט על-פּי-רוב געטראָפן מיט אים אליין; עטוואָס אויך מיט אַנדערע מלמדים. אָבער אַלץ איז אמת. אַ שאַד נאָר, וואָס ער שרייבט ניט אויב אַלץ, וואָס ער דערציילט דאָ האָט מיט אים שוין געטראָפן אין אונגאַרן, אָדער אפשר אויך נאָך אין זיין געבורטס-לאַנד. דוכט זיך מיר, אַז טייל באַשרייבונגען זינען ניט אָנגעמאַסטן אויף ליטע. אַט, למשל, די סצענע, ווי אַ כאַפּטע

ספר

תלאות המורים

מורי ילדי העברים, המוצאות אותם כל ימי צבאם, וכל התלאות הרשומות בכתב פרה אמרת הוא, הרוב טהן קרו אורני, והמעשים המעשים קרו לטורים אחרים, וסברה הערמרת והתכליתית אשר סבכוני לחבר את המחברת חזאת. הנן כתובות בהקדמת הספר הזה בעבר השני. אנכי תכנתי וכניתי בירת חבר הזה.

יששכר דוב ליטויער במהדור'ר מרדכי
מארץ אונגריין.

2

תלאות המורים

וַיְהִי הַיּוֹם אֲזַי עָשׂ קוֹמֵט רֹאשׁ הַשָּׁנָה וּוָאשׁ אֵיטְלֵכֶר טוֹט
 בַּעֲמֵן אוֹף גּוֹוֶנֶד אונג לעבן : דֶּר מַלְמֶד טוֹט גַּאר
 בַּעֲמֵן מַעַן וָאל אִים קִינְדֶּר גַּעבן : אֲזַי עָשׂ קוֹמֵט דַּעם
 הַיִּילִיגֶן יוֹם טוֹב סוֹכּוֹת וּוָאשׁ אֵיטְלֵכֶר טוֹט וַיְהִי אֵלֶשׁ
 גּוֹטשׁ אַיִן קוֹפֶן : דֶּר מַלְמֶד אָכֶר מוֹט־פּוֹן אַיִן בַּעַל
 הַבֵּית צוֹם אַמֶּדֶרן לִיפֶן : עֶר טוֹט וַיְהִי גִיגֶן אונג בּוֹקֶן :
 עֶר וָאל אִים דִּי קִינְדֶּר אַיִן חֶדֶר אַרִיִין שִׁיקֶן : נוֹא דֶר
 מַלְמֶד קוֹמֵט צו דַּעם בַּעַל הַבֵּית :

המורה

וּוָאנֶט דֶּר מַלְמֶד גַּאט אַיִן מִיט אַיִף מִיִּיגִי לִיבָה מַעַנְשֵׁן :

הגביר

עֲנַפֶּרֶט דֶּר בַּעַל הַבֵּית הַשֵּׁי וָאל אַיִף בַּעַנְטֶשֶׁן :

המורה

וּוָאנֶט דֶּר מַלְמֶד אַיִף האָב וּוָאשׁ מִיט אַיִף צוֹרִיֶדֶן :

הגביר

עֲנַפֶּרֶט דֶּר בַּעַל הַבֵּית אַיִף עֶר פֶּר לֶאנְגֶן וועל אַיִף גִּיט
 פֶּר מִיִּיֶדִין .

המורה

וּוָאנֶט דֶּר מַלְמֶד אַיִן בֵּינ אַיִף יוֹא וואָהל בַּקאַנט : גִּיבֶט
 מִיט אַיִף עֶר קִינְדֶּר אַיִן מִיִּיגִי האָנט :

הגביר

עֲנַפֶּרֶט דֶּר בַּעַל הַבֵּית אַיִף בֵּין פּוֹן אַיִף צו פֶּרִיֶת : אַיִף
 קאַן אַיִף פֶּר אַיִן פֶּרוֹטן יוֹדֶן :

ווייבער באפאלן דעם מלמד מיט געשרייען און קללות, פארוואס ער האט אפגעשמיסן א אינגל, און ווילן אים אויסרייסן די בארד און פיאות. ליטווישע עלטערן פלעגן גאר אנזאגן דעם מלמד צו האלטן שטרענג די תלמידים. ניט זעלטן פלעגט א מאמע גאר בעטן דעם מלמד אפצושמיסן א אינגל פאר א חטא וואס ער איז באגאנגען אין דער היים, וואס דער מלמד האט גארניט געוואוסט פון דעם (זי אליין האט ניט געהאט קיין הארץ דאס צו טאן). אויך די תירוצים ארויסצודרייען זיך פון צאלן שכר-לימוד שטימט ניט מיט דער ליטווישער ווירקלעכקייט. ליטווישע אידן פלעגן זיך סטארען אפצוגעבן די קינדער צו וואס-בעסערע מלמדים, אנשטרענגן זיך און אפשפארן פון זיך צו קענען צאלן א העכערן שכר-לימוד. ווען א ליטווישער איד האט זיך אויסגעדרוקט „עס האט מיר געקאסט גוטע רבי-געלט“, האט עס געהאט א ניואנס: עס האט טאקע געקאסט טייער, אבער עס האט זיך געלוינט; ס'איז ווערט געווען.

דער העברעאישער „תלאות המורים“ האט אן הקדמה (ניט אריינגענומען אין דעם אידישן). אין דער הקדמה לאזט אונז דער מחבר וויסן, וואס איז ער אויס-געווען מיטן דרוקן דאס ביכל. היות — שרייבט ער — ער האט אנגעשריבן א ספר, א פירוש אויף רש"י פון חומש, און ער האט ניט אויף הוצאות הדפוס, דרוקט ער דערווייל אט-דאס קליינע ספר'ל, מיט דער האפנונג, אז פון דער הכנסה וועט ער קענען פינאנסירן דאס דרוקן דעם פירוש אויף רש"י. אויב אזוי, איז שווער מסכים צו זיין מיט זלמן רייזענען, אז דאס ביכל איז א פראטעסט-געשריי פון דער אידישער ארעמזשאפט קעגן די גבירים. מען קאן אזא כוונה אויך ניט פארגלייכן מיט די כוונות פון די שפעטערע, עטינגער און אקסענפעלד; און א פשיטא ניט דיק. זיי האבן געהאט גאר אנדערע כוונות.

אויך אויף דעם העבראישן „תלאות המורים“ איז ניט אנגעגעבן דאס דרוק-יאָר. מיר קענען דאס אבער לייכט ארויסדרינגען. אין יאָר 1809 האט ער שוין אפגעדרוקט אין לעמבערג זיין פירוש אויף רש"י א.ט. „דברי חכמים“. הייסט דאס, אז דער „תלאות המורים“ איז געדרוקט פאַר 1809. ווי אויבן געזאגט, האט ער אפגעדרוקט א ספר שוין אין יאָר 1801, אזוי ארום איז דער „תלאות המורים“ געדרוקט

צווישן 1801 און 1809; מיט אן ערך 10 יאָר בעפּאָר „די גענאָרטע וועלט“².

עס בלייבט ניט אויפגעקלערט די שאלה ווער ס'איז געווען דער איבערזעצער (מחבר לויט ז. ר.) ז. ר. קוויינקלט זיך צווישן אן אוקראינער און א גאליציאנער. פּראָפ. צבי שאַרפּשטיין איז אָבער זיכער אַז עס איז אַ גאליציאנער³. והראיה, שרייבט ער, ער האָט דאָ געפונען דאָס וואָרט „ריניש“. אויב דאָס אליין איז גענוג, קען איך גאָר זיין זיכער, אַז עס איז אן אוקראינער, והראיה איך האָב דאָ געפונען דאָס וואָרט „רובילס“. צוויי מאל איז אין העברעאישן אַריגינאַל דערמאָנט דאָס וואָרט „שקלים“ — האָט ער דאָס איינמאל איבערגעזעצט מיט „רובילס“ און איינמאל מיט „ריניש“. אַזוי אַרום קען מען דערפון גאָרנישט לערנען.

פּראָפ. שאַרפּשטיין, וויבאַלד ער איז זיכער אַז דער איבער-זעצער (מחבר — ווי אויך ער מיינט) איז געוויס אַ גאליציאנער, פּרעגט ער שוין אָפּ. ז. ר. מיינונג, אַז דאָס אידישע „תלאות המורים“ איז געדרוקט אין סודילקאָוו. גאליציאנער מחברים, שרייבט ער, האָבן געהאַט גענוג דרוקערייען ביי זיך אין דער היים און האָבן ניט געדאַרפט שיקן זייערע ווערק אין אוקראינער דרוקערייען. דאָס איז טאַקע ריכטיק; אָבער אין דעם פאַל מיטן „תלאות המורים“ איז גערעכט ז. ר. דאָס ביכעלע איז דאָ אין מיין באַזיץ, און עס איז בלי-ספּק אַ סודילקאָווער דרוק. ווער עס איז באַקאַנט מיט דער ביבליאָגראַפיע פון די אוקראינער דרוקערייען ווייסט, אַז אין די לעצטע פאַר יאָר, פאַר דער גזירה אויף די אידישע דרוקערייען אין רוסלאַנד, האָט מען אין סודילקאָוו געדרוקט אַ צאָל ביכלעך אין אידיש אין סעריעס; אַן באַזונדערע שער-בלעטער⁴, נאָר נומערירט מיט איין אַלגעמיינעם שער פאַר דער גאַנצער סעריע, ווי, למשל, „אַלערליי מעשה-ביכלעך“, „סיפורי מעשיות“. מיינסטנס זינען דאָס טאַקע געווען איבערזעצונגען פון העברעאיש, לאו-דווקא מעשה-ביכלעך נאָר אויך געשיכטע-און מוסר-ספרימלעך. אין איינער פון

(2) לויט מ. ע. (מאָס עריק) איז דער אַנאָנימער „די גענאָרטע וועלט“ געדרוקט געוואָרן 1815-1816. זע „ביבליאָלאָגישער זאַמלבוך“ קיעוו, 1930, ז. 510.
(3) פּראָפ. צבי שאַרפּשטיין: „החדר בחיי עמנו“ ברוקלין, 1943, ז. 265.
(4) צו אַ טייל עקזעמפּלאַרן האָט מען אויך געדרוקט שער-בלעטלעך, כדי עס זאָל ניט זיין קיין מוז פאַר די קונים צו קויפן די גאַנצע סעריע.

אַט-די סעריעס איז אויך אַרײַן דער „תּלאות המורים“ אין אידישער איבערזעצונג.

לאַמיר פאַרענדיקן מיט אַ קוריצן. פּראָפּ. שאַרפּשטיין, ניט-וויסנדיק אַז דער אידישער „תּלאות המורים“ איז אַן איבערזעצונג פון העברעאיש, האָט — פון דעם אידישן טעקסט — צוריק איבערגעזעצט אין העברעאיש אַ גאַנצן אָפּשניט...⁵

(5) זע הערה 3.

אלעזריא מעשה ביכלעך

ספר התחיה והפרות

לרבינו סעדיה גאון זצ"ל מעיר אפים

און מהר"ם משראני העתיק קצת דבריו בס' דגכבר
בית אלהים. והרבה לברר דבריו ודקדק במאמריו
מאוד עיין ברך ק"י קי"א קי"ב מספרו ותמצא ביאור
לגשר שאלות הנזכרים בספר זה: וכן הנהתי ספר כ"י זה
מקני :

ס' של ר' דוד מרפס בשנת תקצ"ד לפ"ק

בסדילקאב

аллерлей масе би хлехъ

ш. е,

разныя жидовскіе повѣстия

часть 4

судзилковъ

въ типографіи дувида мадфиса

1894

מעשה ביכילך

ספר

אליהו

גדולת דוד ומלכות שאול

דאזש ספר האבין מיר גפונן איז גווען גדרוקט אוף לשון להק עש
היינט ספר מלכות שאול און שטייגן ווער שיינע מעשיות
פון דא מלכות פון דא בלשתיס וויא דוד דאמערע עלאגן
דעם גרושן (בריה) גליות :

און שטייט דרינגן וויא שאול המלך דאט גלאיט אוף ברענגן
צו שמואל הנביא מיט בישות נאך ויין כוונת און דאס
מיט איהם גשמוסט : האבין מיר עש פערטיק גווען אוף עכרי
שייטש ברי דער עולם וואל זעהן דא גרוס וויינער פון גאט ביה :

ברפוס גל' דוד מדינ

בסדלקאב

בשנת הקצ"ו ל'צ"ו

аллерлей масе бйхлехъ

ш, е,

разныя жидовскіе повѣстѣи

часть 3

суд зйлаковъ

въ Типографіи дувиди мадфиса

1886

ספר

מעשה כחרי

אין דעם ספר צוערט דער ציילט וויא דער מלך פון דער
מדינה פירי דאט יד מנור גיוועזן מיט נאר דער
מדינה : וויא עש שטייט אין ספר בכורי ויאט דער מלך
דאט גיהאט אויכוח מיט אנדערשין תלמוד חכם רבי יהורא
אלנגרי און שטייט דרייגן וויא אין גנצי : שטאט זענען
פאר פירט גיווארן צו דינען צו די בעל דברים און
וויא גייא דאבוי דער נאך תשובה גיטאן : הש"י זאל
היטן דער פון כל ישראל אמן :

בסדילקאב

амерлей масе бихлехъ

ш, е.

разныя жидовскіе повѣспи;

часъ

с уѣз и л к о в ь.

въ типографіи дувиди мадфиса

1886

ספר

מעשה רש"י ז"ל

אין דעם ספר ווערט דער ציילט דיא
ווינדליכע מעשיות פון דעם
המאור הגדול רש"י ז"ל: און שטייט דרום
במה מעשיות וואס דיא מלכים האבן
וויכוחים געהאט מיט דיא חכמי ישראל
און וויא רש"י האט זיין געבן חן ביין
דיא מלכים אין דורך דעם אין ארום
גקומן גרוסע ישועות אויף דיא ישראל:
רש"י זאל ווייטער העלפן דיא ישראל
און וויא זאלן האבן חן ביין די מלכים
אין דיא שנים: און זאל אונז ברענגן
אין אונזר לעבן אריין אמן:

חזון מנרה

הוא מנלה דמות מולד השכלתי צעיר גלילי ,
מפלות ודלותו ,מלומד וקדוש , יגונו רעשנו , ונדרות
מיו התלים ,לחלונד , ולוק עתותי כנודות צו צד ,ותלומד
מל יתע ; ותשובת עליו ענני מדות

אשר היה

אתה לירי נאליציע הנאח בסך מלאכת אלה המידות .

הנה ענינה ראות את-מנרתך יפני לי

סמך תרביץ לפיך

Chason More

Gedruckt bei B. Werber in Brody 1846

דער בין הזמנים

אין אללע אופנים

אָדער

דער מלמדישער מאג

פערפאסט פין שלום שרייער

מחאמין בעסאראביע

הובא לבית הדפוס עי הר משה פעלמאן

מוכר ספרים מעיר האמין

נאכדריק לשמירענע פערפאסטע

—EINBLATT—

ברום של השמות הרבני הנדיר משה' כושד נ"י שניידעסער
הנכירה האלמנת מרת נחמה' ה"י , משה הנבון י' יעקב ז"ל
הערשענבאך ,

בלובין

שנה תרנ"ז

ВЕНЬ ГАЗМАНЫМЪ

T. e. Канкум

Сочинение Ш. Шраера

דער מחבר פון „ידישן פאר-פסח“

„דער יידישער פאר-פסח“ איז איצט כמעט ווי פארגעסן, אבער ווען ער איז ארויס מיט א יאר אכציק צוריק האט ער געהאט טויזנטער לייענערס,¹ ער איז עטלעכע מאל איבערגעדרוקט געווארן און מען האט אים פאררעכנט צווישן די וויכטיקסטע ווערק פון דער יידישער ליטעראטור.² עס איז כדאי צו דערמאנען וועגן דעם און צונויפצונעמען געוויסע פאקטן וועגן דעם ווערק און דעם מחבר משה-אהרן שאצקעס. דער „ידישער פאר-פסח“ איז געדרוקט געווארן צום ערשטן מאל אין 1881 אין ווארשע. דער נוסח פונעם שער איז געווען:

דער יידישער פאר-פסח אדער מנהג ישראל א ספור נפלא פון דעם ארט לעבען פון אונזערע יודען, און ביותר אין דער ליטע, ווי אזוי עס פאסירט זיך אין דער צייט פון פורים ביז פסח, אינטערעסנע סצענעס... קריטעש בעטראכט אלע מנהגים, און אלע פאראדקעס, בעשריבן איז דאס אלעס א ביסעל סאטירעש... ממני המרמז רמזין ומגלה טמירין אזרח ותושב מארץ הנגב.

וואס מיינט דאס ווארט המרמז קען מען זיך אָנשטויסן פון דעם רוסישן אונטערטעקסט אויפן שער, אין וועלכן עס ווערט געזאגט, אז דאס ווערק האט פארפאסט מ. זעליקאוויטש, פארשטייען מיר שוין אז דער רמז איז א ראשי-תיבות פון ר' מ. זעליקאוויטש. דערביי איז נאך צוגעגעבן, אז דער מחבר איז א ייד פון דרום-רוסלאנד („תושב מארץ הנגב“).

כאטש אלצדינג זעט דא אויס קלאר, איז וועגן דער מחברשאפט לאנג ניט געווען קיין זיכערקייט. נאך אין 1902 שרייבט שיינעאנו אין זיין באוואוסטער פראנצייזישער ארבעט וועגן יידיש, אז „דער יידישער פאר-פסח“ איז פון לינעצקין, און א. לאנדוי מוז אים פארריכטן, אז אויפן שער

(1) „דער אידישער פאר-פסח“ שנדפס במהדורות רבות ונקרא בחבה בפי אלפי קוראים... שרייבט שפטי' בן אמתי אין זיין נעקראלאג אויף שאצקעסן אין דער שיקאגער „הפסגה“, 6טער יארגאנג, 1899, נומ' 50. די לעצטע אויסגאבע איז פון „מארגן-זשורנאל“, נ"י 1901.

(2) יעקב דינעזאהן, „די יידישע שפראכע און אירע שרייבער“, הויזפרינד (1888).

Leo Wiener, The history of the Yiddish Literature in the XIX Century, N.Y., 1899, p. 175: „... 'the Jewish Ante-Passover' must be counted among the classics of the period under discussion.“

שטייט מ. זעליקאוויטש, „נאָר אלע ווייזן אָן, אַז דער מחבר איז מ. שאַצקעס.³ שפּעטער, ווען ס'איז שוין געבליבן בהסכּם, אַז טאַקע שאַצקעס, איז מען וועגן דעם באַטייט פון „מ. זעליקאוויטש“ נאָך אויך ניט דורכגעקומען. טייל האָבן געהאַלטן, אַז דאָס איז פשוט שאַצקעסעס אַ פּסעוודאָגים,⁴ כאָטש שאַצקעס איז געווען אַ ליטוואַק, ניט קיין „תושב מארץ הנגב.“⁵ אַנדערע ווידער, וואָס האָבן יאָ באַמערקט דעם ווידעראַנאָד, האָבן געפּסקנט, אַז איינער זעליקאוויטש האָט דורך אַ שווינדל אַרױפּגעשטעלט זײַן נאָמען אויפן ווערק.⁶ ביידע השערות זײַנען ניט קיין ריכטיקע: זעליקאוויטש איז געווען אַ לעבעדיקער מענטש, און ער איז ניט באַגאַנגען קיין פשוטן פּלאַגיאַט אויך. אַט וואָס ס'איז געווען אין דער אמתן.

משה-אהרן שאַצקעס איז צום אָנהייב 80ער יאָרן שוין געווען אַ באַרימטער העברעאישער שרייבער. זײַן הױפּטווערק, דער „ספר המפתח“, האָט בשעתו געמאַכט אַ גרויסן רעש הן אין די משפּילישע הן אין די אַרטאָדאָקסישע קרייזן, מען פלעגט אים שוין רופן סתם דער בעל-המפתח, אַזוי ווי מען רופט אַ מאָל אַ רב אויפן נאָמען פון זײַנעם אַ פאַפּולערן ספר. ער איז אָבער געווען פון יענע משפּילים וואָס האָבן אויך ליב געהאַט יידיש. האָט ער אָנגעשריבן אַ ווערק אונטערן נאָמען „דער ליטווישער פאַר-פּסח“ (דאָס איז געווען דער אַריגינעלער נאָמען, ווי מיר וועלן באַלד זען) און פלעגט עס אָפּט לײענען פאַר זײַנע גוטע פּריינד.⁷ אַזוי אַרום איז דאָס ווערק באַוואוסט געוואָרן אין מאָנסקריפּט צווישן די קיעווער משפּילים.

(3) זע ח. גיניגער אין די „יוואָ בלעטער“ XIII (1938), ז' 299.

(4) מ. פינעס, געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור I, ז' 233; ז. רייזען, לעקסיקאָן:

טויזנט יאָר פינסק, נ"י 1941, ז' 353.

(5) ז. רייזען אין לעקסיקאָן און „טויזנט יאָר פינסק“, ז' 351 ווייזן אָן, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין פינסק-קארלין און האָט דאָרט געלעבט אַ סך יאָרן. הלל מאַלאַכאווסקי ברענגט (כתבי הלל בן זאב מלאכובסקי II, נ"י ת"ש, ז' 30), אַז זײַן געבוירן-אָרט איז געווען זשעטל. אַזוי צי אַזוי, איז ער געווען אַן אמתער ליטוואַק. אין די 70ער יאָרן (ניט אין די 80ער, ווי אַנדערע מײנען), איז ער אַוועק קיין קיעוו; זע זײַנע בריוו צו א. ד. דובזעוויצן אין דער שיקאַגער „התחיה“, ערשטער יאָרגאַנג, 1900, 2 און דאָרט, נומ' 7 אין וויסבערגס קאַרעספּאָנדענץ.

(6) „...כי אמר איש אחד מתושבי אודיסה לקרוא שמו עליו ולהעביר שם ה' שאצקעס מנחלתו אולם ערמתו לא עמדה לו... ואם כי על שער הספר לא נזכר שם ה' שאצקעס בכ"ז כל קוראיו יודעים כי אך לו למר מא"ש הם חייבים תודה והכרת טובה בעד ענג רוחם ועדן נפשם למקרא דברי הספר הזה...“ שפטי' בן אמתי אין דעם אויבן ציטירטן נעקראַלאַג.

(7) י. י. וויסבערג אין „התחיה“ 1900, נומ' 7: „...כי לא ה" דבר אשר לא הראה אותי המנוח בכת"י... כי כן אהב להשמיע דבריו תמיד באוזני כל איש הרוצה והיכול לשמוע, בטרם מסרם לדפוס, אם כי לא על מנת לקבל דעתם ורק לראות ולשמוע עד כמה יפעלו חדושי על

דרוקן עס אָבער אין יידיש אויף זײַן נאָמען איז פאַרט ניט אָנגעשטאַנען דעם גרויסן העברעאישן מחבר; און אַרויסגעבן עס אָנאַנים איז משמעות געווען אַ סך אַ גרעסערע פינאַנציעלע ריזיקע.

האַט זיך אונטערגערוקט אַ ייד משה זעליקאוויטש, אַן אַדעסער תושב, וועלכער האָט ווײַזט אויס געהאַט די אַמביציע צו גילטן פאַר אַ מחבר און איז אַליין נישט געווען בכוח עפעס אָנצושרייבן, איז ער געפאַלן אויף אַ המצאה, אַז ער וועט דרוקן פרעמדע זאַכן אויף זײַן נאָמען. ווי באַלד אַזוי, איז ער שוין ניט געווען איבערקלייבעריש: זאַל זײַן העברעאיש, זאַל זײַן יידיש, אַבי דער נאָמען מחבר. נאָך מיט יאָרן פריער האָט ער, ווײַזט אויס אויפן זעלביקן שטייגער, אַרויסגעגעבן אויף זײַן נאָמען אַ העברעאיש ספר⁸, אים האָט עס שאַצקעס, אין בייזיין פון זײַן גוטן פריינד י. י. וויסבערג, איבערגעגעבן דעם כתב־יד מיטן אָפּמאַך, אַז זעליקאוויטש מעג עס אַרויסגעבן אונטער זײַן אייגענעם נאָמען.

וועגן דעם, אויף וואָסערע תנאים דער משא־ומתן איז געמאַכט געוואָרן, זײַנען פאַראַן דריי ווערסיעס. וויסבערג שרייבט, אַז זעליקאוויטש האָט עפעס באַצאַלט דערפאַר⁹; אַן אַנדערער גיט איבער, אין נאָמען פון שאַצקעס אַ גוטן פריינד א. ד. דובזעוויץ, אַז ער האָט גוט באַצאַלט¹⁰; אַ

לב השומע, ולבבו ה' סמוך ובטוח כי בל"ס ייטבו דבריו בעיני כל, כי האמין בעצמו עד מאד כי כל היוצא מפיו הוא אמת לאמתו והוא לא הסתיר מחשבה זו בלבו כי כל יודעיו ומכיריו מקרוב שמעו מפיו כדברים האלה תמיד, ומרגלא בפומי" לאמר: „הדבר הזה ראוי להאמר מפי הגר"א מוילנא" והשומעים עפ"י רוב הניעו ראשם לו, כנהוג, ועי"ז חזקה אמונתו כי כן הוא באמת."

(8) ילקוט הרועים ... מאתי רמ"ז ... אדעססא 1869. וויליאם צייטלין אין זײַן „קרית ספר" פאַרצייכנט דאָס צווישן די אָנאַנימע חיבורים, און אויך שמואל ווינער אין זײַן „קהלת משה" ווייס ניט צו דעשיפירן דעם פסעוודאָנים.

(9) „התחיה" 1900, נומ' 7:

...כי לא בערמה עשה אותו האיש בהעבירו שם שאצקעס מן הס' הנ"ל [געמיינט דעם „ידישן פאר-פסח"] ורק מעשה שהיה כך היה, ולמה זה אכחד שם האיש ההוא הוא זעליקאוויץ (את שמו העצמי לא אזכור עוד), הוא האיש אשר הוציא על שמו את הס' „ילקוט הרועים" ... והדבר ידוע כי לא הוא היה מחברו של הס' ההוא, וזה האיש זעליקאוויץ נקרה נקרה לקיוב ובמותב תלתא הוינן אני והוא והמנוח, ויציע לפניו המנוח כי יקבל על עצמו להוציא את הספר הזה לא משמו כי לאחרפה נחשב בעיניו לחתום שמו על ספר זשארגאני, וזעליקאוויץ שלם לו בעד כת"י דבר מועט והמנוח מסר לו ספרו בעין יפה, והוא הביאו לאודיסה ושם נעשו בו תקונים ע"י אחד הסופרים המובהקים, כי היו שם דברים שאינם ראויים לבא בדפוס, והוא שנה את השם „דער ליטווישער פאר פסח" ל„יודישער פאר פסח".....

(10) „התחיה" 1900, נומ' 11:

...וכפי שסח לי הרה"ח מהרא"ד דובזעוויץ נ"י היה אמנם את לב הר' משה זעליקאוויטש (רמ"ז) שקנה את הס' הזה בכסף מלא מיד הר' שאצקעס, להכחיד כלה את שם המחבר האמתי

דריטער, וואָס ער שטעלט זיך פאַר ווי שאַצקעסעס אַ נאַענטער חבר, זאָגט, אַז שאַצקעס האָט דעם כתב־יד פשוט אַוועקגעשאַנקען.¹¹ אַזוי צי אַזוי האָט זעליקאוויטש געהאַנדלט אַ מציאה, וואָרעם דאָס ווערק איז פאַרקויפט געוואָרן אין טויזנטער עקזעמפלאַרן.

דער משא־ומתן איז געמאַכט געוואָרן אַ יאָר צי צוויי איידער „דער ייִדישער פאַר־פסח“ איז געדרוקט געוואָרן. זעליקאוויטש האָט געבראַכט דעם מאָנסקריפט קיין אַדעס, האָט אים איבערגעשריבן מיט זײַן האַנט און אָנגעהויבן אָפטער פאַרלייענען פאַר פריינד און באַקאַנטע ווי זײַנס אַ ווערק, בכדי צוצוגרייטן דעם עולם, אַז ווען ער וועט דאָס אָפּדרוקן זאָל מען שוין וויסן, אַז דאָס איז זײַנס. פאַרן דרוקן האָט ער דאָס איבערגעגעבן אַ באַוואוסטן ייִדישן שרייבער אין אַדעס¹² וועלכער האָט געמאַכט געוויסע תקונים און אַרויסגעוואָרפן אַנדערע ערטער וועלכע זײַנען ניט געווען פאַסיק צום דרוק און האָט אויך איבערגעמאַכט דעם טיטל פון „ליטווישן פאַר־פסח“ אויף „ייִדישער פאַר־פסח“ צוליב אַ פשוטן טעם: ווי באלד אַז זעליקאוויטש איז דער מחבר, ווי קומט ער צו וויסן דאָס לעבן פון ייִדן אין דער ליטע?¹³ די שפראַך איז אָבער געבליבן די ליטווישע, נאָר אין אויסלייג זײַנען דאָ שינויים, אַ שטייגער אַנשטאָט „צונג — צינג, „גערופן“ — געריפן, „קוגל“ — קיגל א״אנ״ד. אַזוי ווי דאָס איז אָבער ניט אויסגעהאַלטן אין דעם גאַנצן בוך, איז צו גלייבן, אַז דאָס האָט דער בחור הזעצער פון זיך געמאַכט אָדער זעליקאוויטש בשעתן איבערשרייבן פון שאַצקעסעס מאָנסקריפט.

ואי לזאת החליף את השם „דער ליטווישער פאר פסח“ בהשם „דער אידישער“ לבל ירננו אחריו: מה ליושב הדרום ה' זעליקאוויץ לדעת מנהגי יושבי ליטא?...

(11) „התחיה“ 1900, נומ' 26:

...הנה כרע כאח התהלכתי עם ידידי ורעי הרה"ח שאצקעס ז"ל כעשרים שנה בפניסק ובשבתנו יחד בקיוב... וכמעט שלא היה מאמר אחד שכתב אז שאצקעס ז"ל שלא הראהו לי ולא ידעתי ממנו, גם המחברת הסטירית „דער אידישער פאַר פסח“ שחבר ה'ר' שאצקעס ז"ל בשפת זשארגאן קראתי אותה בכתבו אותה וראיתי בכל יום מה שהוסיף עליה, אבל נתנה במתנה לר"מ זעליקאוויץ מאדעססא, כי בימים ההם בושו עוד הסופרים העברים המפורסמים לחבר חבורים בשפת זשארגאן, וזעליקאוויץ קרא שמו עלי' בשקר...

(12) ווער איז דער „אחד הסופרים המובהקים“ וואָס ווייַסבערג דערמאָנט: לינעצקי? זאַמאַשטשיץ? אויב דער ערשטער, וואָלט דאָס אפשר געקענט געבן צו פאַרשטיין, פון וואָנען עס איז געוואָקסן שײַנעאַנוס סברא.

(13) ווייַסבערג באַמערקט אָבער גאַנץ ריכטיק אין דער דערמאָנטער קאָרעספּאָנדענץ: ...והוא שנה את השם „דער ליטווישער פאר פסח“ ל„יידישער פאר פסח“ ואמנם בתקונו זה הוא קלקל, כי המחבר תאר לפנינו את הליטווישען פאר פסח, את אשר ראה בעיניו, ומהו משמעותו של השם „יידישער פאר פסח“, הכי יש „פאר פסח“ שאינו דער יידישער...

ווען דאָס ווערק איז אַרויס אין יאָר 1881, האָט דער ברייטער עולם טאַקע ניט געוואוסט, אַז דער מחבר אין דער „בעל-המפתח“¹⁴ ערשט שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן די ידיעה — דורך די קיעווער קרייזן וועלכע האָבן דאָס ווערק געזען אין מאָנסקריפּט — ווער עס איז דער מחבר. שאַצקעס אַליין, זעענדיק ווי דאָס ווערק האָט אויסגענומען, האָט שוין ווייזט אויס חרטה געקראָגן אויף דער מעשה, דערצו נאָך האָבן שוין שרייבערס מיט אַ נאָמען אויך אָנגעהויבן דרוקן ווערק אין ייִדיש, און ווען עס איז אין יאָר 1888 אַרויס דער ערשטער באַנד שלום-עליכמס „פאַלקס-ביבליאָטעק“, אין וועלכן שאַצקעס האָט אָפּגעדרוקט זײַנע „בילדער פון דער ליטע“, האָט ער ביים וועג געגעבן אַ קאָפּליער אָנצוהערעניש וועגן דעם „ידישן פאַר-פסח“ און האָט זיך אונטערגעשריבן „ממני דער אמתער פאַרפאַסער פונעם ייִדישן פאַר-פסח“.

אין דעם זעלבן יאָר 1888 איז אויך אַרויס דער ערשטער באַנד פון ספּעקטאַרס „הויזפריינד“, און דאָרטן האָט דינעזאָן אין זײַן אַרטיקל „די יודישע שפּראַכע אין איהרע שרייבער, גערעדט אָן ספּקות וועגן דעם, אַז „דער בעריהמטער און בעוואוסטער מחבר פון דעם „המפתח“... האָט אויך אין דער פאַלקס-שפּראַכע זיך בעריהמט געמאַכט מיט זײַן אויסגעצייכענטעס ווערק; דער יודישער ערב [!] פסח.“ דערויף איז אַרויס מיט אַ בריוו אין „הצפירה“¹⁵ פּלטיאל זאמאַשטשין.

כלומרשט נעמט ער זיך אָן פאַרן כבוד פון זײַן לאַנדסמאַן ה' רמ"ז, וואָס דינעזאָן האָט אים בעוולט דורך צושרייבן די מחברשאַפט פונעם וואונדערלעכן „ידישן פאַר-פסח“ שאַצקעסן. ער אַליין, זאמאַשטשין, און אַ סך אַנדערע גוטע פריינד, ווייסן, אַז דער מחבר פונעם ספר איז רמ"ז, וואָרעם ווען דער ספר איז נאָך געווען אין כתב-יד פלעגט רמ"ז דאָס לייענען פאַר זיי, און געשריבן איז דאָס געווען מיט זײַן אייגענער האַנט, און געווען איז דאָס נאָך אין 1880, מיט אַ יאָר איידער דאָס בוך איז אָפּגעדרוקט געוואָרן. רמ"ז האָט דאָס ווערק זייער ליב געהאַט, און אָפּילו שוין נאָך דעם ווי ס'איז געווען אָפּגעדרוקט האָט ער זיך דערמיט אומגעטראָגן. מערניט וואָס דען — ער איז אַ גרויסער עניו, האָט ער ניט אוועקגעשטעלט זײַן נאָמען אויפן שער-בלאַט. אַבער איצטער, ווען דינעזאָן

(14) אין די קאטאלאָגן פון יענע יאָרן פלעגן די מוכרי-ספרים אָדער גאַרניט אָנווייזן דעם נאָמען פון מחבר פון „ידישן פאַר פסח“, אָדער צושרייבן דאָס וואָרט פּלאַי.

(15) 1888, נומ' 122.

האָט אָפּגעטאָן אַזאַ זאַך און צוגענומען ביי רמ"ז זיין פּבּוד, מוז ער, זאַמאַשטשין, מגלה זיין דעם סוד: רמ"ז, געדרוקט מיט גרעסערע אותיות אויפן שער, מיינט ר' משה זעליקאוויטש, און „ארץ הנגב" קען דאָך מיינען נאָר אַדעס, ניט קיעוו, וואו ה' שאַצקעס וואוינט, וואָס ליגט אויפן צפון. אין זיין פריערדיקן ספר, „ילקוט הרועים", האָט זיך זעליקאוויטש פון גרויס עניוּת אויך אָנגערופן נאָר מיט ראַשי-תיבות. געוויס וועט זעליקאוויטש, ווען מען גזלט איצט צו ביי אים זיין לייב קינד, אויך ניט אַרויסגיין מאַנען און וועט פאַרשווייגן; נאָר ער, זאַמאַשטשין, אליין אַ געבוירענער און אַדעסער, קען נישט צוקוקן רואיק, אַז מען זאָל ביי זיין שטאָט צונעמען דעם פּבּוד.

נאָר דאָ קומט דער שפיץ, וואו הינטער די ערנצטע ווערטער פון אַ פריינדלעכן אָנשטעל קוקט אַרויס אַ ליצנות פון אַ וואוילן יונג:
אפשר האָט טאַקע זעליקאוויטש ניט געשריבן דעם ספר אליין, נאָר אים אָפּגעקויפט ביי שאַצקעסן פאַר געלט. אָבער ווער עס קויפט עפעס אָפּ, צו דעם געהער עס. ווען יעקב האָט אָפּגעקויפט די בכורה, איז זי געוואָרן זיינע. ווען אַ ייד גיט צו שרייבן אַ ספר-תורה, וואָס דאָס איז אַ גרויסע מיצווה, באַצאָלט ער דעם סופר, און די ספר-תורה איז זיינע; אַזוי מעג אויך זעליקאוויטש האַלטן, אַז ווען ער באַצאָלט פאַרן „ידישן פאַר-פסח" און דאָס איבערגעשריבן, איז דאָס זיינס.¹⁶

אויף אַזאַ אופן איז דער תוך פונעם ענין קלאָר געוואָרן נאָך אין 1888: אָבער ערשט אין 1899, ווען שאַצקעס איז געשטאַרבן, האָט מען אַרויסגעבראַכט די פאַקטן מיטן פולן מויל.

פון שלמות וועגן לאַמיר דערמאָנען נאָך וועגן אַ פלאַגיאַט פון שאַצקעסעס ווערק. אין דער העברעאישער צייטשריפט „הצופה לבית ישראל", וועלכע איז אַרויס 1887 אין לאַנדאָן, האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אַ העברעאישע איבערזעצונג פון דעם „ידישן פאַר פסח". עס איז אָבער

(16) ...אנכי לא אערב את הסופר רמ"ז כי מלבו הוציא מלין ויכתב על הספר בדיו. מי יודע אולי (כאשר שמענו דבת רבים) לא הרה ולא הגה מלב דברי הספר כ"א קנהו מאת ה' שאצקעס, בכל זאת לא יוכל ה' דינענסאהן לחטוא בשפתיו לאמר כי הספר הוא לה' שאצקעס הלא כל העושר והכבוד אשר לאיש איש, לא ידיו יצרו כ"א קנין כספו הוא ועתה אם ה' רמ"ז שלם במיטב כספו לה' שאצקעס, הלא לו לבדו הוא ואין לבעליו הראשונים חלק אתו. ... כן גם חכמת ה' רמ"ז אשר שלם להסופר המהיר פעלו לא תמחה, ולו גם לא ידע ספר, יאמר בצדק ובמשפט, כי הוא כתב לו את ספר „דער יודישער פאר פסח" ועם סופרים מהירים יכתב שמו ביום שידבר נכבדות בעירנו אדעסא וכבודו אתימר גם אני יליד אדעסא.

זאַמאַשטשיןס בריוו איז דאַטירט: 20טער מנח 1888.

דאָרט קיין זכר ניטאָ, אַז דאָס איז אַן איבערזעצונג, עס שטייט דאָרטן:
 אַרבעט שבעות בין פורים לפסח בליטא, ספור מאת המו"ל; די
 אַרויסגעבערס (מו"ל = מוציאים לאור) זינען געווען מ. ד. גאלדמאנן און
 ח. א. באש. די צייטשריפט האָט ניט מאַריך ימים געווען, און די
 איבערזעצונג איז געבליבן ניט פאַרענדיקט.

דער יודישער פאר-פסח

אָדער

מנהג ישראל

א ספור נפלא פון דעם אָרט לעבן פון אונזערע יודען, און ביינאר אין
 דער ליטא, וויא אזויא עס פאסירט ויך אין דער צייט פון פורים ביז
 פסח, אינטערעסנטע קענעס, און וואונדערליכע בעשיות, וואס זענען
 באמת נפלא ופלא, קריטעש בעטראכט אלע מנהגים, און אלע
 פארארבעט, בעשריבען איז דאס אלעס אביסעל סאטירעש, אָפּט מיט
 אַ רעכטע סלחא דבדיחותא, מהיבא תיתי זאלען פאקי דיא לעזער נחת
 האָבען פאר זייערע עטליכע גראשען, און אביסעל לאכען אויך.

מסני

בפרמז רמזין ומגלה סמירין אורח ותושב מארץ הנגב.

והמנהג כמנהג יהוא בן נמשי
 כי בשגעון ינהג (מ'נ ט' כ').

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, נאיינע זיעלנא שמראססע № 87

שנת דרךיו ראיתי וארפאהו לפ'ק

„ДЕРЪ ИДИШЕ ФАРЪ ПЕСАХЪ.“

ЕВРЕЙСКОЕ ПРЕДЪ ПАСХИ.

СОСТАВ.

М. Зеликовичомъ.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФИИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельская № 37 (1064 D)

1881.

ר' שאול מארטעירא און דער חרם אויף שפינאָזא

דאָס ספר „גבעת שאול“, פון ר' שאול לוי מורטירא, איז צום ערשטן מאל געדרוקט געוואָרן אין יאָר ת"ה (1645) אין אמסטערדאָם. דאָרט זיינען פאַראַן 50 דרשות לויטן סדר פון די פרשיות אין דער תורה, אַ דרוש פאַר יעדער פרשה (אויסער פאַר די פרשיות פקודי, מצורע, בחוקותי און מסעי). ביים סוף קומט אַ „לוח-העניינים“ פון 500 זיינע דרשות (פון טויזנט און פיר הונדערט).

אַט-דאָס ספר איז נאָכאַמאָל איבערגעדרוקט געוואָרן אין וואַרשע אין תרס"ב (1902). עס זיינען פון דאָרט אַרויסגעלאָזט געוואָרן צוויי דרשות (פון פרשת ואתחנן און האזינו) ווי אויך דער „לוח-העניינים“ פון די פינף הונדערט דרשות. אַט איז דער נוסח פונעם שער-בלאָט:

ספר „גבעת שאול“, איז כולל אין זיך 48 מאמרים... אויפן שטייגער פון שכל, חקירה און דרוש... וועגן די ענינים פון דער אייביקייט פון אונזער פאָלק, תורה און שפראך. זיי זיינען אויסגעשטעלט לויטן סדר פון די פרשיות פון דער וואָך, פונעם חוקר האלקי... רבינו שאול הלוי מורטירא (פון די שפאנישע אַנוסים), דער ראש-אב-בית-דין און ריש-מתיבתא פאַר דער עדה פון די שפאנישע מאַראַנען, די אַנטרינענע קיין אמסטערדאָם, צווישן די יאָרן שע"ו און ת"ך; דער רבי פון די רבנים הגדולים און די חוקרים פון זיין צייט, ווי דאָס איז אַרויסגעברענגט אין דער געשיכטע פונעם מחבר. דאָס איז צום ערשטן מאל געדרוקט געוואָרן אין אמסטערדאָם, אין יאָר ת"ה — 1645 — און איצט איז עס ווידער אַרויס, גערייניקט פון די פיל צאָליקע דרוק-גרייזן, מיט הערות און באַלייכטונגען אויף אַ סך ערטער, מיט אַ ספּעציעלן אינהאַלט-פאַרצייכן פאַר יעדן מאמר באַזונדער, אין אָנהויב פון סדר. מיר האָבן אויך צוגעגעבן די געשיכטע פונעם מחבר, וואָס איז אינגעפלאַכטן אין דער געשיכטע פון די אידן-אַנוסים וואָס האָבן זיך באַזעצט אין האַלאַנד און די געשיכטע פון נאָך אַ סך אַנשי-השם, די מיטצייטלעך פון הרב רש"ל מורטירא. פון דעם אַרויסגעבער יוסף שיין פון האַמעל, אַ געבוירענער אין סלוצק און אליעזר פלאַט פון קאַמין-קאַשירסקי. וואַרשע, אין דער דרוקעריי פון ישראל אַלאַפּין, 1901.

אויף עמוד 8 געפינט זיך אַ לאַנגע ליסטע פון פּרענומעראַנטן

(קונים, וואָס האָבן באַצאָלט אין פאַרויס). פאַרן ספר שמות אין פאַראַן אַ באַזונדער שער-בלאַט, פון וועלכן ס'איז אַרויסגעלאָזט דער נאָמען פון צווייטן אַרויסגעבער — אליעזר פלאַט — און דאָס דרוק-יאָר איז 1902. אויף אַ בלאַט נאָכן שער איז אָנגעגעבן:

דער בריוו-אינהאַלט פון החכם ה' שמואל ווינער², וואָס ער האָט אונז געשריבן אויפן באַפעל פון החכם האלוף, דער באַראַן דוד גינזבורג, וועגן דרוקן דאָס ספר „גבעת שאול“:

„...אויפן באַפעל פון אדוני הבאָראַן רד"ג (ר' דוד גינזבורג), קום אים אייך ענטפערן, אַז דאָס ספר „גבעת שאול“ געפינט זיך איצט נישט אינעם אוצר פון זיינע ספּרים (און עס געהערט צו די פאַרלירענע, ווייל ס'האָט זיך דאָ אַמאָל געפינען, בלי ספק, אין אַט-דער זאַמלונג); און דער עקזעמפלאַר וואָס געפינט זיך אין אייערע הענט איז זייער טייער אין ווערט, אויך צוליבן טייערן בילד, וואָס געפינט זיך ביים אָנהויב. דערפאַר וועט איר טאָן גוט, אויב איר וועט אויפסנען איבערדרוקן דאָס ספר און אויך צוגעבן דאָס בילד פון מחבר, דאָס ווערק פון אַ חכם מיסטער (ניט ווי קאַליע-מאַכער, וועלכע ווילן אויסבעסערן אַן אַלט בילד לויט זייער געשמאַק; נאָר מיט פינקטלעכער גענויקייט, אָן שום ענדערונג).“⁴ אפשר איז כדאי און געוואונטשן צו דערמאָנען ביים סוף פון אייער הקדמה, אַז דאָס ספר „גבעת שאול“ — וואָס איז געווען אין דער באַרימטער ביבליאָטעק פון ה' יוסף מזל פון וויאָזין (וועלכער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תר"ח) געפינט זיך איצט אינעם אַזיאַטישן מוזעאום. זע אין דער ליסטע „קהילת משה“, אות ג', 1855. איך האָב דאָס נאָך געהאַט געקויפט בעתן זיין אין מיין געבוירן-שטאָט באַריסאָוו. איך האָב טאַקע געברענגט דאָס ספר אין דער דערמאָנטער ביבליאָטעק, בכדי זיין

(2) דער באַקאַנטער ביבליאָגראַף און מחבר פונעם קאָטאַלאַג „קהלת משה“.

(3) וועגן אַט-דעם בילד שרייבן די אַרויסגעבער: „דאָס טייערע און פאַרצייטישע בילד פון ר' שאול לוי מוטירא געפינט זיך איצט אינעם אַלטן ספר „גבעת שאול“ וואָס איז אַצינד ביי אונז. דאָס איז זיכער אויסגעקריצט געוואָרן דורך אַ מאָלער-קינסטלער נאָך, ביים מחבר'ס לעבן; ווייל אויך דאָס בילד פון זיין חבר, ר' יצחק אבובי געפינט זיך ביי וואָלפן — ווי עס ווערט דערציילט אינעם אַכטן חלק פון ספר „דברי ימי ישראל“ פון שפ"ר. אָבער דאָס בילד פון רש"ל (ר' שאול לוי) איז צוגעגרייט געוואָרן אויף אַ באַזונדער פאַפיר און האָט זיך געפונען ביי איינעם פון זיינע פריינט און עס איז צוגעהאַפּטן געוואָרן צום ספר „גבעת שאול“ וואָס ער (דער פריינט) האָט געהאַט ביי זיך.“

אגב: „דברי ימי ישראל“ איז נאָר אַן איבערזעצונג פון היינריך גרעס געשיכטע, צו וועלכער שאול-פנחס ראַבינאוויטש האָט צוגעגעבן אַ סך דערקלערונגען און באַמערקונגען.

(4) אין דעם עקזעמפלאַר, וואָס איך האָב געזען, האָב איך ניט געפינען דאָס בילד. מיינט עס, אַז צוליב עפעס אַ טעם האָבן די אַרויסגעבער עס נישט געדרוקט צוזאַמען מיטן ספר.

(5) אַ קרייז-שטאָט אין ווייסרוסלאַנד.

אנדענק זאל דערמאנט ווערן אין יענער ליסטע. זינט דאן ביז היינט האב איך נאכנישט אנגעטראפן דאס ספר ב"י די ביכער-הענדלער..."

די ווארשאווער אויפלאגע האט צוויי הסכמות: איינע פון הרב ר' חיים הלוי סאלאווייטשיק, דער אב"ד פון בריסק-דליטא — געשריבן דאנערשטיק, ב' מרחשון תרס"א — און די צווייטע פון הרב ר' שמואל-זנוויל קלעפפיש, דער ראב"ד פון ק"ק ווארשע, ה' חנוכה תרס"א. אין דער הסכמה פון ר' חיים סאלאווייטשיק שטרייכט ער אונטער, אז ער דארף אפילו נישט אנווייזן אויפן מחבר'ס גרויסקייט, ווייל ער ווערט דאך ציטירט אין פארציטישן „באר הגולה". דער בריסקער רב שרייבט, צווישן אנדערן:

גוף הספר אינו מהראוי שאבא בדברי בפילולי, גדולתו נודעה בדורות הראשונים והובא בבאר הגולה, אבן העזר סימן טז' ואיך אבא בדברי בזה...

אגב: פראפעסאר היינריך גרעץ, דער אנערקענט-אידישער היסטאריקער, איז געוואלטיק מבטל די פערזענלעכקייט פון ר' שאול מארטעירא. ער פסקנט אָפּ, מיט זיין באקאנטער זעלבסט-זיכערקייט, אז ר' שאול איז אפילו נישט געווען קיין גרויסער דרשן; שוין אָפּגעשמועסט, אז ער האט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט קיין לומדות (קאפיטל 20 פון זיין פערטן באַנד „געשיכטע פון אידן").

אָבער דער גאון און פוסק ר' משה רבקה פון ווילנע — וואס איז נאך געבוירן-געוואָרן בעת ר' שאול האט געלעבט — ציטירט גאָר, מיט גרויס יראת-הכבוד, זיינע לומדישע פסקים! אויף איין אָרט („באר הגולה", אבן העזר, הלכות אישות, סימן טז, א) שרייבט ער וועגן אים מיט די פאָלגנדיקע ווערטער: „והרב הגדול מוהר"ר שאול מורטירה זצ"ל, ר"מ ואב"ד בק"ק אמשטרדם".

דער מחבר דערציילט דערבײַ, אז ר' שאול האט אנגעשריבן א לענגערן פסק-דין וועגן א געוויסן ענין אין הלכה. ר' משה רבקה

(6) די אַרױסגעבער שרייבן: „ווען מיר זאָלן וועלן אַרױנגעבן אין דרוק די אַלע רײד פון רבנים און משכילים וואָס האָבן באַקרעפטיקט אונזער דאָזיקע אונטערנעמונג, וואָלט בײַ אונז די דרוק-הוצאות באַטראָפן טאַפלט. דערפאַר האָבן מיר זיך צופרידנעשטעלט מיט ווייניק".

(7) ער ווערט אויך ציטירט אין „באר הגולה", יורה דעה סימן רכ"א. ביידע ציטאַטן זיינען נוגע הלכה-ענינים.

באוואונדערט דאָ ר' שאולס לומדות און איז צופרידן, וואָס דער „אב-
בית-דין און ראש-ישיבה“ פון אמסטערדאָם האָט געפסקנט אויף אַן
ענלעכן אופן ווי זײַן מיינונג. דערביי דריקט ער אויך אויס דעם
וואונטש, אַז די ספרים פון ר' שאולן זאָל ווערן געדרוקט, ווייל זיי
זײַנען אַ סך.⁸

אויך אין „יורה דעה“ (הלכות נדרים, רכא, הלכה ו) שטיצט ער זיך
אויף אַן הלכה'שן פסק פון ר' שאולן. ס'האנדלט זיך וועגן עמעצן, וואָס
האָט געטאָן אַ נדר נישט צו ריידן מיטן צווייטן, אויב ער מעג צו אים
שרייבן. דער „באר הגולה“ שרייבט ווידער וועגן אים „והרב הגדול
מוהר"ר שאול הלוי מורטירה ז"ל, ר"מ ואב"ד דק"ק ספרדים
באמשטרדם“. ס'איז דערפאַר אַ שטאַרקע רעטעניש, וויאָזוי גרעץ האָט
געמאַכט אַ פעסטשטעלונג, וואָס שטימט לגמרי נישט מיט די פאַקטן און
מיטן עדות-זאָגן פון אַזאַ גאונישער פערזענלעכקייט פון יענעם דור.

און די אַרויסגעבער זאָגן אין זייער הקדמה: „אויסער דעם וואָס
מיר האָבן זיך באַמיט אַרויסצוגעבן דאָס ספר (וואָס איז בלויז איין מאָל
געדרוקט געוואָרן און שוין אַ סך יאָרן זעט מען עס נישט און מ'געפינט
עס נישט אויף דער וועלט) אויסגערייניקט פון דער גרויסער צאָל
דרוק-גרייזן, וואָס זײַנען אַריינגעפאלן ביים ערשטן מאָל דרוקן, האָבן
מיר אויך צוגעגעבן די געשיכטע פונעם מחבר ... מיר האָבן געהאַלטן
פאַר נויטיק צוצוגעבן, אַז אויף אַ סך ערטער אין אַט-דעם ספר האָבן
מיר איבערגעלאָזט דעם מחברס רייד אַזויווי זיי זײַנען — און ווי זיי
זײַנען אַרויסגעקומען פון זײַן פעדער — כאַטש לויט אונזער מיינונג
האָבן זיי געדאַרפט אַ קאַרעקטור; ווייל מיר האָבן זיך זייער שטאַרק
באַמיט, צו געבן פאַר די לייענער די רייד פון הרב המחבר אַזוי ווי זיי
זײַנען אַרויס פון אונטער זײַן פעד, אַן שום ענדערונג און אויסבעסערונג
— סײַדן ווען די צייט און אויפן אָרט וואו דאָס איז געווען אַ גרויסע
נויטווענדיקייט האָבן אונז געפירט צו עפעס אַ שטיקל שינוי“ ... די
אַרויסגעבער שרייבן אויך: „מיר האָבן אויף זיך גענומען אַרויסצוגעבן

(8) „והרב הגדול ... חיבר פסק ארוך בבא על העובדת כוכבים דרך זנות והגדיל
הפליא להוכיח שהוא מדאורייתא בראיות ברורות ומוכרחות ופירש אותה סוגיה ... מסכת
לדעת. השם יזכינו, שיצא לאור בדפוס עם שאר חיבוריו, כי רבים המה“ ...
דאָס האָט אַוודאי ר' חיים סאַלאַווייטשיק געמיינט, אַז ער דאַרף שוין נישט אויסלויבן
דאָס חיבור פון ר' שאול, ווייל אַזאַ גאון פון פריערדיקע דורות ווי דער מחבר פון „באר
הגולה“ האָט געוואָלט האָבן די זכײה פון זען ר' שאולס ספרים אין דרוק.

אויך די אנדערע ספרים פון מחבר, אין כתב־יד, וועלכע ליגן באהאלטן אין פארשידענע ארכיוון⁹

וואָס שײַך דעם אַרויסלאָזן די צוויי דרשות, פאַרענטפּערן זיך די אַרויסגעבער: „צוליב אַ סיבה, וואָס איז נישט אָפהענגיק פון אונז¹⁰ וועלן פעלן צוויי פון די 50 מאמרים: דאָס איז דער מאמר מ"א אויף פרשת ואתחנן און דער מאמר מ"ט אויף פרשת האזינו; און בכדי פול צו מאַכן זייער פעלן, האָבן מיר אַריינגעגעבן אין ספר גבעת שאול איין זייער־טייערן מאמר פון ר' עזריה מן האדומים אין זיין ספר מאור־עינים¹¹, ווי אויך דאָס בילד פון העברעאישן כתב מיט וועלכן אונזער תורה איז אַמאָל געשריבן געוואָרן און אויך די צורה פונעם שקל הקודש¹². אַט־דער גאַנצער מאמר, וואָס געהער צום מאמר ל"ד פרשת בשלח, איז זייער נויטיק אויף צו פאַרשטיין אַ סך מאמרים אין תלמוד און מדרשים, ווי אויך צו פאַרשטיין דעם מאמר ל"ד אינעם דאָזיקן ספר¹³. זאָל אַט־דער מאמר זײַן אַ פאַרגעלטונג און שכר פאַר די מאמרים מ"א און מ"ט, וועלכע מיר האָבן דאָ נישט געקענט דרוקן"...

ב

ווי געזאָגט, האָבן די אַרויסגעבער צוגעגעבן צו דער אויפלאַגע די ביאָגראַפיע פונעם מחבר. דאָס איז אַ מאמר פון זיבן קאָפיטלען אונטער וועלכן ס'איז אונטערגעשריבן: המו"ל, דער אַרויסגעבער¹⁴.

(9) זעט אויס, אַז דאָס איז געווען נישט מער ווי אַ גוטע כוונה, וואָס איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן.

(10) ווער ס'קוקט אַריין אין אַט־די צוויי דרשות פון דער אַמסטערדאַמער אויפלאַגע וועט פאַרשטיין, אַז די רוסישע צענזור האָט דאָ געהאַט אַ האַנט און נישט געלאָזט דרוקן די צוויי מאמרים.

(11) געדרוקט צוערשט אין מנטובה, של"ד. דאָ ווערט געמיינט דער פרק נ"ו, פון וועלכן זיי האָבן אַריינגעגעבן אַ קליינעם טייל אין ספר „גבעת שאול“.

(12) אין די עקזעמפלאַרן וואָס איך האָב געזען, האָב איך נישט געפונען „די צורה פונעם שקל הקודש“.

(13) דאָ ווערט געמיינט דער כתב רעץ און כתב אשורי.

(14) אויפן שער־בלאַט, ווי געזאָגט, זיינען אָנגעגעבן צוויי אַרויסגעבער: אַ ליטווישער און אַ וואָלינער. ווער פון זיי איז געווען דער מחבר פון דער ביאָגראַפיע? מ'קען זיך בלויז אַנשטויסן. וויבאַלד אויפן שער פון שמות איז אויסגעלאָזט געוואָרן דער נאָמען פונעם וואָלינער אַרויסגעבער — אין אין דער אויפלאַגע פון יאָר תרע"ב איז זיין נאָמען בכלל נישט דערמאָנט — איז זיכער, אַז דער מחבר איז שײַן (פאַראַן אויך זיינס אַ ביאָגראַפיע וועגן ר' שאולן אין אידיש; אָבער כ'האַב זי איצט נישט פאַר זיך, בכדי צו קענען פאַרגלייכן).

ווער עס שרייבט וועגן הרב ר' שאול מורטירא קען ניט אַריבער-
היפערן דאָס קאָפיטל פון לייגן אין חרם זיין תלמיד ברוך שפינאָזאָ און
די פראַגעס, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דער באַציאונג פון ר' שאולן צו
אַט-דעם ענין: צי האָט זיך ר' שאול אַליין באַטייליקט אינעם חרם? איז
ער געווען קעגן אים? איז ער געווען נייטראַל און זיך נישט געמישט?
היות ווי מיר האָבן נישט קיין באַגלויבטע דאָקומענטן וועגן דעם,
איז יעדער איינער, וואָס שרייבט דערפון — שרייבט פון זיינע אייגענע
אויסטראַכטענישן. ס'איז אָפהענגיק פון זיין באַציאונג צו ר' שאולן. אזוי
איז עס אויך געווען מיט אונזער אַרויסגעבער. ווען ער איז געקומען צו
אַט-דעם קאָפיטל — אין זעקסטן פרק פון „תולדות המהבר“ — האָט
אויך ער געשריבן וואָס ער האָט געשריבן, פון זיינע
אויסטראַכטענישן... אָבער נאָכדעם ווי דאָס ספר איז געווען
אָפגעדרוקט, — אָבער איז נאָכנישט געווען אין פאַרקויף — האָט ער
אָפגעדרוקט, אויף אַ באַזונדער בלעטל, אַן אנדער נוסח פון דער פרשה
און עס אַרויפגעקלעפט אויפן פריער-געדרוקטן טעקסט. אויף אַזאָ אופן
איז דער ערשטער נוסח אויסבעהאַלטן און נעלם-געוואָרן פון די קונים
און איז נישט באַקאָנט¹⁵. אַט איז דער ערשטער נוסח, וואָס איז
אויסבאַהאַלטן געוואָרן:

דער טרויעריקער פאַל מיט זיין תלמיד, וועלכן ער האָט שטאַרק ליב
געהאַט, ברוך שפינאָזאָ, האָט אים נידערגעשלאָגן ביז דער ערד¹⁶. ס'איז
אים געווען גאַר-שווער צו דערווייטערן פון זיך אַט-דעם באַליבטן
תלמיד, וואָס פאַר אים האָבן זיינע הענט געשריבן דאָס „סמיכה“-כתב
אויף רבנות; און בלויז ער איז געווען זיין האַפּענונג און פרייד אויף דער
עלטער, אַז ער וועט באַלויכטן די וועלט מיט זיין חכמה און תורה. אַט-
דער תלמיד זיינער, וואָס אַלע יסודות פון זיין חכמה און זיינע חקירות
האָבן אויפגעוואַכט אין אים נישט פון די קבלה-ספרים, וואָס ער האָט
געלערנט ביי זיין רבי ר' יצחק אבובב — ווי עס זיינען זיך משער
עטלעכע געשיכטע-שרייבער — נאָר בלויז פון דער חקירה און לאַגיק
וואָס זיינען געקומען פון זיין רבין ר' שאול מורטיראס ליפן; אַט-די, וואָס
ער — ר' שאול לוי — האָט זיך באַמיט זיי אינצוהילן אין מאַמרי חז"ל און
מדרשים. און זיין תלמיד שפינאָזאָ האָט זיך באַמיט צו אַנטפלעקן זיי און
עפענען פאַר אים די טויערן פון דער פרייער חכמה. ווייל שוין נאָך דער

(15) ווי ס'איז דער שטייגער אין אזעלכע פאַלן, זיינען אוודאי געבליבן א 2-3
עקזעמפלאַרן, וואָס די קלעפנדיקע האַנט האָט נישט דערגרייכט.

(16) „דכא מאוד לארץ חיתה“... צוליב דעם מליצה'דיקן נוסח, ווערט די
איבערזעצונג געמאַכט אינהאַלטלעך; נישט לויט די בוכשטעבלעכע ווערטער.

גאנצער ליבשאפט, וואָס ר' שאול מורטירא האָט ליב-געהאַט אַט-דעם תלמיד זינעם, איז ער פאַרט געצוואונגען געוואָרן, צום לעצט, בטל צו מאַכן זיין מיינונג פאַר דער מיינונג פון די צוויי רבנים וועלכע זינען מיט אים געווען; און ער האָט זיי געלזאַט טאָן מיט אים לויט זייער ווילן און ווי ס'איז געווען דער ווילן פון דער קהילה, די נכבדי העדה און אנשי-מעמד. צוליב די צאָלרייכע מסירות, וואָס מ'האַט פאַר זיי פאַרמסרט שפינאַזאָן, אַז „ער פאַרשפּרייט ברבים זינע געדאַנקען, וועלכע זינען קעגן דער תורה פון יהדות“, האָבן זיי אים דערווייטערט פון גאָטס עדה. אויב לויט דער מיינונג פון Colrus ¹⁷ האָט ר' יצחק אבוהב אַליין נישט געלייגט אין חרם ב. שפינאַזאָן, איז אָבער אַ נארישקייט צו טראַכטן אפילו, אַז ר' שאול מורטירא האָט זיך באַטייליקט צווישן די חרם-לייגער פון זיין באַליבטן תלמיד — סידן ער איז געצוואונגען געוואָרן דערצו. און דער קלאַנג אַז ר' שאול אַליין האָט אים געלייגט אין חרם — איז אַ פאַלשער קלאַנג. לויט דער מיינונג פון איין געשיכטע-שרייבער איז דאָס אויסגעטראַכט געוואָרן דורך די קינדער פון ר' יצחק אבוהב, וועלכע האָבן זיך געשעמט — נאָך אַ סך יאָרן — דערפון וואָס זייער פאָטער האָט געטאָן, ביים לייגן שפינאַזאָן אין חרם. ס'זינען אויך נישט ריכטיק די השערות, אַז ר' שאול מורטירא האָט זיך אויך באַטייליקט אינעם צווייטן (פריערדיקן) חרם אויף אוריאַל אַקאָסטאָ; וויל לויט ווי עס איז אונז באַקאַנט ר' שאול מורטירא פון זינע ספרים, איז ער לגמרי נישט געווען אַזוי פרום אין זינע דעות. פאַרקערט, דער גייסט פון חקירה בלאָזט פון יעדן מאמר וואָס איז אַרויסגעקומען פון זיין מויל. און בלויז לויט זיין צדקות — און לויט דער צייט און אַרט — האָט ער פאַרזיסט די חכמה מיט מאמרי חז"ל.

און אַט איז די צווייטע וואַריאַציע — וואָס איז אַרויפגעקלעפט געוואָרן און געדאַרפט פאַרבייטן דעם געדרוקטן נוסח:

...דער טרויעריקער פאַל, ווען זיין באַליבטער תלמיד ב. ש"פ ¹⁸ — וואָס אויף אים האָט ער געזאָגט אַז ער וועט פאַרשפּרייטן אויף דער גאָס די קוואַלן פון זיין לערנען; און אַז ער וועט זיין אַ מוסטער פאַר אַ סך מיט זיין גאָטספאַרכטיקייט און גרויסער חכמה. ער — הרש"ל מורטירא ז"ל — האָט זיך באַמיט אויפצודעקן פאַר אים די פאַרהוילענישן פון אונזער תורה הקדושה און באַווייזן, אַז אין אירע פאַרבאָרגענישן זינען פאַרדעקט אויך די סודות פון הגיון און דערהויבענער חקירה. דערפאַר וועט ער

(17) זיין בוך (אין האַלענדיש) וועגן שפינאַזאָס לעבן, איז געדרוקט געוואָרן אין אמסטערדאַם אין יאָר תס"ה (1705).

(18) ברוך שפינאַזאָ. ס'איז אינטערעסאַנט דער אופן פון מאַסקירן זיין נאָמען. ער זעט אויס ווי אַ שיפר. זעט אויס, אַזאָ מחוץ לזה וואָס זיי האָבן נישט געוואַלט פורש-בשמו זיין, האָבן זיי אָנגענומען (מיט רעכט), אַז טייל לייגענער וועלן נישט קענען דעשיפּירן אַזאָ ראשי-תיבות און זיי וועלן נישט פאַרשטיין פון וועמען עס שמועסט זיך דאָ. וועט אויך דאָס זיין אַ ריווח.

(שפינאָזע), ביים זעצן זיך אויפן כסא-הרבנות — ווייל הרש"ל האָט אים שוין געגעבן סמיכה — אויפשטייגען צווישן זיין עדה צו חכמה און תורה צוזאמען. (אָבער) ער, אָט-דער תלמיד זינער, האָט איבערגעזאָגט זיין געקעכץ; און ער פאַרשפרייט ברבים זינע געדאַנקען, וועלכער זינען קעגן דער תורת היהדות, איז זיין (ר' שאול'ס) האַרץ צעבראָכן געוואָרן אין אים און ער איז געווען ווי אַ צעטומלטער מענטש. צומערשט האָט ער געוואָלט — ווי ר' יוחנני, וואָס האָט געראַטעוועט אַחרן פון גיהנם-דין — ראַטעווען אויך זיין תלמיד פון חרם-פלאַם. אָבער דערנאָך האָט זיך אויך ביי אים געשטאַרקט די מידת הדין איבער דער מידת הרחמים; און ער האָט אָנגעטאַן די גרייס פון אמת ווי זיין מלבוש און ער האָט אים אָפגעטיילט — ער און זיין בית-דין — פון דעם כלל ישראל. אָבער זינט דאָן און ווייטער האָט ער נישט געוואוסט פון קיין רו אין זיין נפש, ווייל ער האָט געטרויערט אויפן נפש פון זיין תלמיד און זיך נישט געוואָלט טרייסטן זינע אַלע לעבנס-יאָרן. און זיין נשמה וועט זיך באמת קענען רימען פאַר איר באַשעפער: כ'האָב נישט נושא-פנים געווען אויף מיין גייסטיקן זון און גלוסטיקן פאַר מיין אויג.

ווער עס פאַרגלייכט אָט-די צוויי טעקסטן, וועט זען דעם גרויסן חילוק צווישן ביידע. ער וועט אויך זיכער פאַרשטיין, אַז דער ערשטער (און אויסבאַהאַלטענער) נוסח איז אויסגעטראַכט פונען אַרויסגעבער אליין, לויט זיין באַציאונג צו הרב מורטירא. דאָקעגן דער צווייטער נוסח איז צו אים געקומען פון דרויסן; איז אויף אים אַרויפגעצוואונגען געוואָרן פון פערזענלעכקייטן מיט השפעה, וואָס דער ערשטער נוסח איז זיי נישט וואוילגעפעלן — לויט זייער באַציאונג צו הרב מורטירא. זעט אויס, אַז זיי האָבן געהאַט דעם כח אים צו נויטן, אַז ער זאָל אים פאַרבייטן מיט אַ טעקסט וואָס איז זיי גיכער צום האַרץ. און כאַטש זינע טראַכטענישן האָבן זיך נישט געענדערט, האָט ער בעל-כרחו געענטפערט „אמן“.

ווען איר זאָל זיך נישט שרעקן, וואָלט איך געזאָגט: דער רב, וואָס האָט געגעבן זיין הסכמה אויף דרוקן אָט-די אויפלאַגע — ר' חיים סאַלאַוויטשיק פון בריסק — האָט זיך דערין אַריינגעמישט. ס'איז גענוג צו לייענען די געציילטע ווערטער פון ר' חיים אויף ר' שאולן (אין דער פריער-ציטירטער הסכמה), בכדי צו וויסן ווי ווייט ס'איז געווען די באַציאונג פון ר' חיים — צו ר' שאולן — פון די רייד, וואָס דער אַרויסגעבער האָט געשריבן אין דעם אויסבאַהאַלטענעם נוסח. עס לייגט זיך אויפן געדאַנק, אַז ר' חיים האָט דאָס געפויעלט ביים

אָרויסגעבער צו באַהאַלטן די פריערדיקע ווערסיע און זי אויסטוישן אויף אַ בעסערער...

פון די מאַטריצן, וואָס ער האָט געהאַט פון אַט-דער אויפלאַגע, האָט דער פאַרלעגער שוין נאָכאַמאָל איבערגעדרוקט דאָס ספר אין תרע"ב (1912). אין זיין נייער הקדמה שרייבט ער, אַז די אויפלאַגע פון תרס"ב איז שוין אויספאַרקויפט. זיין טאַכטער און איידעם האָבן פינאַנסירט די אויסגאַבע און ער האָט מער נישט געדאַרפט אַנקומען צו פרענומעראַנטן. ער האָט אויך איבערגעדרוקט די צוויי הסכמות, מיט דער דאַטע פון דער פריערדיקער אויפלאַגע. ער האָט בלויז אָרויסגעלאָזט דעם נאָמען פונעם צווייטן פאַרלעגער; און זיכער האָט ער דאָס געטאָן מיטן וויסן פון די צוויי רבנים, וועלכע האָבן אים געגעבן זייערע הסכמות.

אַבער, זעט נאָר אַ פּלאַ: ער האָט פון דאָרט אויך לגמרי אָרויסגעלאָזט דעם מאמר „תולדות המחבר"; און פון שער-בלאט האָט ער אָרויסגענומען די מעלדונג, וועגן צוגעבן אַט-דעם מאמר צום ספר. לויט מיין מיינונג האָט אויך דאָ זיך אויסגעווירקט הרב ר' חיים סאַלאַוויטשיק.

ס'איז אויך מעגלעך, אַז דער צווייטער פון די הסכמה-געבער — הרב שמואל זיינוול קלעפּפיש — וואָס איז געווען דער ראב"ד פון וואַרשע, האָט דאָס באַמערקט פריער (ווייל דאָס ספר איז דאָך איבערגעדרוקט געוואָרן אין וואַרשע) און געפאַדערט די אויסבעסערונג.

פון די טעקסטן אין ביידע הסכמות איז צו זען: זיי האָבן בלויז געלויבט די אונטערנעמונג פון אָרויסגעבן דאָס ספר פון אַ פאַרצייטישן גדול. אָבער זיי דערמאָנען נישט מיט קיין וואָרט די לענגערע ביאָגראַפיע, וואָס דער אָרויסגעבער האָט געשריבן; אַזוויי זיי וואַלטן דערפון לגמרי נישט געוואוסט.

עס לייגט זיך בכן אויפן שכל, אַז די רבנישע מסכימים האָבן לכתחילה אָפילו נישט אַריינגעקוקט אין דער ביאָגראַפיע — אָדער פון איר אָפילו נישט געהאַט קיין ידיעה. שפעטער, ביים איבערלייענען די ווערטער אין דער ערשטער הקדמה, האָט זיך געקענט שאַפן דער איינדרוק: זיי זינען אויך מסכים צו אַט-די רייד וועלכן שטעלן אונטער אַ ספּק די ריכטיקייט פון לייגן אין חרם דעם אַמסטערדאַמער פּילאַסאַר, הגם דאָס איז געטאָן געוואָרן פון אַ פאַרצייטישן בית-דין.

ס'איז אונז שווער צו וויסן ווער פון די צוויי מסכימים ס'האָט געווירקט, אָז די הקדמה זאָל געענדערט ווערן (הגם מיר דוכט זיך, אָז ר' חיים סאַלאַוויטשיק), אָדער אויב ביידע האָבן דאָס געפאַדערט. מ'זעט אָבער באַשיינפערלעך: הגם ביי דער אויפלאַגע פון תרס"ב (1902) האָט דער מסכים (אָדער די מסכימים) זיך צופרידנגעשטעלט מיטן בלוזן בייטן דעם נוסח — איז עס נאָר געווען, ווייל די מעשה איז שוין געווען אָפגעטאָן און דער מאמר איז שוין אָפגעדרוקט געווען צוזאַמען מיטן ספר. אָבער ביים איבערדרוקן דעם ספר אויפסניי, איז בלויז דערלויבט געוואָרן צו באַנוצן די הסכמה, אויב דער מאמר וועט אַרויסגענומען ווערן. אויף אַזאָ שטייגער וועט דער נאָמען פון שפינאָזאָ זיין לאַ יזכר ולא יפקד אין אַט-דער אויפלאַגע.

היות ווי ביידע טעקסטן געהערן שוין היינט צו די ביבליאָגראַפישע זעלטנקייטן איז כדאי צו געבן פאַרן לייענער אויך די אַריגינעלע טעקסטן. דער ערשטער נוסח לייענט זיך:

...המקרה המעציב מתלמידו האהוב לו כנפשו, ברוך שפינוזה, דכא מאד לארץ חיתו, ומה כבד עליו להרחיק ממנו את תלמידו זה האהוב לו אשר בעדו כתבו ידיו כתב „סמיכה“ על רבנות, ורק הוא היה תקותו ומשושו לעת זקנתו כי יאיר את פני התבל בחכמתו ותורתו. תלמידו זה, אשר כל יסודי חכמתו וחקירותיו התעוררו בקרבו לא מספרי הקבלה שלמד אצל רבו ר' יצחק אבוהב, כאשר ישערו אחרים מסופרי הדורות, אולם רק מדרכי החקירה וההגיון שנטפו שפתי ר' שאול מורטירא רבו, אשר הוא — רש"ל התאמץ להעטיפם במאמרי חז"ל ומדרשות ותלמידו שפינוזה התאמץ לגלותם ולפתוח לפניו שערי החכמה החפשית, כי בכל אהבתו שאהב ר' שאול מורטירא את תלמידו זה, נאלץ בכל זאת באחרונה לבטל את דעתו מפני דעות שני הרבנים הנלויים אליו ויתן להם לעשות עמו כחפצם וכחפץ הקהלה נכבדי העדה ואנשי המעמד אשר מפני המלשינות הרבות שהלשינו לפניהם על שפינוזה, כי „מפיץ הוא ברבים את דעותיו המתנגדות לתורת היהדות“ הרחיקוהו מעל עדת ה', ואף כי לפי דעת Colerus לא החרים ר' יצחק אבוהב בעצמו את ב. שפינוזה, אבל אולת היא גם לחשוב כי ר' שאול מורטירא לקח חבל בין המחרימים את תלמידו האהוב אם לא על כרחו, והשמועה כי ר' שאול בעצמו החרים — שמועת שקר היא, ולפי דעת אחד מסופרי ד"ה [=דברי הימים] בדויה היא מפני [מפיץ] בני ר' יצחק אבוהב אשר בושו אחרי ימים רבים ממעשה אביהם בתתו לחרם שפינוזה, וכן גם לא נכונות ההשערות כי לקח גם ר' שאול מורטירא חבל בחרם השני של אוריאל אקוסטא, יען כי כפי שנודע לנו ר' שאול מורטירא מספריו לא היה אדוק בדעותיו כל עיקר ונהפוך הוא, רוח החקירה נודפת מכל מאמר ומאמר אשר יצאו מפיו ורק בצדקתו ולפי העת והמקום המתקן את החכמה בנעם מאמרי חז"ל."

דער צווייטער נוסח, וואָס איז געווען געדרוקט אויפן בלעטל, און שפעטער אַרײַנגעקלעפט געוואָרן, איז אַ סך קירצער:

„...המקרה המעציב אשר תלמידו האהוב ב' ש"פ, אשר אמר עליו כי הוא יפיץ את מעינות לקחו החוצה וכי הוא יהיה למופת לרבים ביראתו את ה' וחכמתו הרבה, באשר הוא — הרש"ל מורטירא ז"ל — התאמץ לחשוף לפניו את תעלומות תורתנו הקדושה ולהראות כי במסתריה צפונים גם סודות ההגיון והחקירה הנשגבה ולכן בעת עלותו לשבת על כסא הרבנות, אשר כבר הרש"ל הסמיכו, יפלג תעלה בקרב עדתו לחכמה ולתורה גם יחד, הוא, תלמידו זה, הקדיח את תבשילו והוא מפיץ ברבים את דעותיו המתנגדות לתורת היהדות, נשבר לבו בקרבו ויהי כאש נדהם; בראשונה חפץ, כר' יוחנן שהציל את אחר מדינה של גיהנם, להציל גם את תלמידו מלהט החרם, אבל אחרי כן גברה מדת הדין גם אצלו על מדת הרחמים וילבש גאות האמת כמדו ויבדילו, הוא ובית דינו, מתוך קהל ישראל, אבל מני אז והלאה לא ידע שלו בנפשו, כי התאבל על נפש תלמידו וימאן להתנחם כל ימי חייו ונפשו באמת תוכל להתפאר לפני יוצרה: אכן לא נשאתי פנים גם לבר רוחי וגם לחמיד עיניי."

איבערגעזעצט פון העברעאיש דורך דעם וואָכנבלאַט „אידישער קעמפער" אין ראש השנה זאמלבוך תשל"ד.

תולדות הרבם השלם

ר' שאול הלוי

מורר פירא

(הרב הראשי לעדת הספרדים באמשטרדם)

ודברי ימי התישבות אחינו אנוסי-ספרד באמשטרדם

נערנו מסקנות נאמנים עפ"י דע-בריוס, גראטין, ופראנקיל

ע"י מו"ל הספר „גבעת שאול“

אליעזר פלאט ויוסף שיין.

ווארשא

בדפוס ישראל אלאפין, גאלעווקי № 47

שנת תרס"א לפ"ק

ТОЛДОТЪ РАББИ ШОУЛЪ МОРТИРО

т. е. Биография Рабби САУЛА МОРТЕРА

Сост. Л. ПЛОТЪ и І. ШЕЙНЪ

ВАРШАВА

Типография Н. О. Аланна, Налева № 47.

1901 г.

ר' שאול מורטירא

זיין לעבענס-געשרייבונג און דאס לעבענס-געשרייבונג פון זיין שיללער
דער געוואוסטער פהילאזאף

ברוך שפינאזא מיט זיין בילד

איד איין געשרייבונג פון אוריאל אקאסטא און פון ראקאקסדיגע מאראנען (אנוסים)

און איין מוהייערע דיער פון איין

אנטלאפענעם פון דער אינקוויזיציאן

און אים לעצט

צוויי מוהייערע רעדעס

פון ה' ש. מורטירא.

מיט זעהר איין אכטיגען שמועס וועגען דער

מוהייערע ציוניסטישער אידעע

הערויסגעגעבן פון

אליעזר פלאטא און יוסף שיין.

ווארשא

בדפוס ישראל אלאפין גאלעווקי № 47

שנת תרס"ב ל"מ"ק

РАББИ. ШОУЛЬ МОРТИРО

Его Биография и философскія проповѣди. Сост. Л. Плотомъ и I. Шейномъ

ВАРШАВА

Типографія И. О. Алапина, Налевки № 47.

1901 г.

ר' שאול מורטירא

דאס איז ס'ר' שאול לוי מורטירא נועלכער איז גיטענען רב און ראש ישיבה אין אמשטרדם אין אנפאנגס דעם 17טן יאהר הונדערט און נועלכער איז בעריהמט און בעוואקסט דורך ויינע מדינערע פהיליאפיש נאציאנאלישע רעדעס וואס ער האט געהאלטען אין אמשטרדם גרויסער שוהל.

יעצט גיב איך פאר די לעזער צוויי מדינערע רעדעס נועלכע געפינען זיך אין זיין מדינערין ספר גבעת שאול אינגענען נאמען (קנאת עם) און אינגער דעם נאמען (יצננהו באישון עינו), דען לויט פון די רעדעס אז מיר זאלען אויס פערריכטען אינגענע קטרונות און זיך געמיינען צו קומען צוריק צו אינגער פריהעריגע סרגנות בקטרה בימינו אמן:

הערויסגעגעבען פון יוסף שיינ.

ווארשא

ברפוס י. אלאפין נאלעווקי 47

שנת תרס"ג למ"ק

РАББИ ШОУЛЬ МОРТИРО

Его Философскія проповѣди. перев. Иосель Шейнъ.

ВАРШАВА

Типографія М. Алапинъ, Налевки № 47.

1912 г.

דער „משכיל“ הירש-בער הורוויץ און זיין קוק אויפן תלמוד

ווען דער משכיל הירש-בער הורוויץ (פון אומאן, אוקרענע) האט באנקראטירט, האבן זיינע חובות באטראפן ארום א האלבן מיליאן זילבער-רובל. דאס איז געווען אינעם יאר 1825. אין יענער צייט איז דאס געווען א ריזיקע סומע; בפרט פאר א פראווינצער שטאט. דערנאך איז ער אנטלאפן קיין ענגלאנד און מיט דער צייט איז ער דארט באשטימט געווארן פאר לעקטאר אויף העברעאיש אין דער אוניווערזיטעט פון קיימברידזש. דאס איז א באקאנטער פאקט. אבער אין מיין ארבעט „ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים“ האב איך באוויזן, אז הורוויץ האט זיך דארט געשמדט. דער היסטאריקער ד"ר רפאל מאהלער האט געהאט וועגן דעם זיינע באווארענישן.² ער שרייבט:

דער שארפער אנגריף אויפן תלמוד — וואס איז געווען די עיקר-טעמע פונעם שמועס צווישן הירש-בער הורוויץ און דעם פירשט דאלגארקי און 1810, לויטן פירשט'ס ריזע-זכרונות — וואונדערט שטארק, לויט דעם וואס דער משכיל פון אומאן האט וועגן דעם דערציילט מיט פערציק יאר שפעטער. אין דעם איינציקן בריוו פון הירש-בער הורוויץ וואס איז פארעפנטלעכט געווארן — דער ענטפער פון 11טן יולי 1850 אויף א בריוו פונעם משכיל יעקב גאלדנווייזער („עלים לתרופה“, ווין 1864, בריוו דריי) — דערמאנט ער דרך-אגב צוויי מאל דעם תלמוד. וועגן זיין פרנסה-מקור דערציילט הורוויץ — וואס איז, זינט 1837, געווען אינסטרוקטאר פאר דער העברעאישער שפראך און אוניווערזיטעט פון קיימברידזש — פאלגנדיקע רייד: „זיי ווייסן, טייערער, אז איך האב גאָרנישט צו טאן מיט די סוחרים פון לאנד ... ווייל בלויז תורת-משה איז מיין נחלה און די ספרים פון די נביאים און חכמים פונעם תלמוד (מיין אונטערשטריכן ... ר. מ.) זינען מיין דערקוויקעניש דא (המה לי למחיה פה).“

זיין קארעספאנדענט גאלדנווייזער לויבט ער ווי א „געבילדעטן מאן, וואס כאטש ער איז נאך יונג, איז ער פול מיט די איידלקייטן פון די חכמי התלמוד“ ... (מיין אונטערשטריכן ... ר. מ.). אויך דער פאקט

(1) זע עמוד 161.

(2) „דברי ימי ישראל“, בוך פיר, צוגאב ל"ב.

גופא, וואס הורוויץ האט געהאלטן פאר נויטיק ארויסצוגעבן דאס ערשטע ספר פונעם רמב"מ'ס „יד החזקה“ אין ענגלישער איבערזעצונג (1832) באווייזט: אין קעגנזאץ צו דעם, וואס דאלגארוקי האט איבערגעגעבן אין זיין נאמען, האט ער נישט באטראכט דעם תנ"ך ווי דעם איינציקן קוואל פארן אידישן גלויבן. נישט אנדערש, נאר דער משכיל פון אומאן האט אין די ווייטערדיקע צייטן חרטה-געהאט אויף זיינע עקסטרעמע מיינונגען — אין דער בחינה פון „יוגנט-זינד“. און אויב עס איז אמת, אז ה.ב. הורוויץ האט זיך געשמדט אין לאנדאן — ווי עס באשולדיקט אים י. אייכנבוים אין זיין בריוו צו אים (פארגלייך: ח. ליבערמאן, „ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים“), איז דערין פאראן א פאראדאקסאלע רבותא: זיין פאזיטיווע מיינונג וועגן תלמוד דווקא אין דער עפאכע.

דער עצם-פאקט, וואס א מענטש בייט אויף דער עלטער זיינע מיינונגען פון דער יוגנט — פון נעגאטיוו אויף פאזיטיוו און פארקערט — דארף נישט וואונדערן. אבער אין אונזער פאל איז שווער צו גלויבן, אז ער האט געביטן זיין מיינונג וועגן תלמוד פון נעגאטיוו אויף פאזיטיוו. מ'קען נישט בויען קיין גאנצע בנינים אויף איין ווארט אין א טעקסט, וואס איז געשריבן געווארן אין מליצה'דיקן סטיל. מען דארף נישט ווערן באאיינדרוקט פון איין-און-איינציק מליצה'דיק ווארט, און גלויבן, אז דער מומר פון קיימברידזש איז מכלומרשט געזעסן און געשעפט תענוג פון א בלעטל גמרא... פאקטיש האבן מיר דא נישט פאר זיך קיין נעגאטיוון אדער פאזיטיוון צוגאנג — נאר א צוגאנג פון פאכלעך-פרנסה'דיקן שטאנדפונקט: א „קרדום לחפור בו“.

הורוויץ דערציילט זיין פריינט פון וואס ער האט פרנסה אין ענגלאנד. ער שרייבט, אז ער פארנעמט זיך נישט מער מיט מסחר, נאר ער האט אנדערע פרנסה-קוועלן. צוויי פון זיי זיינען: זיין קענטשאפט פון תנ"ך און זיין באהאוונטקייט אין תלמוד, וואס ער האט נאך געבראכט מיט זיך פון אומאן. דריטנס — זיין קענטשאפט אין ענגליש, וואס ער האט באוויזן זיך אויסצולערנען אין משך פון א קורצער צייט. אט זיינען זיינע רייד, אין זיין מליצה'דיקן סטיל:

... דבר אין לי פה עם סוחרי וכנעני המדינה... כי אם תורת-משה היא לי למורשה וספרי הנביאים וחכמי התלמוד המה לי למחיה פה.

המלאך הגואל אותי מכל רע שלח את כל אלה לפני, להיות לי למחיה, להחיות העם הרב הזה אשר אתי פה... בן ארבעים שנה באתי הנה וכאלם לא יפתח פיו... ובעזרת אלקים עשיתי חיל, לעלות על במתי לשון אנגלי במעט ימים. עד אשר חלפו שלש שנים, מצאה ידי להעתיק ספר ראשון מהיד החזקה, אשר להרמב"ם ז"ל, ללשון העם, אשר אנכי יושב בקרבו לעת כוזאת. ומעת אשר יצאה העתקתי לאור הדפוס היתה (!) בתי בית ועד לחכמים... וגם אחר זה יצא מהדפוס העתקתי משירי שעקספיר⁶ פאפע ויונג, אשר העתקתי ללשון עברי. וגם משירי הרומיים פלאוויטוס ויאווניאל (כי ת"ל גם מלשון לאטינע לא משכתי את ידי) ומשירי פלאריאן בלשון צרפת... עד כי יצא לי שם כאחד הגדולים אשר בארץ. כל אלה היו בעזרי, למצא לחם לאכול ובגד ללבוש, לי ולכל אשר אתי בבית... (מזין אונטערשטריך... ח. ל.)

(די ערשטע זאצן האבן מיר שוין געגעבן פריער אין אידישער איבערזעצונג. די ווייטערדיקע זאצן, אין פריער איבערגעבונג: „דער מלאך, וואס האט מיך פארהיט פון שלעכטן, האט זיי געשיקט פאראויס פאר מיר, כדי כ'זאל זיך קענען שפיין און אויסהאלטן מיין גרויסע משפחה. כ'בין אלט געווען פערציק יאר ביים קומען אהער, ווי א שטומער וואס קען נישט עפענען ס'מויל. אבער מיט גאט'ס הילף האב איך מצליח געווען צו באהערשן דאס ענגלישע לשון אין א קורצער צייט. נאכן אפלויה פון דריי יאר האב איך באוויזן איבערזעצונג דאס ערשטע ספר פון „יד החזקה"... אינעם לשון פון פאלק, צווישן וועלכן איך לעב איצט. זינט מײן איבערזעצונג איז דערשינען, איז מײן היים געווארן א זאמל-ארט פאר חכמים. אויך נאכדעם איז דערשינען מײן איבערזעצונג פון שעקספיר'ס לידער — און פון פאפע און יאנג — וואס כ'האב איבערגעזעצט אין העברעאיש. אויך די לידער פון די רוימער פלאוויטוס און יאווניאל —

(4) זיין משפחה איז באשטאנען פון נײַן נפשות. ס'איז אינטערעסאנט, וואס זיין תלמיד דערציילט: איין אייניקל, זיין טאכטערס א זון, איז אלט געווען 25 יאר ווען הורוויץ איז געשטארבן; אבער ער איז שוין דעמאלט געווען א פראפעסאר אין מאסקווע.

(5) למען-האמת דארף מען צוגעבן, אז ער איז דא מגזם: ער האט נישט איבערגעזעצט דאס גאנצע ערשטע ספר פון „יד החזקה", נאר בלויז א העלפט. דאס ספר האט 45 פרקים און ער האט בלויז איבערגעזעצט 23. די „הלכות תלמוד תורה" האט ער בכלל נישט איבערגעזעצט; פון „הלכות עבודה זרה" האט ער איבערגעזעצט די קאפיטלען ה': און פון „הלכות דעות" האט ער ארויסגעלאזט די קאפיטלען ד-ה.

(6) מען דארף דאס צוגעבן צו דער ליסטע פון י. א. קלויזער „שעקספיר אין העברעאיש", וואס איז פארעפנטלעכט געווארן אין „יד לקורא", באנד 3.

(7) די אלע איבערזעצונגען, וואס ער גיט אן, זיינען קורצע לידער. ער האט זיי איבערגעזעצט אין העברעאיש און פארעפנטלעכט אין „המנהל" — א העברעאיש לערן-בוך פאר ענגלענדער, וואס איז דערשינען אין 1839.

דאנקען גאט, וואס כ'האב נישט פארנאכלעסיקט דאס לאטיינישע לשון — און פלאריאנ'ס לידער אין פראנצויזיש... ביז כ'האב באקומען א נאמען ווי איינער פון די גרויסע. זיי אלע האבן מיר געהאלפן געפינען ברויט צום עסן און א מלבוש אַנצוטאָן, פאר מיר און מינע בני-בית".

זיין סטאבילע פרנסה האט ער געצויגן פון תנ"ך-קענטשאפט. דאס מיינט: פון לערנען העברעאיש אין דער אוניווערזיטעט; און זיין ידיעה אין תלמוד איז ביי אים געוואָרן דער מקור פאר א צוגאבלעכער פרנסה. די קריסטן, וואס האבן געלערנט העברעאיש, האבן זיך — ווי באקאנט — בלויז אינטערעסירט מיטן לשון פון תנ"ך; ווייל זיי האבן דורך דעם געוואלט פארשטיין די הייליקע שריפטן אין אריגינאל. דערפאר האט מען אין די קריסטלעכע אוניווערזיטעטן בלויז געלערנט דאס תנ"כישע העברעאיש. מיטן רבנישן העברעאיש האבן זיי זיך נישט אינטערעסירט און עס טאקע נישט פארשטאנען⁸. אויב ס'איז געווען עמעצער וואס האט זיך דערמיט אינטערעסירט, האט ער דאס געמוזט לערנען אויסער דער אוניווערזיטעט. אבער הורוויץ האט געהאט אן אנדער צוגאנג. ער האט געהאלטן, אז ווער עס שטודירט העברעאיש — אפילו ווען ער איז בלויז אינטערעסירט אין תנ"כישן לשון — מוז אויך לערנען דעם רבנישן העברעאיש; ווייל אויסער דעם, וואס דערין זינען פאראן וויכטיקע פירושים צום תנ"ך, העלפט עס אויך פארשטיין דעם תנ"כישן העברעאיש. ער פלעגט זיך באמיען און איבערצינגן זינע תלמידים, אז זיי זאלן אויך לערנען דעם רבנישן העברעאיש⁹. ער פלעגט זאגן: ווער עס טענה'ט „איך קען בלויז דעם העברעאיש פון פסוק", קען נישט אפילו דעם תנ"כישן העברעאיש¹⁰. דאס קענען תלמוד האט אים גענוצט ווי א צוגאב-פרנסה:

(8) אויך די קורסיווע שריפט, מיט וועלכער אידן באנוצן זיך, האבן זיי נישט געקענט. זיי פלעגן שרייבן העברעאיש מיטן דרוק-כתב. הורוויץ דערציילט א קאמישע מעשה וועגן דעם. די לאנדאנער פאליציי האט אמאל ארעסטירט א פוילישן איד. האט מען געפונען צווישן זינע פאפירן א דאקומענט, וואס איז געווען געשריבן מיט עפעס א משונה/דיקער שריפט. די פאליציי האט, מיט רעכט, באשלאסן אז דאס איז העברעאיש. האט זי דאס פאפיר געשיקט צו ד"ר ל' — פראפעסאר פאר העברעאיש אין קיימברידזש, בכדי ער זאל עס איבערזעצן. יענער האט אבער אריינגעקוקט דערין און געזען, אז ס'איז געשריבן אין א כתב וואס ער קען נישט איבערלייענען. האט ער באשלאסן, אז דאס איז פויליש און עס געשיקט צו הורוויץ — וואס האט געקענט פויליש — מיט דער בקשה ער זאל עס איבערזעצן. אין דער אמתן איז עס געווען העברעאיש, נאר אין קורסיווע-שריפט. אבער דער פראפעסאר פאר העברעאיש האט אפילו נישט געוואוסט פון איר עקזיסטענץ...

(9) בערנארד הערמאן: דאס בוך פון איוב, לאנדאן, 1864, זייט 47.

(10) דארט.

לערנען תלמידים דאָס רבנישע העברעאיש. אָט-דאָס מיינט ער מיטן זאָן „ספרי הנביאים וחכמי התלמוד המה לי למחיה פה“ ... דאָס וואָרט „מחיה“, ווי מיר ווייסן פון ספר בראשית, מיינט בעיקר שפּ״י.

מ'דאַרף זיך משער-זיין, אַז ער האָט אויך געהאַט אַן הכנסה פונעם איבערזעצן דעם „ספר המדע“ פונעם רמב"ם — ווייל צוזאַמען מיט דער איבערזעצונג האָט ער אויך געדרוקט דעם העברעאישן טעקסט און צוגעגעבן אַ גלאַסאַר צו די תלמודישע ווערטער, וועלכע דער רמב"ם האָט גענוצט. אויך אַ לוח פון די ראשי-תיבות. דערפאַר האָט די איבערזעצונג גענוצט ווי אַ הילפס-בוך פאַר די תלמידים וואָס האָבן געלערנט דאָס רבנישע העברעאיש.

וואָס שייך זיין איבערזעצן דעם רמב"ם'ס ספר — אין וועלכן ד"ר מאהלער זעט אַ „פאַראַדאָקסאַלע רבּותא“ און אַ מין אַקט פון תשובה — איז דאָס למען-האמת נישט געווען די איניציאַטיוו פון הורוויצן: דאָס איז גאַר געווען דער פאַרשלאַג פון זעקס אוניווערזיטעט-מיטגלידער, וואָס האָבן זיך צו אים געוואָנדן וועגן דעם¹¹ נאָך זיין אַריינטרעטן אין דער אוניווערזיטעט. צווישן זיי זינען, מינימום, געווען צוויי גלחים. איינער פון זיי האָט אַליין אָנגעהויבן איבערזעצן דעם „ספר המדע“, אָבער ער האָט נישט געהאַט גענוג צייט אָנצוגיין דערמיט. טאַקע זיי האָבן אַ סך געהאַלפן הורוויצן ביי דער איבערזעצונג. זיי האָבן אַדורכגעקוקט זיין מאָנוסקריפט, געגעבן עצות און באַמערקונגען, ווי אויך אויסבעסערונגען. איז וויבאַלד קריסטלעכע פראָפּעסאָרן און גלחים האָבן זיך אינטערעסירט מיט דער איבערזעצונג, איז דען מעגלעך געווען אַז הורוויץ זאָל זיך נישט אינטערעסירן? טאָ וואו איז דאָ די „פאַראַדאָקסאַלע רבּותא“ פון מאהלערן? אינטערעסאַנט: אַן ענגלישער זשורנאַל („דהי דזשענטלמענס מעגעזין“) האָט דעמאָלט פאַרעפנטלעכע אַ רעצענזיע וועגן דער איבערזעצונג. דאָרט איז אָנגעוויזן געוואָרן, אַז זי וועט ברענגען נוצן די... מיסיאָנערן. ווייל עס זינען טעטיק מיסיאָנערן צווישן אידן — בכדי זיי אַפצושמדן — כאָטש זיי האָבן אַפילו נישט קיין באַגריף אין דער אידישער אמונה און אין אירע חסרונות. זיי זינען געגליכן צו אַ דאָקטאָר, וואָס וויל היילן קראַנקע, אָבער ער ווייסט נישט פאַראַוויס דאָס וועזן פון זייער מחלה.

(11) דאָרט, זייט 42-43, ווערט דערציילט: אין 1830 איז ער געוואָרן העברעאיש-לערער אין אוניווערזיטעט מיט אַ יערלעכער סטיפענדיע. גלייך נאָכדעם איז ער אָנגאַזשירט געוואָרן דורך זעקס באַרימטע אוניווערזיטעט-מיטגלידער צו דערקלערן פאַר זיי דעם „יד החזקה“ פון מיימאַנידעסן. זיין איבערזעצונג איז דערשינען אין 1832.

דוכט זיך, אז צווישן דער ליסטע פון יענע וואס האבן זיך אבאָנירט אויף זיין איבערזעצונג, געפינט זיך נישט קיין איין איד. דאָקעגן איז דאָרט פאַראַן אַ גרויסע צאָל גלחים און קריסטלעכע געלערנטע. איז וויבאלד די איבערזעצונג איז נישט געווען באַשטימט פאַר אידן, נאָר פאַר קריסטן — און זי איז גאָר דערשינען צוליב דער איניציאַטיוו פון קריסטן — קען מען דערפון נישט ברענגען קיין ראיה פאַר מאַהלער'ס סברא.

דרך־אגב איז כדאי צו קאָרעגירן אַ צאָל פאַרגרייזטע דאָטעס ביי מאַהלערן. ער שרייבט, אז די דאָטע פונעם פריער־ציטירטן בריוו פון הורוויץ איז דער 11טער יולי 1850. אָבער דאָס איז נישט ריכטיק. נישטאָ אינעם בריוו קיין שום דאָטע — נישט קיין טאָג, נישט קיין חודש און נישט קיין יאָר. מ'קען זיך בלויז אָנשטויסן ווען דער בריוו איז געשריבן געוואָרן, דערפון וואָס ער שרייבט אז ס'זינען שוין פאַרבײַ 20 יאָר זינט ער האָט פאַרלאָזט אומאָן. היות ווי דאָס איז געווען אין יאָר 1825 — איז דער בריוו געשריבן געוואָרן אַרום 1846. די דאָטע ווען ער איז געוואָרן לערער אין אוניווערזיטעט איז ביי מאַהלערן 1837 — און אויך דאָס איז אַ גרייז: ער איז אַריין אין אוניווערזיטעט אינעם יאָר 1830 (זע באַמערקונג 11).

אויך אינעם „לעקסיקאָן פון דער אידישער ליטעראַטור“, וואָס דרוקט זיך איצט אין ניו־יאָרק, זינען די פרטים וועגן הורוויץ פאַרגרייזטע. כּוואונדער זיך בכלל, וויאָזוי הערש־בער הורוויץ קומט צום לעקסיקאָן פאַר ליטעראַטור אין אידיש. ער האָט דאָך קיין שום זאך נישט געשריבן אינעם דאָזיקן לשון. מען דאַרף זיך אָפילו משער זיין, אז ער האָט זיך געשעמט מיט אידיש — ווייל אין דער ליסטע פון שפראַכן וואָס ער האָט געקענט — און זיין תלמיד האָט זי פאַרצייכנט אין זיין ביאָגראַפיע, איז נישטאָ קיין זכר פון אידיש. בלויז פון דייַטש (לויט זיין תלמיד, האָט ער זיך געהאַלטן פאַר אַ דייַטש). אמת: מ'האָט אים, אין לעקסיקאָן, נישט אָפֿ־געגעבן קיין באַזונדער פּאָזיציע. זעט אויס, אז ס'איז אים בלויז בייגעשטאַנען „זכות אַבות“ און מ'האָט אים אינגעשלאָסן אינעם אַרטיקל וועגן זיין פאָטער, חיים־חניקל הורוויץ. אָבער וויבאלד מ'האָט אים פאַרט נאָטירט אינעם לעקסיקאָן, מעגן מיר דאָרט געפינען ריכטיקע פרטים. צום סוף זעען מיר דאָרט, אז צוליב זיין איבערזעצונג פון „יד החזקה“ איז ער באַקאנט געוואָרן צווישן ענגלישע געלערנטע און צוליב דעם האָט זיך פאַר אים געעפֿינט די טיר פון דער אוניווערזיטעט.

ווען דער שרייבער זאָל זיך געווען געבן די מי צו לייענען די

ביאגראפיע, וואס הורוויץ גופא האט דיקטירט זיין תלמיד¹² און יענער האט זי פארעפנטלעכט (צוזאמען מיט זיינע צוגאבן און באמערקונגען) מיטן נאמען „דהי לייף אף ד"ר בערנארד"¹³, וואלט ער געזען דאס פונקט-פארקערטע. דאס מיינט: זיין אנקומען אין אוניווערזיטעט האט געפירט צום דערשיינען פון זיין איבערזעצונג.

דאס יאר פון זיין טויט ווערט אנגעגעבן אין לעקסיקאן ווי 1861. אבער דארט, אין דער ביאגראפיע, שטייט בפירוש, אז ער איז געשטארבן דעם 15טן נאוועמבער 1857. דער שרייבער דערמאנט נישט לגמרי דעם פאקט, אז ער איז געווען א משומד. זעט אויס, אז דאס איז פאר אים א מינדערווערטיקער פאקט...

דער עלעמענטארער יושר איז מחייב, אז די פאראנטווארטלעכע פארן לעקסיקאן זאלן קאנטראלירן די אלטע מאטעריאלן, ארויסנעמען דאס פסולת, בלויז איבערלאזן דאס ריכטיק-גענויע — און אויך צוגעבן ניי מאטעריאל, אויב ס'איז (פארשטייט זיך) גענוי אדורכקאנטראלירט. אבער די ביז-איצט דערשינענע פאזיציעס ווייזן, אז מ'נעמט וואס עס קומט אונטער דער האנט אן שום קאנטראל. עס גייען אריין אלטע גרייזן, מיטן צוגאב פון

(12) אין 1850 איז ער בלינד געווארן און זינט דעמאלט האט ער נישט געשריבן, נאר דיקטירט. אויך זיין איבערזעצונג פון ספר איוב האט ער דיקטירט. דער תלמיד, וועלכן ער האט דיקטירט, באמערקט דערבין: ווען ער זאל נישט געווען בלינד ווערן און ער אליין זאל געווען שרייבן און איבערלייענען — וואלט די איבערזעצונג געווען ארויסגעקומען א סך בעסער.

(13) די ביאגראפיע איז געדרוקט ווי אן אריינפיר צו דער איבערזעצונג פונעם ספר איוב. דעם משפח-נאמען הורוויץ האט ער אויסגעביטן אויף בערנארד; און די צוויי נעמען הירש-בער — אויף הערמאן-העדוויג. לויט זיין תלמיד, איז הערמאן געווען זיין קריסטלעכער נאמען. וואס שייך דעם פרויען-נאמען העדוויג — האט אים הורוויץ דערקלערט, אז דאס איז צום אנדענק פון זיין עלטסטער שוועסטער, וואס איז געשטארבן און ער האט זי שטארק ליב געהאט. איר נאמען איז געווען העדוויג.

פארשטייט זיך, אז דאס איז נישט אמת: אומאנער אידן האבן נישט געגעבן זייערע טעכטער קיין קריסטלעכע נעמען. וואס שייך איר אליין, דער שוועסטער, דערציילט יעקב אייכנבוים, אז זי איז געווען א פרומע פרוי און איר אמת'ער נאמען איז גאר געווען הענדיל. אין זיין בריוו צו הורוויץ וויצט זיך אייכנבוים אויפן משונה'דיקן אנדענק, וואס ער האט געמאכט פאר זיין שוועסטער: היות ווי זי פלעגט דאווענען יעדן טאג, האט זי — נאך שמונה-עשרה — זיכער געזאגט דעם פסוק וואס געהערט צו איר נאמען (הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל — דאס ערשטע און לעצטע אות, די זעלביקע ווי פונעם הענדיל), בכדי זי זאל אים נישט פארגעסן ביים קומען אויפן עולם האמת. ווען דער מלאך דומה, איראניזירט אייכנבוים, האט געגעבן א קלאפ אויף איר קבר און געפרעגט אויף איר נאמען, האט זי זיכער געענטפערט „הענדיל“ און נישט „העדוויג“. און ביים אויסרופן אין הימל „העדוויג“, וועט זי זיך אוודאי נישט געבן קיין ריר...

פרישע. דאָס איז צום באַדויערן, ווייל נישט יעדן טאָג איז מען מחבר לעקסיקאָנען; און וויבאלד מ'קען זיך אויף אַזעלכן נישט פאַרלאָזן, איז זײַן נוצלעכקייט אונטער אַ ספק.

ס'איז וויכטיק צו באַמערקן נאָך עפעס וועגן הורוויצ'ס פריער-ציטירטן בריוו. ער שרייבט, אַז ר'איז געקומען קיין ענגלאַנד אין דער עלטער פון 40 יאָר. אויב אַזוי, איז עס געווען אינעם יאָר 1825 (ווי ס'איז טאָקע אָנגעגעבן אין דער ביאָגראַפיע, וואָס ער האָט דיקטירט זײַן תלמיד). אָבער נאָך דרײַ יאָר האָט ער שוין געקענט איבערזעצן דאָס ערשטע ספר פון „יד החזקה“ און דאָס האָט אים באַרימט געמאַכט צווישן די געלערנטע. אָבער זײַן איבערזעצונג איז דערשינען אין 1832 — און ער האָט, אַמפריסטן, זי אָנגעהויבן אין 1830. וויבאלד אַזוי זײַנען נישט פאַרבײַ קיין דרײַ יאָר, נאָר זעקס. דערפאַר בין איך חושד, אַז ער האָט זיך בלויז געוואַלט באַרימען פאַר זײַן פריינט מיט זײַן טאַלאַנט און אפשר איז עס בלויז אַ דרוק-פעלער. אַנשטאָט דרײַ יאָר, דאַרף שטיין זעקס.

ב.

בכדי צו קאַרעגירן, איינמאַל פאַר אַלעמאַל, די פלאַנטערן אַרום די דאָטעס וועגן הורוויצן — בײַ פאַרשידענע שרייבער — וויל איך דאָ ציטירן, פון זײַן דערמאָנטער ביאָגראַפיע, די גענויע דאָטעס:

ער איז געבוירן געוואָרן אין אומאַן, אין 1785. אין יאָר 1825 איז ער געקומען קיין ענגלאַנד. אין 1830 איז ער געוואָרן לערער פאַר העברעאיש אין דער אוניווערזיטעט פון קיימברידזש. אין 1832 איז דערשינען זײַן איבערזעצונג פון אַ טייל „ספר המדע“. אין 1839 איז דערשינען זײַן לערן-בוך פון העברעאיש פאַר ענגלענדער מיטן נאָמען „המנהל“. אין יאָר 1850 איז ער בלינד געוואָרן. אין יוני 1857 האָט ער פאַרענדיקט זײַן איבערזעצונג פון ספר איוב. אין יענעם חודש — אָדער מיט אַ חודש שפעטער — האָט ער דיקטירט זײַן תלמיד זײַן ביאָגראַפיע. דעם 15טן נאָוועמבער 1857 איז ער פלוצים געשטאָרבן פון אַ האַרץ-אַטאַק. אין 1864 האָט זײַן תלמיד אַרויסגעגעבן זײַן איוב-איבערזעצונג.

וואָס שייך זײַן אָנגריף אויפן תלמוד — אינעם שמועס מיטן פירשט י. מ. דאָלאַרוקי — ווערן זײַנע ווערטער ציטירט אין עטלעכע מקורות. פאַר דער אינפאַרמאַציע פון די לייענער איז כדאי צו ציטירן די ווערטער פונעם 25-יאָריקן משכיל אין אומאַן (דער שמועס איז פאַרגעקומען, ווי געזאָגט,

אין 1810), ווי עס שרייבט ד"ר י. צינבערג אין זיין „די געשיכטע פון ליטעראטור ביי אידן“¹⁴:

גלייך מיט די בערלינער אויפקלערער, צייכנט זיך אויך הורוויץ אויס מיט זיין טיפן האָס צום תלמוד, אין וועלכן ער זעט די הויפט-סיבה פון דער אידישער גייסטיקער פאָרווילדונג. אויף דאָלגאָרוקי'ס פראָגע: וואָס פעלט אייך, איר זאָלט זיך פילן גליקלעך? ענטפערט אים הורוויץ: איך וואָלט געוואָלט, אַז מען זאָל אינז קודם-כל פאַרבאַטן צו טראָגן אונזער שענדלעכע טראַכט. וואָרעם די דאָזיקע הלבשה לייגט אויך אויף אונז אַרויף דעם שטעמפל פון שאַנד און בזיון. און ווער ס'איז פאַראַכטעט, דער פאַרלירט דאָס רעספעקט-געפיל צו זיך גופא, אָט פאַרוואָס אונזער פאָלק איז איצט אַזוי נבזה'דיק, נאַריש און אומוויסנדיק — — — ווייטער זאָגט אַרויס הורוויץ זיין פעסטע איבערצייגונג, אַז „פריער אָדער שפעטער וועט מען זיי (די אידן) דאַרפן מיט געוואָלט באַגליקן“. ווי וואָלפּאָן בשעתו, אַזוי זאָגט אויך הורוויץ אַרויס זיין גרויס התפעלות פאַר דער עוואַנגעלישער מאָראַל: „די עוואַנגעלישע מאָראַל איז די בעסטע עטיק-סיסטעם אין דער וועלט. איך וויל מיט איר באַקענען מיינע ברידער; איך וויל זיי זאָלן זי לייענען. מיר קאָנען גלויבן אין דעם עוואַנגעליזם צו ניין, אָבער געניסן פון דעם וואָס ס'איז איידל איז דאָך אַזוי אָנגענעם. עס איז שוין צייט צו פאַרברענען אונזער תלמוד ... זאָל מען אונז בלויז איבערלאָזן משה'ס חמישה חומשי תורה אין אורשפרינגלעכן אויסזען ... צערייסט דעם ערשטן רינג — דאָס מיין איך דעם תלמוד — וועלן אלע אַנדערע נאַרישקייטן פון זיך אליין פאַרשווינדן ...

ווי מיר זעען דערפון, האָט ער זיך — נאָך אין דער יוגנט — נישט בלויז אַרומגעטראָגן מיט אַ האָס צום תלמוד, נאָר אויך דערבײַ (שוין דעמאָלט!) זיך אויסגעצוריקט מיט ליבשאַפט צו דער קריסטלעכער תורה. אָבער ד"ר מאַהלער זעט דערין נישט קיין סתירה צו דער פעסטשטעלונג פונעם פירשט, אַז הורוויץ האָט „ליב געהאַט זיין פאָלק מיט אַ שטאַרקער ליבע“. ער, מאַהלער, באַמערקט אַפילו: „מיר דאַרפן נישט האָבן דאָס עדות-זאָגן פון פירשט דאָלגאָרוקי“ (וועגן הורוויץ'ס ליבשאַפט צו זיין פאָלק), ווייל אין 1822 האָט ער דאָך געגרינדעט אַ מאָדערנע שולע אין אומאַן, וואו די קינדער זאָלן דערצויגן ווערן אינעם גייסט פון די עקסטרעמע משכילים אין דײַטשלאַנד. אַ מאָדנע ליבשאַפט, וואָס פאַרט זיך

מיטן געבעט, אז די רעגירונג זאל „פארברענטן דעם תלמוד“. טאקע ביי דער געלעגנהייט שטעלט ד"ר מאהלער פעסט, אז „מיט יארן שפעטער האט הערש-בער הורוויץ געענדערט זיין מיינונג און ארויסגעוויזן א פאזיטיווע באציאונג צום תלמוד“.

פאר אונז איז מערקווירדיק, וואס גראד אינעם זעליבן יאר — ווען דער פירשט דאלגארוקי האט באזוכט אומאן און זיך געטראפן מיט הורוויץ — האט ר' נחמן בראצלאווער באשלאסן צו באזעצן זיך אין אומאן. אין דער פריער-דערמאנטער ארבעט („ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים“) איז אנגעוויזן געווארן אויף די מעגלעכע סיבות, פארוואס ער האט געוואלט וואוינען דווקא דארט. ס'ווערט דארט אויך באוויזן: ר' נחמן האט געוואוסט, אז דארט לעבן א צאל עקסטרעמע משכילים — מיט חזקל הורוויץ און זיין זון הערש-בער בראש. נאכמער: אין די בראצלאווער ספרים פארנעמען ביידע א קאנטיק ארט. א שטיק צייט האט ר' נחמן אפילו געוואוינט אינעם הויז פון הורוויץ'ס שווער און בכלל זינען די באציאונגען צווישן אים און הורוויץ'ס קרייז געווען פריינטלעכע. ר' נחמן איז אויך געווען אויף א באזוך ביי הירש-בער הורוויץ. צי האט ער דאן געוואוסט פון יענעם מיינונג וועגן תלמוד?

אין מיין דערמאנטער ארבעט ווערט ציטירט א בראצלאווער ספרל, לויט וועלכן עס קומט אויס: ר' נחמן האט ארויסגערופן אין הורוויץ'ס קרייז תשובה-שטימונגען — און אויך הירש-בער איז דערמאנט געווארן צווישן זיי. אבער די ווירקלעכקייט ווייזט גאר עפעס אנדערש. בכל-אופן ווייסן מיר, וויאזוי הירש-בער הורוויץ האט פארענדיקט זיין לעבנס-וועג.

* * *

אין זיין פריער-ציטירטן בריוו, דערמאנט הורוויץ זיין שוואגער משה לאנדא; און אויך ער איז ווערט מ'זאל וועגן אים דערציילן געוויסע פרטים. ער האט געשטאמט פון גרויס יחוס. זיין זיידע איז געווען דער גאון ר' יחזקאל לאנדא (רב אין יאמפלע און שפעטער אין פראג, מחבר פון די ספרים „נודע ביהודה“). משה איז געווען דער זון פון ר' שמואל לאנדא, וואס איז געווארן רב אין פראג, נאך זיין פאטערס פטירה. אין די שאלות-ותשובות „נודע ביהודה, מהדורא תנינא“ זינען פאראן א צאל תשובות פון משה'ס פאטער צו אים און פון אים צו זיין פאטער. משה לאנדא און הערש-בער הורוויץ זינען געווען איידעם פון א גרויסן גביר און אומאן (נחמן נתן ראפאפארט), וואס איז אויך געווען פון די

ערשטע משכילים אין רוסלאנד. אויך משה לאנדאָ איז, אין אומאָן, צוגעשטאַנען צו די משכילים.

עס וואונדערט מיך דער פאקט, וואָס די ביאָגראַפן פונעם „נודע ביהודה“ — אָדער די געשיכטע-שרייבער פון דער לאַנדאָ-משפּחה — דערמאָנען אים נישט לגמרי. כ'האָב אויך נישט געטראָפן זיין נאָמען אין „לוח היוחסין של משפּחת לאַנדאָ“, וואָס ד"ר נ. מ. געלבער ז"ל האָט פאַרעפנטלעכט אין זיין בוך „ברודי“ (בראָד). זיין נאָמען פיגורירט אויך נישט אינעם ספר „ר' יחזקאל לאַנדאָ“, וואָס איז דערשינען מיט דער מיטהילף פון מוסד הרב קוק אין ירושלים. ס'איז מעגלעך: וויבאלד ער איז געוואָרן אַ משכיל — און זיך געחברט מיט זיין שוואַגער הירש-בער און זיין פאָטער חניקל, וואָס זיינען געווען באַקאַנט ווי גרויסע אַפיקורסים — האָט זיך די משפּחה אפשר געשעמט מיט אים און באַשלאָסן אים צו פאַרשווייגן. ס'קען אויך זיין: וויבאלד ער האָט חתונה-געהאַט גאָר יונג¹⁵ און איז אַוועק אין די מרחקים (פון פראַג קיין אוקריינע), האָט מען אים מער נישט געדענקט אין זיין געבורטס-אַרט. סוף-כל-סוף זיינען דעמאָלט געווען געוואַלטיקע קאָמוניקאַציע-שוועריקייטן. דאָקעגן אין רוסלאַנד, וואו ער האָט געלעבט די מערהייט פון זיינע יאָרן, האָט מען געוואוסט פון אים. כ'האָב אָנגעטראָפן זיין נאָמען אין „הבקר אור“ פון אברהם-בער גאָטלאַבער (יאָר תרל"ה). עס איז אויך דערשינען וועגן אים אַ לאַנגער מאמר אין „המליץ“ פון יאָר 1862, מיטן נאָמען „תולדות ר' משה לאַנדאָ“. אין יענעם מאמר איז פאַראַן אַן אינטערעסאַנטע שילדערונג פון זיין חתונה אין אומאָן. ס'איז דאָרט אויך פאַראַן אַ בריוו פון משה לאַנדאָ צום שרייבער וועגן אַפּשטאַם פונעם נאָמען סג"ל, וועלכן לויים גיבן צו ביי דער זייט פון זייער אונטערשריפט. יענער מאמר האָט זיך פאַרענדיקט מיט „המשך יבא“ (פאַרזעצונג קומט); אָבער קיין המשך איז מער נישט געקומען.

דער שרייבער, „איש נעמי“, וואָס איז אויסגעוואַקסן אין אומאָן. דערציילט ער: ווען זיין מלמד האָט מיט אים געלערנט פרקי אבות און מ'איז צוגעקומען צום מאמר „ודע מה שתשיב לאפקורס“ (אבות ב, יד), האָט דער מלמד דערציילט וועגן משה לאַנדאָ — וועלכער האָט פאַרלאָזט דעם

15) אין „המליץ“ פון יאָר 1862 איז אָנגעגעבן, אַז זיין חתונה איז פאַרגעקומען אין 1812, וואָס דאָס מיינט: ווען ער איז אַלט געווען 26 יאָר. אין אַ באַמערקונג צו מיין דערמאָנטער אַרבעט „ר' נחמן בראַצלאַווער און די אומאַנער משכילים“ האָב איך שוין אָנגעוויזן, אַז דאָס מוז זיין אַ דרוק-פעלער און וואַרשיינלעך האָט דאָרט געדאַרפט שטיין 1802 — ווען ער איז אַלט געווען 16 יאָר, די נאָרמאַלע חתונה-עלטער ביי אידן אין יענער צייט.

דרך פון זינע אבות און איז געגאנגען מיטן וועג פון די רשעים (זע: „רשומות“, כרך א). אבער דער שרייבער, וואס טיטולירט משה לאנדא ווי „מחותני — מין מחותן — איז אים מספיד מיט די שטארקסטע ווערטער. ער דערציילט, אז משה לאנדא איז געבוירן געווארן אין פראג, 1786 (כמעט אין דער זעלבער צייט וואס זיין שוואגער, הורוויץ) און קליינערהייט איז ער געווען אן עילוי. זיין זיידע האט אים שטארק ליב געהאט און דער פאטער דערמאנט אים, אין עטלעכע תשובות, ווי א גאון. צו דרייצן יאר האט ער געהאלטן א דרשה, וואס האט ארויסגערופן התפעלות ביי אלעמען. דערנאך האט ער אויך געלערנט אנדערע חכמות און זיין שם איז דערגאנגען ביז צום אומאנער גביר, ראפאפארט. נחמן נתן ראפאפארט האט אנגעהויבן צו שיקן אלערליי שליחים קיין פראג — מיט א סך געלט און מתנות — בכדי צו באקומען דעם עילוי פאר זיין איידעם.

ס'איז דערביי מערקווירדיק נאך איין פרט, וואס דער מחבר דערציילט (לויטן פריער-דערמאנטן משכיל יעקב גאלדענווייזער, צו וועלכן הערש-בער האט געשריבן זיין בריוו פון לאנדאן). נאך דער חתונה איז משה לאנדא געזעסן און געלערנט און ער האט נישט געוואלט וויסן פון קיין מסחר. אבער עפעס אן אינטריגאנט האט אריינגעטאן. סם אין זיין שווערס עסן און דערפון איז ער געשטארבן. דערנאך האט שוין משה געמוזט זארגן פאר פרנסה און געעפנט א באנק בשותפות מיט זינס א קרוב (משה באלטער); אבער ס'איז זיי אוועק מיט דער פוטער אראפ. א געוויסער גראף וואלערשטיין האט זיי אנגעזעצט 50 טויזנט רובל און זינט דאן איז ער געווארן אן ארעמאן.

לויטן מחבר האט אויך הירש-בער הורוויץ („דער מענטש וואס איז באקאנט מיט זיין חכמה און כיטרעקייט“) אים אנגעטאן גענונג רעות, הגם זיי זינען געווען נאנטע קרובים און אויך גוטע ידידים. דער מחבר גיט אן גענויע פרטים, וויאזוי הירש-בער האט אריינגעצויגן זיין שוואגער אין טונקעלע מאכניאציעס, דורך פאלשע צוזאגן. ער האט אים געשלעפט פון אומאן קיין ברעסלוי און אים מכלומרשט געזאלט איינארדען אין בערלין. אבער צום סוף האט אים הורוויץ געלאזט אויף הפקר און דערביי אים נאך צוגעווארפן זינס א טאכטער (הירש-בער'ס), פון וועלכן ער האט געוואלט פטור-ווערן, „ווייל ער האט זי פנינט געהאט פון אירע יוגנט-יארן אן.“ הכלל: צוזאמען מיט זיין באנקראט, וואס האט אים געטריבן קיין לאנדאן, האט הורוויץ אויך אומגליקלעך געמאכט זיין יחוס-דיקן שוואגער.

לאנדאָ האָט זיך אַ שטיק צײַט געוואָלגערט אין דער פרעמד מיט זײַן משפּחה (און הורוויצ'ס טאָכטער), ביז מ'האָט אים געשיקט פון אומאַן אויף הוצאות. שפּעטער האָט ער געוואָנדערט פון איין אָרט צום צווייטן: ער איז געווען אינספּעקטאָר פון אַ שולע אין קישענעוו, דערנאָך האָט ער געלעבט בײַ אַ גביר פון וויניצע און זײַנע לעצטע יאָרן האָט ער פאַרברענגט אין דער היים פון זײַנס אַ טאָכטער אין קאַנסטאַנטינאָגראַד.

אין די פרטים — וואָס דער שרײַבער אין „המליץ“ דערציילט מיט דער גאַנצער תּמימות — האָבן מיר נאָך עטלעכע שטריכן וועגן הירש-בער הורוויץ, וואָס מאַכן זײַן געשטאַלט נאָך טונקעלער.

איבערגעזעצט פון העברעאיש דורך דעם וואַכן
זשורנאַל „אידישער קעמפּער“, פּסח תּשכ״ט.

פון בדחנישן רעפערטואר

חוץ לידער וואָס בדחנים פלעגן זינגען אויף חתונות, פלעגן זיי אויך געבן קליינע קאָמישע פאַרשטעלונגען. עס איז טאַקע געווען אויף דעם אַ נאַכפּרעג. ווי זינגט יענער בדחן:

מאַנכע האָבן ליב מאַמרים צו הערן,
מאַנכע הייסן קאָמיש פאַרשטעלן,
דער בדחן קען טאָן יעדן צו געפּעלן.

אַזעלכע בדחנים האָבן געהאַט אַ רעפּערטואַר פון עטלעכע שפּילן וואָס זיינען געווען באַליבט ביים חתונה-עולם. איזי כאַריק דערציילט (צײַטשריפט, מינסק, 1926, בוך, 1, ז' 264) וועגן לייזער שיינמאַן, אַ בדחן פון זעמבין, ווייַס-רוסלאַנד (יידן האָבן דאָס שטעטל גערופן ניט זעמבין, נאָר זשעבין), וואָס האָט אין זײַן רעפּערטואַר געהאַט אַ שפּיל אונטערן נאָמען, „דער ארץ-ישראל-ייד“, ליידער זאָגט ער ניט אין וואָס די שפּיל איז באַשטאַנען. אין דער זעלבער צײַטשריפט (ז' 258) דערציילט ב. סלוצקי וועגן אַ צווייטן בדחן פון באַבער (אויך ווייסרוסלאַנד) וואָס האָט געהאַט אין זײַן רעפּערטואַר אַ שפּיל אונטערן נאָמען „דער ירושלמי“. דאָס איז משמעות געווען אַ באַליבטע טעמע און יעדער בדחן האָט באַדאַרפט עפּעס האָבן אין זײַן רעפּערטואַר אויף אַט דער טעמע.

אין מײַן באַזיץ איז דאָ אַ ביכל מיט געשריבענע בדחנישע לידער, אַן ערך פּופּציק, וואָס אַ בדחן האָט זיי פאַרשריבן פאַר זיך. צווישן זיי איז דאָ אויך אַ שפּיל אונטערן נאָמען „ליד פון דעם טעריק“ דאָס איז די זעלבע טעמע וואָס אין שפּיל „דער ארץ-ישראל-ייד“ און אין שפּיל „דער ירושלמי“. ליידער איז אין דעם ביכל ניטאָ ניט דער נאָמען פון דעם בדחן, ניט די שטאַט פון דעם דאָזיקן בדחן. לויט לשון קען מען זען אַז דאָס שטאַמט פון רוסלענדישן טייל פוילן. און דאָס ווייַזט אַז ניט נאָר אין ווייסרוסלאַנד, נאָר אויך אין פוילן איז די דאָזיקע טעמע געווען פאַפּולער. לויט דעם וואָס יידיש רופּט מען דאָרטן זשאַרגאָן און לויט אַנדערע סימנים זעט זיך אויס אַז די שפּיל שטאַמט פון דער צווייטער העלפּט 19טן י"ה.

בדחנישע לידער האָט מען שוין געדרוקט אַ היפּשע צאָל, שפּילן

אָבער גאַרניט. דערפאַר איז כדאי דאָס אָפּצודרוקן. אַלע פאַרמען פון דעם בדחנס לשון ווערן דאָ אָפּגעהיט. בלויז דער אויסלייג ווערט געגעבן אַ מאָדערניזירטער.

ליד פון דעם טעריק

פאַררעדע צום טעריק

מען מוז פאַרקומען איינגעצויגן אין אַ רויטער דעקע אָדער שאַל און אַ רויט מיצל אויף דעם קאָפּ. און אַן אָפּפרעגער מוז זײַן! די ערשטע פראַגע:

„מה זאת בכאן?“ — זאָל יעמאַנד ענטפערן: „חתונה!“

זאָגסטו ווידער: „חתונה, חתונה. טוב מאוד. איזהו החתן?“ השני מראה באצבע על החתן.

אז תאמר בלשון זה: „חתן! גדיא טבא יהי, המקום ימלא ימין ושנותיך עם אתתא הבאה לביתך בטוב ובנעימים. איזהו המחיתן?“ פנ"ל. „מחיתן גדיא טבא! גדיא טבא! ותזכו לראות נחת מבניכם, בנים ובני בנים עוסקים בתורה, אמן!“

(דער אָפּפרעגער:) „פון וואַנען ביסטו?“ זאָלסטו דיך מאַכן פּלא ידע, דען עס ווערט געפירט די ראָלע גלייך ווי אַן אַרץ-ישראל-ייד וואָס פאַרשטייט נישט קיין זשאַרגאָן. דאָרף איינער דאָס זעלבע פּרעגן אויף לשון-קודש: „מאין באת?“ זאָלסטו ענטפערן: „מארץ הקדושה“.

(פרעגט ווידער דער אָפּפרעגער:) „וואָס טוסטו דאָ?“ (מאַכט מען זיך ווידער גלייך ווי מע פאַרשטייט נישט וואָס ער זאָגט. דאָרף מען זאָגן:)

„הגידו לי בלשון הקודש מהו אומר!“

זאָל מען דיר פּרעגן: „מה לך פה?“

זאָלסטו ענטפערן: „זקני ארצנו, יושבי על מדין שלחוני אליכם שוחרי אמונה ודורשי טוב להעיר לבבכם לרחם עלינו כי אנושה מכותינו, גדול שברינו מעקת הרעב אשר בארצנו. ואני שמתי לדרך פעמי, להרחיק נדוד, ולטלטל טלטלת גבר ולקבץ נדבות, להחיות נפשות בנינו ובנותינו, ועתה בני ישראל ביישנים, רחמנים, גומלי חסדים, תנו לי נדבה!“

(אָפּפרעגער:) „הערט עץ, רבوتים, מיר דאַכט זיך אז דער מענטש איז אַ שווינדלער, אַ באַטריגער. ער איז אַ היגלענדישער, נאָר ער האָט

זיך פאַרשטעלט פאַר אַן ארץ-ישראל-צאָפּ און וויל ביי אונדז אויסנאַרן געלט!"

דאַרפסטו ווייטער זאָגן: „איני יודע מה אתה סח. הגידו לי בלשון הקודש מה הוא אומר".

(זאָגט ווידער וועלעכער יאָלד:) „הוא אומר שאתה מארץ גאליציע,

רק במרמה באת אלינו ולרמות אותנו להוציא כסף מאמתחותינו..."
זאָגסטו ווידער: „אוי לי על שברי, אני שמתי נפשי בכפי לעבור ארחות ימים בשביל אחינו הנתונים בצרה, והמה מחזיקים אותי לאיש בליעל..."

(אָפּרעגער:) „לאַז ער זאָגן פון וועלעכער שטאַט ער איז געבוירן און לאַז ער אויסרעכענען די קברים פון די צדיקים, וועלן מיר וויסן אַז עס איז אמת." (דאַרף מען דיר דאָס זעלבע ווידער איבערזאָגן אויף לה"ק פנ"ל.)

זאָגסטו ווידער: „יליד צפת אני, מהלך יום אחד מצפת יש כפר ושמו מירון. ושם קבר של ר' שמעון בן יוחאי, ואצל הנהר יש מערה גדולה ושם קבר של הלל הזקן וקברי תלמידיו, ולפאת דרום שם קבר של שמאי הזקן ותלמידיו. בין צפת ומירון קבר של ר' טרפון ור' יוסי בן קיסמא. משם מהלך חצי יום לכפר גוש חלב, שם קבר של שמעי' ואבטליון. משם מהלך שעה אחת לכפר ענו, שם קבר של ר' חנניא בן עקשיא ור' אבא בן חלפתא. אין לי עוד להאריך. תנו לי נדבות, והשי"ת יגדל שמכם וירבה כבודכם לשם ולתהלה, ותהי' עם סגולה, עד ביאת הגואל, אמן..."

יעצט פאָנגט אַן דער טעריק צו זינגען אויף לה"ק מיט דער מאַראַלישער מעלאָדיע:

1. מארץ הקדושה יצאתי,

למדינת הים באתי.

השלכתי את נפשי מנגד

לקבץ נדבות מיד אלופים ומיודעים,

להחיות רוח שפלים ולב נדכאים,

ואני בעיניהם כאיש בוגד בגד.

על קברי אבות כפי שטחתי,

לפני אדון כל שיח שפכתי

למצא חן בעיני נדיבים,

ברוח נדיבה לחזקני ולאמצני,

להשיב נפשות עניי ארצנו,
ולתמוך אותי בכספים ובזהובים.
שמתי נפשי בכפי להביא תועלת,
ואני בעיניהם ללעג ולקלס.

2. כאשר לספינה ירדתי,

אימת מות חרדתי.

פתאום עמד רוח סערה,

גלים ומשברים גאו והמו,

ימי חיי ספו גם תמו.

כן אמרתי ברוח נשברה,

נפשי נבהלה עד מאד,

אמרתי לא אביט אדם עוד.

ורעיוני אחזו שער,

זלעפה ופלצות אחזוני,

גלי ים בל ישטפוני,

כי הים הולך וסוער.

שמתי נפשי בכפי...

3. חתימות ידי נדיבי עמנו

יעידו כי איש ישר הנני

חנוני רעי חנוני,

כי יד ה' נגעה בנו,

ואין מושיע לנו,

זלעפות רעב אחזוני.

פלגי מים תרד עיני על שבריהם,

עוללים שאלו ללחם פורש אין להם.

לכן עוצו עצה ועשו פלילה,

להחיות את נפשותינו

למלא את משאלותינו,

וזאת לכם תהי' תהלה.

שמתי נפשי בכפי...

(ענדע ערשטע טייל)

(יעצט זאגט ווידער דער אָפּפּרעגער:) „איך הער דײַך נישט מיט דײַן
גאַנצן וויינען. דו ביסט אַ באַטריגער, אַ שווינדלער. ווייסטו וואָס,

גוטער-ברודער, נאָ דיר אַ ר״כ און זאָג אויס דעם אמת, וועסט פאַרשפּאַרן צו בעטלען קאַפּ'..."

(מאַכסטו דיר ווידער נישט וויסנד און הייסט דיר פאַרטײַטשן אויף "לה"ק פנ"ל.) קורץ, מע גיט דיר צו פאַרשטיין בלה"ק. האַלטסטו דיר ווידער ביי דײַנעם: "אני מארץ הקדושה". נעמט ער ווידער אַרויס 2 ר״כ; ווילסטו ווידער נישט און זאָגסט אַלעס: "אני מארץ הקדושה". ביז ער גיט דיר אַ גאַנץ 3 רובל. נעמסטו שוין צו און גיסט אַ געשריי בקול רם ובלשון אַשכּנז: "איך האָב דיר אין דער ערד!"

(אַפּפּרעגער פּרעגט:) "ווי פאַלסטו אויס צו ווערן אַ טעריק? האָסט נישט געקענט ווערן אַ הינטשלעגער?"
 (אַנטוואָרט:) "איך זאָל האָבן אַ סך אַזעלכע הינט ווי דו וואָלט איך דאָס געטון..."

(אַפּפּרעגער, נאָך אַ קליינער פּויעז, דער עולם זאָל זיך גוט אָפּלאַכן:) "אַבער דאָך ווי פאַלט דיר אײַן זיך צו אַזאַ פּרנסה צו נעמען?"
 (אַנטוואָרט:) "אַז דו צווינגסט מיך יא, איך זאָל דיר דערציילן, לאַז זשע זיך דינען — וועל איך דיר פאַרזינגען מײַן גאַנצע געשיכטע, ווי מיט מיר האָט זיך פאַסירט, ביז איך בין דערצו געקומען, וויפל געשעפטן איך האָב געהאַט, ביז איך האָב מיר דערצו גענומען. דאָן וועסטו אַליין מודה זײַן אַז דאָס איז פאַר מיר דאָס בעסטע געשעפט אין דער וועלט".

(יעצט פאַנגט זיך אָן מיט דער צווייטער מעלאָדיע אויף זשאַרגאָן מיט העברעאיש:)

א

1

בבואי לעיר דרוש דרשתי,
 ושם חדושים נחמדים חדשתי.
 ראש הקהל חשב למעני
 להרים ולהטיב מצב מעמדי,
 לקוצב בשר שמני
 ועץ הטבחים נתן בידי.
 ותחי רוחי מאשר חנני,
 כי זבד טוב זבדני.
 על עץ הטבחים היה מעמדי,
 הדרשה עליו שניתי ושלשתי,

איך בין געקומען אין אַ שטאָט אַרײַן,
 האָב איך געזאָגט אַ דרשה זייער פייַן.
 דער ראַש-הקהל האָט פאַר מיר געטראַכט
 איך זאָל האָבן פון וואַנען צו לעבן
 און האָט מיך פאַר אַ פליישעקער געמאַכט.
 און מיר דעם יאָטקע-קלאַץ איבערגעגעבען
 דערמיט האָב איך מיר גאָר דערקוויקט
 וואָס ער האָט מיר אַזאַ פּרנסה צוגעשיקט.
 אויף דעם יאָטקעקלאַץ איז געווען מײַן באַשטאַנד,
 דאָרט האָב איך די דרשה איבער געשמיסט,

מיט דעם טאָפּער האָב איך מיר צעהאַקט די האַנט,
דעדורף איז דאָס מיר געוואָרן פאַר מיסט.
נאָר מיט מיין שכל דעם קליגן
האָב איך אַן אַנדער פרנסה געקריגן.

ובגרזן פּצעתי את ידי,
לכן בזאת מאסתי.
אך בחכמתי כי נבונותי
למשמרת אחרת הכינותי.

2

נאָך דעם ביזן צאָרן
ביך איך אַ חזן געוואָרן.
ווי איך פלעג מיך צום עמוד אַנידערשטעלן
און מע האָט מיך נאָר דערהערט,
בין איך אַיעדן געפּעלן.
מיך גרויס צו מאַכן האָבן זיי געקלערט,
מיט שמעכליר'ע האָבן זיי מיך באַשיינט
און האָבן מיך פאַר אַ וואַרטאָוויק געקריינט.
ווינטער האָב איך געמוזט די שטאָט אַרומרינגען,
שרייען סטראָזנע איז אַגנע ביי אַלע טויערן,
דעם נייעם לאַ לנו האָב איך געזונגען
און בין שיער געוואָרן געפרוירן.
נאָר מיט מיין שכל וכו'.

כאשר הוכת ידי ונחליתי
שליח צבור נעשיתי.
כאשר לפני התיבה באתי
כולם את שמי הודו,
כי חן בעיני כל מצאתי,
ויתיעצו איך להרים כבודי.
בשפתי חלקות הרהיבוני
ולחזן [ולנוטר?] מתא כתרוני.
בלילי סתו ברחובות עברתי,
השמרו מאש שוועתי
ולא לנו החדש שרתי
וע"י קרח הנורא כמעט גוועתי.
אך בחכמתי וכו'.

3

נאָך אַלעם וואָס אויף מיר איז געקומען
האָבן מיך די שטאָטליכע פאַר אַ שוחדט אויפגענומען.
ווי איך האָב געקוילעט די ערשטע בהמה ביי זיי,
האָט די הענט געציטערט ביי מיר,
האָט אויף מיר דער קצב געטון אַ געשריי:
„נאָר אַ שוואַנץ-מלמד זענט איר!“
ווי איך האָב נאָר דאָס דערהערט,
האָב איך מיך תיכף פאַר אַ מלמד ערקלערט.
אין די גרעסטע הייזער און געוועלכער
האָב איך געהאַט תלמידים גאָר אַ ווינדער,
איך האָב געלערנט מיט קעלכער
און אָפּגעקוילעט ייִדישער קינדער.
נאָר מיט מיין שכל וכו'.

אחרי כל אשר קרני
מנהיגי העיר לשו"ב ספחני.
ביום ראשון שחטתי בהמה
ובבדיקה ה' ידי נעים ונדים,
צעק עלי הקצב בחימה,
נאווה לך להיות מורה ילדים.
כאשר שמעתי כן עשיתי,
למורה ילדים היו הייתי.
בנעימים נפלו לי חבלים,
כי תלמידי היו מכובדים,
למדתי עם עגלים
ושחטתי את הילדים.
אך בחכמתי וכו'.

ג

4

ווי איך האָב געזען אַז איך האָב מיך נישט פון
וואָס צו ערנערן,

האָב איך געמוזט אַ סופּר ווערן.

מיט גרויס שמחה האָב איך תּפּילין געשריבן

און זיי האָבן געשפּעט און געלאַכט מיר אַקייגן,

וואָס איז דען מיר דערפון געבליבן?

אין מיין מזל האָט מען אויפּגעהערט תּפּילין צו לייגן.

האָב איך שוין נישט געהאַט וואָס צו טון אין שטאָט,

האָב איך מיר געדונגען דאָס באַד.

דאָס האָט מיר אויך נישט געטראָגן קיין נוצן,

ווייל הייצן האָב איך געמוזט פּיין,

אַרעמע-לייט זענען געקומען אומזיסט שוויצן

און די ווייבער האָבן אויפּגעהערט טבילה צו גיין.

נאָר מיט מיין שכל וכו'.

5

ווי איך האָב געזען אַז עס איז קיין תּכלית ניט,

בין איך געוואָרן אַן ארץ-ישראל-ייד.

איך האָב מיך אין אַ רויט מיצל פאַרשטעלט

און אָנגעטון אַ כאַלאַט אַ ברייטן,

און נאָר אויס אומעדם געלט,

און מען גייט מיך מיט פּבּוד באַלייטן.

איך לעב מיר אָפּ זייער גוט,

און אַרבעטן דאַרף איך ניט.

נו, אַדרבה, זאָגט זשע איר אַליין,

צי בין איך דען נישט אַ קליגער,

וועמען קען דאָס בעסער גיין

ווי אַ פאַרשטעלטן באַטריגער?

איך בין גליקלעך אויף דער וועלט,

אַז מי קומט מיר אַן מיין געלט.

[די פינפטע סטראָפּע איז נישטאָ אין העברעאיש].

(ענדע צווייטער טייל)

ד

כאשר ראיתי שפל מעמדי,

תפשתי קסת הסופר בידי.

בכתיבת התפילין שמחתי,

והמה בי התל התלו.

אבל מה בזאת הרווחתי?

להניח תפילין חדול חדלו.

בראותי כי אין לי מה לעשות בעיר

לקחתי את המרחץ במחיר.

גם זאת הי' הבל כידוע,

כי הסקתי התנור כראוי,

עניים באו בחנם להזיע

ופרות הבשן לבית הטבילה לא באו

אך בחכמתי וכו'.

„דער בלומענגארטן“ — א אומבאקאנטע יידישע ציטשריפט

אין א פריוואטער ביבליאטעק אין ריגע, האב איך געפונען צוויי נומערן פון א יידישער צייטשריפט, וואס איז, ווי ווייט מיינע ידיעות גרייכן, פון קיין יידישן ביבליאגראף ניט פארציכנט. דאס איז דער לעמבערגער „בלומענגארטן“ נו' 1 און נו' 2 ערשטער יארגאנג. איך וועל דא פארצייענען אייניקע פרטים וועגן די דאזיקע 2 נומערן „בלומענגארטן“. דער „בלומענגארטן“ איז א צווייטאקטער שריפט. די שפראך איז דייטשמעריש. אויף דער לעצטער זייט איז אנגעגעבן דער נאמען פון פאראנטווארטלעכן רעדאקטאר און די נעמען פון די פארלעגער:

Verantwortlicher Redacteur: Samuel Striks

Herausgeber: J. Katzenellenbogen und G. Rawitsch

Aus der Buchdruckerei des Schewczenko-Vereines.

אזוי ווי אין דעם זעלבן נומער געפינט זיך אן אנאנס אין העברעאיש: „... בשבטי ישראל אודיע נאמנה כי הגדלתי את כבוד בית דפוס... תפארת בית הדפוס הזה נודע מעולם כי הוא הראש והראשון בבתי הדפוס שבלבוב... אדרעסע שלי שמואל שטריקס אין לעמבערג גאליציען“ — קען מען רעכענען אויף זיכער, אז דער שמואל שטריקס איז דאס דער פאראנטווארטלעכער רעדאקטאר.

דער ערשטער נומער איז דאטירט דעם 15טן אפריל 1878.

אין דעם לייטאטיקל „פאן דער רעדאקציאן“ לייענען מיר צ״א:

אונזער שולדיגקייט צו ווענדען זיך צו אונזערן געבילדעטען ברידערען אום זייערע אונצופרידענהייט אונד ווידערווילען געגען די יידיש-דייטשע שפראכע צו פערמינדערן. מיר זעהען שוין פאראויס וועלכע גרימאסען אונד זויערע מינען זיי וועלן מאכען ביים ערבליקען דיעזעס אונערווארטעטען בלאטעס, ווי ווייט זיי וועלען זייער מונד אויפשפערן אונד מיט גרויס געלעכטער וועלען זיי זאגען: דאס איז ווירקליך שקאנדאל! אין דיעזער צייט, אם ענדע דעם ניינצעהנטען יאָר-הונדערט זאלען זיך מענשעהן די מיהע געבען, אזוי אשפראכע, ווי די יידיש-דייטשע איז, אויפצוהאלטן...“

(*) אין ז. רייזענס לעקסיקאן IV בײַ גבריאַל ראַוויטש ווערט יאָ דערמאָנט „דער בלומענגארטען“ מיט דער באַמערקונג, אַז עס זײַנען אַרױס 3 נומערן. (רעד.).

און דאָ גייט אַוועק אַ פאַלעמיק מיט די דאָזיקע „געבילדעטע ברידערען“ אויף אַ גאַנצער זייט מיט דעם אויספיר, אַז „אויף דיעזע ארט האָפּען מיר, ווירד דיעזע פערדארבענע שפראכע אונטערדעסען דעם פאלקע קיין שאדען ברענגען, אים געגענטהייל גרויסע נוצען. עבען זא ווי די מעדיצין, וועלכע ענטהאַלט אין זיך זייער פיל שלעכטע אַבשיילכע אונד עקעלהאַפטע זאכען און דאך ברענגט זיא דעם קראַנקען גענעזונג אונד געזונדהייט“.

דאָן גייט די רעדאַקציע אַריבער צו דערציילן וועגן דעם אינהאַלט פון „דעם בלומענגארטען“:

„...וועט ערשיינען אין לעמבערג צוויי מאל אים מאנאט. אויף דעם שענסטען פאפיר און מיט דעם בעסטען בוכשטאַבן געדרוקט... יעדער העפט בעזינדער וועט באַשטיין אויס דריי גרויסע בויגען מיט די שענסטע אילוסטראציאנען / בילדער/. דער אינהאַלט פון צייטשריפט איז: (1) נייעקייטען איבער יודען. (2) פערשידענע ניאיגקייטען אונד קארעספאנדענצין. (3) מאראלישע ערצעהלונגען, לעגענדען, פאבעלן, אנעקדאטען אונד לידער. (4) ראמאנען, נאָוועלען אונד אַנדערע בעשרייבונגען. (5) ביאָגראפיען / לעבענספערשייבונגען / פאן גרויסען מענערן. (6) אילוסטראציאנען אונד צייכנונגען פון בערימטען מענערען, סינאגאגען, אנשטאלטען אונד געגענדען. (7) פערשידענע מיטטיילונגען אונד בעריכטונגען. (8) פעליטאן. (9) בריפקאסטטען, פראגען אונד אנטווארטען פאן דער רעדאַקציע. (10) אַנאַנסען / הודעות /. ...אונד מיט אשיינעם ליד אונדזערע לעזער מקבל פנים זיין...“.

נאָך דעם ליד גייט אַ פּאָסט-סקריפטום: „...אין אונזערע צייטשריפט ווערדען די בעסטען זשארגאניסטען אנטהייל נעמען“... דאָן קומט אַ ביאָגראפיע פון רמב"ם („רבינו משה בן מיימון“, אַנאָנים) און אַ קאַרעספּאָנדענץ פון בוקאַרעסט (אַן אַ טיטל), דאַטירט דעם 1טן אַפּריל (פאן אונזער קארעספאנדעטען), אונטערגעשריבן „איינער ערגעבענסטער פריינד יאק"ב“.

די דאָזיקע קאַרעספּאָנדענץ פון בוקאַרעשט איז גאַנץ אינטערעסאַנט, דערהויפּט דערמיט, וואָס צום סוף זאָגט זיך דער שרייבער אַרויס וועגן גאַלדפאַדענס טעאַטער, וועלכער האָט דאָן געשפּילט אין בוקאַרעשט. איך ברענג דאָ דעם טייל קאַרעספּאָנדענץ פּכתבו וכלשונו:

„...היער גייט אויך ארויס אטעגליכעס, פאליטישעס בלאט אין אונזער זשארגאן (יודיש-דייטש) אונטער דעם נאמען „יודישער טעלעגראף“,

וועלכעס מאסען האפט פערקויפט ווירד. דער הערויסגעבער פון דיזער צייטונג בעמיהט זיך, ווי עס שיינט די יודיש-דייטשע שפראכע מעהר צו פערדייטשערן, נאָר עס קומט אַרויס ניט קיין דייטש, ניט קיין יודיש.

„נאָך איינע מערקווירדיגקייט האב איך היער פיגעוואוינט, דאס איסט איין יודישעס טהעאטער אונטער דער דירעקציע פון העררן גאלדפאדען. אין דיזעס טהעאטער ווערט געשפילט אלע אבענד, אויסער פרייטאג צו נאכט יודישע שטיקע אויף גאטעס יודיש. די אַקטיאָרען (שווישפילער) שפילען ניט שלעכט, די דעקאראציען אונד דאס טהעאטער אליין זיינען אויך נישט איבעל, דאך די ארדענונג אין זאל פון טהעאטער איסט זעהער יודישלאך. אלעס רעט און שרייט, אקוראט ווי אויף איודישער חתונה. דער אינהאלט פון די שטיק, וואס מען שפילט דארטען, איזט צוואר נישט שלעכט פערפאסט, נאר פילע אויסדריקע אונד רעדענסארטען זענען אמתה מארק ווערטער, וויא צום ביישפיל: ארום אין דיין טאטן! דער רוח זאָל דין נעמען! קרענקען זאלסט דו! אונד אזוי ווייטער. הערר גאלדפאדען, וויא עס ווייזט אויס, בעקימערט זיך ניט אזוי פון דעם טהעאטער, ווי נאר די עטליכע פארעס (געלדשטיקע) איינצוקאססירען אונד דעריבער פעלט דארט די געהעריגע ארדענונג. דאס טהעאטער איזט פאסט שטענדיג פאל געפאקט אונד דאס גאנצע פובליקום בעשטייט מיסטענטהילס פון האנדווערקער אונד טאגעליינער,¹ וואס טראגען אוועק זייערע גאנצע טאגע אייננאמען אין טהעאטער אונד אין טראקטיר וואס דארטען געפינט זיך. עס טרעפט זייער אפט דאס פיעלע גיבען אפ אין טהעאטער זייער לעצטען גראשן אונד אויף מארגען האבען זיי ניט וואס צו פריהשטיקען. עס איז אפילו זייער שיין ווען איינער זוכט פערגעניגען אונד ניט צו פארברענגען די פרייע צייט אין נארעשקייטען, נאָר פערגעניגען איסט גוט מיט ברויט, מיט פערגעניגען אליין קען מען ניט זאט ווערען.“

(1) זע אין „המליץ“ נומ' 15, 1878 (דער זעלבער יאָר וואָס דער „בלומענגארטען“) די קאַרעספּאָנדענץ פון נאַטאַנזאָה, וועלכער שרייבט וועגן די באַזוכער פון גאַלדפּאָדענס טעאָטער אין בוקאַרעשט אָט וואָס: „מלא הבית הזה מפה לפה עד כי רבים מהמאחרים לבא שבים לביתם מבלי מצא מקום גם מאחורי הפרגוד, וביותר לעת כזאת שהעיר הזאת מלאה אדם רב מהיהודים הבאים מארבע כנפות הארץ ובפרט מארץ רוסיא, לרגל עסקיהם הגדולים והקטנים המסובבים ממלחמת רוסיא עם תוגרמה. היהודים הרוסיים האלה ממלאים את בית המשחק הזה כמעט בכל לילה ולילה...“ „ד"ה אז דער הויפט-קאנטיגענט באַזוכער פון גאַלדפּאָדענס טעאָטער אין בוקאַרעשט זיינען געווען סוחרים און ספּעקולאַנטן. (זע אויך נ. ניעפּאַמניאַשטשי: „גאַלדפּאָדענס טעאָטער“ אין מינסקער „צייטשריפט“ ב' 3-2, מינסק 1926). אַלזאָ, וועמען דאַרפן מיר בעסער גלייבן? איך רעכנ, אַז דעם שרייבער אין „בלומענגארטן“, וויל ב. נאַטאַנזאָה אין דאָך געווען אין בוקאַרעשט נאָר אַ גאַסט אויף אַ וויל.

דער פערטער צושטייער אין זשורנאל איז „דער סדר אין גראנאדא“ (אנאָנים), א באַארבעטונג פון א באַוואוסטער לעגענדע וועגן די מאַראַנען אין שפּאַניע. דער שרייבער פלעכט אַרײַן אַהער צוויי שירים. נאָכדעם ווי דאן אהרן אלגאזי (דער מאַראַן אין גראַנאַדע, אין וועמעס קעלער עס איז פאַרגעקומען דער סדר) האָט קידוש געמאַכט, האָבן זיי אָנגעהויבן זאָגן:

„דאס איז דאס ארמע ברויט, בעקאנט
וואס האבען אין עגיפטען לאנד,
געגעסען אויף דעם פרייען וועטער,
די טאטעס אונזערע און די פעטער,
ווער עסען וויל, האט הונגער נויט,
געניסען זאל מיט אונז דאס ברויט,
ווער דירפטיג איז, זאל זיך בעווייזען,
מיט אונז דעם קרבן פסח שפייזען;
מיר זינען אלץ ברידער טרייע,
גאנץ גלייכע מענשן, קינדער פרייע!“

נאָך דעם דאָזיקן „כהא לחמא“ פּרעגט דאָס ייִנגסטע קינד ביים פאָטער:

„פיר קשיות, טאטע, לייג איך פאר:
פאר וואס איז דאס וואס דינע נאכט
איז ניט ווי אלע נעכט פון יאהר?
א גאנץ יאהר איז ניט אויסגעמאכט,
עס חמץ, מצה איינערליי
אונד דיעזע נאכט — נאר מצה קייא.
א גאנץ יאהר עסט מען קרייטער פיל
אי זיסע, ביטערע, ווי איינער וויל,
נאר דיעזע נאכט, פון פסח פעסט
מער ניט וויא ביטערע קרייטער עסט?
א גאנץ יאהר טינקט מען ניט אריין
קיינ איין מאל ניט, וואס זאל דאס זיין,
וואס דיעזע נאכט פון פוס און טרונק
ניט אנדערס גאר ווי צוויי מאל טינק?
א גאנץ יאהר זיצט ווי נאר איר קענט,
דאך, דיעזע נאכט — נאר אנגעלעהענט?“

דאָ קומען אין דעם „בלומענגארטען“ „די אונגליקליכע פרויא. איינע פירטערליכע ערצעהלונג פאן שיק“²; „קרילאָוס פאבלען. דער גביר אונד

(2) זאל דאָס זײַן ש. י. קאַצענעלענבאַגן? זע וועגן אים ז. רייזען, „לעקסיקאן“ III, ד' 549.

דער שוסטער. איבערזעצט פאן י. א. ק.³; „די ארורה. איינע ערצעהלונג אויס דעם יודישן לעבען. פאן גבי"ר⁴; „פעלליטאן (אקליין בעשריבונג פון מיין לעבן, וויל איך פאר מיין לעבען געבען)“. (אנאָנים); „דער בריפקאסטען פון דער רעדאקציאן“; „הודעות“.

ווי עס ווייזט אויס, האָבן די „געבילדעטען פרידערען“ לאַנג ניט געלאָזט וואַרטן אויף זיך, אין שוין אין צווייטן נומער „בלומענגארטען“ (דאָטירט דעם 6טן מאָי) אין דעם ערשטן ארטיקל א"ט „אן אונזערע רוישישען לעזער“ לייענען מיר:

„אין אייניגע טעג ארום ווי אונזער ערשטענס העפט איז דערשינען — וויא דער לעזער וועט פון אונזער היינטיגען בריפקאסטען ארויס זעהן — האבען מיר פון איינער געוויסען פערזענליכקייט אבריעף אין דער רוישישער שפראכע ערהאַלטען וועלכער אונז אויף א מלחמה ארויס רופט אונד נור דעסטוועגען אליין, וואס מיר האבען זיך דערוואיגען (האבען מיר דען אים באדארפט פרעגן?) איינע צייטשריפט ארויס צוגעבען אין דער אבשייליכען, פערפלוכטען, וויא ער זיך אליין אויסדריקט, יודישן שפראכע...“.

און דאָ לאָזט זיך די רעדאקציע אוועק אין אַ פאַלעמיק אויף גאַנצע דריי שפּאַלטן.

אַט איז דער אינהאַלט פון דעם צווייטן נומער: נעקראָלאָג⁵; „לעבנסבעשרייבונג פאן רבינו משה בן מנחם מענדעלזאהן (רמבמ"ו)“ (אנאָנים); „אלחנן ברבינו שמעון הגדול. איבערזעצט אונד פערמערט פאן י. א. ק.“ (די באוואוסטע לעגענדע פיגורירט אין פאַרשיידענע וואַריאַנטן); „דער בארג לבנון“ (אנאָנים); „די אונגליקליכע פרויא“ (המשך פון נומ' 1); „קרילאווס פאבלען. דער אייזעל אונד דער סאלאוויי (נאכטיגאל) איבערזעצט פון י. א. ק.“; „די ארורה“ (המשך פון נומ' 1); „פערשידענעס“; „אנעקדאטען“; „דער בריפקאסטען פון דער רעדאקציאן“.

אין נומ' 2 איז אויך דאָ אַזאַ אַנאָנס:

„קינדמאכונג פיר רוסלאנד“.

ווער פאָן דען רוישישען לעזערן אויף „דען בלומענגארטען“ זיך אפאנירען וויל, וויא אויך אגענטען צום זאממלען פיר דיעזע צייטשריפט

(3) ווייזט אויס דער ערשטער פארלעגער ה' קאצענעלענבאָגן.

(4) מסתמא גבריאֵל ראָוויטש, דער צווייטער פארלעגער; וועגן אים זע „לעקסיקאָן“ IV.

דער אבאנענטען אונד אנאנסען וואללען זיך פריעפליך נאך ווילנא אויף
אונטענשטעהענדע אדדערעססע ווענדען:

Г-ну Гаврилу Осиповичу Равичу в Вильне. На Венграх, в доме
Гершона Кисина.

דערפון איז צו זען (ווי איברינקס אויך פון דעם אינהאַלט), אַז כאַטש
„דער בלומענגארטן“ איז אַרויס אין לעמבערג, זײַנען די אויפטוער פון דער
דאָזיקער צײַטשריפט געווען רוסישע יידן, וועלכע האָבן אין רוסלאַנד נישט
געקענט אַרויסגעבן קיין יידישע צײַטשריפט מחמת די שוועריקייטן מצד
דער צאָרישער אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָט נאָר אַלס אויסנאַם דערלויבט
אַלעקסאַנדער צעדערבויםען אַרויסצוגעבן צו יענער צײַט אין פעטערבורג
„דאָס יודישע פאַלקסבלאַט“.

א ליטערארישער קוריאז

אין דעם באַנד, וואָס נעמט אַרײַן דעם אות ט' פונעם „לעקסיקאָן פון דער ייִדישער ליטעראַטור“ (אַרויסגעגעבן פון אַלוועלטלעכן ייִדישן קולטור־קאָנגרעס), וואָס דרוקט זיך אין ניו־יאָרק — און איז שוין דער־גאַנגען ביז אות צ' — לײַענען מיר:

טאַדריס, יצחק. געשטאַמט פון גאַליציע, געלעבט אין ווין, טשער־נאָוויץ, שפּעטער אין רומעניע, ליטע און פוילן. בדחן און וויצלער, מחבר פון הומאַריסטישע מעשה־ביכלעך מיט אַ ראַמאַנטישן אינהאַלט און אַ מוסר־השכל. צו״א: אַ וואול בחורל חלעבין („ער האָט אַ פנים ווי אַ רוח, אַן הויזן און אַן שײך“) אין דריי טיילן. 1טער און 2טער, וואַרשע 1883, 47 ז. דריטער, דאָרט 1884, 24 ז.

ווען אַט־דאָס אַרטיקל איז דערשינען אינעם לעקסיקאָן האָב איך זיך נאָכגעפרעגט בײַ אַ צאָל בקיאים אין דער ייִדישער ליטעראַטור, אויב זיי האָבן עפּעס געהערט וועגן אַט־דעם שרייבער. אַלע האָבן מודה־געווען, אַז זיי האָבן ניט געהערט פון קיין שרייבער מיט אַזאַ נאָמען. למען האַמט האָבן זיי אויך ניט געקענט הערן — ווייל אַזאַ שרייבער האָט קיינמאָל נישט ... עקזיסטירט.

טאָ אויף וועלכן וועג איז געקומען אַזאַ אַרטיקל אינעם לעקסיקאָן און פאַרוואָס האָט מען דאָרט פאַרצייכנט אַ שרייבער וואָס לאַ הייז וואָס נברא ? איז די מעשה אַזאַ:

אין די אַכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָט געלעבט אין יאַסי — רומעניע — אַ ייִדיש־שרייבער מיטן נאָמען ישראל אַרנשטיין. ער האָט פאַרעפּענטלעכט עטלעכע ביכער אין ייִדיש און איינס אין העברעאיש. אין יאָר 1882 האָט ער אָפּגעדרוקט אין לעמבערג אין דער דרוקעריי פון יעקב עהרנפרייז — אַ דערציילונג מיטן נאָמען „אַ וואול יונגיל חלעבין. ער האָט אַ פנים ווי ר' סענדער, אַן הויזן אין אַן העמדער“ (איבערגעגעבן לויטן דאָרטיקן אויסלייג).

דער העלד פון יענער דערציילונג איז אַ יונגערמאַן מיטן נאָמען טודרוס, וואָס האָט זיך געלאָזט וואוילגיין ווי דאָס האַרץ האָט בײַ אים געגלוסט. האָבן זיך צו אים צוגעטשעפּעט כיטרע שווינדלער, וואָס

האָבן אים אויסגעטאָן נאָקעט. צום סוף האָט ער תשובה-געטאָן. ער איז אוועק אין אַ אידישער קאַלאָניע פון דרום-רוסלאַנד און געוואָרן אַן ערד-אַרבעטער.

אויף דער צווייטער זייט פונעם שער-בלאט האָט דער מחבר אָפּגעדרוקט אַ מודעה, אַז די רעכט איבערצודרוקן די דערציילונג האָט ער פאַרקויפט אויף אייביק צום דרוקער עהרנפרייז. דערפאַר האָט קיין שום מענטש נישט דאָס רעכט — אויך נישט דער מחבר — דאָס צו דרוקן אויפסניי, אָן דער דערלויבעניש פון עהרנפרייזן.

אַבער אין יאָר 1884 איז אין וואַרשע איבערגעדרוקט געוואָרן אַ פלאַגיאַט פון אַט-דער דערציילונג. פאַרשטייט זיך, אַז דעם מחבר'ס נאָמען איז דערפון אַרויסגעלואַט געוואָרן. בכדי מ'זאָל נישט דער-קענען, אַז דאָס איז די זעלביקע דערציילונג פון אַרנשטיינען, האָט דער וואַרשאַווער פלאַגיאַטאַר געענדערט דעם נוסח פון שער-בלאט און אויך געביטן דעם טיפיש-לעמבערגער אויסלייג אויפן וואַרשעווער. ער האָט אים אָפּגעדרוקט אין אַט-דער פאַרם:

טאָדריס,

אַ וואָל בחוריל חלעבין

ער האָט אַ פנים ווי אַ רוח

אַן הויזן אונד אַן שוך

אַן עקזעמפלאַר פון אַט-דעם פלאַגיאַט איז ווייזט אויס דערגאַנגען צום שרעבער פון דעם אַרטיקל אין לעקסיקאָן. וואָלט ער זיך דערביי אויך מטריח-געווען צו לייענען די דערציילונג אליין, וואָלט ער געזען, אַז דאָס וואָרט „טאָדריס“ (מיט גרויסע אותיות) אינעם טעקסט פון שער-בלאט איז נישט מער ווי דער „וואול בחוריל“. דאָס מיינט: דער העלד פון דער דערציילונג. ווי עס זעט אויס, האָט ער אָבער געהאַלטן, אַז בכדי צו שרעבן אַן אַרטיקל אינעם לעקסיקאָן איז גענוג דאָס בלויזע לייענען דעם שער-בלאט. דערפאַר האָט ער באַשלאָסן, אַז דער „טאָדריס“ אין שפיץ פון שער-בלאט — דאָרט וואו די דרוקער שטעלן געוויינטלעך אוועק דעם נאָמען פונעם מחבר — איז דער מחבר פון דער דערציילונג.

אַלדאָס אַנדערע, וואָס דאָרט איז געשריבן וועגן אים — אַז זיין נאָמען איז געווען יצחק, זיין אָפּשטאַם-שטאַט, די שטעט וואו ער האָט געוואוינט און אַלע אַנדערע ידיעות — אַט-דאָס אַלץ איז, פאַרשטייט זיך, אויסגעזויגן פונעם פינגער; לויט דער צעפליגלטער פאַנטאַזיע

אונזער יונגיר חלָפּין

ער דאט אפנים וויא ר' סענדער
אן הויזן אין אן העמלער.

ערשטער אונד צווייטער טהייר

אייגענטהום, דרוק אונד סערלאג סאן ר'
יעקב עהרענפרייז בוכדרוקער אין

ל ע מ ב ע ר ג

Lemberg 1882

Druck v Jacob Ehrenpreis,

NACHDRUK VERBOTEN.

צו דער ביבליאגראפיע פון א. מ. דיק

1. „הבהלה“.

אין 2טן באַנד „העבר“ (פעטראַגראַד 1918) האָט ש. גינזבורג פאַר-
עפנטלעכט דיקס „הבהלה“ אין העברעאיש מיט דער הערה, אַז הגם אין
יידיש איז דאָס ווערק שוין לאַנג געווען געדרוקט, איז אָבער אין
העברעאיש ווערט דאָס פובליקירט צום ערשטן מאל פון אַ פתבי"ד. דאָס
אייגענע שרייבט אויך פ. קאָן („יוואָ-בלעטער“ ב' I, ז' 331). דאָס איז אַ
טעות. „הבהלה“ אין העברעאיש איז שוין אויך געווען לאַנג געדרוקט (נאָך
אפילו פריער פאַר דעם יידישן „עיר ההרס“) — אין „המליץ“ 1867 (אין 3
המשכים אין די נומ' 41, 42, 43) א"ט „הבהלה“ אשר היתה בעיר ההרס
בשנת תקצ"ה (נעתק מכתבי איש אמ"ד ע"י אבן רש"ד). עס פעלט נאָר אין
„המליץ“ די קורצע הקדמה. עס זינען אויך פאַראַן קליינע שפראַך-שינויים
(מען קען זי? צושרייבן דעם רעדאקטאָרס האַנט).

2. „האורח“.

ש. ניגער אין זײַן אַרטיקל „א. מ. דיק וכתביו העברים“ (אין אויבן
דערמאָנטן „העבר“) שרייבט: „... שדיק חבר את „האורח“ לבדו ולא יחד עם
חברו לעט [?] ח. ז. עליאשעוויטש (חזא"ל) כמו שכותב בלי שום ראיות
והוכחות לזה מר סטאַניסלאַווסקי“. מילא סטאַניסלאַווסקי האָט דאָס פשוט
גענומען ביי בן-יעקב, וועלכער שרייבט אין „אוצר הספרים“ אויף דעם
„האורח“, „הר' א"מ דיק ומרעהו חזא"ל“ (פון „אוצר הספרים“ האָט דאָס
אויך אַראָפּגעשריבן פרידבערג אין „בית עקד ספרים“; אויך פ. קאָן אין די
אויבן דערמאָנטע י"ב). פון וואַנען האָט דאָס אָבער גענומען בן-יעקב, און
ווער איז גערעכט, בן-יעקב צי ש. ניגער?

1) אבן רש"ד (לויט מײַן השערה — הילל נח שטיינשניידער, דער מחבר פון „עיר
ווילנא“) איז מוסיף פון זיך אַ קוריאַז פון דער בהלה-ציט וואָס ער האָט געהערט פון אַן אַלטן
יידן. אין יאָר תקצ"ה איז יענער ייד — זייענדיק אין וועג — פאַרפאַרן אין אַ קרעטשמע. ווי
פאַרוואַנדערט איז ער געוואָרן, ווען אין דער קרעטשמע האָט ער קיינעם ניט דערוויסט אַחוץ
אַ צעניעריקן יינגל, וועלכער איז אַרומגעגאַנגען אין אַ לאַנגער קאַפּאַטע, נאָר אַן הויזן. אויף
דער שאלה, וואו זינען דאָס אַלע און פאַר וואָס גייט ער עפעס אַן הויזן, האָט דער יינגל
געענטפערט, אַז ערשט פאַריקע וואָך איז ביי אים געווען חתונה, האָט מען אים אויפגענייט
נייע הויזן, איצט איז די חתונה ביי זײַן יינגערן ברודער, זינען אַלע פון שטוב אַוועקגעפאַרן
און צוגענומען ביי דעם יונגן בעל-הביתל די נייע הויזן פאַר דעם חתן...

נאך בחיי דיק האָט זיך שוין אויפגעהויבן די פראַגע וועגן דער מחברשאַפט פון „האורח“ און עס זײַנען גאָר געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז חזא"ל און ניט דיק איז דער מחבר פון „האורח“. עס איז כּדאי צו ברענגען דאָ אייניקע אויסצוגן פון דער פּאָלעמיק וועגן דעם.

אין דער העברעאישער צײַטונג „העברי“ 1878 נומ' 4 שרײַבט איינער שמעון מינץ פון שוועדט (דײַטשלאַנד): „...לפלא בעיני שלא ראיתי באחד ממכ"ע העברים שיכתבו לזכרון מיתת החכם חזא"ל ע"ה, שנפטר בתחלת קיץ העבר בשנת חמשים ושלש לימי חייו והי' סופר מהיר ומשכיל. הוא כתב „האורח“, והי' אחד ממשכילי ווילנא ואיש נכבד וטוב לכל אדם“.

אויף דער דאָזיקער נאָטיץ האָט זיך אָפּגערוּפּן איינער ישראל-איסר גאָלדבלום פון וואָלאָזשין, וועלכער שרײַבט אין נומ' 10 פון דער זעלביקער צײַטונג: „...מצאתי נכון להגיד להסופר הנכבד ה' מינץ בשוועדט, כי את אשר מיחס את הס' „האורח“ להח' המנוח המדקדק הנעלה ר' ח"ז עלישעוויטץ ז"ל — שמועת שוא הטעתו ומחברו הוא ידידנו החכם המפורסם ה' אייזיק מאיר דיק המכונה אמ"ד בוויילנא, שהדפיסו ע"י אחר בק"ב בשנת תר"ו ולא קרא שמו עליו (כן שמעתי מפיו) ורמא"ג ז"ל מביא את „האורח“ בשמו בהדביר ח"ב מכתב נ"ב. * כן ה' מאַנדעלקערן מביא בשמו בספרו „דברי ימי רוסיא“ ח"ג בהערה. והכל יודעים כי הוא אביו והוא חברו...“

אויף דעם האָט ה' גאָלדבלום געענטפערט (אין נומ' 20 פון דער זעלביקער צײַטונג, וועלכע האָט שוין געהייסן „עברי אנכי“): „...כי לא שמועת שוא ולא חלום שוא הטיעני רק ראיית אמת ראיתי, ובאזני שמעתי מפיו של המנוח רח"ז אליאשעוויטץ, שהאורח הוא מעשה ידיו, בהיותי לפני שש שנים בלאנדאן אז דברתי עמו פא"פ והראה לי את האורח והי' נדפס לו בצד שמאל שער בל' אנגלי,² ובעיני ראיתי שהי' נדפס עליו באותיות

(*) „אין מיין עקזעמפלאַר (אויסגאבע ווילנע 1861) האָב איך דאָס ניט געפונען“, שרײַבט צו אין אַ הערה ח. ליבערמאַן. אין דעם בריוו נ"ב איז דאָס טאַקע נישט, אָבער אין די בריוו נ"ה (ז' 112) און נ"ו (ז' 113) ווערט דיק דערמאָנט ווי דער מחבר פון דעם ביכל וועגן מאַנטעפּיאָרע. אָט זײַנען די געהעריקע ערטער פון די דאָזיקע בריוו: „...וחותנך מצרף אליו את הכתב אשר ערך דיק ע"ד השר מונטיפיורי, בו תמצא ברוב דברים את המעשים בעינם אשר קמצתי אני במלים מעטים“... (ז' 112). „...קבלת את מכתבי בלוית קונטרס דיק אשר שלחתי אליך מש"ק העבר ע"י כהן וקלמייער מלאכי שאסקאָלסקי“ (ז' 113). — רעד".

(2) ש. ווינער (קהלת משה נו' 527) דערמאָנט אויך וועגן אַ שער אין ענגליש, ער דערמאָנט אָבער גאָרניט וועגן חזא"לס מיט-מחברשאַפט, הגם ער האָט געוויס געזען דעם „אוצר הספרים“. אין מיין עקזעמפלאַר איז קיין ענגלישער שער נישט.

הָאֵלֶּה הַדְּבָרִים

13

יספר תולדות הימים החמדים אשר עברו עלינו

תושבי ווילנא יצא

מאז הגיעה לאונינו הבשורה

ממקט

ספר זיר משה מונטיפיורי שליט"ח

ודעיתו

סגניס לארי יהודית מונטיפיורי חס"י

לעידנו ווילנא, עד צאתם ממנה לדרכם צלחה.

חנך

על ידי אחד מילידי עידנו



סנת

האיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה
לפ"ק.

THE TRAVELLER.



An
Account of the festival days, celebrated by
Jews of

W i l n a

about the news of the arrival of
Sir Moses Montefiore Baronet

and his consort

Lady Judith Montefiore.

By

.....

1846.



וועגן דעם ענגלישן שער האט באמערקט שטיינשניידער:

“Der Respect vor den Gefeierten Hatte den Jungen anon. Vf. in
Wilna veranlassen sollen, einen bessern engl. Titel zu bestellen.”

(„המזכיר“, 3-טער יארג. ז. 82)

גדולות שם „חיים זלמן אליאשעוויטץ וכתבתי למכירי בענגלאנד לשאל על זאת, ונודע לי עתה בעדים נאמנים, שגם בביבליאטיק של השר משה מונטיפיורי נמצא ס' „האורח“ כזה אשר נדפס על השער האנגלי שם „חיים זלמן אליאשעוויטץ“. ועתה ישפטו נא הקוראים בזה והמחבר הח' אמ"ד אשר כתב עליו שהוא ה' מחברו, ושמועת שוא רחוקה ממני, ושמיעה גם ראי' שניהם כאחד טובים להעיד עלי...".

האָבן מיר דאָ טאַקע אַ ניס, אַז דער „האורח“ איז גאָר ניט געדרוקט געווען אַנאָנים, נאָר אויפן שער איז מפורש אָנגעוויזן, אַז עליאַשעוויטש איז דער מחבר. קומט אָבער דער פריער דערמאָנטער גאָלדבלום אין זאָגט, אַז דאָס איז אַ פשוטער פלאַגיאַט פון עליאַשעוויטשן. אַט וואָס ער שרײַבט אין דער זעלביקער צײַטונג נומ' 23: „...לרגלי נסיעתי מוולאזין ארצה עסטרייך, שמתי דרכי דרך עיר ווילנא ואמרתי אסורה נא ואראה בשלום ידידי הרב החכם המחבר הנודע לשם ה' אמ"ד נ"י והראיתיו את דברי „בהעבריי“ אדות מחברתו „האורח“ ואת דברי הסופר ה' מינץ משוועדט אשר שב אל דבריו הראשונים אחר אשר הראיתי פאקטין אמיתים כי אמ"ד הוא מחברו. וידידי הנ"ל בראותו את דברי ה' מינץ, עמד מרעיד ומשתומם כי חזא"ל ישיב לו רעה תחת טובה ולא ידע בושתי, להדפיס ספרו מעשי ידו על שמו רק למען תת קטורה באף השר הצדיק מאנטיפיורי, בעוד אשר כל משכילי ווילנא יודעים ברור, כי אמ"ד מחברו! — וספרתי זאת גם להחכם המצוין ר"ק שולמאן, ואמר לנו, כי יש אתו ספר „האורח“ מנחה מאת מחברו אמ"ד³, ועוד זוכר הוא איזה מאמרים אשר ספר לו המשורר מיכ"ל ז"ל אשר ראה בהאורח אצל הח' דיק בעודנו בכת"י, והתלונן מאד על המנוח חזא"ל על אשר העיז לגזול ספר שלם ולהדפיסו על שמו בעוד הכל יודעים מי הוא מחברו. אחר אשר ה' חזא"ל הלך לעלמא דקשוט, איז את נפש הח' אמ"ד לדבר אדותו מאומה פן יחלל עי"ז כבוד ההשכלה, ואך להוציא מלב הקוראים יבא ויענה כחשו בהעבריי".

ווי מיר זעען, האָבן מיר דאָ „שני כתובים המכחישים זה את זה“ און עס איז שווער צו זאָגן, וואו דער אמת איז, בפרט אַז ה' חזא"ל איז שוין בעת דער דאָזיקער פאַלעמיק געווען טויט. על פל פנים האָט יעדערער פון זיי געטענעט „כולה שלי“ און במילא איז ניט ריכטיק בן-יעקבס פשרה וועגן א שותפותדיקער מחברשאַפט.

(3) א קנאַפּע ראיה, האָט דאָר משה מאָנטעפּיאָרע געהאַט דאָס זעלבע אַ מתנה פון חזא"ל?!

וואָס שייך דעם דרוקאַר פון „האורח“, איז עס אָנגענומען 1860. אָבער נישט נאָר אין גאָלדבולומס דערמאָנטער קאַרעספּאָנדענץ איז אָנגעגעבן 1846, דאָס גלייכן אין „עיר ווילנא“ ז' 161, נאָר אויפן שער שטייט בפירוש דער פרט: „והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה“, ד"ה תר"ו (1846). איז טאַקע אַ חידוש, וואָס די ביבליאָגראַפן פאַרצייכענען דעם „האורח“ פאַר אַ חמו"ד, בשעת ווען עס איז בלויז אַ חמ"ד.

3. „גרי הצדק“. פ. קאָן (י"ב ב' 1, ז' 331) שרייבט צו דיקן נאָך אַ ווערק, דעם העברעאישן „גרי הצדק“. זיין ראיה, אַז דאָס איז דיקס איז: היות מיר האָבן עדות, אַז דער יידישער „גרי הצדק“ איז דיקס און היות עס זינען דאָ סימנים, אַז דער יידישער „גרי הצדק“ איז איבערגעזעצט פון העברעאיש, ממילא איז דער היוצא מזה, אַז דער העברעאישער „גרי הצדק“ איז אויך דיקס. איך גלייב, אַז איפכא מסתברא. ווי באַלד אַז דער יידישער „גרי הצדק“ איז אַן איבערזעצונג פון העברעאיש, איז דער יידישער אויך נישט קיין אַריגינעל ווערק דיקס, נאָר פשוט אַן איבערזעצונג פון אַ פרעמד ווערק. אַ ראיה אויף דעם איז פון ש. ווינער, וועלכער ווייזט אַן (אין קהלת משה נומ' 2015), אַז אין אַזיאטישן מוזיי אין לענינגראַד איז דאָ אַן עלטערער כתב-יד פון דעם העברעאישן „גרי הצדק“ מיט קליינע שינויים לגבי דעם געדרוקטן. אויב עס איז דאָ אַן אַלטער כתב-יד, קען דאָס שוין נישט זיין דיקס. על-כל פנים וואָלט פדאי געווען צו קאָנטראָלירן דעם דאָזיקן כתב-יד אויף קלאַר צו מאַכן די זאַך.

4. „דברי חכמים“, ספרי חכמי יון...

אונטער אַזאָ טיטל פאַרצייכנט ש. ווינער (קהלת משה נו' 2127) אַ ווערק געדרוקט אין ווילנע 1864 מיט אַ העברעאישן און יידישן טעקסט. דער העברעאישער טעקסט געהער צו יהודה-לייב בן-זאב. וועגן דער יידישער איבערזעצונג אָבער שרייבט ווינער, אַז „המעתיק שמו לא נודע“. לויטן סטיל אָבער האַלט איך, אַז די יידישע איבערזעצונג געהער צו א. מ. דיקן און דאָס זאָל זיין דער „חכמי יון“, וועלכער איז דערמאָנט אין לאַנדאָס רשימה פון דיקס ווערק אין „המליץ“ 1868 און אויך אין ת. לונסקיס רשימה פון דיקס ווערק אין שטראַשון-ביבליאָטעק אין אונדזער טאַג* 1923.

* אין דער ביבליאָטעק פון ייוואַ זינען דאָ צוויי עקז' פון דעם ספר (איינער — אַ מתנה פון אברהם זינפּעלד, לעמבערג). דער גענויער טיטל איז: „ספרי חכמי יון אי דברי חכמים“ (ווילנא, בדפוס של ר' אברהם יצחק דוורזעץ... תרכ"ד — 1864. ז' 112). אויף דעם

צווייטן שער-בלאט ווערט איבערגעגעבן דער אינהאלט בזה הלשון (אָרטאָגראַפֿיע — מאָדערניזירט):

ספּורי חכמי יון דאָס איז אַזוי אַ ספּר, וואָס עס איז אין אים אויפגעצאמלט קורצע ספּורים און קורצע שפּריכווערטער פון די וועלטבאַרימטע חכמים פון ארץ יוון (גריכנלאַנד), וואָס אונדזערע קדמונים, ווי דער רמבם און דער בעל-עקדה האָבן שוין לאַנג באַנוצט אין זייערע הייליקע ספּרים, ווי דאָ קומט אַלץ פאַר אין דער הקדמה. איבער הויפט איז דאָ פון זיי צו לערנען, ווי מען זאָל זיך מרחיק זיין פון מידת הגאווה. און אַזוי פון יעדער תאווה. און דאָס ניט געלט מאַכט אויס דיזע וועלט. אויך איז דאָ צי זעען, ווי דיזע חכמים פלעגן פאַרשמעהען אַלע טייערע זאַכן. זיך נור פאַר חכמים צו מאַכן. אין ווי זיי האָבן פאַר דער חכמה זייער פיל געליטן. און האָבן אויף איר זייערע גיטער אויסגעביטן. קורץ דערפון זייערע מאַמרים לייכטן ווי בליצן. און היטן, דאָס מען זאָל זיך ניט אייגליצן. אויף דעם דונקעלן וועג. אויף דער אומזיכערער שטעג. אויף וועלכע מיר מענטשן מוזן וואַנדערן. ביז מיר קומען צו אַינן עולם איינעם אַנדערן. און בפרט ווי מען זאָל האָבן אין זיך יראה טהורה. און מקיים זיין וואָס עס איז געשריבן אין דער תורה.

נעתק על ידי המשכיל וכו' מוהר"ר אברהם אבא ק"ב נ"י.

קלאַר, אַז די ייִדישע איבערזעצונג איז דיקס, וואָרעם אַברהם אַבאָ ק"ב איז באַקאַנט ווי איינער פון די פּסעוודאָנימען פון א. מ. דיק (זע ז. רייזען, פּסעוודאָנימען אין דער ייִדישער ליטעראַטור, אויסגאַבע פון יונואַ 1939).

ספ"ב

חכמי יון

אברהם אבא ק"ב

וואו פער נאכד ווייז געבול בקדמו תולדות גדולי חכמי יון,
שמותיהם, מלכותיהם, חלוקותיהם ויהיה ושיחיהם,
אמרי בניה, נופת צופים, משיבי נפש כל קריאה, צדק ויה
את מאמרי הויל, מרביהם הויל בימי אלכסנדר מוקדון, או
בזמן קדם, בעיר נביא בישראל, כי אחדים מהם זכר לבן
הבן חכמה לאמרת פני חזונו, עליהם השלום ככתוב פניהם,
ולפני לכות באלה גם בני השוננו אשר לא יבינו עבריה העתידו
גם. בלשון (אודעש דייטשן):

יוניא

ברפוס של ר' אברהם יצחק דווארזין

שנת תרפ"ד לפ"ק

СЕРГЕЙ ХАХМЕ ЛАВАНЪ.

т. в.

Изречения Греческих мудрецовъ.

ВНДЛНО.

Въ типографіи А. Дворжана.

1864 год.

א פאשקעוויל אויף דער סטאמבולער יידישער קהילה

אין די „יווא-בלעטער באַנד 18 האָט ד״ר יהושע בלאַך רעפראדוצירט אַ פאשקעוויל אויף די פוילישע ייִדן אין סטאמבול א״ט „מוסר לבני עולה“. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז אין דער צײַטונג „קול מבשר“ פון יאָר 1872 איז געדרוקט געווען אַ באַשרײַבונג פון דעם לעבן פון די פוילישע ייִדן אין קאָנסטאַנטאַנאָפּל, וואָס איז אין דער אמתן ניט געווען קיין קאַרעספּאָנדענץ פון דאָרטן, נאָר פשוט איבערגעדרוקט טאַקע פון דעם זעליבן „מוסר לבני עולה“ מיט לײכטע שינויים אין דער שפראַך און אויסלייג. די בעשרײַבונג איז געגאַנגען אין 2 המשכים אין נ׳ 29-30 און אונטערגעשריבן מל״ע, אַבער דאָס איז ניט דער נאָמען פון דעם שרײַבער, נאָר דער ראשי תיבות „מוסר לבני עולה“.

רבנישע עטימאלאגיעס פון יידישע ווערטער

אַקסעלראָד

בײַ אונדז היינט צו טאָג איז אַקסעלראָד אַ פאַמיליע-נאָמען. אַמאָליקע יאָרן אָבער איז דאָס גאָר געווען אַן ערשטער נאָמען, און ווען אַ ייד מיט אַזאַ נאָמען האָט געוואָלט אָפּגטן די ווייב האָט ער גורם געווען דעם רב אַ היפש בײַסל קאַפּ-דרייעניש. לויטן דין, אין שולחן-ערוך, אבן העזר, הלכות גיטין, מוז מען בײַם שרייבן אַ גט פינקטלעך אויסלייגן די נעמען פון די וואָס גטן זיך. אויב עפעס איז נישט אין אָרדענונג מיטן אויסלייג, ווערט אַ שאלה אויפן גט און אין געוויסע פאַלן ווערט ער פסול. די נעמען, וואָס שטאַמען פון תנ"ך אָדער פון דער גמרא (למשל, אברהם, אלכסנדר, שלמה, שמאי אאז"וו) שרייבט מען אַזוי ווי זיי זײַנען אויסגעלייגט אין תנ"ך און אין דער גמרא. ווען מען האָט אָבער אָנגעהויבן צו פאַר-יידישן, פאַרקירצן און פאַרצערטלען די העברעישע נעמען, און בפרט ווען עס זײַנען אויפגעקומען אין גאַנצן נייע נעמען, פאַרשיידענע אין יעדן לאַנד, איז געוואָרן אַ פראַבלעם ווי אויסצולייגן אין אַ גט אָט די נייע נעמען (שמות חול, לויט דער רבנישער טערמינאלאגיע). בהמשך הזמן זײַנען געשאפן געוואָרן ספעציעלע הילפס-ספרים ווי אַזוי אויסצולייגן פלערליי נעמען, עס איז אויך אויסגעוואַקסן אַ שאלות-ותשובות-ליטעראַטור וועגן נעמען. רבנים האָבן זיך מיישב געווען צווישן זיך וועגן ספעציעלע נעמען. מיינסטנס פּרואוון די רבנים דערגיין דעם פירוש פון די נייע נעמען און פון וואַנען זיי שטאַמען, דאַמאָלסט איז ליכטער זיך צו אַריענטירן ווי אַזוי זיי אויסצולייגן.

בנוגע אַקסעלראָד זײַנען אויפגעקומען שאלות: ערשטנס — זײַנען דאָס צוויי ווערטער „אַקסעל" און „ראָד", און מען דאַרף זיי שרייבן באַזונדער, אָדער ווי איין וואָרט? צווייטנס — ווי לייגט מען דאָס אויס: אַקסיל, אַכסיל, אַכשיל; רד, רוד, רודא, רודה? האָט מען אָנגעהויבן פאַרשן פון וואַנען שטאַמט דער דאָזיקער נאָמען און וואָס איז זײַן פירוש.

אַזאַ שאלה איז אין יאָר 1699 אָנגעקומען צו הרב דוד אָפּענהיים

(1664-1736), דאָמאַלסט רב אין ניקלסבורג (מערן), שפּעטער אַריבער קיין פּראָג (פּייס) און איז באַרימט געוואָרן ווי דער פּראָגער רב (דאָס איז דער זעלבער רב, וואָס זײַן וואונדערלעכע ביבליאָטעק איז איצטער דאָס אייגנטום פון דער באַדליאַנע-ביבליאָטעק אין אַקספּאָרד).

הרב אָפּענהיים ענטפער איז געווען אַז אַקסעלאַרד איז צוויי ווערטער, איין וואָרט שטאַמט פון לשון-קודש און דאָס צווייטע פון תרגום-לשון, און מע דאַרף אין אַ גוט שרײַבן אין צוויי ווערטער, און אַט ווי אַזוי ער ווײַזט דאָס אויף:

אויף די ווערטער „מור ואהלות“ (שיר השירים, ד, און תהלים מה) מאַכט דער תרגום: „מירא דכיא ואקסיל אלואן“, הייסט דאָס אַז „מור“ איז „מירא דכיא“ און „אהלות“ איז „אַקסיל אלואן“. „אהלות“ טײַטשן מיר דאָך: נעגעלעך, קומט אויס אַז „אַקסיל“ איז נעגעלעך. וואָס שײַך „ראַד“ האַלט ער אַז אַריגינעל לכתחילה איז דאָס געווען דאָס העברעאישע וואָרט „ורד“ — רויז, צוזאַמען הייסט דאָס, אַז „אַקסעלאַרד“ מײַנט רויז-נעגעלעך. מיט דער צײַט אָבער איז בײַם רײַדן אַרויסגעפאַלן דער וואָס איז געבליבן „רד“.

די דאָזיקע תשובה האָט הרב אָפּענהיים געשריבן צום באַרימטן רב, ר' יאיר חיים בכרך, רב אין וואָרמס, און יענער האָט דאָס אָפּגעדרוקט אין זײַן ספר שאלות ותשובות חות יאיר, געדרוקט צום ערשטן מאל אין פראַנקפורט-מײַן אין יאָר 1669.

באַלעמער

פאַר וואָס הייסט אַ בימה באַלעמער?

(1) = בל אמור, ניט רײַדן, ווײַל פּל-זמן די ספר-תורה ליגט אויף דער בימה טאָר מען ניט רײַדן.

(2) = בא לאמר. די בימה איז אויסשליסלעך נאָר אויף צו לײַענען.

ר' יצחק ליפּינעז משעלעץ, ספר מטעמים החדש.

דאָוונען

פאַר וואָס הייסט תפילה דאָוונען?

(1) = דאָוונן, פון אונדזערע עלטערן. ווײַל תפילות אָבות תקנון, די

דריי תפלות: שחרית, מנחה און מעריב האָבן מתקן געווען אַברהם, יצחק און יעקב.

(2) = דא בעינן, אַט דאָס בעטן מיר. תפילות זינען נאָר בקשות און תחנונים.

ר' משולם פינקעלשטיין מווארשא, חוספות חיים; ר' יצחק ליפיעץ, דצ"ו.

טוק

פאַר וואָס הייסט אין אייבער-אונגאַרן אַ מקווה טוק?
שמעתי דלכן קראו בגליל העליון בלשון יידיש את המקוה בשם
„טוק“, כי המקוה היא לטהר ולקדש את האדם ו„טוק“ ראשי-תיבות:
טהרה וקדושה.

ר' יוסף הכהן שווארטץ, גראסווארדיין, הדרת קודש.

יאַרמלקע

(א) = ירא מאלק (אַרויסגערעדט: „מעליוקא“).
ד"ר יצחק ריבקינד ציטירט (אין ספר היובל לכבוד לוי גינצבורג)
דעם דאָזיקן טייטש פון אַ ספר פֿיאות הראש והזקן, געדרוקט אין לאַדזש,
1936. אָבער שוין מיט איבער 50 יאָר פריער האָט שוין שלום-עליכם
געבראַכט דעם דאָזיקן טייטש, אין זינעם אַן אַרטיקל וועגן האַדעווען
קינדער שרייבט שלום-עליכם אַט וואָס:

„ובפרט דאָס קליין קינד וואָס פאַרשטייט נאָך נישט, אַז גאָט האָט
געהייסן טראָגן אַ יאַרמלקע (וועלכעס עס נעמט זיך פון „ירא מאלה“, נאָר
ווי יידן רעדן נישט אויס די ה פון אַ שם, נאָר ק. דעריבער רופט מען עס
ירא מאלק).“

יודישעס פאָלקס־בלאַט, 1884, נומ' 22.

איך ווייס נישט צי שלום-עליכם האָט דאָס געזען אין אַ ספר און דאָס
איז אַ רבנישער טייטש, אָדער ער האָט דאָס געהערט בעל־פה און דאָס
זאָל זיין אַ פאָלקס-עטימאָלאָגיע.

(ב) = ירא מלכא.

ד"ר יצחק ריבקינד ציטירט דעם נוסח פון אַ ספר עמודי ארזים,
געדרוקט אין ירושלים, 1932.

ליבערער

פאַר וואָס רופט מען אַ חברה-קדישא-שמש „ליבערער“?
(1) = אהבה. הוראת מלת „ליבערער“ שנקראים בו השמשים, הוא
מלשון אהבה, שעושים חסד עם המתים.

(2) = חפשי. ליבער הוא בלשון לאַטיין „חפשי“ (פרייא) ובעת שעוסקים בקבורת המת פטורים מן המצות.

יוסף הכהן, דצ"ו.

מיירע

פאַר וואָס הייסט די טייג וואָס מען קנעט אויף מזה מיירע?
(1) מיירע = מהרה. לרמז שיעשו במהרה הלישה, הגילגול והאפיה שלא יבא לידי חימוץ.

(2) מורע = עומר. פאַרגרייזט פון דעם וואָרט עומר, ווייל די גרייס פון טייג טאָר ניט זיין מער ווי די מאָס פון דעם עומר.
ר' יצחק ליפיעץ, דצ"ו.

מעלאָטשע

פאַר וואָס רופט מען די יונגע חברה-קדישא-לייט מלאָטשע
מעלאָטשע — מלאָטש — מלטש, ראָשי-תיבות: מלוה, לינה, טהרה, שמירה.
הרב חיים עהרענרייך, שימלויא, אונגארן, הדרת קודש. ער שרייבט: שמעתי מאחרים.

מענטעלע [פון אַ ספר-תורה], = מנתלי

ראָשי-תיבות: משה נתן תורה לעמו ישראל.
אלתר אפטר, גרם המעלות, ירושלים [תרצב].

פאַליש

פאַר וואָס רופט מען דאָס פאָדערהויז פון אַ שול פאַליש?
פאליש = מפולש. פאַר צייטן איז דאָס פאָדערהויז פון אַ שול געווען
אָפן פון צוויי זייטן. אַזאָ בנין הייסט אין העברעאיש מפולש.
ר' יצחק ליפיעץ, דצ"ו.

פאַרעוו

פאַר וואָס הייסט אַ מאַכל וואָס איז ניט פליישיק און ניט מילכיק
פאַרעוו?
פאַרעוו = פרבה מלשון פרבר — כלפי בר, שעומד בחוץ שלא
השתמשו בו לא חלב ולא בשר.

דאָרטן.

קוואטער = כבוד-טיר

אין שאלות ותשובות לבושי מכלול פון הרב ר' יחיאל מיכל היבנער, רב אין ניוזניעוו, סטאניסלאווער קרייז אין גאליציע, לייגענען מיר:

... עכשו חולקים כבוד יותר להקוואטער וגם לפעמים לובש בגדי שבת (ושמעתי דנקרא כן מלשון כבוד טיער דכבודו אצל הפתח) ונראה משום דהמנהג הוא שמפזר ממון על הברית מילה יותר מכל בעלי הכיבודין על כן חולקים לו כבוד.

דער מנהג איז דאך אז דער קוואטער שטייט ביי דער טיר, נעמט איבער דאס קינד און גיט עס איבער דעם סנדק.

קנס-מאָל

פאַר וואָס הייסט די פאַר-דער-חתונה-סעודה קנס-מאָל?

קנס ראשי-תיבות: קטיגור נעשה סניגור. ווייל אַ חתן איז מען מוחל די עבירות (הנושא אשה מוחלין לו עוונותיו).

דאַרפֿן.

שול

פאַר וואָס הייסט אַ בית-הפנסת שול?

שול איז אַ ראָשי-תיבות פון: שבחו והודו לשמו.

דאַרפֿן.

שילד

פאַר וואָס הייסט אַ שילד שילד? דאָס איז אַ ראָשי-תיבות שוטה יאמין לכל דבר (בדרך הלצה).

הרב היבנער אין זײַן ספר שאלות ותשובות נחלה לישראל, לעמבערג, 1876.

וועגן א „שבת“ וואס איז איינגעהילט אין א סוד

צווישן חתונה-מנהגים ביי יידן איז געווען א מנהג, אז נאך דער חופה-וועטשערע, ווען עס האבן זיך אנגעהויבן די טענץ, פלעגט מען ביי יעדער טאנץ אויסרופן: „שבת, שבת“, און דערביי אריינארפן טאנצגעלט אין דעם קלעזמערס צימבל.¹

דער דאזיקער מנהג נייטיקט זיך אין אויפקלערונג. ראשית, וואס באטייט דער אויסרוף „שבת“ ביי אינדערוואַכנדיקע חתונות? צווייטנס, פאר וואס האט מען געוואָרפן דאָס טאנצגעלט אין צימבל דווקא? און דריטנס, צו וועמען האט געהערט דאָס טאנצגעלט?

הגם דער מנהג האט נאך אנגעהאלטן ביז ניט לאנג צוריק, זינען על-פי סברא שוין ניט געבליבן קיין עדי-ראיה פון אַט דעם מנהג. מען מוז זיך באַנוגענען מיטן ביסל געשריבענעם מאַטעריאַל וועגן דעם אין די רבנישע און וועלטלעכע שריפטן. ליידער איז אין דעם דאָ אַ שטיקל פלאַנטער מיט סתירות אין די דאָקומענטן ניט נאָר בנוגע די מאַטיוון פון דעם מנהג, נאָר אפילו בנוגע דעם אופן ווי אזוי דער מנהג איז פאַקטיש דורכגעפירט געוואָרן. איך וויל פרואוון זיך פונאָדערקלייבן אין דעם לויטן ביסל מקורים וואָס זינען מיר באַקאַנט.

לאַמיר אָנהייבן פון „שבת“. לאַזט זיך אויס, אז עס זינען דאָ עטלעכע פירושים אויף דעם:

- (1) דאָס מיינט מען גאָרניט דעם געוויינלעכן שבת, נאָר גאָר אויסגעלייגט מיט אַ סמך: „שב"ס“, און דאָס זאָל זיין אַ ראַשי-תיבות שמש, בדיחן, סאַרווער, וואָס זיי צעטיילן זיך מיטן טאנצגעלט. אזא פירוש איז דאָ אין ספר המטעמים² און אין גאַטלאַבערס זכרונות.³
- קענען מיר מסכים זיין צו דעם פירוש? איך רעכן אַז ניט. ערשטנס, ווי קומט אַהער דער שמש? ער געהערט דאָך גאָר צו רח"ש!⁴ קומט אויס אַז דער שמש טאַנצט אויף צוויי חתונות און באַקומט צוויי מאָל

(1) זען יצחק ריבקינד, „נאָטיצן“ יידישע שפראַך, ב' xix, 64—65.

(2) ציטירט דורך יצחק ריבקינד, יידישע געלט, ביי דער פאַזיציע „שבת-געלט“.

(3) דאָרטן גופא.

(4) ראַשי תיבות: רב, חזן, שמש.

געלט, איין מאָל פון רח"ש און א צווייטן מאָל פון שב"ס. אזא זאך לאָזט זיך ניט גלייבן. צווייטנס, דאָס רוב טענצערס אויף חתונות פלעגן זיין פרויען און מיידלעך, און עס איז שווער צו גלייבן אז זיי האָבן פאַרשטאַנען אז דאָ מיינט מען שב"ס מיט א סמך און אפשיטא אז דאָס איז א ראשי-תיבות. היינט אויב דאָס געלט האָט טאַקע געהערט צו די דריי — האָבן זיי דאָך פאַרקערט געדאַרפט אויסרופן אָפן אָן ראשי-תיבות, בכדי דער עולם טענצערס זאָל וויסן וואָס מען מיינט, אז דאָס געלט געהערט צו אַלע דריי און מען זאָל וואַרפן וואָס מער. און, והעיקר, קלעזמער האָבן ניט געשמט פאַר מענטשן מיט א הויכער מאָראַל. אויפן געזעלשאַפטלעכן לייטער האָבן זיי זיך געגרעניצט מיט אונטערוועלט. היינט ווי קומט דאָס אז דווקא זיי זאָל דער דריילינג אַנפאַרטרויען די קאַסע? מיר מוזן אזוי אַרום אַפּוואַרפן דעם דאָזיקן פירוש. דאָס געלט האָט געוויס געהערט צו די קלעזמער און עס איז געוויס ניט געווען קיין סיבה אויסצורופן מיט ראשי-תיבות. דאָס איז נאָר א פשטל, אַן איינפאַל פון א בעל-המצאה-קאַפּ.

מהאי טעמא קענען מיר אויך ניט אַננעמען דעם פירוש, אז שב"ת איז א ראשי-תיבות פון שכר בדחן חתן, ווי מיר געפינען דאָס אין רשמות (סדרה שניה, כרך ג, ז' 45):

אחר ברכת המזון וברכות נשואין היתה מצוה גדולה להיות מרקדים לפני הכלה... ואת כל אחד מהמחותנים והקרובים קרא הבדחן בלכבוד נאה לו ולשמו. בשעה שיצא הנקרא לרקודין נתנו כל הקרובים שב"ת בעדו... להבדחן, וכה הכריז הבדחן: שבת, בעד פלוני שיצא לרקוד עם הכלה, שבת! שב"ת ראשי-תיבות: שכר בדחן חתן.

י.י. לינעצקי, אין זײַן דאָס חסידישע יונגעל (ווילנע, תרנ"ז, ז' 103) שרייבט: "... אין צימבל אַרײַן איז געפאַלן, שבת' פון אַלע זײַטן... א פונט קופער, גאָר בלתי שום ספק... און פון דעם געלט האָט מען אַלץ געקויפט בראַנפן און ווייטער בראַנפן..." הייסט דאָס גאָר אז דאָס טאַנצגעלט האָט דער עולם פאַרטרונקען. איך גלייב אָבער אז דאָס איז נאָר איינע פון די פיל ליצנות מיט וועלכע ער האָט אַנגעפילט זײַן בוך. אין דער ערשטער אויסגאַבע, דאָס פּוילישע יונגעל (אַדעס, תרכ"ח, ז' 80) איז דאָס נישטא, דאָרטן שטייט נאָר: א פונט קופער האָט דער צימבלער אַוודאי דערנאָך אַרויסגענומען". מען דאַרף אָבער ניט פאַרגעסן אז צו דער ערשטער אויסגאַבע האָט צוגעלייגט א האַנט צעדערבוים, דער רעדאַקטאָר פון דעם קול מבשר.

(2) אַ דריטן פֿירוש גיט אונדז שמואל ראַפּאַפּאָרט. אַט וואָס ער שרײַבט וועגן דעם:

Inzwischen nehmen sowohl bei den Männern wie bei den Frauen die Unterhaltung und der Tanz ihren flotten Fortgang. Die Klesmer rufen den Mädchen "Schabbes, Schabbes" zu. Ab und zu wirft ein Mädchen ein Goldstück in die Zimbel, und im lustigen Reigen wirbeln die Mädchen zum Takt der Musik im Kreise.⁵

... Sie haben für manche Begriffe eigene Worte, die sog. "Klesmersprache". So ist z.B. in ihrer Sprache das Wort "Schabess" die Bezeichnung für Geld. Vergnügen sich z.B. die Mädchen allzulang bei einem Tanze, dann rufen die "Klesmer" während des Spieles laut "Schabbes, Schabbes" was so viel heist wie: Gebt etwas Geld her, so werden wir weiter spielen.⁶

הייסט דאָס: ניט „שבת“, ניט „שב״ס“, נאָר גאָר קלעזמער-לשון, אויף וועלכן „שאַבעס“ מיינט גאָר געלט: „גיט געלט וועט מען ווייטער שפּילן“, אַ מין סינאָנים צו: „נותן בצימבל הולך בטענצל“!
זאָלן מיר אָננעמען דעם דאָזיקן פֿירוש? אַוודאי ניט! און אַט פֿאַר וואָס: ערשטנס דאָרף מען וויסן ווער עלטער איז, דער מנהג צי דאָס קלעזמער-לשון. צווייטנס. עס זײַנען שוין פֿאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ סך רשימות מיט קלעזמער-לשון,⁷ פֿאַרצייכנט דורך מומחים, מפי קלעזמער ומפי ספרים, און אין קיין איינער פֿון זיי איז נישט דאָס וואָרט „שבת“, הגם אַזאַ באַוואוסט וואָרט, געניצט אויף אַזוי פיל חתונות אין אַזוי פיל שטעט. און דריטנס, קלעזמער-לשון, דאָס אייגענע ווי אונטערוועלט-לשון, איז דאָך געשאַפֿן געוואָרן לכתחילה אַלס אַ לשון-סתרים, מיט דער כוונה אַז אייגענע חברה זאָל קענען שמועסן צווישן זיך, ניט מורא האַבנדיק אַז דער אַרומיקער עולם זאָל זיי פֿאַרשטיין.

5) Samuel Rappaport, "Aus dem religiösen Leben der Ostjuden," *Der Jude*, 1918, p. 222.

(6) דאָרטן, ז' 167.

(7) זען מרדכי וו. בערנשטיין, „אַ בינטל ווערטער פֿון קלעזמער-לשון“, ייִדישע

שפּראַך, ב' xix, ז' 22—25.

הינט ווי קומט דאָס אַז דווקא אין דעם פאַל, וואו זיי קלעזמער זינען יאָ געווען פאַראינטערעסירט אין אַ פאַרקערטער ריכטונג, אַז דער עולם אַרום זאָל מבין בלשון זיין אַז דאָס מיינט מען: עולם! וואָרפט וואָס מער און וואָס אָפּטער אין צימבל! — איז דווקא דאָ זאָלן זיי זיך באַנוצן מיט זייער לשון-סתרים וואָס דער עולם פאַרשטייט ניט? היתכן?

דעריבער האַלט איך אַז מיר דאַרפן דעם פירוש אויך אָפּוואַרפן, עס איז אויך נאָר אַ פשטל.

(3) אַ פערטן פירוש גיט אונדז אַ רב אַ בעל-מקובל,⁸ „הרב מאיר אבד"ק [אב-בית-דין דקהילות] קאַרסטשוב וואָדאָרקוב בן הרב נתן אבד"ק נעמרוב ובערשאד". אין זיין ספר מאיר עיני חכמים⁹ איז דאָ אַן אָפטיילונג „סוד נשואין" (וואו ער פאַרטייטשט חתונה-מנהגים על-פי קבלה), איינגעטיילט אין 4 פרקים: (1) סוד פאַר שפיל; (2) סוד חתן מאָל; (3) סוד באַדעקינש; (4) סוד הריקוד עם הכלה. אין לעצטן פרק שרייבט ער: „... מה שנוהגין העולם שזורקין שבת בשביל אותו שהולך לרקוד עם הכלה...". שפעטער נאָך אַ מאָל: „ישראל קדישין במנהגם הקדושים שזורקין שבת בעד האיש המרקד...". ער איז מאַריך אין דעם גאַנצן ענין על-פי קבלה. מיר וועלן זיך דאָ מיט דעם ניט פאַרנעמען, און בנוגע לענינו וועלן מיר זיך באַנוגענען מיט דעם וואָס ער שרייבט אַז אויסגערופן „שבת" האָט מען ווען מען האָט געטאַנצט מיט דער פלה, און שבת ווערט דאָך אָנגערופן פלה.¹⁰

ענלעכעס געפינען מיר אין גידמאַנעס התורה והחיים... (איבערגעזעצט פון דייטש):

...ובלילי שבתות לובשים גם הנשים קורזיין [א בגד פון פּיטער] לפי ששבת דומה לכלה. וכשהכלה נכנסת לחופה לובשין לה קורזיין... ומאחר דלובשין הכלה בקורזיין בשעת כניסתה לחופה לובשות נמי קורזיין בשעת כניסת שבת דהוא נמי כניסת כלה (חלק שלישי, ז' 204).

האַבן מיר דאָ אַ מנהג פון מיטל-עלטער וואָס איז געשאַפן געוואָרן אויפן יסוד פון דעם וואָס שבת ווערט אָנגערופן פלה.

(8) אין דער הספמה שרייבט מען אויף אים: „ולו עשר ידות בחכמת הקבלה".

(9) דאָס איז אַ זעלטן ספר, געדרוקט אין אַ זעלטענער דרוקער, אין שדה-לבן. עס זינען באַוואוסט נאָר דריי ספרים, געדרוקט אין דער דאָזיקער דרוקער אין די יאָרן 1823—1824.

(10) אייגנטלעך ניט דווקא על-פי קבלה. שוין אין דער גמרא (בבא קמא לב/ב) שטייט: בואו ונצא לקראת שבת כלה מלכתא. צו קבלת-שבת זאָגן מיר: „לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה" און מיר פאַרענדיקן: „בואי כלה, בואי כלה".

עס זײַנען פאַראַן נאָך אַ פּאַר רבנישע פירושים, אַז „שבת“ איז אַ רמז אויף עטלעכע ענינים. ווער עס איז פאַראינטערעסירט זאָל אַרײַנקוקן אין ספר המטעמים¹¹ און אין ספר מנהגי ישורון.²¹ אין בוך עיירה שהיתה, טורון שבקרפטים, פון יוסף הגלילי (פיקל), תל-אביב, תשט"ז, ז' 163, לײענען מיר: „... רקדו, ריקודי מצוה' עם הכלה ושוב הכריזו, שבת, שבת, זו היא הסגולה נגד תערובת...". ניט קלאַר וואָס דאָס מײַנט. זאָל דאָס הייסן, אַז דאָס איז געווען אַ רמז אַז מענער און פרויען זאָלן ניט טאַנצן צוזאַמען?

זאָלן מיר אָננעמען די דאָזיקע פירושים? אויסצוזעצן קעגן זיי איז ניטאָ וואָס, און בפרט אַז ייִדישע מנהגים זײַנען דאָך אויפגעקומען אין יענע אַלטע צײַטן, ווען ניט קלעזמער און קלעזמער-לשון האָבן געשפילט אַ ראָלע אין ייִדישן לעבן, נאָר קבלה (און אַ היפשע צאָל פון אונדזערע מנהגים שטאַמען טאַקע פון קבלה) און שולחן-ערוך. דער חסרון אין די פירושים איז נאָר דאָס וואָס זיי זײַנען ניט קיין פירושים וואָס זײַנען איבערגעגעבן געוואָרן פון דור צו דור צוזאַמען מיטן מנהג: אַט דאָס איז דער מנהג און דאָס איז זײַן פירוש. דאָס זײַנען נאָר סברות פון די מחברים, איז וועמען זיי איבערצײַגן און וועמען ניט. עס ווײַזט אויס אַז דאָס איז אײַנער פון די מנהגים וואָס במשך הדורות איז זייער מאַטיוו פאַרגעסן געוואָרן, און געבליבן איז נאָר דער עצם מנהג.

(4) עס איז דאָ אין דעם נאָך אַ גירסא: ניט „שבת“, ניט „שב"ס“, נאָר גאָר „שאַבאַש“. אין אַ ביכעלע, געדרוקט אין וואַרשע, 1900, א"ט דער קאָראָבעלניק'ל פון מ'ב'ר'ך¹³ איז דאָ אַ קאַפיטל: „פאַרצײטיקע חתונות“. לײענען מיר דאָרטן: „אין צימבל פלעגט מען וואַרפן די שאַבאַש, די געלט. פאַר די טעגן“. לײדער גיט ער ניט קיין פירוש צו דעם. אויך דרויאַנאָוו, אין רשמות, 1918 (אין אַ הערה צו נח פּרילוצקיס רשימה: „לשון ה,פלי-זמרים' בפולניה“) איז גורס „שאַבאַש“. ער וויל דאָס פאַרבינדן מיט קלעזמער-לשון. מיר האָבן שוין געשריבן אַז מיר קענען דאָס ניט אָננעמען.¹⁴

(11) דער מחבר איז ר' יצחק ליפּיעץ פון שעדלעץ. פאַראַן אויך אַ פאַרקירצטע איבערזעצונג אין ייִדיש.

(12) דער מחבר איז ר' אברהם אליעזר הירשאַוויץ, אַ ליטווישער רב. שפּעטער געווען רב אין פּיטסבורג. פאַראַן אויך אַ ייִדישע איבערזעצונג.

(13) מ און ך זײַנען גרויסע, ווײַל זײַן נאָמען איז געווען מ. כ"ץ.

(14) פּדאָי צו באַמערקן, אַז אין ספר מנהגי ישורון, הגם ער איז גורס „שבת“, שרייבט ער דאָס אָבער מיט פתח אונטער ש און ב.

ליידער זינען די מקורים זיך סותר אין דעם ווער עס האָט געמאַכט דעם אויסרוף: לויט ראַפּאַפּאַרטן טאַקע די קלעזמער, אָבער לויט "רשמות" און גאַטלאַבערן — דער ברחן און לויט צעדערבויען — גאָר דער עולם אַרום די טענצער.

דאָס אַלץ ווייזט אַז מע קען זיך ניט פאַרלאָזן אויף די געשריבענע מקורים וועגן די ענינים, און די וואָס באַנוצן זיך מיט זיי מוזן פריער זיי גוט בודק זיין.

עס בלייבט אונדז די שאלה פאַר וואָס האָט מען דאָס געלט געוואָרפן דווקא אין צימבל? דער קאַראַבעלניק'ל שרייבט וועגן דעם אָט וואָס: "ער [דער צימבלער] פלעגט... צימבלען און זיין אַ קאַסיר, ווייל אין צימבל פלעגט מען וואַרפן די, שאַבאַש', די געלט פאַר די טענץ, דאָס איז געווען דער זיכערסטער אָרט, אַז קיינער זאָל ניט גנבענען... איין אַנדערער, אויסער אים, האָט פון צימבל ניט געקענט אַרויס-נעמען...". פשוט, ביים וועג און זייער לאַגיש, און בפרט ווען מען דערמאָנט זיך די אַמאָליקע קליינשטעטלדיקע חתונות, וואו קיין חתונה-זאַלן זינען ניט געווען און די חתונות פלעגט מען מאַכן אין די הייזער, וואו דער טומל, ענגשאַפט און שטופעניש איז געווען אומגעהייער — איז געווען זייער גרינג צו באַגנבענען די קאַסע, האָט דער צימבל געדינט ווי אַן אייגענערע קאַסע. אַזוי אַרום איז דאָס ניט קיין מנהג נאָר אַ פראַקטישע איינפירונג, און מען קען דאָס אין אַ ספר המנהגים ניט אַרייננעמען.

* * *

און אַזוי ווי מיר שרייבן וועגן חתונות און טענץ, נעם איך זיך רשות צו ברענגען דאָ אַ פאַר ציטאַטן וועגן די ענינים.

וועגן טענץ

פון דער קאַראַבעלניק'ל:

... די טענץ זינען באַשטאַנען פון: אַ שיינע-מינקע, אַ ציפּע-ליפּע, אַ שעמעלע, אַ קוקאווקע, אַ ברוגז-טאַנץ, אַ גזלן-טאַנץ, אַ קאַזאַצקע, אַ בייגעלע און גלאַט אַ טאַנץ... אויסער אַ פאַר טענץ איז געווען שוין מאָדנע שבתדיקע טענץ, ווייל די טענץ פלעגן זיך די מיידלעך לערנען... נאָר אום שבת... און... זייערע נעמען עפעס גאַרניט קיין יידישע, אַ קאַנטער-טאַנץ, אַ גלאַנסע (לאַנ-שע)...

פון צוויי גלייכע שידוכים, פון שבתי מאַצקעוויץ, ווילנע, 1893:
... די פלה האָט זיך געהאַט איר אָרט, וואו עס האָבן זיך געפונען די

פרויען מיט מיידלעך, דאָרטן וואָר זיך פאָרהער געטאָנצט אַ קאָנטער-טאָנץ וואָס דאָס האָבן נאָר געקענט די מאָדניצעס, דען דאָס איז שוין געווען פון די הויכע האַנטטענץ, ווייטער: אַ סעמעלע, אַ ציגיינער-טאָנץ, אַ שיינע מינקע — דאָס איז שוין געווען פון די באַבעס טענץ, אָבער דאָס איז געווען נאָך דער חופּה. אָבער פאָר דער חופּה האָבן זיך מיידלעך געטאָנצט עטלעכע טענץ פון זייערע און נאָך דעם האָט מען באַזעצט די כלה...

פון עיירה שהיתה:

... הרקדנים הזמינו „טענץ“ (ריקודים). מי „רסגיי“ ומי „צארדש“. מי „שוהל מודיאר“ ומי „וואלצער“. היו גם שהזמינו ריקוד, וואָנצטעפּ, אשר קשה לבטא את שמו. בלימצקע הבלנית רקדה עם גיטעלע „אַ ברויגעס טאָנץ“.

וועגן קלעזמער

פון דער קאָראַבעלניקל:

... די גרעסטע ראָלע האָט געשפּילט דער פּידלער ... דער וואָס האָט געשפּילט אויפן באַנדור ... פלעגט ברענגען דעם גרויסן באַנדור, די פּידלס-מומע ... די פּינקלער, פון וועלכע איינער האָט געהייסן „דער שטן“. אויסער זייער מוזיקאַלישן פאָך ... האָבן זיי געטאָן שליחות ... ברענגען ברעטער ... אויף צו מאַכן טישן צו דער חופּה-וועטשערע, וואָסער ... אַרויסטרייבן אומגעבעטענע געסט ... און איבער הויפט מאַכן אַ וואָרע. אַ וואָרע האָט געהייסן מאַכן אַן אָרט באַקוועם צום טאָנצן ...

פון ספר מאיר עיני חכמים:

... וקודם בוא החתן סמוך לעיר שהכלה שם, שולחת הכלה לנגדו אנשים ונשים ובחורים ובתולות, כולם מלובשים בגדי שבת ויום טוב לקבל פניו ולהביאו לעיר בכבוד גדול, ובבואם בתוך העיר נוסעים ומסבבים עם החתן סביב השוק, ובדאי כל מנהגן של ישראל נתייסדו על פי סודות כמוסין ...

י. י. לינעצקי, אין זיין דאָס חסידישע יונגעל, ווילנע, תרנ"ז, שרייבט אַז שוין ביי דער ראָגאַטקע האָט מען איבערגענומען דעם חתן, אַריינגעכאַפט אים צווישן די בחורים און „מע האָט אָנגעהויבן מאַכן די הקפות 7 מאַל אַרום די קלייטן“. עס איז מיר ניט קלאָר צי די 7 מאַל איז נאָר זינע אַ מליצה אָדער אַזוי איז טאַקע געווען דער מנהג. אין דער ערשטער אויסגאַבע, א"ט דער פּוילישער יונגעל, אָדעס, תרכ"ח, שרייבט ער סתם: „מען האָט אָנגעהויבן פאַרן אַרום די קלייטן“. ער דערמאָנט ניט קיין 7 מאַל.

לויט גאטלאבערן „דרייט ער זיך דריי מאָל אַרום און אַרום דעם
צענטער שטאָט און אַרום די קראַמען“ (א. פרידקי, אַברהם־בעער
גאטלאבער און זײַן עפאָכע, ז' 42).

דעם דאָזיקן מנהג געדענק איך אויך פון מיין געגנט. ווען דער חתן
איז געווען פון אַ צווייטער שטאָט פלעגט מען אים אנטקעגנפאַרן, אָבער
אז מען זאָל זיך מיטן חתן אַרומדרייען אַרום מאַרק — דאָס ווייס איך
ניט. איז אָדער דאָס איז געווען נאָר אין דעם מחברס געגנט (קיעווער
גובערניע, וואָלין—פאָדאָליע) אָדער איך האָב פאַרגעסן.

„דער קאראבעלניקל“

אָדער

פֿערשיידענע סתורֶה:

קורצע ארטיקלען, אינטערעסאנטע

פֿאַן מ'ב'ר'ך

מוכבֿ יוספת מַגֶּלֶה
מאַהבֿ סתורֶה
(בֿיִר בֿז, ה)

ו ו י ל נ א

בֿדפּוס י פֿיראַזשניקאָוו.
יִיִט תרס"א לִפֿ"ק

„ДЕРЪ КАРАБЕЛЬНИКЪ“

т. е. Коробейникъ.

Юмористическія статьи изъ еврейской жизни.

Сочиненіе Мевареха. (М. КАЦА).

ВІЛЬНА. Типографія И. І. ПИРОЖНИКОВА,

Завважная ч. д. № 1147,

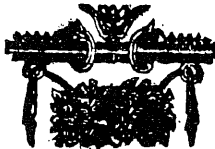
1900.

ספר מאיר עיני חכמים חלק הנקרא בשם אור חדש

שחיבר בבוד הרב והגאון החסיד המפורסם בוצינא קדישא איש אלפי קדושי ואמר לו שלשלת העוסק
כביר ק"ש מוה' מאיר וצללה"ה אב"ר דק"ק קארסטשוב וחאדארכוב בן הרב הגאון הגדול
המפורסם מוה' נתן וצללה"ה אב"ר דק"ק נעמירוב וכערשר בן הגאון הגדול המפורסם
וצללה"ה בן הגאון הגדול המפורסם מופת הדר הצדיק מוה' צבי
הירש וצללה"ה אב"ר דק"ק זמינאדא

ביאור תלות הלכות נרות חנוכה בעריכתן ונחיתות הפתילות וסדר הדלקתן בשמן זית ומקום עמידתן
וזמן הדלקתן ומה שאמרו רז"ל עשאו יו"ט כהלל והודאה ופירוש מסמיק לכל הדינים הנבונים
בשנת ימי חנוכה וביאור כל מאמר רז"ל בנמרא ומדרשים וזוהר ומקובים נרמד ונעים לכל משכיל כי
יבין באות ארי רדה הדבש וכו' לחיד' בו גרס' נישט תורתו נטימה הכס יוכיע לראות
נפלאות מתורתו אמר
נח אסמנו בו דרוש לפ' שקלים ולפ' זכור ודרושים לפורים ודרושים להצטנה ופדיון הכן

שדה לבן



צבי הירש נה"ל המופלג
א מוה' דפיה ק"ק
זכרי' לה לבן

ברשיין אלוטאר קאדמיט
מילנא
ע"י האב"ד המופלג וזהרר

תחת מתגלת אחינו הקיסר אוסטריאניש פרינציפאלישט פאמיליארישט אלכסנדר פאדלימיטש סאמיט דפרייטשט האטע רחמיס קדישעס אוסטריאנישט פאמיליארישט פאדלימיטש יר"ם

בשנת חור חדש על יד מאיר לפיק

פון וואנען שטאמט די ווענדונג צו דער פרוי „צי הערסטו“?

אין יידישע שפראך (ב' VII, זז' 86-88; ב' VIII, 27-28; 70-71) איז געגאנגען א דיסקוסיע וועגן דעם מקור און פשט פון „צי הערסטו“. עס האבן זיך ארויסגעזאגט ד"ר מ. ווינערניך, יודל מארק, ד"ר א. א. ראבאק און ד"ר צבי כהן.

ד"ר ראבאק איז מיט דער דעה אז אזוי האט באטיטלט סיי דער מאן די פרוי און סיי די פרוי דעם מאן, אבער נאר אין דער ליטע. דאס איז ניט ריכטיק.

העני העלפמאן, אין איר ביכל די פערפיהרטע יוגענד (2טע אויסגאבע, ווארשע, 1893), ברענגט א פאר מאל דעם דאזיקן אויסדרוק און זאגט דערביי אז „אזוי ריידן די פאנאטיקער מיט זייערע וויבער“. פון דעם איז געדרונגען, ערשטנס, אז דאס איז א ווענדונג נאר פון דעם מאן צו דער פרוי, און צווייטנס, אז מען האט דעם אויסדרוק געניצט ניט נאר אין דער ליטע. העני העלפמאן איז געווען פון דרום-רוסלאנד.¹ יצחק-יואל לינעצקי שרייבט: „... דאס פארסמארקעט 13 יאָריק יונגערמאנטיקעל האט געייחוסט מיטן נאָמען, מאַנסביל' און די הויכע, שיינע, טשעפקע 14 יאָריקע וויבעלע האט געביטולט מיטן נאָמען, אשה'... און אַט דער מין מאַנסביל האט זיך נאָך צערעמאָניעט צו רעדן, צו קוקן אויף זיין פלוניתטע אַ יאָר נאָך דער חתונה, און צו נעמען פון איר האַנט אפשר דריי יאָר נאָך דער חתונה, און האַט זי גערופן 'האַרכסטו' אָן אַ נאָמען, כּמעט דאָס גאַנצע לעבן...“ (ניט טויט ניט לעבעדיג, ווילנע, 1898, זז' 32-33). אין אַ צווייטן אָרט, נאָך דעם ווי ער

1) אַגב אורחא וויל איך באַמערקן אַט וואָס: אין ציקאָנאָפּט, 1925, ז' 75, האַט ש. ל. ציטראָן געשריבן, אַז די העני העלפמאן וואָס האַט געשריבן קאַרעספּאָנדענצן אין קול מבשר איז ניט די זעלבע העני העלפמאן וואָס האַט געשריבן יידישע מעשה-ביכלעך. זלמן רייזען, אין זיין לעקטיקאָן, איז ווייזט אויס ניט מספּים מיט אים און שרייבט צו סיי די קאַרעספּאָנדענצן אין קול מבשר, סיי די מעשה-ביכלעך צו איין און דער זעלבער פּערזאָן. מיר דוכט אַז גערעכט איז ציטראָן. עס וואָרפט זיך אין די אויגן די אַנדערשקייט פון דער שפּראַך אין קול מבשר און אין די פערפיהרטע יוגענד.

מאלט אויס ווי דער פולישער יונגער-מאנטשיק הערט זיך צו ווי דער „דייטש“ ווענדט זיך צו דער ווייב מיט „הארץ מיינס“, „נשמה מיינע“, שרייבט ער: „עס בויערט מיר די אויערן דעם טאטנס שטענדיק מרה-שחורהדיקע, פיסנע 'האַרכסטו' צו דער מאמען“ (דאַרטן, ז' 81). האָבן מיר דאָ אַ צווייטע נוסחא „האַרכסטו“ — אויך אין דרום-רוסלאַנד און אויך אַן איינזייטיקע — דער מאַן צו דער פרוי.

אין „דיא ביאָגראַפיע פון ר' מיכל חסיד ווי ער דערצעהלט פון זיך אליין“, געדרוקט אין אַדעסטער קאַלענדאַר אויף דעם יאָהר תרנ"ד, ז' 52, לייענען מיר: „...מזל-טוב. איך האָב שוין חתונה געהאַט! איך האָב שוין אַ נייעם נאָמען: מייַן ווייב רופט מיר, הער-נאָר. און איך רוף זי: זע נאָר, און צייטנווייז פאַרבייטן מיר זיך מיט די נעמען: איך רוף זי: הער נאָר, און זי מיר, זע נאָר...“ [און מיט עטלעכע שורות ווייטער:] „...ווייל אין יענער צייט פלעגן איבערגיין יאָרנווייז, מע פלעגט האָבן עטלעכע קינדער און מע פלעגט זיך שעמען ריידן, בפרט זיך רופן ביי די נעמען איז געווען דער גרעסטער בזיון...“

האָבן מיר, הייסט דאָס, דריי נוסחאות פאַר דרום-רוסלאַנד, צוויי („צי הערסטו“ און „האַרכסטו“) איינזייטיקע און אַ דריטע („הער נאָר — זע נאָר“) אַ צווייזייטיקע.

וועגן פוילן דערציילט צבי כהן אַז דאָרט איז געווען די נוסחא „הער נאָר“ איינזייטיק — דער מאַן צו דער פרוי.

וואָס שייך ליטע האָט מען דאָרט געניצט „צי הערסטו“. ד"ר מ. ווינרייך ציטירט צוויי מקורים: איינער (יל"ג): דער מאַן צו דער פרוי, און אַ צווייטער (שמ"ר): די פרוי צום מאַן.

עס איז אָבער דאָ אַ דריטער מקור, דווקא אַ וויכטיקער, דאָס איז אייזיק-מאיר דיק, וואָס שרייבט: „...אויך וואָר די זיטע אין די אַפריקאנישע לענדער דאָס די שקלאַפן און די פרויען האָבן ניט געטאָרט אויסשפרעכן די נעמען פון זייערע הערן און פון זייערע מענער. זיי פלעגן זיך מוזן באַדינען דערביי מיט גאַנץ אַנדערע ערן-באַנעמונגען, למשל אַזוי ווי 'דו, פאָטער פון מיינע קינדער...“ אד"גל, און אין אַ הערה לייגט ער צו: „אַזוי וואָר אויך די זיטע ביי אונדז יידן נאָך אין מיינע צייטן דאָס די פרוי פלעגט צורופן איר מאַן ניט מיט זינעם נאָמען נאָר, צי הערסטו“ (די פרויען, וואַרשע, 1872, זז' 4-5). אין אַ צווייט ביכעלע דיקס ווענדט זיך אַ פרוי צום מאַן אַ פאַר מאָל מיט „צי

הערסטו" (די ליידיגע ווינצונגען, ווילנע, 1868). האָבן מיר דאָ פונקט קאָפּיער, „צי הערסטו" איז גאָר אַ ווענדונג פון דער פרוי צום מאַן, ניט פאַרקערט. אויב מיר קענען מיינען אַז יל"ג און שמ"ר זיינען ניט אין סתירה צווישן זיך, איז אָבער דיק אין אַ בפירושער סתירה צו יל"ג. אין אַ צווייטן אַרט אָבער, אין זעלבן ביכעלע די ליידיגע ווינצונגען, שרייבט דיק: „...זי וואָר נאָך גאַנץ יונג דאָס זי האָט געקענט גילטן פאַר אַ בהלה-ווייבל, און האָט זיך אַזוי מיט אים פאַרלעבט עטלעכע יאָר אין וועלכע זיי האָבן זיך נאָך אַ מאָל ניט געזען, ניט אַינגעקוקט איינער דעם אַנדערן אין געזיכט, און ניט גערופן איינער דעם אַנדערן ביי דעם נאָמען". דאָ איז שוין דיק אין סתירה צו זיך אליין. אַזוי אַרום בלייבט דאָ נאָך אַ שטיקל פלאַנטער וואָס דאַרף נאָך אויפגעקלערט ווערן, דורך אויסגעפינען נאָך ראַיעלע מקורים.

לאָמיר זיך איצטער פונאַנדערקלייבן אין די סברות וואָס זיינען אַרויסגעזאָגט געוואָרן וועגן דעם ווי אַזוי עס איז געשאַפן געוואָרן דער דאָזיקער, אין אונדזערע אויגן טשיקאָווער מנהג.

אַרום און אַרום האָבן מיר פינף סברות: (1) אַ הלצה (ראַבאָק). (2) ביטול (לינעצקי און, ווייזט אויס, אויך העלפמאַן). (3) חומרא (יודל מאַרק און צבי פּהן). (4) שעמעוודיקייט (אָדעססער קאַלענדאַר). (5) אַ סימן פון קנעכטשאַפט (דיק).

אַז פון אימעצנס אַ הלצה זאָל ווערן אַ ווייט פאַרשפרייטער ערנצטער מנהג לייגט זיך פשוט ניט אויפן שכל. צווישן דער גרויסער צאָל מנהגים וואָס מיר פאַרמאָגן גלייב איך ניט אַז עס איז דאָ אַפילו איינער וואָס איז געשאַפן געוואָרן דורך אימעצנס אַ הלצה.

מיר קענען אויך ניט אָננעמען לינעצקיס סברא אַז דאָס איז אַ ביטול-אויסדרוק צו דער פרוי. דאָס איז ניט אין הסכּם מיטן גייסט פון יידישן דין. לויטן יידישן דין טאָר מען ניט רופן מיטן נאָמען, ניט טאַטע-מאַמע ניט אַ רבין. אַזוי פסקנט דער רמב"ם און דער שולחן-ערוך, און עס שטאַמט נאָך אַזש פון דער גמרא. איז דאָך אַן אַבסורד צו זאָגן אַז דער זעלבער פרומער ייד, אָדער „פאַנאַטיק", ווי העני העלפמאַן רופט אים, וואָס היט זיך ניט צו רופן טאַטע-מאַמע און דעם רבין מיטן נאָמען ווי אַ סימן פון רעספּעקט צו זיי, וועט אין דער זעלבער צייט ניט רופן די ווייב מיטן נאָמען ווי אַ סימן פון ביטול צו איר!

אויך די סברא פון אַ חומרא לייגט זיך שווער אויפן שכל. צו

אזעלכע דריי-גאַרנדיקע חומרות דאַרף מען האָבן לכל-הפחות למד-וואוּניקעס, דאָס קען מען אפשר גלייבן נאָר אויף אַ יחיד ערגעץ וואו.²

שעמעוודיקייט איז דווקא אַ לאַגישע סברא, אָבער נאָר אין די צייטן ווען מען האָט חתונה געהאַט צו 13-14 יאָר, און דאָס אויך נאָר אין די ערשטע יאָרן נאָך דער חתונה. דערצו דערקלערט עס ניט פאַר וואָס דער מאַן זאָט „הער נאָר“ און די פרוי „זע נאָר“.³

מיר קענען אויך ניט נעמען ערנצט דיקס סברא. דאָס איז קעגן דעם גיסט פון יידישן דין; אַ ווייב לויטן דין איז בשום אופן ניט קיין שקלאָף. צום סוף לאַמיר אויך נעמען אַ חלק אין דער דיסקוסיע.

ווי באַוואוסט שטאַמט אַ טייל פון אונדזערע מנהגים פון דעם מהרי"ל (1365-1427), און אויך אַט דער מנהג שטאַמט פון אים. אין דער רבנישער ליטעראַטור ווערט געבראַכט אַז דער מהרי"ל פלעגט ניט רופן די פרוי בײַם נאָמען. אין ספר מהרי"ל ווערט וועגן דעם דערציילט אַט וואָס: „...כשהי' מדבר על אשתו עם אחרים הי' אומר בלשון אשכנז מיין האו"ש ורוו"א [הויזפּרוי] כדאיתא בפרק כל כתבי' אמר ר' יוסי מימי לא קראתי לאשתי אשתי... אלא לאשתי ביתי, פרש"י שהיא עיקרו... וכשהי' קורא אותה אמר בלשון אשכנז הור"ט איר נ״ט כדרך העולם שהזוגים אין מזכירין שמותיהן כשקוראין זה את זה או זו את זה, וכשהי' מדבר לעצמה הי' מכבדה בדבריו כאלו מדבר אל רבים...“ (אײך ציטיר לויט דער אויסגאַבע סאַביאַנעטע, 1556). אַט פון דעם מהרי"ל איז מסתמא אַרויסגעוואַקסן בײַ די מזרח-ײַדן דער „צי הערסטו“, „האַרכסטו“ און „הער נאָר“. אַזוי אַרום איז דאָס ניט קיין הלצה, ניט קיין ביטול, ניט קיין חומרא, ניט קיין שעמעוודיקייט און אַפשיטא ניט קיין

(2) צבי פהן שרייבט אפילו אַז „אין פוילן איז דאָך גראַד געווען אַנגעפירט צו רופן פרויען פאַרצערטלט: שרהלע, שרהשי, שרהניו; רחלע, ראַכטשע אַזױ.ו. אזעלכע אויסדרוקן זײַנען אין אַ צײַט ווען די פרוי איז אַ נידה פאַרבאַטן לויטן דין“. אײך גלייב אָבער ניט אַז ער האָט ערגעץ וואו געזען אַזא דין אָדער געהערט אַז אַ רב זאָל אַזוי פסקענען.

(3) אליבא דאמת בין איך חושד אַז דאָס זאָל גאָר זײַן אַ משפּילישע לצנות אויפן „צי הערסטו“. קיין אונטערשריפט איז אויף דער „ביאַגראַפיע“ ניטא, געהערט דאָס מסתמא צום רעדאַקטאָר פ. עדעלמאַן (ווער איז ער? אין רוסישן אונטערטעקסט פון שער איז אַנגעגעבן אַז דאָס איז אַ פּסעוודאָנים, ווייזט אויס אימעצער פון די אַדעסער שרייבערס, אפשר גאָר לינעצקי. שפּעטער מיט עטלעכע יאָר, אין 1902, איז ער טאַקע געוואָרן רעדאַקטאָר פון דעם דאָזיקן קאַלענדאַר).

קנעכטשאפט, נאָר פאַרקערט גאָר אַ כבוד-אויסדרוק צו דער פרוי, וואָס האָט הינטער זיך שוין אַ טראַדיציע פון עטלעכע הונדערט יאָר.

דעם מהרי"ל קען מען אויך אָננעמען ווי אַ מקור פאַר די געגנטן וואו דאָס איז געווען אַ צווייזייטיקער מנהג. שטייט טאַקע אין ספר תיו יהושע (וואַרשע, תרנ"ה) אין „הלכות דרך ארץ“, „אדם יתנהג שלא יקרא לאשתו בשמה וכן אשתו תתנהג שלא תקרא לבעלה בשמו כמבואר בספר מהרי"ל... וכתבו דכן המנהג“.

אויפן לעצטן מונקאטשער רבין ז"ל, ר' חיים אלעזר שפירא, ווערט דערציילט אַז ער פלעגט ניט רופן זײַן רביצין מיטן נאָמען און עס ווערט אָנגעגעבן דער מהרי"ל ווי אַ טעם.⁵

און ניט נאָר די אשכנזים, אפילו די ספרדים ציטירן דעם מהרי"ל און זײַנען זיך סומך אויף אים. ר' חיים בנבנשת⁶ הייבט אָן דעם חלק „אבן העזר“ פון זײַן באַרימטן ספר כנסת הגדולה (איזמיר, 1731) מיט אַט דעם מהרי"ל.

איז דעם באַרימטן ספר שדי חמד⁷ נאָך דעם ווי דער מחבר⁸ ציטירט דעם מהרי"ל, לייגט ער צו: „ובדרך זו מתנהגים גם בימינו בינינו הספרדים בערי תוגרמה שאין קורין לא האיש את אשתו ולא האשה את בעלה בשמו...“ („קונטרס הכללים“ מערכת כ', כלל ק"ד).

אינטערעסאַנט אַז ער מיינט גאָר אַז ניט די אשכנזים, נאָר דווקא די ספרדים האָבן איבערגענומען דעם מהרי"ל'ס מנהג. אַזוי שרייבט ער אין אַ צווייטן אָרט: „...האשכנזים כי זה דרכם לקרות הזוגים זה לזה בשמותיהן... אבל למנהג בני הספרדים כדרך העולם שהביא... מהרי"ל... שהזוגים אין מזכירין שמותיהן כשקורין זה את זה ובדרך זו מתנהגים גם בימינו בינינו הספרדים בערי תוגרמה כאשר ראיתי

(5) זען: דרכי חיים ושלום, אוצר כל המנהגים... שנהג... מרן... חיים אלעזר שפירא אבדפ"ק מונקאטש... עם הגהות והערות... מונקאטש, ת"ש, ז' שע"ב.

(6) בענוועניסט, אן אַלטע מיוחסדיקע משפחה פון שפּאַניע און פאַרטוגאַל וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ סך באַרימטע פּערזענלעכקייטן. ר' חיים בנבנשת (1603-1673) — איינער פון די חשובסטע רבנים אין קאנסטאַנטינאָפּאָל און איזמיר.

(7) אַ מין רבנישע ענציקלאָפּעדיע, זייער פאַפּולער און אַ סך געניצט אין רבנישע קרייזן.

(8) ר' חיים חזקיהו מדיני, באַוואוסט לויט די ראַשי-תיבות פון זײַן נאָמען — חח"ם (1831-1905). די משפחה שטאַמט פון דער שפּאַנישער שטאַט מעדינע, געבוירן אין ארץ-ישראל, געווען אַ סך יאָרן רב ביי די אַלט-געזעסענע קרימער ייִדן, די אַזוי גערופענע „קרימטשאַקעס; אויף דער עלטער אַוועק צוריק קיין ארץ-ישראל אין נפטר געוואָרן אין חברון.

במקומות שהייתי בהן...“ (דצ"ו, „אסיפת דינים“, מערכת חתן וכלה וחופה, אות ה'). צום באַדויערן גיט ער ניט אָן מיט וועלכן אויסדרוק זיי ווענדן זיך איינער צום צווייטן.

עס דאַרף נאָך אויפגעקלערט ווערן וואָס מיינט דער מהרי"ל מיטן „כדרך העולם“, מיינט ער נאָר דעם יידישן עולם אָדער די וועלט בכלל. בספר „מבקר עד ערב“, מאת משה זאב אלישינסקי (הוצאת ספרים „מצפה“ תל-אביב, תרצ"ז, עמ. 4-3) ליענען מיר:

„אבי ז"ל יצא חטר מגזע משפחה פשוטה, שכנוה בשעתה בשם שאבזי"טשית, על שם הכפר שאבזיטש, הנמצא בקרן זוית בפלך מוהילוב... רוב בני המשפחה הזאת היו אנשים פשוטים, כרוב יושבי כפרים בימים ההם, אך גם לומדים מעטים, נודעים לשם, נמצאו בה. אמי ז"ל היתה נזר משרשי משפחה רמה ומיוחסת גדולה, הנודעת בכל חבל ליטא בשם רש"ל... דכירנא כד הוינא טליא. הייתי תאב לדעת את שמותיהם של אבי ואמי, כי לא שמעתי אף פעם שמותיהם יוצאים מפיהם מפורש, אלא השתמשו בשעת שיחתם בשמות הגוף: „אתה“ ו„את“, ולשאלם הייתי מתבייש. גם זקני וזקנתי שדרו אתנו בכפיפה אחת לא היו קוראים אותם בשם אלא פנו אליהם בלשון „שמע“ ו„שמעי“, ושלא בפניהם היו מכנים אותם בשמות גוף שלישי: „הוא“ ו„היא“... לבסוף נודעו לי שמותיהם מפי דודי צבי, שהתחיל, לעתים קרובות, מתארח אצלנו... ומפיו נודע לי כי שם אבי „יוסף מאיר“ ושם אמי „אסיה“...“

יש לשים לב לכך, שדוקא הזקנים, סבא וסבתא, הם שקראו לבנם וכלתם בשם „צי הערסטו“ ויש לברר אם זהו תוספת למנהג הנ"ל של קריאה זו בינו לבינה.

בספר „פארמעטן“ זכרונות מאת מנשה האלפערן, סאן פאולא, בראזיל, 1952, בפרק שישי, כותב המחבר בענין שידוכים ושדכנים בכפר מולדתו בסביבות פרוסקורוב באוקראינא, ומוסר שיחה בין שדכן לאשתו בנוסח זה: צו הערסטו, מיין ווייב? קיין עין הרע אזויפיל קינדערלעך דאס יאר געבוירן געוואָרן, אז דער קאפ דרייט זיך מיר שוין ווער מיט וועמען...

און ווי הוספות: פון איינעם פון די חשובסטע רבנים אין ניו-יאָרק, הרב ר' ניסן טעלושקין, האָב איך געהערט, אַז אין באַברויסקער קרייז (וויסרוסלאַנד) פלעגט מען אין רבנישע קרייזן זיך ווענדן צו דער פרוי מיט „מאַמע“. וואָס האָט געמיינט — לויט הרב טעלושקיןס הסבר — חוץ אַ פּבּוד-ווענדונג אויך אַ רמז, אַז די אויפגאַבע פון דער יידישער פרוי אין משפחה-לעבן איז צו זײַן אַ מאַמע.

פ' חיים גינינגער האָט מיר באַמערקט, אַז האַרקאָווי אין זײַן

דרישפראַכיקן ווערטערבוך ברענגט „צי הערסטו“ מיטן באַטייט: אַ פרוי, און אין אַ הערה ברענגט ער דעם מהרי"ל.
 אין אַ הערה צו דעם ארטיקל האָט מיר געשריבן ר' שמואל אשכנזי פון ירושלים ת"ו: ...עד היום נהוג בירושלים במשפחות שמוצאן מהונגריה, שהבעל פונה לאשתו ב,מאמי' והיא פונה אליו ב,טאטי' וטעמו של דבר הוסבר לי כדי שלא יתרגלו הילדים לקרוא להוריהם בשמם...
 ...ואעיד על ששמעתי בקטנותי (לפני ארבעים שנה ויותר) פעה"ק [פה עיר הקדושה] שהיו מלגלים בחרוז של לעג: הערסטי / צי מיינע צרות קערסטי...



הוא מורינו הרבם השלם כמתורר יעקב

בבמר משה הלוי זל שהבר ותקן כנתי קק אשכנז ולהורות נתן

בלבב את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה

אשר יעשון בראשית השנה ועד י

אחרית השנה

נרנבם פה סביוניטה

בבית הקברות כתר טיטוס כולל יגלו שנת סיון לפק בחדש כיון ברשת
 מלכ המלך שלום כלל הס נקטים בשמות בנין בספר

מהריל

הוא מוריֵנו החכם השלם כמהרר יעקב
 בכֹּמֶר משה הלוי זל שחבר ותקן מנהגי קק אשכנז
 ולהורות נתן בלכם את הדרך אשר ילכו בה ואת
 המעשה אשר יעשו מראשית השנה ועד
 אחרית השנה



נרפס פה קרימונה

אשר תחת ממשלת אדונינו המלך פִּיליפּוֹ יֵרֶה תתגדל ותנשא
 מלכותו אמן: שכתִּיב לִפְקֵי לאלף השָׁשִׁי שְׁמֹנֶה
 עשר לחדש ניסן:

על ידי ויצניצו קונטי

„חב"ד(י)ען זיך" און „חב"דניצע"*

אין קאצעלענבויגנס דרוקעריי אין ווילנע איז ארויס א ביכעלע א"נ פראקטיקע איז אלערער, איין וואנדערליכע ערציילונג, און פאשירונג דאס לעבינס באשרייבונג דיא דארף לייטע אויס אונגארין, איין איבער זעצונג אויס דייטשיסע שפראכע פאן ה"ג, תרל"ח, 1877.² דארטן לייענען מיר:

שלמה איז אנטלאפן דורך דיא הינטער טיר, און מאטהיס האט גינומען פלינק דעם טלית ותפילין... און ער האט זיך אן גיצויגן אזוי ווי שלמה האט עס... געלערנט, און דער געפילדער פון דיא דארפס לייט איז שוין גיווען נאנט. מאטהיס האט זיך אום גיקערט צום וואנט און האט זיך געחאבאדעט... (ז' 11-9).

וואס מיינט דאס „געחאבאדעט"? אין די יידישע ווערטערביכער איז דאס ווארט ניטא.

דאס דאזיקע ווארט איז געשאפן געווארן צווישן חב"דנע חסידים. מיינען מיינט דאס: דאוונען לאנג מיט התבוננות. א הויפט-יסוד פון חסידות-חב"ד איז תפילה באריכות ההתבוננות, דאס מיינט ניט נאר מיט פירוש-המלות. אין חב"ד-שריפטן זיינען דא א ריי טיפע ענינים אויף התבוננות בשעתן דאוונען, ווי למשל: דער ענין פון בריאה יש מאין, דעת עליון און דעת תחתון, אין עוד מלבדו א"א. די דאזיקע ענינים ווערן ארומגערעדט אין חב"ד-שריפטן בהרחבה מיט א סך הסברים. די התבוננות אין די ענינים דארפן אבער ניט זיין אבסטרעקט, נאר אויף אזא אופן אז זי זאל ארויסרופן א בכח, א ווירקונג אויפן בפועל-ממש אין לעבן, אז פון דעם, וידעת היום' זאל ארויסקומען א, והשבות אל לבבך, חרטה אויף ניט-שיינע מעשים,

(*) וויטער אין טעקסט לייגן מיר אויס די ביידע ווערטער: כאבאדניצע, כאבאדניצע.

(1) הירש (צבי ניסן) גאלאמב. היות ער האט יעמאלט געארבעט אין ראמס דרוקעריי, און דאס ביכעלע האט ער געדרוקט ביי קאצעלענבויגן, האט ער משמעות מורא געהאט אנצוגעבן בפירוש זיין נאמען.

(2) ביי ז. רייזען, אויך אין דעם לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, צווייטער באנד, שפ' 28, איז בטעות אנגעגעבן 1875.

תיקון-המידות און בכלל עס זאל ווירקן אויף דער התנהגות אין טאג-טעגלעכן לעבן. צו אזא התבוננות מוז מען אבער האבן א גוטע הכשרה: לערנען א לענגערע צייט חב"ד-ספרים, משמש זיין עלטערע חסידים, באקומען פון זיי אנווייזונגען און עצות, און פון צייט צו צייט אריינגיין צום רבין אליין נאך עצות און הדרכות (דאס רופט מען אין ליובאוויטש — רוחניותדיקע יחידות). ערשט ווען מען פילט זיך שוין ראוי צו דעם, קען מען אנהייבן דאוונען מיט התבוננות. זעלבפארשטענדלעך אז אזא דאוונען מוז געדויערן א לענגערע צייט, ביי יעדן לויט זיין פארשטאנד און חושים. דער ביי זינגט מען אונטער א חב"ד-ניגון, א דביקות-אדער א התעוררות-ניגון, לויט דער שטימונג בשעת מעשה. עס זיינען געווען חב"דניקעס גרויסע פארשטייערס, מיט א גרויסן חוש-העמקה, וואס זיי פלעגן זיך פאר-טיפן שעהן לאנג אין א התבוננות אז זיי פלעגן גארניט הערן וואס עס טוט זיך ארום זיי. אט אזא סארט לאנגער דאוונען רופט מען: כאבאדזשען זיך. אין דעם אויבן דערמאנטן ציטאט איז דאס אויס-געלייגט מיט א הארטן דלד, ארויסריידן אבער רעדט מען דאס ארויס ווייך*: כאבאדיען זיך אדער כאבאדזשען זיך. מען זאגט: דער אדער יענער כאבאדזשעט זיך. צוויי שכנות זיצן אויף א פריזבע שבת שפעט ביי טאג. איינע פרעגט דער צווייטער: — ביי אייך איז שוין נאך דער סעודה? — ניין — ענטפערט די צווייטע — מיין מאן כאבאדזשעט זיך נאך.

דאס איז דער לכתחילהדיקער מיין פון דעם ווארט. בהמשך הזמן האט דאס באקומען א צווייטן מיין, ווי א סינאנים צו: מאכן שהיות, מארודיען. צוויי קלייבן זיך גיין ערגעץ צוזאמען. איינער איז שוין פיקס און פארטיק, שטייט לעבן טיר גרייט צו גיין; דער צווייטער אבער פארקעט זיך, דרייט זיך; ווערט דער ערשטער אומגעדולדיק און טוט א זאג: „קום שוין גיכער, וואס כאבאדזשעסטו זיך דארטן?"

ווי עס איז אנגעגעבן אויפן שער פון דעם אויבן דערמאנטן ביכעלע איז דאס א סיפור-המעשה פון דעם דארפסלעבן אין אונגארן, און אז דאס איז איבערגעזעצט פון דייטש. האט מיך גע-

(*) דער ארויסרייד איז אפהענגיק פון געגנט. כאבאדען זיך, כאבאדיען זיך, כאבאדזשען זיך זיינען דריי פארמען פון דעם זעלביקן ווארט.

חידושט ווי קומט אין יענע מקומות כאבאדזשען זיך? איך בין אויך געווען נייגעריק ווי אזוי האָט זיך דער מחבר אין דייטש אָן עצה געגעבן מיט כאבאדזשען זיך? האָב איך זיך ניט געפוילט און האָב אויפגעזוכט דעם דייטשישן אַריגינאַל (עס איז מיר ניט אזוי גרינג אנגעקומען, וואָרעם אין דער יידישער איבערזעצונג איז גארניט אנגעגעבן ווער, וואו און וואָס). ערשט דאָרט שטייט גאָר: Mathis stellt sich an die Wand und machte chasidaische Gesticulationen.³

האָט דאָס גאָר מיט כאבאדזשען זיך ניט צו טאָן. דאָס האָט דער ליטוואַק דער איבערזעצער ניט ריכטיק איבערגעזעצט. כאבאדזשען זיך מיט זשעסטיקולאציעס זיינען ניט קיין פאָר קליידער. ווען מען איז פאַרטיפט אין אַן ענין, זשעסטיקולירט מען ניט. זשעסטיקולירט מען — קען מען בשעת מעשה ניט טראַכטן. דער מחבר אין דייטש האָט דאָ געהאַט אין זיינען אונגאַרישע אָדער גאַליציאַנער חסידים. (אין אַ צווייטן פּלאַץ, וואָס דער יידישער איבערזעצער האָט דורכגע-לאָזט, דערמאָנט דער מחבר ליסקער חסידים.⁴) צווישן יענע חסידים זיינען געווען ריכטונגען, וואָס פלעגן דאווענען דווקא גיך, אָבער מיט גרויס התפעלות, מיט גוואלדן און באַוועגונגען. דאָס איז געווען מיט אַ פאַרקערטער פּוּנה פון כאבאדזשען זיך. מיט די זשעסטי-קולאציעס האָט מען געמיינט צו פאַרטרייבן מחשבות, מצד דעם חשש עס זאלן ניט אַריינפאלן מחשבות זרות.

פּדאי צו פאַרצייכענען אַז אין דעם זעלבן יאָר תרל"ח איז אַרויס אַ צווייטע איבערזעצונג פון דער דאָזיקער דערציילונג, אויך אין ווילנע, געדרוקט אין מאַצס דרוקעריי, א"נ דיא פאַרשיפערטע קינד, איינע שיינע העכסטוואונדערליכע ערציילונג וואָס עס האָט זיך געטראָפֿן מיט אייניגע דאָרפלייטע אין אינגאָרן, איבער זעצט פֿון קריסטליך דייטש אין זאָרגאָן, אַרויס גיגעבן זייער ריין, וויכטיג און קליין, פֿדי אַלע זאָלן קענען פאַרשטיין. מאַת דובער בורשטיין.⁵ פאַר-לאַג פון אברהם הירש שווינצאָנער. ווילנע, תרל"ח, 1878.

3) L. Horowitz, "Die Tefilin", Sippurim, eine Sammlung Jüdische Volks-sagen... unter Mitwirkung von Jacob Pascheles, Prag, 1864. p. 75.

4) Mathis fing an dem Oberleib seines Körpers in pependikuläre Bewegung zu bringen, als wenn er in Lisska den Chasidäerkurs gemacht hätte. 71 דאָרטן, ז' 71.

5) זיין נאָמען האָב איך ניט געפונען, ניט ביי רייזענען און ניט אין דעם לעקסיקאָן פֿון דעם נײַער יידישער ליטעראַטור.

אין דער צווייטער איבערזעצונג לייענט זיך די אויבן דער-
מאנטע שטעל אזוי:

מתהים איז צוא גיגאנגען צוא זיין סעקרעטאר און האט ארויס
גינומען דעם טלית און תפילין און האט גילייגט אויפין ארעם און
אויפען קאפ זא ווי שלמה האט אים... גילערינט. און האט זיך פאר
וויקעלט אין טלית... און איז גישטאנען און גיווארט... פלוצלונג
האט ער דער הערט איין גרויס רויסונג ער נעהנט זיך[.]. האט ער זיך
אום גיקערט צום וואנד און זיך זייער שטארק פערנאנדער גישאקעלט
זא וויא איינער איז מתפלל מיט גרויס פוונה (ז' 17).

עס איז אויך דא א העברעישע איבערזעצונג, וואס עס האט
געמאכט דער בארימטער ווילנער משפיל שמואל יוסף פין א"נ
התפילין, ספור מקורות חיי אנשי הכפרים באונגארן. העתקה מלשון
אשכנזית על ידי ש. י. פ. ווילנע, תרל"ד. ער זעצט דאס איבער אזוי:
וישם מאטהים פניו אל הקיר ויתנועע הנה והנה כמתפלל בכוונה
גדולה (ז' 14).

די ביידע איבערזעצונגען זיינען אויך ניט קיין ריכטיקע. שאקלען
זיך ביים דאוונען האט גארניט צו טאן מיט „חסידישע זשעסטי-
קולאציעס". אויך מתנגדים שאקלען זיך ביים דאוונען, ווער מער
ווער ווייניקער, און דאס איז ניט קיין סימן פון א חסידישן דאוונען.

ב

„עובד" און „משכיל"; „עבודה" און „השכלה"

אין ליובאוויטש האט דער וואס פלעגט זיך כאבאדזשען געהייסן
אן עובד. מע פלעגט זאגן: דער און דער איז אן עובד, ער טוט אין
עבודה. דער טערמין האט שוין געהאט א ניואנס פון עפעס מער ווי
כאבאדזשען זיך, דאס האט שוין אויך געמיינט: ער איז אן אפגע-
היטער אין סור-מרע, א מהדר אין עשה-טוב, ארבעט אויף תיקון-
המידות אאז"וו. אקעגן זשע א משפיל (ניט חלילה פון מענדעלסאנס
חדר) האט געהייסן אין ליובאוויטש דער וואס האט זיך פארנומען
נאר מיט דער השפלה פון חסידות. חסידות-חב"ד האט טיפע ענינים
וואס אויף צו פארשטיין זיי דארף מען גוט הארעווען און א סך
לערנען. משפילים האבן געהייסן די וואס האבן געהאט א חוש נאך
אין דער השכלה פון חב"ד, האבן געהאט א חיות אין דעם, א סך
געלערנט און אפילו מחדש געווען, אבער צו עבודה האבן זיי קיין
שייכות ניט געהאט. געדאוונט האבן זיי מיט אלעמען גלייך, מיטן
מנין. אין ליובאוויטש האט מען ניט זייער גורס געווען די משפילים.

ווי באַלד אַז די השכלה רופט ניט אַרויס קיין עבודה איז דאָס ניט קיין אמתע חסידות. אין מיינע ישיבה-יאָרן אין ליובאַוויטש פלעגט דער רבי, ר' שלום-בער שניאורסאָן זצ"ל (דער גרינדער פון דער ליובאַוויטשער ישיבה), הייבן די עובדים. זיין אידעאַל איז געווען אַ סינטעז פון עבודה און השכלה, אַז דער, וידעת' זאָל פירן צו, והשבות אל לבבך, עס זאָל זיין דער, בכל דרכיך דעהו' אין טאָג-טעגלעכן לעבן.⁶

ג

„כאַבאַדניצע“

1. דער טערמין כאַבאַדזשען זיך האָט געשאַפן אַ צווייטן טערמין: כאַבאַדניצע. אין דעם מערב-וואַנט פון דעם רוב בתי-מדרשים פלעגט זיין אַ חדר וואָס מע פלעגט רופן חדר שני אָדער חדר קטן. פֿדי די וואָס כאַבאַדזשען זיך זאָלן ניט שטערן די וואָס דאוונען מיטן מנין, און פאַרקערט — די מנין-דאוונערס זאָלן ניט שטערן די וואָס כאַבאַדזשען זיך. פלעגן די לעצטע אוועקגיין אין דעם חדר שני. אַזוי אַרום האָט אַט דער חדר מיט דער צייט באַ-קומען דעם נאָמען כאַבאַדניצע.⁷

אַגב, אין מיין געבורט-געגנט⁸ האָט אַט דער חדר שני געהייסן: קהל-שטיבל (ביים ריידן פלעגט זיך דער ה קוים הערן). משמעות אַז אַמאָליקע צייטן האָט מען דעם חדר געניצט פאַר קהלס טעטיקייטן. אין מיין יוגנט האָט מען דעם חדר שוין נאָר געניצט אַ מאָל פאַר אַ צווייטן מנין צו קריאת-התורה, ווען עס זיינען געווען אַ גרעסערע צאָל חיובים פאַר עליות, אָדער אַ מלמד פלעגט דאָרט האַלטן אַ חדר. דער נאָמען קהל-שטיבל איז אָבער געבליבן.⁹

(6) באריכות וועגן „עובד“ און „משכיל“ זע בטאון חב"ד, חוברת ט.

(7) האַרקאָווי טייטשט אָפּ „חב"דניצע“, „בית תפלה של הכתה החב"דית“. ד"ה בכלל אַ חב"דנע שול. איך האַלט, אַז ער מאַכט אַ טעות.

(8) באַריסעווער קרייז, וויסרוסלאַנד.

(9) „...אם יש בבית המדרש שני ... יאָרצייט אם רשאין לחלק ... יאצ"ט אחד יתפלל בבית-המדרש ויאצ"ט השני ... בחדר שקורין (שטיבל) המחבר ובנוי לבית המדרש“ (מקור חיים, שאלות ותשובות מאת ר' חיים סאַגאַלאַוויץ, מו"צ דפה ווילנא בלוקישאַק), ווילנא, תרנ"ח, שאלה ג'.

... דינע קליידונג וואר נור געאייגענט (גיטויגט) אום צוא גיין אין איר פון דער היים אין שול, אין בית המדרש, צוא קידוש לבנה, אויף א ברית, אויף א חתונה, אָדער גאָר אין קהל שטיבל צו איינער אסיפה ... (א. מ. דיק, דיא אידשע קליידער אומוועקסלונג, ווילנא, תרל"א, 1870, ז' 5).

2. אין ר' שמאיע דער גוט יום ביטער פון א.מ. דיק, ווארשע 1860, איז דא א קאפיטל א"ט „דיא פינף היטלען און די צוויי קאפעלושן". דיק שרייבט ארום 5 סארטן היטלען וואס יידן פלעגן טראגן פאר דער גזירת-המלבושים. „די דריטע היטל" — שרייבט ער — „וואר איין קיילעכדיקע אבר פיל שמעלר הינטן אויס געשניטן, מיהאט איר גערופען האלבי לבנה, חאבאדניצע. ווייל דאס פלעגן טראגן חסידים, קלויזנר און בטלנים" (ז' 30).
3. פארשטייט זיך, אז ווען דער מאן איז א חב"דניק איז דאס ווייב א חב"דניצע.

פֿראקטיקע איז אלערער

איין וואונדערליכע ערציילונג, און פאשירונג כאס
לעבנים פאשרייבונג דיא דארף לייטע אויס אונגארין.

איין איבער געצונג אויס בייטשיקע שפראכע.

פאג 1 ה'ג.

ווילנא

שנת תרל"ח ל"ס

ПРАКТИКА ИЗЪ АЛЕРЕРЪ
Практика есть учитель

ВИЛЬНА.

Въ Типографіи А. Г. Каценеленбогена на
Нѣмецкая ул. въ д. Ривкина. № 379—9 1877 г.

דיא

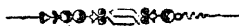
פארשיכערטע קינד

איינע שיינע העכסטוואונדערליכע ערציילונג וואס עס האט
זיך גיטראפן מיט אייניגע דארפלייטע אין אונגארין ,
איבער זעצט פון קריסטליך דייטש אין זארגאן , ארום
ניגעבין זייער זיין , וויכטיג אונ קליין , כדי אלע זאלן
קענען פערשטיין .

מ א ת

דובער בורשטיין

פארלאג פון אברהם הירש שווינצאנער .



ווילנא

שנת תרל"ח לפ"ק

 Ди фаршигерте киндъ.

Опыянъвшее дитя. Соч. Б. Бурштейна.

Изд. А. Г. Швинцанера.

 В И Л Ъ Н А .

 Въ типографіи Л. Л. Маца, на Квасномъ
переулкѣ домъ Ш. Кисина № 1195/6 1878 г.

ווער איז אַ שבת-שענקער?

צווישן די פערסאנאַזשן אין י. ל. פרצעס „אין פאליש אויף דער קייט“ איז דאָ איינער וואָס פּרץ באַצייכנט אים, שבת-שענקער. יהודה עלזעטי שרייבט אַז ער ווייסט ניט וואָס דאָס איז. אין דער דייטשער איבערזעצונג² שטייט פשוט: שענקער. משמעות, דער איבערזעצער האָט ניט פאַרשטאַנען וואָס דאָס מיינט, האָט ער פשוט אַרויסגעוואָרפן דעם שבת — און פטור אַן עסק. אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון שמשון מלצר שטייט: „המוזג של שבת“. דאָס איז אַ ווערטלעכע איבערזעצונג וואָס זאָגט גאַרנישט. ש. אַנ—סקי, וואָס האָט געמאַכט די רוסישע איבערזעצונג, האָט די רשימה פערסאנאַזשן גאַרנישט איבערגעזעצט, נאָר אין צווייטן אַקט, ווען איינער קלאָגט זיך. אַז דער פערסאנאַזש האָט אים אויסגעדונגען די שבת-שענק זעצט ער איבער אַזוי: У меня весь торг субботный что в корчмах идет, забрал он. (I. I. Перetz, «На покаянной цепи», Еврейский Мир, Февраль, 1909, стр. 15).

דאָס איז קודם-כל נישט ריכטיק איבערגעזעצט און דערצו נאָך אומקלאָר וועלן מיר פּרואוון אויפקלערן דעם פירוש פון אַט דעם וואָרט. אין ספר פרשת מרדכי³ לייענען מיר:

איין אזהרה פאַן שבת שענקען... וויל בזמן הזה ובפרט אין דער געגענד איז דאָס הויפט גישעפט ווען מאַן איין רעגאַהל אָבער איין ווירטס הויז האָט, איזט זעהר שוועהר דס צו שטעהרן, דס מאַן זאָלל נישט שבת שענקן, איבער הויפט מאַן קאן אויף קיין אַנדערער אַרט נישט דינגען איין רעגאַהל אָדער איין ווירטס הויז האַלטן, נור מען מוז שבת זוא גוט איין ווירטס הויז האַלטן ווי אין די וואַכען טאָגען, אַלס דען וויל עס איין גראַסער הפסד איזט, קאן מען זיך בעדיענען דען היתר וואָס ביים מכס⁴ דהיינו: מען זאָל זיך דינגען איין יאהרליכען שבת-שענקער [אונדזער קורסיוו], אונד

1) דער וואונדער-אוצר פון דער יודישער שפראַך, ערשטער טייל: דאָס דאוונען, וואַרשע תרע"ח (1918), ז' 93.

2) Jizchok Leib Peretz, *In Fesseln . . . übertragen von Siegfried Schmitz, R. Lawit Ferlag, Wien und Berlin, 1920.*

3) אַצווייפשראַכיקער ספר, לשון-קודש און יידיש. דער מחבר, הרב מרדכי הלוי איש הורוויץ, איז געווען רב אין האַלמין. דער ספר איז געדרוקט אין אונגוואַר, תרכ"ו (1866).

4) עס רעדט זיך וועגן קאַרפּאַטאַרוס, וואָס האָט פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה געהערט צו אונגאַרן, אַריבער דערנאָך צו טשעכאָסלאַוואַקיי.

5) זען שלחן ערוך, אורח חיים, סימן רמ"ד.

צאהללען פיר דען שבת איין געוויסעס, הן ער ווירד עטוואס פֿר קויפֿן אָדער ניכט, בעקומט ער דאָך זיינע שכירות, אונד חוץ דען זאָלל דר שענקער עקסטערע בעקומען עטוואס פֿאַן דער משקה וואס ער שענקט אויס.

אין שאלות-ותשובות קרן לדוד⁶ סימן ס"ח, ליענען מיר:

... בדבר בית המזיגה „ווירטסהויז“ שמתעם הממשלה וחוק המדינה מחייבים למזוג גם בש"ק [בשבת קודש], שאם לא ימזגו בש"ק יטלו מהם זכות המזיגה לגמרי, וכבר נתפשט המנהג למסור לנכרי המזוג על ש"ק...

לסוף אין די שאלות-ותשובות מהר"ם [מורנו הרב ר' מרדכי] בריסק, חלק ראשון, סימן ע"א⁷ געפינען מיר:

... הנה היתר מזיגה בש"ק על ידי עכו"ם הנקרא שבת שענקער [אונדזער קורסיון] נשתרבו על ידי שהי' מחוק המדינה למזוג בכל העתים, ואם היו סוגרים את בית המזיגה בשבתות ויו"ט היו אוכדים זכות המזיגה מפל וכל, ע"כ נתלבטו גאוני קמאי להתיר להם... בבית מזיגות שהיו מקדמת דנא שהיה עיקר מחיתם מזה, ואם הי' סגור בש"ק הי' אוכד כל פרנסתו הי' ההכרח לכנוס בפירצה דחוקה.

פון די דאָזיקע ציטאַטן זעען מיר אַז שבת-שענקער האָט געהייסן דער גוי, וועמען די שענקערס האָבן געדונגען — לויט אַ היתר פון רבנים — ספעציעל פֿאַרן שבתדיקן טאָג צו פֿאַרקויפֿן משקאות אין שענק. שטאַמען שטאַמט דאָס נאָך פון יענע צייטן, ווען האַלטן שענקען איז געווען אַ הויפֿט־פרנסה ביי יידן. מען האָט אָבער געדאַרפט האָבן אַ פּאַטענט. צו דעם איז נאָך געווען אַ געזעץ אַז מע מוז האַלטן אָפֿן שבת, ווען ניט נעמט מען צו דעם פּאַטענט. פֿדי אַ גרויסע צאָל יידן זאָלן ניט בלייבן אָן פרנסה, האָבן רבנים אַרויסגעגעבן אַ היתר צו דינגען אַ גוי פֿאַר אַ שבת-שענקער, מיט געוויסע רעגולאַציעס דערבײַ, עס זאָל ניט זײַן אין סתירה מיט הלכות שבת. און ווען דאָס געזעץ איז שוין לאַנג בטל געוואָרן, איז דאָך דער שבת-שענקער געבליבן.

דאָס אַלץ רעדט זיך וועגן אונגאַרן, פון וואַנען עס שטאַמען די אויבן ציטירטע שטעלן. וואָס שייך פּוילן איז דאָרטן קיין מאָל ניט געווען אַ געזעץ אַז מע מוז די שענק האַלטן אָפֿן אויך שבת.⁸ שענקעריי איז אָבער אויך

(6) פון הרב אליעזר דוד גרינוואלד, רב אין סאַטמאַר, געדרוקט אין סאַטמאַר, תרפ"ט (1929).

(7) דער מחבר איז געווען רב אין טאַשנאַד, וואָס האָט פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געהערט צו אונגאַרן און דערנאָך אַריבער צו רומעניע. געדרוקט אין טאַשנאַד, תרצ"ט (1939).

(8) פֿדאָי צו פֿאַרצײכענען אַז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אַרויס אַ פֿאַראַרדענונג אין די שטעט וואָס זײַנען געווען נענטער צום פֿראַנט, אַז יידן זאָלן האַלטן

דארטן געווען א פארשפרייטע פרנסה. במילא איז אומפארמיידלעך אז עס האבן זיך געפונען יחידים וואס האבן ביי זיך איינגעפירט דעם שבת-שענקער — שוין ניט איבערן געזעץ, נאר צוליב פרנסה, און נישט אזוי צוליב דער לייזונג פון שבתדיקן טאג ווי מחמת דער מורא צו פארלירן די קונדשאפט. אויב א קונד וועט שבת גיין צו אן אנדערן, וועט ער שוין דארטן בלייבן אין דער וואכן אויך. און אט אזא איינער איז פרצעס פערסאנאזש. דאס וואס פרץ רופט אן דעם ייד שבת-שענקער באטייט עס נאך ניט אז דער ייד האט אליין געשענקט אום שבת. דאס איז אויסגעשלאסן. פרץ מיינט דא: א ייד וואס האלט אפן זיין שענק שבת דורך א גוי. פרץ שטעלט דא ארויס דעם טיפ וואס משכילים האבן געשאפן און האבן ליב געהאט ארויסצושטעלן אין זייערע שריפטן: פאזיטיוו רעליגיעז, נעגאטיוו סאציאל. פרץ האט געקוקט אויף דעם ענין שבת-שענקער מיט משפילישע אויגן. ביזנעס, פלעגן די משכילים אפלאכן פון אזעלכע היתרים ווי מכירת חמץ, פארקויפן א בכור, היתר עיסקא אד"גל. דער היתר פון שבת-שענקער איז דאך אויך פון דעם מין היתרים, במילא נעגאטיוו ביי פרצן. פרץ שטעלט דא ארויס א טיפ וואס קען זיך ניט אנוועטיקן, וואס וויל פארכאפן די גאנצע וועלט: ער איז א פראפינאטאָר, ער איז א הייוון-האלטער, ארענדאטאָר פון א מיל און פון א פישטייך, א תבואה-סוחר, א שענקער (און דאס אלץ אויסגעדונגען ביי אנדערע, אפשר געלאזן זיי אן ברויט). פרץ גיט נאך צו: ער איז ניט נאר א שענקער, נאר אויך א שבת-שענקער, ער וויל אויך אריינכאפן די לייזונג פון שבתדיקן טאג דורך אַנשטעלן א גוי אויף דעם טאג. און טאמער איז נאך אלץ ווייניק, איז נאך פרץ מוסיף: „און דער גלייכן“.

אפן די קראמען אום שבת. גאר פרומע יידן האבן זיך אן עצה געגעבן: ווען עס פלעגט אריין א קונה, האט מען געזאגט אז גראד דער ארטיקל איז אויסגעגאנגען און איז א פאר טעג ארום וועט ער אַנקומען. די צייט פלעגט מען פארטרייבן מיט מעביר זיין די סדרה, זאגן פרק אד"גל.

(9) פרץ האט געקאנט פון זיין משפילישער הייד זיך באציען מיט פאראכטונג צום שבת-שענקער. דער רב אבער, וואס האט עס אויך געהאלטן פאר א נעגאטיווע דערשיינונג, ווי מיר זעען פון די שאלות-ותשובות, האט געהאט פאר זיך א פרומען ייד, א ירא-שמים, א מטופל מיט א סך בני-בית און מיט א פראבלעם: אדער עס איז אויס שבת אדער אויס פרנסה. האט דער רב געבען געשוויצט, ניט דערשלאפן עטלעכע נעכט און לסוף אויסגעארבעט א היתר, אז דער ייד זאל בלייבן ביי דער פרנסה און ניט צונעמען ביי אים דעם שבת. פרצעס פערסאנאזש אבער, וואס פרץ האט אים אנגעשטאפט מיט פרנסות, וואלט דער רב קיין היתר אויף א שבת-שענק ניט געגעבן, ווי מיר זעען דאס אין פארשיידענע שאלות ותשובות, סיידן ער האט זיך דעם היתר אליין גענומען. פרצעס טענה (אין צווייטן אקט), אז דער רב מאכט יד-אחת מיטן גביר און גיט אים ארויס היתרים איז משפילישע פראפאגאנדע.

היוצא מדברינו: מיר האָבן צוויי טייטשן אויף שבת-שענקער: (1) אַ גוי וואָס איז אָנגעשטעלט אין אַ ייִדישן שענק אויפן שבתדיקן טאָג; (2) דער בעל-הבית פון שענק, דער ייד, וואָס שטעלט אָן אַ גוי אויפן שבתדיקן טאָג. אַז מיר האַלטן שוין בײַ שבת, לאָמיר פאַרצייכענען אַ וואָרט שבת-בחורים (אויך: שבתות-בחורים). דאָס וואָרט שטאַמט פון אונגאַרן. אין אַ שטאָט וואו עס איז געווען אַ ישיבה פלעגן די בעלי-בתים אויסהאַלטן די בחורים מיט עסן. די גאָר חשובע בחורים פלעגן די רייכע בעלי-בתים נעמען אויף אַ וואָך אָדער עטלעכע וואָכן. אַזעלכע בחורים האָט מען טאַקע גערופן שבת-בחורים. די ווייניקער חשובע פלעגן עסן טעג און זיי האָבן געהייסן טעג בחורים. ווען אַ קהילה פלעגט אָנשטעלן אַ נייעם רב, פלעגט מען אין כתב-רבנות אַרײַנשטעלן, וויפל די קהילה איז זיך מתחייב צו נעמען שבת-בחורים און וויפל טעג-בחורים, אויב דער רב וועט האַלטן אַ ישיבה.¹⁰

(10) יקותיאל יהודה גרינוואַלד, טויזנט יאָר לעבן אין אונגאַרן, ניו-יאָרק, 1945, ז' 112, 218; לפלגות ישראל באונגריא, דעווא, תרץ, ז' ה.

וויסע חברה

ד"ר מ. וויינרייך שרייבט וועגן אויסדרוק „וויסע חברה“, אַז ווערטערלעך מיינט עס מענטשן געקליידט אין וויסן, אָבער איז עס געווען אַ זידלעוואָרט פון מתנגדים אויף חסידים.¹ הגם ער שרייבט דאָס מיט אַ פשיטות איז דאָס אָבער נאָר אַ השערה, געבויט משמעות אויפן סמך וואָס אַמאָליקע חסידישע רביים פלעגן זיך קליידן שבת און יום-טוב אין וויסן.

איך האָלט אָבער נישט אַז דאָס איז ריכטיק. דאָס קליידן זיך שבת און יום-טוב אין וויסן איז נישט קיין חידוש וואָס חסידים האָבן מחדש געווען. ווען חסידות איז אויפגעקומען האָט דאָס שוין געהאַט הינטער זיך אַ טראַדיציע פון קרוב 200 יאָר. שטאַמען שטאַמט דאָס פון דעם אריז"ל, וואָס פלעגט אָנטאָן שבת ד' בגדי-לבן.² במילא פלעגן שוין גרויסע מקובלים, וואָס זיי האָבן עוסק געווען אין קבלת האריז"ל און געפירט זיך פל ימיהם שטרענג על-פי קבלה, אויך קליידן זיך שבת אין בגדי-לבן. אויך ביים שרייבן קמיעות האָט דער שרייבער באַדאַרפט אָנטאָן בגדי-לבן. עס זיינען אָבער געווען גענוג צוויי בגדי-לבן, נישט פיר, ווי שבת.³ ביי חסידישע רביים איז דאָס געווען אַ המשך פון אַן אַלטער טראַדיציע.

ווען די בראַדער קהילה האָט אַרויסגעגעבן גזירות קעגן חסידים, אין יאָר 1772, און צווישן זיי אַ פאַרבאָט צו קליידן זיך שבת אין וויסן, האָט מען פון דעסט וועגן געמאַכט אַן אויסנאַם פאַר די „מפורסמים" וואָס האָבן שוין פון לאַנג זיך געקליידט אין וויסן.⁴ נאָך מער: צווישן

1. Max Weinrich, "Yiddishkeit and Yiddish," *Mordecai M. Kaplan Jubilee Volume*, New York, 1953, p. 493.

2. „צריך שילבש האדם ד' בגדים לבנים בשבת ויזהר שלא יפחות מהם, כמו מלבוש העליון והתחתון והחלוק...“, ספר הפונות להרב... יצחק לוריא, ויניציאה, 1620, דף ה.

3. „וצריך ללבוש כתונת ומכנסים לבנים...“, תולדות אדם, זאלקווא, 1720, פרק קע"א, דיני קמיעות.

4. „...גם איז מען גוזר בחרמות... עס זאָל קיינער נישט גיין בבגדי לבן בשבתות וימים טובים חלילה וחלילה, רק די עטלעכע מפורסמים הידועים לנו וואָס זיינען גדולי עולם בש"ס ופוסקים ויראת שמים ועוסקים תמיד בתורה ומצוות, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול כאחד מן המנוים. ווארום ווער עס וועט גיין מהיום אין ווייסה קליידער חוץ מן המפורסמים הנ"ל, אזי...“ (דובנאָוו, Chassidiana, 14 '1).

דעם ווילנער גאָנס מקורבים זינען אויך געווען מקובלים וואָס האָבן שבת געטראָגן בגדי-לבן.⁵ דאָס אליין איז שוין גענוג אז מתנגדים זאלן ניט מאַכן דערפון קיין זידלוואָרט.

אויף וויפל איך האָב זיך לייענדיק אָנגעשטויסן אויף „וויסע חברה“, איז דאָס אַלץ מיט אַ גוטמוטיקן טאָן און נאָר וועגן יוגנטלעכע שטיפערס, קונדסים, אָבער ניט ווי אַ זידלוואָרט אויף דערוואַקסענע.⁶ א. מ. דיק, וואָס ער איז דער איינציקער וואָס שרעבט וועגן דערוואַקסענע וויסע חברה, דערציילט ער אָבער פונקט דעם היפך פון ד"ר ווינער. לויט דיקן איז וויסע חברה גאָר אַ צונעמעניש פאַר משפּילים וואָס האָבן זיך געקליידט „דיטש“, און אויב ד"ר ווינער זאָגט נאָר אַ השערה, איז אָבער אַנצונעמען אַז דיק האָט געדענקט פון הלכה-למעשה, ער אליין האָט דאָך איבערגעלעבט די תקופה, ווען יחידים האָבן אָנגעהויבן אַראָפּוואָרפן פון זיך ביסלעכווייז די טראַדיציאָנעלע מלבושים און אָנגעטאָן זיך „דיטש“.

איך וועל דאָ ברענגען אַ פאַר ציטאַטן פון א. מ. דיקן:

...נור איין קליינע צאָל... וואָרען דאָן געבילדעט... די איבעריגע וואָרין אַרטאָדאָקסען... וואָס האָבן זייער גיהאָסט די משפּילים און האָבן זיי גירופין מיט אַלערלייאַ שענדליכע צונעמען, צום ביישפּיל: אַפיקורסים, פושעי ישראל, בערלינער, אָדער גאָר וויסע חברהניקעס... זעלבסט דער אַרעמסטער האָט אויך ניט געוואָלט אַוועק געבן זיין טאַכטער פאַר איין פושע ישראל, פאַר איין וויסן חברהניק וואָס טראָגט גלאַנצטע שיכלך, און לייענט די טייערע ביכלאך... אונזער הערשעלע וואָס וואָר איין גילערענטער און איז זיך גיגאַנגען זייער ריין גיקליידעט דאָס ער וואָר אויך גיציילט אונטער די משפּילים און וואָר אויך גירופין „וויסער חברהניק“ וויא דא איבעריגע גיבילדעטע יונגע לייט...⁷

...ער וואָר איין עכטער אַרטאָדאָקס, און וואָר אַלזוי איין גרויסער פינד פון די נייע דייטשעשע מאַנירן... און איין נעט געקליידעטער קערעל וויא איך [דער העלד פון דער געשיכטע] וואָר ביא אים גערופן „וויסער חברהניק“...⁸

צושריפט:

אַ גירסא דינקותא געדענקט זיך. מײן לערער הערציקאוויטש האָט מיך אַ מאָל

5 זען די מעשה מיט ר' ליב קראָזער אין ספר אבן שלמה און אין ספר ציצית הכנף.

6 זען ידענעם, כרך ה', ז' 15 און 24.

7 ד' קרעמערקעס אָדער גאַלדע מינע דיא בראַדער עגונה, ווילנע 1865, ז' 4-5.

8 דער שבעים מאַלציט, ווילנע, 1877, ז' 71.

געוואָרנט, איך זאל ניט האָבן קיין עסקים מיט ווייסע חברה. — ווער זינען ווייסע חברה? — האָב איך געפרעגט. — ווילדע יונגען, יונגאַטשעס! — איז געווען דער ענטפער. — פאַר וואָס הייסן זיי ווייסע חברה? — נו ווי דען זאלן זיי הייסן? מע קען דאָך יידישע קינדער ניט רופן „שוואַרצע חברה“. שוואַרצע חברה זינען לצים, שדים, ניט-גוטע. איז אַ באַנדע יונגאַטשעס ווייסע חברה.

פאַרשטייט זיך אַז איך געדענק ניט פונקט ווי דער שמועס איז געווען. אָבער איך געדענק זייער קלאָר דעם דאָזיקן אויסטייטש, און עס לייגט זיך אויפן שכל אַז מײַן לערער (געשטאַמט פון אַבעל, ליטע) איז געווען גערעכט. — י. מ.

זה ספר הולדות אדם

ב' זמנא פשוטות ומגולות מעולות ויקרות • לנשים
עקרות ולדודו זרע העשקים בירי סכשפות ארוחת •
ז' שמתיים ב'ים בשנים קצרות סמיכת חלי גפיה
ועינא בישא ושאר סיבות אשר עליהם עיכבת • וגם
לפקשת לילך ולילדת הדבר שסידרת • ועוד שאר
רפואות אשר עינכם תחונת בסימני הספר כולם על
דגלם פחדות • וגם פשוטות לזכרון לדות דברי תורה
על לוח לב תרות • בלקט פכתבי קודש של המקבדים
הגדולים המפורסמים בכל העולם ה"ה סידר אלי"כ"ש
ה"ה סידר וואל בעל שם אשר שניהם הניחו אחיהם
שם טוב לדודי דודו • וגם הרפסנו מעשים גדולים שעשו
ושאר שמעות ומסודות • אשר תכמים יניח עלי פי
סודות • וגם קצת רפואות פכעיות מחפאים מסוחים
ה"ה חשד נגיד בישראל חסנה סודר סמחה"ל ה"ה
הסר והנגיד בישראל סידר יצחק חק נר"ו השם יאריך
יסיו ומשאר רפואים מסוחים ומפורסמים בכל מקומות
ועירות • בכך קדו • פשכם ספר הזה ולא תחזיקו על
מעותי"כם יאך את רמכם חרדש לגפשותיכם למען
ירבו ימיכם ומי בנכם • הדוד נחתם ראו כמה אדם
ספור ומפריש סמנו כשכיל רפואה אחת יומכ"ש בזה
הספר ימצא את כל תוכחת • בעזר רופא נאמן מושל
אם וזרת • הוא יציל נפשותינו מחדת שחת •

גרפס פה קקזאלקווי
בשנת תפ"א ארת בנימ אבותם לפ"ק

אַריטמעטישע לערנביכער אין יידיש

אין זײַן אַרטיקל „אַריטמעטישע לערנביכער אין יידיש, 1831-1699 יװא-בלעטער ב' XIX, זז. 59-79) רעכנט ל. בערז צווישן אַנדערע אַריטמעטישע לערנביכער אין יידיש אויך אַ מאַטעמאַטיש לערנבוך מיט אַ העברעיש-יידישן פאַראַלעל-טעקסט ספּר מלאכת מחשבת או מלאכת המספר פון ר' אליהו מזרחי.

ל. בערז שרייבט דאָרט אַז ער האָט פון דעם ספּרל געזען נאָר דאָס שער-בלאַט און אַ בײַלאַגע. דאָס האָט אים אָבער אַריינגעפירט אין אַ טעות. דאָס ספּרל איז געדרוקט נאָר אין העברעיש און האָט נישט קיין יידישן טעקסט און האָט דעריבער קיין שייכות נישט צו די יידישע אַריטמעטישע לערנביכער. נאָר די בײַלאַגע, אַ לערנביכל פון שאַכשפּיל, האָט אַ יידישן טעקסט. די בײַלאַגע איז געשריבן פון דעם דרוקער אורי צבי רובינשטיין און האָט נישט קיין שייכות צו ר' אליהו מזרחי.

אַגב האָט ל. בערז נישט ריכטיק אָנגעגעבן דעם נאָמען פון ספּרל. דער ריכטיקער נאָמען איז: ספּר מלאכת המספר או מלאכת מחשבת. אין דעם זעלביקן אַרטיקל (ז. 43, הערה 12) שרייבט ה' בערז אַז „אין דער צווייטער העלפט 19טן י״ה איז אין פּוילן און ליטע אַ סך מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן אַן אַריטמעטיק-ביכל אונטערן טראַדיציאָנעלן, נאָמען מלאכת מחשבת. אַלע אויסגאַבעס הייבן זיך אָן מיט די ווערטער: „מײן ליבער פּריינד, איך וועל דיר אָנהייבן לערנען ציפּער“...

דאָס ביכל איז צום ערשטן מאָל געווען געדרוקט נישט אין דער צווייטער, נאָר אין דער ערשטער העלפט 19טן י״ה, אין באַרדיטשעוו, תקפ״ח (1828); בײַ בן-יעקבן פאַרצייכנט בטעות תקפ״ג, זע אוצר הספרים, ז' 330; פון בן-יעקבן איז דער טעות איבערגעגאַנגען צו פרידבערגן, בית עקד ספרים, ז' 371). די דאָזיקע ערשטע אויסגאַבע איז

(1) אַזוי איז אָנגעגעבן אויפן שער. לויט טיפּאָגראַפישע סימנים אָבער איז דאָס ביכל געדרוקט נישט אין באַרדיטשעוו, נאָר אין סודילקאוו. יענע יאָרן איז די לאַגע פון דרוקוועזן אין רוסלאַנד געווען אַזא, אַז אַפּטמאַל האָט אַ דרוקער נישט געוואָלט מען זאָל וויסן, ווער און וואו דאָס ספּר איז געדרוקט, פלעגט ער זיין נאָמען נישט אָנגעבן אויפן שער, און אָנגעבן אַ נאָמען פון אַן אַנדער שטאָט (אַפּטמאַל אַפילו פון אַ שטאָט אין אויסלאַנד). וועגן די מאַטיוון פאַר דעם האָב איך געשריבן אין אַן אַנדער אַרט.

געדרוקט געווען אין קווארטפאָרמאַט מיט גרויסער קוואַדראַטשריפט, מיט נקודות, וואָס איז נאָך אין יענע צייטן געווען אַ ניס אין יידישע ביכער.

אין דער דאָזיקער אויסגאַבע איז אויך אָנגעגעבן דער נאָמען פון מחבר אָדער דער מעתיק, ווי ער חתמעט זיך אין זײַן העברעישער הקדמה: „דברי המעתיק ליבין גאָלדין בערג מבאקארעשט כעת איתן מושבו במאהלוב“. ער ווייזט אָבער ניט אָן, פון וואָנען ער האָט דאָס איבערגעזעצט. עס איז אויך מיגלעך, אַז ער האָט דאָס געשריבן אַריגינעל און „המעתיק“ רופט ער זיך נאָר ווייל ער האָט דאָס איבערגעזעצט אין יידיש „כדי שיבינו אנשים ונשים גדולים וקטנים אשר לא הי' זה לעולמים בשאר חכמת המספר“, ווי ער דריקט זיך אויס.

די אַלע פילצאָליקע שפעטערע אויסגאַבעס זײַנען איבערגעדרוקט פון אַט דער באַרדיטשעווער אויסגאַבע, מיט קליינע אַרטאָגראַפישע און שפראַכיקע שינויים, אָפהענגיק פון דרוקאַרט און דרוקיאָר.

אַזוי ווי אויפן שער איז דער נאָמען פון מחבר ניט אָנגעגעבן, נאָר אין דער העברעישער הקדמה, וואָס די דרוקערס האָבן זי אַרויס-געוואָרפן שוין אין די פריסטע איבערדרוקן, איז דאָס ביכל געבליבן אַן אַנאָנים. דאָס ביכל איז גיך געוואָרן זייער פאָפולער און איז, אין פאַרשיידענע דרוקערײַען, זייער פיל מאל איבערגעדרוקט געוואָרן נאָך האַרט ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה.²

ל. בערז דערמאָנט אַ ווילנער אויסגאַבע פון 1864 און גיט אָן ווי אַ מחבר ר' אליהו מזרחי. די דאָזיקע אויסגאַבע איז אַיזיק מאיר דיקס. ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס אויפן שער שטייט „דיוער ספר האָט מחבר גיווען באריכות גדול[ה] דער גרויסער גאון ר' אליהו מזרחי ז"ל. איצונד האָבין מיר אים מעתיק גיווען אין עברי טייץ זייער קורץ און גוט...“, איז עס אויך נאָר אַן איבערדרוק פון גאָלדינבערגס מלאכת מחשבת.

דיקס אויפטו איז באַשטאַנען נאָר אין דעם וואָס ער האָט צוגעלייגט אַ צווייטן טייל, וואָס ער האָט איבערגעזעצט פון דעם העברעאישן ספר „צפנת פענח“ פון ר' יוסף שלפירז, געדרוקט אין ווילנא ווהראדנא תקפ"ח (1828) און — ווי ער שרײַבט אין זײַן קורצער הקדמה צום צווייטן טייל — „אַ טייל וואָס זײַנען איצונד נתחדש געווארין אין עברי

(2) די ליבאוויטשער ביבליאָטעק פאַרמאָגט אַן אויסגאַבע פון 1912.

טייך און אזוי האָב איך דעם ערשטן טייל אויך זייער פיל אויסגעבעסערט פון אלע גרייזען וואס ווארען אין די פריהיגע גידרוקטע הן אין כתב אונ הן די ציפערין... די שפעטערע איבערדרוקן זינען שוין פארשיידן. די וואס זינען געדרוקט נאך דיקן האָבן אין זיך דעם צווייטן טייל (א סך אויסגאבעס האָבן אַרויסגעוואָרפן זיין הקדמה און פאַרקירצט דעם טעקסט) און די וואס זינען איבערגעדרוקט לויט די פריערדיקע אויסגאבעס האָבן נאָר דעם ערשטן טייל.

ספר מלאכת מחשבת

דורך אתם ראו דבר חדש אשר לא היה לעולמים כזה דספר. ובו תמצא אמרי שפר נחמדים מכתם ואופיר: ובו מבואר חכמת גדולות מנופה דדק היטב כסולת: ומי שנפשו חשקה יעלה בה מעלות מעלות ומלאכת מחשבת החדשה הוא נקרא ואף מי שמעולם גם קצה החכמה לא למד ולא ראה אבל מן הספר הזה אליו הוא באה. מחמת שהספר הזה הוא בלשון אשכנז כדי שיבינו אנשים ונשים גדולים וקטנים אשר לא היה זה לעולמים בשאר חכמות המספר ובו תוכל לחשוב מחשבת להורות חכמות המידות והשבות אשר לא היו כמות הרבה דורות: ודכל לתועלת בני עמינו הנשאים ונותנים בכחיה וילמוד. בו אף מי שלא היו בקי בחשבוניות: כאשר עיניכם תחזנה בפנים הספר ולזה העתקתו על לשון אשכנז והדפסנו: על כתב עברי ונקודות לתועלת בני עמינו:

פריסוויטלושי רעדונשיע ווילקי
אלכסנדר פאוולאייטש
האביראד אוסע כלעסשווישי יריח:



תחת ממשלת אדוני הקיסר אוסע
האביראד אימפראטור
סאמיע רעדויטש אוסע ראסיסק



ברדימשוב

גם אלה לחנכים ימינו מתקנים מ לא כנוח שהיו בימי חכמי הש"ס ז"ל הגרים האלה אשר אנו מתגוררים בארצותם כי הנה היו עובדי טבכים ומולות ורבקים בכל התועבות לא ידעו את ה' ואת דבר קדשו לא הבינו: אבל העמים שבזמננו את ה' הם יודעים ונותנים נסד לתורתו עושין משפט תדיק בארצותם והסדר עם היתונקים החוכמים תחת כנפיהם והלילה לנו לזכר שום נגאי עליהם נכל מקס שנגבר נה יא נביר אן א"ה וכוונתה הבונה על עט"ם שהיו בימי חכמי המשנה:

קאלים, פלה-געלט, מוהר און — נדן

ביים איבערזעצן פון אנדערע שפראכן אויף יידיש קומט אויך אויס איבערזעצן א טערמין פון א ניט-אידישן שטייגער לעבן. אזוי ווי דאס איז א שטריך ניט פון יידישן לעבן, איז ניטא פאר דעם קיין גרייטער יידישער טערמין. אין אזא פאל מוז מען זיך אן עצה געבן: (א) אדער ארייננעמען דעם ניט-יידישן טערמין ווי ער שטייט און גייט און צוגעבן א פירוש; (ב) אדער איבערזעצן ניט אות-באות, נאר איבערגעבן דעם מיינ מיט א גאנצער פראזע; (ג) אדער אליין שאפן א נייעם יידישן טערמין צי צופאסן אן אלטן, אזוי אז דער לייענער זאל באקומען דעם עקויוואלענט פון דעם ניט יידישן טערמין.

ביי שליסן שידוכים איז דער יידישער שטייגער אז פלהס צד גיט דעם חתן א סומע געלט, אויף דעם פאלקשפראך — נדן. ביי די מזרח-פעלקער, און אוודאי ביי די מוסולמענער, איז דער שטייגער א פארקערטער: דעם חתנס צד צאלט אפ א סומע געלט דער פלה'ס פאטער, אויסקויפגעלט פאר דער טאכטער. דער טערמין דערפאר איז אויף טאטעריש און אויך אנדערע טורקישע לשונות קאלים. פון טאטעריש איז דאס ווארט אויך אריין אין רוסיש. און דא הייבן זיך אן פלאנטערנישן, ווען מע וויל אט דעם טערמין קאלים איבערגעבן אויף יידיש.

צווישן די מעשיות א"ט טויזנט און איין טאג (טאג און ניט נאכט) איז דא אזא מעשה: איינער האט געהאט א הארץ אויף דעם קאדי פון באגדאד און ער האט אים אפגעטאן א שפיצל. ער האט פארשפרייט אין שטאט א ידיעה אז איינער א פארבער האט א טאכטער א גרויסע יפת-תואר; ער איז אבער א רשע, האט פיינט זיין טאכטער און וויל זי ניט חתונה מאכן. קומט עמעצער זיך שדכנען, זאגט ער אז זיין טאכטער איז א קאליקע און זייער א מיאוסע. אין דער אמתן איז זי געווען א מיאוסניצע איינע אין דער וועלט און עס איז ניט מיגלעך געווען זי צו פארשדכנען. דער קאדי, וואס האט אויך געהערט די געשיכטע, איז געווען א גרויסער אכאטניק אויף יפת-תוארס; האט ער געשיקט רופן דעם פארבער און אים געזאגט אז ער וויל זיין טאכטער פאר א ווייב. דער פארבער האט זיך זייער פארווונדערט און געענטפערט אז זיין טאכטער איז זייער א מיאוסע און ווי קומט זי צום קאדי. דער קאדי אבער מיינט אז עס איז נאר אן אנשטעל און אז דער פאטער זאגט עס אויף זיין אייגענער טאכטער נאר פון רשעות און שנאה צו

איר. טענהט דער קאדי אז ער וויל נישט אנדערש נאָר מיט איר חתונה האָבן. אַהער-אַהין, דער פאַרבער זעט אז דער קאדי מיינט עס מיט אַן אמת, זאָגט ער: אויב אַזוי, וויל איך פאַר מיין טאָכטער טויזנט דוקאַטן קאַלנים. אין דער יידישער איבערזעצונג פון טויזנט און איין טאַג, געדרוקט מיט ווייבערשריפט, וואַרשע 1839,¹ זאָגט דער פאַרבער צום קאדי: „איך פאַרלאַנג פאַר מיין טאָכטער פּלֶה-געלט טויזנט דוקאַטן“. פּלֶה-געלט איז דאָ די איבערזעצונג פון קאַלנים. דער טערמין פּלֶה-געלט איז אין דער יידישער שפראַך גאָר נישט. אין ד"ר יצחק ריבקינדס יידישע געלט, וואו עס זינען פאַרצייכנט פּלֶה-געלטין, איז פּלֶה-געלט נישט. אויך אין די קריסטלעכע לענדער וואו עס האָבן געלעבט יידיש-רעדנדיקע יידן איז נישט געווען דער שטייגער פון צאָלן פאַר אַ פּלֶה און עס איז קיין גרייטער טערמין פאַר דעם נישט געווען. יידיש האָט זיך נישט גענייטיקט אין אַזאַ טערמין און האָט אים נישט געהאַט. פּלֶה-געלט האָט מחדש געווען דער איבערזעצער. איז לויט מיין מיינונג — נישט געראָטן. פאַר דער לייענערין וואָס האָט נישט געוואוסט פון קאַלנים איז אויך דער אויסדרוק פּלֶה-געלט מסתמא געבליבן נישט קלאַר. אפשר טאָקע צוליב דעם האָט מען אין די שפּעטערדיקע איבערדרוקן, סיי אין ווילנע סיי אין וואַרשע, אַרויסגענומען דאָס אומקלאַרע פּלֶה-געלט און אַריינגעשטעלט נדון-געלט, וואָס איז אויך לפי-דעתי נישט געראָטן, ווייל דאָס פאַרפירט.

אַבער נישט נאָר אַן איבערזעצער און שפּעטער איבערשרייבערס האָבן זיך נישט געקענט אַן עצה געבן. אויך חשובערע לייט האָבן דאָ געבלאַנדזשעט. יהואָש, אין דער הקדמה צו זיין תנך-איבערזעצונג, שרייבט, אַז ער איז נישט אויסן צו געבן אַ פירוש אויפן תנך, נאָר „אַ טרייע, קלאַרע און לעזעוודיקע איבערזעצונג אין דעם לשון וואָס דער גרעסטער טייל פון אונדזער פאָלק רעדט און טראַכט דערין“. אין חומש ווערט דערציילט ווי שכם מיט זיין פאָטער קומען צו יעקבן זיך שדכנען צו זיין טאָכטער דינה

(1) די וואַרשעווער אויסגאַבע פון 1839 איז נישט די ערשטע. די ביבליאָגראַפֿן פאַר-צייכענען אַ פריערדיקע אַמסטערדאַמער אויסגאַבע. צום באַדויערן האָב איך זי נישט געקאָנט קריגן. קען געמאָלט זיין אַז די וואַרשעווער אויסגאַבע איז אַ פשוטער איבערדרוק פון דער אַמסטערדאַמער און דעם טערמין פּלֶה-געלט האָט מחדש געווען דער אַמסטערדאַמער איבערזעצער. ווי באוואוסט אָבער פלעגן אין די 30ער און 40ער יאָרן פון 19טן י"ה די פאַר-לעגערס ביים איבערדרוקן אַלטע יידישע אויסגאַבעס אַנשטעלן מענטשן, זיי זאָלן אַ ביסל מאַדערניזירן די שפראַך, ווייל די לייענערס האָבן זיך אַנגעהויבן קלאַנגן אַז זיי איז שווער צו פאַרשטיין די אַלטע ליטעראַטור-שפראַך. קען אַזוי אַרום זיין אַז פּלֶה-געלט איז באַשאַפֿן געוואָרן נישט אין אַמסטערדאַם נאָר אין וואַרשע.

און זיי זאגן דערביי צו הרים וגבעות. זאגט דאָרט שכם: „הרבו עלי מאד מוהר“ (בראשית לד, 12). וואָס איז מוהר? יהוָאש זעצט עס איבער — נדן. אַ מכילתא טייטשט „אין מוהר אלא כתובה“. יחזקאל קרן, מילון רוסי-עברי, ירושלים, תש״ך, זעצט איבער דאָס רוסישע וואָרט קאליס — מוהר. שאָול המלך, ווען ער איז גרייט זיך משדך צו זיין מיט דודן, הייסט איבערגעבן אַז „אין חפץ למלך במוהר“ (שמואל א, יח, 25), און יהוָאש זעצט איבער: „דער מלך וויל ניט קיין נדן“.

ווי שוין אויפגעקלערט גייען מוהר און נדן אין פאַרקערטע ריכטונגען: נדן — פון פלה צום חתן! קאליס אָדער מוהר פון חתן — צו דער פלהס פאָטער. ביי יהוָאשן אָבער באַקומט זיך אַז נדן גייט אין דער זעלביקער ריכטונג וואָס קאליס. „אין דעם לשון וואָס דער גרעסטער טייל פון אונדזער פאָלק רעדט און טראַכט „ווייס קינד און קייט אַז נדן גייט פון דער פלה צום חתן. מוז מען במילא צו יהוָאשעס „נדן“ האָבן אַ פירוש — היינט וואו איז דאָ די קלאַרקייט וואָס יהוָאש האָט געשטרעבט צו איר? אַדרא, אַז מע רעדט און טראַכט אין דעם לשון פון אונדזער פאָלק, קען מען גאָר מיינען אַז שאָול האָט ניט געוואָלט געבן זיין טאָכטער קיין נדן!.

אויך דער לעקסיקאָגראַף י. מ. ליפשיץ האָט דאָ געבלאַנדזשעט. אין זיין ריסיש-יידישער ווערטער בוך, זשיטאָמיר, 1869, פאַרטייטשט ער דאָס רוסישע וואָרט BEHO. (דאָס איז פון אַלטסלאַוויש, נאָך פון יענע צייטן ווען דער חתן האָט אָפגעקויפט די פלה ביים פאָטער). „נדן“. דער ווערטערבוך האָט דאָך טאָקע געקענט אַריינפירן די געברויכערס אין אַ טעות. זיי האָבן דאָך ניט געוואוסט דעם מקור פונעם רוסישן וואָרט און זיי האָבן טאָקע געקענט מיינען אַז דאָס איז דאָס רוסישע וואָרט פאַר נדן.

פון דער רעדאָקציע: מוהר, וויענאָ. קאליס דאָרף מען אויף יידיש פאַרטייטשן מיטן וואָרט מוהר. פון דעם זעלביקן לשון וואָס יידיש האָט גענומען דאָס וואָרט פלה דאָרף אויך קומען מוהר. ביים ניצן דאָס ערשטע מאל דאָס וואָרט אין אַ טעקסט דאָרף מען אויסטייטשן וואָס עס באַטייט.

וועגן קלאגמוטער

בלעטערנדיק דעם קאטאלאג פון דער שטעטל-אויסטשעלונג אין ייווא האב איך זיך אנגעשטויסן אויף דעם נומ' 700. א פאטאגראפיע פון פראפעסיאנעלע קלאגמוטערס. האב איך זיך דערמאנט אז אין מיין נאטיצ-ביכל זיינען פאראן עטלעכע אינטערעסאנטע ציטאטן מיט דעם ווארט קלאגמוטער. די דאזיקע ציטאטן שפיגלען אפ די געשיכטע פון דעם ווארט און ווי אזוי מען האט אין פארשיידענע צייטן עס פארשטאנען אויף א פארשיידענעם אופן. רעכן איך אז די ציטאטן זיינען אינטערעסאנט הן פון א קולטור-געשיכטלעכן שטאנדפונקט, הן פאר דער יידישער לעקסיקא-גראפיע. **בכן — אט זיינען זיי:**

1. ... איין פראו דיא דא שטרעבט אונ'דש קינד איז בייא איר זאל מן איר אין (ארום) צו פוסן איין ווייט לייכל ליגן אונ'דש איז קיין גוטר (סימן) איז איין פר זינדגט זאך איין טייל הייסן זיא קלאג מוטר אונ'ווערש פיל דער פון גיזאגט טאג ניט אלש צו שר'יבן...

ר' שמעון בר' ישראל יהודה פראנקפורט פון שווערן, „ספר החיים“, חלק שני, אמשטרדם, תע"ו.

2. ... אין לזרוק דבר לרוח הנקרא קלאג מוט'ר והעולם טועין בזה...

ר' אהרן משה בהרב הצדיק מרדכי מסלונים, „ספר הזכרון“, ירושלים, 1874.

3. ... איינע סאוואע (נאכט איילען) אזוא א מין פייגעל ... אונ איר געשרייא איזט וויא דאס געוויין פון א קליין קינד, זיא האלט זיך אימער אויף אין חורבות, אדער אויף שטיבלאך וואס זייען אויף קברים, זיא ווערט אן גירופין אויך קלאג מוטער...

אייזיק מאיר דיק, „דיא ליידגע ווינצונגען“, ווילנא, 1868.

4. ... מען האט פאר צייטען געגלויבט ווען עס איז געשטארבען איינע שוואנגערע פרויא אין דיא ערשטע דרייא פיר חדשים, אונ מען האט זיך פאר געסין איר מיט צוא געבין אין קבר ווינדלעך פאר דאס קינד פלעגט זיא צוא קומען בייא נאכט אונטערן פענסטער בייא דעם קברות מאן אדער אהיים ווען עס איז ניט ווייט געווען אונ פלעגט צוא קלאגין אונ וויינען דאס מען זאל איר געבען ווינדלעך, אונ דיזעס האט מען גערופען קלאג מוטער...

אייזיק מאיר דיק, „שלום דער קאראבעלניק“, ווילנא, 1877.



פראפעסאנטעלע, "קלאמומערס" אויפן נעמיראווער בית-עלמין, אין חודש אלול.

הוספות

ל"אהל רחל"

חלק ראשון

אגרת אדמו"ר הזקן, להבין משל ומליצה

(„תניא” דף קכא)

בשנת תרי”א יצא לאור בדפוס טשערנאוויץ ספר „חסד לאברהם” ... כאמור על השער הוא דרושים על התורה [מאת] האחד ... ר’ אברהם המלאך בנו של הרב ... דוב בער ממעזריטש והשני ... הכהן הגדול מהו אברהם קאליסקער אשר מנוחתו כבוד ... בטבריא תובב”א. במצות ובהוצאת אדמו”ר הרב הקדוש ... מהו ישראל מריזין ... נכד המלאך המחבר. על ידי איש יקר ... מהור”ר חיים הלוי מבארדיטשוב אשר טרח ויגע להביאו לבית הדפוס. ועוד נוסף עליהם ליקוטים ואמרות ... מכמה צדיקים מפורסמים ...

מעבר לשער: הסכמת אדמו”ר הרב הקדוש ... מהו ישראל מריזין. בדף שאחרי השער: הסכמת האחים, שני בני היצחק ... צדיקים מפורסמים ... מו”ה שלום יוסף ומו”ה אברהם יעקבי (שני בניו של ר’ ישראל).

מהסכמתו של ר’ ישראל:

... כתבי קודש על התורה מאבי זקני המלאך זללה”ה, אשר היו לי למורשה ואחרי אשר נואשתי מהם, כי נכחדו מני, בעת משפחות גוים קראו עלי שטנה² בקשתים ולא מצאתים, עד שקם איש שלומי ... מהו חיים הלוי מבארדיטשוב ... לחפש ... וימצאם אף הביאם לידי ... עוד איותה נפשו לספח אל כתבי א”ז [אבי זקני] הנ”ל כתבי קודש על התורה מהרה”צ ... הכהן הגדול מהו אברהם קליסקער ... אשר שני הספרים גם יחד קראתים בשם **חסד לאברהם**. ועוד כמה ליקוטים יקרים אשר הביא אתו ... מקדושים אשר בארץ, ועתה את נפשו להביאם לבית הדפוס דק”ק טשערנאוויץ ... אמרתי לפעלא טבא יישר חילך ... והסכמה על משך ששה שנים ... היום יום ד’ ה’ תשרי דהאי שתא קץ **לישועה** [תרי”א] לפ”ק. ישראל במהו שלום.

מהסכמת האחים הנ”ל בני ר’ ישראל:

... לאחר עברו איזה שבועות אחדים מנתינת ההסכמה עד התחלת

(1) נתפרסם אח”כ כאדמו”ר מסאדיגורא.

(2) בשנת תקצ”ח שע”י מלשינות של מוסרים יהודים הושיבה אותו ממשלת רוסיה בבית האסורים בעיר קיוב, והדברים ידועים.

ההדפסה וביני ביני נלקח ממנו ... אבינו ... כי לקח אותו האלקים³, וירפו ידי הרבני מהו חיים הלוי המביא לבית הדפוס כי אמר הן לא יאמינו לי כי יאמרו לא נראה אליך הקדוש בהסכמתו. לזאת לאחזוקי גברא קאתינן, ולאסחידו עליה כי הסכמתו אמת, כאשר אזנינו שמעה לה מאבינו הקדוש זצוק"ל ... ככל הכתוב בהסכמתו ... ובודאי ישמעו לדברי אבינו הקדוש זלה"ה למען תבא עליהם זאת הברכה אשר **בדבר איש האלהים** [תר"י] לפ"ק⁴.

מדברי המביא לבית הדפוס הנ"ל (בדף כב/ו):

... כתבי קודש אלה אשר היו למורשה לאדמו"ר ... מוהר"ר ישראל מריזען מזקנו הקדוש המחבר זלה"ה, ואחר כי נגנבו מאתו בעת המבוכה הארורה, יגעתי ומצאתי בצלמם כדמותם אצל הרב הקדוש ... מוהר"ר אהרן מטשערנאביל מועתקים אות באות מכתבי קודש הרב המנוח ... מהור"ר אברהם המלאך זלה"ה. וה' נתן את חני בעיני הרב מוהר"ר אהרן הנ"ל לתתם על ידי להביאם לבית מחותנו אדמו"ר מהר"י זלה"ה להסכים על ידי להביאם לבית הדפוס...

חוץ מדרושי ר' אברהם המלאך ור' אברהם מקאליסק, ששמותיהם מפורטים על השער כנ"ל, נדפסו בספר זה גם דברים מאת: א) ר' מרדכי מטשערנאביל; ב) ר' דוד ממיקאלאייב; ג) מהרשב"א [כלומר, ר' שלום יוסף בן ר' אברהם המלאך]; ד) ר' פנחס מקארעץ; ה) ר' שמואל מקאמינקא; ו) ר' ברוך ממעזיבוז; ז) ולאחרונה: "ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטשוב זלה"ה".

זה כמה שנים מלפנים, עוד בארץ מולדתי, כשהגיע ספר זה לידי בפעם הראשונה ועיינתי ב"ביאור עשר ספירות" זה של תלמיד הרל"י מבא"ד, תמהתי תמיהה גדולה, הרי "ביאור" זה אינו אלא אות באות אגרת הרב מליאדי המתחלת, "להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם בענין הספירות", שנכנסה לחלק, "אגרת הקודש" של ספר ה"תניא" שנדפס בכל המהדורות המרובות של התניא, משנת תקע"ד ואילך עד ימינו אלה ממש! וכלום אפשר להעלות על הדעת, ששלשת המסכימים על ספר זה, הצדיקים המפורסמים, לא עיינו מימיהם בספר התניא ולא ידעו מאגרת זו?

תמיהה זו חיתה עמדי שנים רבות, עד שיום אחד, בווארשא העיר,

(3) נסתלק ביום ג' מרחשון תרי"א.

(4) תמוה מאד, לפי זה הרי קדמה הסכמתם להסכמת אביהם שניתנה בשנת תרי"א, ואולי אות א' בתיבת אשר צ"ל ג"כ גדולה.

נזדמן לי לרכוש ספר זה, דפוס לבוב תרכ"ד, ומצאתי שהמגיה בדפוס זה העיר על זה, ואעפ"י שבכותרת לביאור זה השאיר את הנוסח: „ביאור עשר ספירות מצדיק אחד תלמיד הצדיק אב"ד דק"ק בארדיטשוב" הנה בסיום ה„ביאור“ השמיט את השורה: „ע"כ [עד כאן] ביאור העשר ספירות של תלמיד הרב הקדוש מבארדיטשוב" ובמקומה הדפיס שורה זו: „ע"כ העתקה מאגה"ק. והמסדר הראשון ייחס זאת לתלמיד הגאון מבארדיטשוב טעה בזה. המגיה“.

יש להעיר על הלשון של זהירות שנקט בה המגיה הזה. את הכותרת של דפוס טשערנוביץ: „ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק ... אב"ד דק בארדיטשוב“, השאיר כמו שהיא, אלא השמיט את הסיום: „ע"כ ביאור העשר ספירות של תלמיד הרב הקדוש מבארדיטשוב“, אלא במקום לכתוב דברים מפורשים, שכל המעיין בספר זה יבין ש„ביאור“ זה אינו אלא של הרב מליאדי, שכבר נדפס בספרו ה„תניא“ נקט לשון רשלני, שעושה רושם שהוא מהסס ונזהר מלכתוב דברים גלויים. מסופקני, אם אדם שאינו רגיל ב„תניא“ יבין מלשונו במה דברים אמורים.

לפני שנים אחדות, בשנת תשל"ב, זיכתה אותנו ירושלים עה"ק ת"ו בהוצאה חדשה של ספר זה, בדפוס צילום. ענף הצילום של הדפוס נתרחב מאד בזמן האחרון, אבל מביני מדע כבר התריעו על השרירות הגדולה בענף זה. כל דכפין חוטף מכל הבא לידו ומצלם. ספרים המצויים רק במהדורה אחת ניחא, אבל המצויים ביותר ממהדורה אחת דרושה הבחנה של בקי באיזה מהן לבחור לצילום, שכן הרי מצויות ביניהן כאלו שטעויות הדפוס מרובות בהן או שלקויות בהשמטות (הן מטעם הצנזורה והן מטעם המדפיסים ע"י רשלנות או חשבונות של חסכון) והבקי יבחר מהן רק את הטוב שביניהן לצילום. ויש להצטער, שירושלים ת"ו בחרה לצילום, לא את מהדורת לבוב תרכ"ד הנ"ל עם תיקונו של המגיה, אלא דוקא את מהדורת ווארשא תרמ"ג ונתנה לנו את תלמיד הרל"י מבא"ד כמחבר ה„ביאור“.

ספר

חסר לאברהם

פי שנים בדרושים על התורה

האחד היה אברהם קדוש ה' • דמי לבר אלהים • רב רבנין • וחכם הדיוט • אשר פי כל יקבנו בשם
 ר' אברהם המלאך ולחיה בנו של הרב הקדוש • אר"י רבי עילאה • רשכבה"ג מהר" דוב בער
 ממעורמש • וז"ע • והשני מהר"י סבא קדישא • אר"י שבתכורה • בוצינא עילאה ויקרא •
 הכהן הגדול מה' אברהם קאליסקער וצוק"ל אשר מנחתו כבוד ספון וטמון
 באה"ק בטבריא תוכ"כ

במצות ובהנחלת אדמו"ר הרב הקדוש והטהור • אור עולם מהר"י ישראל מרזין זללה"ה נכד האמלק המתבר •
 ע"י איש יקר וירא ס' מאורי דדים הלוי מבארדיטשוב • נ"י אשר ערם ויגע לכניא •
 לבית סדקום

ועוד נוסף עליהם ליקדמים ואמרות טהורות מכמה צדיקים מפורסמים כאשר כתוב איש על שמו
 בראש ספר

דפוס בחכמית היופי ע"י הרבני הגנ"ד המפורסם מוהר"ר משלם הילער •
 בהמנוח מוהר"ר שמעון אר"י ז"ל •

במשער נאויין

תורה חדשה מאתי תצא לפ"ק

הסכמה

הסכמת אדמו"ר הרב דקדוש המפורסם בכל קצוי ארץ : ראש גולת אריאל
הפארת ישראל • עמודא דנהורא • אספקלריא המאירה • שלשלת הזוהרים •
אור ישראל וקדושו מה' ישראל מריזין • צוקללה"ה י"ע ועכ"י

ראו הביא לנו איש עברי מאנ"ש • את שאלהבא נפשי • המה בתבי קודש • על התורה • מאבי זקני המלאך • זללה"ה • אשר היו לי למורה • ואחרי אשר לאשתי מהם • כי

היה שלומי הדבני הותיק היקר מוה' חיים הלוי מבארדיטשוב • כי • ואחר כגבר הלניו לחפש אבני חר •
אלה • וימנאס אף הביאם לידי למען •

כי עוד מבריס אחיה נפשו לסבה אל כתבי אי"ו הנ"ל • כתבי קודש על התורה מהרה"ג הקדוש הבהן •
הגדול מהו' אברהם קליסקער • אשר תקע אהלו בזה"ק • במבריא טוב"ב • ותשלם חיתו •
שמה בארץ •

יהי קראתים • בשם חסד לאברהם • ועוד כמה • ליקועים יקרים אשר הביא אחו • באמתתהו •
מקדושים אשר • בארץ • המה • ותהי • את • נפשו • להביאם • לבית •

הדפוס דק"ק • משערנאוויץ • לאדפוסו אחר • לזכות שלמים וכן רבים המשחוקקים לשמוע דבר • ה' •
כל עומת • זאת אמרתי לבעלז טבא • יישר חילך • ואחך עון והסכמה על משר •

ששה שנים • לכל ישיג כל איש • את גבולך הן במדינה • זו הן במדינה אחרת • במתנגתם • או •
שלא במתנגתם • ויזוונקתני באהבי דניחא להו • ללא • ליקו בארור חיו • וזהשומע לי •

יבין בטח ושאל • עד ביאת ינו • באעה"ה היום יום ד' ה' פשרי דהאי שהא קין לישועה לפי •

ישראל במוה' שלום

טשערנאוויץ

הסכמה

הסכמת האחים היקדים : שני בני היצטר המאירים לארץ ולדרים : גזע חרשישים
אחם החושיה ורעת קדושים : צריקים מפורסמים לשם ולתהלה : מזה
שלוש יוסף נ"י ומה' אברהם יעקב נ"י

אם כי היה אך למוחר להת דיע בהסכמה על כהני קודש **איז המלאך** וללה"ה : כי מי יביא
אחרי הנולד : מאן מלכי רבנן **אבינו הקדוש והמהור** וללה"ה את אשר כבר
עשה ברשיונו והסכמתו : ומה
לנו להוסיף עוד דברים אך לאשר עברו איזה
שבועות אחדים מתנות ההסכמה עד התהלת ההדפסה וביני בני נלקח ממנו מחמד עינינו : אבינו אור עולם :
כי לקח אורנו האלהים : וירבו די קרבני התיק וירא ה' מהו' **חיים הדוי** המביא לבית הדפוס כי אמר הן
לא יאמינו לי : כי יאמרו לא נראה אליך הקדוש : בהסכמתו : לזאת לאחזוקי צברא קאהיין :
ולאסחדי עליה כי הטבתו אחת : כאשר אומניו שמעה לה מאבינו הקדוש : וזוק"ל אשר החזיק על ידו בכל הכבוד
בהסכמתו : בשום כי כל אדם יכול לאסור את שלו על הבירו : ומי הוא אשר יגע באחוזת נהלתו הוא הספר הקדים
הזה אשר הוא למורשה לנו מדור דור : ולא נחבדו ישראל על הגזל ח"ו : ובודאי ישמעו לדברי אבי
הקדוש וללה"ה : למען תבא עליהם זאת הצרכה אשר **כרבר איש האלהים** : לפ"ק

שלוש יוסף במה' ישראל הכ"ס :

אברהם יעקב במה' ישראל הכ"ס :



טשערנאוויץ

זו

לקוטים

בעומק הקליפה . הוא ברחמיו וחסדיו הגדולים לא הסתין על איתערותא דלתתא . רק בחסדו הגדול ססח ה' על הסת"ה הנ"ל . כ"א הקב"ה בכבודו ובעצמו נאל את אבותינו בן ינאל אותנו נאולת עולם כ"ב א"ס . סליק

ופסח ה' על הפתח . הרב ולהבין זאת ע"ס מאמר חו"ל . פתח שהקב"ה מבקש מאתנו ישראל . סתחו ל' נהדו ישל מחט וכו' . כלומר שיהי מעט איתערותא דלתתא . ובשביל זה היה בריאת האדם . אבל במצרים שראה הקב"ה את ישראל

נשלמו חידושי תורות . ואמרות טהורות : אשר נמצאו בליקטים מהרב הקדוש נ"ע מוה' ברוך בן יונתן לראית בהיכלו ליום שכולו אריך .

ב' ה' ל' ד' ו' א' ע' י'

ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטשוב זללה"ה

עשר ואמר רכשו שהאמר הוא מדות עצמיות של עץ הנשרף שהוא מורכב מד' יסודות א"מ"ע . וז' יסודות א"מ"ר חלסו והלכו וכלו בעשן המתהווה מהרכבתו כנודע . ויסוד הדי' שהוא בעץ שהוא עץ שבו הוורד למטה ואין האש שולטת בו הוא הנשאר ק"ם והוא האדם . והנה כל מהות הארץ וממשו וחוסרו וצורתו באורך ורוחב ועוביו שהוא נראה לעין כל קודם שנשרף ע"סר היא מיסוד העשר שבו רק שאמ"ר כלולים בו . כי העפר היא חומרי יותר מכולן ויש לו אורך ורוחב ועוביו . משא"כ באמ"ר . והם מעט מעט בעץ . וכל ארכו ורחבו הכל היה מן העפר . והכל שב אל העפר . שהוא האמר אחר שנשרף ממנה אמ"ר . והנה . כמו שהאמר אין לו דמיון וערך אל מהות העץ הגדול באורך ורוחב ועוביו קודם שנשרף (ולא בקיטתו) ולא באיכותא . אף שהוא הוא מהותו ועצמיותו וממנו נתהווה כך עד"ש אמר א"א עליו השלום על מדתו מדת אהבה המאירה בו ומלוכשת בנופו . דאף שהיא היא מדת אהבה וחסד עליון שבאצילות המאיר בנשמתו להיות מרכבה על ונה . אעפ"כ בירידתה למטה להתלבש בנופו ע"י השתלשלות העולמות מסריגה לסריגה ע"י צימצום רבים אין דמיון וערך מהותו אור אהבה המאיר בו אל מהות אור האהבה וחסד עליון שבאצילות אלא בערך ודמיון מהות העפר שנעשה אפר אל מהותו ואיכותו כשהיה עץ נחסד לסראה וסוב לסאכל עד"ם ויותר מזה להבדיל כלאף אלפי אלפים הבדלות . רק שדברה תורה כלשון בני אדם במשל ומליצה . והנה כללות הע"ס שנכששת האדם נודע לכל בדרך כלל . שהמדות נחלקות בדרך כלל לז' מדות . וכל פרטי המדות באדם

באות

להבין . משל ומליצה דבני חכמים וחידותם בענין הספירות . ומודעת זאת בארץ מסי קדושי עריון נ"ע לקרב קצת אל השכל מה דכתיב ומבשרי אחזה אלוה . שהכונה היא להבין קצת אהותו יתברך . מנפ"ש המלוכשת מבשר האדם . ועס"י מאמר רז"ל ע"ס ברכי נפשי את ה' וכו' מה הקב"ה כו' כך הנשמה כו' ועס"י מאמר הוורד ע"ס ויסח באפיו נשמת מאן דנפח מתיכו נפח . ואפילו נפש דעשייה [שהיא] (ו) מזיווג וז"נ דעשייה ומהמחין שלהם שהם בחי' חיות ונשמה דז"נ שהן הן אחוריים דכלים דזו נ דאצילות . שהם אלקות מסש . שבתוכם מאיר אור א"ס ב"ה המלוכש בחכמה דאצילות . וא"ה ונרמיה חד באצילות . וע"כ גם בנשמת האדם מאיר אור א"ס ב"ה מלוכש ונגזו באור החכמה שבה להחיות את האדם . וממנה יוכל האדם להבין קצת בספירות עליונות שכולן מאירות בנשמתו הכלולה מהן . אך צריך להקדים מה ששמעתי ממורי ע"ה ע"ס ואנכי עפר ואמר . שאמר אברהם על הארת נשמתו המאירה בנופו מאור חסד עליון . והוא מדתו מדת אהבה רבה . שהוא אוהב להקב"ה אהבה רבה גדולה ועליונה כ"כ עד שנעשה מרכבה להקב"ה וסד"א שבחינת חסד ואהבה של מילה בספירות הוא מענין וסוג מהות מדות של א"א ע"ה ורק שהיא גדולה ומפלה ממנה למעלה למעלה עד אין קץ ותכלית כנודע ממדות עליונות שאין להם סוף ותכלית מצד עצמיותו כי אור א"ס מאיר ומלוכש בתוכו ממש וא"ה ונרמיה חד . משא"כ בנשמת האדם המלוכשת בחומר שיש למדתו קץ ונכול . אבל מ"ס סד"א שמדתו הן מענין וסוג מדות עליונות . ולזה אמר ואנכי

יוד

תתן אמת ליעקב חסד לאברהם

ס פ ר

חסד לאברהם

פי שנים בדרושים על התורה

האחד היה אברהם קדוש ה' . דמי לבר אלהין . רב
רבנין . וחכם הרזים . אשר פי כל יקבנו בשם ה'
אברהם המלאך . ולזהו בנו של הרב הקדוש . ארי'
דבי עילאה . רשכבה"י מהו . דרב
בער ממעוריש זייע . והשני מהאי סבא קדישא . ארי'
שבחבורה בוצינא . עילאה ויקרא
הכהן הגדול מזה . אברהם קאליסקער . זצוקיל
אשר מנוחתו כבוד . ספון ושמון
באה"ק במברא תוביב :

במצות ונחללת אדמו"ר ככח הקדוש והטהור . לזר עולם
ישראל מריון ז' לל"ה נכד המלאך המצטר .
ע"י חסד יקר . וילא ה' מהורר חיים הרזי
מברדישיב כ"י אשר עמד ויגע להניח לניח הספיק :

ועוד נוסף עליהם לקושים ואמרות טהורות ממכה צדיקים
מפורסמים כאשר כתוב איש על שמו ראש ספרו :

ועתה נדפס בתכלית היופי ע"י הרבני מהור"ר אברהם
יהושע העשיר כ"י נהפז הלוי מו"ה יהודה
גרשון זלל"ה :

Chesed Leabraham.

Verlag v. Abraham Drucker.

Druck v. M. F. Poremba in Lemberg 1864

לוא לוא לוא לוא לוא :

והבית את אברהם יעקב וישראל את אברהם יעקב וישראל

ואברהם יעקב וישראל את אברהם יעקב וישראל

ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחר תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטשוב וללה"ה

שהוא נראה לעין כל קודם שנשרף עיקר
הוא מיסוד העשר שבו רק שאמר כלולים בו
כי העשר הוא חומרי יותר מכולן ויש לו אורך
ורוחב ועוביו • משא"כ באמ"ר • והם מעט
מוציר בעץ • וכל ארכו ורחבו הכל היה מן
העשר • והכל שב אל העשר • שהיא האפר
אחר שנשרף מנהא אמ"ר • והנה כמו שהאפר
אין לו דמיון וערך אל מהות העץ הגדול באורך
ורוחב ועוביו קודם שנשרף (ולא בקומצו) ולא
באיכותא • אף שהוא הוא מהותו ועצמותו וממנו
נתהווה כך עדי"מ אשר אמ"ר עליו השלום על
מדתו מדת אהבה המאירה בו ומלוכשת בנופו •
דאף שהיא היא מדת אהבה וחסד עליון שבאצילות
המאיר בנשמתו להיות מרכבה עליונה • אעפ"כ
בירידתה למטה להתלבש בנופו ע"י השתלשלות
העולמות מסריגה למסריגה ע"י צימצומים רבים
אין דמיון וערך מהותו אור אהבה המאיר
בו אל מהות אור האהבה וחסד עליון שבאצילות
אלא בערך ודמיון מהות העשר שנעשה אפר אל
מהותו ואיכותו כשהיה עץ נחמד למראה וטוב
למאכל עדי"מ ויותר מזה להכדיל באף אלפי
אלפים הברלות • רק שרביה תורה כלשון בני
אדם במשל ומליצה • והנה כללות הע"ס שבנשמת
האדם נידע לכל בדרך כלל • שהמדות נתלקות
בדרך כלל לו' מדות • וכל פרטי המדות באדם
באות מאתח מן המדות אלו • שהן שורש כל
המדות וכללותן • שהוא מדת החסד להשפיע
בלי גבול • ומדת הנבונה לצמצם מלהשפיע
כ"כ • אי שלא להשפיע כלל • ומדח"ד לחסד על מי
ששייך לשון רחמנות עליו • והוא מדה ממציעת
בין נבונה • לחסד שהוא משפיע לכל גם למי
שאינן שייך לשון רחמנות אליו כלל משני שאינו
חסד כלל ואינו שריו בצער כלל • ולפי שהוא
מדה ממציעת נקרא תפארת"ה • כמי בגדי תפארת
עדי"מ בגדים צבועים בגוונים הרבה מעורבין
בדרך שהיא תפארת וגו' • משא"כ בגד הצבוע
בגוון אחד לא שייך בו לשון תפארת • ואח"כ
בזאת ההשפעה לדי משה • דהיינו בשעת
השפעה משה • צריך להתייעץ איך להשפיע
בדרך שיוכל המקבל לקבל ההשפעה • כגון שרוצה
להשפיע

להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידושים בענין
הספירות • ומודעת זאת בארץ משי
קדושי עליון צ"ע לקרב קצת אל השכל מה
דכתיב ומבשרי אהבה אלוה • שהכוונה היא
להבין קצת אלהותו וחסדו • מנפש המלוכשת
מבשר האדם • ועפ"י מאמר רז"ל ע"ש ברכי
נפשי את ה' וכו' מה הקב"ה כו' כך הנשמה
כו' ועפ"י מאמר הוה"ר ע"ש ויפ"ח באפ"י נשמת
חיים מאן דנפח מזוכי נפח • ואפ"ל נפש
דעשייה [שהיא] (ו) מזווג וז"ל דעשה ומהמחין
שלום שהם בחי' חיות ונשמה דח"ו' שהן הן
אחוריים דכלים דח"ו' דאצילות • שהם אלקות
ממש • שכלום מאיר אור א"ס ב"ה המלוכשת
בתכונה דאצילות • ואיהו וגרמיה חר באצילות •
ועפ"כ גם בנשמת האדם מאיר אור א"ס ב"ה
מלוכשת וגנוו באור התכונה שבה להחיות את
האדם • וממנה יוכל האדם להבין קצת
בספירות עליונות שכולן מאירות בנשמתו
הכוללה מהן • אך צריך להקדים מה ששמעתי
משרי ע"ה ע"ש ואנכי עפר ואפר • שאמר
אברהם על הארץ נשמתו המאירה בנופו מאיר
חסד עליון • והוא מדתו מדת אהבה רבה •
שהוא אוהב להקב"ה אהבה רבה גדולה ועליונה
כ"כ עד שנעשה מרכבה להקב"ה וסד"א שכינת
חסד ואהבה של מעלה בספירות הוא מענין
זכנו מהות מדות של אמ"ר ע"ה ורק שהיא
גדולה וטעמא ממנה למעלה למעלה עד אין קץ
ותכלית נודע ממדות עליונות שאין להם סוף
ותכלית מצד עצמותו כי אור אמ"ס מאיר
ומלוכשת בחוכו ממש ואיהו וגרמיה חר • משא"כ
בנשמת האדם המלוכשת בחומר שיש למדתו קץ
וגבול • אבל מ"מ סד"א שמדתו הן מענין וסוף
מדות עליונות • ולזה אמר ואנכי עפר ואפר
דכמו שהאפר היא מהות עצמותו של עץ
הנשרף שהוא מורכב מר' יסודות ארבע • וג'
יסודות אמ"ר חלש והלבו וכו' בעשן המתהווה
מהרכבתו בנודע • חסדו הד' שהוא בעץ ש"א
עפר שבו הוה"ר למטה ואין האש שולטת בו
הוא הנשאר קיים והוא האפר • והנה כל מהות
הארץ וממנו וחומריו וצורתו באורך ורוחב ועוביו

ביאור ענין ציור

הנולד ממנה. מהנולד אל העולם להיות בה ככת ורא בפועל. ולכן נקרא היוזג בלשון דעת מסני שהוא לשון התקשרות וזה בחי' דעת התחתון המתפשט במדות ומתלבשת בהן כדי להחיות ולקיימן. ויש בחינת דע"ת העליון שהוא בחינת התקשרות וחיבור מקור השכל המשיג עומק המושג בנקודה. וכברק המבריק על שכלו שמתפשט למעשים טובים. ומביא עומק המישג לידי הבנה בהרחבת הביאור באורך ורחב שהוא בחינת בינה הנקרא רחובות הנגר כמו שכתבתי במקומו:

בגדולת ה' כי לגדולתו אין חקר ויש בחי' גדלות ה' שעי' התכוננת הנפש האלהות בה חסול עליהם אימתה ופחד שהיא יראה תתאה בחי' מלכותי' ויש בחי' גדלות. שמשנה באה יראה עילאה יראת הבושת ויש בחי' שמשנה באה האהבה רבה. ויש בחי' שמשנה באר בחי' האהבה זוטא. וכן במדות חיצוניות שהם חסד כנ"ל. ובכולם צריך להיות סלובשת בהם בחי' הדעת שהוא בחי' ההתקשרות הנפש. הקשורה ותקועה בהשגה זו שמשגת איוה ענין בגדלות ה'. שמשנה נולדה כל איוה מדה מהמדות. כי בהיסח הדעת כרגע מהשגה זו נסתלקה המדה

ע"כ העתקה מאג"הק. והמסדר הראשון יחס זאת לחלמיד הנאין מבארדישוב טעה בזה. המניה

פרשת ויצא

ויחזק לשון חולם דכשהנקודה הוא על חתיכה אזי הוא חולם וכשהנקודה היא תחת החתיכה אזי היא חזיקה. וזהו מוצב ארצה וראשו מניע השמימה. פירוש שאיש ישראל מחזיק א"ע שהוא מוצב ארצה אזי הוא מניע השמימה.

ויותר יעקב לבדו. ס"י שהותיר לבניו את לבדו כי כשיבא משיח ב"ב אז יהיה ה' נשגב לבדו.

אמרינן כנמרא כל ת"ח שאין בו דעת נבילה טובה המנו. והכשה מפני מה הנבילה טובה ממנו ואמר דאיתא כנמרא והיה אמונת עתך חוסן ישועות הכמת ודעת כל חד וחד מרמו על סדר שרז ודעת זה מהירות וא"כ הפירוש כנמרא כל ת"ח שאין בו דעת שאין לו מהרה במקוה נבילה טובה ממנו ומפני מה הנבילה טובה ממנו כי איתא כנמרא שטומאה היוצא מגופו חומר מטומאת נבילה וכל שאין לו מהרה במקוה הוא טומאה היוצא מגופו לכן הנבילה טובה ממנו כי הנבילה טומאה שלה קרה מן היוצא מגופו.

ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד :

ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר

את תאריך הדפסת ספר „ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר", קובעים הביבליוגרפים — שנת תקע"ט. כך בן-יעקב ב„אוצר הספרים", כך ח.ד. פרידברג ב„בית עקד ספרים", אלא שהוא מוסיף שמספר הדפים בו הם: (2, 88, 67, 86, 9)¹.

בן-יעקב מוסיף בסוגרים דברים אלו:

„ודע כי מתחלה נדפס הל' אישות רק עם בית שמואל ובאורי הגר"א על ב' צדי הפנים, ואח"ז [=ואחר זה] שבו והדפיסו שנית הב"ש [=הבית שמואל] וחלקת מחוקק הל' אישות על צדי הפנים ובאורי הגר"א על שולי העמודים למטה, וכן נדפס עד תומו. וח"מ [=וחלקת מחוקק] הל' אישות נדפס ג"כ בכרך מיוחד להשלים הראשונים וכן נמצא בשני פנים".

אלו הם דברים מבולבלים ובלתי נכונים. מסתבר אשר רק שמועה שמע ואזנו קלטה את הדברים שלא כהוויתם. באמת, חוץ מטופסים שנדפסו בשנת תקע"ט מצויים² עוד שני מיני טופסים, שהתחלת הדפסתם היתה עוד בשנת תקע"ב ונגמרו בשנת תקע"ט. הבו נברר, כיצד נשתלשלו הדברים בהדפסה עד שהגיעו לשלשה מיני טופסים משונים זה מזה?.

המטפל בהבאת ספר זה לדפוס היה נכדו של הגר"א, ר' יעקב משה (בנו של ר' אברהם בן הגר"א), שירש מאביו את כתב-היד של הגר"א. כשהביא את הספר לבית הדפוס לקח לו לדוגמא את שיטת ההדפסה של ביאור הגר"א לחלק יורה דעה, שאביו ר' אברהם, יחד עם הרי"ל, שני בני הגר"א, הדפיסו בשנת תקס"ו בהוראדנא והשמיטו את שני הפירושים, הש"ך והט"ז, אעפ"י שכבר קנו את מקומם, בדפוסים הקודמים, סביב השלחן ערוך, והדפיסו את השלחן ערוך עם ביאור הגר"א בלבד. מסתבר, משום שהניחו שתהיה פחיתות הכבוד להגר"א אם ידפיסו בצד פירושו גם פירושים אחרים, כאילו פירושו בלבד אינו

(1) טעות הבחור הזעזער, ששילשל לכאן את מספר הדפים של דפוס זאלקווא תקצ"ט הרשום קודם.

(2) המונח „מצויים" כאן הוא, כמובן, אינו אלא יחסי.

מספיק. היו, אמנם, אז ערעורים על שיטה זו, בטענה, שפירוש הגר"א הוא קשה-הבנה וללומדי שלחן ערוך יש צורך בפירוש יותר קל, אבל ר' מנחם מענדל משקלאוו, תלמידו הגדול של הגר"א, שטיפל גם הוא בהדפסת חלק יורה דעה, טופח על פניהם ובלשון חריפה דוחה את טענתם, והרי דבריו בהקדמתו לחלק יורה דעה:

„...ויסכר פי דוברי שקר הדוברי על צדיק עתק בגאווה ובזו המונעים מללמוד תורת ה' האמיתית[ת] ודבר קדשו אשר דבר ע"י עבדו אלי. ויש מהם שאומרים שהוא מלא עינים[ם] דוברי שקרים לא יכון לנגד עיני, שבאמת אין הם חפצים לעיין והשוחד אשר בלבם מסמא את העינים מלראות עין בעין ובאמת הן עיני ה' המשוטטים בכל הארץ והאור היוצא מן העין מזריח ליראי ה' כשמש וצדקה ומרפא לתחלואיו אשר חילה כל ימיו בהסיר מעקשות ומגלה עמוקות מני חשך...”

בני הגר"א, המביאים לבית הדפוס, לא השגיחו על טענות המערערים והדפיסו את חלק יורה דעה עם ביאור הגר"א בלבד. ר' יעקב משה החליט ללכת בשיטה זו ולהשמיט גם בחלק אבן העזר את שני הפירושים הקודמים: „חלקת מחוקק” ו„בית שמואל”, אעפ"י שכבר קנו את מקומם בדפוסים הקודמים, בשני צידי השלחן ערוך, ולהשאיר רק את „באר הגולה” (שנדפס על הגליונות), מסתבר, משום שהגר"א היה מצאצאיו של המחבר, ר' משה רבקה.

בשנת תקע"ב התחילו בהדפסה ולא הספיקו להדפיס אלא עד הלכות קדושין עד שהתחילה פלישת נאפוליאון לרוסיא ונתבטל הדפוס. ואעפ"י שאחרי בריחת הצרפתים מרוסיא לא ארכו הימים והדפוס הוקם מחדש, לא הזדוץ ר' יעקב משה להמשיך את ההדפסה מהלכות קדושין ואילך. ובמשך כמה שנים היה בידי לומדי שו"ע אה"ע ביאור הגר"א רק עד הלכות קדושין. בין אלה שרכשו אותו היו שכרכום, כדי שלא יתבלו, וכך נולד מין טופסים אחד.

סוף סוף התחילו מגיעים לר' יעקב משה בקשות להמשיך את ההדפסה מהלכות קדושין ואילך, שכן חוץ מהחשק לעיין בדברי הגר"א, הרי כתב-היד מתיישן ויש חשש שיום יבא ולא יהיה קריא עוד. יחד עם בקשות אלו התחילו מגיעים אליו גם תלונות על השמטת הפירושים הקודמים הנ"ל. מה שלא עשה השכל עשה הזמן. במשך

(3) כלומר: הוא משתמש במדה גדושה מאד בציונים „ועיין” לעיין פה לעיין שם, שמכביד על הלומדים, הן מצד טורח החיפוש והן מצד העיוני, להבין למה נתכוון. זה מזכירני את הגאון הרגצובי ז"ל בארץ מולדתי שבספרו „צפנת פענח” השתמש הרבה ב„ועיין” והיו שאמרו עליו שהוא מלא עינים.

השנים, משנת תקס"ו, שנת הדפסת חלק יורה דעה הנ"ל, ואילך נתברר, הלכה למעשה, שצדקו אז המערערים הנ"ל על השמטת הפירושים הקודמים בחלק יורה דעה. הזמן הוכיח שפירוש הגר"א לבדו אינו מספיק, שכן הוא טוב רק ללומדים בדרגא עילאה, אבל לסתם לומדי שלחן ערוך הוא יותר מדי קשה וכספר החתום להם, והתוצאה משיטת ההשמטה היתה שהזניחו לגמרי את לימודו. בלשונם של המתלוננים: „בפיהם ובשפתותיהם כבדוהו ולבם רחק ממנו". לכן הם פונים לר' יעקב משה בהצעה: מה שנדפס כבר עד הלכות קדושין אין להשיב, אבל מהלכות קדושין ואילך יש להדפיס גם שני הפירושים הקודמים, ואדרבה; לימוד השלחן ערוך עם שני הפירושים מקודם יסייע להבין היטב גם את פירוש הגר"א ולראות את עליונותו ויוקרתו.

כאן, אמנם, עולה בעיה חדשה; כיצד לסדר את מקומם של שלשת הפירושים על הדף. בדפוסים הקודמים לא היתה זו בעיה, שכן היו רק שני פירושים והדפיסום משני צידי השלחן ערוך, אבל עכשו כשיהיו שלשה הרי יהיה מן ההכרח להוריד את אחד מהם לשולים, לחצי השער התחתון, והשאלה היא את מי מהם להוריד? מסתבר שלא עלתה על דעתם להוריד את ביאור הגר"א, שכן תהיה פחיתות כבודו, אבל את מי מהשנים להוריד? לכן הם מציעים להוריד את שניהם! לתת לביאור הגר"א לבדו את חצי השער העליון ולהדפיסו משני צדדי השלחן ערוך ותחתיו שני הפירושים הקודמים. הלבישו סדר זה במליצת הנביא זכריה על המנורה שראה בחזונו: מנורת זהב וגולה על ראשה ושני זיתים אחד מימינה ואחד משמאלה. כלומר, וגולה על ראשה = ביאור הגר"א בראש העמוד, ושני זיתים תחתיו מימין ומשמאל = שני הפירושים הקודמים.

ולשלימות הספר הם מציעים להדפיס גם את מה שהשמיטו בדפוס תקע"ב, שני הפירושים (בלא פנים השלחן ערוך) עד הלכות קדושין.

כנראה השתכנע ר' יעקב משה מדברים אלו, אלא שלא הספיק להתחיל בהדפסה עד שהגיע מכתב מהגאון ר' חיים מוואלאזין ז"ל בלשון זו: „אל תסיג גבול ראשונים, וחלקת מחוקק ובית שמואל יודפסו על מקומן שזכו מכבר". האויטוריטה של הגר"ח הכריעה.

4) אני מניח שהגר"ח לא נתעורר לכתוב זה מעצמו, אלא הוא תשובה לשאלת ר' יעקב משה שלא רצה להכריע בעצמו או שלא היתה לו האויטוריטה להכריע.

בשנת תקע"ט ניגשו סוף סוף להדפסה, בסדר שהכריע הגר"ח ז"ל, שני הפירושים בראש הדף, משני צידי השלחן ערוך ותחתיהם ביאור הגר"א, החל מהלכות קדושין עד סימן קכ"ו (אמצע הלכות גיטין). מסימן קכ"ו העלו את ביאור הגר"א לראש הדף ותפס את מקומו של ה"חלקת מחוקק" בצד השלחן ערוך* עד סוף הספר (סימן קע"ח). בס"ה 188 דף (ממוספרים: א-קפח).

נוסף לזה השלימו את מה שהחסירו בדפוס תקע"ב והדפיסו את שני הפירושים הקודמים (בהשמטת פנים השלחן ערוך) עד הלכות קדושין. בס"ה 33 דף (ממוספרים: כג-נה).

בהשלמה זו, בדף נ"ה עמוד א' הדפיסו דברים דלהלן:

(א) דברי המגיה: חרוזים עם אקרוסטיכון-יעקב משה. (ב) חרוזים עם אקרוסטיכון-יעקב. כ"ד הנטפל לעושי מצוה **יעקב** במהו **ידידי ליפמן** ז"ל. (ג) לוח הטעות לדפוס תקע"ב עד הלכות קדושין. (ד) אפריון נמטי להרב החר"ף והבקי כבוד מהור"ר **יעקב משה** בן הרב הגדול המפורסם בתורה וביראה מהור"ר **אברהם בן רשכ"ה** [=תקע"ט] לפ"ק, שהרשני להדפיס נופך משלי: בבבא בתרא דט"ו תו' ד"ה פ"ה, דיחזקאל לא כתב ספרו משום שהי' בחו"ל וקשה דהא ירמיה הלך למצרים ולא מצינו שחזר. ע"כ: בירמי' מ"ד פי"ד פרש"י שירמי' חזר ומשמע קצת שמצא כן בסדר עולם וע' באילה שלוחה וע' בסדר הדורות וע' בס' אהבת ציון שקבר ירמי' בחצר המטרה ואין כאן מקום להאריך: כ"ד יעקב במהר"ל הנ"ל*. נשלם ביום שנכפל בו כי טוב י"א בחודש **הראשון טוב** [=תקע"ט] לנצורי כאישון לפרט. דף נ"ה ע"ב נשאר חלק.

לכל הנ"ל הוסיפו שני דפים, שעליהם הדפיסו: שער, הסכמות והקדמות.

בנוסח השער, אחרי שמות שלשת הפירושים הדפיסו שורות אלו:

„לא כאלה הלכות פו"ר ואישות, אשר נדפס באור הגאון עם הש"ע למבראשונה ואח"כ חלקת מחוקק ובית שמואל; אפס מהלכות קדושין ואילך התחלנו להדפיס כסדרן, מזה אחד ומזה אחד ובאר הגולה סמוך לו, וגולה על ראשה ביאור הגאון זצוק"ל" **ווילנא והוראדנא**, ע"י

(5) בעל ה"חלקת מחוקק" הספיק לפרש רק עד סימן קכ"ו ושחל"ח.

(6) הוא הוא מחבר ההגהות „יגל יעקב" על ספר „צוהר התיבה" ווילנא והוראדנא, תק"ף.

(7) אע"פ שהדפיסו את באורי הגאון בחצי הדף התחתון השתמשו במליצת „גולה על

ראשה" מן הסתם לא במובן המעשי אלא במובן העיוני.

השותפים ה"ה ר' מנחם מן במו' ברוך ז"ל וה"ה ר' שמחה זימל בר' מנחם נחום ז"ל. בשנת חלק ש"ע א"ע [תקע"ט] לפ"ק.

מעבר לשער: רשיון הצנזורה בפולנית, מיום 25 במארס 1819; נוסח מכתבו של הגר"ח ז"ל הנ"ל; שתי הסכמות: אחת של הרב שאול בר' יוסף מיום א' ב' ניסן התקע"ט ושניה מאת הרב אברהם אבלי בלא"א הגדול מהורא"ש ז"ל מיום ועש"ק ער"ח ניסן תקע"ט.

מהסכמתו של ר' שאול: "...שיצא הכרוז משני בתי דינין דקהילתינו יע"א בשנת התק"ס¹⁰, בכח ב"ד ע"פ תקחז"ל, שלא ירים איש את ידו להדפי' שום דבר בשם הגאון זצוק"ל אם לא מכ"י ממש של הגאון וע"י גברא שיתמחי להיות ראוי לאסוף ולסדר דברי הגאון כראוי".

כך נולד מין טופסים שני. הספר אמנם שלם אבל מוזר. איננו אחיד אלא מורכב משלשה חלקים שונים זה מזה: השער ודף שאחריו דפוס ווילנא והוראדנא, תקע"ט. גוף הספר עד הלכות קדושין, עם פירוש הגר"א בלבד, דפוס תקע"ב [בהוראדנא], אח"כ: שני הפירושים חלקת מחוקק ובית שמואל בלא פנים השלחן ערוך, דפוס תקע"ט ווילנא והוראדנא, אח"כ מהלכות קדושין עד גמירא, השלחן ערוך עם שלשת הפירושים לפי הסדר שהכריע הגר"ח ז"ל, דפוס ווילנא והוראדנא תקע"ט. מספר הדפים בטופסים אלו: [2], ג"כד, כג"נה, א"קפח [בס"ה 245 דף].

לקונים חדשים, שלא רכשו בשעתם, בין תקע"ב לתקע"ט, את דפוס תקע"ב, הדפיסו מחדש את כל הספר מסימן א' עד גמירא הכל בסדר שהכריע הגר"ח. גם הדפיסו לו שער אחר, בהשמטת השורות המתחילות: לא כאלה וכו' שעל שער הנ"ל, ובהקדמת ר' יעקב משה השמיטו את המשפט שהבאתי לעיל, "הן מה שנדפס כבר עד הלכות קדושין אין להשיב" וכן את ההצעה הנ"ל לשלימות החיבור להדפיס את שני הפירושים עד הלכות קדושין, שלא היה צורך בזה, שכן כל הספר אחיד. מספר הדפים בטופסים אלו: ד' עמודים, ה"סא, א"קפח דף. בס"ה [2], 255 דף.

כך נולד מין טופסים שלישי.

(8) קאצענעלנבויגן, רב בוויילנא.

(9) מכונה פאסוואלער, ע"ש עיר מולדתו, "פאסוואל".

(10) באמת כבר בשנת תקנ"ח, סמוך אחרי פטירת הגר"א ז"ל, יצא כרוז זה. ועוד הפעם בשנת תקנ"ט (ראה הצילומים). מענין שעל כרוז תקנ"ח חתום גם ר' משה מייזלש, אעפ"י ש"בבית רבי" כתוב שנתקרב לרבינו נ"ע איזה שנים לפני מאסרו. משמע שעדיין לא היה הדבר ידוע. נראה שהשם "מייזל" כאן הוא טעות הדפוס. שכן ה' חותם תמיד "מייזלש" (ראה פאקסימיליא של חתימת ידו בספר "מגדל עז". כפר חב"ד תש"מ עמוד תקטו-תקיח).

הסכמת בי דינא רבא משני אבות בתי דינא דק"ק ווילנא יצ"ו

אדרי אשר ידוע ומפורסם ברחבי בני עמיתו אח אשר רבינו הגדול בישראל גדול שמו מסוף העולם עד סופו יסיד בדורו וכמה דורות שלפניו זה שם קדשו הגאון הקסיד האמתי מוהרר **אליר** זללה"ה מקהילותינו הניח אחריו ברכה בנגלה ובנסתר אין סיפור לערך חיבוריו ואין לריכין להסבתינו רק מדאגה מדבר אשר שרצנו קצת מנחביו נעזקי בידי שלא שמשו כל לרכיהן ואינם יודעים שיחיו וכ"ש בונחיו לזאת ינא מאתנו שני כחות דיינים בי דינא רבא בצירוף המ"ץ ונכבדי מחנינו י"ט כסליו הקנתי"ח • שהאלופים השמשים דק"ק יצ"ו יכריזו בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות דקהילותינו יצ"ו שלא ישמע ולא יאמין שום אדם לדברי האומר בשם הגאון הקסיד זללה"ה בע"פ ששמע מפי או יבוא בכ"י ששעמק מב"י הגאון הג"ל עד שיחברר צדור גמור שהם מכאבי יד הגאון עצמו שהניח אחריו ברכה ביד בני זרע בדרך ה' הרבנים המושלמים התשרסמים נר"ו • ויקויים ע"פ בד"ר דק"ק יצ"ו בצירוף המ"ץ דק"ק יצ"ו ופשיטא שלא להעלות שום דבר בדפוס עד שיחברר כנ"ל וכל מי שידפוס בלי בירור כנ"ל הורע חוקרו ולא להאמין שהם דברי הגאון הג"ל • וכעת נחברר לפנינו שבעה חיבורים שרונים בניו להדפיסם בראשונה מהם סולח נקי בלי שום סיג ושרבוב דברים • ראובן הדברים למי שאמר • ע"כ אכתוב בד"ר והמ"ץ דבש ק"ק יצ"ו המסיימן להדפיסם ע"י בניו נ"י • יחד"א על כל אדם להדפיס • נשך עשרה שנים בכל חסונת ישראל • והשבעה סיפורים הנזכרים • פי' משפטים ודעים • פי' ירושלמי ודעים • פי' חיקוני זוהר • פי' ככר יזכר • פי' ככר דלגיומא • פי' הכללות • פי' רשיא הקימא • ומי יוכל לשער גודל שבשם ועושר גדולתם ותודיעים אנתה שמים דלמטה לא ינחן פאחיו רשות להדפיס כ"א ספרים הג"ל • ומכלעדי הכני' נ"י לא יקובל עד שיבואו ע"ה ב' כחות דיינים ומ"ץ ויקויים בב' • קהילותינו יצ"ו יוכל בתי דינין וראשי עסקי דש יעמדו על משפחתם כלל התדינות וכל הקהילות בישראל ובפרט בעקומות הדפוסים שיבטיחו על זה • שלא יחלה מ"ו בוקי סריקי בכבוד גאון עוזינו אשר בלינו ובזכותו אכתוב מחקיימים • ומי שישיג גודל בניו ליקום בארור אשר קבלנו עלינו בהר סיני ארור מסיג גבול רעיו • והשום יבוא פליו ברכה טוב וזכות הגאון יגין עלינו ועל זרעו ועל כל ישראל עד פולס • הכ"ד בי דינא רבא דק"ק ווילנא יצ"ו הנאיים עה"ח יס ג' אדר ראשון הקנתי"ח לפ"ק :

נאום אלי' בל"מ מוהרר מרדכי זללה"ה ספרא צבי דינא רבא דק"ק ווילנא יצ"ו
ונאום ישראל בל"מ מוהרר מרדכי זללה"ה
ונאום יחזק בל"מ מוהרר יהודה זללה"ה
ונאום אהרן בל"מ מוהרר שלום זלמן זללה"ה
ונאום שלמה בל"מ מוהרר דוב בער זללה"ה
ונאום צבי הירש בל"מ מוהרר רחלפירש זללה"ה
ונאום גרשון בל"מ מוהרר מ"ו בנחם מענדל יצ"ו
ונאום שלמה בל"מ מוהרר נח"י זללה"ה

הסכמת מה"ץ קהילותינו יצ"ו

לחדשים אחרי אמת שפי' על רבצ'ה וסבא רב"ה ופי' יונה ושאר ליקוטים הם דברים שישלחו רפי לזונוני גאון ישראל וקדוסי כנאין רבינו אלי' הסיד זללה"ה שרצנו בכ"י מתח ריש מאחר ה' מסכתיו בניו הדפוסים המוכללים נר"ו • והדברים הלזין למי שהמרן וכל איש יהי נזהר פניהו שלא ילמוד מ"ו בארור חסד ט"ו ואלא לכתבים הספר הלז בתוך שנה שני המיום דלמטה ולהשמע יונעם כיום יס אל ט"ב אלול הק"ם
ידוע לנו שגור כ"י קדשו של הגאון הקסיד האמתי קדוש ישיאל מ"ו אליהו זללה"ה מוילנא
ע"כ בלתי פ"מ יוס אל"ה נאום מייס באהרר טובי' זללה"ה

X הסכמת המאורות הגדולים בי דינא רבא דק"ק הוראדנא X

מה נבבר היום בהגלות נגלות לבית ישראל דבר טמון באש ובמים • אשר נראה לעיל מווקם שבשמים • שברוחו היה
סי שנים • **היה כבוד הגאון האמתי רש"ב'הו"מ' אד"ר מווילנא ז"ל**

אשר יזן לפנינו את הטוב ואת החיים • כאשר נפסד אשור • בכל מקום בחבוליו וזכינו לריחו וזכינו לשיתמו • אשר חיבר על
ש"ע תורת חיים • שם ראינו את חריפתו ובקלותו עוקר הרים ועשתרות קרניים • וכיהים קם ונתעורר תלמידו אשר יזן
מיום על יד אליו • **היה כבוד הרב חרף מו' מנחם מענדל מק"ק שקראב** אשר זכה לו מקומו
אשר יושב באלה • של תורה כהיום פה
קהלתנו והתפוררו כמה אנשי אפרתים מקהלתנו להוויז והב' מכיסם להעלות על משבת הדפוס אחר מחבורי כבוד הגאון
הנ"ל אשר חיבר בא"ה על ש"ע יורה דעה אשר תראה הוא לעינים • אמנם הנהו גבירי בהאי פחדא • ישנו פן יבא אחר וישיג
נגלים לכוון מלאכתו במועד אשר לא יתכרו האותפים הנ"ל • הספרים שלהם יהיו עושי מלוא ניוקין במאמץ ע"כ באנו
בזיוור נח"ש על כל איש מישראל לכל ירום איש את ידו ולהלפס את החיבור הנ"ל ולעשות במתכונתו הן על הש"ע והן
החיבר בפ"ע • מחד עשרה שנים מהיום למטה והשומע יתבחר מן השמים • בכרעת רחם ושלדים • ועיניו תחזיקנה בנחמות
ליון וירושלים • הכ"ד ארנזו בד"ר הח"מ היושבים על מדין • היום יום ה' ך"ה שנת תקס"ו ס"ק הוראדנא יע"א :

נאום הק' משה בלא"ה הרב המה"ג מוה' נתן נטע וללה"ה אביר רק"ק נאוורודראק וק"ק ארלע •

ונאום יעקב בלא"ה מוה' אליעזר סני"ל וצלה"ה :

ונאום אשר בלא"ה כהנ"י מרדכי וצלה"ה :

ונאום רביאל בלא"ה מוה' יעקב וצלה"ה :

ונאום הק' מנחם בהרב רב ה' נוח מו' יחיאל מיכל פני"ל וצ"ל ספרא דייא וק"ק הוראדנא :

ונאום נתן נטע בלא"ה ס"ה' ישראל וצלה"ה •

הקרמת הרב חנאן המפורסם מו' חיים מוילאוין בקשתי והיה לי והשיב סכמת אנשים באינתיחותי שלחתי לי אך כשת לא ירעתי מה
היה ולא בא לידו לכן כאשר יבא לידו אי"ה ארפם בסוף הספר :

הקדמת הרב מהר"ר מנחם מענדל בהרב מוה' ברוך בענדט

ברוך ה' אלקי אדוני אל"ה אשר לא עזב חסדו ואמתו את החיים ואת המתים והנחתי אלקים בדרך אמת אשר גם אחר
כל הסתלקאי גדעו עלי ומלאינו עוני שהושלכתי אל ארץ אחרת גם שם ידו תנחמי ותאחזני ימינו ונחן לי מכיר
בארץ נכריה וכן וחסד בעיני עמי יראי ה' • ובפרט כאשר רליתי לחזור לביתי בפחי נפש אחר כל החלואה אשר מלאחתי
יכר חסדו ואמתו ע"י אהובי יודי הרבני הנניד המופלג מוה"ר' אשר כ"מ זרח וחיוב ידו ופיור מחמוני ככדי להביא
לבית הדפוס דברי אדוני אל"ה וגלוו אליו גם הרבני המיסל הנניד מוה"ר"ה ועמם ריעהס ה"ה הרבני הנניד מוה' י
יהודה ל"ב והרבני הנניד מו' יהודה ל"ב מ"ס • והרבני הנניד מו' מרדכי • וגם ככדי
של אלא בפחי נפש וסורו מתיס לה ל"ה מכת אל העויל שיודפס דברי אדוני הגאון על ה"ד • וחמרה למרה וטיבותא
לשק' ס' פעל כל זאת על ידיהם ותגלגל הזכות כו' ובפרט ע"י הרבני הנניד מוה"ר"ה אשר הפליג לעשות חסד עמי ויהיה
משכורתו שלימה מו' אלהיו בזה ושל"ס פעלו בבא ויראה ודע • ויחריד ימים הוא ורעיו הנקובי' הנ"ל ויכלו שנותיהם בטוב
ונגשיות דרוב עוו ושל"ס • ועתה אליכס אישים אקרא בלומדים תורת ה' והתחלים אל דברו והמשתוקקים ומתאווים דברי
אדמו' הגאון ז"ל לזכות שומרי אמת אשר דבריו עשו חסד לשקוד לאלל מן הפריו אשר למאכל ועליו אשר לתרופה אשר
סם על השולחן הערוך כי ה' טיב למאכל וערב לחך ומועיל להרפוא לדרוך בפעמי דגלי אבותינו דירי ים התלמוד בפלפול
אמיתי ויסכר פי דוברי שקר הדובר' על דיוק עמק בנאוו וכו' והמונעים מללמוד תורת ה' האמיתי ודבר קדשו אשר דבר
ע"י עבדי אל"ה וס' מכת שאמר' • הוא מלא עיני דוברי שקר' לא יכוננע עיני שבאמת האויס חפלים לעיווהו וישאור אשר בלבם
סמחא אל העינים • מלרואת עין בשני • ובאמת הן עיני ה' המשתטטס בכל הארץ והאור היולא מן העין מורית לראי ה' •
כשת ילקח ומרפא לתתלואו אשר חילה בה כל ימיו בהסיר מעקשות ותנלה עמקות • ויני חושך • ואני העשר ואפר שפל
וגבוה הנס שיהא בי יד ה' • וענש אורי על רוע מעללי לא עוב חסדי ואמתו מעמד' ויהי עמדי בכל הדרך אשר ההלכות
והשניות עלי בהשגת פרשיות אס ארצתי אספר חסדי ה' בפרשות יהיה קלר ה' רע והזמן כמאמר אבותינו ור"ל אלו כינו
מלא כו' ובפרט לאיש השפל והנבזה כמוני אשר נבר עלי חסדו עד מלאך ולולי חסדו כבר היית עשר ואשר רק חסדו נבר
עלי וזכני להניא לאור תעלימות חבת ה' חלק שני מה"ד ש"ע וינעתי • בכל יניעות והסיר הטעיות הבא מתהירות
הכתב והדפוס הנס שדדתי חילת ע"י הרב המופלג בתורה וייראה מוה' ישראל המסדר את הת"ס סידר גם את הת"ד
הזה וינע יניעותו דרוב מכל מקום לא סמכתי עז זה וראיתי בעיני כל דבר ודבר ובמקום אשר אין אני יודע
בבחי בחני עגולים לעיין וכסא שוכני ה' להניא לאור זה שני חלקי ש"ע וגם שארי חיבוריו כן יוכני להניא לאור כל הד'
חלקים ש"ע ורובי תורות של אדמו' הגאון אשר עדיין לא ילאו לאור ואס המ"ה תמלא בו אור דבר ש"ע מי במכתבו או
בעיניו ידיו אחי לקב זכות ובפרט נוהה אני ממקומי כמ"ס חו"ל מיום שנלינו כו' ומה אני שגס במקומו אני חולעת ולא
איש ולא בית אדם לי ולא היה כי לא טעם ולא ריח ומכ"ש בדרך אחרת וזכות אדמו' הגאון ז"ל יטמול לי ולכל ישראל לשוב
למקומנו האמיתי אל ארץ חמדה טובה ורחבה שנגחלי ה' לזכותינו ויחד בלבנו סם לאלהה וליראה אותו בלבב שלם ויחזיר
לנו מחיותנו לעבוד אותו באמת ובתמים ויכרית כל הקמים המבדלים בין רש על כל רמים • ובין הבנים • אשר בעטר
נחונם • כי הוא מנחם ליון בנניו ירושלים ובבנים • בעבדס בלבב שלם אלקי העליונים ותחתונים • ביראה והאבה כימי שולם
וכשנים קדמוס • הכ"ד הרב מו' הל"ס מענדל בהרב מו' ברוך בענדט :

ספר
אש"ל רבדני
משור

יורה דעה

ער שם הנהו גברי רבדני דנפקי מהבא ה"ה הרב הגאון המוכתר בכתר פורה בחר עליון לארבייטא מוהר"ר יוסף קארו ז"ל אשר עשה השולחן הטהור ומפה סרושה מה"ה הרב הגאון הגדול א"י ע"ה ה"ה מוהר"ר משה איסרלש ויהשאל מים מבאר הגולה גולית עילית וגולית תחתית מראשונים ואחרונים לרווח למאון פאולקלין השולחן הטהור וז"ה כעץ שחול על פלגי מים להראות ממי יצאה דברי אלהים חיים סלגותא דשערי אשר שערו אבותינו הקדושים משורש אחד משין החכמה ים התלמוד מה"ה הרב הגאון הגדול ג"י ע"ה ה"ה מוהר"ר משה רבקש ועיקר שרבויה שנק בלרץ וזון העקר מחשבים שנים המכס' גלרבע רוחות השמים רישיה פסי גנית שמי' והחתוי' הטלל כל חיות ברא ועופי שמי' ומוזן לכולי ביה בעיסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא גבורי' פמיה שרי' רק הנילנים גראו בלרץ גליוני מכתביו ולשונו הטהור אשר השאיר לנו גרבה בקרב הרץ ממלא כל הארץ מויו אורו ה"ה נכדו הרב הגאון הגדול ג"י ע"ה פ"ה רבן של כל בני הגולה וזן ויושב בחדרי חדרים והודו ואורו כסב כל העולם כולו וביסולו מייטותיו חולה וחכמתו אשר בחון מרונה הספורסם בקלווי ארץ ויס רחוקים מוהרר אד"י זקוק'ל מווילנא אשר הועתק מכ"י הטהורה ממש ולשונו הובה אשר כתב הגאון החסיד ז"ל בעמנו .

תחת מחשלת אלונינו הקיסר אווסע פריסוויטליווי' דפרואוויטשע ווילקי האסודר אימפיראטר אלכסנדר פאאוולאוו' יט' ש' האמיט דערויעש אווסע ראסיסקי האסודר אווסע מילטמטוויטש' י"ה .

הובא לבית הדפוס על ידי בניו היה הרב הגדול בתורה וביראה ומפורסם מוהרר יחודא ליב והשני היה הרב הגדול חכם וכולל חריף ובקי מוהרר אברהם נ"י בני הגאון ז"ל

במצות וטבולות תלמידי ס"ה הרב הגדול חכם וכולל חריף ובקי ומפורסם בתורה וביראה מוהר"ר נהרש חוב' גרין בענדט חסל'לו . ושוחטיו ביה הרבני החופל הרש' בעיד מוהר"ר ישראל איסר במות' זרח וז"ה ברבני החופל הראש' בעיד מוה' חיים במות' יהודא וז"ה הרבני החופל האגיד מוה' אריה ליב מוה' מרדכי במות' יצחק וז"ה החורני הקטן מוהר"ר מנחם מן במות' גרין הרבני הקטן מוה' יהודא ליב במות' צבי הירש מ"ס י"ז :



ברשיון
השנינוור אשר
שאלהעמיע דק"ק
ווילנא :

נרפם נדפוס המסותמים ס"ה בחתוקק
מו' יחזקאל במות' משה
ז"ל : יצחק ס"ה בחתוקק מוה'
שמחה זמל במות' מנחם נחום
ז"ל : וסליש מוה' שמוחה זמל
בט על מוה' יחזקאל בניל :

נרפם פה קק

הוראדנא

בשנת תקסז לפ"ק

אפי רברבי

כשתלי ותים סביב

שלחן ערוך אבן העזר

הקדמת חסד אשר לה"ה הגאון מהו' משה זצ"ל שהיה אב"ד ור"ם דק"ק ברוסק דליטא

חלקת מחוקק

ושמו נאה לו

בית סמוך לו : אשר בנה ה"ה הגאון מהו' שמואל זצ"ל שהו' אב"ד ור"ם דק"ק פיורדא

בית שמואל

ושם ביתו

ובאר בשדה : אשר פתחו הגאון מהו' משה רבקה מווילנא : והגלגל נתן עליו לדלות מן המקור

באר הגולה

הוא שמו

והנה מנורת חוב כלה

מאירה לארץ ולדור במאורי אור אשר האיר נר ישראל הגאון החסיד האמתי רשכביה ארונים מורינו ורבינו מהורר אדיר וצוקיל מווילנא

ביאור הגאון

ולו נאה לקרות

מונה מכל אשר הי' לפנים ביתר קהל וביקר המעלות

לא כאלה הלכות מ"ד ואישות : אשר נדפס : באור הגאון עם הש"ע למבראשונה : ואח"כ חלקת מחוקק ובית שמואל : אפס מהלכות קדושין ואילך התחלנו להדפיס בסדרן : מזה אחר : ובוה אחר :

ובאר הגולה סמוך לו : וגולה על ראשה ביאור הגאון וצוק"ל :

היה האמן אשר העלה התנא זאקי : גאון האלונים זל
 ייסות רבני סבוראי והאלונים זל קם כסות זלר מורא
 ונרקת הכרית זל : ונרק העלה וצד סופן האמן זלר חסידא

קדושא מוילנא
 זכור יין זל

החכם המהיר והנאמן
 משה רבקה מווילנא
 זצ"ל

החכם המהיר והנאמן
 משה רבקה מווילנא
 זצ"ל

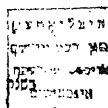
ווילנא והוראדנא

ה"ה המהיר והנאמן משה רבקה מווילנא זצ"ל

וה"ה ר' שמחה זימל כה"ה מנהג נהוג י"ד :

לפי

הקד ש"ע א"ע



אפי רברבי

בשחילי יתום סביב

שלחן ערוך אבן העזר

הלכת השתתף לית הגאון מהר"ם משה זצ"ל שהיה אב"ד ור"ם דק"ק ברוסס דלימא.

הלכת מחזקק

ושמו נאח לו

בית סמוך לו. אשר בנה ה"ה הגאון מהר"ם שמואל זצ"ל שהיה אב"ד ור"ם דק"ק פוירדא.

בית שמואל

ושם ביתו

ובאר בשדה אשר פתחו הגאון מהר"ם משה רבקש מוילנא והגלגל נתן עליו לדלות מן המקד.

באר הגולה

הוא שמו

והנה מנורת זהב כולה

מאורה לארץ ולדרים במאורי אור אשר האיר נר ישראל הגאון החסיד האמתי

רשכביה ארונינו מורינו ורבינו מהורר אליהו זצוקל מוילנא.

ביאור הגאון

ולו נאה לקרות

מונה מכל אשר יהיה לפניו ביתר שאת וניתר המעלות

חכמים יבינו מדעתם כי לא כגוים אשר היו בימי חכמי הש"ס ז"ל הגוים הללו אשר אנו מתגוררים בארצותם כי היו נאכדי כוכבים ומוזות ודבקים בכל החושכות לא ידעו את ה' ואח דבר קדשו לא הכירו. אבל העמים שבזמנינו את ה' הם ידעו ונחנים כבוד לחורתו עושים משפט ולדק בארצותם וחסד עם היהודים החוסים סחת כנפיהם וחלילה לנו לכתוב או לדבר שום גנאי עליהם: וכ"ז שנוצר בספרים גוי או עכ"ס או אומות העולם וכדומה הכוונה על עכ"ס שהיו בימי חכמי המשנה:

ווילנא והוראדנא

פ"י בשמותם ה"ה ר' מנחם מן מהר"ם ברוך ז"ל:

ה"ה ר' שמחה זימל מהר"ם מנחם נחום ז"ל:

לפ"ק

דלק שיע ז"ע

בשנת

דפוסֵי רוסיא של ספר „מקדש מלך”

דפוסֵי רוסיא של ספר „מקדש מלך” עדיין לא נרשמו כראוי. בן-יעקב כותב: סדילקאב תקע־ט־תקפ־א, וראיתי על ספר בראשית לבד: קאפוסט, תקע־ע. פרידברג כותב: „קאפוסט, תקע־ע (168) דף [ז.א. בראשית לבד], סדילקוב, תקע־ט־תקפ־א” וזה הכל. הנכון הוא שבקאפוסט נדפסו חלק בראשית וחלק שמות ובסדילקאב הדפיסו חלקים ג, ד, ה, ולחלקים בראשית-שמות הדפיסו רק שערים חדשים לדפוס קאפוסט, והריני לרושם בזה לפי הטופסים באוסף ליובאוויטש.

1. **מקדש מלך.** חלק ראשון על ספר בראשית שהוא פי' על ספר הזהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין המצויין המקובל האלדי כמוהר־ר שלום בוזאגלו זלה־ה ממה שלמד מרבوتיו חכמי המערב זלה־ה כנזכר בהקדמתו: וממה שאסף וליקט מספר מקדש ה' [שלא נדפס] להרב הגדול הרמ־ז זלה־ה... דבר בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחידש... יסודותיו... בהקדמות שנרשמו בו מפי... האר־י זלה־ה... אשר יצק מים ע־י אליהו ותלמידו המובהק מהר־ח זלה־ה... נדפס פה ק־ק **קאפוסט**, בדפוס של הני תרי שותפי הרבני הנגיד מוה' ישראל במוה' יצחק יפה ושותפו הרבני הנגיד... כמוהר־ר מרדכי במוהר־ר שמואל הלוי הורוויץ. ברשיון הצנזור אשר באקדעמיע דווילנא. **כי מקדש מלך היא** [תקע־ע] לפ־ק. **כי כן מקדש ה'** [בפנים שם הוי' בשלימות] לפ־ק **ישראל הוא טוב** [תקע־ע] לפ־ק [4], קס־ד דף 4°.

על השער ציור טס שבראשו כתר ובאמצעו אות *Al* [אלכסנדר הראשון, קיסר רוסיא אז]. מעבר לשער: הסכמת והקדמת המחבר ובסופה דגל המדפיס מרדכי הלוי (מס' 187 בספר „דגלי המדפיסים העבריים” של א. יערי). דף [ב/2]: לוח השמות הכלולים בשם הוי' הבאים בזה הספר. להבנת הקורא. דף [ג]: הקדמה. דף [ד]: אזהרה לנכנס לטייל בפרדס. דף א־קסד — גוף הספר.

בדף [ב' ע"ב]: הסכמות מרבני וגאוני מדינתינו על הדפסת ספר מקדש מלך יבואו בחלקים האחרים שיודפסו אי־ה. [לא באו...].

יש להעיר שמי שבידו חלק בראשית של דפוס קאפוסט זה, עליו לדעת שחסר בו הקטע האחרון המתחיל: „נשאלתי מיושבי בית

המדרש... ולגלגלו עלי..." ומי שלא ראה דפוס קודם אינו יודע כלל על החסרון. אפשר אולי לא לבא בטרונאי על המדפיסים שהשמיטו קטע זה, שכן היה צורך בשביל זה להוסיף דף אחד לספר, שכרוך בהוצאה יתרה, שכנראה, לא היתה כדאית בעיניהם בשביל קטע קטן זה, אבל הרי יכלו להדפיסו, בתור השמטה מחלק ראשון, מעבר לשער של חלק שמות שנשאר שם מקום פנוי מספיק לקטע זה, כמו שעשו להשמטה בפ' משפטים שהדפיסוה במקום פנוי שנשאר בסוף ספר ויקרא. ואם כן אין זה אלא רשלנות של מדפיסים.

2. **מקדש מלך** על ספר שמות חלק שני שהוא פירוש על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו'. כל הנוסח הנ"ל שעל שער חלק בראשית, שונה רק הקישוט, שעל שער זה הוא כד עם פרחים. [1] קנת, [1] דף. 4°.

מעבר לשער: ולהתוודע ולהגלות מעלת הספר הזה שלא בלבד על מי שטעם מגווית האר"י זלה"ה ומדובשו יומתקו דבריו כי אם גם על המתחילים ללמוד בספר הזוהר הקדוש לחנך לעצמו לשונו... מגיה הגירסות בחילוף ויתיר וחסר.

הובא לידינו ספר מוגה מכתובת יד הקודש... הרב חיים וויטל... כתב ידו ממש שכתב והגיה ד' ספרים אלו מספר שמות ואילך. ולהודיע למעיין איזו הם דבריו ואיזהו מה שנלע"ד [שנראה לעניות דעתי] בכל מקום שימצא נכתב בצדו הוא דברי הרב חיים וויטל ואם הדברים סתומים הם דברינו ולפעמים כשדברי הרב חיים וויטל סתומים אנו מבארים אותם בקיצור...

גם אלה לחכמים... כי לא כגוים... (הנוסח הידוע).

בקאפוסט לא נדפס יותר. מסתבר, משום שבשנה זו — תק"ע — נתבטלה שותפות המדפיסים הנ"ל, והשותף ר' מרדכי הורוויץ הלוי עבר לשקלאוו והקים שם דפוס משלו, נתבטלה גם ההדפסה השיתופית של ספר „מקדש מלך" זה.

3. **מקדש מלך** [צבע אדום] חלק ראשון על ספר בראשית, שהוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו' (הנוסח הנ"ל שעל שער דפוס קאפוסט) ... בשנת **מקדש מלך עיר מלוכה** [תקע"ט] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלקסנדר פאוולאוויטש... בלא שם המדפיס. [4] קסד דף. 4°.

גוף הספר הוא דפוס קאפוסט תק"ע הנ"ל רק השער ושלושה עמודים אחריו (ההקדמות) נדפסו מחדש בסדילקאב.

אעפ"י שהשער נדפס בסדילקאב הדפיסו על השער דגל המדפיס ר' ישראל יפה מקאפוסט (מס' 183 בספרו של א. יערי „דגלי המדפיסים העבריים”) אבל את דגל המדפיס השני, ר' מרדכי הורוויץ, שאחרי ההקדמה בדפוס קאפוסט, השמיטו, משמע מזה שהמדפיס מסדילקאב קנה את הטופסים מר' ישראל יפה.

בשנת תקע"ט כבר הגיע בית דפוסו של ר' ישראל יפה בקאפוסט לשפל המצב מאד, משום שנתרושש על ידי הדפסת הש"ס, שהתחיל בו בשנת תקע"ו ונסתבך בהתחרות עם הדפסת הש"ס של המדפיס שפירא בסלאוויטא, שהש"ס שלו היה מקובל על הציבור, מצד יופי הדפוס והנייר המשובח וההגהה המדויקת, ולא היו לו עוד סיכויים להשלים בעצמו בדפוסו את שאר החלקים של ספר „מקדש מלך” ולכן אין תימא שמכר את הטופסים של שני החלקים הראשונים להמדפיס בסדילקאב.

(אגב אורחא יש לתקן את דברי הרב רפאל נתן נטע רבינוביץ הכותב שר' ישראל יפה האריך את הדפסת התלמוד בקאפוסט כשלוש עשרה שנה, משנת תקע"ו עד שנת תקפ"ח („מאמר על הדפסת התלמוד” מהדורת א.מ. הברמן, עמ. קלא). הש"ס באמת נשלם בשנת תקפ"ח אבל לא ע"י המדפיס ר' ישראל יפה. משנת תקפ"א ואילך (מסדר נזיקין ואילך) נעלם שמו של ר' ישראל יפה משערי המסכתות ובמקומו הופיע המדפיס ר' יהודה יפה וכמולי"ס-השותפים אליהו בר' שאול עדעלסאן ושבתי בר' שמעון (זה שפתח אחר כך דפוס משלו) רק דגלו (מס' 182 בספרו של יערי הנ"ל) נשאר עוד על שערי איזה מסכתות. יש לרשום את שנת תקפ"א כשנת סגירת דפוסו של ר' ישראל יפה בקאפוסט, הוא עוד הדפיס בשנה זו שנים-שלשה ספרים ולא יסף, ואנשי חב"ד התחילו בשנה זו להדפיס את ספריהם בדפוסו של יהודה יפה. נחזור לענייננו).

4. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר **שמות** [צבע אדום] חלק שני, והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש... כל הנוסח הנ"ל שעל שער ספר בראשית. בשנת **מקדש מלך עיר** מלוכה [תקע"ט] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש... [1], קנח, [1] דף. 4°.

מעבר לשער: להתוודע ולהגלות כו' וכו'; הובא לידינו כו' וכו'; גם אלה לחכמים כו' וכו'.

גם חלק זה גוף הספר הוא דפוס קאפוסט תק"ע הנ"ל רק השער נדפס בסדילקאב.

5. **מקדש מלך**. חלק שני על ספר שמות... חמוש"ד. אותה המהדורה מס' 4 הנ"ל אלא עם שער חמוש"ד. להתוודע ולהגלות נדפס על השער גופו ו„הובא לידינו“ מעבר לשער.

6. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר ויקרא חלק שלישי, והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו', כל הנוסח הנ"ל שעל שער חלק בראשית. בשנת **מקדש מלך עיר מלוכה** [תק"פ] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש. [1], ק"ד דף 4°. בלא שם המדפיס.

בצד השמאלי של השער — חידושים על מסכת בבא קמא. בדף קג/ו — אמר המסדר כדי שלא להניח הנייר חלק ראיתי להדפיס כאן מה שחידשתי במסכת ע"ז [עבודה זרה] בדף ה'. בדף קד/ו — וכדי שלא להניח הנייר חלק הדפסתי כאן מה שבלונדון נתוכחתי עם נוצרי חכם בתכונה ויש לו קצת ידיעה בכללי העיבור שכתב הרמב"ם ז"ל. בדף קד/2 — השמטות שייך לפרשת משפטים.

7. **מקדש מלך** על ספר ויקרא חלק שלישי... חמוש"ד. אותה המהדורה מס' 6 אלא עם שער חמוש"ד.

8. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר **במדבר** [צבע אדום] חלק רביעי, ועל ספר דברים חלק חמישי והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו', כל הנוסח הנ"ל שעל שער ספר בראשית. בשנת **מקדש מלך עיר מלוכה** [תקפ"א] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר.... אלכסנדר פאוולאוויטש... בלא שם המדפיס. [1] קטו דף. 4°.

בצד השמאלי של השער: חידושי בבא קמא; „ולתוודע ולהגלות“ וכו'. בסיום ספר במדבר (דף עז/2): חידושים על מסכת בבא קמא. דף עח-קטו — ספר דברים. עמ. אחרון — חידושים על מסכת בבא קמא.

מתעוררת כאן השאלה; מה ראה המדפיס הסדילקובי להדפיס לחלק מן הטופסים של ספרי שמות ויקרא שערים חמושדי"ם? דפוס סדילקוב אמנם מפורסמים בין הביבליוגרפים כמרוכים בשערי חמדי"ם וחמושדי"ם וגם רגילים ללמד זכות על נוהג זה, שהוא לשם התחמקות מן הצנזורה הקשה שהיתה לדפוס סדילקאב, שרובא דרובא הם מלאים השמטות כרמון בפקודת הצנזורה, אבל בנידון דידן הרי בצידם של החמודי"ם הדפיסו גם טופסים עם שערים מלאים

במקום ושנת הדפוס ומה התועלת בשערים החמושידי"ם? לפי השערתי היו טופסים עם שערים אלה מיועדים ביחוד כדי להבריחם לגאליציא, שעל ידי מלשינות המשכילים גזרה אז מלכות אוסטריא שלא להדפיס ספרי קבלה וחסידות והטילה גם איסור להכניסם מחוץ למדינה, וכדי להקל על ההברחה הדפיסו למספר טופסים שערים חמושידי"ם בהעלמת מקום ושנת הדפוס (ואפשר שמשום זה העלימו את שם המדפיס גם על השערים המלאים) וממה ששערים אלו הם רק על חלק שמות וויקרא אין סתירה לזה, שהרי אני רושם רק מאוסף ליובאוויטש ואפשר שבאוספים אחרים יש שערים כאלה גם לשאר החלקים. אין זו אלא השערה.

יש להעיר עוד על דבר תמוה. בחלק ויקרא, בתחתית צד שמאלי של השער (הן השער החמוש"ד והן השער המלא) נדפסו שורות אלו:

„נשמט בדף ג' בשורה ט"ו אחר תיבת בבינה חסר א' שורה והדפסונה כאן כמ"ש בשם רב ז"ל בפי פקודי דף רנ"ד ע"ב וכן זר"ן הם נו"ן פשוטה וכו'". ובאמת אין שורה זו חסרה כלל בשני הטופסים, וצ"ע.

בפנקסי משנת תשי"ח רשום, שמצאתי בספרית הסמינר ע"ש שכטר בני-יוורק טופס של ספר „מקדש מלך" חלק בראשית חסר השער, שהוא דפוס רוסיא ודאי אבל שונה ממהדורת קאפוסט תק"ע הנ"ל (ובמילא גם ממהדורת סדילקאב תקע"ט, שהיינו הך כנ"ל) ולפי סימנים אחדים (שלא רשמתי בפנקסי) נתרשמתי אז שהוא דפוס סדילקאב ומאוחר מקאפוסט תק"ע. כדי לברר הדבר צילמתי עמודים אחדים ממנו ורשמתי בפנקסי את מספר הדפים שבו אבל את הבירור דחיתי עד אשר מר יערי (שהמשיך אז ברשימותיו על הדפוסים העבריים ברוסיא) יגיע לדפוסֵי סדילקאב ואז אברר גם מה טיבו של טופס זה. מר יערי ע"ה התחיל במצוה (וחבל שלא זכה לגומרה) לסדר רשימות ביבליוגראפיות של הדפוסים העבריים ברוסיא, שהיו מוזנחים מאד בספריות הגדולות ואצל הביבליוגרפים והיו אצלם כעין בנים חורגים לגבי דפוסֵי אמשטרדם ואשכנז ועוד, ואעפ"י שמר יערי הלך בשיטת מן הקל אל הכבד ובין דפוסֵי רוסיא הרי דפוסֵי סדילקאב הם היותר קשים לרישום ביבליוגרפי ונחשתי שבודאי יניחם לאחרונה ויהיו המאסף לרשימותיו, מ"מ היה ודאי לי שסוף סוף יגיע גם אליהם. עכשו שדפוסֵי סדילקאב לא זכו לרשימה ואיני צופה שבזמן הקרוב תזכה לזה שאיני רואה באופק מי שיקבל על עצמו משימה זו, שדורשת לא לבד ביבליוגרף מקצועי אלא גם מי שהתמחה ימים הרבה בדפוסֵי רוסיא (אם יפלו בידי חובבים בלבד יצאו רק קלקולים נוספים על

הקלקולים שקלקלו הקודמים), רציתי לגשת לברר, עד כמה שאפשר לי, מה טיבו של טופס זה, אבל, לצערי, לא מצאתיו עוד בספרית הסמינר, ואין ידוע אם נשרף בשרפה הגדולה שהיתה לפני איזה שנים בספרית הסמינר או כך נאבד וחבל, שהרי היה טופס נדיר, ואני רואה שהשכלתי עשה אז לצלם עמודים אחדים ממנו ואני נותן בזה צילום שני עמודים מטופס זה ומי שיכיר על פיהם שבידו טופס כזה שלם מתבקש להודיע על זה.

מספר הדפים בטופס הסמינר הוא: [30], לא-קטן, [25]. (עד דף עא ומדף קיז ואילך אין הדפים ממוספרים).

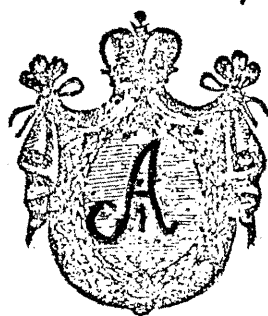
ספר מקדש מלך

חלק ראשון על סדר בראשית

שמואל פ"י על סדר הכור הקדוש שחיבר הכנס הסלם הדיין המלויין המקובל הארי כמוסר"ר שלום בן-אליהו וזה"ה מחה שלמד ארבותיו חמתי המערב וזה"ה כנכר בהקדמתו : וזאת שאסף וליקט מספר מקדש ה' להרב הגדול הר"ם ז"ל וזה"ה ח"ש על דגלו דבר נסח אומרו ובחוספם ארובה מחה שחידש במאמרים יקרים כולו חומר כבוד יבורחיו בהררי קדש חמם : ורח"ש חמם השמחה : נכבדות תדובר בו : בהקדמות שנרשמו בו חמ"י גבורות רח"מ ז"ל וזה"ה : ח"ש חללים קדוש הוא אשר ילק חמ"ס ע"י אליהו וחלמירו המובהק חכמתו ז"ל וזה"ה כי חמיו חן המקדש חמה יולאים : הוא חמיו חמית ח"י יולא ומסקה נחל הסוחים בלחא חס דברי הר"ש ח"י ז"ל חמה חמו נחל לו כי ודאי בית שנשמעים בו ד"ח מסכר זה שכינה סרוים בחוכו ומתקדש חמ"י יוכה א מתקדש ה' יעלה למקדש חלק ויבא א מקדש א : אשרי עין ראחה ותעדו כי זה חמס הוא לא חיס לעומתו וחמץ שמעם ותאשרו :

נרפס פה ק"ק קאפוסט

ומחפזו ה"ח בדבני
הנגיד המופלא
ומסלבה
מחבר"ר
מרדכי
במחבר"ר
שמואל
סלוי בורחיו ז"ל :



ברפוס של הני
חרי שחסי
הרבני הנגיד
המופלא ומסלבה
במחבר"ר
במחבר"ר
לחץ
יפה ולל"ה :

הצענזור אשר
רוזיקנא

ברשיון
באקדמיה

בי מקדש מלך היא לפ"ק

ישראל הוא טוב לפ"ק

בי מן מקדש יהו"ה לפ"ק

ספר מקדש מלך חלק ראשון על ספר בראשית

הוא סי' על ספר סדר הקדוש שדבר החכם השלם הדין המצוין המקובל האלדי כמוהר"ר שלום
נחלגו זל"ה מהם שלמד מרבותיו חכמי המערב זל"ה כחכ"ר בהקדמתו : וממה שאסף וליקט
הספר מקדש סי' לסדר הגדול **ר"מ"ן** זל"ה איש על דגלו דבר בשם אחריו ובחיספס מרובם
מהם שחדש במאמרים יקרים כולו אומר כבוד יסודותיו בהררי קדש כמה : זראשו מגיע השמימה :
מבדלת מדינתו : בהקדמות שמשמו בו מפי גבורות **ר"א"ן** זל"ה : איש אלהים קדוש
הוא אשר ינק פים על ידי אלהיו וחלמיו המובנה מברח"ו זל"ה כי מימיו חן המקדש כמה
מלא : הוא מעיין מכת סי' ינלא ומשק נחל השיחים בלאח אח דברי **ר"ר ש"ן** זל"ה
שח נא לו כי ודאי היה ששטחים בו דברי חרה מספר זה שכינה שרונה בחיבו ומקדש מעט זכר
אל מקדש סי' יפלה למקדש מלך ויצא אל מקדשי אל : אשרי עין רחמם ותעדכו כי זה חדש הוא
לא היה לעולמים ואין שפעה ואפשרו :



לפי

עיר מלכות

מקדש מלך

כמה

בסד ילקאב

המשלה אחריהם הקדוש למוסע פרישועות דעוהו חזנית ויילכי סאפילדד אחפילנד
אלקסנדר פאולדאוויתש סאמיע דערוזעס ראפסיקי סאסידר למוסע
מילטעטיווע יר"ה :

חיה

על ספר שמות חלק שני

משה
היה הרבה ימים בחופלא
וחפלא
בחוברת
מחול
החזיק ולי :

ברפ"ם אל לה חמי שנים היה
הינה בנין
ועולם מחבריו ישראל מחבריו
יחזקיה ונחיה

כִּי בִמְקֹדֶשׁ מֶלֶךְ הוּא לִפְנֵי

שם מן חקדש יהוה לך לסיק ישראלי הוא טוב לפניה

ספר מקדש מלך

שמות

חלק שני

על ספר

והוא פי על ספר הזוהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין הגאון האקובל האלוי כמנהיג שלום בואלנו
 ולה"ה ממה שלמד מרבותיו חכמי המערב ולה"ה כנזכר בהקדמתו וממה
 שחשף וליקט מספר מקדש ה' להרב הגדול הרב"ן ולה"ה איש על דגלו דבר בשם אומרו ובתוספת מרובה
 ממה שחדש במאמרים יקרים בולו אומר כבוד יסודותיו בהררי קדש המה וראש
 מגיע השמימה נכבדות מזכר בו בהקדמות שמשו בו : מפי גבורות דאר"י ולה"ה :
 איש אלה קדוש הוא אשר יצק מים ע"י אליהו ותלמידו האובדק מוהר"ח
 ולה"ה כי מימיו מן המקדש הגדול יולאים : הוא מעין
 מבית ה' יולא ומשקה נחל השמים בלמא את דברי
 הרשב"י ולה"ה שמו נאה לו כי ודאי בית ששמשו בו ד"ת מספר זה שכינה שריה בתוכה וממקדש מעט חכה אל
 מקדש ה' ועלה למקדש מלך ויטא אל מקדשי אל : אשרי עין ראתה ותדעא כי זה חדש הוא לא היה
 לשלמים ואזן שמעה ותאשרא :



לפ"ק

עיר מלוכה

מקדש מלך

בשנת

במדי לקאב

החשלה אלוט הקיסר לוטע ערוויטלינשי דעראוויטע ווילקי האסידאר אינפראדור
 פארלאוויטש סאמיע דערוויטש לוטע ראסיסין האסידר לוטע מילעסטינווע ירמיה
 אלקסנדר רחם

ספר מקדש מלך

חלק שני על ספר שמות

והוא סי' על ספר הוזהר הקדוש שזיכר החכם השלם הרצ"ח המנויין המשובל האלף כמו' שלום בחבלו וז"ל הזה חמה שלמד מרכותיו חכמי המערב ולה"ה כחמד בהקדמותיו וממה שאסף וליקט מספר מקדש ה' להרצ' הגדול הר"מ זלה"ה איש על דגלו דבר כסס אומרו ובחוססת מרובה חמה שדרש במאמרים יקרים טלו לימור כבוד יסודותיו בהררי קדש חמה וראש חניש השמימה נכבדות מדובר בו: בהקדמות שרשמו בו משי גבורות האר"ה ולה"ה איש אלהים קדוש הוא אשר ילך מיס פ"י אליהו וחלמיו המופהק מהרצ"ו ולה"ה כי מימיו חן המקדש חמה וז"ל איש: הוא מעיין מבית ה' יולא ומסקה נחל השותי' בלמא אח דברי הרשב"י ולה"ה שמו נאה לו כי ודאי בית ששמיים בו ד"ת מספר זה שכינה שרפה בתום וממקדש משע יזכה אל מקדש ה' יעלה לתקדש מלך ויבא אל מקדשי אל . אחי עין רחם ותדעא כי זה חרש הוא לא היה לעלמים ואין שמשא מאשרה :

ודרתאודע ולהגלות הענין יצאמר הזה שלא בלבד על מי ששעם תבניות האר"י ולה"ה ומדוכשו יומחקו דברו כי אם גם על המחילים ללמוד כסס הוזהר הקדוש לתוך לעגמו לשון שהוא מליץ סימס עורות כידוע יבין בו אשרח לרוץ הקדוש בו כי בו תביה הגרסות החילוף ויחד חסד וכדומה אלא דלא הרואה ולבנו יבין לסמן אשריו במעגלי דקס ולאחז בסמכו ויהי' כאחד מן המסגלים אשר יהיו כעשרה רקיע ומלדיקי , רבנים וכו' :

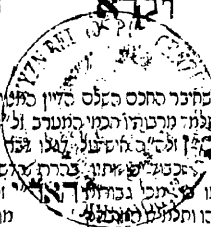
בפר

מקדש מלך

חלק שלישי

דברא

על ספר



זהו ספר הזוהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין המהולל האלוי כמוה"ר שלום בחורין זל"ה מומה
 שגמר מרביתו הבין המערכ ול"ה כנזכר בהקדמתו ונמנה שאסף וליקט
 מספר מקדש' ה' להרב הגדול הרב' זל"ה א"ש על"ה זצ"ל בשם אומרו ובחוספת מרובה ממה שחידש
 במאמרי יקדים בילו אומר יסבג"ש יתנו בחרת שגש המה וראשו מגיע השמיים : נכבדות
 מזוהר בו . בהקדמות שנרשמו על ידו בזה הענין ול"ה א"ש אלהי קדוש הוא
 אשר יצא מים ע"י אליהו ותלמידיו המהוללים מוהר"ה זל"ה כי מימיו

מן המקדש המהוללים . הוא מעין מבית ה' יולא
 ונשקה נחל השמים בלמא את דברי
 הרשב"י זל"ה שמונח לו כי וזאי בית ששמיים בו ד"ת מסבר זה שכינה בחוכה ומקדש מעט חמה
 אל מקדש ה' יעלה למקדש מלך ויבוא אל מקדש' אל . אשרי עין ראקס ותצטק בו זה חדש הוא לא
 הם לעולמים ואין סמעה ותאשרכו :



בשנה מקדש מלך עיר מלכה לפק

בסדילקאב

תחת ממשלת אחוטט הקדמ אלוטע גראדוויטיושי דעראוויטלע ווילקי האסלאר אימפריאלר אלפסנדר
 פאולאויטש סאמיט דערויטש אווסט ראסיסקי האידער אווסט מילעסערואטע יר"ה :

ספר מקדש מדן

על ספר ויקרא חלק שרישי

והוא פי' על ספר הזהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין המצויין המקובל האלרי כמו' שלום בוזאבלי זל"ה מהם שלמד מרבותיו חכמי המערב זל"ה כנזכר בהקדמתו וממה שאסף וליקט מספר מקדש ה' להרב הגדול הרמ"ן זל"ה איש על דגלו דבד בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחידש במאמרים יקרים כולו אומר כבוד יסודותיו יבררי קדש המה וראשו מביט השמימה נכבדות מדובר בו . בהקדמות שגרשמו בו משי בצורה האר"י זל"ה איש אלהים מקדש הוא אשר ילק מים ע"י אליהו ותלמידו המובהק מהר"ו זל"ה כי מימיו מן המקדש המה יוצאים : הוא מעיין מבית ה' יוצא ומסקה נחל השות' בצמח אלה דברי הרשב"י זל"ה שמו נאם לו כי ודאי בית שמשמעים בו ד"ת מספר זה שכינה שריוה בתוכו ומתקדש משע יוצא אל מקדש ה' יעלה למקדש מלך ויבא אל מקדשי אל : אשרי עינאמה ותדענה כי זה חדש הוא לא היה לעולמים ואין שמעה ותאשרהו.

ולדתוודע ולהגלות מעלת הספר הזה שלא בלבד על מי שטעם מגויות האר"י זל"ה ומדובשו יומחקו דברו כי אם גם על המתחילים ללמוד בספר הזהר הקדוש לסגד לעצמו לשנו שהוא מאיר עינים עוורות כידוע יבין כי אשריו לרזן הקורא בו כי בו מגיה הגרסות החלוק ויחיר וחסר וברותה אליו יראה הוראה ולבבו יבין לכון אשריו במטבלי נקק ולאחז בסגסגיו ויהי' כאחד מן השכילים אשר יזהירו כוזהר הרקיע ומלדיקו הדכים וכו' :

מקדש מלך

במדר

חלק חמישי

ועל ספר דברים

והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש שחידר ההכס הבלם הדיין המלכין המקובל האלוי מנוה"ר ש'לום צ'ואנלו וז"ל הכה חמשה שלמד חמשה חמשי חמשי המערב וז"ל ה' נוצר בדקדקתו ומחה שכלב וליקט חסדו וז"ל ה' איש על דגלו דבר ב'ס אומרו ובחוספת מרובה ממה שחידש בחמשה'ם כבוד יסודותיו בדררי קדש המה • וראש חניש האמיה • וכבודו מדובר ב' : וז"ל ה' : איש אלהים קדוש הוא אשר יק מים ע"י אליהו ומלמדו החובב מן המקדש המה יו"ס • הוא מעין מביה' יואל ומקדש נחל האומים צמח אה דברי ולה' שמו ואה לו כי ודאי בית נבחרים ב' ד"ח מספר זה • בעיה דריה בחוכה אמתקדש מעט יוכה אל מקדש ה' יעלה למקדש מלך יקוץ אל מקדש אל • אשרי עין ראתה ומדעו כי זה חדש הוא לא יבס לשלוחים ואין שחטה ומאשרו :



בשנת מקדש מלך עיר מלוכה לפ"ק

בסדר ילקוט

תורה מתחלת אדוננו הקיבר אחסע כריוועטלעכע דערזאנענע וועלכע האבן דאס געזאגט: **א-לכבדך באוולאנדיגש** באהמט. דערציעט אונס ווי אביבך האבן אונס מילעכטיקעט יר"ם.

בראשית ז עב

פי' הגמ'

פי' אין לו שייכות אלא עם קלקל ביות ולכן קשר על זה
ובענין קטנו זה ראיתי בספר קריית ארבע שהבדל
וההבדל ז"ל בשיטתו הראשונה נתקבצו בו י' הדברים ז"ל
השנים אחר שבספר האמת דוד לא רמז האין היידי דעות
ותורו ז"ל ראוי לדיקדק אחריו דחיל מה שפירסם וראה א
לכאן, אלא בלי שום היתר מבורשת, אמנם דוד לא רצה
הענין ולכן דחיל שמה א"א ובא פליה ולא דקדק, ודומה
בזה על מחשבתו של דוד שדימה לאכול בשר הור ועלה
בירו בשר כבש שא"ל. וא"כ כפרה בפי' וכו' יבנה לה
חום בשר דומה דלפי מחשבתו של דוד חטא והיינו דחיל
דאמר עכ"ל, ודבריו ז"ל תמוהים בעיני חז"ל אך מלאו
לכונן אלו פיו במשה ה' ולומר שלא דקדק בכתב ודימיו
לזה לאכול בשר חור ח"ו : ועוד קושיות במקומות
עומדת : שהרי ה' עד אמוני' שלא הוה חטא בעולם.
וא"כ דומה העיר שקר. וא"כ שדומה עשה בזה אי"כ
מי הכריזו לדמיון ז"ל. להחמיר הדבר על דוד באחריו
שלא דקדק מתחילה הלא יותר כיון יותר מה שפירסם
בפרק אולם אלא דאחריו מוטב לאדם שיבא על שם
א"א ואל ילכין פני חברו ומיינין לא מיד עסאחיתופל
ומפ' ר"ת דודלי מורשת היתה דיואלו מתלמידי בית דוד
היא כותבין בט כריתות. מתע ולא כפרו"ל שהיה זה
מחלל : ומאחריו תביע לר"ת שאמר להפטר בזה
לאחריו : מוכח פסוקי' מתע ובה דקדקוהו שם א"א
היינו לסדרת האמון שלא ידע בזה לפי שרי מברשים
בניעתה שלא יקלעו על נשותיהם לנישואין : וא"כ זה

היה אדם אדם להי"ק. ז"ל לומר שדומה שם לה כסדרת
המתן ודוד נתיירא מחלל ה' לפי שדבר האמון :
וההבדל ז"ל בזה חז"ל י' להקשות הלא אין מקשר
למשל רק כשרים הוה א"א הענין שמו
עולה למשל ונקשרב פי' מהשני בזה ומאחר שהשני
העיר שלא יתע' כלל. א"כ מאין נשתנה המקשרת ובא"כ
שם בזה : אבל דע כי זה הוא במקשרת הנכבד מהשני
אבל דומה נשתקק בזה : כי הוא רמז דוד בזה על ב"ב
ולא ידע אם היתה ראויה לו. כי א"כ בזה לו חיות
זה. ושאל מה' ית' הלא דוד קלקל ביות וראוי לרדת
לגיהנם. וא"כ חז"ל הוה המקשרת הנכבד מהשני :
והשני ה"ל כי לא העא עכ"ל, והוא הריף. אבל
עדיין קשה מה עלה של דעת דומה למהלך א"כ לא י'ס
מקשרת, וזה מופת הוהך שאין כן העא. שלא היה
בזה שיהיה כזה. מתנו המקשרת, והנה בעיני לא
קשו קושיות כי זהו טבע השני להקיר ולהש
למלא חובה על בני אדם. כמו על איוב אחר
שבתו ה"ל כי אין כחוכו מלאו לבו לקשרת
עליו. ועצמו שהוא יודע ש"י ית' מתקד שבות
בריותיו אפילו לפנים תהפוכהו, והוא יתברך
בדברו בעצב להקד שיתחוק למלאו שילה. ובזה
בעלילה, ולא עוד אלא שדומה ששם יתברך
יורבו מבינין דן לזכות את הבלוי.
הוא ית' קצין בזה להקדק פס' ביותיו ולא
חלקה

פי' הנז"ל

בראשית ז עב

מאירים ומתנצצים שרש נשמו' הצדיקי' הנושעים בישורם : וזכו ומעשה ידיו מגידו' הקיפו' . מעשה ידיו ה"ם הכשמות שללם מח"ו : שהם ב' הידים' . ועוד שבשם ב"ן שה"ם ח"ן שלה שכן הן הכשמות סודו ה' ירות כמדע מכונות ע' דשמע' . ולעומת כן אמר מארי קיימא דברית בברי' כלה' . דהיינו שהם מרשטי' בישורה ומכוננים אוחו והבוא רחוק מפסוק ומעשה ידיו כוננו' . אלפי עיניו אנו מבקשים ממנו ית' שהוא יטון הפוסל' שאנו עושים במקום שרשיו שהם הידות הראויות בשם ב"ן שה"ם הח"ן שלנו' . ותחלה כוננו עלינו בבימותה רחל למטה המקומה האמיתי עשייה הרוחני' ואח"כ כוננו כונן ה' ה' פי' שתעלה עשייה במקום הבריה והיה ה' על ו' כמו עתה בליל שבועות אנו מכוננים את רחל במקומה ולמחר ביום עולה למקום אימא ואזולתה ה' על ו' :

רב

המנוח וכו' דתשיב וחבל את מעשה ידיו : פי בטעני ברית הכלה כל כחה שהכל לנעורם ולרכוס להתרחק מדבור רע שאם ח"ו אינו נמנע בעני לא די שלא חופיל חוררתו ולימודו : אלא אדרבה יקבל במקו' שחמור לתקן . והנה במדרש הנעלם דבר השירים הקב' דהנ"ל להקח את נפש ע"ש וגו' מרץ דלא ירש בר נש וכו' שור הדבר שנים בתי יצירה ברית הלכות וברית המעשר מכוני' באתמע' . פירש ידוע שיש ב' מיני וויכוח/רוחני כעלם שהיה זוג הפה עני' ופיה' . וה"ם זוג הפה' והח"כ בכחו נמשך האור דרך הפעמיות ויורד עד הסוד האמיתי . ולכן התקשר פיו בד"א גודל זוג העליון דקול ודבור . אבל המנהג פיו כובס בלחשו זוג עליון ומגלגל כחמל עליו שכן הוא מלא ב' ל"א : ועוד במב' ע"א

להזווג אליו ולקלוזווג חתונותקבלת כח מופתיו ויולדת כי ברית המעשר תלוי בלשן וסו' פ"ה ב' מלה ח"ש אל תתן את פיר כי פיך בראשך פלאך הוא אל תתתו לאחרים שישלפו עליו ויחשך לך מזה לתת את שרך ברית קדישא שאין לך אבר חלופי בלאים שכולבושר ואין בו טעם אלא הברית : ועוד שהאברהם העלה ונשאר בשור מנולה' : ואין לך אבר שבתעוררותו יתשכל כל בשר הבוף אלא זה והנה עון זה מנביר מאד הקב' הטהר בשור חטאיו וזכה עון זה מנביר מאד הקב' הטהר בחטאיו דאל תאחז אחר איסורו . ובעון זה יש לה מה שחסרה ותאכזה מאד אליו . ולכן אש"י שיש בידו תורה הטהרה אוחו ליסור וקבל דקדושה שהוא ב"ע על זה זה משכן ל' לניקוס שהוא יסור הקב' הטהר . וממנוה עליה דומה אלינו' אלמים ודממים כחם מבחי' הקטנו' הגמור שה"ם כאלמתי דומי' ששני חודיות י"ה דממות : ולכן השתני מטוב שאין זוג לקטן בחי' הקטנות ומי שדומה ואינו מכל פיו לא יורא מדומה , כמו מי שיש בידו מות עטוב ב' קל"א לא יורא מן סחאל שטולה קל"א . וכלט"ד שבתו' שבנינו דקדושה הוא מקבל ששט מווג דקדושה , דוגמתו דומה מהחוק מטיפות קרי ועוניה , ומי שדומה עיניו מן הדמיון הטוב בהלכות ואין לדומה שליט' עליו כי לא האבינו בטיפותיו . והנה ר' יוחנן אמר דקדושה ה"ם שר של מלכים ערות הארץ שהוא נגד ליון יסור דקדושה והח"כ הורידוהו למדרגה התחתונה שבקבלת הטהרה : וכן יש לו שירות עם בעלי חומת , אבל שאר פשוט' : הם ביד מלאכי חבלה אחרים ואין דומה מוריד' לניקוס אלא זולתו . ולכן לא קשר על דוד כמה שבי' עיקר הטהרה ה"ם הדיקות הנהיג בקרב בני שטון כמסק' האומר' פ

ספר הין צדק ותיקון המדות¹

הדפוס העברי הראשון בוילנא הוקם בשנת תקנ"ט. זה לא היה אמנם דפוס חדש אלא הובא לוילנא מהוראדנא, ששם היה דפוס ממלכתי, שעל שערי הספרים שנדפסו בו היו כותבים: בדפוס המלך סטאניסלאו אגוסטוס מלך פולין דוכס גדול דליטא, וכשכבשה מלכות רוסיא את הוראדנא ומלכות פולין בטלה מסרה מלכות רוסיא דפוס זה לבישוף הווילנאי קאסאקאווסקי. הלה העבירו לאפרכיא שלו לוילנא והפכו מדפוס ממלכתי לדפוס בישופי, ולמנהלו מינה כומר בשם יאזאפאט מירסקי, שאת שמו היו כותבים על שערי הספרים שנדפסו בדפוס זה בוילנא (כדלהלן). מכיוון שעם העברת הדפוס מהוראדנא לוילנא העבירו עמו גם את האותיות העבריות שהיו בו, החלו מולי"ם יהודים מביאים לו ספרים עבריים להדפסה. לימים נעשו מולי"ם אלו גם שותפים לדפוס זה.

אחד הספרים הראשונים² שנדפסו בדפוס זה הוא ספר „הין צדק ותיקון המדות“, שהוא ספר „שמונה פרקים“ להרמב"ם וסביב לו ביאור מאת הרב ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן ליכטשטיין מ"מ ומ"צ דק"ק לידא³. משום הוצאות הדפוס הדפיס רק חלק אחד, המכיל ביאור על המבוא של ר"ש אבן תבון ורק על חמשה משמונת הפרקים של הרמב"ם. בדף שאחרי השער הדפיס: „...קונטרס אחד מחבורי הנקרא **איפה צדק** המיוסד על אדני הפוסקים הראשונים.... ופה מעט אשר הבאתי... לזאת קראתי **עשירית האיפה**“. מסתבר, שהוסיף דף זה, אעפ"י שאין לו שום שייכות ל„שמונה פרקים“, כדי להראות שידיו רב לו גם בעניני הלכה.

והרי הפרטים הטיפוגרפיים שעל השער: „בדפוס יגמ"פ יאזאפאט מירסקי קאנאניק ווילענסקי פראבאשץ קאבליצקי אסעסאר קאנסעסטר ווילענסקי[עגא. פה ק"ק **ווילנא הבירה** עיר גובער[נ]סקיא דליטא. במצות ובהוצאות ע"י הרבני המופלא מו' גרשון במו' יחיאל זלה"ה לוריא ושותפו מוהר"ר משה במו' מנחם מענדל זצ"ל. לסדר (?)

(1) יש אומרים שזהו הספר הראשון שנדפס בוילנא.

(2) לפי הכרטיסיה של ספריית הסמינר על שם שכטר בניו-יורק הוא הספר הראשון שנדפס בוילנא. איני יודע על סמך מה.

(3) עיר מחוז בפלך ווילנא.

ולפרט מורנא רבינו משה המיימוני [תקנ"ט] זצ"ל.

מעבר לשער: מודעת זאת שכתבי הסכמות הגאונים לשבח ולפאר פאר החבור ואת חרמי גדריהם על משך שמונה שנה והקדמות הרב המחבר ומליצתו הלא הם כתובים בספר **אבני צדק** [לא נדפס, ח.ל.]. אחרי מודעה זו: מפתח פסוקי תנ"ך ומאמרים הבאים בספר הין צדק. מספר הדפים [1], א"ה, ז"ח [18—]. 4°.

הריני בזה להעיר שיש טופסים מספר זה שהם בני 19 דף, שכן נוסף להם דף אחד אחרי השער. בטופסים אלו השער הוא אחר לגמרי משער הנ"ל. משם הספר הושמטו התיבות „ותיקון המדות” והוחלפו בתיבות „באר המדות”. נוסח השער מקוצר בהרבה (השער הנ"ל הוא מלא וגדוש עד אפס מקום, כיד המליצה הטובה על המחבר, וכמעט שאין בו פינה פנויה אחת). גם הושמטו בשער זה: (1) מקום רבנותו של המחבר. (2) מקום הדפוס. (3) שם המדפיס. (4) שמות המו"לים הנ"ל, והתאריך הנ"ל הוחלף בתאריך „בקב המדות” (גם הוא אמנם — תקנ"ט). מעבר לשער הושמטו: מפתח הפסוקים והמאמרים והמודעה על ההסכמות ובמקומם נדפסה הערה בשם „עשירית האיפה”.

„מה שהשיב המחבר לשואליו נידון לימוד הרי"ף והכללים הצריכים לידע אשר עיקרי יסודי הפוסקים בנויים עליהם... כי אין לחכמת התלמוד מופת ברור כמו ההנדסה והתשבורת אבל נצטוונו לשמוע כפי דעת תורה ודעת שכל וליישר הסוגיות עם הסכמת השכל. ועל סדר השתלשלות התנאים והאמוראים כבר נתחברו סופרים וספרים כמו ספר [סדר] הדורות והיוחסין והכריתות, ואשר שגורים בפי ולקטתי מפי סופרים וספרים עם קצת נופך משלי אציג לך כללים נכבדים בלימוד הרי"ף...” 4°.

מכיוון שצד השני של השער לא הספיק להכיל כללים אלו הוכרחו להוסיף דף אחד אחרי השער.

הריני להעיר עוד, שלפי מסגרת השער הזה ולפי תמונת האותיות בו ובדף הנוסף שאחריו, לא נדפסו שני דפים אלו בוילנא אלא-לדעתי — בווארשא, בדפוסו של דומברובסקי⁴, ומכיוון שהוא פתח את דפוסו בשנת תקס"ג [1802], אם כן לא נדפסו שני דפים הללו לפני תקס"ג [1802] והתאריך „בקב המדות” שעל שער זה אינו אלא זיוף ומוקדם

(4) יש להעיר, שכללים אלו, בשינוי הסדר ובקצת הוספה וקצת השמטה הדפים המחבר גם בספרו „אגרת הצופה”, שהדפיס בשנת תקס"ו בביאליסטאק.

(5) ראה צילום השערים של ספר „עמודי שמים” במאמר הקצר על ספר זה. להלן ע' 432,

ובאמת נדפסו בשנת תקס"ג וצרפוס לטופסים שנדפסו בוילנא תקנ"ט. מסתבר, שמכיוון שהמחבר שהה בשנה זו בווארשא, לרגלי הדפסת ספרו „עמודי שמים“ (כנראה מתודתו למארחיו שם בהקדמה לספרו זה) השתמש בהזדמנות זו והדפיס שם גם את שני הדפים הללו (והוסיף על השער שהוא גם מחבר ספר „עמודי שמים“, מה שאין על שער הנ"ל דפוס ווילנא). ומכיוון שווארשא היתה אז תחת ממשלת פרוסיה הדפיס חמ"ד וגם הקדים את התאריך לתקנ"ט כדי שלא יהיו לו קשיים להכניסם לרוסיה לצרפם לטופסים שנדפסו בוילנא תקנ"ט. לא ברור אמנם אם הסירו את השערים דפוס ווילנא והחליפום באלו מדפוס ווארשא או שמלכתחילה נשארו טופסים חסרי-שערים. בין כך ובין כך אולי אפשר להסיק מזה שהפצת ספר זה התנהלה בכבודות ולא היו לו מהלכים רבים, שכן משנת תקנ"ט עד תקס"ג נשארו עדיין טופסים שלא יצאו לשוק במספר כזה שהיה כדאי להוציא הוצאות עליהם בהדפסת שני דפים.

כאמור, הרי ספר זה הוא ביאור על הפרקים א—ה של „שמונה פרקים“ וכך גם רושמו, כנכון, מר צדנר, אבל מר ש. ווינר רושמו („קהלת משה“ מס' 3108) שהוא ביאור רק על הפרקים א' וב'. נראה שנגרר אחרי בן-יעקב ב„אוצר הספרים“ ולא בדק בעצמו את הספר, ומה מאד אני תמה עליו, הרי כפי שהכל רואים מרשימתו „קהלת משה“, וכפי שהכרתיו אישית בלנינגראד⁶ היה דייקן גדול ומקפיד על קוצו של יו"ד ופכים קטנים ולא היתה דרכו לסמוך על קודמיו בלא בדיקה, ומה ראה בספר זה לסטות מדרכו ולסמוך על בן-יעקב? ונכשל. אילולא דמסתפינא הייתי אומר שאין כאן אלא פליטת הקולמוס של מר ווינר אגב עיון בשעת כתיבה בספרו של בן-יעקב, או אולי אינו אלא טעות דפוס של הבחור הזעזער שנתחלפה לו אות ה' בכתב ידו של ווינר באות ב'.

בכל הרשימות שראיתי רשום ספר זה רק עפ"י השער הווילנאי, משמע שהשער הווארשאי הוא מאד נדיר.

6 בראשית שנת תרפ"ה הזמין אותי הרבי מליובאוויטש, הריי"צ זצ"ל, ללנינגראד לשמש כמזכירו. השתקעתי אז בלנינגראד ונפגשתי עם מר ווינר ע"ה. משהכיר בי שאני חובב ספר (מום משפחתי אצלי) התחיל מקרבני והייתי מבאי ביתו. היה משדל אותי ללמוד ביבליוגרפיה ולעסוק בה, שכן, לדעתו, היא קשורה בחיבת הספר, ורק חובב ספרים אמיתי, לדעתו, יכול להיות ביבליוגרף ראוי לשמו. במשך עבודתו על רשימת „קהלת משה“, מאות א' עד י', היה הממונה עליו בספרית המוזיאום האסיאטי והמשגיח על עבודת הרשימה – פרופ' חבולסון, וכשמת נתמנה במקומו פרופ' קוקובצוב (מאות כ') ולא היו נוחים זה לזה, ולכן התפטר מעבודתו והיגר לצרפת ונפטר שם בשנת תרפ"ט בן ס"ט שנה. יהי זכרו ברוך!

אחלי יכונן דרכי לשמור חוקיה אב לבי צפנתי כולא אחמא לך

אנא אלהי אברהם הקרה נא חסד לעבדך אברהם

אחיה רב סעודתו צא לישע בן אמתך בן אליעזר

תאמנה לך בנגדו החלומות והסודות נחני בנתיבי ישרים החסודות

תזקני באור וזוהן ובנועם ירדוה וערבה לארני מנחתים פרי דרך

ספר הין צדק ותיקון המדות

מיוסד על ח פרי רבינו משה בר מיימון וצוק

חלק א' : מספר המשקולות : המוכלל בלחום הגיונות : ונחני החסודות והמליה ועיקרי

הד"ח פ' פ' פ' ונחני חסודות : ונחני חסודות : ונחני חסודות : ונחני חסודות : ונחני חסודות

יהא רעווא דמשמייסכישו להוציאו לאור ע"ס : חסודות

ברונו פי שנים מנותד כפונד לכירים וזה שמס • ביאור והין צדק

הין צדק

ביאור

העם המחזיקים סוף להחנולל בתעדי' ולשקית מ"ס צחי כהנינו נבלי שרשר' ונבלי עלאריו

חשר חשר כ"ה חני החכמה בשרקא שחונה היקרים נבלי מאמרי לרופא לתור וחרופה עלי

יכילו השערות והנה מסודרת כי לא פורס חולי מנשמי החופה : דנתי יסודי חסודות

נחני ינחם להם בילדרי הקר אשר בירדתי כי גנסי חקתי כלבי למלא חסודי חקידה

ינחם חמיק המעייין כנופת עלי נפש היפה חמיקות ועקרים יקרים : קדם ידעתי כי

גדל השקמה עם זה לא יגדל השקמה : חלטה כסופה

השנה והתהלה והחריה בלי לסימה : לאשר נועלו דעות היוצות בהשנה כטפה אחת פני אלך

החמיו ית' : מבקש מחנן מאנפל דעמיד להפקת רצונו ית' ולאחוז בסכסני חורגת חורגת חסודות : חסודות

ההשנה נדר מזה ונדר מזה כמבכירה נבדה והרד אישים וסדרם לפרושים : אברהם בארמ'ן

מהרר'א' ל' ס' פ' וס' ד' ק' ל' ד' א' י' צ' ו

PRINTED IN POLAND

נדפס בדפוס ית' פ' יאזעפאס מירסקי קאזאניק וילנאקסי מראכאדזן

קאזאניק קאזאניק קאזאניק קאזאניק קאזאניק קאזאניק קאזאניק קאזאניק קאזאניק קאזאניק

פח"ק ווילנא חבירה פיר גונפרסקית דלעא

במצות ובחצאות ע' : חסודות חסודות חסודות חסודות חסודות חסודות חסודות חסודות חסודות חסודות

והשנה מזה ונדר מזה כמבכירה נבדה והרד אישים וסדרם לפרושים : אברהם בארמ'ן

ס לסדר ולפרט מרנא רבינו מ' ש' המיימון ונ' צ'

והשנה מזה ונדר מזה כמבכירה נבדה והרד אישים וסדרם לפרושים : אברהם בארמ'ן

ס פ ר

ה י ז צ ד ק

ה' אלהי לך התעלומות והסודות נחני בנתיבי החמדות
יערב באמנחתי בנועם ידידות ספרי הדל והשמוחברי

באר המדות

חלק א' מספר המשקולת לחי הגיונות ונתיבי המלואה צו
כלולות מלפי הרעיון וזכי המדות צו סלולות מעדני עריצות לצאר
רחובות אשר חפר ומלא נזר התורה ושר החכמה מרכא ורצנא
רבינו משה בן מיימון ז"ל

ואדרי השבח והתהלה וההודאה צלי לסיימה • לאשר נועלו
דעות היולרים בהשגתו כטפה אחת מני אלף מחלקי
המנימה • משמאה מחריט משתחוה מרחוק מול כבודו ית' על קבלת
הטוב העזר כפי גזרת חכמתו ית' • מבקש מחנן מתכפל לעמוד
להפקת רצונו ולאחוז בסנסני ההנהגה היורדת משביצי רקיעיו וולרי
וקווי ממי אשאל החכמה והמדע ? זולת ממך כי חכם מכל חכם אתה
דברי נודד במדבר כורא וסביציו אש מתלקחת ודות סערה ושלוחי
ההשגחה נדר מזה • ובדר מזה לרה כמזכירה כצוה וחלל אישים
ומדרס לפדושים • אברהם באדמ"ו מוהרא"ל בע"המח ספר

עמודי שמים

לפרט בקב המדות לפ"ק

ספר

התוספתא

אשר יסדוה התנאים הקדושים קדמינינו ז"ל . עם קצת הגהות אשר מצאנו
 לנדי היבשפתא כתיבת יד ששנעתי שהן מהמניח הנאון הגדול החסיד והבן
 אלהו ז"ל מקהילתנו רק שצריכין ביאור ועדיין צריכין אנו למודעי ועתה בחדש
 פירוש מספיק וכמה הגהות אשר הם בנינים וביסודים ע"פ דברי הש"ס בכל ענין
 דע"פ פירושי הראשונים ז"ל שנועתי ומצאתי והברתי שכל הערך יונה בן איש
 הרבני הכונה מ' גרשון זללה"ה מוילנא :

* * *

בקהל קדישא רבתי עם

ווילנא יע"א

עיר גובערסקיא דליטא



בדפוס המשותפים

ז"ה הרבני המהרש"ל ארי' לייב ב"ר יחיאל לודיא ואחיו הרבני מ' גרשון ז"ל והיה
 התורני המהרש"ל ארי' לייב ב"ר רודרייט ונסח התורני מ' משה ב"ר מנחם
 מענדל :

לפך

חקנט

בשנת

בשנת תש"ק יאזיפאט מירסקי קאמאנק ואכטאל קאמאנקאליע ווילנאסקי מראשטש קאמאנקי

PRINTED in POL.

סדר

הושענות

של חג הסוכות והושענא רבה

כמנהג מדינות פיהם מעהרין פולין ואשכנז
והוספנו בו תפלת יהיר בשעת אגודת לולב ויהיר בשעה
שנכנסין לסוכה • ויהיר בשעת נמילת לולב • ויהיר
בשעת הוצאת ספר תורה • ויהיר בשעת חזית ערבה
ועירוב תבשילין וסדר שמחת תורה

וגם סדר הכפרות בערב יום כפור

להיות בלתי נחלא בסדר הזה כ"א בחזקת הגדולים אשר אינם
חלויים ביד כל לכן נדפס בדרך פני עמנו שיביא וילוי לכל
כל איש ואיש לעשות כמלוה עליו להחזק לפני ה' בחר החיים •

גם נחזק בו ונשפוזין לכל לילה ולילה וסדר הושענות בכל יום
מימי חג לפי החלפות השנים • להודיע לכל סדר החלפת
הישרה בעיני אלהים יחנך להקבל לפניו ברחמים • אמן

נדרים

בקרחה קדישא רבתי עט

ווילנא יעא

עיר גוברסקי דליטא

בשנת תקנ"ט לפ"ק

ספר

שמירות המצות

זה הספר יעיל מלחם הנוכחות בזמן הזה כפי שמחנך כרמב"ם מניח
 כסדרו ולשאר חכמים זכרתי שיהם אלל המצוה ולכל מצוה קבעתי
 העונש והזהרה שלה ובהיקף של לאו ויו כל שהוא מדבריהם וכוה
 ראש וכו' וזהו הספר יעיל מלחם הן בעיני כל רואי' ונחיפוש
 נייירות ושלל לבין ברוך נפשות רבות והסרונם על כל כי רבים
 מעתי האר"ז מתיישרים וע"ה אשר לא נחשו בה כל' מחורח משה
 לנומרה וכל העובר על הפקודים יאמר לא נפקד מחנו או"ת לכן
 קלוי' יולאם בחלקו של ברוך שון מ' בנינו וכן רחמי"ו שכן לקיים
 הבין ומכה לבין המתקן אוכי"ר :

בדפוס הראש הנגיד מ"ה מיכ"ל במוי אברהם אבלי
 ולהיה : והרבני המופלג האברהם הנגיד מויה אריי ליב
 בהמנוח המאורסם מויה טובי ולהיה ושותפיהם מוילנא
 יעיא :

נדרתה קרישאל רבתי עם

ווילנא יעיא

עיר גובערסקיא דלישא

כיוס יום כ' אבוא לחודש ניסן שנה ברוך שון לפ"ק

w W I L N I E

w Typ: Jana Jasieńskiego i Kompanij.

Roku 1799. Nr. 7.

ספר „ירושת משה“

באוסף ליובאוויטש יש ספר בגודל קווארטא, פירושים על התורה בשם „ירושת משה“, שלא מצאתי זכרו בשום רשימת ספרים. נדפס באותיות רש"י בשני טורים לעמוד, אבל הוא חסר השער ומאמצע פרשת מקץ ואילך. בס"ה יש בו מ' דפים (ממוספרים א—מ).

טופס זה הגיע לאוסף ליובאוויטש מאוספו הפרטי של הביבליוגרף המומחה הידוע, ר' שמואל וינר ע"ה, (מחבר הקטלוג הידוע „קהלת משה“). בשנת תרפ"ו, כשמושבי היה בלנינגראד, כמזכירו של הרבי מליובאוויטש הריי"צ נ"ע, טרם עזב מר וינר את לנינגראד והיגר לצרפת שאלתי אותו מה טיבו של ספר זה, השיב לי בהתפעלות גדולה, שטופס זה שבידו הוא יחיד בעולם, ואשר נדפס בהוראדנא בשנת תקע"ב, אבל לא נשלם בדפוס משום שבאמצע ההדפסה התחילה פלישת נפוליאון לרוסיא והדפוס בהוראדנא נתבטל וכל הטופסים הלכו לאיבוד. הייתי אז חובב ספרים אבל עדיין לא חובב ביבליוגריא ולא עלתה על דעתי לשאול אותו מנין לו ידיעות אלו? אם יש לו הוכחות או רק מפי השמועה או אולי רק השערה בלבד (ואז אפשר גם לא להסכים עמו). איני זוכר עכשו (למעלה מחמישים שנה!) אם אמר לי אז גם שם המחבר.

על דף א' של ספר זה, וכן על דף ג/2 יש חותמת הצנזורה של גזירת הספרים של שנת תקצ"ז, ומכיוון שהנוהג היה שחותמת זו היו מחתימין לא על גוף הספר אלא על השער, אם כן משמע שגם אז היה בלא שער.

מצורף צילום עמוד אחד (דף כה/2), כדי שאם הספר נמצא בידי מי שהוא מבין הקוראים יוכל לזהותו על פי צילום זה ולהודיע על זה.

(1) כבר כתבתי באחד ממאמרי שנהגו המדפיסים להדפיס את השער רק אחרי גמר הדפסת הספר גופו.

ירושת

פרשה

ויצא

משה

ל' עכ"ל :

אגב דלחוי לידן הגמרא הנ"ל דמועד קטן אכחז צעו"ה קושיא גדולה שיש לי בגמרא הנ"ל זה כמה שנים וכבר הצעתי אות' לפני כמה לומדים מופלגים ואין פוחד אותה לי * ונחזור אח דברי הגמרא נקיצור אחר שמואל מותר לארס אשה צחש"מ שמה יקדמנו אחר ופריך והא אמר רב יהוד' אמר שמואל דכל יום ויום צח קול יוצאת וכו' אלא שמה יקדמנו אחר צרחמים שחמות היא ופריך ההוספות היתא לי אחאי לא משני הא צווג ראשון הא צויווג שני כדמשני דפרק שני דסנהדרין ונפרק קמא דטועה עכ"ל * ולפענ"ד לא קשה כלל כיון דשמואל סתמא קאמר מותר לארס וכו' ודינא צא לאשמעין מהיכי היתי לחלק הכי וליחן את דבריו לשיעורין דצויווג שני דוקא קאמר מותר לארס צחש"מ אבל צויווג ראשון אפ"ר לארס הי'לו לשמואל לחלק זה החילוק בעצמו אבל צמסכת טועה וצמסכת סנהדרין שלא אלינא קא מקשה החס רב אדרשה קא מקשה מפני מה אמרו שהויווג הולא צוכות ורשע ולכך שפיר קא משני הא צויווג שני הולא צוכות ורשע והא צויווג ראשון : אך אי קשה הא קשה לי למה ליה להגמרא לדחוק ולחרץ דמה שהיא צריך לפחוד ליה ויקדמנו אחר והיינו שלא חתמי אבל כפשוטא שהאמר יבאנ' מתחא הרחמים זה אינו צאפשר מתחא שכבר הכריז המכריז ארצעים י"ס קידם וכהיהא מעש' דרצא שמעי' לההוא גברא וכו' ע"כ הא יש לחרץ ולומר שגם האח' שאנא מכח הרחמי' ונקדים מה שכתב ההוספה צמסכת טועה וז"ל שם צ"ה קודם יצירת הולד נראה לרבי קודם יצירת הובר צין אם לא נולד' הנקיצה עדיין צין אם נולד' עכ"ל * והגרא' דהוכחתם מהליכא שקהאמר צהכרוו צח פלוני לפלוני וקס' מפני מה משני ולא קאמר צוה או צח פלוני לצן פלוני או פלוני' לפלוני ומדקא משני צליכא משמע דקעם הדבר משום דזכר קא מירי ואחי ומא' שהזכר כבר עשה צד המכרין לכן לא צריך ליחן לו סימן אבל הנקיצ' אינו עשה צידו צשעת הכרוז אלא או שכבר נחילד' צעולם או שעדיין לא נחילד' כלל לכן צריך ליחן צח סימן ולומר דצח פלוני ודוק : ולפי ההקדמה דברי ההוספ' הללו יכול הגמרא לשנו' צמע"ק שרחמים יועיל גם לזה שיסאל' והיינו צגוון כזה שהאשה אשר היא רוצה לארסה יכול אני לחוס עליה שהזכר שלה עדיין לא כולד ונמצא שעדיין אינה מוכרות ויכול כל איש ואיש לפעול ע"י רחמים שחפול צגורלו' ואף שכבר נכרו

לו אשה אחרת משום הא לא איר' דיסאל אח שיהא האשה שהזכר לו קודם יצירתו וגם האש' הואצח צצמי החלמדי ה' צאפשר ליסאל ארצע גשים * ואין לומר אף שעדיין לא נכרות עכ"פ הי' עליה ידעי' לעינן מאי שכולדה והיו כמו שנכרות זה אינו דהא ידוע דהידיעה שידעין למעלה לא הוי הכרת וחילוק גדול יש צין הכרה לידעי' * ואין צריך להאריך צזה כי ידוע דבר זה לכל מעיני * ורצונו הרמז צ"ל כנר האריך צדבר זה כפי הצורך וכל הרוצה להעמיק עיניו שם ואל תחמה האף אפשר להיות שהיא כבר הגיע לפירק' להנשא והזכר המועד לה עדיין אינו כלל צעולם צא ולמד מציחק אציו שהיא הי' צן ל"ז שנים כשנולד' צנקא ומה חדע שיש למצוא גם כן צהפיד שחאש' חלוי' כצד צח הצות שני' והזכר המיועד לה לא יהי' עדיין צעולם וגם יש למצוא עוד גוון אחר והיינו שכבר מת הזכר שלה צנחרתו ונשאר' מופקרת לכל מי שימצא חן צעניי הסס צ"ה שיתנו לו זאת האשה כוסף על האש' שכבר נכרוה קודם לידתו' ולכן חלה' הדבר צרחמים ימפני כך הוצר שמואל לארס צחש"מ כדי שלא יקדמנה אחר ליסאל אות' והקושיא הוה הי' קשה לי על כמה שנים צצריך שיון גדול וכעת שחזרתי עוד הפעם על ההקושיא הוואצח לרא' אם יהי' צאפשר לחרצ' כל לי מתא צדעמי צעו"ה * לחרץ צחירוצ' יסא אף נעים מאוד והיינו שלפי הקושיא שהקשיתי לא הי' צריך הגמרא לימר מעשה דרצא עס ההוא גברא וכו' רק נקיצור אלא שמה יקדמנו אחר צרחמים וכו' לא מירי * והגרא' לפענ"ד שהגמרא יד' מזה שכולל לחרץ צאחד מנגוה הללו שהיא שפשיח אף שהיו קשה להארכין דלפ"ז מפני מה כשעמ' דצא מהוואצח גברא שהחפול ודומין לו צלינא אחר ל' לא חנעי רחמי הכי אי חווי לך לא אולא מינד ואי לא כפרת צה גם על דצא יש להקשות הקושיא שהקשיתי דילמא חפשיח היא דהיינו אחר משני אופנים או שעדיין לא כולד המיועד לה ועדיין לא נכרוה כלל או שכבר מת הזכר ונמצא שבעלה ההכרו' ולכן חלו הדבר צרחמי שיקבה צה המחפול כוסף על האשה שכבר נכרות לו וכמו שכתבתי לעיל צחירוכות ומפני מה אמר רצא לו שלא שפיר עשה ומפני זה הי' לו להארכין כוכח' דא"ל לחרץ דצרי שמואל צגונוה הללו ודוק * אך על זה קשה ערביך גריצי' שצריך מנא לי' לרצא גריצי' לדחות הגונוה הללו * לכן לחרץ זאת נקדים מה שיש עוד להקשות צדברי דצא ומפני זה מוכרח אני להעמיק המעש' דרצא אות צאות וז"ל שם

ספר כללי התחלת החכמה

הביבליוגרף ר' שמואל ווינר ע"ה רושם:

„קונטרס כללי התחלת החכמה ... חכמת האמת ... מיוסד עפ"י פירוש הגר"א והרמ"ח לוצאטו ... בכתבי האריז"ל וזוהר הקדוש ... ונלוה לו עוד קונטרס כללים וכינויים ... כל זה חבר רב מפורסם ושמו פלאי, ונעתק מעצם כ"ק ... ווארשא, תרנ"ג."
(„קהלת משה", מס' 5276)

על שער הספר רשום: „אשר מרוב צדקתו וענותנותו לא רצה להזכיר שמו”.

אני הקטן הולך רכיל מגלה סוד, אשר רב מפורסם זה, ששמו פלאי, הוא הרב ר' אריה ליב ליפקין מעיר וועקשנה במדינת ליטא, אשר הדפיס גם ספרים שקרא שמו עליהם.

בעתון „המליץ” שנה ארבעים ושתיים (1902), גליון 270, אנו קוראים:

„הגאון החסיד ... מרן אריה ליב ליפקין אבד"ק וועקשנה [פלך קאוונא] ומלפנים אבד"ק קראטינגען [פלך קאוונא] גוע ויאסף אל עמיו ג' כ"ז תשרי בוועקשנה ... היה ... גאון גדול בחריפות ובקיאות בכל מקצועות התורה בהלכה ואגדה בנגלה ובנסתר וידיו רב לו בחכמת התכונה כנודע מספריו בדפוס ובכתובים ... היה מגזע היחס, בן אחיו של הגאון החסיד ... מרן ישראל סלאנטר זצ"ל ... מחונך על ברכי זקנו הגאון ר' זאב וואלף אבד"ק גאלדינגען [פלך קורלאנד] וטעלז [פלך קאוונא] בע"מ [=בעל מחבר] כמה ספרים ומשם יצא שמו לעילוי נפלא ... הוא הדפיס ספר „אור היום”³ מברר ... שיטת בין השמשות ... מחלוקת הגאונים רבינו תם בעל התוספות והגר"א ז"ל. גם הדפיס ספר „דברי ידידות” על „שיר השירים”⁴ גם ספר „שבילי המאורות” על „ברייתא דשמואל הקטן”⁵. הדפיס גם ספר „כללי התחלת החכמה” (ההדגשה שלי, ח.ל.) והוא מבוא לחכמת הנסתר למתחילים בה ושם הראה בקיאותו בחכמה זו... והדפיס את הספר הזה בהעלם שמו...

-
- (1) בר' אריה ליב ליפקין, אביו של הרב ר' ישראל סלאנטר.
 - (2) ידועים לי רק „הגהות בן אריה” שנדפסו בש"ס הגדול דפוס ראם בוילנא, וכן ב„משנה תורה” של הרמב"ם ובארבעה טורים דפוס ווילנא.
 - (3) ווילנא, תרס"א.
 - (4) ווילנא, תרנ"ו.
 - (5) פיעטרקוב, תרס"ד; ווילנא, תרפ"ה (בשם: „ברייתא דשמואל ירחינאה”).

בכתובים הניח חיבורים על חומש ודרוש ואגדות חז"ל והלכה ושיטות הש"ס ופלפולים ובנסתר..."

מחבוריו שהניח בכתובים הדפיס חתנו, ר' יקותיאל זלמן לעוויטאס בשנת תרס"ו בירושלים ת"ו, ספר „חדושי אגדות מהרא"ל". בהקדמתו כותב חתנו בין השאר: „...היה מצוין בחכמת האמת ויצא לאור ספר „**כללי התחלת חכ"א** [=חכמת האמת]” (ההדגשה שלי, ח.ל.). בהעלם שמו ונתקבל בעולם, וכן בקש מהמדפיסים להדפיס ספריו בעילום שמו רק לא יכלו למלאות חפצו זה מכמה טעמים, הרי שם מחבר ספר זה ברור.

כדאי להעיר, שהרב המספיד⁶, שהספיד את המחבר, הזכיר בהספדו רק שמות שלשה ספרים שחיבר הנספד, משום שלא ידע שהוא גם מחבר ספר זה „כללי התחלת החכמה”.

ולבסוף יש להעיר אשר על שער ספר זה תיבת „כללי” נדפסה עם גרשיים אחרי כל אות, כזו: **כ"ל"ל"י**, ותמיהני על מר ווינר שהיה דייקן גדול ומקפיד על קוצו של יו"ד, שהשמיט ברשימתו גרשיים הללו. אין ברור לי מה טיבם של גרשיים הללו (אולי יש כאן רמז לשם המחבר „כתבי ליב, ליפקין”).

(6) הרב ר' ישראל בנימין-בענדט פייוולזאהן בספר „צרור החיים” לובלין, תרע"ד.

מלון הארמית החיה בעברית

רכשתי את „מלון הארמית החיה בעברית שבכתב ובדיבור בצרוף הסברים ומראי מקומות מן הספרות לדורותיה“. מאת ברוך קרוא חבר יועץ של האקדמיה ללשון העברית. יצא לאור בהוצאת „יזרעאל“, תל-אביב, תשכ"ז. אגב דפדוף בו ראיתי שיש להעיר עליו קצת הערות, והרי הן:

אתכא דריש גלותא.

מתרגם המחבר: על כסאו של ראש הגולה, ומציין: ברכות מ"ב ע"ב.

שם פירוש תכא דריש גלותא הוא שלחנו של ראש הגולה. וכן בזמירות „בני היכלא“ בסעודה שלישית של שבת: „יהון הכא בהאי תכא“ הפירוש הוא „בשלחן זה“.

דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד.

מתרגם המחבר: שאין לו דירה ועושה דלת לדירתו.

דרתא אינה דירה אלא חצר, כך מתרגם אונקלוס מילת „חצר“ בכל המקרא, וכך מפורש ברש"י שם בגמרא על מאמר זה (במסכתא יומא).

וכוליה.

מתרגם המחבר: וכל היתר, על פי רוב בראשי תיבות וכו', וכותב, שכך נהוג במובאה מן התנ"ך בספרות התלמודית והרבנית, כשאין הכתוב מובא בשלימותו, כגון „בראשית ברא וכו'“.

באמת זה נהוג רק במובאה ממאמרי חז"ל או מספרים, אבל מן התנ"ך אין נהוג לכתוב וכו' אלא וגו'.

זעיר אנפין.

כותב המחבר, שהיא אחת הספירות בקבלה.

באמת לא אחת הספירות בקבלה אלא שם ששת הספירות,

מספירת החסד עד ספירת היסוד, במובאה הוא מביא מ„אתקיננו סעודתא“ של סעודת ליל שבת: דא היא סעודתא דחקל תפוחין קדישין וזעיר אנפין. את הנקודה אחרי אנפין יש להקדימה אחרי תיבת קדישין, ובכלל מוטב היה לצטט מ„אתקיננו סעודתא“ של סעודה שלישית.

חקל תפוחין.

מתרגם המחבר: שדה תפוחים וכותב, שהוא כינוי לגן העדן בקבלה. ומצטט מ„אתקיננו סעודתא“ לסעודת ליל שבת „למיעל גוי פתחין דבחקל תפוחין“ ומתרגם: להכנס לפתחי שדה התפוחים.

„חקל תפוחין“ הוא כינוי לספירת המלכות.

כד דמך.

מתרגם המחבר: כאשר ישן ומביא מ„בראשית רבא“ ס”ב/ג: כד דמך ר’ אבהו.

באמת שם ב„בראשית רבא“ הפירוש הוא כשנפטר, או כשמת, ר’ אבהו.

למרנן ורבנן.

מתרגם המחבר: לכבוד הרבנים... עפ”י הפתיחה לקידוש ליל שבת.

באמת עפ”י תפלת „יקום פורקן“.

קדיש יתום.

המחבר כותב: קדיש שאומר יתום לזכר אביו (בלי „תתקבל“) הוא „חצי קדיש“.

אין זה נכון. קדיש יתום אינו חצי קדיש, אלא כל הקדיש בלא תתקבל וחצי קדיש הוא רק עד „דאמירן בעלמא“ ואינו קדיש יתום אלא של החזן.

שרגא בצפרא מאי אהני.

מצטט המחבר ממסכת חולין דף ס’ ע”ב.

שם הנוסחא: שרגא בטיהרא.

תנו רבנן.

מתרגם המחבר: לימדו רבותינו, והוא פתיחה למשא ומתן של הלכה ומצטט ממסכת ברכות י"ג ע"א ומוסיף שהוא שם ספרו של [הרב] שניאור זלמן מלאדי בחסידות.

שם ספרו של הרב מלאדי בחסידות אינו אלא „תניא“ לא „תנו רבנן“.

יש להעיר על ההגה"ה הלקויה, והרי ב„מלון“ הדיוק הוא דבר מאד חשוב, ובפרט במראי-מקומות אם הם משובשים הרי המשתמש במלון לשוא יחפש אחריהם ואינם עבורו אלא הטרדה בחנם.

ספר עמודי שמים

ספר „עמודי שמים“, לר' אברהם בר' אליעזר ליפמן ליכטשטיין נדפס בוורשא, לפי רשימת קאוּלי (Cowely, קטלוג ספרית אוקספורד) בשנת 1802 ולפי רשימת צדנר (קטלוג המוזיאון הבריטי בלונדון) — בשנת 1803. ביבליוגרף נמהר יכול להסיק מזה שמצויות שתי הוצאות של ספר זה, אחת משנת 1802 ושניה משנת 1803, ולא היא. אין כאן אלא הוצאה אחת שנדפסה בשנת תקס"ג והיא היא — 1802, משום שנדפסה בין החודשים תשרי-טבת תקס"ג, שהן לערך אוקטובר-דצמבר 1802.

רצוני להעיר, שלספר זה שני מיני שערים, משונים זה מזה בפרטים טיפוגרפיים. מצויים טופסים שהפרטים הטיפוגרפיים על השער נדפסו לא בעברית או בפולנית, כנהוג בימים ההם במדינת פולין, אלא דוקא בגרמנית: (ראה הצילום) מסתבר, משום שבחלוקה השלישית של מדינת פולין, בשנת תקנ"ו, נפלה ווארשא בחלקה של מדינת פרוסיה, ומלך פרוסיה משל עליה עד שנת תקס"ז ולכן הדפיסו את הפרטים בגרמנית. מצויים אמנם טופסים שעל שעריהם הושמט שם המדפיס, ומקום הדפוס — ווארשא, ושנת הדפוס — תקס"ג ניתנו רק בעברית. מסתבר, משום שטופסים אלו נועדו למדינת רוסיה ולא היה טעם להדפיס פרטים אלה בגרמנית.

אני משער, שלספרית אוקספורד הגיע טופס עם שער שנועד לווארשא שעליו מפורש תאריך 1802, ולספרית בריטיש מוזיאום הגיע טופס שנועד לרוסיה, שעל שעריו רק תאריך עברי — תקס"ג, וצדנר תירגמו, כנהוג, 1803 ותו לא מיד.

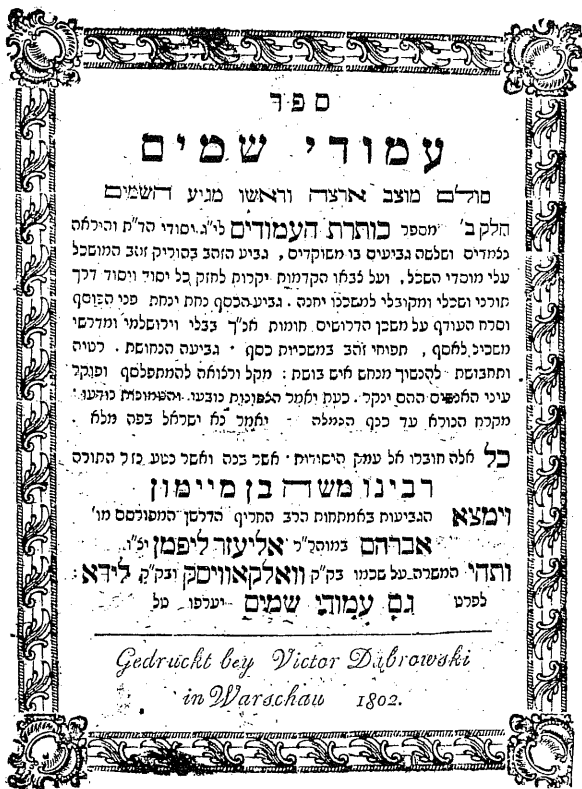
על שערי הספרים הרבים שחיבר מחבר זה ניתן שמו בשלשה אופנים: (1) ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן. (2) ר' אברהם במוהרא"ל. (3) סתם ר' אברהם. מר. ח.ד. פרידברג ב„בית עקד ספרים“ פיענח את הר"ת במוהרא"ל — ר' אריה ליב ויצאו לו שני מחברים, אחד ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן (והוא הנכון) ושני — ר' אברהם בר' אריה ליב. ובמפתח המחברים ייחס לשניהם י"ג פריטים, ומהם רק שנים למחבר הנכון, וכל השאר, י"א פריטים, ייחס לר' אברהם בר' אריה ליב (וכל ר' אברהם סתם צירף לר' אברהם בר' אריה ליב).

מגוּוּחַ, שאת הספר „כנפי נשרים“ ייחס לשניהם: את ההוצאה

הראשונה (שנדפסה יחד עם החומש ביוזעפאף, תקפ"ט) ייחס לר' אברהם בר אליעזר ליפמן ואת ההוצאה השניה (ווארשא, תרמ"א בלא החומש) לר' אברהם בר' אריה ליב.

הערים הרבות שהמחבר כיהן בהם ברבנות, החל בליטא וסיים בפולין עושה רושם שהיה נודד בטבעו ולא איתדר ליה בחדא מתא להשתקע באחת הערים ברבנות קבועה לשנים רבות.

(1) לפי שערי הספרים הן: הלבואקי; וואלקאוויסק; זאדין; לידא; פראשניץ ולאסק



ס פ ר

ע מ ו ד י ש מ י ם

סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמים

חלק ב' מספר כותרת העמודים ל"ג יסודי הד"ת והיראה כלומדים ושלשה גביעים צו משוקדים, גביע הזהב בהוריק זוט המושכל עלי מוסדי השכל, ועל לבאו הקדמות יקרות לחזק כל יסוד ויסוד דרך חורני ושכלי ומקובלי למשכנו יחנה. גביע הכסף נחת ינחת פני הכסף וסרה העודף על משכן הדרכים חומות אל"ך צבלי וירושלמי ומדרשי משכנו לאסף, חפוחי זהב צמשיכות כסף. גביע הנחושת. רטיה ותחבושת. להכסוך מכתש אים צושת: מקל זכרואה להמתפלסף ופוקר עיני האנשים ההם ינקר. כעת יאמר הפוכות כוצעו. והטמוכות כודעו. מקרה הכורא עד כקף הכמלה. יאמר כל ישראל צפה מלא.

כל אלה חוצרו אל עמק היסודות. אשר צכה ואשר נטע חזר התורה

רבינו משה בן מיימון

וימצא הגביעות באמתחות הדב החריף הדרכן המפורסם מו'

אברהם צמוהר"ר אליעזר ליפמן י"ו

ותדי המשרה על שכמו צק"ק וואלקאוויסק וצק"ק לידא:

ו ו א ר ש א

לפרט גם עמודי שמים יערפו טל

תקון טעויות בסיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט"

ימים רבים הייתי מצטער על סיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט", שהיה ברי לי שהוא מאוד משובש אבל לא יכולתי לנחש כיצד להעמידו על תיקונו. והרי הסיפור כמו שהוא בספר „שבחי הבעש"ט" (בדפוס ברדיטשוב שלפני – דף יח/2).

שמעתי מחמי ז"ל כשר נחמן גנוחי גונח בתפילה משברת הלב השומע ודומה לו כאילו נחתך לשנים. אמר הבעש"ט, עד מקום שנסע ר' נחמן יודעים מה היא התפלה ובמקו' שלא הי' ר' נחמן אין יודעים מה היא התפלה:

שמעתי פ"א [=פעם אחת] הלך ר' נחמן ז"ל דרך ק"ק זאלראווע עם סחורה בעת תפילת שחרית ועמד עם העגלה שלו נגד בהמ"ד ולקח הטו"ת [הטלית והתפילין] ונכנס לבית המדרש ועטף הטו"ת ועמד לפה"ת [לפני התיבה] להתפלל בלי רשות וירע להם איך העיז האיש האורח לעמוד לפה"ת בלי רשות וכששמעו הדבורים היוצאים מפיו היו מתוקים מדבש ונופת צופים היו נהני' ושותקים אעפ"כ חרה להם ולאחר קדיש דרבנן התחיל הודו קודם ברוך שאמר נתמלאו כול' כעס וחימה והיה בדעתם למושכו מן התיבה אך מחמת שהיו מתאווים מאד לשמוע דבוריו ותפלותיו לא יכלו לעשות שום דבר והיו שקלי וטרי' בדבר עד שגמר תפלתו. כשגמר כל תפל[ו]תיו פצו עליו כל אנשי בהמ"ד ואמרו אליו איך מלאו לבו לעמוד לפני התיבה בלי רשות ולשנות הנוסחה אשר לא התפללו אבותינו ואבות אבותינו אשר היו גדולי הדור ענה ואמר ומי יאמר שהם בג"ע [בגן עדן] וכששמעו תשובתו נתמלאו יותר חימה עליו. והיה שם בעל המחבר ספר תולדות יעקב יוסף והיה זקן מאד ונתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי' מ"מ [מגיד מישרים] במקומו ושמו ר' זלמן וקפץ עליו ר' זלמן יותר מכולם ובא ר' אלכסנדר תלמיד של רבי זלמן ואמר הניחו את האיש שהוא תמיד עם הש'. ואגב דאתן לידן נשמע מהא מילתא:

שמעתי מהרב שהיה אומר בזה"ל [בזו הלשון] מרגלא בפומי' דהצדיק יעקב יוסף ז"ל נקל לו לומר עשרה חילוקים מלהתפלל ש"ע [שמונה עשרה] אחת. ושמעתי מר' זוסי' מאנאפאלי כשנסע מאחיו ר' אלימלך דרך זאלקווא עמדתי בבהמ"ד במקום אחד להתפלל והי'

(1) הכוונה לר' נחמן מקוסוב.

(2) טעות הדפוס וצ"ל זאלקווא.

התפלה זכה וברורה כערך תפלות הבעש"ט ולא ידעתי מאיזה סיבה ואמרו כי במקום הזה היה המקום של בעהמ"ח ספר תולדות יעקב יוסף:"

סיפור זה הוא מלא תמיהות!

א. „מאי עבדתי" של ר' יעקב יוסף בזאלקווא? הרי רבנותו האחרונה היתה בפולנאה ושם מנוחתו כבוד (ונוסח מצבתו שם אפילו נדפסה). שמא תאמר: היה שם באקראי, הרי מהסיפור יוצא שהיה לו שם מקום קבוע בבהמ"ד וגם מינה שם את תלמידו למ"מ במקומו?

ב. ר' יעקב יוסף הרי הי' רב אב"ד לא מ"מ, ובימי רבנותו בפולנאה הי' המ"מ שם ר' אריה ליב המוכיח, בעהמ"ח ספר „קול אריה"³, וכיצד נתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי' מ"מ במקומו, בזאלקווא?

ג. כלום אפשר שבבית מדרשו של ר' יעקב יוסף יקומו המתפללים, ובראשם תלמידו ר' זלמן, נגד הנוסח „הודו קודם ברוך שאמר"?

ד. כיצד העיז ר' אלכסנדר, תלמידו של ר' זלמן, לצאת נגד רבו?

ה. מדוע לא הגיב ר' יעקב יוסף בעצמו והניח הדבר לתלמידו ותלמיד תלמידו?

יום אחד, זה מקרוב, נתמזל מזלי, ונזדמן לי כתב-יד של ספר „שבחי הבעש"ט", שנכתב, כמובן, טרם הובא הספר לדפוס, וראשית דבר הצצתי בו בסיפור זה ואורו עיני. והרי הסיפור כמו שהוא בכתב-יד זה:

„פ"א הלך ר' נחמן ז"ל בסחורה דרך ק"ק זאלקווא והי' עת תפלת שחרית ועמד בעגלה שלו אצל בהמ"ד ולקח טלית ותפילין ונכנס לבהמ"ד ולבש הטלית והניח תפילין ועמד לפני התיבה והתחיל להתפלל ותמחו וירע לבם על הדבר זה איך העיז איש אורח לבוא ולעמוד לפני התיבה בלי רשות אך מחמת ששמעו דבורים היוצאים ממנו היו מתוקים מדבש ונופת צופים הי' נהנים ושותקים אעפ"כ חרה להם ולאחר קדיש דרבנן התחיל הודו קודם ברוך שאמר ונתמלאו כעס והי' בדעתם למשכו מן התיבה אך מחמת שהיו מתאוים לשמוע דבוריו לא יכלו לעשות שום דבר רק שהיו שקלי וטרי' בדבר עד שגמר את תפלתו וכיון שגמר תפילתו קפצו עליו כל אנשי בהמ"ד ואמרו אליו איך מלאו לבו. לעמוד לפני התיבה בלי רשיון ולא עוד ששנה את הנוסח אשר לא התפללו אבותינו ואבות אבותינו אשר הי' גדולי הדור. ענה ואמר מי יאמר שהם בג"ע, וכיון ששמעו תשובתו נתמלאו יותר חימה עליו. והי' שם בעל המחבר

ספר ת"ש זקן מאד ונתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי מ"מ במקומו ושמו ר' זלמן וקפץ עליו ר' זלמן יותר מכולם ובא ר' אלכסנדר ת"ש ואמר לר' זלמן הניחו את האיש הזה שהוא תמים עם השם. ואגב, דאתא לידן נימא ב"י מילתא ששמעתי מהרב דק"ק פולינאי שהי' אומר בזה הלשון מרגלא בפומי דהצדיק ת"ש ז"ל ניקל לי לומר עשרה חלוקים מלהתפלל שמונה עשרה אחת. ושמעתי מר' זוסי מאניפאלי כשנסע מאחיו ר' אלימלך דרך זאלקווי עמדתי בבה"מ במקום אחד להתפלל והי' התפילה זכה וברורה כערך תפילת הבעש"ט ולא ידעתי מאיזה הסיבה ואמרו לי כי המקום הלז הי' מקומו של בעהמ"ח ת"ש".

עד כאן הסיפור בכתב היד.

מכתב-יד זה אנו למדים שנתחלפו לו היוצרות לבעל המדפיס ספר „שבחי בעש"ט":

א. לא במחבר ספר „תולדות יעקב יוסף" היה מעשה, אלא במחבר ספר ת"ש.

ב. ר' זלמן לא הי' תלמידו של בעהמ"ח ספר „תולדות יעקב יוסף" אלא של בעהמ"ח ספר ת"ש, והוא הוא ש"נתן לו את גדולתו שיהי מ"מ במקומו".

ג. לא תלמידו של ר' זלמן הי' ר' אלכסנדר אלא להיפך — היה רבו.

ד. לא על מקומו הקבוע של ר' יעקב יוסף התפלל ר' זוסיא אלא על מקומו של מחבר ת"ש.

ה. האימרה: נקל לו לומר עשרה חלוקים מלהתפלל שמונה עשרה אחת לא על עצמו אמרה ר' יעקב יוסף אלא אמר שהיתה מרגלא בפומי של מחבר ת"ש.

ספר ת"ש אינו אלא ספר „תבואות שור" שמחברו הוא ר' אלכסנדר שור, שהדפיסו לראשונה בשנת תצ"ג בזאלקווא.

והכל אתי שפיר.

הדפוס העברי באוסטריה

הוספות ותיקונים לרשימת א. יערי („עלי ספר“, א״ב)

א. הוספות

1. **דברי שלמה** (באור פסוקי תנ״ך ופיוטים. מהרש״ל), **אוסטריה**, תקנ״ד. 23 דף. 8°.

(עפ״י „רשימת הספרים העבריים שנדפסו בארץ רוסיה ומלכות פולין הנועדים לבא לשער המצבה“, פטרבורג, 1894, עמ' 15. מחבר רשימה זו הוא הביבליוגרף הידוע ר' שמואל וינר). את מספר הדפים רשמתי עפ״י רשימת וונדרבר ב„ליטעראטורבלאט“ שנה ח', עמ' 336. פרופ. ג. שלום מסופק אמנם בקיומו של ספר זה וכותב („קרית ספר“ כ״א, עמ' 293) שוונדרבר הוא היחידי שראה ספר זה, אבל קיומו הרי נתאשר ברשימת התערוכה הנ״ל. ראה לעיל ע' 21 צילום השער.

2. **משניות**, עם פירוש ... רבינו עובדי' מברטנורה: ותוספות יום טוב: ותוספות חדשים מהחסיד השלם הרב ... כמהור״ר שמשון זצל״ה מאלטונא ומשאר הגאונים עם כל חלופי גרסאות ונוסחאות ... ואלה מוסיף על הראשונים מסיני ועוקר הרים ... מוהר״ר ישעיה בערלין נר״ו ... ויקרא לו שם **ראשון לציון**. גם אלה לחכמים נוכי' בנוסח הידוע]. גדרוקט אין אוסטראג אין וואלינישען גיבערנעמאט מיט בעוויליגונג איינר העכשט פערארדענטן קייזערליכן צענזור אין ריגע בשנת תק״ס לפ״ק. ע״י המדפיס ... מוהר״ר שמואל במוהר״ר ישכר בער סג״ל מדפיס **באוסטריה**. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... פאויל פעטראוויץ. סדר זרעים: [3], 132 דף. 4°. אותיות מרובעות ואותיות רש״י.

התיבות: משניות, תוספות חדשים וראשון לציון, נדפסו בצבע אדום. על השער ציור עציץ, ובתוכו אילן נושא פירות. משני צידיו כתובת: עץ חיים היא למחזיקים בה. מעבר לשער הסכמות: הרב זאב וואלף החונה בק״ק דובנא רבתי, יום ג', ג' אלול, תקנ״ט; הרב בצלאל ב״ר מאיר מרגליות החונה בק״ק אוסטריה והגליל, יום א', ח' אלול תקנ״ט. ניתנו למדפיס ר' שמואל למשך שמונה שנים.

בקולופון, שמות הפועלים: מסדרים: ישראל ארי' ליב ב״ר צבי הירש יצ״ו; מנחם מן ב״ר פסח יצ״ו; ראובן ב״ר ברוך כ״ץ זצ״ל; הבחור יעקב שמואל ב״ר יצחק זצ״ל. עוסקים במכבש הדפוס: מנחם מן ב״ר יעקב

מאוסטרהא; משה ב"ר צבי הירש זצ"ל מאוסטרהא; יחיאל ב"ר אריה ליב הלוי זצ"ל.

על טופס משניות זה שבידי כתבתי במאמרי „דפוסי קארעץ“ (ב), (אהל רחל“ חלק ראשון ע' 112 הערה 16). בתור השערה שהיה שייך פעם להמדפיס באוסטרהא. השערה זו נתאמתה לי עכשיו, מכיון שמצאתי בו בכמה עמודים שיש בהם תיבת „עכו"ם“, רשום בכתב-יד על הגליון: „צ"ל עכומ"ז“. ובעמודים שתיבת „עכו"ם“ מצויה כמה פעמים רשום: „צ"ל בכל הדף עכומ"ז“. ז"א שהמדפיס הכין לדפוס מהדורה חדשה, ומשום שנגזר שלא להשתמש יותר בתיבת „עכו"ם“ אלא ב„עכומ"ז“ (ראה מאמרי: „על ספר אהבת יהונתן“, אהל רחל“ חלק ראשון עמ' 298), רשם המדפיס (ואולי הצנזור עצמו) על הגליון הוראה למסדרים, שישדרו עפ"י טופס זה.

אעפ"י שעל השער כתוב: „ואלה מוסיף ... ראשון לציון...“, לא מצאתי „ראשון לציון“ בחלק זה. אפשר שלא הדפיסוהו על הדף, כנהוג, אלא כולו בחלק האחרון, בסוף המשניות, ולא יכולתי לע"ע למצוא את החלק האחרון.

סדר קדשים: תקס"א, 163 דף. 4. אותיות מרובעות ואותיות רש"י.

נוסח השער כנ"ל, בהשמטת הפיסקא: „ואלה מוסיף...“ ובהוספת רשיון הצנזור באמצע השער, בנוסח שאינו מצוי בדפוסי רוסיא:

CORREGANTUR & IMPRIMATUR RIGA
DEN 12 OCTOBER 1800 LEOELCON LESER

בעברית היה צנזור זה חותם: אלחנן בריל מן.

צנזורה לספרים עבריים ברוסיא הנהיג לראשונה הקיסר פאוויל, בשנת 1797, וקבע את מושבה בעיר ריגא. אלחנן זה, יהודי גרמני, מחבורת הרמבמ"ן, היה הצנזור היהודי הראשון לספרים עבריים ברוסיא. בעקבות תלונות המדפיסים היהודים על קשיי התקשרות עם הצנזורה, משום ריחוקה של ריגא ממקומות הדפוס, שהיו אז רובם בעיירות קטנות באוקראינא, העבירו בשנת 1802 את מקומה לוויילנא, ומאז התחילו לכתוב על שערי הספרים: ברשיון הצנזורה אשר באקאדעמיא דוויילנא.

3. אשלי רברבי [שלחן ערוך יורה דעה עם פירושים]. לפני תקס"ב.

בהתנצלות המגיה, ר' משה צבי הירש ב"ר אברהם הלוי מווישנאוויץ וכעת מתגורר פ"ק אוסטרהא, שבספר „אשלי רברבי“, אוסטרהא. תקס"ב (מס' 15 ברשימת יערי) כתוב: „... וכבר מילתי אמורה בהתנצלותי בסוף ספר י"ד [יורה דעה] שנדפס פה בדפוס הרבני ... מו' שמואל סג"ל מדפיס דפה, וכעת זיכני ה' להגיה שוב שנית גם זה ספר י"ד שנדפס ג"כ בדפוס של ה"ה מהר"ש הנ"ל, עם הוספה לטובה פי' מספיק ספר פרי מגדים ... וגדול כבוד האחרון מן הראשון...“. הרי שקיימת מהדורה של ספר זה, בלי ספר „פרי מגדים“, עוד מלפני תקס"ב.

4. **קיצור שני לוחות הברית**, עם מהדורה בתרא. העתק הנהגת טובות וישרות ... עם הגהות וחידושי דינים מספרים חדשים וגם ישינים מה שלא נמצא בספר ... שני לוחות הברית הנ"ל. אשר איזן תיקן וליקט האלוף התורני כמהור"ר יחיאל מיכל בן הר"ר אברהם סג"ל עפשטיין אשכנזי. ועתה נדפס מחדש עם תוספות לקוטי בתר לקוטי ... בדפוס הנאה ומשובח ... על ידי המדפיס הרבני ... מוהר"ר אהרן בהמנוח מהור"ר יונה זצ"ל. **באוסטריה** תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאוולוויטש ... בשנת שני לוחות הברית [=תקס"ד] לפ"ג. 86 דף 4°. פגינציא משובשת. אותיות מרובעות ואותיות רש"י לסירוגין.

מעבר לשער: הסכמת הרב ר' בצלאל בהרב ר' מאיר מרגליות החונה פ"ק אוסטריה והגליל, מיום ב' ח"י סיון תקס"ב, למשך שמונה שנים, על שמו של ר' אהרן ב"ר יונה. נראה שנפלה טעות בפרט, כי יום ב' ח"י סיון אינו מתאים לתקס"ב אלא לתקס"ד. הערות על רשימת ספר „קיצור של"ה" ב, בית-עקד-ספרים, ראה במאמרי: „ר' יחיאל מיכל עפשטיין" (לעיל עמ' 213-211).

5. **משניות**, חלק ראשון: זרעים, מועד, נשים, עם פירוש קב ונקי אשר יאמר עליו כי הוא זה המועט המחזיא [צ"ל: המחזיק] את המרובה ... ולהקל על הקורא הדפסנוהו בכרך קטן ... להיותו אתו בביתו ובצאתו, ובאותיות ונייר ודיו היותר נאים ... **באוסטריה**. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאוולוויטש ... על ידי המדפיס הרבני מהור"ר שמואל במהור"ר ישכר בער הלוי בשנת תקס"ה לפ"ק. [1], 87 דף, 16°.

הסכמות: ר' לוי יצחק במוהר"מ אבד"ק ברדיטשוב, יום ד' אדר"ה אדר ראשון תקס"ה; ר' בצלאל בהרב ר' מאיר מרגליות אב"ד ור"מ דפ"ק אוסטריה והגליל, יום טו"ב חשון תקס"ה; ר' מנחם מענדל אב"ד ור"מ דק"ק ראווני, יום ג', ו' אדר ראשון תקס"ה. ניתנו למשך עשר שנים להמדפיס ר' שמואל (ספק אם מספר הדפים שרשמתי נכון, ואין הספר תחת ידי כעת).

6. **שבט מוסר**, אהובי רבותי מאנן און פרויאן: טוט דש שיני ווערק שואין: דען דש חשוב און ווערדיג (ספר) האבן מיר אין טייטש טון שטעלן: מיר האפן דש עש גאט און די וועלט זייער וואול גפעלן ... קומט צו לויפן: און דש ספר נחמד צו קויפן: און טוט אייער געלט ניט דראן שייאן ... גם אלה לחכמים [וכו' כנוסח הידוע]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאווטש ... נדפס **באוסטריה** בשנת

תקע"ה לפ"ק. 68 דף. 4°. אותיות צו"ר. בלא המקור העברי. המחבר: ר' אליהו הכהן מאזמיר.

[השווה: יערי, 53].

מעבר לשער רק הסכמה אחת של ר' בצלאל מרגליות מאוסטרהא, יום ה' פ' חקת כ"ח סיון **דעת חכמה** [=תקמ"ז]. תאריך זה, כמובן, איננו יכולים לקבל, ואם נאמר שנשמטה כאן אות ל' של „לדעת" יצא לנו תקע"ז, וגם זה סותר לתקע"ה שעל השער. זאת ועוד אחרת. בטופס שרשם יערי שתי הסכמות, ובטופס זה רק הסכמה אחת בלבד. על כרחינו אנו מוכרחים לומר שלפנינו מהדורת זיוף, אחרי תקע"ה, ואולי מזויף גם מקום הדפוס, כרגיל בדפוסי רוסיא. על תרגום יידי חדש לספר זה, ראה מה שכתבתי במאמרי: „תרגום יידי חדש לשלשה ספרי מוסר" („אהל רחל" חלק ראשון עמ' 455).

7. **סדר הושענות**, עם פירוש צח על לשון אשכנז ובכתב אשורית אשר הועתק מסידור שער השמים. גם אלה לחכמים [וכו'] כנוסח [הידוע]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאולאוויטש ... נדפס באוסטרהא לפרט הושענא את שארית ישראל [=תקע"ו] [40] דף. 16°. הפנים והתרגום באותיות מרובעות ומנוקדות.

מעבר לשער: הסכמת הב"ד דייני צדק דפה ק"ק אוסטרהא מיום ב' ט' אלול תקע"ו. חתומים: הקטון אריה ליב ב"ר חיים סג"ל; הקטון אברהם ב"ר יצחק זללה"ה; נאום יהודה ליב במוהר"ר מתתיהו זללה"ה. דף אחרון: אתה הראת לשמחת תורה. הנוהג הוא להוציא את התאריך מאותיות הגדולות של הפרט. יוצא מן הכלל ספר זה, שהתאריך יוצא בו דוקא מהאותיות הקטנות. ולא נזדמן לי לראות אחר דוגמתו.

8. **תהלים**, דבר חדש אשר לא היו[!] לעולמים ספר תהלים עם פירוש מספיק בלשון אשכנז ובכתב עברית ולשון לעז עם נקודות ... גם עם פי' קיצור אלשיך בשלמות וגם כמה מעלות ... גם אלה לחכמים [וכו', כנוסח הידוע]. גדרוקט אין אוסטריג אין וואלינשן גיבערנמט מיט באוויליגונג איינר העכשט פערדענטן[!] קייזערליכן צענזור אין ווילנא. גדרוקט בייא ר' אהרן מדפיס באוסטרהא. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולוויטש ... תקע"ו לפ"ק. [250] דף. 8°.

הפנים והע"ט באותיות מרובעות מנוקדות, וקיצור אלשיך באותיות רש"י. התיבות: תהלים, באוסטרהא, נדפסו בצבע אדום. על השער ציור ידי כהן, ותחתיהן: „פרופס". א. יערי ב„דגלי המדפיסים", מייחס דגל זה לדפוס סדילקאב. מעבר לשער מודעה רבה: איך שה"ה הרבני הנגיד מוה' אהרן בהמנו

מוה' יונה יצ"ו קנה מיד ה"ה הרבני מו' עקיבא במוה"ר יונה סג"ל הסכמה הנ"ל?] בכתובה ומסירה ובק"ג א"ס [=ובקנין גמור אגב סודר] ועפ"י עדות כשרים, והוסיף ר' אהרן הנ"ל פירוש קיצור אלשיך. ההסכמה גופא לא נדפסה כאן.

9. **מחזור** מן ראש השנה ויום הכפורים ושלוש רגלים, כמנהג פולין פיהם ומעלהרין וליטא ורייסיין. נשתנה למעליותא: בתוספות מרובה: סידורי דקראי מקראי קודש במועדס ועוד נוסף דברים רבים ... במקום אשר המדפיסים הקודמים הציבו ציונים לחפש הנה והנה ובהשנות לפעמים סדרי הפיוטים לשבת ולחול ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ... גם אלה לחכמים [וכו', כנוסח הידוע]. **באוסטריה**. בשנת תקפ"א לפ"ק. בטופס שלפני חסר הסוף, מאמצע יוצר ליום שני של חג השבועות. 8°.

התיבות: מחזור, ראש השנה, יום הכפורים, שלש רגלים, באוסטריה – נדפסו בצבע אדום. מעבר לשער רשיון הצנזורה בפולנית מיום 10 גרודזיען 1821.

10. סדר **קינות לתשעה באב**, גם הוספנו מגילת איכה וגם הוצגנו[!] על אותיות גדולות ונייר יפה ובדיו שחור ... וגם הוגהו בכל תוקף עז ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר אלכסנדר פאולאוויטש ... מודעה רבה כי לא כגוים [וכו', כנוסח הידוע]. **באוסטריה**. בשנת תקפ"א לפ"ק. [72] דף. 8°.

ציור ידי כהן בלא תיבת „פרופס” (מס' 190 ב„דגלי המדפיסים” של יערי, והוא מיחסו לדפוס אליעזר פייוויל).

11. סדר **תקון ליל שבועות** והושענא רבה, על פי הסדר מספר שני לוחות הברית וכוונת השמות מהא"י זלה"ה עם כל המעלות שהיה בתיקון שנדפס באמשטרדם ... והוספנו אקדמות לחג השבועות ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ... **באוסטריה**. מודעה רבה כי לא כגוים [וכו', כנוסח הידוע]. בשנת **והגית בו יומם ולילה** לפ"ק [=תקפ"ג]. [141] דף. 8°. ציור הנ"ל: ידי כהן על השער בלא תיבת „פרופס”.

12. **חמשה חומשי תורה**, עם פי' רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע"י השותפים הא' הרבני הנגיד מוה' אברהם קלאהרפיין והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מוה' יצחק מרדכי זצ"ל. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ... בשנת תקפ"ד לפ"ק. **באוסטריה**. שער מצוייר.

חלק חמישי: ספר **דברים**. 102 דף; איכה וקהלת: 20 דף. 8°.

הפנים ותרגום אונקלוס: אותיות מרובעות ומנוקדות, והפירושים באותיות רש"י.

13. **תהלים**, אשר נדפס מהודר בכל מיני יופי מנוקה מכל סיג ודופי מנוקה בשלש עשרה נפה ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... מודעה רבה כי לא כגויים [וכו', כנוסח הידוע].
באוסטרהא. בשנת תקפ"ד לפ"ק. 8°.

בידי רק צילום השער. את גוף הספר לא יכלתי לע"ע למצוא.

14. **חמשה חומשי תורה**, חלק שני: **שמות**, עם פי' רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. בדפוס קלאהר פיין בשנת תקפ"ו לפ"ק.
באוסטרהא. 140 דף. 8°.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות, והפירושים באותיות רש"י.

15. **חמשה חומשי תורה**, חלק שלישי: ספר **ויקרא**, עם פי' רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע"י השותפים: הא' הרבני ... מו"ה אברהם קלאהר פיין; והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מוה' יצחק מרדכי ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאוולאוויטש. בשנת תקפ"ו לפ"ק. **באוסטרהא**. 100 דף. 8°.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות והפירושים באותיות רש"י. השער עם מסגרת מצוירת.
אחרי הפטרת בחוקותי לפני שיר השירים – ציור העיגול של ר' אהרן מדפיס, בהשמטת שמו מתוכו.

16. סדר **תיקון ליל שבועות** וגם ליל הושענא רבה. על פי הסדר מספר שני לוחות הברית וכוונת השמות מהאר"י זלה"ה עם כל המעלות שהיה בתיקון שנדפס באמשטרדם ומעלות יתרות נודעת לנו שהוספנו אקדמות לחג השבועות ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאוולאוויטש. על ידי השותפים: האחד הרבני מוה"ר אברהם קלאהר פיין; והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מוה' יצחק מרדכי זצ"ל. **באוסטרהא**. בשנת תקפ"ז לפ"ק. 136 דף. 8°.

התיבות: ליל שבועות, הושענא רבה, באוסטרהא, בצבע אדום.

17. **חמשה חומשי תורה**, חלק שלישי: ספר **ויקרא**. עם פירוש רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע"י השותפים: הא' הרבני ... מוה'

אברהם קלאהר פיין: והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מו"ה יצחק מרדכי זצ"ל. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאולאוויטש. בשנת תקצ"ב לפ"ק באוסטרהא. 100 דף. 8°.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות ומנוקדות, והפירושים באותיות רש"י. השער עם מסגרת מצויירת.

18. **חמשה חומשי תורה, חלק חמישי: ספר דברים.** עם פירוש רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים ... באוסטרהא. [תקצ"ב, 1832]. [122] דף. 8°. פגינציה משובשת. השער עם מסגרת קישוט. הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות, והפירושים באותיות רש"י.

19. **שלחן ערוך** מטור אורח חיים. תקצ"ו. שני שערים: שער ראשון: שלחן ערוך מטור אורח חיים עם באר היטב ואשל אברהם ועתה נתוספו שני חבורים חדשים האחד ... שערי תשובה והשני ... יד אפרים אשר נדפסו פעם ראשון בדובנא בשנת **שערי** תשובה ועתה נדפסו פעם שנית ע"י הרבני ... אליעזר פייבל אייזין בארג בשנת תקצ"ו לפ"ק באוסטרהא.

תיבות: אורח חיים, באוסטרהא, נדפסו בצבע אדום. השער מקושט במסגרת קישוט. מעבר לשער: רשיון הצנזור לעוו בורובסקי מיום 30 אפריל 1934. ברוסית.

שער שני: **שלחן ערוך** מטור אורח חיים. חברו הגאון ... יוסף קארו עם חדושי דינים שהשמיט והוציאם הגאון מהור"ר משה אסרלש ... ועם **באר הגולה** [מאת הרב משה רבקה] ועם **באר היטב** ממהור"ר יהודה אשכנזי דיין דק"ק טיקטין ועם חדושי דינים מתוך ספר **אבן העוזר** [מאת הרב עוזר ב"ר מאיר אבד"ק קלימנטוב] ועם ילקוט חדש משו"ת ופוסקים ... שחיבר הרב ... אברהם אופנהיים נר"ו וקרא את שמו **אשל אברהם**. ואלה מוסיף על הראשונים ... שני חבורים ... האחד ... **שערי תשובה**, מאת ר' חיים מרדכי מרגליות החונה פה ק"ק דובנא רבתי, והשני ... **יד אפרים**, מאת הרב אפרים זלמן מרגליות מבראד [שערי תשובה – ילקוט מיותר ממאתים שו"ת ושאר ספרים. יד אפרים – הגהות וביאורים בשו"ע וט"ז ומגן אברהם]. באוסטרהא. בשנת תקצ"ו לפ"ק. [8], 371 דף. 8°.

הסכמות: ר' יעקב אב"ד ור"מ דק"ק ליסא, יום א' ב' מרחשוון, תק"פ; ר' משה סופר אב"ד ור"מ דק"ק פרעשבורג, יום ה' ב' אלול תקע"ט; ר' ארי' ליב לבית קצנאלפוגן אב"ד ור"מ דק"ק בריסק דליטא, יום א' ט"ו אלול תקע"ט; ר' אברהם יהושע העשיל אב"ד דק"ק אפטא,

יום ו' לחודש טבת תק"פ, פ"ק מעזבז; ר' דוב בער בן הגאון מוה' שניאור זלמן נ"ע מק"ק ליובאוויטש, אור ליום ה' כ"ה תשרי תק"פ.

מהסכמתו של ה"חתם סופר":

....מרוב גבהם הביטו ושמו פניהם אלי כתוב להיות מסכימי קום ... ולא נעלם ממני כי אני איני כדאי שישלחו אלי הגאונים הללו אך מלתי כבר אמורה במקום אחר כי לבי לחוקקי ישראל רבותינו הקדושים שבזמנינו קרוב למאה שנים אשר נהגו סלסול בעצמם והדפיסו ספרן של צדיקים מבלי נטילת הסכמה ולא נמלכו בקטנים מהם, ועי"ז בעו"ה נשתלחה מארה בהדפסת ספרי מינים ונתפשטו בישראל, ואילו לא הי' אדם קונה ספר בלי הסכמה היינו ניצולים מזה וכיוצא בו, והגאונים הללו עבדו עובדא בנפשיהו ונמלכו בקטן כמוני ומהם יראו וכן יעשו כל חוברי חבר....".

ההסכמות הללו כבר נדפסו בדפוס הראשון, דובנא, תק"פ. מודעא רבה, מאת הרב חיים מרדכי מרגליות חופ"ק דובנא. יום ו' עש"ק טו"ב חשון שנת שערי תשובה [תק"פ].

מעבר לשער השני: שטר מכירה. ר' אליעזר שלמה מרגליות, בנו ויורשו של המחבר ר' חיים מרדכי, מכר את זכותו, הן בגוף הספר והן בהסכמות, לר' אברהם בר"צ (אולי ממשפחת המדפיסים בראדוויל) יום ו' ה' חשוון תקצ"ד בסלאוויטא.

...חלק שני [מהלכות עירובין עד גמירא]. רק שער אחד מקושט במסגרת שער ראשון של חלק ראשון ומנוסח כשער שני של חלק ראשון עד ... באמסטרדם. ואלה מוסיף על הראשוני שני חבורי יקרים ספר **שערי תשובה** וספר **יד אפרים**, ומשפט ספרי אלו ומעשיהם בקודש הלא הם נתוני בהקדמת חלק ראשון והקדמה לחלק שני וזיל קרי בי. ע"י המדפיס מוהר"ר ... [כנ"ל בחלק ראשון]. [2] שכה, [1] דף 8°.

בדף שאחרי השער – הקדמת ר' אפרים זלמן מרגליות. דף אחרון הוא „לוח קביעות המועדים" [שנות תקפ"ו-תרל"ו]. בשולי השער

ברוסית: Орахъ Хайимъ — т.е. Стезя жизни. часть 2 въ острога въ типографіи Ф. айзинберга 1836

מפתח שמות הספרים

אשלי רברבי 3	קינות לתשעה באב 10
דברי שלמה 1	קיצור של"ה 4
הושענות 7	שבט מוסר 6
חמשה חומשי תורה 12, 14, 15, 17, 18	שלחן ערוך או"ח 19
מחזור 9	תהלים 8, 13
משניות 2, 5	תיקון ליל שבועות 11, 16

ב. הערות ותיקונים

(לפי המספרים של מר יערי)

1. **אהבת יהונתן**, תק"ן, נוסף על מה שכתבתי במאמרי: „על ספר אהבת יהונתן“, בחלק ראשון ע' 295, יש להדגיש, שבין שמות הרבנים המסכימים נזכר ר' נחום מטשרנוביל בברכת המתים: „זצוק"ל“, והוא נפטר בשנת תקנ"ח.

2. **אור עולם**, בהסכמת דייני אוסטרהא יש לתקן: במקום ר' ישראל צ"ל ר' יואל, ובמפתח ההסכמות יש למחוק את שמו של ר' ישראל זה.

3. **מגיד דבריו ליעקב**, נדפס בשנת מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל [=תקנ"ד].

בטופס שבידי, שמות המדפיסים ניתנו בנוסח זה: בדפוס המשותפים ה"ה הרבני המופלג מו' אברהם בהמנוח מו' / יצחק אייזק ז"ל חתן החסיד מו' שלמה / מלויצק והשני ה"ה הרבני הראש מו' אליהו / בהמנוח מו' יעקב ז"ל סג"ל מק"ק קארעץ. אפשר שינויי שערים כאן ואפשר שמכיוון שהחלק התחתון של השער היה חסר בטופס של יערי ניסח מדעתו עפ"י השערה.

8. **משנת חכמים**, בקולופון של סדר קדשים יש שינויי טופסים ברשימת הפועלים. בטופס אחד, המסדרים הם: מנחם ב"ר יצחק יעקב סג"ל מקארעץ; הבחור משה אהרן ב"ר זלמן מאוסטרהא. במכבש הדפוס: פסח ב"ר ברוך מאוסטרהא; ניסין[!] ב"ר יוסף. בטופס שני המסדרים הם: יצחק ב"ר ישכר בער סג"ל מקארעץ; אייזק[!] ב"ר זלמן מאוסטרהא. במלאכת הדפוס: ניסין ב"ר יוסף; במלאכת הקודש: משה ב"ר צבי הירש מאוסטרהא.

15. **אשלי רברבי**, תקס"ב. יערי כותב שבהסכמת ר' בצלאל מרגליות נפלה טעות בפרט, ובמקום תקס"ד צ"ל תקס"ב. בטופס שלפני אין שום טעות דפוס; הפרט הוא: **בו יחשבה לצדקה** [=תקס"ב]. תמיהני שבמספר הדפים לא מנה יערי את פירוש „פרי מגדים" שנדפס אחרי כל הלכה והלכה (וכן גם במס' 38 דלהלן).

25. **תיקוני הזהר**, תקס"ה. בשנת תקס"ט נדפס ספר זה במעזירטש גדול, ועל השער כתוב: „...ע"פ כח ורשות מהסכמות הרבנים ... כפי שנדפס ק"ק אוסטרהא בשנת תקס"ג וכעת בתוך המשך של ההסכמות

הנ"ל נדפס פעם שנית אצל ר' אהרן מדפיס פה ק"ק מעזירטש גדול...". מעבר לשער הסכמת ר' בצלאל מאוסטרהא משנת תקס"ד. הרי לפנינו "לשה תאריכים: תקס"ג, תקס"ד ותקס"ה. כיצד לתווך אותם עם "נדפס פעם שנית" של תקס"ט? מוכרחים אנו לומר כי תקס"ג הוא טעות הדפוס וצ"ל תקס"ה (והרי בלא"ה א"א לגרוס תקס"ג, שהרי עדיין לא עבר זמנה של ההסכמה לשש שנים למדפיס ר' שמואל בשנת תקנ"ח – מס' 10 של יערי). תקס"ד גם הוא טעות הדפוס וצ"ל תקס"ט. נשאר נכון רק תאריך תקס"ה, ותקס"ט שני לו.

27. **טורי זהב**, תקס"ו. יערי כותב שבטופס שלפניו חסר הסוף. באמת היה בידו טופס שלם שרשמו כמצורף למס' 32, והוא הוא אותו מס' 27 זה, שהמדפיסים הוציאוהו לשוק לחוד וגם במצורף למס' 32. יש להעיר שבהסכמתו של ר' לוי יצחק מבא"ד מצויים שינויי טופסים. יש טופסים בנוסח זה: עלה במחשבתו ... מוהר"ר אהרן בהמנוח מהור"ר יונה מדפיס דפה ק"ק אוסטרהא ... לקבעו בדפוס על כן באתי לגזור בגזירת נחש על משיגי גבול להדפיסו פעם שנית...". ומצויים טופסים עם נוסח זה: "...לקבעו בדפוס פעם שנית על כן באתי לגזור בגזירת נחש על משיגי גבול להדפיסו פעם שלישית...". אין ברור אם אחד מהם מוטעה והשני מתוקן ואיזה מהם המוטעה ואיזה המתוקן.

32. **אפי רברבי**, תקס"ו. יש להעיר שיש טופסים בהם הדפים קנ"ו-קנ"ז (שמות נשים) מסודרים בסידור אחר ובאותיות אחרות.

45. **סליחות**, תקע"ד. אין מקומו כאן, כי לא נדפס בשנת תקע"ד, מכיוון שנדפס תחת ממשלת הקיסר ניקאלאי פאוולאוויטש שעלה על כסא מלכותו בשנת תקפ"ה, וראה לעיל ברשימת יערי מס' 18.

46. **עץ חיים**, תקע"ד. כבר רשמתי מהדורה זו ברשימה ארוכה של מהדורות ספר זה שפרסמתי ב"ייוואבלעטער" כרך 36, עמ' 315, מס' 17. ועכשיו לעיל ע' 219.

49. **נחלת צבי**. מר יערי כותב: "...נדפס בשנת זה השער ליי צדיקים יבואו בו [ויש סימנים על כל המלים, ונראה שיש להביא בחשבון רק המלה "השער", ויעלה תקע"ה] ... פ' בבע"ס [פרידברג בבית עקד ספרים] רושם: "תקעד, ואיני יודע על יסוד מה". עינו של מר יערי הטעתו וצדק מר פרידברג. הסימנים אינם על המלים אלא על האותיות (ראה צילום השער) זה השער ליי צדיקים יבאו בו [=תקע"ד]. ראה הצילום לקמן ע' 479.

ראה מה שכתבתי על אודות ספר זה בחלק הראשון עמ. 417-431.

64. מעבר יבק, תקע"ח. יש להעיר שתיבות „מעבר יבק" על השער נדפסו בצבע אדום, ויש טופסים בשינויים קלים על השער.

68. הגדה של פסח, תקע"ט. יש להוסיף שעל „חד גדיא" נדפס פירוש „מטה אהרן". בעמוד האחרון יש שינויי טופסים: בטופס הסמינר ע"ש שכטר בניו-יורק נדפס אחרי „חד גדיא" קולופון עם שמות הפועלים. בטופס ליובאוויטש נשמט הקולופון ובמקומו נדפס פירוש הגר"א ל„חד גדיא".

69. מהר"ם שיף, תקע"ט. בידי שלשה טופסים משונים זה מזה בשעריהם ובהסכמות.

(א) זה שרשם מר יערי. על רשימתו יש להוסיף שלש הערות: (1) התיבות „מהר"ם שיף" ו„באוסטרהא" על השער נדפסו בצבע אדום. (2) מעבר לשער רשיון הצנזורה בדרך לא רגילה. חתומים שני צנזורים: הראשון כותב, בפולנית, שספר זה, בשם חידושי הלכות, הוא פירוש על איזה מסכתות התלמוד, ביצה כתובה גיטין בבא מציעא וחולין שחיבר רב מפורסם מאיר שיף מפרנקפורט דמיין, ונדפס בשנת 1811 בעיר פאריצק, ואין בו שום דבר נגד חוקי הצנזורה, וחותר: י. מארקושעוויץ. והשני כותב, גם הוא בפולנית, שעל סמך עדותו של הקודם הוא מתיר להדפיס ספר זה וחותר: צ. גאלאנסקי. יום 5 לוטי 1819. ז.א. שסמך על הראשון ולא בדק את הספר מחדש. אחר זה – הנוסח הידוע: גם אלה לחכמים וכו', ואחר זה שתי הסכמות, ובדף נוסף, עוד שבע הסכמות. (3) בסוף מסכת גיטין קולופון: „על ידי ... המסדר אותיות אברהם שלמה במוהר"ר נחום זצ"ל מק"ק אוסטרהא", וציור ידי כהן עם תיבת „פרופס" (מס' 191 ב„דגלי המדפיסים" של יערי, והוא מייחסו שם לדפוס סדילקאב).

(ב) טופס שני. שלשת התיבות הנ"ל בצבע אדום הן בטופס זה בצבע שחור. נוסח השער מסודר בסידור אחר. תיבת „פאריצק" שבסיום הנוסח נדפסה בשיבוש: „פראציק", העיגול עם שמו של המדפיס אהרן בר' יונה נשמט ובמקומו ציור דגל המדפיס של דפוס סדילקאב. מעבר לשער נשמט רשיון שני הצנזורים הנ"ל, ונוסח גם אלה לחכמים, ונשארו רק שתי ההסכמות בסידור אחר מטופס הנ"ל. שבע ההסכמות שבדף שאחרי השער נסדרו בסידור אחר וכן הדף שאחרי ההסכמות (הקדמת נכד המחבר ודברי המגיה) בסידור אחר. בגוף הספר אין שום שינויים.

ג) טופס שלישי. שער מסודר בסידור אחר עד תיבת: פאריצק. בעיר האדון הגראף החסיד טאדעש טאשצקי ... בדפוס ... האברך ... שלמה בן הגביר ... חנינא יצ"ו. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאוולאוויטש ... ותשלם המלאכה יום שהוכפל בו כי טוב: יו"ד לחודש ניסן החכמה **תחיה בעליה** [תק"מ] הפרט, כמובן, מזויף. על השער ציור מצבה ובראשה פרח. מעבר לשער נשאר חלק. ההסכמות נדפסו בדף שאחרי השער בסדר אחר ובסידור אחר ומהן נשמטה הסכמתו של הרב ר' אפרים זלמן מרגליות. העדויות על מכירת הזכות על ההדפסה שבשני הטופסים הנ"ל אינן בטופס זה.

יש להעיר עוד שמספר הדפים ברשימת יערי הוא משובש. הוא לקח בחשבון רק את הפגינציה השניה. הנכון הוא: [3] צז, לט-צד, כג, כד דף.

מנוסח העדות על מכירת זכות הדפסת הספר: "... איך שמכרנו את הזכות מהדפסת ספר מהר"ם שיף עם היפוי כח והסכמות הגאונים משלושה מדינות על הדפסתו מחדש ... לכבוד הרב מו"ה ליבוש אב"ד דק"ק לקאטש בסך שלשים אדומים לסלק בעד הסך הנ"ל ספרים החרפים לזביני במקח השוה וגם אוף לאג מאה שטיק יהיה לנו מאת הרב הנ"ל בכל מקום אשר ידפיס ...". אין ברור לי פירושו של המונח היידי „אויף לאג". ב„גרויסער ווערטערבוך פון דער יידישער שפראך" באנד 1, נויארק, תשכ"ב, עמ' 454, בערך „אויפלייגער" מפרש מונח זה „זעצער", כלומר מסדר בדפוס. ומצטט מהסכמתו של ר' חיים ראפאפארט מאוסטרהא על ספר „מדרש רבות" אוסטרהא 1839 (בשנה זו כבר לא היה קיים הדפוס באוסטרהא, שנסגר בגזירת הדפוסים העבריים ברוסיה בשנת 1836, ומן הסתם טעות הדפוס כאן וצ"ל 1834 והכוונה למס' 117 ברשימת יערי), שאוסר על המדפיסים להדפיס שנית את הספר בלא רשות המו"ל „וגם על הקונים ועל המסייעים ועל האויפלייגערס חל האיסור". מסופקני בנכונותו של הפירוש הזה.

במונח זה „אויפלאג" השתמש גם ר' שניאור זלמן, הרב מליאדי. כך כשהדפיס את הש"ס הסלאוויטאי המפורסם, בדפוסו של ר' משה שפירא, ע"י שני שלוחיו, אחיו ומחותנו, כתב במכתבו לר' משה בלשון זו: „על אודות שכר אויף לאק[ג] המגיע לו חלק ששית מסך כל השס"ן ... במטותא מיני' להתפשר על מזומנים עם אה' אחי ... ועם מחו' כאשר שמתי דברי בפייהם בכדי שיהי' למעכת"ה הרוחה לשכר פועלים ועוד ...". (פאקסימילי' מכ"ק של מכתב זה נדפסה ב„התמים" חוברת

ה. ועוד הפעם ימים אלו ממש בספר „אגרות קודש“ שיצא לאור בעריכתו המצויינת של הרב שד"ב שי' לויין).

אגב אורחא יש להעיר, שמר ד.צ. הילמן בספרו „אגרות בעל-התניא ובני דורו“ הדפיס מכתב זה עפ"י הפאקסימיליא של „התמים“ ואת מונח זה פירש פירוש מוטעה. אגב – בהערה 7 הוא כותב שבפאקסימיליא תיבה אחת לא ברורה – תיבה זו היא „כעת“.

בהסכמות לספר מהר"ם שיף זה ישנה ערבובייה בנוגע להגבלת זמן זכותן. אחת ניתנה למשך שמונה שנים, שלש לעשר ושלוש לחמש עשרה שנה. מענין כיצד היו נוהגים אז במקרה של הלכה למעשה. אם, למשל, מדפיס מתחרה סמך על ההסכמה לשמונה שנים והתחיל בהדפסת מהדורה חדשה, ומקבל ההסכמות, בהסתמכו על ההסכמות של ט"ו שנה, מוחה בידו בטענת השגת גבול, עם מי כאן הצדק? מכיון שהרבנים לא קבעו מלכתחילה זמן אחיד לכל ההסכמות יש לחקור על איזה בסיס קבעו המסכימים ספר ספר וזמנו.

(71) **פרי מגדים**, תק"פ. יש להעיר שהספר כבר נדפס בשנת תקע"ט בסדילקאב. באוסטריה תק"פ נדפס רק שער חדש לטפסים של סדילקאב. ר' מנחם מענדל ב"ר יעקב קאפל, שקיבל בשנת תקע"ט את ההסכמה להדפסת ספר זה, מכרה כעבור שבוע, לחותנו ר' יצחק ב"ר אשר ושותפו ר' אברהם ב"ר משה (שני חלקים בהסכמה לחותנו ושליש אחד בה לשותפו), שניהם תושבי סדילקאב ועוסקים במולדת, והם הדפיסו את הספר באותה השנה, תקע"ט, בעיר סדילקאב (לפי הקישוט שעל השער – בדפוס ביליטש). מסתבר שלאחר זמן מכרו את הטופסים להמדפיס ר' אהרן מאוסטריה, והלה הסיר מהם את השערים של סדילקאב תקע"ט, והחליפם בשער משלו, אוסטריה, תק"פ, ודגלו עליהם (דגל זה חסר ב„דגלי המדפיסים“ של א. יערי).

(74) **צילותא דאברהם** (ראה צילום השער). ראה מה שכתבתי על אודות ספר זה בחלק הראשון עמ. 459.

(82) סדר **ברכת המזון**, תקפ"ה. לרשימת יערי יש להוסיף שבסוף העמוד האחרון נדפסה הסכמת ר' אפרים מסדילקאב בכותרת זו: „תורף הסכמה שניתנה על ההגדה בציורים“. „בא לפני מוהר"ר אהרן בר"י [=ב"ר יונה] מדפיס באוסטריה ואמר שרצונו להדפיס אגדה של פסח עם פירושים אלשיך וגבורות ה' ועם ציורים השייכים לכל מעשה בכדי שיראו התינוקות וישאלו... ואמר לפני שטרם בנו המופלא

כמוהר"ר יצחק מרדכי זה זמן כביר עד שהוציא הדבר מכח אל הפועל במלאכת הציור...". הסכמה זו היא העתקה בשינויים מההסכמה על הגש"פ תקע"ט (מס' 68 הנ"ל) בהוספת הכותרת הנ"ל בהדגשת ענין הציורים ובהכנסת בנו של המדפיס לענין הציורים (במס' 68 הנ"ל הנוסח הוא שהמדפיס בעצמו טרח בענין הציורים ואין זכר לבנו). אין ברור אם ר' אפרים בעצמו שינה והוסיף בהסכמתו, או שהמדפיס לא היסס לשנות את ההסכמה למטרותיו.

הסכמה זו תאריכה במס' 68 הוא יום ג', י"ג תשרי, ובמס' 82 – יום ג', י"ז תשרי. הנכון הוא י"ג תשרי, כי י"ז תשרי אינו חל לעולם ביום ג'. הפרט בשתייהן הוא: **בלב טוב כפול** ולא זכיתי לפענח את פירושו. מספר הדפים הוא לא 32 אלא 30.

(102) **רזיאל המלאך**, זה ספרא דאדם קדמא שנתן אל רזיאל המלאך... משמע שלא המלאך נתן את הספר לאדם קדמא אלא להיפך אדם קדמא נתן את הספר למלאך רזיאל... מסתבר שיד הבחור הזעזער באמצע.

(104) **ישועות משיחו**, תקפ"ח. המחבר הוא דון יצחק אברבנאל. את כתב-היד של ספר זה מצא הרב זונצהיים מפאריז בספריית נאפוליאון ומסרו להאחים מרדכי ליב ואפרים ביסלכיש, שעסקו במולו"ת והם מסרוהו להמדפיס ר' זכריה, שהדפיסו בהעלמת מקום הדפוס, עם שתי הסכמות שניתנו ע"ש ר' מרדכי ליב (ראה הפקסימיליות המצורפות) ושתי הקדמות, הראשונה של ר' מרדכי ליב והשניה של ר' אפרים. יערי כותב שר' אפרים ביסלכיש כותב בהקדמתו שאחיו ר' מרדכי ליב נפטר בטרם הספיק להדפיס את הספר. אילו קרא יערי את ההקדמה קריאה של ממש היה מוצא להיפך, שר' אפרים מברך את אחיו ר' מרדכי ליב בברכת החיים: יאריך ימים, ומאחל לו הצלחות. ברכתו גם נתקיימה ור' מרדכי ליב האריך עוד ימים הרבה, למעלה מעשרים שנה, והספיק להדפיס עוד כמה כת"י. האח שנפטר הוא אח שני, בשם בנימין, שלא היתה לו כל שייכות להדפסת הספר. ר' מרדכי ליב ביסלכיש זה היה מוכר ספרים ומו"ל, וחובב ואספן כתבי יד ישנים, שכמה מהם הדפיס במשך שנות תקפ"ח-ת"ר. בהקדמתו לספר „מאמר יקוו המים" לר"ש אבן תבון, שהדפיס בשנת תקצ"ז, הוא כותב קצת מתולדותיו ומההרפתקאות שעברו עליו ומחיפושיו אחרי כת"י ישנים. הספר הראשון שהדפיס מכת"י היה ספר „ישועות משיחו" זה, שהרב זונצהיים מפאריז מצא את כת"י באוצר הספרים של הקיסר נאפוליאון ומסרו

לידיו להביאו לדפוס. הספר האחרון שהדפיס הוא ספר „הפליט“.
בהקדמתו לספר זה הוא כותב שהזקין וכחו כשל, ואין ביכולתו יותר
לעסוק בעניני פרנסה, ורצונו למכור את כתה"י שאסף למי שידע את
ערכם, ומכיוון שהוא מבין שלא יגיעו עוד לדפוס החליט להדפיס לכל
הפחות רשימה מהם, שישאר זכרם בעולם, ופנה לד"ר צונץ, המומחה
לדבר, בבקשה להעריך רשימה מהם. הלה קיבל את ההצעה וערך את
הרשימה (70 כת"י ועשרה אינקונבלים), והחוקר שניאור זקש הוסיף
עליה הערות חשובות והוא הדפיסה, בשם „הפליט“, בברלין סמוך
לפטירתו בשנת תר"י (לפי נ. י. גלבר ב„תולדות יהודי ברודי“ נפטר ר'
מרדכי ליב בשנת 1851).

יערי כותב עוד, שהספר נדפס בשנת תקפ"ח, ותקפ"ו היא רק שנת
כתיבת הקדמתו של ר' אפרים. באמת גם ההקדמה נכתבה בשנת
תקפ"ח, ולכן כתב ר' אפרים לא כראוי „בשנת תקפ"ו“, אלא „שנת
בתקפ"ו“, כלומר, גם אות ב' באה בחשבון = תקפ"ח.

בהדפסת ספר זה יש כמה תמיהות הדורשות פתרון. על עצם
העובדה שהעלימו את מקום הדפוס ואפילו הוסיפו הטעיה מכוונת
„נדפס בקארלסרוא“ אין לתמוה, שכן מצד תוכנו אי-אפשר היה בשנים
ההן להדפיסו ברוסיה. מרשימתו של יערי אמנם אין לעמוד על טיבו
של ספר זה, ונדמה שהוא פירושים על אגדות חז"ל, אך באמת הוא ספר
פולמוס נגד ספרי וויכוח של מומרים-נוצרים (מתפקדים בלשון
המחבר), שבשנים קודמות היו מכריחים את רבני ישראל להתיצב
לוויכוח עמהם, וגם כתבו ספרים שבהם רצו להוכיח דוקא מאגדות
התלמוד ומדרשי חז"ל שהמשית כבר בא והוא הוא משיחם. והרי דברי
המחבר בהקדמתו לספר זה: „...ויעשו להם האנשים הפושעים
בלשונינו ספרי מינים וחבורי פקורי“ כאשר עשה המופקר הגדול שמו
בישראל לפנים לודקו יס"ו ראש הפוקרים... על כן אמרתי אקומה נא
אחבר במאמר הזה... להסיר תלונות זרע מרעים בנים אכזרים בפירוש
הגדות והמדרשים הקשים... בענין משיחנו... מסיר שפתי שקר הם
המדברים על ה' ועל משיחו...“. והרי דברי הרב המסכים, ר' אברהם די
קולוניא מפאריש: „...אין ערוך אליו... לסתום פיהם של מינים...
נלחם נגד טופלי שקר לנתוש ולנתוץ את כל טענותיהם...“. בתנאי
הצנזורה בימים ההם ברוסיה, ובפרט בימי שלטונו של הקיסר העריץ

(1) טעות הדפוס וצ"ל „לורקי“. הוא המומר יהושע הלורקי שהיהודים היו קוראים לו „מגדף“, ראשי-
חיבות של שמו בנצרות: „מאיסטרו גירונימו די-פע“. באריכות עליו ראה בספר „שבט יהודה“.

ניקאלאי הראשון, אי אפשר היה להדפיס ספר זה אלא במחתרת, וליתר בטחון הוסיפו על השער גם הטעיה מכוונת שנדפס בקארלסרוא, וגם תאריך מתוחכם קצת², בכדי להכביד על המפקחים על הדפוס שהיו משתמשים במומרים ובמלשינים עמי הארץ, שלא יוכלו לזהות את מקום הדפוס ואת המדפיסים האמיתיים.

מהאי טעמא גופא אין לתמוה על מה שנהגו כאן שלא כרגיל בשמו של ר' זכריה. מאז ומקדם נהוג בישראל כשמזכירים שמו של אדם פרטי נותנים בו סימנים: אם שם אביו – פלוני בן פלוני, או שם עירו, וכאן סתם ר' זכריה (את שם אביו ושם עירו הוסיף יערי מדעתו, על פי הסכמה על ספר „שבט מוסר“, מס' 53 ברשימתו). גם זה הוא בכדי להכביד על המפקחים לזהותו. שהרי כמה ר' זכריה איכא בשוקא.

מה שמתמיה כאן באמת הוא ענין שינויי טופסים בספר זה. בטופס שרשם יערי מספר הדפים הוא [7], 50. על השער כתוב שכתה"י נמצא בידי האחים ר' מרדכי ליב ור' אפרים ביסלכיש מבראד והם מסרוהו לר' זכריה להדפסה. מעבר לשער שתי הסכמות מרבני פאריש, שתיהן על שמו של ר' מרדכי ליב למשך עשר שנים, ושלשה דפים שאחרי השער מכילים שתי הקדמות של שני האחים הללו. מצויים אמנם טופסים שמספר הדפים בהם הוא [4], 50, משום שהוסרו מהם שלשת הדפים עם הקדמות שני האחים. הוסר גם השער והוחלף בשער אחר, בהשמטת הדברים הנ"ל שכתה"י היה בידי שני האחים והם מסרוהו לר' זכריה להדפסה, ובכדי למלאות את השער האריכו בשבחי המחבר. גם ההטעיה „נדפס בקארלסרוא“ נשמטה. כן נשמט התאריך המתוחכם, שמכל מקום לא כל כך קשה לפענחו, ובמקומו נדפס תאריך הטעיה: „ביאת משיח צדקך“ באותיות גדולות, שאי-אפשר לפענחו. בשתי ההסכמות שמעבר לשער שניתנו לר' מרדכי ליב נשמט בטופסים אלו שמו של ר' מרדכי ליב, והוכנס במקומו שמו של ר' זכריה. בדרך זו, הרי בטופסים אלו לא יזכר ולא יפקד שמם של שני האחים המולי"ם הנ"ל. מה ראו על ככה? הלא דבר הוא! תיקו.

כפלים לפליאה; כיצד הרשה ר' זכריה לעצמו להוציא מן ההסכמות את שמו של זה שניתנו לו – ר' מרדכי ליב – ולהכניס בהן במקומו את שמו שלו עצמו? אפילו אם נניח שר' מרדכי ליב מכר לו את זכותו בהסכמות, הרי ברוסיא של הימים ההם, שהסכמות היו כסחורה עוברת לסוחר, והיו כאלה שמלכתחילה היו מקבלים

(2) חמשה ממאה: ושמונה מעשרה: ושמונה לאחדים יהיו בידך לפ"ק, ראה הצילום.

הסכמות שלא בכוונה לעסוק במו"לות אלא לשם סחורה בלבד, מכל מקום כשהדפיס קונה ההסכמה יחד עם הספר, לא העיז להוציא ממנה את שם מקבלה המוכר ולהכניס את שמו במקומו, אלא הדפיס את ההסכמה כמו שניתנה, והוסיף הודעה שאף על פי שההסכמה ניתנה על שם פלוני בן פלוני הרי פלוני זה מכרה לו. אבל בטופסים אלו העיז ר' זכריה להשמיט מההסכמות את שמו של מי שניתנו לו ולהכניס את שמו, ועושה רושם כאילו לכתחילה ניתנו ההסכמות על שמו. גם זה תיקו.

ועוד בה שלישיה; בטופס שרשם יערי אין שום קישוט על השער, אפילו לא מסגרת כל שהיא, ואילו בטופסים אלו, חוץ מפרח קטן באמצע יש מסגרת-קישוט מרובעת מסביב לשער. מסגרת-קישוט זו היא מסגרת של דפוס ביליטש בסדילקאב, והרי תמיהה נוספת, אם ר' זכריה היה לו דפוס משלו באוסטרהא והדפיס ספר זה באוסטרהא, מה לו ולסדילקאב? גם זה תיקו.

כשאני לעצמי הריני מסופק בעצם קיומו של דפוס ר' זכריה באוסטרהא, והרי נימוקי; את שמו של ר' זכריה כמדפיס אנו מוצאים ברשימת יערי רק פעמיים: פעם ראשונה בשנת תקע"ה – ספר שבט מוסר – ופעם שנית בשנת תקפ"ח – ספר ישועות משיחו זה, וזה הכל. הגע עצמך; אדם טורח טרחא גדולה, מוציא הוצאות גדולות, מקים דפוס עברי, מדפיס ספר אחד, שובת ארבע עשרה שנה, מדפיס ספר שני ונעלם, אין דבר זה מתקבל על הדעת כלל. ח.ד. פרידברג אמנם קורא בשמות ששה ספרים שנדפסו בשנות תקע"ה-תקפ"ח בהעלמת מקום הדפוס ומיחסם (שרירותית – כדרכו) לדפוסו של ר' זכריה באוסטרהא ומוסיף, שבוודאי הדפיס עוד כמה ספרים בהעלמת מקום הדפוס, יוצא לפי זה שדפוסו של ר' זכריה היה דפוס מחתרתי מובהק שלא הדפיס בגלוי שום ספר. גם זה אין מתקבל על הדעת. הדפוסים הרבים בערים הקטנות ברוסיה של אז כולם היו דפוסים גלויים בעלי רשיונות, אם מן הרשות המרכזית, אם מן ה"פריץ" שהעיירה, מקום הדפוס, היתה אחוזתו הפרטית. היו גם משלמים מסים ונושאים ונותנים עם הצנזורה לקבלת רשיונות להדפסת ספרים חדשים, ולכן היתה להם גם האפשרות, מפעם לפעם, בין הדפסות גלויות ברשיון, להדפיס בחשאי גם ספר שמטעם זה או אחר לא יכלו או לא רצו להדפיסו בגלוי ולקרוא את שמם עליו בפרהסיא, אבל שיתקיים דפוס מחתרתי מובהק בעיירה קטנה במשך ארבע עשרה שנה ולא יתגלה על ידי הרשות קשה לקבל על הדעת. לכן דעתי נוטה שר' זכריה לא היה כלל מדפיס, בעל

בית-דפוס משלו, אלא רק מו"ל, ובתור שכזה היה יכול להדפיס בכל דפוס שהוא, ואת ספר „ישועות משיחו“ הדפיס לא באוסטרהא אלא בסדילקאב. סמך לדעתי זו, שר' זכריה עסק במו"לות, אנו מוצאים ברשימת יערי גופא. במס' 87 הוא רושם סידור תפלה שנדפס בשנת תקפ"ה (כשלש שנים לפני „ישועות משיחו“) בדפוס ר' פייוול אייזנברג: „ועל ידי ר' זכריה...“. אם ר' זכריה היה בעצמו מדפיס למה היה לו להדפיס אצל ר' פייוול? לע"ע אני מציע זה בדרך השערה, וצ"ע.

(117) **מדרש רבות**, תקצ"ד. בידי צילום שער חלק שני מסודר בסדר אחר ובתאריך תקצ"ה. צילום זה עשיתי זה כמה שנים, ובינתיים אבד אצלי גוף הספר, ואיני זוכר אם היו שינויים גם בגוף הספר או רק השער חדש.

(123) **קיצור מעבר יבק**, תקצ"ה. את מספר הדפים יערי רושם: [1], 4-61, [3]. ואילו בטופס שלפני מספרם הוא: 61, [3].

(124) **סדר סליחות** ... בשער העברי כתוב: ע"י הרבני וכו' מוהר"ר אברהם מרדכי מסלאוויטא. מלשון זו נראה שהיה רק מו"ל, אבל בחלק הרוסי של השער כתוב בדפוס אברהם מדכי, משמע שהיה מדפיס. ברוסית – שם משפחתו – משולח.

(125) **שלחן ערוך אורח חיים**, תקצ"ו. יערי כותב שראה רק חלק א'. לפי מספר הדפים שרושם הרי ודאי שראה דוקא את חלק ב'. מסתבר שהוא פליטת הקולמוס של יערי, או טעות הדפוס, וצ"ל ח"ב. רשימת ספר זה לקויה פה, ראה לעיל ברשימת ההוספות מס' 19.

(127) **תנא דבי אליהו**, תקצ"ח. תמיהני על הכנסת ספר זה לרשימה זו. הרי מפורש על השער שנדפס ביוזעפאף, אלא בתבנית אותיות אוסטרהא. אם באנו לרשום את כל ה„כמ"ש"ים ואת כל ה„באותיות“ אין אנו מספיקים, דיינו לרשום את הזיופים.

לפ"ק

סדר

הגדה

של פסח

ד: גבורותה: עולות אפרים :

א: על כרחי: רוב ניסים: ואימץ גבורתה: ופי' על הר גריא: היי בריקת רמץ
 ז: נעית במלות: היי לישת מצות: היי רגעה: היי סרר של פסח:

קחות אחר
 ביום מולת רשה נמים ורבי: ונליוס נלים וסדורם :

גרוקט חן שטרג חן ווליסן

ניכערנט מיט כחילטונג

לייט סעכט פערדענגן קיערלען

נעמ' חן ווליסן :

ע"פ רשון רענער סן יום וסעמערברא

למסרם אליה חמ"ח



מלל מדינו בקר לוסט

פורטליחסי דערמאנדי

וסידלר למפירמור

פאולאייטש

ש' לוס' ראספן באסדור

מלסאדע' יום סדו :

באוסטרהא

לשנא סבא: מדינליס (מדינליס) לסיק

בשט

סדר
הושענות

עם פירוש צח עד לשון אשבנו ובבית
אשורית אשר הועתק מסידור שער
השמים :

ג' אלה לחכמים יבינו מדעתם כי לא כנויים שהיו בימי חכמי הש"ס
ז"ל הגוים האלה אשר אנו מתנודדים בארצות כי המה היו עובדי
כוכבים ומזלות ודבקים בכל התועבות לא ידעו אז יי ואתה דבר קדשו
לאוזן ואל העמים שבומנינו את יי היראים ונוחנין כבוד לתורתו
עושים משפ צדק בארצות וחסד עש היתדים תוסיס תחת
בגפיהם לחילת יי לדבר או לכתוב שום גנאי עליהם וכל מקום שחש
יום טי או נכרי או איה וכרומה הכוונה על עבדים אתם שהיו
בימי חכמי המסנה

ממשלת יאדונינו הקיסר אווסע פריסוויביל יוליוס
דערואונישע ווליקי האסידאר אימפראטור
עכסנדר פאולאוויטש סאמייע דערוויטש
ע ראסיסקי האסידאר אווסע מילסאאווישע יודית
גרפס באוסטריה
ולפדט הישע נא את שארית ישראל

ספר

מהדרם שיף

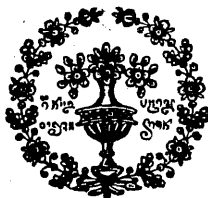
חרושי הלבבות על מסכת

ביצה: בתובות: גימין: בבא מציעא: חולין

חברים הגאון הגדול המפורסם הרב מלךס המנוח טרם כשערים המשיינים בהלכה אב"ד ור"מ דק"ק פולדא אב"ד ישיבת
הסם ביהם פיר ואלס בישראל מלחם חכמים וסופרים ב"ה במהר"ר **כאד שיף** דחין יע"ל: ומשפט שנים
בין אל קרובים ב"ה בגאון מהר"ר **יוקב שיף** ראש לבני ישיבה דק"ק פולדאפורט
אשר די וקרנין תורה ברבים כחזק רובי חורחינו נחידותם על כל ה"ס וארבע עשרים וספרי קבלה ופסטים נחידים
והיו נגודים במשפט מלחם ארס עד הפיע רוח מתורם וכוונתו היה **מא"ר** למקום עינים עורות והדלח **הסמל** ולשכחם ולנגיחם ריח לס
טחל על מסכתות ה"ל * וכיטו ורלו אח יקר המלחם גרולח בגאון במהר"ר כזה **הסמל** נגדו ב"ה כה"ר
מיכל בן כהר"ר וואלף שערין כ"ך ו"ל מק"ק פ"ס:

הספר הקדוש היקר בלז דפוס כמה פעמים: ולא יתון ליכנוח חלורו אוד אל ומלחמל לאשר סים כחצי בגאון טרם מדפס
נגודים ועמומים קרוב למלחם שנים: עד שרקבו וניטשטשו ונלחז בחר ויחר וחליק ונעבור אז היום הספר מונח
בק"ן ז"ל: כי נלחז המשיינים מלחם פתח בדביו עד: בקתיו אלז ומר דעלז לפתח פתח חריון לזלמיו והליו יסדו המסלח:
ומרם הלור לפני סדושיק בעד טורח עמלה: ע"י בנאחיו חסד בנחיו אשר בנהחיו אלז הלצור **מרדכי מאדווש**
בהרבני מרדכי הייל זרה"ה: אלידיו ק"ק ואלקוזה הכ"ר סה ק"ק **פאריצק**

מאלינשן גיבעדנמט מיט באזילטנג
פערדענמן קינדלעכן צענוז
יום ה' לארטע
אלף ח"ת רפ"ל ספרא



גדרוקט אין אוסטריי אין
אינר העכשט
ע"פ רשיון הצענוז מוילנא בן

באוסמרהא

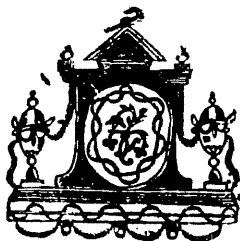
תחת משלח אדונינו הקסר האדיר החסיד אומע פריסאמיליושע דערוואונלשע וויליכו האסדרא אימפראטור
אלעכסנדר פאולאוויטש כאמיו דערוויטש אומע ראסי האסדרא אומע מלעמיושע יד"ה

73

מהרם שׁיף

חיישי הלכות על מסכת

ביצד כתובות ג'מין בבא מציעא חולין

[illegible][illegible]

יום ה' לאיטע

אלף ת"ת ט"ז לספרם

מדיקא אין אשכנז אין
אין העקשט

ע"פ רשיון הצעתה מוילנא מן

באָרסמפּר האַ

חזקת מחשבת רצונה בקיום האחד כחסד חובט מרסיועלועוט לעוואלנע ווייליקי אסידורא וחמירא **אלעכסנדרא פארלאניש** מאמע ענדעס חוסט ראסיסקי אסידורא חובט מילעסטיווס י"ה.

ל'ע"ה

תקעים

לעזר

ספר

הדושי הלכות

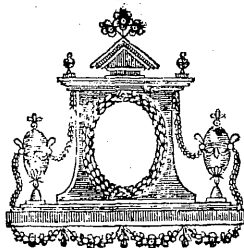
על מסכת

ביצה : כתובות : גיטין : בבא מציעא : חולין

דברם הגאון הגדול המארכש א"ס חלקים ושמו נודע בשערים המלויים בכלכלה אב"ד ור"מ דה"ק **פולדא**
 אשר בתיים ההם היחה עיר והם בישראל מלאה חכמים וסופרים ה"ה במהר"ר **מאיר שיף** בן
 הגאון בן אל קדוש ה"ה הגאון מהר"ר **יוקב שיף** ראש לבני ישיבה דה"ק פראנקפורט
 וכתב שני אשר חי והרביץ הורה נובים
 קבוצה וסגים מפרשים וזיו נגידים כתבם מאז שלום עד הופיע רוח ממרום וזכותו ה"ה **מאיר** לפקודת עינים עורות
 ואלילי חלל ואשכנזי ורעננה דלית לה טימא על מסכתות הכל
 הגאון המהביר הוב מהקדמת נכדו ה"ה מהר"ר **מיכל** בן מהר"ר **וואלף** שערין ב"ץ ז"ל מק"ס פ"ס :

דבר הקדוש ה"הר הלו נדפס כמה פעמים : ולא יתן ליהנות מאורו חור לא ומלחמה לאשר ה"י כחבי
 הגאון ערס : נדפסו נגזרים ועמומים קרוב אל : נשים : עד שנקצו ונישעשו ונלקו בחסר ויתור
 והלך ונעבור זה היה הספר חנה ב"רן זיוות : כי נללו המעיינים וז"ל כמה דבריו עד שקמתי חני וחד דעמי לפחות
 פתחי חדריו אולתיו וחליו רחמי העולם : ושיש המושל לפני הדורבין בעזר כולל ע"ל : ע"י הנכחתי אשר הגדלתי חני
 הע"ר **מרדכי מאירישי בהרבני מורדיר הילל ודריה** מילדי ק"ק זאלקווא המב"ד פה ק"ק **פאריצק**

הגראף החסיד
 מאיענע
 סטאראמאי
 אדרעראוי
 י"ר ה :
 הרבני המופלג
 מהורר שלמה
 המפורסם
 יצ"ו :



בעיר הארץ
 מארעש משאנא
 קאנדיארז
 נאזאגראצקי
 ראזנאק מואלי
 ברפוס ה"ה
 האבדן
 בן דגביר
 מהר"ר תנינא

תחת משלת אדונינו ה"ה : אוסע גרויסמיליושע דער אונזישע וויליגן האסידאד אימפראטור
 אלעכסנדר פאליאייש : אדערעיש אוסע ראסי האסידאד אוסע מילעסמיושע ירה

ותשלם : המלכה יום הולדתו ב' טבת : י"ז למדע סיון
 ויחמל : ה"ה : בעליה לפ"ק

חדושי הלכות

על מסכת

ביצה • כתובות • נישין • בבא מציעא • חולין

[illegible][illegible]

בְּחַר' יַצֵּק

בעיד המדון הגרמי החסיד

WJ-KG

משאחקי מאיענע קאסילארן.

סמאדאס'י נאומאדאדצקי

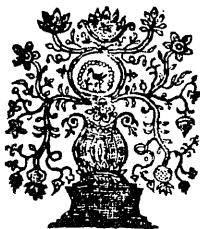
אשר ערמתי ראוניך קזאליר יר"ח .

בדפוס ס"ס חרבי המושלג

האברך משה'ר

שלמה בן תגביר המאורסם

סוחר תנינא יצא :



תחת **ממשלת** **ארגוני** **הקיסר**

האדיר החייד **אח"כ**

מריסודימליון ש"ע רעדזא: ונישע וויליקי

אינסטראל

אלעכסנדר פאולאוויטש

סאסיא דערויט'ש אדמע ראסי'

האסידאר אונטע מילעטיוו שיע

יִרְמָה :

ותשלם במלחמה יום שמכסל בו כי מוצי' יו"ד לחודש סיוון :

לפיכּה :

בחדתם תוזיה לבעדיה

לפרט

[illegible]

גם אלא להתבטח יצונו מדמחב כ"ז א"ל בעוים שהיו ביחוד חסדי בעינים ז"ל בעינים האלו אשר אנו חתומים בצלוחם כי שנים היו שובדי סכסכי וחולתי ודבקם בכל החטויות לא ידעו את ה' ולא דבר קדשו לא הבינו חכב סעמים כחצותיו את ה' כי ידעם ויתקנו כבוד להרשו שמים חשכנו יתקן בצלוחם וחסד עם יהוהים האומרים רחמי כעליהם ותלמי לו לרבו לא לרבו שם גמלי עולם וכל מקום חסד כספרים גיו לא נסיו אלא חסדו כסונו על עינים שהיו צדקת חסדו כסונו :



בריתן הלכתי חתומה בק"ה
: ואלה :

גדרוקט אין איסטערנא
ע"י במדפים תשר"ר תארן
באשר"ר יונת ז"ל :

החשול הוונט בקיבוץ הונט: מרסייטילוט דמיריטע זעלן באהנדלן אונזערע פוואלארייטעס מיט דערנעם הונט ראסיקי באהנדלן אונטע חלעסעניטע יר"ם

כפר

ישועות משיח

אשר חיבה הער המפס' הנשר הגדול נאון הגאונים הרב דון יצחק אברבנאל ז"ל אשר כל דבריו מתוקים מדבש ונופת צופים ובפרט בספר הזה הפליא לעשות להרים מכשול מעל עמינו בני ישראל הנחונים בגולה וסובלים צרות וצוקות ומקווים לביאת משיחנו במדרה בימינו וחיוק את האמונה אלינו בני ישראל שלא נייאש מהגאולה וביאת משיחנו ולא נאמר אכרה תקותינו ויבשה עצמותינו חלילה! ומתקין ומסביר כמה ובמה אגרות ומדרשו' המדברי' מענין משיחנו וסותרים זה את זה: וכבר חבר הרב המחבר מענין זה ספר מעייני הישועה פירוש על דניאל: ועבשיו מוסף והולך כמרגליו' הרזון ושבת זה הספר אין להעריך ולספ' וכל מי שייעין בפנים הספר יראה ויבין טעמיו ואמריו המתוקי': וה' אלהינו יקל מעלינו צרותינו וישלח לנו משיח במדרה כימינו אמן:



דפ"ק

ביאת משיח צדק

כ' שנה

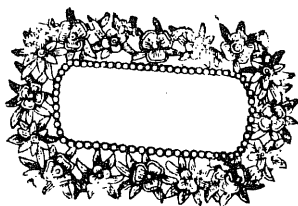
ישועות משיח

דו"ח יצחק אברבנאל וצוקל

נדפס

בְּקֶאֱרֵל סֵרוֹא

שנת חמשה עשרה : ושמונה מעשרה : ושמונה ללחדים יהיו בידך לפיכך
ועתה יסמך ספר דברי חיים ושלום



מישניות

סדר זרעים

עם פירוש הגאונים המפורסמים

רבינו עובדי' מברטנורה : ותוספות יום טוב :
ותוספות חדשים

בהחסיד השלם הרב המפורסם מוהר"ר שמשון זצ"ל ירח סאלטונא ומשאר הגאונים

עם כל הלופי גרסאות ונוסחאות • בלשון המשנה וז' לעומת זו מובאות • למען היות דבריהם מבוארים
ובמקום שהתייט מקצר בהעתקת המאמרים • דברש על הגליון מבוארים • וכל הדינים הנורגים כאלו
הזכרים • במסקנת שיע ונדולי אחרונים :

ואלה מוסיף על הראשונים

בסיני ועוקר הרים הגאון מוהר"ר ישעיה בערלין נרו • המראה מקום המשנה בש"ס • ויקרא לו שם
ראשון לציון

גם אלה לחמים יבית מדעם כי לא כנוים סבין בימי ס"ס ז"ל כנוים סלם אשר לנו פסגוררים בלרזוס • כי סמם סיו עובדי
דוכים ופזלום ודכים בכל ספוטנו' לא ידנו אם ס' ולם דבר קדשו לא סדרי • סבל סעעים סגאנינו א"ס ס' סם ירלום ונוחיים
נבדל לחורפו טחים ספסם ונדק בלרזוס וסמד עם סימדים סחכים ססם ככיים חלילם לנו לדבר לו גלחוב סום גנלי עליסם וכ"פ
סאצר בספרים טי' לו וכרי לו טרופם ספולם ודכוסם סכווסם סל לווסם סכ"ס ססין בימי ספסם :

יחד • וכל סוב לא נחל • וס"ס
וטנול • סגל לא יסולם :

היא
בה



לסל ססל סקורם ססין • כל סלם סוכר
סססן סחד • וסכסס ססוכס

עץ חיים
למחויקים

דאלינישען ניבערנעמאט מיט
פעראררענמן קייזערליכן
לפיק ע"י המרפאים הרבני
בער פל סרפיים

דדקס אין אסמראג אין
כעוילינג א"ינר העכשט
צענור אין רינע בשנת תק"ס
פדער סמאל במזרר יסכר

באוסטרהא

תחת ממשלת
לודו ססין סלרי סססר לווסם טרסוסליווי דערזלונס • ויליקי סססלר פיימיסרסל
פאוויל פערזאווין סלפיים דערשט לווסת רלסין סססלר לווסת פילסססוויס יל"ס :

תוספות
חדשים

וכו' שאפי' הוא זקן ותשכח אז חולק. כהרי מה שאמר לחלק
מפני חלשותו הוא אפי' סב' שומעין לו. כך מצאנו בפירוש
סני' : ג וזרקתה על השאר. פי' כר"ב כדי לקנות. וכן
לשון כר"ש ופירושו רש"י בפ"ק דבבא מציעא דף י' ולא

[illegible][illegible][illegible]

צ"א
גד"ם וזה
פוסק בו' שוקם
לו סכ"ל כן
ס"ב ס"ל

[illegible]

ספר

מדרש רבות

על תורה וחמש מגילות

חלק שני

כל המדרשים • מדפסו מקדמה דלא • חללה שמוהם • הרב מחנה סייס • והרב ידי משה • וקלור יוסף
הגור • מהר"ר • היו גורסם פרנקפורט דאדור • ומלח רבי אליעזר • ופירש אדם חברה :

נדפס

באוסטרהא

פל די דרכי המוסלם העיד מהר"ר שלמה אליעזר מרגליות

שנה תקל"ה ל"ה

СЕФЕРЪ МЕДРАШЪ РАБО

III. е.

Издание Пяти Книгъ Мойсея, Начинаящеся словами
Раби Гомая Рабо.

ЧАСТЬ II.**ОСТРОГЪ.**

Въ Типографіи Шлона Лейзера Маргольеса:

 1835.

נחלת צבי

אשכנז

[illegible]

()

[illegible]

תענית אחתה לדוניה הקיסר האדיר ה'תשס"ד

אליעזר חסיד

ה'תש"ח האגודה חברים חברים

בריטין הלצטר

[illegible]

ג ד פ ה

בארם פון הא

לפיכך

אֵלֶּה הַשְּׁעָרֹת לִי צְדִיקִים יִבְנֶה בָּם

בשנת

סדר סליחות

מתוקנות ומסודרות כמנהג קהלות קדושות
דמדינות ליטא ורייסין וזאמיט יצ"ו

דרכי מסלאוויטא

ע"פ הרבני וכו' מוהר"י

באוסטרהא

לפ"ק

חקצ"ו

בשנת

седеръ селихонъ m, e,

молитва одъ оппущений

грыховъ



въ О с т р а г а

въ Типографій Абрама мордка

Мйшылахъ

1836

ספר

התקשרי נתן הורארי קרעמענצער

פרי מגדים

הלך ראשון

זהו ביאור חדש ופירוש מספיק על שולחן ערוך ספר אורח חיים ומשם יפורד וזה לשני ראשים : שם המצדק משכצות זרוב פירוש מספיק על דברי סרנא ורבנא הענין בעל המצדק והב ויל ושם השני אשל אברהם מכאן כל דברי הגאון סרנא ורבנא הענין בעל מן אברהם ויל :

גם כמה חדושי רינים משולח ראשונים ואחרונים מה שלא הבאנו בחדושים הקודמים : ולפעמים בא המכתב בארובה בפלגל וסברא דרך שולח ביאור רחב כאשר יראה המעיין בפנים הדפוס : גם לדבות כל הפחדשים וחדושים שדוברו על הש"ע ספר אורח חיים אסף המכתב מכל רבניהם איהו דין מחדש הוצא מתוכם והציג מה תוספת מכל אל הקדש : וזכורות כי טוב הדיבור ותועלתו כי רבו א"א להציג מה כי קצרה הדיע' מחביל לכן שם המכתב 'ביאור פירוש' על זה בהקדש' מעבר לזה כאשר יראה הדוא' שם ונמקלה בכל הלכות שם המכתב פתח וביאור נפלא באורך כלל' מחדש' ונפלא ענינו על כל הלכות בש"ע ובפרט בפתחה כללית בריש הספר ופתחה להלכות שבת ויום ופתחה להלכות פסח ובמסע העיקר שלשה חמה נפלא חז"ן שאר הפתחות יראה המעיין צמאנו ביום חז"ן וכלשפת הספר ומעשהו כמשפט ספר : פרי מגדים על יורה דעה הגדפס כבר ואמנם נחל יורה כבוד הדפוס הזה מהדראשון בכמה מעלות טובות והם 'שנים' עשר מעלות טובות יצאנו המעיין כתובים כמסדן בהקדמה מעבר לזה : גם בהלכות פסח שם המכתב מהדרא כבוד מהדרא ישמחו החלפידים ימצאו בו המעינים חדושי רינים דרבה וחקירות רבות קלודים לעינים ובו נכללו דנים רבים השייכים ליורה דעה : גם סדר המכתב כמאן שלשה סדרים בהגות אלה השואל עם הנשאל דברים נפלאים לא שזמנו עין עוד כה בסדר נאה וכוללים קטנים לכל ר' חלק הש"ע וקצת שייכים ל'א' :

אשר דובר היה רחב המארג מהדיר יוסף נרו בעל המכתב פורת יוסף וספר גינת ורדים וספר פרי מגדים על יד וספר רב פנינים אשר היה אביד ויום דליק פירא וסקים היה מ"ס ופ"ז בק"ק לבוב מהיל ממלא מקם אביו הרב המארג הדשן ומכיה הגדול המסיד המפדפס כבוד מהדיר מאיר זיל תואמים שהיה מ"ס בק"ק לעזרזר מארג ובק"ק לבוב ופ"ז שם : בעל המכתב מ' ברכת יוסף ואליהו רבא : ממשותת תואמים נכד היה הרב מהדיר שמואל תואמים מפרג : בן הגאון סיפת יהוד מהדיר יוסף זיל שהיה אב" בק"ק קראקא וחיל המפדים שהדפסו המס' בענין קצת הלופדים חכמי הזמן גרים וכימינו יושע יהודה וירושלים אמן :

והנה הדפוס הגדול הוא מרישא ועד סופא של הש"ע א"ח באותות לבית אבותם וידוע לכל שהראשונים קצרו לפי שכלם וגם ידוע דברו של המגן אברהם ויל דרכו לקצר מאד ודבריו מתונים לפעמים ובעיה בדפוס זה יהיה המעיין צמאנו חן תחת וכן כ"כ לכן כל המסייע לסדר לקצת הספר הזה מצוה קעביר ושכח משמים אמן :

נדרוקא אין מילקאב אין וואלינטן גיבערנמט מיט באוולונגט איינר העכשט מעדענמאן קייערליכין צענוול יום א ליפאט על רשיון הצענוור מוילנא מן אלף תחת י"ט לספר



בסדילקאב

הקעטז דפיק

בשנת

ספר

הנה יצאנו ויהיה המסע על פני ערד וקדש
 המסע על דברי תורה ודבש הארון בעל
 תהלה כל דברי הארון תהלה ודבש
 ודבש יצאנו ויהיה המסע על פני ערד וקדש
 המסע על דברי תורה ודבש הארון בעל
 תהלה כל דברי הארון תהלה ודבש

[illegible][illegible]

מחזיקו הלו הוא מרחק וזר טיפס על הטיפס למעלה במחזיקו לבדו ואחריהם ירדו לכל לקר מזור ומזור המוחים לפעמים ובעזרתם בטיחותם הם יתחילו לחזותו הן וישתדלו מחזיקי מוח

1972-73



צד-הדקלן אין אומבארג אין וואלינא
העכשם פערדאדענא
עס רשון הצענור מוילנא מן

גיבעתנו מים באווילנוג איינר
קיעדלכן צענוזר יום א ליפצא
אלף ת"ת י"ט למספרם

באָםפּראָ

תחת
ממשלה אחתנו הקדש האדיר ההסדר אנוסם פריזיטליזאציע רעזאנוואציע וויליקי האסיראדא אמפראד
אלעכסנדר פאול אוויטש סאמא רעזיטש אנוסם ראסי האסיראדא מיליטאריזאציע י"ה

ספר

פרקי אבות

פרקי אבות
 בלשון קודש וגם העתק בלשון קודש על
 לשון ועו בלשון לא זנאי ובמלת חיה הקודש
 עם נקודות לשון יצלו טל ונטימ לקרות וירון הקורא בו יצלו
 טל ונטימ פירש מות ואמר חל הקודש



באוסטרדהא

תחת ממשל אדוננו הקיסר אווסט פריסיטיטיטי
 דעוואונישא ווליקי האסדא אימפראטור
 אלעקסנדר פאולאויטש האמירעזיטש
 אווסט ראסיסקי האסדא אווסט אלעשיוניטש

י ר ה

ל פ ק

תקעו

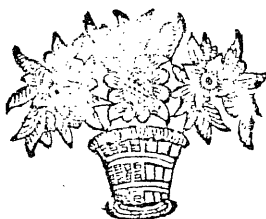
בשנת

ספר פרקי אבות

פרקי אבות נלשן קידש וגם האעהק מלשן קידש על לשן לעז נלשן
לא ונקי ונאותיות הקידש עם נקודות למען יוכלו טף
וגוים לקרות וירוז הקורא צי ויצינו טף וגוים פירוש מות ואות מלשן הקורש :

ים הלה להנמים יצינו מדעתם כי לא נגוים שהיו בימי חכמי הע"ס ז"ל הנגוים האלה
אשר אלו מתגוררים באלותם : כי המה היו עובדי טבעים ומזלות ודנקים בכל
החזקות לא ידעו את יי ואת דבר קדשו לא הכירו מכל העמים שנזמנים את ה' ירחים
ועתים כבוד לתורתו עושים משפט ולדקה באלותם וחסד עם היהודים האוהבים תחת
משיהם וחלילה לנו לדבר או לבחז שים גלאי עליהם וכ"ת שזכר במפרים גוי מן נכרי או
אומות העולם וכדומה הכוונה על תוהם עט"ס שהיו בימי התשנה :

מורה"ר אליעזר
משה חייזר
מאוסטרהם



על ידי הרבני
פייבול במ"ה
באר

באוסטריה

תחת מתלת ארוננו הקיסר אווסט פרינסיפליטי דערהאויטש ווליקי האסדאר
הימפראטור **אלעקסנדר פאולאוימיש** שחזר דערויטש
ראשיסקי ראשיסקי
הקסידאר תווס

מילעכטיווישע יר"ה

לש"ק

חקע"ר

בשנח

ספר

צילותא דאברהם

ונקרא חדושי מדרמ"א

זה ספר חולדות ארס גדול בענקים : שמו נודע למרחקים : חכו מחמקים : כרמי מולקים : אשר דבר כבוד הרב הגאון
 החסיד החריף רבן של בני הגולה המנוח מו"ר **משה אברהם אבוש** זללה"ה שה' אב"ד דק"ק זאבנא : שהעמיד
 חלמידים הרבה מופלגי חורב רבני גאולי הדור בגלילות ק"ק קראקא : וק"ק פונא : וק"ק לובלין שהיו
 חלמידיו מובהקים : והיה אחריו ברכה חידושים נפלאים בשעות עמוקות בנפ"ה לאחידו של תורה : **הגאון** המחבר ז"ל ה' אחר
 ורבו של כבוד אדוניו מוריט ורבינו הגאון החסיד והענין רבן של בני הגולה אור עולם החריף מו"ר **מאיר**
 זללה"ה שה' אב"ד ור"מ דק"ק אוסטרעא והגליל וגליל לבוב וחידושי המאיר לארץ ולחריף : בשבט הירוח : שבטא
 חידושים : שהיה אחריו וכבר נדפסו ונחבטו בדור : ס' מאיר נחביט ושלח חידושים הנפלאים

הקשר האריר החסיד

דערזאונגע ווילק

אלקסנדר

סאמע דארעם אויס

חילטשטוועט יר"ה ז



חתת מתשל ארונט

אונט פריסוועלישע

האסידאר אימפעטור

פאודריוויש

ראסיסקי האסידאר אויס

גם אלה לחמכים יבנו מרעחם כי לא כגוים שהיו בניו חממי הגוים האלה אשר אנו מחנודים בארצותם כי
 המה היו עובדי כוכבים ומלוח ודבקים בכל החושבות לא ידעו חס' ואל דבר קדשו לא הכירו אבל העמים שבארצותינו
 אלה ה' הם יראים ומוחלים כבוד לחורו עושים משפט ולק בארצותם וחדד עם היהודים החוסים תחת כנפיהם וחלילה לנו לאכזר לו
 לכחוב כוס גאלי עליהם וכ"מ שזכר בספרים גוי אל נכדי לו עומות העולם וכדומה הכוונה על אחם עכ"ל שהיו בניו חממי המעשה :

סדר

קניות לתשעה באב

גם הוספנו מגילה איכה וגם הוצגנו על אנתיות
גדולות ונייר יפה וקדיו שחור : למען ירוץ
הקורא בו : וגם הוגהו בכל חוקה עוז כיד יי
הטובה :

אדונינו הקיסר אוסטרי

דערו אוניטא וליקי

איתפראטר

פאזול אוויטש

אוסטרי ראסיסקי

מילעסטיוויטש יר"ה



תחת

פרימוסטיני

האמידאר

אלכסנדר

מאמיע • דערוויטש

האמידאר אוסטרי

זודעה
רצה כי לא כגוים שהיו צימי חכמי הש"ס ז"ל הגוים האלה אשר
אנו מתגוררים בארצותם כי המה היו עובדי כוכבים ומזלות
אצל העמים שבזמננו את ה' יראים ועושים חסד עם היהודים וחלילה לנו לבחזק
גנאי עליהם וכ"מ שזכר גוי או נכרי וכדומה הכוונה על אותם עכו"ם שהיו צימי
חכמי הש"ס ז"ל :

באוסטריה

בשנת תקפ"א לפ"ק

ספר

שבח'ר' חיים וויטאל

הדור אחס ראו זס דבר חדש כובא מלרץ הקדוש **תוב"ב** אשר עד
 כס לא נדרש • עד כהראס אלינו איס חסידא
 אשר כעת חנייתו בלרץ הקדוש • וסראנו בכחיבור סלו גודל קידוש וססכמו
 לסדפיס לוחס מחדש : למען ילמינו בלחונס חוקס וקסס צס' ובחסידיו ככחוב
 בחורת משס • כשכחו גלולים בשירס חדש • ועד כנס סיס סספר סלו כנעס •
 כחוב ככחב מעשע"ל בין אנשי ארץ הקדוש • וגס ססליח כמציא כעיד צפני ככל
 נעס • צפני נכתב ובפני נקחס איס מפי איס עד צעל סמעס • ס"ס כמחורסס
 סלרץ לררץ רלוי מפורס כר"ר **חיים וויטאל** נסמחור צנני רוס
 הקדוש : וגס חללינו פס דברי פי חסס
 זרשיס • וי"ס פ"ס משכולים צמכלות כדפוס מחדש : ומעס ח"ל גס פס
 צדינתינו סיל צפירוס • צכן לחינו בני ישראל עדס הקדוש : אשר סלמינו צס'
 גרו משס : גס עתס סלמינו בחסידא ופריסא : צסמחבר כלו ר' חיים וויטאל
 ובנשמתו הקדוש : ובזוטת זס נזכס לראות צסמחת ירושלים ובקידוש לחון :



איסטראק תקצ"ז

גם אלה למכס יבינו מדעס כי לא כנויס סכיו בימי חמור • כס"ס ז"ל כנויס סאלס אשר סנו
 מחוררים צלרונס כי כחס סיו כוכדי כוכציס ומולות ודכיס כלל סמכונות לא ידעו
 את ס' ואת דבר קדשו לא סידרו סכל כעמיס סכומינו את ס' סס יר איס ונוחנין כבוד למורתו
 כוסיס משכע ולדק כלרונס וחסד עס סיכודיס סססיס חסח כנמיס וסלגס לגו לדבר סו
 לכחוב סוס גנלי פליסס וכל מקוס סגור כספריס בו סו נכרי סן ס"ס ונדקסס סכונס על
 כנו"ס ס. ס. ססן בימי ס' קססס :

שולחן ערוך

משור

אורה חיים

עם

באר היטב ואשל אברהם

ועתה נחפזו שני חבורים חדשים האחד גירא נסס
שערי תשובה והשני זה שמונח יד אפרים
הער נחפזו כסס ראשון בדוכלא כסס שערי תשובה ועתה נחפזו
כסס שניה

עלי הדבני הנדב משהר אליעזר פייבל אייזן נארג

כסס חקציו נלפ

באוסטרהא

ОРАХЪ ХАИМЪ

и,е, Путъ Стѣзя Жйзнь



въ ОСТРОГА

въ Типографій Ф, Айзйинбергъ

1836

שולחן ערוך

מטור

אורח חיים

חלק שני

חברו הגאון מנחם מנחם הכהן יוסף קארו ז"ל עם
דיוטו שהשגיח הגאון הג"ל והתאמת הגאון משה
משה איסרלש ז"ל ועם גאר העולה ואם באר היטב

מהמחבר יהודה אשכנזי זצ"ל: דיון דק"ק טיקטין ועם
סידורי דיוטו מתוך הכר אבן העזר

ועם ילקוט חידושי חסידות ופוסקי חסידות וגם יסודי: מחלוקי המפורסמי:
שחזר הרב המהרש"א מנהר אברהם אופנהיים נר"ו וקרא
חשמושי אשר אברהם כהן נדבם מקודם בחמשתרדם

ואלה מוסיק על הראשונים שני חזרי יקרים ספר שערי חשובה
ובספר יד אפרים ומשפט ספר חלי זמעהס: בקודם הלא
הם כחשי: בקדמת חלק ראשון ובקדמה לחלק שני ויל קריני

ע"י המדפיס מהרר אליעזר פייבל פייזן בלגז בשנת תקצ"ו

באוסטרהא

Орахъ Хайимъ

ш. е. Слезя жизни.

часть 2

въ острога

въ Типографіи ф. айзинберга.

1836

ספר

שיר השירים וקהלת

עם שני פירושים : ינוחה כאישים : טעם כמעט
 לשר השמן : מעשה ידי אומן : ה"ה הרב
 טוהרר יחאל הלל נר"ו מק"ק יאכרוב וילפנים
 היטה תחנונו בק"ק עמרן יע"א : בה"ה הרבני
 המופלג המפורסם החכם השלם המנוח טוהרר דוד
 זצלה"ה ארט שולד :

הפירוש	הפירוש
האחד	השני
נקרא	נקרא
צסס	צסס
מצורת דוד	מצורת ציון
צו ימלא חבורי המלכות	צו ימלא שרשי המלכות
והענין :	המסופקות :

הובא לבית הדפוס ע"י הרב המחבר נר"ו :

בדפוס השייך לר' המשותפים וא' מהם האלוף
 הקורני הנגיד מו' אהרן צמח
 יונה יל"ו :

באוסטרהא

תחת מחלת אדונינו המיוחס הגדול תחמיד
 יאסניע וויעלמזני סטיסלאוו גאלענטס
 הראשי מארחווסקי ציוסעגא ריפארענדר
 וויעלקגא קארענגא ארדערא פאלסקא קאווליער :

צמח את צמח דוד לפ"ק

סדר

כמנהג פולין ליטא ור״סין ומעלה

עם פירוש

ראב״ן

כמנהג אשכנז

חלק ראשון

הפירוש הזה חיבר אדונינו מורינו ורבינו
המשר הגדול היה רבי אליעזר ברבי נתן ז"ל
אחד מבעלי התוספות ונתחבר הפירוש
הנ"ל בסוף אלף דמיושי :

עם פירושים פלוקטים בספרים יסודיים ראשונים ונתחברו
מתקבלים על לב נעדים וזקנים :

גם בדפסנו בו משניות מסכת יומא עם פירוש קב ונחזי כאשר יוכל
שאסו כל אדם באמממו זללמדיס בימים גוראים כלושא, אוסליט
כעונד דרך .

באוסטריה

בשנת שאל לפנים עיניכם . לפיק

סדר

תפלת ישראל

כמנהג אשכנז

Сыдуръ Тѣхилъ
 ѹзраелъ т.е.
 порадокъ Еврей-
 скихъ молитва

Острога
 Въ Типографіи А.
 Клурфайнъ
 831 г.

באוסטרהא

ספר

חקוני שבת

חקוני שבת בלשון קודש וגם הועתק מלשון קודש על לשון לשון בלשון
לח ונקי ובאזהרות הקודש עם נקודות למטן יוכלו טף
הגם לקרות וידוע הקורא כי ויצינו טף ונשים פירוש אורח ואורח מלשון הקודש :

גם חלה לחכמים יצינו מדעתם כי לא כגוים שהיו צימי חכמי הש"ס ו"ל הגוים האלה
אשר אנו מהגוררים בארצותם : כי המה סיו עובדי כוכבים ומזלות ודנקים בכל
המטענות לא ידעו את יי ואח דבר קדשו לא הכירו חלל העמים שזמנינו את ה' ירחים
ונומים כבוד לחורתו עושים משפט ולדקה בארצותם וחכד עם היהודים החוכים תחת
נשיהם וחלילה לנו לדבר לו לכחז שום גנאי עליהם וכ"מ אומר בספרים טי לו נכרי לו
אומות העולם וכדומה הכוונה על ארצם שט"ס שהיו צימי התשנה :

מורה"ר אליעזר
משה
אייזן
מלוצקא



על ידי הרבני
פייבול
צמורה
בארנ

באוסטריה

תחת מתגלת ארוננו הקיסר אוסטרי פרימיטלישי דערהאויניש ווליקי האמידאר
אויסטרליש **אדעקסנדר פאודלאיטש** סאמיע דערויטש
אויסע ראשיסון האמידאר אוסטרי
אילעסטיווישע יר"ה

אל יצא אדם מתחתיו ביום השניעי לפ"ק

ש ב ח י

אברהם אבינו

דא ווירד דער ציילט דו גרוש ווינדר אז דער
מלך נמרוד האט זיך גמאכט פר איין ע"ז און
אז אברהם איז גבארין נואדין און איז אלט
נוואדין צוואנציג מאנ הט ער שוין גמאכט
וויסן אז עס איז נאר דא איין גאט און הומל
איז דו יועצים פון נמרוד האבן אלו אף מודה
נווען איז האבן געלייבט אז עס איז אמת :

באוסטרהא

ספר

שערי ציון

שחבר הרב הכולל המקובל חלקי כמוס' נתן נטע
 בן הקדוש מו' משה הכוזב
 ז"ל הי"ד חסכוני תלמיד הרב מוכר"ר חיים
 זל"ה תלמיד מיוצק של הרב האלה
 מוכ' יצחק לוריא זל"ה עם תוספות
 קודש על קודש

ספר יצירה

תיקון סעודה

עם נקודות ודבר
 דבור על אופני
 להקל הקורא בו
 מוג' מאיש אלקי
 האר"י זצ"ל:

מפי הקדוש התגא
 האלקי הרשבי
 וצ"ל לקיימות השלח
 אשר לפני ה' :

כמ"ש באוסטריה

ואלה מוסיף על הראשונים

סדר פדיון נפש : ותפלה על החולה אחר הפדיון
 תפלה לפעירת גשמים • תפלה לרבווי הגשמים : והמסירה
 מודעה הגדול • גם הזהרה מה שאומרים בג' סעודות
 של שבת • הכל על אותיות גדולות עם נקודות כאשר
 עיניכם הרואים תחזיקה משרים :

תרגום יידי בלתי ידוע של ספר „אלף לילות ולילה“

סיפורי „אלף לילות ולילה“ היו ידועים שנים רבות רק בארצות המזרח¹. לארצות המערב הגיעו רק בתחילת המאה הי"ח, כשהתחילו לתרגמם לשפות אירופיות. לראשונה הופיע התרגום הצרפתי, וממנו תורגמו לגרמנית ולרוסית ועוד, עד שבמאה הי"ט נתפרסמו בכל העולם בתרגומים לכל השפות. אשר לתרגום יידי רושמים הביבליוגרפיים את התרגום הראשון — פרנקפורט דאדר, תקנ"ו [1796]. בנוסח השער של תרגום זה אנו קוראים: „...צו ערשט ווער זיא אין (אראבישי) שפראכע דא פאן זיא דען נאמן האט (אראבישי ערצעהלונג). דער נאך ווארד זיא אין פראנצעזישען אונד אין האללענדישען אונד האך דייטשען אונד יעצט אין יודיש דייטש איבר זעצט...“.

נעלם מהביבליוגרפים שהתרגום היידי קדם לתרגומים שאחרי הצרפתי, והדפסתו החלה מיד בסמוך להשלמת התרגום הצרפתי. כבר בשנת תע"ח [1718] — אחרי שבשנת 1717 הופיע החלק האחרון של התרגום הראשון, הצרפתי — החלה הדפסת התרגום היידי, אלא כנראה, לא אסתייעא מילתא, ומטעמים בלתי ידועים לי הופיעו רק 21 לילות.

המתרגם העלים את שמו. מסגנונו בהקדמתו ובפתיחה, נראה שהיה בר אוריין וגם קרוב לספרות חילונית. ספר חדש זה, בצרפתית, אך זה הופיע, וכבר הגיע לידו והתחיל בתרגומו, וע"כ אולי היה המתרגם תושב מדינת צרפת. בתרגומו נתקלים אנו במלים צרפתיות, כגון: אמברא, מאדאם, ועוד, אך אין להביא ראיה מזה. ואפשר הוא אגב שיגרא של הלשון הצרפתית שממנה תירגם. את מחיר הספר קבע במטבע שילינג. מתרגם זה היה גם פלאגיאטור, שכן בנוסח השער, ובהקדמתו, אין אפילו רמיזה קלה לכך שאין הספר הזה מקור, אלא תרגום. אדרבא; מלשונו בהקדמתו מתרשם הקורא שלפניו ספר יידי — מקורי. הרי הוא כותב בין החרוזים: „...פון מיר אויז גטראכט, אונ וואול אונ היפש גמאכט...“. אף גם לא השתמש בשם הספר המקורי,

(1) באוסף פירקוביץ בלנינגרד ישנם שרידי כת"י של „סיפורי אלף לילה ולילה“ בערבית באותיות עבריות, שזמנם, לדעת החוקרים, מהמאה העשירית או האחת-עשרה.

„1001 נאכט“, אלא נתן לו שם עברי. אודה ולא אבוש, שכשהגיע הספר לידי לראשונה, וראיתי את שמו, והצצתי בנוסח השער וההקדמה והפתיחה, הנחתי שלפני תגלית חשובה: נוסח יהודי של סיפורי „אלף לילות ולילה“, חיקוי לנוסח הערבי. נתאכזבתי אחר כך, כשהצצתי בסיפורים וראיתי שאינם אלא תרגום סיפורי הנוסח הערבי הידוע. וזה נוסח השער:

ב"ה נדפס בק"ק וואנזבעק «מראות הצבאות» דז בוך ווערט (שפיגל) פון דער וועלט. «פון אונז בילד אלז גימעלט:» דרינן זיך איין יעטוועדר שפיגלן קאן: «יונג. אלט. רייך. ארם. פרויא אונ מן:» «פון שס"ה מעשיות איז עז איין גריכט:» «דרויז קומט דר וועלט איין גרוס ליכט:» פון אלי חכמות מוסר אונ גרעכטיקייט: «אין יראת שמים צו פר ברענגן די צייט:» «אך הקב"ה זיין גבורות צו פר שטיהן:» ווערט מן אין דיין בוך פיל ערזעהן: «בשנת דא שפיגלט אייך [תע"ח] לפ"ק» «בדפוס הר"ר ישראל בר' אברהם ז"ל פ"ב דף. 8. אותיות צו"ר.

התוכן: מעבר לשער – דף ב: הקדמה; דף ג–ו: הקדמה שניה; דף ז–מו: אינגג [פתיחה] צו דיא מעשיות (בראשי העמודים מעשה); דף מז–פב: היסטוריא פון דעם ערשטן טאג – היסטוריא פון דעם זיבנטן טאג.

ספר זה רשום ברשימת שטראאלן של ספרי המוזיאום הבריטי, אך לא הרושם עצמו ולא הביבליוגרפים וחוקרי יידית שאחריו העלו על דעתם, כי מאחורי שם זה מסתתר תרגום יידי של סיפורי אלף לילה ולילות.

ב

לסיפורים קודמת פתיחה, שתוכנה הוא סיפור שמחוץ לסיפורי 1001 לילות, ואינו נמנה עמהם, אלא משמש להם מסגרת:

מעשה בשאהריאר מלך פרס, שאשתו בגדה בו והוציאה להורג. מאז נהג לשאת בכל יום אשה חדשה, ולהוציאה להורג כשהאיר היום

(2) ראויה לציון מידת ההעזה שלו, שהעזי לשבח כך מקחו, „סיפורי אלף לילה ולילה“.

(3) נדמה לי שזהו הספר היחיד שה„לפ"ק" ניתן בו ביידיש.

(4) לפי ח.ד. פרידברג העביר מדפיס זה, בשנת תע"ח, את בית דפוסו מעיר קיטן לעיר יעסניץ („תולדות הדפיס העברי באירופה“, עמ' 76), אבל מספר זה אנו רואים שבין קיטן ליעסניץ התעכב בוואנזבעק והדפיס שם (ואולי גם עוד ספרים).

מראות הצבאות

דו בוך ווערט (שפיגל) עון דר וועלט :
 עון חונג בליך וואו גאעלט :
 דרינן זיך מיין יעטווערר טסיגן קאמן :
 יונג יאלט ירייך מרקס פרויז חול אן :
 עון שם"ה מעשיות מיין עו מיין גריכט :
 דרוי קואט דר וועלט מיין גרויט ליכט :
 עין מליחלמות אוסר חונג גרעכטיקייט :
 מין יראת שמים לז ער ברענגן ריזייט :
 דך הקב"ה זיין גבורות לז ער טטיהן :
 ווערט אן מין דיין בוך פיל ערוועהן :
 בעט דא שפיגלט אייך לסימ

בדפוס הר"ד ישראל
 בר אביהם ז"ל

למחרת ליל חופתו. שרי המדינה לא מצאו שום עצה לזה. לימים, הציעה בתו של אחד השרים — שאהאראזאדה שמה — לאביה, ששיאנה למלך, ובטוחה היא שתוכל לבטל את הגזירה וישאירנה בחיים. אביה גער בה, אבל ללא הועיל, והיא נישאת למלך. בלילה הראשון התחילה לספר סיפור מרתק, ולא הספיקה לגמרו עד שהאיר היום. המלך שהשתוקק לשמוע סוף הסיפור, דחה את הוצאתה להורג ליום המחרת. בלילה השני סיימה את הסיפור דאמול, אבל מיד התחילה בסיפור חדש; מרתק יותר מהראשון, ולא הספיקה לסיימו, וכך מדי לילה, מסיפור לסיפור, עד 1001 לילות. בינתיים הרתה וילדה והמלך השאירה בחיים ונתבטלה הגזירה.

סיפור זה, בנוסח זה, מצוי במהדורות הרבות של סיפורי 1001 לילות, כולל המהדורה היידית הנ"ל, פרנקפורט דאדר תקנ"ו, וידוע הוא לכל⁵.

המתרגם האנונימי שלנו תירגם רק את סיפורי 1001 לילות, ואת סיפור הפתיחה הזה לא תירגם, אלא הדפיס פתיחה משלו, וגם בה סיפור-מסגרת, אבל בנוסח אחר לגמרי; לא שאהריאר מלך פרס, אלא בענדרארי הגדול מלך הודו, והמלך אינו הורג יום את נשיו, אלא שאינו רוצה כלל לשאת אשה. מספרת הסיפורים לא שאחאראזאדה שמה אלא מילילא שמה. את הסיפורים אינה מספרת בלילות אלא בצהרים, ולא בחדר השינה של המלך אלא בגינת הביתן שלו, ובנוכחות שרי המלך, ואינה מפסקת באמצע אלא מסיימת, ולא במשך 1001 לילות אלא במשך שש"ה ימים. זהו סיפור ארוך, בן 80 עמודים, מלא הרפתקאות מסובכות, סכנות והצלות ומאורעות שונים — ביניהם גם משעשעים — ולא חסרה גם קצת פורנוגרפיה:

מעשה בבענדרארי הגדול מלך הודו, שאשתו בגדה בו והוציאה להורג, ואעפ"י שעדיין לא היו לו בנים לא רצה לשאת אשה חדשה, משום שהחליט שנשים נאמנות לבעליהן אין בעולם. גדולי המלוכה שהיו מודאגים מאד מכך שלא ישאר יורש לזרע המלוכה, וכסא

5) כסיפור עצמאי נדפס סיפור זה בשם: „איין שיינה היסטאריע פון איין קיניג אויש דעם לאנד פערסיען“. חמוש"ד, [23] עמ' 8°. אותיות צו"ר. מכיוון שהוא מנותק מסיפורי 1001 לילות הוכרח המו"ל האלמוני לסיימו בנוסח אחר, והרי נוסח הסיום בסיפור זה: „...אזו ערציילט זיא (שעכהעראזאדע) פיל פייני גישיכטי אונ דער (סולטאן) הערט זיא צו אונ עש גיפעלט אים זייער וואול ער זאגט איך מעכט גערן אויש הערין דיא גישיכטיין אונ עש דויארט זייער לאנג ביז עש איז פר גאנגיין דער צארין פון דעם (סולטאן) אלזא לאזט ער זיא לעבן אונ זיא זעהין קינדר אונ קינדש קינדר. ענדי די גישיכטי“.

המלוכה יעבור לזרים, דברו על לבו שלטובת המדינה חייב הוא לשאת אשה ולהשאיר יורש. כשהתמידו בהפצרותיהם ימים רבים, נעתר להם סוף סוף, אבל בתנאי שאם יטיל איזה חשד על האשה שיקח, אפילו קל שבקלים, יוציא להורג אותה ואת כל משפחתה ואת כל השרים שיעצו לו לשאת אשה: את הסכמתם לתנאי זה יצטרכו לתת לו בכתב ובחתימות ידיהם. שום אשה לא רצתה להסתכן בתנאי זה. לימים הציעה בתו של אחד השרים — מילילא שמה — לאביה, שישיאינה למלך והיא בטוחה בעצמה שלא ימצא בה שום עילה לחשוד בה, אפילו חשד כל שהוא. אביה גער בה, כיצד היא מעיזה להסתכן בעצמה ולסכן את משפחתה ואת השרים שיחתמו על התנאי, אך כשהתעקשה הכניסה אביה אל המלך, והיא הציעה למלך נסיון לשנה, כלומר: שלא ישאנה מיד, אלא יכניסנה לארמונו למשך שנה, ויום יום תספר לו סיפורים, שמהם יווכח המלך, שהחלטתו כי אין בעולם נשים נאמנות, אינה נכונה, ואגב, במשך השנה, יוכל לשים עין על התנהגותה, ובתום השנה יוכל לדון עפ"י התנהגותה, ויחליט, או שישאנה בלא שום תנאי או שיגרשנה מארמונו וחסל. המלך הסכים להצעתה, הכניסה לארמונו, ויום יום היו מתכנסים, המלך ושריו, אחרי סעודת הצהריים, בגן המלך, והיא היתה באה ומספרת להם סיפורים, עד שהיו חוזרים לבתיהם. כך הספיקה לספר במשך השנה שס"ה מעשיות, ובתום השנה נישאה למלך בלא תנאי, והם חיו חיים טובים והשאירו יורש לכסא המלוכה. שס"ה מעשיות אלו הוא הולך ומדפיס עתה.

לפי זה סיפורי 1001 לילות הם פלאגיאט, אבל סיפור הפתיחה הוא מקורי והוא כולו שלו, אם לא שנניח שגם סיפור זה לקח מאיזה מקור אחר, והוא רק הרחיבו בהוספת נופך משלו. והדבר צריך בירור.

מובן מאליו שלפי פתיחה זו לא יכול היה להשתמש בתרגומו בשם המקורי „1001 לילות“, ולכן החליפו בשם עברי, „מראות הצובאות“, כנהוג בימים ההם שהיו נותנים שמות עבריים גם לספרי יידיש, וכרגיל, שמות עבריים לספרים, רוב רובם אינם מרמזים על תוכנם.

ג.

חוץ מהפתיחה הנ"ל הקדים המתרגם גם שתי הקדמות. בראשונה שבהן הוא כותב, שבעבר היה אדם עשיר וישר הולך. כשהעשירות פרחת ממנו ונשאר עם היושר בלבד, התחיל חושב מחשבות במה

להתפרנס, שלא יצטרך לבריות, והחליט שיעשה ספר ויתפרנס ממכירתו, והרי הוא מוסר עכשו ספר זה לדפוס בתקווה שיקנו אותו, ובבטחון שהקונים יהנו מקריאתו, שכן ימצאו בו הרבה דברים שלא ראו ולא שמעו מעודם: דברי מוסר, דברי חכמה, נמוסי מדינות, סיפורי מלחמות ומאורעות העולם, ואגב הנאת קריאה יקיימו גם מצות גמילות חסדים עמו. הספר גם יביא תועלת להולכי בטל, שיקראו אותו ולא יבלו זמנם לבטלה, שהבטלה, כידוע, מביאה לידי שעמוס⁷. מכיון שאין בידו די אמצעים להדפיסו, החליט להדפיסו לאט לאט, במשך שנה, ב' „בויגן“ לשבוע, שיעלה לקונים שילינג או שנים, ובהוצאה שבועית קלה שכזו יקבלו בכל שבוע חומר קריאה מרתק. בתום השנה יכרכום ויהיה בידם ספר שלם. בלי התאמצות מצדו בהדפסה ומצדם בקנייתו. מסתבר, שמצא, כי ב'בויגן יכולים להכיל שבעה סיפורים, סיפור ליום לשבעה ימי השבוע, ובמשך נ"ב שבועות השנה יספיק בדיוק להדפיס את שס"ה הסיפורים לשס"ה ימות השנה. אפשר אפילו להניח שמשום זה הפך את הלילות לימים, דחק והכניס את 1001 לילות לשס"ה ימים, כדי שיצא סיפור ליום. יותר קרוב, אמנם, להניח, שחליפין אלו, בצירוף השם „מראות הצובאות“, הם רק להסתיר את הפלאגיאט.

בהקדמה ראשונה זו הוא גם נותן טעם, מה ראה לקרוא לשס"ה סיפורים אלה בשם „מראות הצובאות“. ראשית, משום שרוב הסיפורים הם על נשים ושם זה מרמז על מה שכתוב בס' שמות (לח, ח) בשבחן של הנשים במדבר, שהביאו את המראות שלהן למשכן וזכו שיתקבלו לעבודת המשכן, בשכר שסירבו למסור את תכשיטיהן למעשה העגל⁸. שנית: שם זה מרמז שסיפורים הללו הם „א שפיגל פאר דער וועלט“, כלומר: הם משקפים, כמו בראי, את החיים בעולם על כל מעלותיהם ומגרעותיהם. כשם שבמראה אדם מסתכל ורואה לכלוך בפניו ומנקה אותם, כך אדם קורא בסיפורים אלו ורואה לכלוך בהנהגתו ומסירו. וכשם שהמראה עיקר שימושה הוא להתקשט ולהתיפות, כך סיפורים הללו משפיעים על הקורא להתיפות לפני הקדוש ברוך הוא ולשפר את מעשיו. ובמלה אחת, שם „מראות הצובאות“ מרמז שסיפורים אלה הם „ספר מוסר“.

מטעמים שונים — הוא מוסיף — לא יגלה את שמו עד תום השנה, כשישלים הדפסת כל הספר.

(7) כתובות נ"ט, ע"ב.

(8) מדרש רבה במדבר, כ"א, י"א.

קָשַׁשׁ מִתְּרַגְּם אֲנוֹנִימִי זֶה שִׁיצָאוּ עוֹרְרִין עַל „סֵפֶר מוֹסֵר“ זֶה, וְהַקְדִּים רְפוּאָה לִמְכָּה, הַקְדָּמָה שְׁנִיָּה וְבָהּ תְּשׁוּבוֹת עַל עֲרֵעוּרִים אֲפִשְׂרִיִּים.

א. מְדוּעַ רֹב הַסִּיפּוּרִים הֵם עַל נָשִׁים?

מִשּׁוּם שֶׁרָאָה שֶׁמִּצֵּב הַנָּשִׁים בְּזִמְנָם מֵאֵד בְּשֶׁפֶל. כִּשְׁהֵם מִתַּחֲתִנִּים אֵין הִבְרִיּוֹת מִדְּקָדְקִים עַל הַ„קֶרֶן“ — הַמִּשְׁוֹדֶכֶת גּוֹפֵא — אִם טוֹבָה הִיא אִם לֹא, מִיּוֹחֶסֶת אִם לֹא וּבִלְבָד שֶׁתִּכְנִיס נְדוּנִיָּא הַגּוֹנָה. בְּעֵלִים אִינֶם מִתִּיחֶסִים לְנִשְׁוֹתֵיהֶם בְּכַבּוּד הָרָאוּ. מִפִּי הָעַם רְגִילִים לְשִׁמוּעַ אִימְרָה: „עֲשֵׂה אִיזֵ דַאךְ נִיקֵשׁ אֵלַי אֵיִן נַעֲרִישָׁה פְּרוּיָא“ (כְּלוּמֵר: הִרִי אֵין זֹו אֵלָא אִשָּׁה פְּתִיָּה). וְדַאִי יֵשׁ נָשִׁים שְׂאִינֶן מִהוֹגְנוֹת, שֶׁמִּבִּיאוֹת רַעָה לֹא רַק לַעֲצֻמֶן אֵלָא גַם לְבַעֲלִיהֶן וּלְצִאצִּיָּהֶן. עֲלִיהֶן הַכְּתוּב אֹמֵר: שֶׁקֶר הָחַן וְהַבֵּל הַיּוֹפִיִּי, כְּלוּמֵר: הַחֶן הוּא רָאשִׁי תִּיבּוֹת: הַדִּלְקָה, חֵלָה, נִדָּה, הַלּוֹא הֵן שֶׁלֹּשׁ הַמִּצְוֹת שֶׁנִּמְסְרוּ לְנָשִׁים, וְנָשִׁים אֲשֶׁר הַחֶן אֲצֻלֶּן שֶׁקֶר, שֶׁמִּתִּיחֶסוֹת אֵלֶיהֶן בְּרִשְׁלָנוֹת וּמִטְפִּלוֹת רַק בְּיוֹפִין, יוֹפִין הוּא הַבֵּל בִּלְבָד. אֲבָל הַקּוּרָאִים סִיפּוּרִים אֵלּוּ רּוֹאִים שֶׁיֵּשׁ בְּעוֹלָם נָשִׁים מִהוֹגְנוֹת, חֲכָמוֹת וְחֲשׁוּבוֹת, וְאִדְרָבָא, יֵשׁ בְּעוֹלָם יוֹתֵר גְּבִרִים פְּתָאִים מְנָשִׁים פְּתִיּוֹת⁹, וְבִזָּה יֵרוֹם בְּעֵינֵיהֶם קֶרֶן הַנָּשִׁים. שְׁבַחִי נָשִׁים מְצִינוּ גַם בְּמִקְרָא, כְּגוֹן: מִצָּא אִשָּׁה מִצָּא טוֹב (מִשְׁלִי יח, כב) שֶׁהַכּוֹנֵה לְמִי שֶׁלֹּא רָדַף אַחֵר הַמִּמּוֹן — הַנְּדוּנִיָּא, וּמְצִינוּ גַם נָשִׁים שֶׁהִבִּיאוּ גְּאוּלָּה לְעוֹלָם, כְּגוֹן: אֶסְתֵּר, יַעֲלֵ וְיִהוּדִית. גַּם בְּגִמְרָאֵי מְצִינוּ שֶׁהִרְבָּה טוֹבָה בָּאָה מְנָשִׁים, וְכִי תִלְמִידֵי חֲכָמִים הִתִּיחֶסוּ בְּכַבּוּד לְנִשְׁוֹתֵיהֶם, וְלִכְּן אֵין תִּימָא בְּכַךְ שֶׁהוּא מְגִישׁ לְקוּרָאִים סִיפּוּרִים עַל נָשִׁים. וְלֹא עוֹד, מוֹסִיף הוּא, שְׂאֵעַפִּי שְׂרׁוֹב הַסִּיפּוּרִים הֵם לְטוֹבַת הַנָּשִׁים, יִבִּיאוּ תוֹעֵלַת גַּם לְגִבְרִים. כְּמוֹכֵן, לֹא לְתִלְמִידֵי חֲכָמִים, שֶׁהֵם מוֹצִאִים הַכֹּל בְּתוֹרָה, אֵלָא לְפִשׁוּטֵי עַם וּבִפְרֵט לְהוֹלְכֵי בֵּטֵל, שְׁכֵנֵי הַבֵּטֵלָה מִבִּיָּאָה לִידֵי שַׁעֲמוֹם. שַׁעֲמוֹם אֵין פִּירוּשׁוֹ שְׂגֵעוֹן, אֵלָא מַעֲשִׂים לֹא טוֹבִים וּמְגוֹנִים, שֶׁכֵּן מְכִיוּן שֶׁהֵם בִּטְלִים מִמִּלְאכָה, הֵם מִתְּפַרְנְסִים מִרְמָאוֹת וְגִנִּיבָה וְעוֹסְקִים בְּדִבְרִים הַמִּבִּיָּאִים

(9) מִשְׁלִי, לא, ל.

(10) בְּרוֹן דּוֹד גִּינְצְבוּרְג, בְּמֵאמְרוֹ עַל כְּתַב הַיָּד שֶׁל „סִיפּוּרֵי 1001 לֵילוֹת“ בְּעִרְבִית שֶׁהִיא בִּידוֹ, מְדַגֵּישׁ שְׁבִסִּיפּוּרִים אֵלּוּ עוֹבֵר כְּחוֹט הַשְּׁנִי קוֹ יָחַס שֶׁל כְּבוֹד לְנָשִׁים.

Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества. Том 5. С.-Петербург, 1891. [= כְּתָבִי הַמַּחֲלָקָה הָאוֹרְחִית שֶׁל הַחֲבֵרָה הָאַרְכֵּיאוֹלוֹגִית הָרוֹסִית, כֶּרֶךְ 5. סֵט. פֶּטֶרְבוּרְג, 1891].

(11) רָאָה, אֲגָב, עַל הַשְּׁפָעוֹת רַבְּנִיּוֹת בְּסִיפּוּרִים אֵלָּה:

Perles, Rabbinische Agada's in 1001 Nacht (MGWJ, XXII), 1914 J.

לידי חילול השם, ובסיפורים אלו יראו שאנשים אינם הולכי בטל, אלא עוסקים במלאכות ובעבודות שונות, מתפרנסים בכבוד וחיים חיי כבוד. הסיפורים ביאו תועלת גם לבנים ובנות צעירים שילמדו לשמוע בקול הורים ומורים ולדבר בתרבות עם מבוגרים, ועל אלה מהם, שמזלם גרם שהם מוכרחים להיות משרתים בבתי זרים, ישפיעו הסיפורים שלא להתחצף ולהיות נאמנים לאדוניהם, ועל ידי זה יתנהגו עמהם בחסד וברכות, ויעזרו להם להשתדך בשידוכים טובים.

ב. אין בספר זה אלא מעשיות ומשלים ולא דברי מוסר, אך כשמתבוננים בהם מוצאים שהם גופם מוסר. גם בתורה מוצאים אנו מעשיות ומשלים, ואינם אלא מוסר. כך, למשל, שלמה המלך כתב ספר משלי, שהוא כולו משלים, שאינם אלא מוסר. אשה טובה אינה אלא התורה; אשה רעה אינה אלא עבודה זרה; חכם אינו אלא צדיק; כסיל אינו אלא רשע. גם בגמרא מצינו: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה¹², והרי כל מעשה איוב אינו אלא מוסר, שאדם שהיה הון ועושר בביתו, והתענג על כל טוב, ופתאום אבד הונו בענין רע, יסרב לשטן שרוצה לבלבלו ולא יתרעם על הקדוש ברוך הוא ולא יבעט ביסורים, אלא כשם שמברך על הטובה יברך על הרעה¹³.

ג. הרבה סיפורים בספר הם בעניני אהבות שבין בני מלכים, ומה מוסר יש בהם? והתשובה — בעבודת הקדוש ברוך הוא יש העובדים מיראה, כלומר מפחד עונשין. יש שמפחד מעונשין בעולם הבא, ויש שמפחד מעונשין גם בעולם הזה, שלא תבא מאירה בממונו או יסורים בגופו. כנגדם יש העובדים מאהבה, אהבת הקב"ה ואהבת התורה. הקורא בסיפורי אהבות של בני מלכים ימצא, שיש ביניהם אהבות לא-אמיתיות ויש אהבות אמת, ויזכור שגם באהבת הקב"ה יש אהבה לא-אמיתית, כגון שלומד תורה שלא לשם שמים, אלא לשם התפארות וגאווה, ויש אהבה אמיתית, כמו שכתוב בתורה: ואהבת... בכל לבבך — בלב שלם; בכל נפשך — אפילו נוטל את נפשך; בכל מאודך — בכל ממונך, זוהי אהבה אמיתית. גם בשיר השירים שהיא קודש קדשים¹⁴, כותב שלמה המלך על אהבה אמיתית בין איש לאשה, ואינו מתכוון אלא לאהבת הקב"ה וכנסת ישראל.

בסיום הקדמה שניה זו הוא כותב, שהוא מתחיל, בדרך שכתב

(12) בבא בתרא, טו.

(13) ברכות מ"ח, ע"ב.

(14) ידים, פרק ג', משנה ה'.

בהקדמה ראשונה – ב' „בויגן“ לשבוע, הדפסת שס"ה הסיפורים הנ"ל, שהם סיפור אחד ליום, לשס"ה ימות השנה, והוא מבטיח שבסוף כל סיפור יפרש גם איזה מוסר או חכמה אפשר ללמוד ממנו, מסתבר שאף כי לדעתו הסיפורים הם גופם מוסר, לא סמך על הקוראים בזה שיבינו בעצמם.

שבעת הסיפורים שבספר, מכיוון שהם לשבוע הראשון, היה צורך להקדים להם את שתי ההקדמות ואת הפתיחה הנ"ל, ולכן לא הספיקו ב' בויגן והיה הכרח להדפיס פ"ב דף. את הבטחתו הנ"ל בהקדמה, שאחרי כל סיפור יוסיף לכתוב את המוסר היוצא ממנו, קיים בחמשה סיפורים, לסיפור הששי והשביעי דחה, מן הסתם, את הוספת המוסר לשבוע השני, אבל אעפ"י שבעמוד האחרון הוא כותב: „הישטוריא פולגט פון אכטן טאג פון דעם פרינצן דער שווארצן אינזליין: זיינר פר צויברונג אונ ערעטונג“, ומשמע שהיה מוכן להמשיך את ההדפסה בשבוע השני, לא מצאתי בשום רשימה זכר לזה, משמע שלא הצליח, ויותר משבוע אחד לא הופיע.

לוח התיקון חלק א'

עמוד	נדפס	צ"ל
בתוכן עמ. 2, שורה ד.	מווילנא	בווילנא
20, הערה 26	ת	5
38, שורה 2	ד	ד 1
ש"ה גם	של	שלו
40, שורה 6	אחרי תיבות בפרק ג'	להוסיף עמ. 32
54, (הערה 1) שורה 2	אות	און
55, סוף הערה 3, שורה אגב	אגרת	אגרות
66,	פינקס	פינסק
71, בגוף הטקסט	הערה 11	12
	הערה 12	13
72, בהערות ש"ה המפורסם	ולא החליף	לא להחליף
74,	(א)	למחוק
75, בראש הגליון	חב"ט	חב"ד
88, שורה 12	התשל"ד	התרל"ד
97, הערה 32	דבשי	בשמי
105, הערה 3	עדיין בכתב-יד	להלן עמ. 134
106, הערה 5, שורה כמו	הבחור הזעזער	
	במהדורת אידיש	למחוק
133, ש"ה ברכותי'	ושלח	ושלוח
149, בכותרת		למחוק את הכוכב
155, שורה 1	פולן	פוילן
171, ש"ה עם	ב' טו"ב	ג' בטו"ב
180, שורה המתחלת אריה	אחרי תיבת אה"ו	להוסיף תיבת „אחריו"
204, ש"ה ליפמן	מייזל	מייזלש
217, בכותרת	מווילנא	בווילנא
232, שורה שנדפסו	[במאמרי	במאמרי
שורה באידיש	באידיש]	[באידיש]
		להוסיף: ועיין להלן
		במאמר „זאת תורת האדם"
263, שורה ספרותית	ואשר	אשר
306, שורה כל	שמואל	שאול
311, שורה בשנת	נדפס	נדפסה
324, שורה במספר	איוב (גה)	(איוב גה)
327, שורה בדוגמאות	במאמרי שם עמ. קעב	לעיל עמ. 319
344, שורה השיבו	השיבו מחיטה	השיבו: מחיטה
355, ש"ה ב„בית	1219/מ	2129

עמוד	נדפס	צ"ל
363, שורה (האשה	עכומ"ז	עכומ"ז
421, ש"ה (חוץ	(וראיתי	וראיתי
422, שורה [6]	[6]	(6
435, ש"ה זאל	אונזערע	אונזערע
455, בכותרת	חובת	חובות
459, בהערה 2	וכן ע'	וכן עם
476, שורה כי	בלשצוב	בלאשצוב
שם ש"ה לאשצוב		להוסיף:
483, בהערה 1		(בקריית ספר י"ד), להוסיף:
487, בהערה 13,	ת	נדפס באהל רחל ח"ב. את
494, ש"ה ווילנא	וולנא, בדפוס	ווארשא, בדפוס
512, שורה בשופר	[תקפ"ז]	[תקס"ז]
520, בכותרת	טאלאטשין טולצין	למחוק טולצין
536, שורה דפוס על הגליון	רוסיא	קראקא
547, על הגליון העליון	דפוס רוסיא	למחוק
558, ש"ה חלק	מיסק	מינסק
573, ש"ה וטורפין	אפיקו לי מאוני ³³	אפיקו לי מאוני ³³
582, שורה הנ"ל אין	ושדי שמתי או	ושד שמתא
582, לפני ש"ה לעיל להוסיף הערה זו:	זה	זו

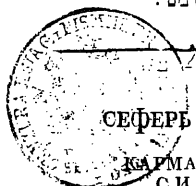
„מעניינת העובדה, שדרשותיו הנלהבות של ר' בירך הלהיבו והדליקו דוקא את היהודים הליטאים במינסק, אבל השאירו אדישים את היהודים הגליצאים בבראדי, שאדרבא לעגו לו, כמו שכותב הרב ר' אפרים זלמן במכתבו הנ"ל (לעיל עמ. 570)

צילומי שערים

שנשמטו מחלק ראשון

ספר שאלות ותשובות חומי השני

אשר הוציא לאור בנן של קדושים • ציע יעושים • ה"ה הרב
המשפלא והמופלג בתורה ובחכמה משמח אלקים ואנשים :
מגלה עמוקות מינו חושך אור תורתו מאור כתרשישים ומגלה סודות
ויקרא אתהן חוות יאיר הזאן מוה' **יאיר חיים** נר"ו בן המנוח הגאון
הדרשן הגדול הרב המופלא כמותר"ר **שמשון** נ"ע אשר מצורתו
היתה פרושה • ואב"ד ור"מ בק"ק ווירמייזא ואנשיה : ומחמת שאינו
במצא אפילו אחד בעיר ושנים במשפחה לזאת הרפסנו אותו מחדש
כדי ליכות את הרבים :



СЕФЕРЪ ХУТЬ ГАШАНИ

т. е.

КАРМАЗИННЫЙ СНУРЪ

СИДИЛКОВЪ

Въ Типографіи Н. Маѣицѣ 1833

ספר

חומי השני

אשר יוציא לאור בנ. של קדושים : גזע ישושים : ה"ה הרב
 המפלא המופלג בתורה ובחכמה משבח אלקים ואנשים :
 מנלה עמוקות מני חושך אור תורתו מאור כתרשישים ומנלה סתומות
 ויקרא אתה. חומי ואור כסתר"ד **יאיר חיים** נר"ו בן המנוח הגאון
 הדרשן הנרול הרב המפלא כסתר"ד **שמש"ן** ב"ע אשר מצודתו
 היתה פרושה : ואב"ד ור"ם בק"ק וירמיווא ואגפיה : ומחמת שאינו
 בגמרא אפילו אחד בעיר ושנים במשפחה לזאת הדפסנו אותו מחדש
 בדי לגות את הרבים :

כפר

יסוד יוסף

אשר כפר לא היה נראה לעינים וחזק
 היה גנוז וטמיר מרוב חבירו שרבים
 בדורו צריכים לתקן חזה כמובא במדר
 ובשאר פפרי קודש שכמעט אחד מני אלף
 בדורו לא ימלט מעין חזה ונקרא שמו
 יסוד יוסף שתקן הרב מופת הדור
 וחדשן הגדול ודיין דק"ק
 פוזנא מאהרי"ל יוסף במחור"ל שלמה זל"ה
 וחביו לבית הדפוס בשנת תנ"ט לפ"ק ולא
 היה נמצא ב"א וכו' נאחזי קב"ח מרבנן
 וחוסף נופך בשל"ו ונקרא חוספה לספר
 (יסוד יוסף) ונדפס בק"ק לבוב ופטרל חשיבותו
 אל זה הספר לא היה נראה לעינים דק"ק
 נמצא בק"ק באר ואבדין כאן נמצא באן
 ויחזר אין צורך בדק"ק כי לא נמצא :

בשנת סדר ברע ושה מצב לא ידוע

הרב הגאון הגדול החסיד המפורסם
מהו צבי לוי אב"ד ור"מ דק"ק זעליחאבי
דק"ק פינסק ודק"ק בארדיטשוב :

[illegible]

הרב הגאון הגדול המפורסם מהורר
גפתלי הירץ אב"ד ור"מ דק"ק רובנא
דבתי :

[illegible]

לע' 67

הסכמת הנאונים אשר הסכימו על ספרי המחבר נרץ

הסכמת אדמו"ר חנאן הנדל המפורסם החסיד שבכהונה מופת הדור נ"י עה"ת
 פה"י מהור"ר **רפאל הכהן** נר"ו אב"ד דק"ק אה"ז בעל המחבר ספר
 תורת יקותיאל וספר מרפא לשון וספר ושכ הכהן

[illegible]

הסכמת ש"ב הרב הנאון הנדול המפורסם מהור"ר אלעזר נר"ו אב"ד דק"ק קעליג' והגליל בעל המחבר שני חלקי אור חדש וספר חזית יאיר החדש :

[illegible]

הסבמת הרב הגאון התסיד מהו"ר ר' לוי נר"י אב"ד דק"ק פינסק זהגליל

[illegible]

הסכמה לספר מאיר נתיב, ע' 67

בעוה"י

עולם חסד יבנה

בשם ה' אלהי ישראל • רב שלומים כהררי אל • לראש מעלת ידו ה' וידי' • הרב המובהק • וטובה לו כהרץ
האזר הצדק • מעוז ומגדול • טוביאל דהימאי • ברוך וברקאי • רב נהוראי • חכם
הכולל בכל מדע וחוש • הגאון המפורסם כה"ר **יוסף לאטש** אב"ד ו"מ צפת **רייזי** • ה' עליו יח' •

ובכלל הברכה יתברט מהאל הטוב הבורח • ציון והשוכן בירושלם תושבי ק"ק ממשלת ארז זריחת תורה • בשפע ברכה משפע
ברכה עליונה אכ"ר •

עשרת החיים והשלום שלום עלך מלכי רבני • ואנחנו הפלתינו ברה"ה בכל עת משא וז תפלה וביחוד אל **כותל**
מערכי • מוכיר שמו לטובה לברכה • למען יתרום הודו תרם גדולתו • ויזכה לחיות כהן בעבודתו •
הכהן ילבש חזו • להקריב קרבן החמיד במועדו • בבית טעוד •

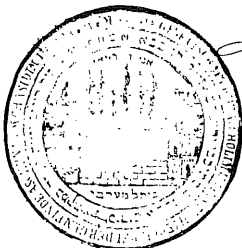
הן להרבות דברים אך נמותר • והבי ביד מוכ"ז השד"ר היקר המופלא בתורה • וי"ד אצורו • פאר היוחסין כש"ת מו"ה
מנחם נחום במדרי • נעזו הגאון האלהי מחרש"א זקללה"ה מכתב כללי ערוכה • באורך על דבר
המנוה רבה התיסדות חברה **ביקור חולים** וחברת **לינת הצדק** • ובאנו הלום ביחוד לבקש רחמים רבים מלפני
כסא כבודו באשר לאל ידו יאבה • נא בחסדו
בכל עז ותעשמו • וברוחב דקתו • וישרת תובתו דברי פי חכם חן ילבוש לבבות **אחב"י** אשר כל איש ואשה יפרישו ברכה
נדרים ומדעות **ברכה** מלא' וגושי' • לדבר משה רבה הלז אשר בפק"צ היא • והבי
נפש • וימסרו זאת הברכה ביד מעלת השד"ר הלז ויהי' נרשם שמות המונדבים בעם בכמות
מסת ברכתם בהפנק אשר ת"י השד"ר • למען יזכרו ויפקדו לברכה בשמותם במקלותיו תחת פעולתם הטובה • והגה
נכבדו גודל האטרות ונחילה לדבר **מצוה רבה** הלז • וקשה הדבר לשלוח שד"ר כפעם בפעם • לזאת **בריש**
הורמנותא דמלכא קדישא ובכח **תורה** • וכח קדושת **ירושלים** • הכה וארומתה •
ביד מעלת השד"ר היקר • הגאון להעמיד • גבאים בכל עיר ופקדן שיהי' •

לאסף לידם זאת התרומה **תרומת ה'** מגדבי עמים תמידין כסדרן כפי המעמד שיעשה השד"ר ה"י • אשר ע"כ תלתינו
נא ברחמים דנפישין יקח • בידו משה רבה האת לקבל מור הגבאות על ראשו • ומה שיתאסף ויתקבץ
תחת ידו בכל שנה ישלח ליד הגדולה והרמה ומעלה
אשר חיוו בטח יהי' גשלה לשמינו לירושלם לטובת חברת הגאון למען פק"צ • ומתכנים אנחנו לשלוח קבלות דת ונכנסן לשמו הטוב
וה' באשר יגיע לו מכתב מהשד"ר ה"י אשר כבודו הגדול קבל עליו משרה הגבאות • אזי ברוות ה' גשלה לו לשמו הטוב מכתב
גבאות בכל חוקק ועז עם מכתב בגדול ת"ח חן • ובשכר זה האל הטוב יטיב חסדו לרום קרן כבודו ויזכה לחיות בנעם ה'
ולבקר בהיכלו • כבוד אומר כל • כנפשו היקרה בשמים ומעלה וכנפס ידידיו עמוסי התללות • חכי ישועות • אמרכלים וגבאים
דחברת קדש הגאון • במקלות ק"ק **חסידים אשכנזים** החתומים בשלום יום בש"א לחדש שנת
מאתיים ברה"ה במוכני **ירושלים** • עה"ק חוב"א • ורב שלום על כל ישראל • ובא לציון **גואל** •

נא"מ האלהי יג' יתרי' •
[Signature]

נא"מ [Signature]

נא"מ אלהי יג' יתרי' •



נא"מ [Signature]

בעזרת ה'

על דר גבוה. עלי לך מבשרת ציון דרימי בכח קולך מבשרת ירושלים
דרימי אל תדאי אמרי לערי יהודה הנה אלוקים

אחינו בני ישראל שמעו נא וראו פועל פעל ה' בימים, בקרב הארץ בדר הקדש ירושלים, נפלאים מעשי ה' לכם לספר, הן כאשר חזק בישראל מיום גלותם מעל אדמתם, כי יתגדבו אנשים אשר הקדישו ימיהם לה' לעלות לעה"ק ירושלים ת"ו אשר כבוד ה' ישכון שמה תמיד, על כן גם אחינו בני ישראל הושיבים בארצות אירופא אף כי חזקים הם מעיר הקדש ירושלים, גם הנה ישליכו את נפשם כנגד לבוא בתוככי ירושלים, כי עזה היא ארבת ציון וירושלים בלב כל מאמין בה' זה ימים כבירים אשר היו פה אחינו הנקראים אשכנזים לקהל גדול, להם היה אחות נחלה פה לבח"כנס ובתי מדרשים ודגה זה כמאה וחמישים שנה כי קשתה יד הגטוי' על הארץ הזאת בעת הריא על האשכנזים, הנה ברחו לנפשותם מפה, ואחות נחלתם נחרבה ושאתה שבמה, ודגה זה כחמישים שנה אשר אנחנו בני ישראל האשכנזים, עלינו עוד הפעם לעה"ק ירושלים ת"ו ואזינו חיל לחזור על אחות נחלתנו ושבנו עמל ינן ואנחה, וד' עורנו ע"י השר הגדול יעניראל קונסל עסטרייך בעיר אלכסנדר בארצן לורין יר"ה כי השתדל אצל מלך מצרים כי נוכל להחזיק בנחלת אבותינו ולבנותה והחזקנו בה ובנינו עליה בתי מדרשים ובתים לשיבת תשוב"ל ללמוד ובתים לשיבת חמים, המורים הלכה פה, בית להכנסת אורחים, בית מדרין וכל צרכי רבים, אפס מקום בית הכנסת החריבה, היה נשאר חרב כי לא הניחו חקי הישמעאלים לבנותה, ועל כי צר היה לנו המקום להתפלל, ע"כ הפלנו תחנתנו לפני השר בארצן שלמה זלמן פאן ראטהשילר ז"ל כי יביא דברינו לבנות הב"ה הנסגל לפני הקיסר האדיר הרחמן במדינת עסטרייך יר"ה והשר הג' לא השיב פנינו ריקם וחביא הדבר לפני ממשלת עסטרייך יר"ה, ואז הפקיד ממשלת עסטרייך יר"ה על יעניראל קונסל בירושלים גראף פיצאמאני יר"ה ועל המיניסטער עסטרייך יר"ה אשר בקאנסטאנטינופאל כי המה ידרשו על הרבר בממשלת מלכות ישמעאל, כי למה לא נבנה הבית הכנסת? וידרשו השרים הנזכרים יר"ה ותתן ממשלת ישמעאל פקודה, כי נוכל לבנות הבדבבנים כי מימים היה על אחזיתנו כהב'נס אך לבלתי נבנה הבדבבנים יותר גדולה ממדת הבדבבנים חריבה כי כן מחוקק הישמעאלים, והמדה הזאת לא הבילה עדת האשכנזים ע"כ לא בנינו הבדבב", ויהי כי ראה ה' הלחץ אשר בממשלת מלכות ישמעאל להאנשים אשר לא יחזיקו באמונת הישמעאלים ויתן ה' בלב קסרי ומלכי אירופא יר"ה כי ידרשו כי יתן הנחה להאנשים ההמה, ויסב ה' כי השולטאן יר"ה יסור למשמעת קסרי ומלכי אירופא יר"ה ותתן הנחה לכל איש ואיש בממלכות ישמעאל: או נתן דת ממלכות ישמעאל כי יוכלו האשכנזים אשר בירושלים לבנות בדבב'נס בנחלתם כחשק לבבם: בעת ההיא נבדיר אחד בישראל מכנורו נתן תרומת ה' לבנות הבדבב'נס וגם אחינו בני מדינת פרייסן ברישון ממשלת מלך פרייסן יר"ה גם המה עזרנו לבנות הבדבב'נס, ברוך ה' כי בנינו בדבב'נס גדולה ומפוארה למאד, למיום גלות ישראל מארצם לא היה להם בדבב'נס כזאת בירושלים גם כי החלט לבנות הבדבב'נס לא היינו יכולים לבנותה כזאת נפשינו כי עצרו לפנינו הישמעאלים הדרים כמורח דרוסם נחלתנו, אך הודות לה' כי ממשלת עסטרייך יר"ה בחסד, ושפיט בצדק דלים תכן כסא כבוד ממלכתה יר"ה וחסדה וצדקתה נגדה אורה גם על שר"י ע"כ היעניראל קונסל עסטרייך גראף פיצאמאני יר"ה ראה במטה חסדו, יצא לעזרנו ובנינו הבדבב'נס כזאת נפשינו, ועתה אחרי כי תקריבו ותתן תודה לה' על כל החסד הזה עמנו הכינו נא לבבכם הג'ב, לשמע את תחנתנו ושאלתנו מכם, הלא תדעו כי עדנה לא נוכל לבוא להתפלל בבדבב'נס כי לא נשלמה רק עד תם הכפה והמכסה ועוד צריך לפנות עפר ממנה וטוח סיד מבית, ודלתות וחלונות ורצפת אבנים ומחזין אילם לפני ועליו עזרת נשים ואין בידינו להשלים כי כשל כח הסבל לשאת עול חיבות כי לא מצא די הנדבית הג' אף על הבנין אשר בנינו עד כה כי עתה רבו הבונים פה ונתיקרו צרכי בנין ולהשלים כל מלאכת בידבב'נס ויצרך סך כספים, ע"כ שלחנו לפניהם את הרב המופלג יר"ה בש"ת מ"ה מרדכי בדראש"ו ז"ל כי יבקש מלפניהם כי תתנו מסת נדבת לבבכם על השלמת הבדבב'נס ע"כ אחינו אל תמנעו את חסדיכם מאתנו הרימו תרומה לה' על הבדבב'נס איש איש ככרכת ה' אשר עליכם ועל ספר יכתב נדבת כל איש ואשה ולכם תהיה צדקה לפני ה' כי יתן לכם ברכה עד בלי די, כ"ד חכמי ורבני גוברי ופקודי נחלת אשכנזים בעה"ק ירושלים ת"ו הנקראה על שם רבינו יהודה חסד זצ"ל.

נאם שמעון זרחי הרב דטאוורעג

נאם יוסף זונדל סלאט

ונאם יעקב במוהרי ידל ברלין ולה"ה

נאם יעקב תאומים

ונאם הק' משה סג"ל נאוועמקסע

ונאם מרדכי מאיר ראבינזאון

ונאם דוד שעפער

ונאם ארי' בא"א מוה' ירחמיאל ולה"ה נאמן

(*) רחב בית הכנסת עשרים אמות באמת הבנין ארכו שלשים ואחד גבהו חמשים, חלונותיו אל עבר פניו ערים ושפתו נבונה אבן אבן וחיץ סך היצואת לפני כולת הבנין עד תמונה עלתה עד חמשים אלפי שקל והם (הקאקסן) מלכה שנת האלפים אשר ביה השלמה לעישי הכלאכה מיום החלות הבנות עד עתה.

שמירה לבית ולילדות

יהי רצון מלפניך יהוה אלהי ישראל שתצוה למלאכך הקדושים

שיר

למעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי : עזרי
מעם ה עשה שמים וארץ : אל יתן דמוט רגלך אל ינום
שמרך : הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל : " שמרך
" צלך עד יד ימינך : יומם השמש לא יכבה וירח כלילה
" ישמרך מכל רע ישמר את נפשך : " ישמר צאתך
ובואך מעתה ועד עולם :

שדי קרע שטן

מכשפה לא תחיה	אדם וחוה	מכשפה תחיה לא
לא תחיה מכשפה	אברהם ושרה	לא מכשפה תחיה
תחיה מכשפה לא	יצחק ורבקה	תחיה לא מכשפה
	יעקב ולאה	

סיני וסנסינוי וסמנגלוק פנימה לילית וכל כת דילה חוץ
אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני
רחמי אם לא אעדה את ירושלם על ראש שמחתי
הר הותים



מבוס מקדשנו

מרום מראשון

הנה זה עומד אחר כתלנו כותל המערבי

הנה זה עומד אחר כתלנו כותל המערבי
נדרפס פעה'ק ירושלם תוכב'א נסנ'א רב להושיע נס'ק

בשם ה'אלהי ישראל ששמו גדול וטורא **אליהו**
זכור לעיניו היה מחלף בדרדדו ופגע בלילות ואחר
לילה אנה תלמי אחרה לו אני הולכת לבית הויולד פב"פ
לפתח לה שנת המוח ולקחת את בנה לאכול אחר

משביע אני פליט כל חין פינא בישא פני
ארכא פניא ארכא פניא תכלא
פינא ירוקא פניא ארכא פניא קצרה פניא
רחבה פניא צרה ע' ישרה פניא עקומה פני'

שִׁיר

למעלות אישׁ עיני אל ההרים מאין יבא
עורי: עורי מעם ה' עשה שמים וארץ:
אד יתן למוט דרגה אל ינום שמרך. הנה
לא ינום ולא יישן שומר ישראל: " "
שמרך " צלך על יד ימינך: יומם השמש
לא יכבה וירח בדליה: " ישמרך מכל
רע ישמר את נפשך: " ישמר צאתך
ובואך מעתה ועד עולם: "

פִּינָה קִיּוּשָׁא פִּינָ' חֲדָא עִינָא חִיּוּרָא פִּינָ'
 חֲדָסִי חִיּוּר בִּי חִיּוּר פִּי' דְּלֵיל כִּי חִיּוּר פִּי'
 דְּלֵיל יִמְיָנָא עִינָא פִּקְחָא פִּי' דִּלְשָׁנְחֻסָּא
 חִיּוּרָא פִּינָ דְּלֵיל רַחְמִי רַחְמִי עִינָא חֲדָסִי
 רַחְמִי פִּינָ רַחְמִי פִּינָ' דְּלֵיל כִּי רַחְמִי פִּינָ'
 דְּלֵיל עֵלָּא דְּבִנְיָנִי עִינָא דִּלָּא דִּרְחִיךְ וּלְאִ
 גִּלְסִי פִּינָ דִּלָּא עִיּוּרִי בִּישׁוּן אֲחֻמְכִּין
 אֲחֻמְכִּין חֲדָסִי חִיּוּרָא פִּינָ דְּנִטְרִי
 לְיִשְׂרָאֵל דְּרַחֲמִיכֵּן הִנֵּה לִי יִטּוֹס וּלְאִ יִטּוֹס
 אֲחֻמְכִּין עִינָא עִינָא בְּרִיחַ וְאֲשַׁכְּסִיתִי פִּלְטִין
 אֲחֻמְכִּין (פִּינָ) וְחֻמֵּל כִּי בִּיבֵן וּלְאִ יִהְיֶה לִּכְסִי
 וּלְאִ חֲדָסִי בְּחֻלּוֹס אֲבָר רַחְמִי
 מִלָּא וְעַד אֲחֵה סָרִי לִי כִי יוֹשֵׁב בְּסִמָּא

ואלו הם שמותי שטרינא לילית אביטו אמיו
אמיורפו קקש אודם איק פורו איילו פטרוטא
אכבו קטא קלי בטנה תלתו פרטשה

וכך מי שירדע שמוצי' אלו חיד אני בורחת מהתקין
והלה אותו בבית היוצרת או הילד זה הקמיע. והילד
וגם אמו לא יצוקו ממני לעולם אמן אמן אמן; מלה מלה
מלה :

ישראל וכתוב ההג' עין ה' א' ירדיו למיחלים לחסדו בה
כל חין עינא בישא שחסורו ותפרקו ותבחרו ותחיקו מ
בא לשלוט בפצ"ם ובכל ב"ב לא ביום ולא בלילה לא בה
אבריו ולא בשום גיד משס"ה גידיו מהיום ולעולם אמן

שדי קרע שטן

מכשפה תחיה לא
לא מכשפה תחיה
תחיה לא מכשפה
לילית וכל כת
דילה חוץ

אדם וחוה
אברהם ושרה
יצחק ורבקה
יעקב ולאה

מכשפה לא תחיה
לא תחיה מכשפה
תחיה מכשפה לא
סיני וסנסינוי
וסמנגלוף פנימה

לתארוני ב

במילד בר

ד ת מ ל מ י

נדפס

פעה"ק. ירושלים תוכב"א

בשנת רב להושיע לפ"ק



קמיע ירושלמית.



שטירה ממנופה, משריפה, מפנע רע, מען רוע, מגזירה רעה, מכשוף, ומכל דבר רע.
רפואה לחולי העצבים, לחולשת הגוף והאברים, לסחלת לידים, ולכל מיני דיוו מכאוב.

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Small text block at the top of the central diagram area)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)



הנה תראה מהו המכיל כל המכיל

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

הנה תראה מהו המכיל כל המכיל... (Text describing the magic square)

מגולה לאריכת ייש, למרנסה, להצלחה, לזרעא חייוקיסא, עושר וכבוד, חסד ורחמים.
ברכה לסייעתא דשמיא, ובריות נופא, לחיי איזא, בני בריא, מזוני רוחי, ובט'ס.
איסור השנה גבול קיום לעד, וזקה לא ינקה מעונשא דמלכותא.
עוזבת ומזורה, בקרמא קוישא ירושלמית דרהמא, ע"י אביא ב"ן אביא.

ספר נועם אלימלך

זה החיבר אשר חיבר דבר אל המקובל
החסיד המפורסם איש אלקים קדוש
אמר לו אשר טעינו יצא חוצה ותורתו
אמונתו תורת אמת על המטה המטה
תורה כאשר עינינו תחזקת משרים ;
גם כמה ליקוטים על פסוקים וגמרות ודרשים
מזכרים על אדני פו להורות לעם
דבר ה' את המעשה אשר
יעשו :

חובא עכשיו לבית הדפוס כמקדם על ידי הג' תר'
אחים דבר הרבני המופלג החסיד המפורסם מוהר'
אלעזר נאחיו הקמן היה הרבני וחתן החסיד המפורסם
מוהרר אליעזר ליפמן נרצח : ועי' המסייע היה
האלוף התורני הנגיד מוהרר יעקב רוב כער דברי
הד' עטואר רייס בודק רצונ

כהיום כפי מחנת חלקת

ספר

חיים

תורת

אשר חיבר בפני תלמידים . לחדש על גמרא ופוסקים בכמה
מקומות בש"ס וקצת שיטות שרוב לומדים עוסקים בהם .
ה"ס התורני והרבני המופלא ומפלא החריף השיטון בצוד שמו מזה"ל
חיים בן המנוח מוהרר אפרים זצ"ל מק"ק אפטא :

נדפס פה עיר ווארשא . אלל ארונית זאוואצקא

תחת מחשלת ארונינו המלך פרידריך וילהלם השלישי



לפרט חיים הם למוציאיהם ולכל צעור מרפא לפ"ק

WARSAU 1798.

Gedruckt in der Koeniglichen Priwilegirten Druck-
rey Von der Madame ZAWADZKA

ממני

הירגן המפירג

אגרת

אל רועי שש פורה ישרל המה הרבנים
 ומורי צדק ותורה יצין ואליכם
 הנגידים העומדים בראש
 כל קהל ועדה אשר
 במלכות גאליציא
 ולודומיריא:

המשגיח על בתי ספר בכני ישראל
 אשר במלכות גאליציא ולודומיריא:
 אני שלום וכי אדבר צדק וענות אמת
 מפי יצאנו: -

לעמבערג

תקנ"ט

שמעוני!

לע' 355-6



ספר

נחלת צבי

על חמשה ג'ומשי תורה

חלק שני

ריוי (דברי אומר) פון (ווער הקדוש). האבן איר אנטהק גיווען אז גקליבן די (דברים פשוטים).
 לו אלע טריינקען די (הייליג גאין). די קוועלעדיג ווערט פון טיפן ברוח וועט זיין ויסר אז האניק.
 אז גלייטערט אז גיס גאלד. וועט דס הט גאנצט דר געטליכער הנא רבי שמעון בן יוחאי. איט
 וויי הייליג חברים. לו דר גלייטען די (עלדיק). וועט זיין בהעפס אן גחם. אז (אוריע) לוח
 זיין די (אעלע התורה) אז זייר (חקים) אז אטפטיק. וועט זיין רעכט פארטיג. אז די (אעלע) פון
 (בענין) אז טוען (לדקה). אז די (אדרגאט הנטאול) וועט זיין ריין פון (עבירות). וועט זיין וועט
 העכער אז (אנשים) פון (האל). אז דעם טוען פון רעטען וועט זיין וועט פון (ירמיה'). אז פון זיין
 (תורה) טוען זי אט קערן. אז וועט האלן אז דעם גיטמארקט ווי זי ברענג זיין פלייג פון (גיהנום).
 אז וועט נעם וועט גיווערן (כל הקלע). אז אלץ גיטמארקט גיווערן אז (סדרה) פון וועט.
 דאס האט (אחבר) גיווען (הרב) דערטן הגדול. צבי הירש זל"ל בהר"ר ירחמיאל זל"ל חאטט אקראקא בן
 האמח הרב אהר"ר יוסף זל"ל אבינא. ובעל דעם גערן וועט. ה"י בווינגן אז פאר נעמן אונזר
 (תפלה) זיין זיין (בית האקדש). וועט ער וועט אזוי בילאן. באהרה ביאנו אן סנה :

מיר האבן דין טייערן ספר גידורקט פון דאס ניחא. איט (כא אעלע) וועט זיין גיווען אז זיין די
 ערשט וועט טון פון פלי ייארן פרי ביט :

א איר האבן דא חרין גיבראכט אזי גאלזי (אחריק) אזי חנדי פלי ווערט וועט גיפעהלען האט זיין די
 ערשט. אז חילנד האבן איר אזי (אחריק) אזי חנדי (חברים) אנט גיטמארקט אזי וועט חרט.
 ב די (פשוטים) פון תל"ד אזי חנדי זיט גיווינקלע (און הקודש) ווערט וועט דא גיבראכט ווערט.
 האבן איר גיטמארקט אזי עברי טייטט.

ג איר האבן גיטמארקט לויטן חילנד בונדר (ענין) איט חיל (הפסק נקודה) חר לויט (נקודה) בברי
 ווען קען פרי טיין. גאר דאס גאין. גרויט אז קליין.

נרפס בחכמים תהידור והווי. וכאשר נרפס מלפנים

באמשרהם

לפי

נחלת צבי

נשכח

ספר

נהללת צבי

על

המצפה הזמני תורה

דס הייליג ספר האט מחבר געווען דער געטליכער

תנא רבי שמעון בן יוחאי

סיד האבן דאס זייער ספר געדרוקט פון דאסנייא מיט (כמה מעלות) וואס ניש
גיינען אין אן דא ערשטיגאש וועגן פריער געדרוקט געווארן

בם כד האבן דא איין געבראכט אל נאנצי (פאסיר) און אנדער סיד ווערער וואס געקלעבט האט אין
ד ערשט אין אונזער האבן סיד אלי סאטערס און אנדער (הפירס) אלס אין געשעלט און זייער
אין אן דא (פסקים) פון תנא און אנדער ניש געווינליכע (לשון הקודש) ווערער וואס דא
געבראכט ווערס האבן סיד דא איבער געקענט און עכער מיישט :



דעם צעכליט סטודיו וויזני : וואלער דעם וואלערס

בזוטאמיר





סדר תחינות

אֵיךְ לִיבֵה ווייבֵר אונ' אײדן טוט
לײפֿן. לו דיא ליבֵה נײמאד
תחינה אונ' טונט דא קײפֿן. אונ' אונט
אײך. ביט וײן לו טײמאר און געלט אײך
היב טאג אונ' נאכט. אײבֵר דער
תחינה גיטראכט. אונ' האב דא ביט
וועגן אײנר גיטראכט. נאר ליכט
הסמ יתברך. דדונ קײפט ביזגעט
מײדעם תחינה חטא מײן ענט ד.

נרפס בק"ק הומבורג

אן דער הא

בשנת תפז לפק

ע' שמשון בן חרר זלמן

הענא ז"ל



הקרמה

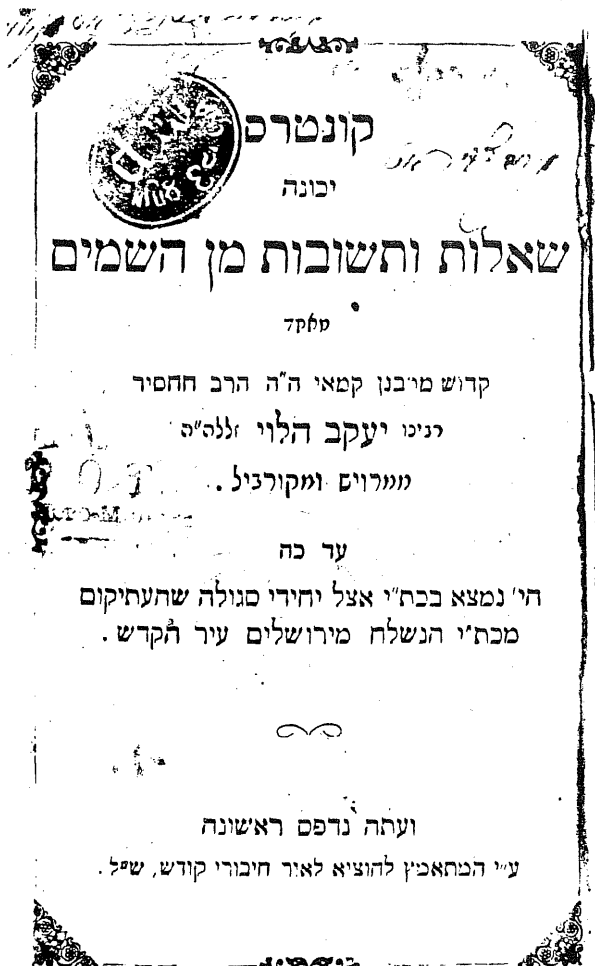
מיינה ליבה ווייבר איך וויל אייך לאזן וויסן ווארום איך האב אייך דיא תחינות אויף טייטס גימאכט דען ליבן גאט פאר לו טהרין. דער נאך אלי דיא פרושה ווייבר לו טהרין. דען עט ויינה פלן ווייבר דיא דא וויילן איך גערן איר העלן דער וויקן איט פיל תחינות ואגן דרום האב איך דיא גימאכט אלס אן דיא זאל ואגן איט וויילן דען איט טרערין וואו דיא ווערן לאזן אויז דיא אויגן איט דען ווערן דיא ויך חילן זיין פיל אלס פילן. מיינה ליבה פרושה ווייבר איך האב דיא חס וסלום ניט גימאכט פון כבוד וועגן. מיינארט פון היט וועגן. דער איט זיין נאמן און דאך דיא טינה תחינות גימאכט ווערן. מבר אן וואו דיא איט מיינר כוונה גדולה ואגן. דער וועט דען (ליב הרט) מונטר טעניג לו אהלן דאך דיא תחינות. איך האב דיא ת' אויז זיין קאפף גימאכט און איר ווערט זעלבסט ואגן. מן דיא זיין נאך דיא גידרוקט גיווארן. און איר ווערט איך פאר וואונדערן דרייבר. ווי דיא זיין איר גימאכט גיווארן דיא סימנים גאך. דער איט דס אן וואל מיינליכה גימאכט וואס מיינר ווערט ברויך לו ואגן. מיינה ליבה ליט עס זיין ווייבר דיא פילן מירי תפילת מוילן און הקודם ואגן. און ווער דאך בעסיר דס דיא זעלטן ואגן אויף טייטס. מן זעלטן דיא אלס בעסיר פילן. ד. מיינה ליבה ווייבר דיא דא וועלן פרום ווערן דיא זעלטן ליט חס וסלום חס ויין איך דען געלט. דען איך האב איך איר ניט גימאכט און איך האב זאגן דען לי נאמן טינה אהליה און מן פאסיר. מן איר איט מיינר אויגן ווערט ניט האבן גיוועהן. דרום לאזט איר אייך דא זעלטן לו הערליך זיין און דיא טינה תחינות חס וסלום ניט לאזן סטין איך גידענק איר אלס דיא ווערן אייך וואלן גימאכט. מיר איך סרייבר ווילן קענין פיל וואר איך סרייבר האב איך ניט טאן ספחאדן טאג און נאכט. ביז איך איך האב דיא תחינות איט דען ליבן גאט זיין היילן לו ענט גיבראכט:

**מתת בן הרב האליף המרום מוהרר מאיר סאבטקי זצ"ל
נכד הגאון המפורסם מוהרר ליב נירו זצ"ל**

למאמר תחנה אמהות ע' 432

דיוע סינה תחינה וחלון דאס ווייבר וואגן און ר"ה וי"ג זיין עילינו לשבח
פאר כירעים ומשתחווים זיין דאס גבורה :

עלינו לשבח
[אדרון הכל חוץ איר [פכ"ס] זיין דאס חולד לו זוכן דיין הייליגן נאמן
[כחאלה] איט פארשט זוכן לו ביטן לו זעניסן דיין כזרהערליגקייט
זוכן חיד סאהן וואלדן בין איט עבירות כע"ה (בעל הרחמים נקראת ודרך תשובה הור"ה)
ביט דאס דאך כזרהערליג אונד האטט זוכט גלערנט דען וועג פארן תשובה ווא קוס חיד
(יפכ"ס) פאר דיין געזעפטן נאמן (והתפלל על נפש ועל עמי) לו ביטן חוץ איר אונד זיין
אמן אונד קינד (בכריעה ובהסתחווה) אונד פאר חוץ איר פנים ביראה זכאורח לו ביטן
דיין הייליגן נאמן. (וואלד אלפי האלפים הק"ה) דען חסד וחסד דאס האטט געטון איר אונד
זיין אמן אונד קינד פארן יוגענד ביי היינטיגן טאג (וואלד אלפי חמשים) אונד חיד ווייט דיין גאנצ
אונד כזרהערליגקייט נישט פאר אמן עאפפאנג איט רחמים אונד תפלה ווייל יענען זיין עת
לנו חיות לעני כסא כבודיך וואלטט אונד עבירות אונד זיין וואלד דאס האטט פאר זיכט לו
אטה רביט ע"ה זיין דאס הייליגה לייטן (סלחתי כדברך) דאס וואלטט אונד זיין אונד
עבירות וועלדי איר אנהער. זיין בלז נשכר ונכרה זיין אקבל אונד תפלות (כתפלת חנה)
דאס דאס האט גאנצ (אטה קטת רוח) חנני זיין פרויט איט כטריכטן ביטן געאייט בין חיד
(וואלד תפלה באטפט לענד) זיין חיד נישט דן באטפט (כי לא ילדק לענד כל חי) ווייל קיין
געט נישט זיין חיות פארן עבירות. אונד ווען ח' דער (אקטרג) וואלט אנהער זיין אונד
געטון דיין אנה פארן חסד ורחמים טענה חוץ אכסא הרין וועטן דך על כסא רחמים
אונד גאט יי"ו יי"ו וועטן דיין גאט געבליגקייט חוץ איר (אב"ס) אונד זיין אמן אונד קינד
אונד יי"ו אב אונד עבירות כרחיק הרבים אב לא על יי"ו יסורים וואלד ריש רבט"ע ווא
לו ברעכט איר זיין הערל ווען חיד גרענק וואלד דס בית הא קדש לויט געטאנן אונד דער כהן
גדול האט דאס עבודה געטאנן זיין קדשי קדשים. ווא חיות דער רויט פארן ווייס געווערן.
ווא האבן דאס ישראל געוויסט איהר תפלה חיות און געטן גווען. חילנד בע"ה האבן איר
קיין בית האקדש קיין כהן גדול קיין קרבן חוץ אונד אפער לו זיין האבן איר גאנצ קיין אנדרי
אנהאל און אונד תפלה ווא פאר נעם אונד תפלה כרחמים אונד גיב איר און און עטירות
אלו חיד וואל קענען אחזיק זיין אנדרי תורה אונד לו געבן נדקא לעניסן וואלד כשרים אונד
נישט ח' און איר אונד עטירות און לעגן לו גאנצ טרייבן אונד לו הערשטן חיד עניסן (פולח
וואלד יידק) עפען דיין אלטי האנד אונד טפיי חיד אונד דאס אייניגע פארן דיין האנד חיד הרחמים
יהי לנו אחרי פי איין ריד וואלן זיין בוייליגט פאר דיר. אונד ווען חיד ח' געטונו וואלט גרעד האבן
זוכט נישט רעכט חיד בינה הגיגי פראג זיין לו בראשין גראנקין וועלכס כטריכט חיות זיין
ווייט אונד טרייבן אמן וואלן זיין פאר איר אונד זיין אמן אונד קינד. זוכן חיד טוין נישט
ווערדיג בין והתפלל על עמי אכל סכן חוץ זיין אמן אונד קינד. דאס האטט אונד פרויכט
עטה חסד וואלד דיין גאנצ געהט חוץ פיל טויענט. ווא פאר נעם זיין תפלה אונד זיין
טועהן נישט לערן אב לויטן בויט דיין בית האקדש ביאנו זיין אונד טעג און דער כהן גדול
וואל עבודה טאנן זיין קדשי קדשים און סלה :



קונטרס

יכונה

שאלות ותשובות מן השמים

מאקד

קדוש מייבנן קמאי ה"ה הרב חסיד

בנינו יעקב הלוי זללה"ה

ממרויס ומקורביל

ער כה

הי' נמצא בכתי' אצל יחירי סגולה שתעתיקום
מכתי' הנשלח מירושלים עיר הקדש.



ועתה נדפס ראשונה

ע"י המתאמץ להוציא לאור חיבורי קודש, ש"ל.

ליובאוויטש

לחלק שני ע' 67

צילומי שערים

מספרים נדירים דפוס רוסיא

בסדר



ספר
אחר



שהיבור ה"ח התורני הרב
המופלא מו" אק"הו ביה
הרב המאה"ג מוהרר צדק
מק"ק סאטמוב היבור נאה על רש"י

נרפס פה ק"ק ארעקסניץ

תחת ממלכת אדונינו המיוחס הגדול בחסיד הדוכס
יו"ף טשערטאריסקי סטאליק ליטעווסקי
סטארחסקי לפסקי יר"ה

בדפוס המחוקק מוהרר צבי הירש
במהורר ארי' לייב יצ"ו

לסדר ולפרט אשרי שאל יעקב בעזרו לפ"ק

מקבץ

מקבץ

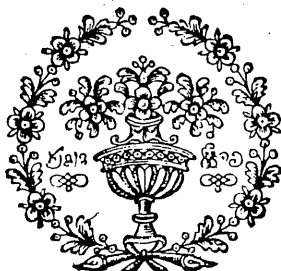
ספר

שערי אפרים

אשר חבדתי את הארץ ברבבות אפרים ולבן בן לא"ה הרב ס"ג הקדוק וזכני המשיח מ' מנחם מאניש מרגליות
 זל"ה מק"ק ברמודה וס' מיוסדים על ידי קריאת התורה והתנאיות משעת הולדתם עד שובה למנוחתו נכסו
 בעשרה שערים • וס' גופים מחולקים לשעפים קלרים צלשון את וקלר בני ירוץ כל קורא • כי יפתחו לו שערי אורם
 וסיו הדברים קרובים • נכוחים וטובים • אל כל עמולי תורה התחלתי לשטת דרך קלר • ונקל עוד מואת על המורס • כי יפלא
 ממנו דבר בעתו • וה' הנקל לכתו • בשערים האלה למלא דבר חפץ ודיו שעתו • ומי האיש החפץ להבין ולהשכיל מולא הדברים
 ומקירם • ולתפש ולחקור איזם דרך ישכון אורם • כלל סט כתובים על קונטרס אחרון אשר נקרא שמו

פתחי שערים

ובערנעמאט וואלינעשן
 פערלאדאט עכעסע
 עווילנא :



נידרוקט אין דובנא אין
 מיט כחעלונג
 קעזרליכן לעמור דקדעמא :

תחת מחלת ארוננו הקיסר אווסט פריסוויטליטוי דפרזאווניטא וויליקי באסיראר אימפראטור אלקסנדר
 פאולאוויטש באמיע דערזיטש אווסט ראסיסקי באסיראר אווסט מילאסעוויטש יד"ס :

דובנא

לצ"ק

שערי אפרים

בשנת

ספר

שערי אפרים

אשר חסיתי אני הצעיר ברכבות אפרים ולמן בן לא"ה הרב הד"ר החריף ובקי הגמול מזה
 מנחם מאגיש מרגליות זה"ה מק"ק בראד ורם מוסדים על דיני קריאת התורה
 והתנהגותי ששעת הצאתה עד שובה למנוחה נכנסו בעשרה שערים : ורם גופים מתולקים
 לסעיפים קצרים : בלשון צחוק ודבר ירוח כל קורא : כי יפתחו לו שערי אורה והיו הדברים
 קרובים : נכחים וטובים : אל כל עמילי תורה המתאיים לשנות דבר קצרה : ונקל עוד מזה על
 המורה : כי יפלא ממנו דבר בעתו : והי הנקל לבתו : בשערים האלה למצוא דבר הפך דיו שעתו
 ומי האיש החפץ להבין ולהשכיל מוצא הרברים ומקורם : לחפש ולחקור איזה דרך ישכון
 אדם : והאדם כותבים על קנטרם אחדן אשר נקרא שמו

פתחי שערים

היה מחלת חלומות הקוסר חוסט מרסיוטליוש דעחאחניש ווילקי האסידאר
 אימפראטור אלכסנדר פאולאורישש סאמיס דעחניש חוסט האסיסקי
 האסידאר חוסט מינאסיוש יד"ה

דובנא

לפ"ק

שערי אפרים

בשנה

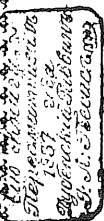
קריאת ותקין

סדר

בליל הג' השבועות
והושענא רבא
לפני הכרזת יום הכיפורים
ביום הארבעה עשר
לחודש אלול
ליל השבועות
ועתה נפשו תחדם כמעלות עם אלוהים ונקורו
ופרוש על מלכות קדושתו והפסקות בין כעניות
והמקור מכל כעניות שבו בראשונים יקראו
מפניכם : כאשר עיניכם מחזק מים
עדים נאמנים
כ"ג

באמצעות

בית הרב
של הרבני הנגיד פיהרר אהרן כהנא פיהרר
יונה יצחק : ושני זה הגלוי פיהרר יוסף
בפיהרר יודרה ליב יצחק
בשנת
נפש אחר גליל



נסים ונפלאות

רא' ווערין דר ציילט ווינדערליכע מעשיות
אין מופתים וואס הרב הגאון הקדוש צדיק
המפורסם מוה' יהושע העשיל זצ"ל מאכט
האט באוויזען אין דער וואס וועט דאס לינין
וועט זעהן וויא דער כח פון צי יקום איז גרום אז
דער צדיק האמט קאן פועל זיין וואס על
פעלאנגט פון הש"י ובזכות הצדיקים בא משיח
צדיקנו במהרה בימינו אמן :

דיין

ספר

שער הגמול להרמב"ן זלה"ה

אשר כבר נדפס פעמיים : ומרוב חבת
הקודש לית בזה שירים : וגחעורר
איש אחד מיוחד לזכות הרבים : להדפיסו מחדש
באותיות היפס : כאשר הוא למראה עינים :

✻ פה ✻

ק"ק הוראדנא הבירה

בהוצאת הדפוס ה"ה מוכרר ברוך במהדר
יוסף ז"ל מ"ם מקהילתנו יל"ו

✻ לסדר ולפרט ✻

✻ אשירה ליהיה כי גמל עלי ✻

מסכת תמיד

מן תלמוד בבלי

עם פי' הראש : ופי' הר"ב נר תמיד : לצור מצח אביך
 • ואל תבט חורח אורך קשר על לבך תמיד : כי
 ידוע כל דור שלא נבנה בה"מ בית : כאלו נחרב ביתו
 ואין תמיד להחזקת : וזאת לנו גזאר : ש"ח העושים בהל"ח
 עבודה מעלה עליהם כאלו הקריב : ונבנה בה"מ ביתו
 צ"ח גמור : ע"כ נהנו אנשי מעשה כל יום מס' חידד לגמור
 וא"ס קדוש תמיד אליו עובר ואומר : בן אדם מה לך נרדם
 קום קרא פי' הראש הוא הסנדל ומצדד : פירוש תפסיק
 וקצר : אלא שגדל המד"כר : מרוב הטעות ורוע השדר : וגם
 כמה מקדמות קשי : שבה ברוך בעקבו ההגדר : וכשי"ס' על
 חקונה : כ"א ילמד זו מס' קונה : בכל יום מעשריו ועד זקנה
 ומיד קמחי הדל ומך : שכל ברוך : בחסדי ה' נסמך : להעלות
 נר תמיד להאיר עיני החלמידים : להיות חודד להרא' שבתקנו'
 וכל דבר הקשה ימלאהו מענה : ועיני סמיד אל ה' : שיוכני
 להציל לאור : שאר חידושי : בו אשל' תמיד טפס לנפשו
 ה"ק ברוך בענדט באמ"ה"ה שיהיה משה
 כחכ"ד דק"ק וימך

גדפס פה עיר הועד ק'הוראדנא הדינה

בדפוס של אדונינו המלך האדיר המסיד חכם המלכים
 פטאנים דאו אגוסטוס מלך פולין
 דוכס גדול

דלעזא פלפרא פלפרא יחם סורו אמן :



לפרס אמת ואמינה לפ"ק

אבן ספיר

והוא

ציון כמייצג

אשר חיבר אלני הכי מ"ו הרב המהר"ל כבוד
ש"ו מ"ו אהרן בנאי ישראל זל"ה וכו'
יוסף אהרן לדיין . לדעת כל דין ודין כדק
טין . בלי טעל וטורה לכל מעיין . אם יולוד
חוטא ספר קצן טב"ס פסס אל חידש נמליין .
לכוח כל היום אל הכין . עין משפט היא קדש
בליון . יחזל לא יעס משפט עשיר ומהיין . ובהקדח
כזה הספר ואמר יבקני מביקני פיתו כי טב"ס
ופשרט לעיבריס ויבטיס . וחלוי בו זכות הרבים .
על כן עובי נבוי חובי . למחז טור וחופס
למבאנים . ואל תחובי על הרבים .
ידועים הם כים :

ברשיון הענינוז אשר באקדמיא דוולנא :

נדפס

פה ק"ק

ווילנא

כרפס של מחותני ר' מנחם מן

בכ"י ברוך ז"ל :

לפרט ציון כמייצג לפ"ק

אבן העזר

והוא

נשים בציון

אשר חיבר אלני אפימורו הרב המהר"ל
המפורסם בחרו כים מזהו אהרן בנאי .
ישראל זל"ה ופסס טור . בערות אל העור .
להלל מנגלז החור : ופשרט בדור העני בדע"ז .
מהמה נגע גרעת . מורכבו גליות . וו לו
צירות . מלה שום העלות . מסיס והרעיות .
וטרידות המות . והורקתו מעולה אל גולה .
כלאיש יחלה . ועיבת הונו חלום עס עניות .
לטינות המכמה : על כן עובי חסדיקני ואל
מחוסו על הרבים ודעוים האחרים :

ברשיון הענינוז אשר באקדמיא דוולנא

נדפס

פה ק"ק

ווילנא

כרפס של מחותני ר' מנחם מן

בכ"י ברוך ז"ל :

לפרט אפימא עזר כענדו לפ"ק

ספר עשרת ישועה

ראו זה דבר חדש • ברכה מלא ונדוש • למלא כל איש מבוקשו • כשישים שיניו עליו לדרשו • ימלא חרנוס
לנפשו • ששעו עמי ולקברה • כי זה לנו עז ואור • כלילה מש"ס ומדרשים וזכר אור חורב • לבעבור
זה גמרתו בדעתי לזכות אח הרבים ולהעמידם בדרך סלולה וישר • ע"פ עריבים בדרך א"ב למען ירוץ
הקורא יתלא מבוקשו בלא טירחא יחירא • אשר עבדתי בעניי אני כלעיר 'ואל נח' יהושע העשיר
ני בחרב המנוח' יעקב אב"ד דק"ק סאכטשניצ ומק"ק סאקלאוו בחרב ח' יואל אב"ד דק"ק ארלע בן לחרב
ח' יעקב בעה"ס זרע ישראל על ר"ה ומגילה בן לחרב כנאון ח' יוסף בעה"ס ראש יוסף חתן
כנאון ח' מ"ס משכ אב"ד דק"ק ווילנא יע"ס :

בדפים

הראש הנגיד מו"ח טויבי' במ"י אברהם אבלי זללה"ה • והרבני
המפולג האברך הנגיד מו"ח ארי' לייב בהמנוח המפורסם מו"ח טויבי'
זללה"ה ושותפיהם מו"לנא יע"א :

בקהל קדישא רבתי ע"ס

ווירנא יע"א

עיר גובערסקיא דלישא

לפיק

חקנ"ט

בשנת

w W I L N I E

w Typ: Jana Jasieńskiego i Kompanij.

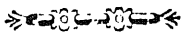
Roku 1799. Nr. 7.

המאסף

אשר

אספתי בו כמה מיני החבולות וסבילות
גם איזה רפואות לתועלת בני עמינו מאנשי
הכפרים ודיירי עירות קצתים ~~אין~~ להם
(דאקטיר) או אומן ורופא מזמחה :

בל אלה העתקתי מן כזה ספרי לע"ז אשר נדפסו זה
כזה פעמים בלשון (סיליס) ונ' כרו בגלוי ובסתר. וס'ם
בני ס'ם מזהה (ואף שלא אחתמי כולן אחתמי
מקלחן) :



דער זאמליר

אין

ויער נולד קליינער בוך וועלכין מ'ך חתם ~~ט~~
לו הויף גימזאליט ~~האט~~ (ווערטיק) ~~נישט~~
(פוליש) ספרים : דריין גישינט ויך פיל (נחבחות)
חודר ~~אין~~ חליר ~~האט~~ : ~~אין~~ חוין
פ'ו (רפואות וסגולות) פ'ר דיט איס נחש עינין חוין די
דערפיר מא קליינע טטכט מא החבין קין דאקטיר
נחנהט : קחנין ויח דיט חיוועטע (רפואות) ובלבט
נילן :

ווילנא

שבת מוסף

[illegible]

התחתית: סמליל ארץ ישראל. האדום: המלחמה. הכתוב: "אנחנו חתומים על חוזה שלום".

— ז' — רע פראויליגעדימי רוקרייט פון דערן יאהן אנטאן קרייג : —

במצות: וכול: זע"י: כהרני וכהרני כהרף כהלש כנגיד וקצין המפורסם מהו' מצינו כשרני מהררי אר"ה ירו"א זל"ה: וגיוסו ה"ה כהרני וכהרני כנגיד המופלג מהו' יהושע הגשמי כהרני כהרני המפורסם מהו' מצינו יס"י:



בשנת 1966

ספר ראשית חכמה

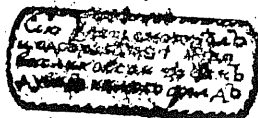
אשר חבר הגאון החסיד המקובל איש האלהי כמוהדר אלהי
בן מוה'רר משה די ויד'אש זלהה

מתלמידי האשל הגדול עמוד התורה ויסד הקבלה כמוהדר
משה קורדואירו זל

חברו בארמית הקדש צפת תו"בב

לתת" הכנה ושתרה לבאים לתקור ממסך רבו הנוכח בחבוריו הנחמדים מוסרים
על אדני פו סרביי ותקוני האלהי הרשבי זל :

עם כל ספרים סוממסוספת אליכו דגם ואור עול' ומפתח למנול כל דבר סמנוק' אים על דגל בלחום



נדפס פ'קק
זיטאמיר

אין דער וואלדער גינערניש מיט אלץ סעכסין צווייגטן פון איערסטער אלעקסנדר
פאולאוויטש יר"ם :

Ж. Т. ТИПОГРАФИИ Е. Г. Ш.

בדפוס של סרגני סמואלס מוס' צבי הירש נכרנ בתאור מו' שמעון הכהן זצלהה
במצות ובהוצאת ראשון לכלס ס"ה סגניד וספני' משה נחום דוד זל' וספרוב
אלץ ס"ה סגניד סרגני מוס' שבת' נחום' ישראל זל'

ואחריו ס"ה סרגני מו' ישראל נחום' עקיבא זל' סוף סגלויס אליס' רבים נגניס מאני
קסילמיל שנדנס לנס ליכות אס סריס ונזכות זס יאנו סס'ס ז"ס לראוס ננסמוס אין נמקסס גיסיפ
ז' ס' ס' ג' ס' ר' :

לסדר ולשרע ראשית חכמה יראת ס' לפ"ק

חלק ראשון משאלות ותשובת הגאונים בתראי

הגאון הגאונים המפירכמים אשי שם וקדישם אשר בארץ אמה בארצות החיים הגאון בעל תוספת
י"ט והגאון פעל בית חדש והתגאון בעל סורי זכר והגאון בעל מגיני שלמה והגאון מוהר"ר
המשיל משאר ואנו ארץ כאשר תורה חתמה נתנה וחיית יד כל אדם בו בשאלתו ותשובתו אשר היו
מסדריו שבידיו חוקין דברים וזה לא שאלים זה אל זה קוראי"ם בקריאה של מיכה למיות דעתם
ואת כל אלה חסד בחפיו ולרד בשמלה בריר כבוד הגאון הגדול המפירכס ארי' דבי' עילא מ'הור"ר
ארי' לבי זל"ל חורגו של בעל טורי זכר בעל המהבר חשיבת סגנת ארי' שבי' אב"ד דק"ק קראקא
ובגליל ובכחי וטולס ידו כשה את כל העביר וזכ"ק הגורא הזה ובחידו קודם לליבונו בירר וליבן
הגאונים וקשיבות ה"ל בדמקים שידו מנה"ת בכל הגהותיו ובמה מקמת מתם שמו הקדוש למטן
ידטון כי נה"ה הוא בעלמו והג"ה מפיו ילא וזה הספר הזה מאת תורש חין לה מכלל דבני
דריסה עד אשר קם והתגורר ה"ה כבוד הרבני המופלג החריף והשגן מ' אליהו זמ"ש גרשון מק"ק
פי' חשיב בעל המהבר ספר מטעמא אליהו והזיל זכר מביט ובכסף מלא קנה את הספר הג"ל וסרח
הגע טד כי הציא חסד קנה לבית הדפוס טד כי ירמיה ה' את גבילו ויומר אי"ה במלואו וטובו :
לזאת חקן ואמנו ידיכם ' ובסף משנה קמו בידכם ' לאמלא הספר הזה לבתיכם ' זכות הגאונים
הג"ל יעמוד לכם ' וברכת התורה יקום בכם ' ולמדתם אותם את בניכם :

גרפס פה קק שורקא

ברפוס המעשה של הצי תרי שחפס ה"ה הראש הקצין המנהיג כהר"ר יהושע העשיל
במ"צי הרש זל"ל : ובזירו ה"ה האלוק החריני הראש המנהיג כהור"ר שלמה
בן הקדוש מהור"ר מאיר זל"ל ה"ד :

וסוגה בג"ה טדייקת ובמשח מאית עמלית ממזת מדות המוקה שמשל בספר יסן נסן פי'
ה"ה הרבני המופלג מ' מאיר בתי רבי מ' שלמה מדפוס מפ"ק שורקא :

סדר ולפרט תנת טר ה' אליהו המעט בקא

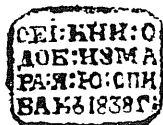
ספר

שאלות ותשובות הגאונים בתרא

המה הגאונים המפורסמים אנשי דם וקדושים אשר בדרך המה בלילות החיים הגאון בעל הוספת י"ט והגאון בעל בית חדש ומהגאון בעל עורי זהב והגאון בעל מגיני שלום והגאון מוהר"ר העשיל מברא גאון ארץ כאשר תורה חתומה נחמה וחומס יד כל הפרס בו בשאלתו ותשובתו אשר היו משרדיו סביבין וקוקין דעורין חס לזה שאלים חס אל זה קורא"ם בקריאה של חיבה לחוות דעתם ואת כל אלה אסף בחפניו ואיר בשמלה ברור כבוד הגאון הגדול המפורסם ארי' דב' עילא' מהור"ר ארי' ליב זצ"ל חורגו של בעל עורי זהב בעל המחבר תשובת שאלת ארי' שהיה אב"ד דק"ק קראקא והגליל ונכחו ועזם ידו עשה את כל הכבוד והכר"ך. הטורא הזה ובחידודו קודם לליבונו בירר וליבין השאלות ותשובת הג"ל עד מקום שירו מגה"ת בכל הנהגותיו ובכמה מקומות חסם שמו הקדוש למען ידעו כי גה"ה גה"ה הוא בעלמו והג"ה מפיו ילא וס' הספר הזה מונה ודורש אין לה מכלל דבטי דרישה עד אשר קם ונתעורר ה"ה כבוד הרבני המופלג המריץ והשעון מ' אליהו ב' משה גרשון מק"ק פינטשוב בעל המחבר ספר מענה אליהו והזיל אב ומכיון מלש קנה את הספר הג"ל וטרח ויגע עד כי הביא אלפס קנה לבית הדפוס עד כי ירחיב ה' את גבולותיו ויגמר א"ה במלואו ועיבו : לואת חזקו ואמרו יריסם • וכסף משנה קמו בידם : לתמלא הספר הזה לבחינם • וקום הגאונים הג"ל יעמוד לכם • וברכת התורה יקיים בכם • ולמדכם אוקם את בתיכם :



להו' ידוע שיש באמתחתו כמה חסמות מגאונים ומגיני אשר דשילו נדא רבא בגזירת נח"ש לבתלי ידים איש את ידו להשיג גבוליו עד שנת תקצ"ה רק סחם הוצא הדפוס כי רבה היא ע"כ לא הצטרף פה :



ספר

גליא רזא

חיברו וגם יסדו חד-מבני עלייה • הוא גלי עמיקהא ומכתרהא גלי' נדרעי' וכל נכורא על-לר •
 וגם המחבר הלא כהקדמה דמע'ל הוצא וכועלה • כרס עלי' דין רמזי נגזק בכר
 בדף כ"ח ובדף ל"ג רמזי נלה ומעולה • לקרילה כס בכר זה והוא כללי •

בכית וברפוס ה"ה הרבני הנגיד מה' צבי זאב בדרבני הנגיד מה' דוד רבין שטיין יצ"ו:
 ברשיון הצענאז דאקדעמי דווילנא



בכל מקום שזכור בזה הכפר •
 גוי או עכו"ם וכדוכה • אין
 אשר ינו הוסיב בצלם • אולם
 אשר היו בדרות דראשונים •
 כפרי קודש :



חכמים יבינו מדעתם אשר
 חיבת נכרי או
 הכוונה על האומות שבזמן הזה
 הכוונה על העכו"ם הקודמים
 בסבאר ברמב"ם ובשאר

תחת ממסלת אדונינו הקיסר אווכס כריסוויטליוויי דרזוויטש ווילניו הלכידר אימברלטר
 אלעקסנדר פאוולוויטש סאמיט דרזטשט אווכס רזסי' הלכידר אווכס
 מלכטיוויטש יר"ס :

במאהלוב

לפ"ק

תקע"ב

בשנת

אגדת מוסר

איין שיין ליבליך
מוסר ביכל

אויף טייטש גידרוקט

שמעו אלי

הערט צו מיר מיר פֿרומי אײס .
מיר זאלט דעם ביכל אײען חלי
צײס : חז מיר וועט אײען וואס מיר דריקן טסעלן ,
וועט מיר מײס (הט"י) הילף בורחי וואו גיפֿעלן : מיר
זאלט מיני ריד נעמן גוט מין זיין , זאל וועט מיר
(הט"י) מײס גמנן החרלן דין : דער מוסר ביכל מין
גיסטעלט גיווארן מין גראס . אז דרוק וועט מיר
דריקן גיסטעלט מין טעם : מיר האב מיר עט נאך דען
(אלף ביה) גיסטעלט . ווי עט פֿירם זיך מײס דעם
מענטשן מיר דר וועלט : עט דארף זיך קינר ניט דעם
ביכל אײען צו טעמן . דען ער קחן זיך פֿיל מוסר
דרויט נעמן :

בנאווי דוואהר

ספר הישר

לרבינו הם

בעל התוספות זצ"ל

זה הספר הישר : אורח חיים והנהגות מוסר :
 מורד עקב לסור : ללכת בנתיב ישר בעיני
 אלקים ואדם ויפאל בליל פלג העצמות והמלאך
 ספר המעשר סוף מעט הכמות ורב הארץ ארץ
 אשר ירחק אלקים בלבנו יפאל בזה הכפר ארץ
 ויש יהיה לו לחובות ארץ יפאל ויפאל : ארץ יפאל
 ויפאל ויפאל לחובות מורד ויפאל : ארץ יפאל
 בפר עב בעצמו : ארץ יפאל בליל המורד : ארץ יפאל :

ברפוס בל ר עקב ארץ ויפאל פערד

בספר התקציר לפי

בסדריקאב

Сеферъ Галшаръ Лерабону шамъ
 ш. е.

Нравственная книга Соч. Раби-
 номъ шамъ

въ Судзиловѣ

въ Типографіи айзика
 Вейцинфельда.
 1836

ספר הישר

לרבינו הם

בעל התוספות זצ"ל

זה הספר הישר : אורח חיים והנהגות מוסר :
 מורד עקב לסור : ללכת בנתיב ישר בעיני
 אלקים ואדם ויפאל בליל פלג העצמות והמלאך
 ספר המעשר סוף מעט הכמות ורב הארץ ארץ
 אשר ירחק אלקים בלבנו יפאל בזה הכפר ארץ
 ויש יהיה לו לחובות ארץ יפאל ויפאל : ארץ יפאל
 ויפאל לחובות מורד ויפאל : ארץ יפאל
 בפר עב בעצמו : ארץ יפאל בליל המורד : ארץ יפאל :

ברפוס בל ר עקב ארץ ויפאל פערד

בספר התקציר לפי

בסדריקאב

Сеферъ Галшаръ Лерабону шамъ
 ш. е.

Нравственная книга Соч. Раби-
 номъ шамъ

въ Судзиловѣ

въ Типографіи айзика
 Вейцинфельда.
 1836

הספר הישר : אורח חיים והנהגות מוסר :
 מורד עקב לסור : ללכת בנתיב ישר בעיני
 אלקים ואדם ויפאל בליל פלג העצמות והמלאך
 ספר המעשר סוף מעט הכמות ורב הארץ ארץ
 אשר ירחק אלקים בלבנו יפאל בזה הכפר ארץ
 ויש יהיה לו לחובות ארץ יפאל ויפאל : ארץ יפאל
 ויפאל לחובות מורד ויפאל : ארץ יפאל
 בפר עב בעצמו : ארץ יפאל בליל המורד : ארץ יפאל :



ספר

26

אהל משה

חיבור נאמד כלול מהרבה ספרים : אשר בהנחת הדקדוק מחוברים : נתיבות לשון : הקדש בו סדורים : יגילו וישמחו בו זקנים ונערים : כי בו נפקחו עיני עבדים : בדגש ורפי וסדר הטעמים יסודות ועיקרים : וחובו וזוף אהבה (סיר הסירים) חמרים נעומים כספיר מרמים : במשקל יחד וחטוה בשפה פרקים קצרים : הדור המרמי הרבני מוה"ר אהרן משה סופר ודיין בק"ק לבוב עיר הגמים וסוכרים הוא אהרן משה זעל המהבר ספר הלכה למשך חידושי הש"ס בהשלל לחמרים : ה"ה בן המנוח הרבני מוה"ר צבי הירש ר' אייזקש מנח יידונג נכד המפורסם מוה"ר שמואל ר' ז"ל ונכד הנאמן המפורסם מוה"ר שלמה סג"ל ז"ל אב"ד ומ"צ דק"ק / **כוב** יגליל חזן המנוח הרבני הדיין מוה"ר מיכל זאמן : בן המנוח הקטן המפורסם מוה"ר מענדיל ר' הירש מלכוב אה"ה :

הספר הלז נדפס זה זמן רב וכבר ספו חמו מרוב הציבוחם ואינם נמצאים כלל ורבים התאוו תאוו להשיגו בכן שנסו מתנינו להעלותו על מכשם הדפוס מחדש ובקושטא מרובה בכמה מעלות על הראשונים היינו שדכס עם כל הדפוסים בעיון ובהא"ה מדויקת ועל נייר יפה כאשר עיניכם לזוה יביטו : וכל איש לא יתוש על מעט כסף כי בזה יכול לקוץ בשלימות הנחת הדקדוק :

[סדילקאב] לפני גזירת תקצ"ז

ספר צווייט
מב
מדבר
הבאן המערס רני פסלי הבכור אל
סס המלחמה ונורל חתומות כבר נרס
במחזות בקדש' וסני ציד כלו כמבואר בפני' הספר
בשפת כעורכו פלא פלוח :

החזק מחלפת לחנוט המיוחס הבוגל המסיד מרסס
ר' ירייז'ים פלנלסני וואיוולדי ואלנבקי
מערססני פערסלסני' מרססני' במלחמה
גולה ע'ס :

בשנת נסרתי אז לט מלוחס
המון לחנוט עסר
ס'אלוס
1792

27. ноября 1836. В. С. С. Князе
много пересмотрев и издано
в 1837 г. в
Копенгагенском Ресурсе 10. 1792

[סדילקאב]

דבר
האלו
הענין המענין ורני האוסס , דקסס
לכל אס וואס אסר ימלא ידו למחז
לחזק ברכות וסר כלל מחלוי נכס , וסס, עין בחינות
במחל לחזק האלן , ידוע מחלוי , ימלא ספס
לכס ,

ע'י רכני מחזר יצחק מרסס
בשנת
תקצ"ו
לס'ק
בסדילקאב

дывре и гересъ
ш, е,
собрание еврейскихъ писемъ
С Х Д З И Л К О В Ъ
въ Типографіи и цка мадфиса
1836

ספר

מפענה נעלמים

בעזרת רס על כל רמזי חקרי אלי בנימין ט' ר' מרדכי ספר הלו המעין בספר חזה

ימלא בו כמה טעמים : המאמרים כמור ואהלות עם כל ראשי בשמים :

על כמה קרי' וכתיב ואחיות גדולות וקצות שבתנ"ך ומאמרי' רבנן ז"ל הסתומים :

גם ימלא המעין בספר הזה דרכי ה' האם זמחמם עם פתימים :

דבן קחו חסרי ואל קחוס על כספיהם : וקוט לאריכות ימים ולגנוז מרחמים :



לפיק

: תקפי

בשנת

Printed in Russia

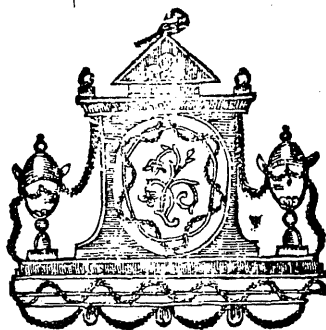
[סדילקאב]

חלק שני

מספר יערות דבש

ה"ה תוכחת מוסר מה שדרש ברבים אדמ"ו הגאון אמיתי מה"ו להונתן ו"ל ב"ק מיין
 המעוטרה : כשהיה שם לרב ומורה : והיה יושב בישיבה של מעלה : והרכיץ
 שם תורה : והעמיד תלמידים הרבה : נאוני הדור וכלי המדה : אשרי העם שככה
 לו : ודומיה תהלה נאה לו . והספר זה לא צריך לפארהו במילולו : כי מעצמו נתן
 ריח בשמן אפרסמון בכל פעלו : ובהיכלו כבוד איסר כולו :

יצא לאור
 Garofano
 GAROFANO, CANTON VARESE



[סדילקאב] אינו מצונזר

ספר יערות דבש

חלק שני

ס"ה תוכח חסר מה שדש כרבים אדם האין המיתו מה' יוסתן ו' לבח"ק
 ח"ץ המעטרה נשחיה שס לרב ומורה וזה יושב בישיבה של מעלה והרבה שס
 תורה והעמיד תלמידים הרבה באוני הדור וכלי חמדה : אשרי העם שככה לו
 ודומים תהלה נאה לו והספר זה לא לרץ לפארהו בתולדו : כי מעלמו טחן רוח
 בשמן הפרסמון בכל פעלו : ובהכלו כבוד אומר בול : נחמדים ומחוקקים הן כדברים
 קרישים בנפ"ח ובאגדות ומדרשים חמורים אמרותיו טכורים :

בסדילקאב

תק"ל
 38

ע"י המדפיס סדיר יצחק כהרור אליעזר ו'ל

СЕ РЕРЪ ЯРОСЬ ДЕВАШЪ

п, е,

Соты Меду,

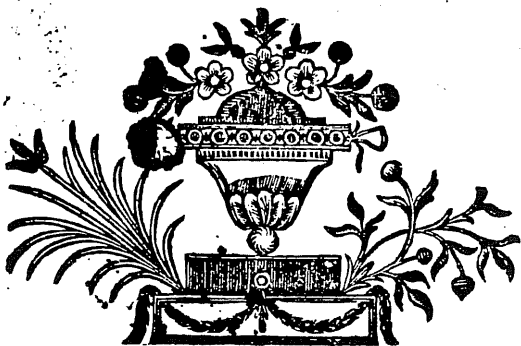
СУДЗИЛКОВЪ

Въ Типографіи И, Мадфиса

1831

ספר יערות דבש

ה"ה תוכחת מוסר מה שדרש כרבים אדמ"ו הגאון אמיתי מה"ו יהונתן ז"ל בק"ק מיץ
 המעושרה: כשהיה שם לרב ומורה: והיה יושב בישיבה של מעלה: ׀ ודביץ שם
 תורה: והעמיד תלמידים הרבה: ׀ צוני הדור וכלי חמדה: ׀ אשרי העם שככה לו:
 ודומיה תהלה נאה לו: והספר זה לא צריך לפארהו במילולו: כי מעצמו נותן ריח
 כשמן אפרסמון בכל פעלו: ובהכלו כבוד אומר כולו:



[סדילקאב] אינו מצונזר

ספר

יערות דבש

Медовый рай

חלק ראשון

היה תוכנית מוסר מה שדרש ברבים אלמ"ו בלאון אלמ"ו חב"י יחזקאל ו"ל בק"ק
מ"ז המשטרה כשיהיה שם לרב ומורה וזהו יושב בישיבה של מעלה והרביץ שם
מורה והעמיד תלמידים הרבה גאוני הדור וכלי חמדה : אשרי העם שככה לו
ודמיו תהלה נאה לו והספר זה לא נדיר לפארתו במלואו : כי מעלתו טהור רוח
כשמן אשרסמון בכל פעלו : ובהיכלו כבוד אומר כולו : נהמדים ומתקנים הן כדברים
הרשעים בגמ"ט ובאגדות ומדרשים חמורים אמרתיו טבורים :

בסדילקאב

ע"י המרפ"ס מרדכי יצחק במרדכי אליעזר ו"ל

СЕФЕРЪ ЯРОСЬ ДЕВАШЪ

III, e,

Соты Меду,

СУДЗИЛКОВЪ

Въ Типографіи И, Мадфиса

1834

ספר

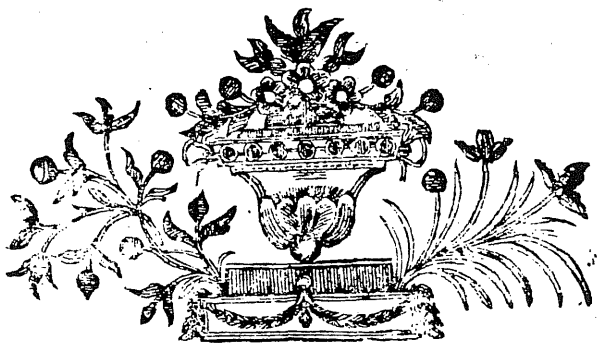
שאלות ותשובות מהר"ל

הברם הגאון המופלג ריש גלותא מהר"ל יעקב כנ"ל תדא נשמתו צרורה בצרור
החיים אמן בן ידו רצון

קדמו שרים אחר נוצנים האלו לרוכב בערכות : אלל מן רוחו על ישראל להיות גבס נדבות : נביא לנב הכמה
נרוך שגמלנו טובות : חנר ספר חמרי סכר שאלות והשובות טרך ככף לכן רליי לכניא בהומלו'
מוזכרות : בלא כוא הגאון מהור"ר יעקב כנ"ל :

מסס כעס ראשון בקרמיקה סנה שי' : וכתה נדכס כעס סנה

בסלאפקוויץ



תחת מחשבת לדוניו הקכר אווכע כריכוויטליווכע דערהוויטע ווילקי הכידלר אימכרלנר
אלכסנדר-פאולוויטש כלמיט דערויטע אווכע רליכסקי הכידלר אווכע
מילטכטיוויטע יר"י :

לפ"ק

הכס"ז



כשנה

ספר

עמודי גולה

הם שבעה עמודי עולם

אשר חלץ ויסד יסודתו בחדרי קדש מרנא ורבנא רשכנ"ג רבינו יצחק
מקורביד בעל התוספות אשר נקרא בשם
ספר מצות קטן

שמו נודע ומפורסם ועין הספר ומסותו חמלא בהקדמתו

וברהיות שהספר הנ"ל היה כנסיפה שאין לה אונים . מפני שהראשונים היה לבס פתוח
בפסחו של אולם . ושנו לחלמדיהם בדרך קלרס . ובדורותינו אלה ה' כספר
החמס עד שהאיר ה' אורו של יהושע . ה"ה הרב הגאון הגדול המפורסם בכל קצוי ארץ
מופת הדור והדרו תפארת חכמים כ"ש מוהרר ירושע לייטלעס משקלאב ועשה חיבור
לקדש בציאורו לדברי הגאונים הנ"ל ומקרא בשם הגהות הרשות

ברשיון

הכנענזר דאקדמיט
דווילנא

לפרט ימים

רבים עשה יהושע

במלחמה לפה



נדפס

בקאפוסט

ברפוס של הרבני

הנגיד המוסלג מוהר"ר

ישראל נמוהר"ר

יצחק יפה י"ז

תחת ממשלת אדונינו הקיסר האדיר אווסיא פרישוועטליזוי דיעראווישא וויליק
האסודאר יעמפיראטאר אלכסנדר פאוולויש כחמא דיערזיטש אווסיא
ראסיסקי האסודר אווסיא מילאשטוויבע יר"ה :

ספר עובר אורח

ידידים קרובים לטובי דרך : ומעלות רבות גדולי
 טור : וסגולה נפלאה לכל חסדי דרך : גם נפלאות
 משגות ונפלאות בנות האורח : מעלית מעירות
 משגות קדיש וקדושת וברנו לסבורה המצור :
 הבאליח לרפס ואי בקנן וכל כמד : בשמון
 בבר' מאר זל' כ"ם הכעתיק ספר ק' בסמ"ג
 לכות דה בספר כל טובי דרך : רב לכוניע
 כמ"ט
 בשמ
 לעובר אורח

בקהל ארצי

תחת מעלת אדוני הקבר הקריר אלוסי
 פריסטולני דיטראונוניו ווילני
 האביר' ומפרסמ' אדלסדר פאולדאווין
 מחיט דיטרוס אלוסיק ולמסיק האמורא
 אלוסיק מילסטובי ר"ה :

קמתי חיים והוא (ניון) ברכה (חיים) הקרה
 אבן השעות

שמיר אדוני אבי מ' ירד המהל'ג למסרס בדור מורד'
 אהרן' כמ' ישראל זללה' מגז' אינסי' גיו ומשפח
 בירד' ומשאל' וואל' והוא מעט אהרן אשר נסע
 ואשר בנה לחופת גדול עתהים הללו שלל שמחמך מורד'
 אישראל עש' מסיר וקיימים מלחא דיקרא אלכשיו ולא
 כל כמחב' סמ"ג רק בדרך קרה . בלשון לא וברכה
 כאשר יראה הקורא . וידעם שאפילו מי גזין לורקריח
 המורה . ובספר קמן ובהם סממנים משם בלדי .
 חמתי ומקרה . בלח קמן ובהם סממנים משם בלדי .
 בסמנים מוכתקים מעשה גורא . זו יגיל וישמח המורה
 בשמך בדרך עני ובזמן הוא שמורים ושדוים בעם לרס
 והוא בבאר אשר מברוהיכל כל ד' ש"ע בערת הבורא
 ויהיה לו כל דין בשפה בירד' מכל סל' מורה . כל די
 מחסורה . ע"כ ערשו מידי קני המדי' כי מליו חלל מורה
 והוא מרליוח ואכן יקרה ואדוני אבי זללה' עשה עמו
 (אות) לטובה שמחך כד זכרה . וירא שולחני ויבשו
 חמן גובה לעלות לליו המהרה . ויקבן כחמי
 מארבע כנפות לפ"ק :

והוא לבית הדפוס ע"י בני הרב משהר ניסן אב"ד
 דק"ק ראדון יצ"ו :

ברפוס מחמתי של דבני הדאש מ' כרוך מים
 מקהלתנו פה ק"ק הוראדנא הבירה

זה השער ליי צוירים יבאו בו

ספר

דקוט הרש

והוא נלקט בלשון מפורש ושום שכל מכל ספר וזהר בגדול וזהר קדש ותקונו וזהר , ויונת אלס וספר

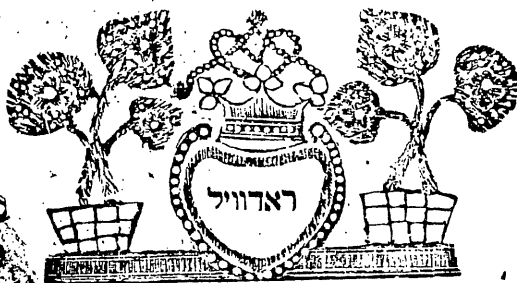
הכוונות , ועשרה מאמרות וילאל קדש ולפניות , כל מה שיהיו לדרוש ברבים ואין לנו עסק

בסתירות , גם חדשי מדרשים סגולאים בגלגלטי , ובמגלה עמוקות , וחדושי עניינים מספר חסידים גם

מדרשים תנאים מילקוט בגדול ופרקי רבי אביעזר ופאז בגדול ישראל

במצות ובסוללות ידיר ה' ישכון למשה ה' פדבני המועלני הוהיק והסיד ירחא חלקים מוהרר וספר
נ"י בסרב הקדוש הקסיד המפורסם אחר עולם פאר הדור ופלאו מוהרר **מרהבי** נ"י מקרע מנין

נרפס פה ק"ה



תחת המסלול אדונינו בקיבר אונסע פריסוויטיווטי דערוואונישע וויאקי האסיאדרי אימפראטור

אלכסנדר פאולאוויטש סאמיע דעריסעז פונסע ראדיסעז האסיאדרי פאנא
מילעסכיווטישע יר"ה

בשנת ויצא השנה דקקט אורות לפיק

אבן תקומה

זמור • הסם גבר עלי • בהולאף ילד • שלם חבורי • עוד יופים חסדו •
להולאף ללור מור • מעשה אלפס :

נרפס באמשטרם

בשנת חקנה לש"ס

[שקלאוו]

סדר

הושענות

על כתב עברי

ובלשון אשכנז

רחוק שכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה
 בכל יום היו מקיפין את המזבח
 בערב החמרים אנא ה' הושיעה נא ר' אמר
 אני והו' הושיעה נא והנה כעת אף שנלינו
 וטלמנו מארצינו עמדו ותקנו חכמינו ולהיה
 על כל יום ויום זכר למקדש ענין ופומון נאה
 כאשר נפשנו בכל תפוצות הגולה וברמ ביום
 ז' של הג' שבו נדון על הפסח והנה לארצנו
 יחכמו להבין לשונם לשון זהב על כן קמתי
 בעזרת השם בורא קצות עולם להדפיס אורנו
 בלשון צח ונקי כותת זה יבוא גואלינו במהרה
 בימינו אמן :

דפוס רוסיא

הגדת ויקטור
לסדר ולפס עלון ברכה' קמיוס

ישראל האלף המדום מורה' אפרים
וצל איש לאטשין אב"ר ור"ם בק"ק
פראג העיר הגדולה והמקולה עד ואם בישראל
ישמחם האל עד ביאת המאל אמן ב ייה רצון:

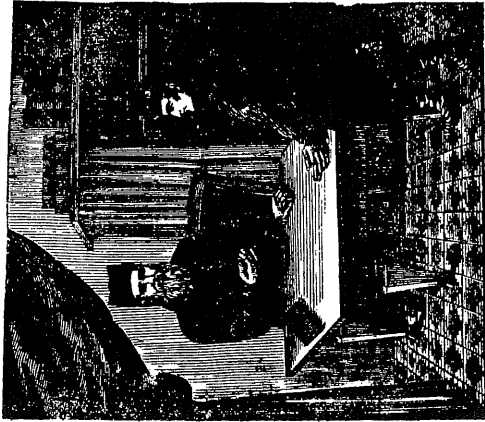
הגדול אשר היה לפנים נשא אליהם
האטקין כל' וזל ה"ה חתן הנאון
מודד' ראובן כהן בן המנחם מודה' ר'
ילקוט על פי הערוך אב"ה ה"ה הרב המדום
אשר חיבר בעל ילקוט ראובני וגם חיבר

עונן שבת
ער
לקונט ראובני

ספר

Chico

Napoleon der I.



פערט, תרכ"ט.
זעריג איז אונז אייגענמאךום פאן ר' מרדכי אפרים לעוווי'ס זאגן.
בענג: 2. 2500

בי ע ל שם פאן בארדמאצאב.

דער גראמט קאזיזער דער פראנצויזישער

פראנצויזישער דער ערשטער

ספר הישר

ספר קטל כמה סכורים ומדרש רז"ל על חמשה חומשי תורה
 וקלם יוספס יאשע וסופטים, בלשון לח וערב מוסר לבית
 קדם להכיר ככלאות ה' וחסדיו • לאוראנו ספר חדש מדרשים
 מלא וגדוש • ספר כשר בעיני אלהים ואדם • להבין
 כי האדם תחת שבט מוסר ולהדריכו • בנתיב הישר ומנוחה
 טובה בלשון לח ונקי •



רויזן

געררוקט בייא יאזעף
 דראשאנצקיא קיירליבער
 קעניגליכער דייטש אונד

בראעישען האף בוכדרוקער אונד בוכהענדלער
 מעלקער האפע, נעכסט דעם שאטצען טהאטע

לפ"ק

תקס"ה

בשנת

א

לוח

ברכת הנהנין

מהרב הגאון הגדול החסיד המפורסם בעל **מחבר ספר התניא**

יען

כי רבים הלכותיהם ורבים הנכשלים בהם • זה היום שקיינו
מלאנו סביב לדינו קונטרס מהרב הגאון נר"ו מלוקט מפי
פיסקים ראשונים ואחרונים • ביור וליצן הדרך האמיתי והעמידה בלשון
לח ונקי וצפה ברורה • הלכות קבועות שנה בלשון המסנה הלכות
הכריכות מאלד ושכסות • תס דיני **נטילת ידים** אשר שנה
לחלמדין בדרך קצרה • ולהיות שמאל עתק
בכרה תשובה חזרה • לדבר יהוה זו הלכה :

עוד

היום צניב לצמוד על • יח חרות על הלוח מכת קדש אשר קצור קצר
ידו לשכת מרדכי • **אחש** עשוי לצעידה ללמד טועים צינס כיל יהיה הטוב
עציו הסכוכ שנה את ידיו רב לו וסבב לחלמדין בדרך קצרה :

סדר נטילת ידים לסעודה וקצת הלכותיה בקצרה

א גרסין בגמרא המולול בנטילת ידים בא לדי עניות • ופרש"י שאינו רוחץ ומשפשף יפה אלא מעט מים בנזק כיצית בצמצום • אמר רב חסדא אלא משאי מלא חפאי מלא ויהבו לי מלא חפאי טיבה • א • ועל בן אין לישל ברביעית מים בצמצום • אלא יטול בשפע גם על חפזי • עד הפרק • דתינו עד מקום חבול • היד לקנה הידוע • ויחר לעין היטב שנינו המים בכל ששח חיד • טביב סביב • וגם בכל אורך האצבעות וברחב סביב • ויהיה ריח מעט בין אצבע לאצבע • ויהיו מוגבהין כלפי מעלה קצת • בכדי שיגיעו שם המים היטב • וגם על ראשי האצבעות • ואם בשפיכה אחת לא הגיעו רגלים בכל ששח היד • אין תקנה לשפוך על אותו מקום לבדו שלא הגיעו המים • שאין נטילה להצאן • אלא צריך לחזור ורשפוך על כל היד כבתחלה :

ב הדוזה לקיים מצות נטילת ידים לדברי הכל • צריך לזוזה לשפוך על כל יד בפעמי לעולם אף ששפך רביעית ויותר • (לא כד' ורשב"א מהירושלמי וכו' • יוסי רפ"נ דידים דלא כר"מ) • ושיגיעו המים בכל ששח היד סביב • עד הפרק כמו בשפיכה הראשונה ממש • כי חמים שעל היד משפ"כ הראשון נטמאו מהיד והמים השנים מטוהרים את הראשונים • ולכן צריך לשפך שני פעמים דצופ"י • ולא יגע בכלי בידו הלוחה בין שפיכה לשפיכה פן יגע בידו השני • לחלוחית זו שעל הכלי שבאה ממים טמאים • שעל ידו הראשונה • ואף שיחזור וישפוך על ידו השניה בלא צאן המים • שעל ידו מטוהרים את לחלוחית מים טמאי שנטמאו מיד הראשונה • ואפילו אחר ששפך שני פעמים • על ידו ויחר שלא יגע בה בידו השנייה שאינה נטולה •

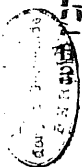
וא נגע צריך לנגח באצבעותיה יפה

לוח משנת תקצ"ו לפ"ה

עם כל המועדים והצומות מולדת ותקופות
קריאת הפזמונים והפזמון פזמון אבות סוד
הושענות ושאר הנחות :

גם ראשי חדשים והגים כמות ריבוי ופולין
דיווי מדינות רוסיה שדמה כעת חוגגים
ביחד וגם אותן שהדינים חוגגים לבדם מ'סמם
(מ"ר) לבדם (ומ"פ) לבדם : עם כל הענינים
והדריין השייכים להם :

גם כגונות כמותם של קוראום על כל המועדים כמות
של ז' כותבי לוח :



בקינות משנת זו ר"ה

ימים **משך** לא נצמנו ונצמנו כמותם כמותם כמותם

בזמן עשרות למחור קטן ר"ה לנגד שנה כ"ד

למחור גדול ר"ה למחור שנה כ"ה נשמע לך

בגאונים ולמחור ח"י י"ו

המחור מוין חק"ה סד כ"ה ימים במחור שנה

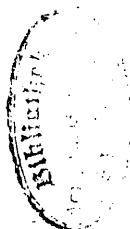
ומחור ואין מוין חק"ה

15853

דפוס רוסיא

א"י שפרא פון ווערס

דא בין איין גיקומין איין ערשטן מאל איין דאס בעשטן מאל צו פאר
האקין איין צו פאר שפרענין דער הארץ ווירדן זאל בלייבן
שטין איין די קלייני ווערס איין דאס מאדן זאלן אפ גיין איין דער
מדרג שטייט איין שווארץ אוקס : פון דעם קינד זאל אוועק גיין
דאס פייאר אהין צו דעם אוקס זיין קאפף זאל דעם אוקס ברענין
זייני אדרין זאל איס טרענין זיין פלייש זאל איס עשין זיין בלוט זאל
איס זיינן איין דעם קינד זאל זיין קאפף יט ברענין זייני אדרין זאל
איס יט טרענין זיין בלוט זאל איס יט זיינן זיין פלייש זאל איס יט
עשין עש זאל פאר האקט ווערין איין פאר שפראכין ווערין עש זאל
פון די ווערס יט קומן קיין פייאר איין קיין שטעכניש איין קיין ברעכניש
(אונזן זאל לייגן די רעכניש האנט צו דער ערד איין זאל זאגן וויא
דיא ערד איין שטנס איין זאל פאר שטעמט ווערין דאס ווייטג איין
דאס פייאר פון דעם קינד) :



דפוס רוסיא

עמוד האחרון של הלוח משנת תקצ"ו

七

מזמור תהלים"א עמ' שנת ה'ת"ר.
ער עשרים שנה.

על
כל המועדים ומקושים ומזלות וגם זמני הקדושים
וגם זמני רוח סוף ימים של כל שנה ושנה ומדורות
המספרות ומדד הלכס של שנה כוכב לכת כל שנות והשנים
שעות מן זריחה עד שקיעה כל יום ויום ואילוף הימים
שכנה לבקרו ושכנה לשבת והימים שאלו לדרך.
וְאֵלֶּיכֶם וְהִיא לְעוֹלָם חֲפָצֵי אֲדָמָה שֶׁלָּא נִלְחָדָה

למה ויהא בשנה סוף ללרשע
ועל אשוי דרקי וינשח
לכח אמן בלה

הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ יִשְׁמְרֵנוּ וְיִשְׁכְּלֵנוּ וְיִשְׁמְרֵנוּ וְיִשְׁכְּלֵנוּ

[illegible]

ספר לקוטי צבי

זה שולחם כבר בק"ק פירדא על ידי המדפיס הר"ר לבי הויז
בן הר"ר הויז גם הוא-עמנו בעל החקבר מהספר זה : אבל
הרבים בלא הדור ובלא הדור : רק לקט אחד כהפ"ת ובקבוצה
מן ר"ח אלול ע"י הג' הסבועות געב ערה בלחרי להדפיס-טעם
והצנח כהדור כדי שכל אחד יוכל ללמוד מפיקסו בלי קושי
ובכרך געב כדי שוכל שאלה באמתחתו : והכל כהדור ובסדר
נאה : באותיות יפות, בנייר לבן ובדיו שחור כאשר עיניכם רואת
ע"כ עובי גבוה ועל כספיקם אל החיכוך להניח ברכה בזהיכם :
והוכו-לראית בלמחצ' בנוסח זנעיהיכם חתן :



החתן מחברת-לדונטו יתקופר : לווסט פריקוויטליוויזי דארזוויטש
יועזרי האסתר אייזקראטר : ארכסנדר פאולוויטש
סלומיט גרזיטש לווסט האסתר האסתר לווסט מילטטוויטש יתקופר :

במ"ס בעיר המהוללה

ברין

אוד זורג ללחיק ולערי לב שמחה

דפוס רוסיא

ספר

מאור עינים

בשמי בן הוא שמאיר לעולם כולו בכבודו כבוד תורתו תורת אמת ולא מפיהו כה קדוש אור ישראל וקדושו נ"י ע"ה
 פ"ה מופת הדור והדור נר הקדוש קדוש ה' מכבוד גאון עוזיו ומאור עיניו רבא דעמיה ומדבריה
 אומק' כבוד ק"ס מיה"ר מנחם נחום מ"מ ודבור לדק דק"ה משאדנאביל ופארו קהילות הארש
 שניסרלל :

ועתה כבוד
 ששים משכנע ולדק
 באריות וחסד עם
 היהודים החוסים תחת
 כנפיהם וחלילה לנו לדבר או
 לכתוב שום גנאי עליהם וכ"מ
 שזכר בספרים גוי או כזר
 או ח"ה וכדומה לצוונה של
 אותם עכו"ם שהיו' בימי
 זמני המסכה :



חלה לחמנים יציו
 מדעת' כי לא כמים
 הן כימי חכמי ה"ל
 ה"ל הגוים האלה אשר או
 מחבורתם באריותם כי
 האמה היו שוכר סכנים
 זמנ' ולדק' בכל המועד
 לא ידעו חס ה' וזה דבר
 קדשו לא הכירו אבל העמ'
 שבאקנין חס ה' הם ירחים

בשנת מאור עינים ישמח לב וקמועה ביבנה תתן ש"ס לפ"ה

K O



ספר

מאירת עינים

להאיר בו עינים הסתומים להדריך להם במלך דרך
 חיים טובות מוכר ולאורות אלה הם דרך
 יסרה שיצור לו במלך סגול עוקרי סתורם וסדר יסרה
 להדריך להאיר דרך סגול ודפס בדרך קטן למען
 יוכל ללכת למלך סגול ואל יהיה עליו למלך ויבנה
 בו תמיד, יומם ולילה לא יפסיק. על כן אגשי סמך ירמי
 השם אל החסד על סכסכ כי יש סממנו מציב עליו
 מגופו ומחי נפשוכם בו הלא מלך סגול. ויעזוב רשע
 דרכו ושב אל ה' וירחמנו ושב ורפא לו :



לפרט מצות ה' ברה מאירת עינים לפי :

דפוס רוסיא

ספר
עונג שבת

אשר חיבר בעל ילקוט ראובני וגם חיבר
 ילקוט על פי הערך איב היה האלוק
דאשיקן כ"ן ויל היה חתן הנאון
 הגדול אשר היה לפניו נשיא אלהים
 בישראל האלוק השמים סגור **אפרים**
 וציל איש לונגשיץ אביר ויהי בקיץ פראג
 העיר הגדולה והמפוארת עיר ואם בישראל
 ישמרים האל עד ביאת המלך אבנן יהי רצון :

צאנז
 1884
 1885

לפרט ולפרט על כן ברה היה אה יום השבת

ויברכהו

דפוס רוסיא

ספר העברות

חולת הספר זה למען המלך עקב לראות לזאת דרך יסוד אור ללבוב התקפות והמלכות

- מברית השלום : גם יחרוץ החמה : גם יתוסף בה חדשי האומות והמנחות
מחדשים מולדת ורואה ואצטרי : גם היודים הנכבדים במדינות הארץ ובה חזוניה עניני משרים
והאחר מראשי עניני בנחלת רק אד בעיר תשנים במשפחה האנל לבית הדשם לזכות את הרבים
במירוס וכו' וזאת הדשים לא כחבר דבר מכל ענין ועדול יסוד כבוד היות הם האחרון יין הראשון
וזה כבוד דשם היו מלה ענין כאשר יענין המעין כאשר ישים זה לשון זה :

הנה בענין יתקן ויתקן כזה עשה סכנו בדפוס רבונים : והענין כזה ומה רליים וקמטיים
שלו בדפוסים : וזה יבנו לענין בדפוס האמן :

גם חלה לזמנים יבנו הדשים כי לא בנים שמו טיחאזי הא"ל הגויס האלה אשר או מתעוררים
בדפוסים כי היות היו שובדי טכנים ומלכות ודפוס ככל החושבות לא ידעו חס' וזה דבר קדש לא הירו
הכל הענינים שבונינו חס' הם יראים וטחנים כבוד לחרות עשים חשש ולדק בדרגות וחסד עם האדום
הזכרים החם בנשים וחלילה לנו לדבר או לכתוב אס גנאי עליהם וכל מקום בחבר בספרים גוי או אומות העולם
וכדומה הנוונה על אחרים עמ"ס שמו כימי חמני הא"ס כ"ס

בדיהרנפורט

תחת מחלה ארונות הקוסר חוסר פריסוועליב דרדאונשע וויליקי האסידאר חומבראט אלכסנדר

פאולוויטש סאניע דערנשע חוסר ראסוסקי האסידאר חוסר מילעטיושע יר"ה :

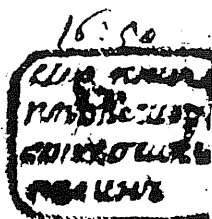
בשנת וכני הספר ידעי ב"ה **לעתים לפיק**

1857
Vladimir Orlov
336
336
336
336

ספר



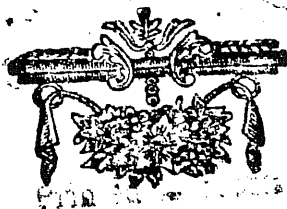
פועל צדק



אלה המצות אשר צוה יי אלהים משה אל בני ישראל בדרך סיני אשר
 יעשה אותם האדם וחי בהם : מדרס על נכון כסדר התורה בדרך
 קצרה למען יהא בנקל לכל איש ישראל לקרוא אותם דבר יום ביומו :
 היה נאון עוזיט עשרת ישראל המפורסם כמנהגו שבתו כהן זיל בעל
 שפתי כהן ונרפסו במה פעמים ומרוב חביבות הקונים היה מחטפים
 ולהפיק רצון השרידים : קם ונתעורר התורני המופלא הגאון כמוהר"ר
 זסקה בהרב המופלג בתורה ובחסידות הגאון מהררד שלמה אב"ד
 נריו מקיק ליסא :

הוסיף נוסף משלו בתוספת מרובה מה שליקט מספרים יקרים : לחנך
 את הנערים : לקחת מוסר השכל ברמז הרומז לכל העובר על
 יפקודים ומה רב טוב הצפון כל מי שקורא ומעלה בלבו לעשות מעלה
 עליו המקום כאילו עשה יקרה שבר טוב תעמלו ויברך יי חילו :

מחלקת ספרים



ונרפס בהסכמת הרהמ"ג החריף עשרת המארת ישראל נור הקודש
 מוהר"ר דוד אב"ד ור"מ דק"ק

ברלין

דפוס רוסיא לפני גזירת תקצ"ז

מזרח-מזרח

ה'תשנ"ח

חברת הרב רבינו בנימין ב"ר יצחק

[illegible][illegible]

דפוס רוסיא לפני גזירת תקצ"ז



המחבר

התורה והנבואה

2011

ה'תשנ"ח

פסוק



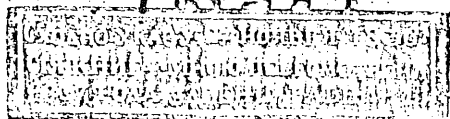
ספר

מאמני לשון הקדש

ישראל החכם הגדול רבי אברהם
ב"ר מאיר הספרדי יצ"ו המכונה
בן עזרא בעיר רומי :

נדפס בשנת ש"ו לפ"ק : בעיר

ירושלם



שנת החכם הגדול ר' אברהם לפ"ק ע"כ

י"ח